T.C.
POLİS AKADEMİSİ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI GÜVENLİK ANABİLİM DALI

NE KAÇINILMAZ SAVAŞ NE DE MUTLAK İŞBİRLİĞİ: TARİHSEL İLİŞKİLER BÜTÜNSELİNDE FIRAT-DİCLE SU SORUNU

DOKTORA TEZİ

İbrahim ERDOĞAN

Danışman
Prof. Dr. Sedat LAÇİNER

Ankara – 2012

T.C.
POLİS AKADEMİSİ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI GÜVENLİK ANABİLİM DALI

NE KAÇINILMAZ SAVAŞ NE DE MUTLAK İŞBİRLİĞİ: TARİHSEL İLİŞKİLER BÜTÜNSELİNDE FIRAT – DİCLE SU SORUNU

DOKTORA TEZİ

İBRAHİM ERDOĞAN

Bu tez 26./06./2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı:	Prof. Dr. Sedat LAÇİNER	…………………………
Üye:	Prof. Dr. Fatih KARAOSMANOĞLU	…………………………
Üye:	Prof. Dr. İbrahim KAYA	…………………………
Üye:	Doç. Dr. Cemalettin KARADAŞ	…………………………
Üye:	Yrd. Doç. Dr. M. Turgut DEMİRTEPE	…………………………

T.C.

POLİS AKADEMİSİ BAŞKANLIĞI

GÜVENLİK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlardan her seferinde yollama yaparak yararlandığımı belirtir; bunu şerefimle beyan ederim.

Enstitü veya başka herhangi bir mercii tarafından belli bir zamana bağlı kalmaksızın, tezimle ilgili bu beyana aykırı bir durumun tespit edilmesi durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

26.06.2012

İbrahim ERDOĞAN

ÖNSÖZ

Büyük bir özveri ve emeğin ürünü bu çalışmanın gerçekleşmesinde verdikleri destek ve gösterdikleri sabır nedeniyle başta eşim, çocuklarım, anne-babam ve tüm aile fertlerine teşekkür ederken, zaman, bilgi ve vizyon konusunda yardımlarını esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Sedat Laçiner'e, saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Mehmet Özcan'a, Prof. Dr. Fatih Karaosmanoğlu'na, Prof. Dr. İhsan Bal'a, Serpil Armutçu ile birlikte isimlerini burada zikredemediğim tüm dostlarıma saygılarımı sunarım.

ÖZET

Erdoğan, İbrahim, (2012), <u>Ne Kaçınılmaz Savaş Ne De Mutlak İşbirliği: Tarihsel İlişkiler Bütünselinde Fırat-Dicle Su Sorunu</u>, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sedat Laçiner, 366 sayfa.

Soğuk Savaş döneminin beklenmedik bir şekilde sona ermesi ile başlayan uluslararası ilişkiler disiplinine hâkim kavramların ve yaklaşımların yeniden sorgulanması sürecinde, üzerinde en çok tartışılan konulardan biri çevre sorunları ile doğal kaynakların egemenliği ya da kullanımına ilişkin konuların, yerelden başlayarak, uluslararası alana taşan çatışmalara kaynaklık edip etmeyeceği sorusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda geçmişte yaşanan bazı uluslararası çatışmaların odağında paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynaklarının olduğuna dair iddialar, geleceğin de geçmişten çok farklı olmayabileceğine ilişkin öngörüler, dikkatleri Fırat-Dicle de dâhil olmak üzere değişik sınıraşan su havzaları etrafında şekillenen devletler arası ilişkiler üzerinde toplamıştır.

Fırat-Dicle su sorunu olarak bilinen ve ilgili kaynaklar etrafında Türkiye, Suriye ve Irak arasında süregelen ilişkilerin bu şekilde gündeme gelişi, aynı konunun dolaylı olarak nasıl anlaşılıp tanımlanması gerektiği bakımından sınırlandırıcı bir etkiye sahip olmuştur. Yani ilgili sorun daha çok öznel bir konu olarak değil de, tümden gelimci bir yaklaşımla çevre-su-çatışma ya da çevre-su-işbirliği bağıntısının ispat edildiği bir alan olarak değerlendirilir olmuştur. Söz konusu durum ise, Fırat-Dicle su sorununun tanımlandığı çok sayıdaki örnekte, havza ülkeleri arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecinde ortaya çıkan ve ilişkilerin esas yapısını ağırlıklı olarak belirleyen su-dışındaki konuların, yapılan analizlerin dışında bırakılmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, Fırat-Dicle havzasındaki devlet aktörleri arasındaki su odaklı ilişkilerin tek başına güç-güvenlik-çatışma veya işbirliği olgularıyla açıklanıp açıklanamayacağı, söz konusu ilişiklerin ne kadarının ifade edilen olgularla açıklanabildiği sorgulaması ya hiç, ya da nadiren yapılmıştır.

İfade edilen gerekçelerle bu çalışmada Fırat-Dicle su sorununun daha gerçekçi bir tanımlaması için; ilk olarak su-güvenlik-devletler arası çatışma ve işbirliği bağıntıları eleştirel bir analizle ele alınmakta, daha sonra su-dışındaki konu alanlarının, hem genel anlamda, hem de ilgili sorun bağlamında havza ülkelerinin kendileri, birbirleri ve aralarındaki sorunsala ilişkin geliştirdikleri algıları nasıl şekillendirdiği, söz konusu algıların da ihtilaf kapsamındaki devlet davranışlarına ne şekilde yansıdığı ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkilerde Hakim Yaklaşımlar, Çevre Sorunları, Paylaşıma ve/veya Ortak Kullanıma Konu Su Kaynakları, Güvenlik, Çatışma, İşbirliği, Türkiye-Suriye-Irak İlişkileri.

ABSTRACT

Erdoğan, İbrahim, (2012), Neither Fateful War nor Certain Cooperation: A Historical Analysis of the Euphrates-Tigris Water Dispute, PhD Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Sedat Laçiner, 366 pages.

Since the abrupt ending of the Cold War and the concomitant process that has led to the questioning of primary concepts and approaches in International Relations discipline, one of the intensely debated subjects has focused on the question of whether environmental problems and matters of sovereignty and the use of natural resources could lead to conflicts that may overspill into the international realm. In view of that, such claims that international water resources had been at the centre of a number of international conflicts and the future may resemble the past, has led the attentions to turn onto inter-state relations over transboundary water resources including the Euphrates-Tigris.

The manner as a result of which Turkish, Syrian and Iraqi relations over the Euphrates-Tigris has come to forefront, in turn set up limitations over how the dispute should be understood and defined. In other words, almost never to be investigated on its own right, the dispute has usually been regarded as a testing ground to prove a potential linkage either between the environment, water and conflict or the environment, water and cooperation.

In many cases, that has led the omission from the analysis of factors that have emerged from the history of riparian relations and that have also shaped the principal nature of riparian interactions. The questioning of whether relations over water in the Euphrates-Tigris basin could solely be explained with such concepts as power-security-conflict or cooperation has rarely or never been asked. In view of that, for a more accurate explanation of the Euphrates-Tigris dispute; this study critically explores the ostensible linkages between water-security and conflict or cooperation, as well as the manner with which non-water factors may have influenced the riparian perceptions of themselves, of each other and the problem in question, and finally what form

of a state behaviour those perceptions may transformed into during the dispute.

Key Words: Primary Approaches in International Relations, Environmental Problems, Shared or International Water Resources, Security, Conflict, Cooperation, Turkish-Syrian-Iraqi Relations.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET………………………………………………………...……………… **IV**
ABSTRACT……………………………………………….……………… **VI**
İÇİNDEKİLER…………….…………………………………………… **VIII**
KISALTMALAR………………………………………………………… **XI**
TABLOLAR……………………….…………….………………………… **XII**
GİRİŞ…………………………………………………….………………… **1**

1. BÖLÜM
LİTERATÜR VE KURAMSAL ÇERÇEVE: ÇATIŞMA VE GÜVENLİK SARKACINDA FIRAT-DİCLE SU SORUNU

1.1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇEVRE, ÇATIŞMA VE GÜVENLİK KONULARI………………………………………………… **10**
1.2. ÇEVRE, ÇATIŞMA VE GÜVENLİK TARTIŞMASINDA YÜKSELEN BİR KONU OLARAK SU SORUNU……………………… **19**
1.3. ÇEVRE, ÇATIŞMA VE GÜVENLİK TARTIŞMASINDA FIRAT-DİCLE SU SORUNU……………………………………………………........... **26**
1.3.1. Fırat-Dicle Su Sorununun Kötümser Tanımlaması……………… **27**
1.3.1.1. Suyun Önemi…………………………..……………………... **28**
1.3.1.2. Fırat-Dicle Havzasında Suyun Kıtlığı Olgusu………………… **33**
1.3.1.3. Havza Konumundan Kaynaklanan Sorunlar………………… **35**
1.3.1.4. Havza Odaklı ilişkilerde Gözlemlenen Krizler………………… **36**
1.3.2. Fırat-Dicle Su Sorununun İyimser Tanımlaması………………… **37**
1.3.3. Fırat-Dicle Su Sorununun Tarafsız Tanımlaması………………… **40**
1.4. SONUÇ………………………………………….................................. **41**

2. BÖLÜM
BİR KONU ALANI OLARAK FIRAT-DİCLE SU SORUNUNUN TARİHSEL ARKA PLANI

2.1. SORUNSUZ GEÇEN İLK DÖNEM……………………………......... **43**
2.2. 1973-1975 KRİZİ…………………………………………….................. **53**
2.3. İKİ KRİZ ARASI DÖNEM ...……………………………………............. **61**
2.4. 1989-1990 KRİZİ…………………………………………….................. **69**
2.5. KRİZDEN GERGİNLİĞE GEÇİŞ DÖNEMİ....…………….............. **75**
2.6. GERGİNLİKTEN İŞBİRLİĞİNE GEÇİŞ DÖNEMİ …...................... **90**
2.7. SONUÇ……………………………………….................................... **96**

3. BÖLÜM
FIRAT-DİCLE HAVZASINDA ÇATIŞMA OLGUSU: KÖTÜMSER YAKLAŞIMIN GÜÇ VE GÜVENLİK TANIMLAMASININ ANALİZİ

3.1. FIRAT-DİCLE SU HAVZASININ TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK AÇISINDAN ÖNEMİ …………………………………………….......... 103
3.1.1. Fırat-Dicle Havzasında Kıtlık Olgusu…………………………… 104
3.1.2. Genel Anlamda Su Kıtlığı……………………………………… 105
3.1.3. Kaynak odaklı kıtlık……………………………………………. 107
3.1.3.1. *Fırat-Dicle Havzasının Coğrafi Yapısı*……………………. 107
3.1.3.2. *Fırat Havzasında Talep/Arz Dengesi*……………………… 108
3.1.3.3. Dicle Havzasında Talep/Arz Dengesi……………………… 115
3.1.4. Potansiyel kıtlık………………………………………………… 116
3.2. BAĞIMLILIK KAVRAMI……………………………………... 124
3.2.1. Fırat-Dicle Havzası Devletlerinin Bağımlılığı Konusu………….. 125
3.2.2. Fırat-Dicle Havzasına Bağımlılığın Derecesi……………………. 128
3.2.3. Bağımlılığın Manipüle Edilebilir Olması……………………... 131
3.2.4. Sonuç……………………………………….............................. 137
3.3. TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK'IN HAVZA İÇERİSİNDEKİ YUKARI/AŞAĞI KIYIDAŞ POZİSYONLARI……………………….. 138
3.3.1. Havza pozisyonu ve Çatışma……………………………………... 139
3.3.1.1. *Türkiye, Suriye-Irak Karşılaştırması*……………………... 141
3.3.1.2. *Suriye Irak karşılaştırılması*……………………..……… 152
3.3.2. Havza Pozisyonu ve İşbirliği Olgusu……………………......... 157
3.4. TÜRKİYE SURİYE VE IRAK ARASINDAKİ NİSPİ GÜÇ DENGESİ……………………..……………………......................... 163
3.5. SONUÇ……………………...………………………...………………….. 170

4. BÖLÜM
FIRAT-DİCLE HAVZASINDA İŞBİRLİĞİ OLGUSUNUN ANALİZİ

1.1. KURAMSAL ARKA-PLAN……………………...………………….. 174
1.1.1. Su-İşbirliği Bağıntısı……………………................................... 174
1.1.2. Kıyıdaş Devletlerin Çıkar Yapısı ……………………............. 176
1.1.3. Belirli bir Havzada Bulunan Kıyıdaş Ülke Sayısı………………. 180
1.1.4. Konu Alanları Arasında Bağıntılar Kurma (KAABK-Issue Linkages)……………………..……………………................ 181
1.1.5. Bilgi ve Epistemolojik Topluluklar (Bilge Cemaatleri)………… 183
1.1.6. Rejimler ve Uluslararası Örgütler……………………............. 184

1.1.7. Uluslararası Hukuk…………………….……………………….. **187**
1.1.7.1. Tarihsel Süreç……………………..…………………….. **187**
1.1.7.2. Uluslararası Hukuk İlkeleri…………………….............. **189**
Mutlak Ülke Egemenliği (Harmon) Kuramı (MÜEK). **189**
Mutlak Ülke Bütünlüğü Kuramı (MÜBK)……………… **190**
Hakça ve Makul Kullanım İlkesi ve Zarar Vermeme Yükümlülüğü..…………………………………………… **191**
1.1.7.3. İşbirliği Bağlamında Uluslararası Hukuk İlkeleri…………. **194**
1.1.8. Ortak Havza Kaynakları Üzerinde Devletler Arası İşbirliği Sürecine İlişkin Önermeler…………………………………….. **195**
1.2. TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK İLİŞKİLERİNDE FIRAT-DİCLE HAVZASI ODAĞINDA İŞBİRLİĞİ………………………………… **196**
1.2.1. Devletler Arası İşbirliği Unsuru Olarak Müzakereler Süreci...... **196**
1.2.1.1. 1973 Krizi öncesi Dönem.....…….……………….............. **197**
1.2.1.2. 1973-1975 kriz dönemi……………………….…………... **200**
1.2.1.3. 1990 krizi dönemi…………..............………………… **202**
1.2.1.4. 1990 Krizi Sonrası Dönem…………………...................... **205**
1.2.1.5. ***Müzakereler Süreci ve İşbirliği Üzerine Bir Değerlendirme***.. **210**
1.2.2. **Uluslararası Hukuk İlkeleri'nin Fırat-Dicle Havzası İşbirliği Sürecine Yansımaları**……………..........…………………. **211**
1.2.2.1. Yazılı Hukuk Metinleri: Devletler arası Antlaşmalar………. **212**
1.2.2.2. ***Uluslararası Teamül ve Havza Devletlerinin Hukuksal Pozisyonları***………………………………………………………… **216**
1.2.2.3. Uluslararası Hukuk İlkeleri ve İşbirliği Üzerine Bir Değerlendirme………………………………………………….................. **225**
1.3. EPİSTEMOLOJİK BİLGİ VE TOPLULUKLAR BAĞLAMINDA FIRAT-DİCLE HAVZASINDA İŞBİRLİĞİ……………………... **227**
1.4. SONUÇ…………………………………………………………… **230**

5. BÖLÜM
TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK TARİHSEL İLİŞKİLERİ BÜTÜNSELİNDE FIRAT-DİCLE SU SORUNU

5.1. TÜRKLER VE ARAPLAR…………………………...……………… **241**
5.1.1. Olumsuz İmgeler Üzerinden "Ötekiler Algılaması" ve Güvensizlik……………………...…………………………..... **241**
5.1.2. İhtilaflı Sınır Konuları ……………………………...………………. **247**
5.1.2.1. Musul Sorunu …………………………...…………………… **247**
5.1.2.2. Hatay Meselesi…………………...…………………………. **252**
5.1.3. Doğu-Batı Karşılaşması Bağlamında Türkiye'nin İmaj Sorunu.. **257**
5.1.4. Arap-İsrail Çatışmasında Türkiye'nin Tutumu……………….. **261**
5.1.5. Rejim Karşıtı Grupların Desteklenmesi ve Terör Sorunu

Bağlamında Türkiye-Suriye-Irak İlişkileri …………………….. **266**
***5.1.5.1. Türkiye-Suriye* …………………………...…………………** **267**
***5.1.5.2. Türkiye-Irak* ………………………….…………………….** **274**
5.2. İKİ ARAP DEVLETİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER…………………… **278**
5.2.1. İdeolojik Farklılıklar Üzerinde Yükselen Çatışma Eğilimi......... **279**
5.2.2. Farklı Etnik ve Dini Grupların Rolü…………………………….. **285**
5.2.3. Doğu ile Batı arasında Ayrışan Tercihler ……………………….. **288**
5.2.4. Arap-İsrail Savaşı ile ilgili Algı ve Strateji Farklılığı…………… **291**
5.2.5. Baas İktidarında Komşular Arası Maddi Çıkar Çatışması…….. **295**
5.3. SONUÇ: "BEN" VE "ÖTEKİLER" ALGISI TARİHSELİNDE FIRAT-DİCLE SU SORUNU……….……………………...…………… **298**
SONUÇ…………………...…………………………………...………………… **312**
KAYNAKÇA…………………...……………………….............……….. **333**

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AEİA: Türkiye-İsrail Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması

ASALA: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia

BM: Birleşmiş Milletler

CIA: Central Intelligence Agency (Merkezi Haber Alma Teşkilatı)

EPİSTEMOLOJİK TOPLULUKLAR: Bilge Cemaatleri

ETIC: Euphrates-Tigris Initiative for Cooperation-İşbirliği için Fırat-Dicle İnisiyatifi

FAO: Food and Agriculture Organization (BM Gıda ve Tarım Örgütü)

GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi

GOLD: Suriye Arazi Islah Müessesi

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

IPC: Iraqi Petroleum Company

KAABK: Konu Alanları Arasında Bağıntılar Kurma

KDP: Kürdistan Demokrat Partisi

KYP: Kürdistan Yurtseverler Birliği

MÜEK: Mutlak Ülke Egemenliği Kuramı

MÜBK: Mutlak Ülke Bütünlüğü Kuramı

NATO: North Atlantic Treaty Organization

OECD: Organisation for Economic Cooperation and Development

OTK: Ortak Teknik Komisyon

PKK: Partiya Karkeren Kurdistan

UHD: Uluslararası Hukuk Derneği

UHE: Uluslararası Hukuk Enstitüsü

UHK: Uluslararası Hukuk Komisyonu

UNEP: BM Çevre Programı

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

USAID: ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı

TABLOLAR

		Sayfa
Tablo 1:	Falkenmark Endeksi…………………...……………...……..…......	106
Tablo 2:	Fırat-Dicle Su Havzası Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Su Miktarı.	106
Tablo 3:	Fırat Havzasında Sektörlere Göre Su Kullanımı....………………...	109
Tablo 4:	Ülkelerin Fırat Nehrinden Aldıkları Su Miktarları………..............	111
Tablo 5:	Fırat-Dicle ile İlgili Havza Devletlerinin Sunduğu Resmi Talep-Arz Dengesi……………………………………………………	118
Tablo 6:	Suriye ve Irak'ın Fırat-Dicle Havzasında Sulu Tarım Yapılabilir Arazi Büyüklükleri ve Bunlar İçin Gerekli Su Miktarları………….	121
Tablo 7:	Türkiye'nin Fırat Nehri için Geliştirdiği Projelerin Neden Olabileceği Su Kaybı………………………………………………	122
Tablo 8:	İyimser Senaryo…………………………………………………….	123
Tablo 9:	En kötü Durum Senaryosu…………………………………………	123

GİRİŞ

Yüzyıllarca akıp geçtiği topraklar üzerinde yaşayan canlılara ayrım gözetmeden hayat veren Fırat ve Dicle nehirlerini, II. Dünya Savaşı'nın ardından esasen küresel boyutta bir başka çatışmanın gelecekte yaşanmaması için neler yapılabileceğine dönük arayışlarla şekillenen bir disiplinin araştırma konusu yapmak ilk bakışta şaşırtıcı, bir o kadar da ilginç gelebilir. Churchill'in "Avrupa üzerine bir Demir Perde çöktü." sözlerini henüz unutmayan, Berlin Duvarı ile Almanya'nın bölünüşüne, NATO ile Warşova Paktı'nın dünyada nüfuz mücadelesine şahitlik eden biri için, böylesine bir çaba şaşkınlığın ötesinde, ayrı bir merak da uyandıracaktır. Söz konusu merakı gidermek, bu bağlamda literatürde Fırat-Dicle su sorunu olarak betimlenen konunun daha gerçekçi bir tanımlaması için;

- Fırat-Dicle havzası devletleri arasında su-odaklı ilişkilerin tek başına güç-güvenlik-çatışma veya işbirliği olgularıyla açıklanıp açıklanamayacağı ya da söz konusu ilişiklerin ne kadarının ifade edilen olgularla açıklanabildiğini sorgulamayı,
- Buradan hareketle Türkiye-Suriye-Irak ilişkilerinin tarihsel sürecinde ortaya çıkan ve ilişkilerin esas yapısını ağırlıklı olarak belirleyen su-dışındaki konuların, hem genel anlamda, hem de ilgili sorun bağlamında havza ülkelerinin kendileri, birbirleri ve aralarındaki sorunsala ilişkin geliştirdikleri algıları nasıl şekillendirdiği, söz konusu algıların da ihtilaf kapsamındaki devlet davranışlarına nasıl yansıdığını ortaya çıkarmayı,

amaç edinen bu çalışmanın varlık nedenini ortaya koymak üzere, ilgili havzaya dair yaşanan birtakım gelişmelere ve Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan bazı olgulara yakından bakmak gerekmektedir.

Bu bağlamda, Fırat-Dicle ile her iki nehri besleyen kolların kontrolüne ilişkin bir çatışmanın, havzanın egemenliğini elinde tutan güçler arasında çıkabileceği öngörüsü daha 20. yüzyılın başlarında yapılmıştır. Ancak, 1919 yılında Paris'te düzenlenen Barış Konferansı'na katılan Amerikan delegasyonu için hazırlanan bir istihbarat raporunda ortaya konulan bu öngörü gerçeğe dönüşmemiş, uzunca bir süre bölgenin hâkimi Türkiye, Suriye ve Irak arasında havza kaynakları odağında kayda değer herhangi bir uyuşmazlık yaşanmamıştır.

1960'ların başına gelindiğinde ise, üst havza ülkeleri Türkiye ve Suriye'nin her iki nehrin kaynaklarından yararlanabilmek adına geliştirdikleri planlar, aynı kaynakları herhangi bir müdahale olmadan kullanmayı sürdürmüş Irak'ı rahatsız etmeye başlamıştır. Daha çok Şam yönetiminin Fırat üzerindeki faaliyetlerine yönelik bu rahatsızlık, zaten belirli bir süredir çatışma ağırlıklı bir ilişki yapısına sahip iki ülkenin, 1973–1975 yılları arasında, savaşın eşiğinden dönüldüğü bir kriz yaşamalarına neden olmuştur. Ancak, Doğu ve Batı blokları arasında nükleer dehşet dengesinin gölgesinde devam eden kadim rekabet sürecinde bu kriz fazlaca bir ilgi görmemiştir.

İlerleyen yıllarda ilgili ülkeler arasında Fırat-Dicle üzerinde kimin, ne kadar hakkı olduğu ve havza kaynaklarının nasıl kullanılması gerektiği hususlarında sorunlar yaşanmaya devam edilse de, bu sorunlar önem bakımından devrin asli kabul edilen konularının önüne geçememiştir. Soğuk Savaş döneminin sonunu getiren olaylar zincirinin teker teker hayata geçtiği 1990'ların hemen başında, bu kez Türkiye ile Suriye-Irak arasında Fırat'ın akış düzenine ilişkin yeni bir kriz ortaya çıkmış ve bu kriz geçmiş dönemlerin hiçbirinde olmadığı kadar yoğun bir ilginin havza etrafında şekillenen devletler arası ilişkiler üzerinde toplanmasına neden olmuştur. Böylece bir süreden beri gündeme gelen; "suya talebin hızla arttığı, mevcut kaynakların da böyle bir artışı karşılamaktan uzak kaldığı, başta Ortadoğu olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde, devletlerin paylaşmak ve/veya ortak kullanmak durumunda oldukları su kaynaklarının kontrolü için kendi aralarında çatışabileceklerine" dair iddialar, 1990 krizi ile birlikte Fırat-Dicle havzası için de kullanılır olmuştur.

Aslında bu türden iddialar geleneksel olarak devlet aktörleri, ulus devletler arasında çatışma veya işbirliği, uluslararası sistemde savaş ya da barış üzerinde odaklanmış uluslararası ilişkiler disiplinine oldukça yabancıydı. Ancak, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Doğu Bloku'nun dağılmasının ardından, "yakın askeri tehdit" olgusunun ortadan kalkması, disiplinin dayandığı birçok parametrenin değişmesi ya da dönüşmesi gerektiğine yönelik bir tartışmayı başlatmıştı. Bu bağlamda disiplinin realist yaklaşımın sınırlayıcı güvenlik algılamasından kurtarılması ve böylece o ana kadar göz ardı edilen çevre sorunlarının ve onun alt bağlamında su kaynaklarının paylaşımı ve/veya ortak kullanımına ilişkin konuların önemsenir hale getirilmesi gerektiği yönünde argümanlar geliştirilmekteydi.

Söz konusu argümanlara gerekçe olarak, kendilerine bu çalışmada kötümserler nitelemesi yapılan bazı uzmanlar, hayati öneme haiz su kaynakları ile ulusal güvenlik ve devletler arası çatışma arasında bir ilinti kurulabileceğine işaret etmekteydi. Yine bu çalışmada iyimserler olarak tanımlanan diğer bir grup uzman ise su, güvenlik ve çatışma arasında otomatik ve kaçınılmaz bir neden-sonuç ilişkisi kurulamayacağından hareketle, çevre ve su kaynaklarına ilişkin sorunların çözümünde devletler arası işbirliğinin gerçekçi bir olasılık olduğu noktasında ısrar ediyordu. Böylece her ikisi de uluslararası ilişkiler disiplininin bir yeniden sorgulamaya konu edilmesi gerektiğine inanan, ancak biri su-çatışma, diğeri de su-işbirliği bağıntısı üzerinde duran iki farklı yaklaşım arasında kendi iddiasını ispatlama, ötekini de çürütmeye yönelik bir yarış başlamaktaydı. İlgili yarış kapsamında en öncelikli misyonlardan biri de, çeşitli devletler arasında süregelen su odaklı ilişkilerin gözden geçirilmesi ve bu farklı örnekler arasından iddiaları destekleyici ampirik deliller toplanmasıydı.

Sözü edilen iki grup arasındaki yarış ve bu yarışa bağlı olarak şekillenen ampirik delillere ulaşma ihtiyacı ise, bir taraftan Fırat-Dicle su sorununa olan ilgiyi arttırmış, diğer taraftan da konunun nasıl anlaşılması gerektiği noktasında sınırlandırıcı bir etkiye sahip olmuştur. Diğer bir ifadeyle, taraflar arasında havza odağında gelişen ilişkiler daha çok öznel bir konu alanı olarak değil de, tümden gelimci bir yaklaşımla çevre-su-çatışma ya da çevre-su-işbirliği bağıntısının ispat edildiği bir alan olarak değerlendirilir olmuştur. Söz konusu bu yaklaşım ise, Fırat-Dicle su sorununun tanımlandığı çok sayıdaki örnekte, havza ülkeleri arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecinde ortaya çıkan ve ilişkilerin esas yapısını ağırlıklı olarak belirleyen su-dışındaki konuların yapılan analizlerin dışında bırakılmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, Fırat-Dicle havzasındaki devlet aktörleri arasındaki su odaklı ilişkilerin tek başına güç-güvenlik-çatışma veya işbirliği olgularıyla açıklanıp açıklanamayacağı, söz konusu ilişiklerin ne kadarının ifade edilen olgularla açıklanabildiği sorgulaması ya hiç, ya da nadiren yapılmıştır.

Diğer taraftan, ortak kullanıma ve/veya paylaşıma konu su kaynakları üzerinde 20 yılı aşkın bir süredir yürütülen çalışmalar, ilgili kaynakların neden olduğu sorunların ve devletler arası ilişkilerin; ne kötümserlerin iddia ettiği gibi basit bir arz-talep dengesizliği ile açıklanabileceğini, ne de iyimserlerin ortak sorunlara, ortak çözümler

geliştirme gereği devletleri işbirliğine zorlayacaktır, ifadelerindeki kadar kolay olamayacağını ortaya koymuştur. Zira bu kaynakların neden olduğu "*çatışmalar genellikle neredeyse tümüyle birbirlerine daha önceden farklı ilişki dizinleriyle bağlanmış komşu devletler arasında ortaya çıkmakta", "su sorunu da çoğu zaman iç içe geçmiş ekonomik, politik, etnik, dini ve stratejik konular yumağının değişik bir boyutu olarak dışa yansımaktadır*".

Tüm bu veriler ışığında, Fırat-Dicle su sorununun daha kapsamlı bir tanımlamaya konu edilmesi gereği ortadadır. 1973–1975 ve 1990 yıllarında ortaya çıkan krizler ile taraflar arasında havza kaynaklarının kullanımı ve/veya paylaşımına ilişkin yaşanan sorunlar da, bu konunun salt ilgili ülkeler arasındaki uluslararası ilişkiler ve bölgesel dinamikler açısından araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Böyle bir çalışma, aynı zamanda çevre sorunları ile onun alt sarmalı konumundaki sınıraşan sular konularının, uluslararası ilişkiler disiplininde bir anlayış veya paradigma değişikliği için yeterli neden(ler) sunup sunmadıkları sorusunun yanıtlanması için önemli katkılar sağlayacaktır.

İfade edilen gerekçeler çerçevesinde, çalışmanın ilk bölümü Fırat-Dicle su sorununu konu alan çalışmaların incelenmesine ayrılmıştır. Yapılan inceleme ile ulaşılmak istenen esas hedef, çalışmanın ilerleyen bölümleri için düşünülen analizler için bir kuramsal çerçeve hazırlamaktır. Bu bölüm için takip edilecek metot ise, "*kötümserler, iyimserler ve tarafsızlar*" olarak nitelenen üç farklı yaklaşım arasında, çevre, çatışma ve güvenlik olguları odağında başlayan tartışmanın, paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynaklarına, oradan da Fırat-Dicle su sorununa nasıl evrildiğini ortaya koymak şeklinde belirlenmiştir.

Fırat-Dicle havzası ile bağıntılı olarak Türkiye, Suriye ve Irak arasında yaşananlar bilinmeden çalışmanın ilerleyen aşamaları için planlanan analizlerin gerçekçi bir şekilde yapılamayacağı veya anlaşılır olamayacağı düşüncesinden hareketle, ikinci bölüm Fırat-Dicle su sorununun tarihsel teşrihini ortaya çıkarmak üzere tasarlanmıştır. İlgili analizler için bir veri sunma misyonunu yerine getirecek olan bu bölümde, havza kapsamında vuku bulan olaylar, kayda geçen gelişmeler kronolojik bir sırayla tanımlanmaktadır. Yapılan tanımlama için beş farklı dönem tespit edilmiş olup, dönemlerin başlama ve bitiş tarihleri, havza kaynaklarına erişim ve/veya kullanım

konusunun, ilgili ülkeler arasındaki ilişkilerin genel yapısında meydana getirdiği tesire bağlı olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, esas olarak Realist/Neo-Realist uluslararası ilişkiler teorilerinin mahrekinde şekillenen kötümser yaklaşımın; "devletlerin güvenlik ve güç tanımlamasının bir parçası haline gelen paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynakları üzerinde çatışmanın kaçınılmaz olduğu" tezi test edilerek,

- Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle havzası odağında şekillenen ilişkilerin tek başına "su-çatışma" bağıntısıyla açıklanıp açıklanamadığı,
- Söz konusu ilişkilerin ne kadarının bu bağıntıyla açıklanabildiği, sorularına yanıt aranmaktadır.

İlgili kapsamda;

- "Türkiye Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle havza kaynakları merkezinde süregelen sorununun özünde su vardır.",
- "Su, Türkiye Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle havza kaynakları merkezinde süregelen soruna neden olan faktörlerden biridir.",
- "Türkiye, Suriye ve Irak'ın birbirlerine karşı güç bakımından göreceli pozisyonları, su konusu hakkında çatışma ya da işbirliği ağırlıklı bir tavır almalarında etkili olmuştur.", önermeleri sırasıyla analiz edilmiştir.

Dördüncü bölümde ise, uluslararası ilişkileri uzlaşma, işbirliği, kazan-kazan stratejileri ve bağdaştırılabilir çıkarlar gibi olgularla, bir anlamda "*olması gereken*" üzerinden okuyan iyimserlerin, Fırat-Dicle su sorununu nasıl tanımladıkları ve bu tanımlamanın Türkiye, Suriye ve Irak arasında gelişen havza odaklı ilişkileri ne derece açıklayabildiği detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Yapılan analiz için öncelikle iyimserlerin; "Devletleri paylaşıma ve/veya kullanıma konu su kaynakları üzerinde çatışmaya sürükleyeceği düşünülen faktörler, işbirliğine de neden olabilir." tezi esas alınarak, devletlerin ortak havza kaynaklarına ilişkin konularda ne zaman ve hangi koşullarda işbirliği yapma tercihinde bulunacakları tespit edilmektedir. Daha sonra bu tespit kapsamında birtakım önermeler ortaya konulmakta, ilgili önermeler de en son aşamada havza ülkeleri arasında Fırat-Dicle odaklı ilişkileri açıklayabilme kapasiteleri bakımından test edilmektedir.

Son bolümde, devletlerin gerçek hayatta herhangi bir konu alanına ilişkin kararlar alınırken;

- "Bilgi toplama ve değerlendirme", "farklı davranış biçimleri arasında fayda-zarar analizine bağlı olarak ayrıma gitme" ve "en iyi alternatif üzerinde karar kılma" şeklinde kısaca tarif edilebilecek bir süreç yaşadıkları,
- Her zaman rasyonel davranmadıkları, hatta ve hatta neredeyse aynı koşullara farklı tepkiler verebildikleri,
- "Kendileri", "etkileşim içerisinde oldukları aktörler" ve "etkileşime neden olan konu alanına" ilişkin birtakım algılar geliştirdikleri,
- Geliştirilen ve yerleşik hale gelen algıların, çoğu zaman geçmişte yaşananlardan, tarihin anlaşılıp yorumlanması için kullanılan imgelerden ve karar alıcıların karşı karşıya oldukları iç-politik koşullardan bağımsız olamadıkları,
- Belirli bir ilişki yapısı kurulan aktör(ler) ile aralarında var olan farklı konuların etkisine açık oldukları tespitlerinden hareketle,

Fırat-Dicle su sorunu Türkiye, Suriye ve Irak arasında süregelen tarihsel ilişkiler ve bu ilişkilerin genel yapısını belirleyen su unsuru-dışındaki konular bağlamında değerlendirilmektedir. İlgili kapsamda bu bölümün ilk iki kısmı söz konusu ülkeler arasındaki ilişkileri Türkler ve Araplar, Araplar arası ilişkiler şeklinde bir ayrıştırma ile ele almakta, son kısımda da tarihsel algıların tarafların Fırat-Dicle su ihtilafı için belirledikleri davranışlara nasıl yansıdığı ortaya konulmaktadır.

1. BÖLÜM
LİTERATÜR VE KURAMSAL ÇERÇEVE: ÇATIŞMA VE GÜVENLİK SARKACINDA FIRAT-DİCLE SU SORUNU

Fırat-Dicle havzası su kaynaklarının devletler arası siyasi ilişkileri etkileme sürecini her ne kadar 20. yüzyılın başlarına kadar geçmişe giden bir tarihe dayandırmak mümkünse de, ilgili kaynakların kullanımı veya paylaşımı konularının, Türkiye, Suriye ve Irak arasında şekillenen ilişkilere bir sorun, uyuşmazlık, anlaşmazlık, çatışma ya da işbirliği olarak yansıması oldukça yakın döneme ait bir olgudur. Literatürde Fırat-Dicle su sorunu olarak bilinen bu olguyu, ilgili ülkelerin 1960'ların başına dek havza kaynaklarından faydalanmak üzere kayda değer herhangi bir plan geliştirmemiş olmaları ile açıklamak mümkündür. Ancak aynı olgu havza kaynakları odaklı ilişkilerin İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlayan ve nükleer dehşet dengesi ile birlikte kadimleşen bloklar arası rekabette, birçok konu gibi devrin asli kabul edilen konu alanlarının gölgesinde kalmış olması ile de açıklanabilir.

Sözü edilen olgu için her ne gerekçe kullanılırsa kullanılsın gerçek olan şu ki, Fırat-Dicle su sorunu ancak istisnai olarak Deténte, yani bloklar arası yumuşama döneminde gündeme gelebilmiştir. Bu manada bir ilki temsil eden 1977 yılında Bari tarafından yayınlanan "Fırat Suyu Üzerinde Suriye ve Irak Arasındaki İhtilaf" başlıklı makale, iki ülke arasında havza kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı konularında yaşanan politik gelişmeleri değerlendirmiştir. Bari'nin çalışmasını takiben, Soğuk Savaş sürecinde 1970'lerin sonuna doğru yeni bir çatışma dönemine girilmesi, ilgili sorunun yine gündemin alt sıralarında doğru gerilemesine ve bu konuda yapılan akademik çalışma sayısının oldukça sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Uluslararası siyaset ortamının 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Sovyetler Birliği'nde başlatılan Glasnost ve Perestroika politikaları ile yeniden sakinleşmeye başladığı bir dönemeçte, Türkiye ile Suriye-Irak arasında yaşanan 1990 krizi, Fırat-Dicle su sorununa duyulan ilgiyi iyice arttırmıştır. İlgili döneme ait çok sayıda çalışmanın konusu oluşturan Fırat-Dicle havzası ise, Dünyada su nedeniyle savaşın yaşanabileceği riskli bölgelerden

biri olarak gösterilir olmuştur[1]. Öyle ki, Suriye'li Kürt teröristlerin Fırat'ın akışını kısıtlayarak alt havza ülkelerinde su sıkıntısı yaşanmasına neden olan Atatürk Barajı'nı bombalamalarının ve böylece üç havza ülkesi ile İsrail ve ABD'nin olası bir savaşın eşiğine gelişlerinin anlatıldığı Tom Clancy'nin "Acts of War" adlı eseri, bir ara en çok satan kitaplar listesine girebilmiştir[2].

1990'lı yılların sonlarına yaklaşıldıkça, Fırat-Dicle su kaynaklarını paylaşma ve/veya birlikte kullanma gereğinin, sürekli bir gerginlik ve çatışmayla tanımlanan havza ülkeleri arasındaki ilişkilerin işbirliğine evrilmesine de neden olabileceği düşüncesi gündeme gelmeye başlamıştır[3]. Türkiye tarafından öne sürülen "Barış Suyu Projesi", "Üç Aşamalı Plan" başta olmak üzere, su kullanımının talep boyutunun ele alındığı, suyun ekonomik bir metaa olarak değerlendirildiği ve havza kaynaklarına ilişkin egemenlik ve kullanım taleplerinin uluslararası hukuk normları ile düzene sokulabileceğine ilişkin çalışmalar böylece her geçen gün artar olmuştur[4].

Yalnız Fırat-Dicle su sorununa duyulan bu ilginin, Soğuk Savaş'ın bir şekilde sonunun geleceğini tahmin edemeyen uluslararası ilişkiler disiplinindeki hâkim yaklaşımların ve bu yaklaşımların kullanmaya alışık olduğu kavramların yeniden sorgulanması sürecinden bağımsız olduğunu söylemek zordur. Zira yıllardır birikimine izin verilen çevre sorunlarının, doğal kaynakların kullanımına ilişkin konuların, ulusal sınırların ötesine taşan olumsuz gelişmelere neden olabileceği beklentileri geçmiş dönemlerde de gündeme getirilmiş, ancak bu beklentiler ya yeterli ilgi görmemiş, ya da tamamen göz ardı edilmişlerdir. İfade edilen beklentilerin öncelik kazanması ancak bloklar arası rekabetin ortadan kalkması ve böylece güvenlik tanımlamasının tek boyutlu, devletten

---

[1] Bulloch, J., ve Darwish, A., (1993), *Water Wars: Coming Conflicts in the Middle East*, London, Rowland LMT, s. 16.

[2] Clancy, Tom, (1997), *Op-Center: Acts of War*, London, BCA.

[3] Naff, Thomas ve Matson, Ruth C., (1984), *Water in the Middle East: Conflict or Cooperation*, Boulder, Westview Press.
Bağış, A.I., (1991), (a.g.e.).
Biswas, A.K. (Der.), (1994), *International waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile*, Oxford, Oxford University Press.
Kibaroğlu, A., (1995), "Prospect for Cooperation in the Euphrates-Tigris River Basin", *Turkish Review of Middle East Studies*, S. 8.

[4] Kaya, İbrahim, (1998), "The Euphrates-Tigris Basin: An Overview and Opportunities for Cooperation under International Law", *Conflict Resolution and Transboundary Water Resources*, S. 44, (Fall/Winter).
Kibaroğlu, A. ve Ünver, O., (2000), "An Institutional Framework For Facilitating Cooperation In The Euphrates-Tigris River Basin", *International Negotiation*, C. 5, S. 2, ss. 311–330.
Kibaroğlu, Ayşegül, Scheuman, Waltina ve Kramer Annika (Der.), (2011), *Turkey's Water Policy: National Frameworks and International Cooperation*, London, Springer.

devlete olma klasik konumundan çıkarılıp, asimetrik ya da çok boyutlu bir konuma getirilmesi ile mümkün olmuştur. Çünkü bu yeni güvenlik tanımlamasında tehdit algısı, askeri olduğu kadar ekonomik, sosyal, dini, kültürel ve çevresel birçok unsuru kabul eder şekilde genişletilmiştir[5].

Yine de Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden itibaren geçen yaklaşık 20 yıllık süreçte uluslararası ilişkiler disiplinin neredeyse her alanında yapılan yeniden-sorgulamaya rağmen, çevre konularının ve alt sarmalı olan sınıraşan sular konularının bir anlayış veya paradigma değişikliği için yeterli neden(ler) sunup sunmadıkları hala merak edilmektedir. Esasen bu nedenle ampirik çalışmaların ve bunların sonucundan hareketle geliştirilecek teorik doğrulama veya geçersiz kılma alıştırmalarının, sayıca arttırılması gerektiği hala dile getirilmektedir. Böyle bir ihtiyacı karşılama potansiyeli de sunan, ancak asıl hedefi Fırat-Dicle su sorununun daha gerçekçi bir tanımlaması için;

- İlk olarak Fırat-Dicle havzası devletleri arasında su-odaklı ilişkilerin tek başına güç-güvenlik-çatışma veya işbirliği olgularıyla açıklanıp açıklanamayacağı ya da söz konusu ilişiklerin ne kadarının ifade edilen olgularla açıklanabildiği sorgulamasını yapmak,
- Buradan hareketle Türkiye-Suriye-Irak ilişkilerinin tarihsel sürecinde ortaya çıkan ve ilişkilerin esas yapısını ağırlıklı olarak belirleyen su-dışındaki konuların, hem genel anlamda, hem de ilgili sorun bağlamında havza ülkelerinin kendileri, birbirleri ve aralarındaki sorunsala ilişkin geliştirdikleri algıları nasıl şekillendirdiği, söz konusu algıların da ihtilaf kapsamındaki devlet davranışlarına nasıl yansıdığını ortaya koymak,

olan bu çalışmanın, varlık nedenini ortaya koyabilmek ve kuramsal bir çerçeve oluşturabilmek adına, bugüne kadar literatüre yapılan katkıların değerlendirilmesi gerekmektedir.

İfade edilen kapsamda, bu bölümün ilk kısmı çevre sorunlarının ve paylaşılmak ve/veya ortak kullanılmak durumundaki su kaynaklarına ilişkin konuların, uluslararası ilişkiler disiplini içersindeki yerinin belirlenmesi için ayrılacaktır. İkinci kısımda ise şu ana kadar Fırat-Dicle su sorunu hakkında yapılan çalışmalar için izlenen yöntem ve bu yöntemin yerindeliği esas olarak değerlendirilecektir.

---

[5] McDonald, Matt, (2008), "Constructivism", Paul D. Williams (Der.), *Security Studies: An Introduction*, London, Routledge, s. 68.

1.5. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇEVRE, ÇATIŞMA VE GÜVENLİK KONULARI

Tarihsel bir olgu olarak uluslararası ilişkiler disiplinine yön veren kavramların ve yaklaşımların sorgulanıp yeniden yapılandırılması gerektiği düşüncelerinin, dünya siyasetinin belirli evrilme dönemlerinde veya küresel boyutta esaslı bir dönüşüm yaşandığı (yaşanmasının beklendiği) zaman aralıklarında daha ağırlıklı bir şekilde dile getirildikleri gözlemlenebilir. İşte böylesine bir sorgulama öncelikle II. Dünya Savaşı'nı takip eden belirsizlik yıllarında muhtemel yıkıcı savaşlara nasıl engel olunabileceği ve küresel barışın ne şekilde tesis edebileceği saikleriyle yapılmıştı. Aynı şekilde Soğuk Savaş döneminin beklenmedik bir şekilde sona ermesi, disiplininin devlet-merkezli realist yaklaşımın tahakkümünden nasıl kurtarılabileceği ve böylece sınırlayıcı güvenlik algılamasıyla göz ardı edilen kavramları ve konuları önemser bir noktaya getirilebileceği üzerine bir yeniden-sorgulamaya neden olmuştu. Aslında böyle bir sorgulamayla ulaşılmak istenen sonuç, salt askeri güvenlik anlayışından insan, toplum, kültür, din vb. gibi olguların çerçevesinde şekillenen ve çevre, terör, mülteciler gibi küresel veya sınıraşan konular etrafında somutlaşan yeni bir algılama yöntemine geçmekti.

Çevre konularının geleneksel olarak devlet aktörleri, ulus devletler arasındaki çatışma ve işbirliği ve uluslararası sistemde savaş ve barış üzerinde odaklanan uluslararası ilişkiler disiplininde bir dönüşüme neden olup olmadığını belirlemek üzere öncelikle uluslararası toplumun ortaya çıkan çevre sorunlarına verdiği tepkiye ve bu yönde geliştirdiği tavra bakmak mümkündür. Bu çerçevede 20. Yüzyılının ikinci yarısından itibaren çevre sorunlarının esas temasını oluşturduğu anlaşma ve konvansiyonların hızla artan sayılarının devletlerin bir davranış değişikliği içersinde olduklarına işaret ettiği söylenebilir. Fakat belirtilen sayı artışlarının tek başlarına disiplinde dikkate değer bir dönüşümün başladığının habercisi veya ispatı olduklarını iddia etmek zordur. Bunun için Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve çevre sorunlarının git gide önem kazanması ve hatta savaş veya barışın bir unsuru olabilecekleri olgularına daha yakından bakmak gerekmektedir.

Öncelikle, Soğuk Savaş'ın sona ermesi nükleer yok oluş tehdidinin dehşetinde devam eden nerdeyse kadim bir rekabeti sonuçlandırması adına önemliydi. Bu dönemin

uluslararası politika algısı Ken Booth'un tanımlamasıyla "*bir füzenin borusu veya bir silahın nişangâh'ından*" yapıldığı için gündeme egemen olan konular genelde Sovyet tehdidinin artıp artmadığı, stratejik dengenin hangi tarafa meylettiği veya belirli bir silahın konumlandırılmasının güç dengesini etkileyip etkilemediği üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Çevresel sorunlara ikincil bir öneme sahip oldukları ve "*high-politics*" diye tanımlanan "*yüksek siyaset*" derecesine ulaşamadıkları gerekçeleriyle yeterli ilgi gösterilmiyordu. Ancak Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve böylece yakın bir askeri tehdidin ortadan kalkması çevresel degradasyonun olası etkilerinden başlayan ve su kaynaklarının bir çatışma veya işbirliğinin öbeğinde olma ihtimaline kadar uzanan bir alanda akademik çalışmalar ve tartışmalar için daha önce var olmayan bir boşluğu ortaya çıkarıyordu[6].

Çevre konularının uluslararası toplumda artan bir ilgi görmeye başlaması da önemliydi. Çünkü kompleks bir yapı olarak çevre olgusunun fonksiyonlarının daha iyi anlaşılmasına yönelik yürütülen bilimsel çalışmalar yıllardır göz ardı edilerek birikimine neden olunan sorunların ulaştıkları son boyutları daha açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Aslında 20. Yüzyılın ikinci yarısında yayınlanan raporlar çevresel sorunların sürekli bir artış eğiliminde olduğuna işaret etmekteydi. Ancak son dönemlerde elde edilen bilgi ve birikimler ilk defa bu sorunların küresel tehdit noktasına ulaştığını ve belki de insanlığın mücadele etme yeteneğinin ötesine geçmeye başladığını gösteriyordu. Konuyu daha net ifade etmesi adına "*Worldwatch Institute*" tarafından 1994 yılında yayınlanan ve artan insan nüfuslarını besleme sorununun ulaştığı boyuta ışık tutan raporun şu dizelerine dikkati etmek yeterli olacaktır.

> *"1950'den 1990'lara kadar hâkim olan ideolojik çatışmanın işgal ettiği yeri sürekli artış eğilimindeki gıda talebi ve dünya'nın bu talebi karşılamak üzere sunabileceği fiziksel kapasite arasındaki çatışma doldurmaktadır. Açlığın yayıldığı bir dünya'da daha önce görülmedik insan sayıları gıda arayışı içersinde ulusal sınırları geçmeye çalışabileceklerdir. Gıda ve nüfus arasında gittikçe menfiye yönelen denge şu veya bu şekilde ulusal siyasi liderleri daha*

[6] Homer-Dixon, Thomas F., (1991), "On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict", *International Security*, C. 16, S. 2, s. 77.

fazla meşgul edecek, ulusları önceliklerini sıralamada değişime zorlayacak ve uluslararası ilişkilere egemen olacaktır"[7].

Çevre sorunlarının daha merkezi bir yer işgal etmesinde her iki olgu kadar etkin bir rol oynayan diğer bir unsur da varlığını çevre sorunları, doğal kaynaklar ve siyasi faktörlerin bileşiminden alan yerel ve bölgesel istikrarsızlıkların uluslararası alana taşınarak şiddet içerikli çatışmalara neden olabileceği beklentisi olmuştur[8]. Aslında bu beklenti uluslararası ilişkiler disiplinine çok da yabancı değildi. Zira realist yaklaşımın etkisi ve ekseninde gelişen jeopolitik algılamaya göre devletler stratejik öneme haiz doğal kaynaklar üzerinde rekabet edebilir ve zaman zaman da savaşabilirlerdi[9]. Uluslar arası sistemin anarşik yapısında devletler bekaları ve güvenlikleri için güçlerini maksimize etme zorunluluğunda oldukları sürece de bu sonuç kaçınılmazdı[10]. Dolayısıyla asıl soru devletlerin her hangi bir doğal kaynağın sahiplenilmesi hususunda savaşıp savaşmayacakları değil, sözü edilen doğal kaynağın bir aktörün güç tanımlaması içersinde bir yeri olup olmadığıydı. Fakat ifade edilen beklentide Jeopolitik algılamaya ters düşen ve bu niteliğiyle yeni olan bir unsur vardı, o da şiddet içerikli uluslararası çatışmaların temelinde küresel ısınma, iklim değişikliği, su kaynaklarının kirlenmesi-doğal yapılarının bozulması vb. gibi unsurların yer alma ihtimalinin artması olgusuydu[11].

Bu yeni olgunun etrafında akademik camia içersinde farklı görüşler ortaya çıksa da birçok kişi aslında ulusal sınırların ötesine taşan çevre sorunlarının göz ardı edilemez bir

---

7 Brown, Lester R., (1994), "Facing Food Insecurity", Starke, Linda v.d. (Der.), *State of the World 1994: A Worldwatch Institute Report on Progress toward a Sustainable Society*, London, W.W. Norton & Company, s. 178.

8 Gleick, Peter H., (1990), "Environment, Resources, International Security and Politics", Arnett, Eric A. (Der.), *Responding to a Changing World: Science and International Security*, Washington D.C., American Association for the Advancement of Science.

Gleick, Peter H., (1991), "Environment and Security: Clear Connections", *The Bulletin of Atomic Scientists*, C. 47, S. 3, (April).

Tuchman, Mathews, J., (1989), "Redefining Security", *Foreign Affairs*, C. 68, S. 2, (Spring).

9 Korany, Bahgat v.d., (1993), "*The Many Facets of National Security in the Arab World*", London, Macmillan Press, ss. 1-10

10 Lowi, Miriam R., (1994), *Water and Power: The Politics of A Scarce Resource In the Jordan River Basin*, London, Cambridge University Press, s. 3.

Grieco, Joseph M., (1988), "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization*, C. 42, S. 3, (August), s. 498.

11 Deudney, Daniel, (1991), "Environment and Security: Muddled Thinking", *The Bulletin of Atomic Scientists*, (April), s. 26.

Deudney, Daniel, (1992), "The Mirage of Eco-War: The Weak Relationship among Global Environmental Change, National Security and Interstate Violence", Rowlands, I. ve Green, M. (Der.), *Global Environmental Change and International Relations*, Basingstoke, MacMillan, ss. 169-171.

boyuta ulaştığını kabul ediyordu. Fakat önemli bir grubun hala çevre ve devletler arası çatışma arasında bir illiyet bağının olup olmadığıyla ilgili şüpheleri vardı. Bir başka grup da zaman zaman her iki görüşü destekler bir tavır alsa da, daha ortada bir konumu tercih ediyordu. Böylece karamsarlar, iyimserler ve tarafsızlar olarak nitelendirilebilecek farklı görüşlere sahip üç grup ortaya çıkmaktaydı.

Karamsarların içersinde tanımlanabilecek Lodgaard "*çevresel degradasyon veya hayati öneme haiz bir kaynağın akut kıtlığında savaş kaçınılmazdır*"[12] derken, döneminin Norveç Savunma Bakanı Holst "*çevre üzerinde gelişen gerilimin uluslar arasında önemli çatışmaları ortaya çıkarmada etkin bir rolünün olacağını*" ifade etmekteydi[13]. Myers ise "*dünya üzerinde çevreyi mahvetmeye devam ettiğimiz müddetçe, çevre sorunlarının gelecek yıllarda çatışmanın esas unsuru olacağını*" söylüyordu[14]. Kaplan da "*çevresel degradasyonun yakın bir gelecekte küresel anarşiye neden olacağı*" öngörüsüyle herkesten bir adım daha ileri gidiyordu[15].

İfade edilen tüm bu görüşlerin temelinde aslında insanın çevreye yaptığı müdahalenin ortaya çıkardığı menfi etkiler sebebiyle eskisi gibi devam edemeyeceği anlayışı yatmaktaydı. Zira insan kaynaklı çevresel sorunların geriye döndürülemez bir sürece girmesi, karşılaşılan yeni durumla yeterli ve etkin bir şekilde mücadele etme kapasitesine sahip olmayan bazı insan gruplarını, toplumları veya ulusları beslenme, sağlık, güvenlik vb. gibi en önemli değerlerinden mahrum bırakabilirdi. Böyle bir tehditten en çok etkilenecek olanların gösterecekleri ani refleksler de toplumsal veya devletler arası gerilimi arttırarak, şiddet içerikli çatışmalara zemin hazırlayabilirdi.

Karamsar görüşün benimsenmesinde önemli diğer bir etken de son yüzyılda birçok sıkıntının aşılmasında kritik bir rol oynadığı kabul edilen insan yaratıcılığının artan sorunları ihtiyaç duyulan zaman diliminde çözüp çözemeyeceğine ilişkin duyulan

---

[12] Lodgaard, Sverre, (1992), "Environmental Security, World Order, and Environmental Conflict Resolution", Gleditsch, Peter, Nils (Der.), *Conversion and the Environment*, Proceedings of a Seminar in Perm, Russia, 24-27 November 1991, PRIO Report, S. 2, (May), s. 119.

[13] Holst Johan J., (1989), "Security and the Environment: A Preliminary Exploration", *Bulletin of Peace Proposals*, C. 20, S. 2, (June), s. 123.

[14] Myers, Norman, (1996), *Ultimate Security: The Environmental Basis of Political Stability*, Washington D.C., Island Press, s. 17.

[15] Robert D. Kaplan, (1994), "The Coming anarchy", *Atlantic Monthly*, C. 273, S. 2, (February), ss. 44-76.

şüpheydi. Diğer bir deyişle insanlığın bilim ve akıl üzerine kurduğu problem çözme maharetinin karşılaşılan sorunların çoğuna bir çözüm aracı olarak uygulanabileceği kabul edilmiş olsa da, bu aracın bir çeşme gibi ihtiyaç duyulan anlarda açılıp kapatılabileceğine ilişkin bir garanti yoktu. Ayrıca bulunan ideal çözümlerin zamanında uygulanıp uygulanmayacağı ya da sosyal ve siyasi engeller nedeniyle kabul görüp görmeyeceği de bir kesinlik taşımıyordu[16].

Diğer taraftan, karamsar görüşü benimseyenler arasında çevre ve çatışma arasında olası bir neden-sonuç ilintisinin kurulabileceği noktasında nerdeyse genel bir görüş birliği mevcutken, benzer bir durumun böyle bir ilintinin nasıl kurulacağı üzerinde de ortaya çıktığı söylenemezdi. Aynı grup içersinde farklı düşüncelerin kabul edilmesine neden olan soruların başında, hangi çevresel faktörlerin (küresel ısınma, kıtlık, iklim değişikliği vs.) devletler arası çatışmaya neden olabileceği, ortaya çıkması muhtemel çatışmaların nitelikleri (anlaşmazlık veya şiddete varan çatışma), ve çevresel faktörlerle çatışma arasında ilinti kurulmasını sağlayan süreçlerin (doğrudan veya dolaylı) neler olduğu gelmekteydi.

Homer-Dixon'ın başını çektiği bir grup özellikle çevresel sorunlar içersinde kıtlık olgusu üzerinde durmakta ve kıtlıkla uluslararası çatışma arasında doğrudan bir ilişkinin varlığından çok belirli bir kaynağın yetersizliğinden kaynaklanan devlet içi çatışma ve sivil çekişmelerin uluslar arası boyuta taşınmasının daha olası bir sonuç olduğunu kabul etmekteydi. Çevresel değişim ve çatışma arasındaki ilişkiyi tespit için yürütülen bir bilimsel araştırmanın ortaya koyduğu bu sonuç daha net bir ifadeyle;

- *Devlet-içi olası çatışmaların salt nedeninin kıtlık olgusu olamayacağını,*
- *Kıtlık olgusunun ancak farklı ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi faktörlerle etkileşiminin devlet-içi çatışmalara kaynaklık edebileceğini,*
- *Devlet-içi çatışma ve çekişmelerin uluslararası bir nitelik kazanması olasılığının o andaki uluslararası koşullara bağlı olduğunu ortaya koyuyordu*[17].

---

[16] Frey, Frederick W., (1993), "The Political Context of Conflict and Cooperation Over International River Basins", *Water International,* C. 18, S. 1, s. 56.
Homer-Dixon, Thomas F. at al., (1993), "Environmental Change and Violent Conflict", *Scientific American*, (February), s. 38.
Brown, Lester R., (1994), (a.g.e.), s. 177.

[17] Gleditsch, Nils Peter, (1997), "Environmental Conflict and the Democratic Peace", Gleditsch, Nils Peter (Der.), *Conflict and the Environment*, London, Kluwer Academic Publishers, s. 94.

Dolayısıyla birden fazla aktör arasında paylaşıma konu olan su kaynakları, balık avlama alanları ve tarımsal üretim sahaları gibi kıt kaynakların doğrudan devletler arası çatışmaya neden olması nadiren karşılaşılan bir durumdu. Zira kıtlık olgusunun olası bir devlet-içi çatışmanın "*gerekli ve yeterli*" koşullarını oluşturabilmesi, ilgili toplumun karşı karşıya olduğu sorunlara adaptasyonunu ve kırılganlığını belirleyen faklı iç değişkenlerle etkileşim içinde olmayı gerekli kılıyordu. Ayrıca çevresel sorunlardan kaynaklanan içerdeki çatışmaların devletlerin işgal ettiği dış alana taşması da otomatik olmayıp, uluslararası konjektürün belirlediği birçok koşula bağlı bir süreçti[18]. Öyleyse devlet içi çekişme ve çatışmalar daha çok örneğin stratejik veya ekonomik öneme sahip bir bölgede ortaya çıktığında, nükleer silahlara sahip ülkeleri ilgilendirdiğinde veya çok sayıda insan kitlelerini ani sınır-ötesi göçe zorladığında uluslararası bir nitelik kazanabilirdi[19].

Karamsar olma bakımından benzer bir pozisyonu benimsemiş Mathews'ın deyimiyle çevresel güvenlik çalışmaları üzerinde yoğunlaşan bir başka grup da çevre kaynaklı sorunların hangi koşullarda bir güvenlik tehdidi olarak algılanabileceği sorusunu merkeze taşımaktaydı[20]. Bu grubun öncelikli önermesi güvenlik kavramının salt sınır ötesinden kaynaklanan askeri nitelikli tehdit algılaması üzerine kurulu geleneksel tanımlamasının artık çağın karşılaşılan sorunlarını analiz etmede yetersiz kaldığıydı. Dolayısıyla yeni-güvenlik anlayışı hem iç hem de dış tehdit unsurlarını içerecek şekilde genişletilmeli, askeri olduğu kadar ekonomik, sosyal ve çevresel nitelikli tehditleri dikkate alır derecede de derinleştirilmeliydi[21].

Güvenlik kavramının genişletilip derinleştirilerek nasıl yeniden tanımlanabileceği ile ilgili soruya belki de en somut karşılık Ullman tarafından geliştirilen tehdit tarifi ile verilmişti. Buna göre güvenliğe tehdit;

Homer-Dixon, Thomas F., (1996) "The Project on Environment, Population and Security: Key Findings of Research", *Environmental Change and Security Project Report*, The Woodrow Wilson Center, (Spring), ss. 45-57.

[18] Thomas F. Homer-Dixon, (1991), (a.g.e.), ss. 76-116.

[19] Homer-Dixon, T., (1996), (a.g.e.), s. 48.

[20] Tuchman, Mathews, J., (1989), (a.g.e.), ss. 162-177.

[21] Ullman, Richard H., (1989), "Redefining Security", *International Security*, C. 8, S. 1, (Summer).
Tuchman, Mathews, J., (1989), (a.g.e.), ss. 162-177.
Gleick, Peter H., (1991), (a.g.e.).
Westing, Arthur H., (1986), "Global Resources and International Conflict: An Overview", Westing, Arthur H. (Der.), *Global Resources and Environmental Conflict: Environmental Factors in Strategic Policy and Action*, New York, Oxford University Press.

"...bir devletin sınırları içersinde ikamet edenlerin hayat kalitesini aniden veya belirli bir zaman sürecinde esaslı bir şekilde düşüren veya bir özel kişiye, devlete ya da devlet-dışı aktöre ait politik tercihleri kısıtlayan bir davranış veya olaylar manzumesi" olarak anlaşılmalıydı[22].

Bu tanıma göre çevresel sorunlar ve alt sarmalı olarak doğal kaynakları ilgilendiren konular '*insan hayatı*' ve '*siyasi tercih*' gibi bir devletin en kıymetli ve de en mahrem değerleriyle ilişkilendirilmekte ve böylece devlet aktörlerinin güvenlik içerikli çıkarlarının kurucu unsuru durumuna gelmekteydi[23].

Güvenlik ve çevre sorunları arasında doğrudan bir ilinti kurulabileceğinin bu şekilde kabul edilebilir olması aslında çevre ve çatışma için daha önemli bir anlam ifade etmekteydi. Şöyle ki;

- *devlet davranışlarının temelde ulusal güvenlik çıkarları çerçevesinde belirlendiği,*
- *ulusal güvenliğe ilişkin konuların genelde "yüksek siyaset"in (high politics) bir parçası olarak kabul edildiği,*
- *ulusal liderlerin öncelikli dikkatinin "yüksek siyaset konuları" üzerinde yoğunlaştığı*

varsayımları peş peşe kabul edilebilirse, çevre sorunları ve doğal kaynaklar konularının yukarıdaki tanımlamayla *ipso facto* (otomatik veya kaçınılmaz) olarak devletler arasında yeni çatışma alanlarını meydana getireceği öngörüsü yapılabilirdi. Bir başka ifadeyle devletlerin doğal kaynakların kıtlığı veya ekolojik bozulma gibi çevre konularında hassasiyetlerinin arttığı ispatlanabilirse, özellikle de böyle bir kıtlık veya bozulmanın ulusal güvenliği tehdit ettiği kabul edilebilirse, ortak kullanıma konu olan doğal kaynakların paylaşımı veya kirliliği gibi konuların uluslar arası çatışma olasılığını arttırdığı kolayca söylenebilirdi[24].

Öte yandan, karamsarların görüşlerini eleştiren ve bu çalışmada "*iyimserler*" olarak konumlandırılan Deudney, Levy ve diğerlerinin başını çektiği karşı bir grup da çevre sorunlarını günümüze ait geçici fenomenler olarak kabul etmekte, çevre ve çatışma arasında kurulmaya çalışılan ilintinin en basit şekliyle bir abartı olduğunu

---

[22] Ullman, Richard H., (1989), (a.g.e.), s.133.
[23] Levy, Mark A., (1995), "Is the Environment A National Security Issue", *International Security*, C. 2, S. 2, (Fall), s. 36.
[24] Deudney, Daniel, (1991), (a.g.e.), s. 26.

düşünmekteydi[25]. Kışkırtıcı olmamaya çalışan bir tartışma üslubuyla Goldstone da çevresel sorunların dünyanın belirli bir bölgesinde istikrarı bozabilecek yeterliliğe ulaştığı iddiasını ispat edilememiş bir "*fikir*" olarak tarif etmekteydi[26].

Deudney başta olmak üzere bu grubu iyimser bir tavır almaya yönelten etkenler araştırıldığında üç farklı olguyla karşılaşılıyordu. İlk olarak insan yaratıcılığının çevre sorunlarını ve yeryüzü kaynaklarının kıtlığı konularını çözmek üzere yerinde ve uygulanabilir öneriler üretebileceğine güven duyulabilirdi. Çünkü dünya *"...demir, silikon ve alüminyum gibi yeryüzünün hemen hemen her yerinde bolca bulunan materyallerin neredeyse ihtiyaç duyulan her şeye dönüştürülebildiği bir ikame çağını yaşamaktaydı*"[27]. İkinci olarak, üçüncü dünya ülkelerinin sahip olduğu ham maddelerin fiyatlarının önemli ölçeklerde düşmesine neden olan dünya ticaret sisteminin mevcut güçlü yapısı artık kaynak bağımlılığını devletlerin askeri güvenliklerini ve siyasi bağımsızlıklarını sınırlayan bir etken olmaktan çıkarmaktaydı. Son olarak, egemen güçlerin Afganistan, Cezayir, Hindistan ve Çin'de yaşadıkları tecrübeler başkalarına ait doğal kaynakları işgal yoluyla sömürme düşüncesinin faydadan çok zarar getireceğine işaret etmekteydi[28].

İnsan yaratıcılığının zamanında ve ideal bir çözüm üretmede yetersiz kalabileceği anlarda bile uluslararası sistemin mevcut yapısı çevre ve uluslararası çatışma arasında bir ilinti kurulmasını zorlaştırabilirdi. Zira Soğuk Savaş döneminin aksine, egemen güçler 1990'lardan sonra şekillenen tek kutuplu uluslar arası sistemde (Körfez Savaşı ve terörle topyekûn mücadele örneklerinde olduğu gibi) bölgesel veya küresel tehditlerin karşılanması ve mevcut göreceli istikrarın devamlılığı adına zaman zaman birlikte hareket edebiliyordu. Öyleyse aynı güçlerin çevresel sorunların çözümü için de benzer bir tutum takınabileceklerini ve böylece çatışma yerine işbirliğini tercih edebileceklerini beklemek çok da yanlış olmayabilirdi.

[25] Brock, Lothar, (1991), "Peace through Parks: The Environment on the Peace Research Agenda", *Journal of Peace Research*, C. 28, S. 4, s. 410.
Deudney, Daniel, (1991), (a.g.e.), s. 26.
Mark A. Levy, (1995), (a.g.e.), s. 36.
[26] Goldstone, Jack A., (1997), "Three Generations of Environment and Security Research", *Journal of Peace Research*, C. 34, S. 4, s. 473.
[27] Deudney, Daniel, (1992), (a.g.e.), s. 182.
[28] Gleditsch, Nils Peter, (1997), (a.g.e.), s. 93.

Soğuk Savaş sonrası dönem ayrıca ABD'yi çıkarları gerektirdiğinde uluslararası sisteme yönelik olası tehdit unsurlarıyla tek başına mücadele edebilecek kaynaklara ve uluslararası koşullara sahip rakipsiz bir süper güç haline getiriyordu. Aynı dönem eski komünist ülkeler başta olmak üzere hemen hemen tüm devletleri şu veya bu şekilde kapitalist liberal sistemi tercih etmeye de zorluyordu. Daha net bir ifadeyle uluslar arası sistem tarihte eşine az rastlanır bir şekilde tek bir aktörün dünya görüşü etrafında homojenleşiyor ve neredeyse bütün koşullar ilgili devletin lehine dönüyordu. Dolayısıyla ABD'nin çevresel sorunların sistem içersindeki istikrarı bozacak derecede kötüleşmesine ve sistemsel çıkarlarına zarar verir hale gelmesine, engellemeye yönelik yeterli bireysel güce ve çıkara sahipken, izin vereceğini düşünmek yersiz olabilirdi [29].

Yeni Maltüs kuramcıları ve Cornoupian'cılar arasında bir karşılaşma gibi görünen tartışmada her iki pozisyona da eşit mesafede durarak ne fazlasıyla iyimser ne de karamsar bir tutum takınan önemli sayıda akademisyen ise üçüncü bir grubu meydana getirmekteydi. "*Tarafsızlar*" olarak tanımlanabilecek bu grubun üyelerini diğerlerinden ayıran en önemli özellik de çevre, çatışma ve bu iki olgu arasında var olması muhtemel illiyet bağı hakkında basite indirgeyici-tanımlayıcı açıklamalardan ve genellemelerden kaçınma eğilimiydi.

Örneğin Westing çevre ve çatışma arasındaki ilişkiyi değerlendirirken "*savaşın en nihai nedeni(leri) nedir sorusuna verilecek her türlü yanıtın basitliği reddettiğini*" ifade ediyordu[30]. Benzer düzlemde Lipschutz "*devletlerin stratejik mineralleri elde etmek veya yeniden ele geçirmek üzere savaşıp savaşmayacakları sorusunun tartışmasız bir yanıtının olmadığını, aksine konunun nasıl değerlendirildiğine bağlı olarak farklı kişilerin birbirlerinden bağımsız sonuçlara ulaşabileceklerini*" düşünüyordu[31].

Diğer yandan tarafsızlar gurubunun görüşleriyle belki de en temsili üyesi olarak konumlandırılabilecek Shaw hem güvenlik hem de çevre konularının bağlamsal olgular

---

[29] Clinton'ın Başkanlığı döneminde, yönetimin Küresel Sorunlar Devlet Bakanlığı ihdas etme kararı açlık, su kaynaklarının yetersizliği, küresel ısınma vb. gibi çevresel faktörlere ayrı bir önem atfettiğinin en bariz delilidir.
Harbison, Robert, (1996), "Green Issues Become Force in Driving US Foreign Policy", *Christian Science Monitor*, (April 8), s. 1.
[30] Westing, Arthur H., (1986), (a.g.e.), s. 6.
[31] Lipschutz Ronnie D., (1989), *When Nations Clash: Raw Materials, Ideology, and Foreign Policy*, California, Ballinger Publishing Company, s. 137.

olduklarını, bu nedenle var olan bir çevresel sorunun etkisinin ve kapsamının ortaya çıktığı bölgeye ve etkileşime geçtiği sistemin duyarlılığına bağlı olarak değişebileceğini söylüyordu[32]. Ayrıca Shaw her bölgenin kendine özgü şartlara sahip olduğu gerçeğinin ortaya çıkan herhangi bir çevresel sorunun ilgili olduğu ülkeler arasındaki ilişkilere bağımlı hale getirdiğini belirtiyor ve bu noktadan spesifik bir çevre sorunu ile çatışma arasında otomatik bir neden sonuç ilişkisi kurmanın zor olduğu sonucuna ulaşıyordu[33].

1.6. ÇEVRE, ÇATIŞMA VE GÜVENLİK TARTIŞMASINDA YÜKSELEN BİR KONU OLARAK SU SORUNU

Çevre, güvenlik ve çatışma arasında bir neden sonuç ilişkisinin var olup olmadığı sorusu etrafında üç farklı pozisyonun ortaya çıkışıyla başlayan tartışmalar zamanla her grup içersinden bazı akademisyenlerin kendi yaklaşımlarını ispatlama, diğerlerini de çürütme eğilimine girmeleriyle farklı bir boyuta taşınmıştır. Zira yaklaşımların ispatlanma ve çürütülmesi süreci ampirik deliller bulunmasını gerektiriyor, bu da dikkatlerin kaçınılmaz olarak çevre-çatışma ilişkisine ışık tutabilecek vakıa çalışmaları üzerinde toplanmasına neden oluyordu[34]. Böylece nerdeyse her türlü çevre konusu artan bir akademik ilginin odağına taşınıyordu.

Diğer taraftan, akademik çalışmalarda sınıraşan su kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı konularının çevre sorunlarının bir alt sarmalı olarak değerlendirilmesi eğilimi, çevre üzerindeki genel ilgi artışından bu alanın da etkileneceği anlamına geliyordu. Çünkü, sınıraşan sular konusunun geçmişi veya geleceği üzerinde yürütülecek vakıa çalışmaları, argümanları destekleme ya da çürütmede kullanılabilecek gerekli ampirik delilleri sunabilirdi. Ayrıca geçmişte yaşanan bazı uluslar arası çatışmaların odağında su

---

[32] Shaw, Brian R., (1996), "When Are Environmental Issues Security Issues?" *Environmental Change and Security Project Report 2,* (Spring), ss. 39-44.

[33] (a.g.e.), s. 39.

[34] Hammarström, Mats, (1997), "Military Conflict and Mineral Supplies: Results Relevant to Wider Resource Issues", Gleditsch, Nils Peter (Der.), *Conflict and the Environment*, London, Kluwer Academic Publishers, ss. 127-137.
Percival, Val, ve Homer Dixon, Thomas, (1998), "Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of South Africa", *Journal of Peace Research,* C. 35, S. 3, (May), ss. 279-299.
Midarsky, Manus I., (1998), "Democracy and the Environment: An Empirical Analysis", *Journal of Peace Research,* C. 35, S. 3, (May), ss. 341-363.

konusunun yer aldığı iddiaları ve geleceğin geçmişten çok da farklı olmayabileceğine yönelik öne sürülen deliller bilhassa bu alan üzerinde yoğunlaşmayı gerektiriyordu[35].

Su savaşlarının tarihsel bir gerçek olduğu veya gelecekte yaşanması kuvvetle muhtemel bir vakıa olacağı savları işte böyle bir ortamda öne sürülmeye başlanmıştır. Bu noktada Schiller "*Ortadoğu'da su kaynaklarıyla ilgili konular çözülemezse… askeri çatışma ciddi bir olasılık olarak düşünülmelidir*"[36] uyarısını yaparken, Tvadt "*Ortadoğu'da mevcut su kaynakları ile ihtiyaçlar arasında ortaya çıkan dengesizliğin… kaçınılmaz bir şekilde bölgede yeni çatışmalara ve belki de su savaşlarına neden olabileceği*" öngörüsünde bulunmaktaydı[37].

Diğer taraftan Ortadoğu'daki birçok liderin karşı karşıya olunan muhtemel tehlikeleri haber vermek amacıyla yaptıkları bazı uyarılar zımni olarak bölgedeki ülkelerin su konusu üzerinde savaşma iradesine sahip olduklarını ortaya çıkarıyordu. Örneğin Mısır'ın eski Devlet Başkanı Enver Sedat İsrail'le 1979 baharında imzalanan tarihi barış anlaşmasının hemen ardından "*Mısır'ı İsrail'le yeni bir savaşa sürükleyecek tek konu sudur*" açıklamasını yapıyordu[38]. Benzer şekilde, Tarım Bakanı olduğu dönemde İsrail'in önemli siyasi simalarından olan Meir Ben-Meir "*suyun saatli bir bomba olduğunu… bölge insanlarının su kıtlığı sorununa ortak bir çözüm bulmak üzere müzakere etme akıllılığına sahip olmamaları durumunda savaşın kaçınılmaz olacağını*" belirtiyordu[39]. 1985 yılında Mısır'ın Dışişleri Bakanı olarak Boutros-Gali'de

---

[35] Gleick, Peter H., (1994), "Reducing Risks for Conflict over Fresh Water Resources in the Middle East", Shuval, Hillel I. ve Isaac, Jad (Der.), *Water and Peace in the Middle East*, London, Elsevier, ss. 41-50.
Shaheen, Murad A., (1997), The Influence of the Water Dispute on the Arab-Israeli Dispute, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Keele University, United Kingdom.
Lonergan, Steve, (1997), "Water Resources and Conflict: Examples from the Middle East", Gleditsch, Nils Peter (der.), *Conflict and the Environment*, London, Kluwer Academic Publishers, s. 375.

[36] Schiller, Eric J., (1992), "Water Resources: An Emerging Crisis", Schiller, Eric J. (Der.), Sustainable Water Resources management in Arid Countries: Middle East and North Africa, *Special Issue of Canadian Journal of Development Studies*, s. 7.

[37] Tvadt, T., (1992), "The Struggle for Water in the Middle East", Schiller, Eric J. (Der.), Sustainable Water Resources management in Arid Countries: Middle East and North Africa, *Special Issue of Canadian Journal of Development Studies*, s. 14.

[38] Starr Joyce, (1992), "The Missing Link in Our Mideast Strategy", Schiller, Eric J. (Der.), Sustainable Water Resources management in Arid Countries: Middle East and North Africa, *Special Issue of Canadian Journal of Development Studies*, s. 37.

[39] Financial Times, 21.02.1989.

"*Ortadoğu'daki bir sonraki savaş politika değil su nedeniyle ortaya çıkacaktır*" ifadesini kullanıyordu [40].

Potansiyel su savaşları tezine bir olasılık olmanın ötesinde verilen ciddiyet zaman içersinde muteber kabul edilen bazı kuruluşları yeni stratejiler belirlemeye de yöneltiyordu. Örneğin Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) 1992 yılında Amerikan hükümeti için hazırladığı bir değerlendirme raporunda "*dünyanın 10 farklı bölgesinde azalan su kaynakları nedeniyle savaş çıkabileceğini*" kayıtlara geçiriyordu[41]. 1996 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri İstanbul'da düzenlenen Habitat II Konferansında "*suyun bugün ulus devletler arasındaki barışı ortadan kaldırabilecek en önemli tehditlerden biri olduğunu ve bu özelliği ile de petrol savaşları tehdidinin yerini aldığını*" ifade ediyordu[42].

Şimdiye kadar örnekleri verilen tüm bu açıklamalar, hazırlanan raporlar ve ortaya konulan öngörüler her ne kadar su konularıyla ilgili sorunlara daha fazla ilgi gösterilmesi gerektiğine yönelik bir uyarı niteliği taşısalar da, bu sorunlarla, güvenlik ve çatışma arasında bir ilinti kurulmasına yardımcı olmadıkça çok da bir anlam taşıyamazdı. Fakat aynı açıklamalar, raporlar ve öngörüler suyun öznel niteliğine bağlı bazı olgularla birleştirildiğinde, su kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı sorunlarını devletler arasında çatışma ve hatta savaşa varabilecek en olası çevre konusu haline getirebilirdi[43].

Belirtilen olguların başında suyun toprak ve havayla birlikte yeryüzünde yaşamın varlığı ve devamlılığı için gerekli en temel doğal kaynaklardan biri olarak hayati bir öneme haiz

---

[40] Abu-Taleb, Maher F., (1994), "Regional Cooperation in Water Resource Management", Boulding, Elis (Der.), *Building Peace in the Middle East: Challenges for States and Civil Society*, London, Lynne Rienner Publishers, s. 256.
"Mideast Water Wars", *World Press Review*, C. 42, S. 1, s. 37.

[41] Starr, Joyce R., ve Stoll, Daniel, C., (1987), *U.S. Foreign Policy on Water Resources in the Middle East*, Washington D.C., The Center for Strategic & International Studies.

[42] Lonergan, Steve, (1997), (a.g.e.), s. 375.

[43] Cooley, Job K., (1984), "The War over Water", *Foreign Policy*, (Spring), s. 10.
Thomas, Caroline, ve Howlett, Darryl (Der.), (1993), *Resource Politics: Freshwater and Regional Relations*, Buckingham, Open University Press, ss. 1-19.
Bretherton, Charlotte, (1996), "Contemporary Source of Armed Conflict", Charlotte Bretherton v.d. (Der.), *Global Politics*, Oxford, Blackwell, ss. 117-124.
Falkenmark, Malin, ve Lundqvist, Jan, (1995), "Looming Water Crisis: New Approaches are Inevitable", Ohlsson, Leif (Der.), *Hydropolitics: Conflict Over Water As a Development Constraint*, London, Zed Books Ltd., ss. 194-197.

olması gelmektedir. Suyun insan hayatı, tarım, endüstri, enerji, doğa vb. gibi medeniyetin her alanında gerekliliği onu kısaca varlığın *olmazsa olmazı* konumuna getirmiştir[44]. Doğal kaynak olarak sahip olunan bu kritik önem ise uluslar arası ilişkiler açısından devletlerin suyla ilintili konulara ve sorunlara ilgisiz kalamayacağı anlamını taşımaktadır.

İkinci olgu, suyun son 30-40 yıl içersinde hızla çoğalan insan nüfusu, ekonomik gelişme ve mevcut kaynakların artan kirliliği nedeniyle artık kıtlığı hissedilen bir doğal kaynak haline gelmesidir[45]. Su kıtlığının ulaştığı vahim boyutları göstermek üzere Clark tarafından gerçekleştirilen her yıl dünya nüfusuna eklenen insan sayılarının içme suyu gereksinimlerinin hesaplandığı çalışmanın sonuçlarına bir göz atmak yeterli görünmektedir. Buna göre su talebindeki artışın karşılanabilmesi için Fırat nehrinin yıllık debisi kadar suyun mevcut kaynaklara ilave edilmesi gerekmektedir[46]. Ayrıca, hâlihazırdaki nüfus artış hızı ve su kullanım seviyeleri korunduğu sürece su kaynakları üzerindeki baskının giderek büyüyeceği ve böylece dünya'nın belli bölgelerinde yaşayan insanların en temel ihtiyaçlarının karşılanamayacağı bir noktaya gelinebileceği de öngörülmektedir[47].

Üçüncü olgu suyun hızla artan insan nüfuslarını besleme durumundaki devletlerin en azından kısmi gıda güvenliğine sahip olma yönündeki çabalarına yapabileceği etkidir[48]. 1990'ların başında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gıda üretimindeki artışların artık yeni ekili alanlar kazanma yöntemiyle sağlanamayacağını ve bu nedenle sulu tarım yapılan arazilerin gelecek 20-30 yıllık dönemde %40'lar oranında arttırılması

---

[44] Naff, Thomas ve Matson, Ruth C., (1984), (a.g.e.), s. 1

[45] 1950-1990 yılları arasında dünya nüfusu 2,5'dan 5,3 milyar insana çıkarak neredeyse ikiye katlanmıştır. Birleşmiş Milletlerin yaptığı orta vadeli nüfus hesaplamalarına göre de bu rakam mevcut nüfus artış hızına göre 2050 yılında yaklaşık 10 milyar'a ulaşacaktır. Yeryüzünde erişilebilir ve kullanılabilir su kaynakları arzı kolayca arttırılamadığı için de 1970'den 1990'a giden süreçte kişi başına düşen su miktarı 1/3 oranında düşmüştür.
Brown, Lester R., (1994), (a.g.e.), s. 178.
Postel, Sandra, (1992), *The Last Oasis: Facing Water Scarcity*, London, Earthscan Publications, s. 28.
United Nations Population Fund, (1995), *The State of World Population 1995*, New York, s. 6.

[46] Clarke, Robin, (1993), *Water: The International Crisis*, London, Earthscan Publication LMT, s. 69.

[47] Biswas, Asit K., (1999), "Management of International Waters: Problems and Perspectives", *International Journal of water Resources Development, Special Issue on Environment and Water Resources Development: Some Critical Issues*, C. 15, S. 4, (December), s. 168.
The World Commission on Environment and Development, (1987), *Our Common Future*, Oxford, Oxford University Press.

[48] Thompson, Mark, (1977), *Strategic Review*, ss. 62-65.

gerektiğini rapor ediyordu[49]. Bu durum ise gıda üretiminde kendi kendine yeterli olmayı hedef edinmiş devletler açısından yeni bir tehdit kaynağının ortaya çıkması anlamına geliyordu. Zira yeterli su kaynaklarına sahip olmak üzere bir devlet tarafından geliştirilen veya uygulanması düşünülen planlara başka aktörlerce konulan kısıtlamalar ya da engeller doğrudan belirtilen ülkenin gıda-güvenliğini tehdit edebilirdi.

Devletlerin bazı alanlarda kısmi de olsa öznel kaynakların yeterliliğine sahip olmalarının uluslar arası sistemde bağımsız ve çıkarlar üzerine kurulu bir dış politika yürütebilmek adına bir gereklilik olduğu düşünüldüğünde, böyle bir tehdidin ciddiyeti daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca bir devletin gıda gibi kritik öneme haiz bir kaynağın yetersizliği sorunuyla karşı karşıya olması, kendi toplumu içersinde hoşnutsuzluklara neden olabilir ve hatta iç dengeleri etkileyecek derecede rejim meşruiyetinin sorgulanmasına yol açabilirdi[50].

Dördüncü olgu ise suyun ekonomik gelişmenin sürekliliğine ve sürdürülebilirliliğine imkân veren doğal kaynakların en başında gelmesi ve hatta bazı ülkelerin ulusal ekonomilerinde en değerli girdi konumuna yükselmesidir. Bu noktanın belki de en bariz örneği 1970-1980'lerde meydana gelen başlıca kuraklık olaylarını inceleyen bilimsel çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlardır. Belirtilen dönemde ekonomilerin su taleplerinin karşılanamaması Milli Gelirleri, yurt içi tasarrufları ve istihdam oranlarını önemli ölçülerde düşürmüş ve ödemeler dengesini esaslı bir şekilde bozmuştur[51]. Ayrıca ulaşılan sonuçların nasıl yorumlanması gerektiği noktasında Salameh'in "*Ortadoğu'nun koşullarında bir değişim olmaması halinde su yetersizliği gelişmenin önündeki en büyük engel olacaktır*" [52] ifadesi ve Biswas'ın "*su kurak ve yarı-kurak ülkelerin gelecekteki*

---

[49] Lenton, R., (1992), "Irrigation Management Strategies for the 21st Century", Schiller, Eric J. (Der.), *Sustainable Water Resources management in Arid Countries: Middle East and North Africa, Special Issue of Canadian Journal of Development Studies*, s. 123.
[50] Pfeifer, Karen, (1993), "Does Food Security Make A Difference", Bahgat Korany v.d. (Der.), T*he Many Facets of National Security in the Arab World*, London, Macmillan Press LMT, s. 141.
[51] Appelgren, B.G., (1996), "A Management Approach to National Water Scarcity", Howsam, P. ve Carter, R.C. (Der.), *Water Policy: Allocation and Management in Practice*, London, Taylor & Francis, s. 63.
[52] Salameh, E., (1991), "Analysis of the Middle East Water Problems and Options for their Solutions", Bağış, A.İ. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East* , Ankara, Hacettepe Univercity Press, s. 321.

gelişimi ve bekası için belki de en kritik kaynak durumuna gelmektedir” [53] sözleri önemlidir.

Son olgu ise su kaynaklarının yeryüzündeki coğrafi dağılımıyla devletler arasında çizilen siyasi sınırların her zaman üst üste gelip örtüşmemesidir. Öyle ki, dünyadaki tatlı su kaynaklarının önemli bir bölümünü oluşturan göl ve nehir havzalarının 214 tanesi, ki bu rakam genel toplamın %40'na tekabül etmektedir, birden fazla devletin egemenlik sınırları içersinde kalmaktadır. Bu durumun da su üzerinde çekişme ve çatışma olasılığını arttırdığı düşünülmektedir[54].

Diğer taraftan ortaya konulan tüm bu olguların kaçınılmaz olarak su kaynakları üzerinde devletler arası çatışmalara veya savaşlara neden olacağı savını çok da inandırıcı bulmayan bazı akademisyenler de vardı. Beamount'un başını çektiği ve su literatüründe iyimserlerin temsilcileri olarak tarif edilebilecek bu grubun yaptığı itirazın temelinde ise suyun kurak bölgelerde dahi henüz kıt bir kaynak konumuna gelmediği fikri yatmaktaydı. Belirtilen görüşe göre kötümserler su-çatışma-savaş arasında bir ilişki kurarken birçok gerçeği göz ardı etmekteydiler. En başta;

- Suyun birçok kullanım alanı vardır ve bu alanlar içersinde ancak içme suyu ihtiyacının yeterince karşılanamaması sivil tepkilere ve toplumsal şiddete neden olabilir. Bölge olarak kötümserlerce sürekli olarak muhtemel su savaşlarıyla ilişkilendirilen Ortadoğu'da bile içme suyu ihtiyacını fazlasıyla karşılayacak kaynaklar mevcuttur[55]. Hatta ve hatta bölgedeki birçok ülkenin kendi toplumlarının minimum taleplerine cevap vermede 21. Yüz yılın ilk çeyreğine kadar bir zorlukla karşılaşmayacakları kolayca söylenebilir[56].
- Muhtemel su savaşlarının başat öğesi olacağı düşünülen kıtlık olgusunu tamamen ortadan kaldırmak mümkün görünmese de, taşıdığı etkiler büyük ölçüde hafifletilebilir. Bu da kıtlığın esas olarak ekonomik ve idari bir sorun olarak algılanmasını ve suyun hem arz hem de talep boyutuna müdahale edilmesini gerekli

---

[53] Biswas, Asit K., (1999),(a.g.e.), s. 169.

[54] Tolba, Mostafa, Kamal, (1994), “Middle East Water Issues: Action and Political Will”, Biswas, Asit K. (Der.), *Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile*, Oxford, Oxford University Press, s. 3.

[55] Beamount, Peter, (1994), “The Myths of Water Wars and the Future of Irrigated Agriculture In the Middle East”, *Water Resources Development*, C. 10, S. 1, ss. 9-21.

[56] Beamount, Peter, (1997), “Water and Armed Conflict in the Middle East: Fantasy or Reality”, Gleditsch, Nils, P., (Der.), *Conflict and the Environment*, London, Kluwer Academic Publishers, s. 359.

kılmaktadır[57]. Abroggi'nin de ifade ettiği gibi "talep ve arzın uygun bir şekilde yönetilmesi ve yeterli yatırımların yapılmasıyla her ülke en olumsuz kıtlık şartlarında dahi kendi vatandaşlarının su ihtiyacını karşılayabilir" [58].

- Tarihte hiç bir devletin su nedeniyle savaştığı iddia edilemez[59].
- Son olarak, suyun devletler arasında çatışma veya savaş nedeni olabileceği öngörüsünü yapmaya yönelten tüm olgular, aynı devletleri işbirliğine de zorlayabilir[60]. Bir su havzası etrafında konumlanan devletler bölgelerinde sudan kaynaklanan sorunların bireysel çözüm arama veya tek başına mücadele etme boyutunun ötesine geçtiğini düşündüklerinde, umulmadık bir şekilde işbirliğini tercih edebilirler.

Bu arada hem kötümserlerin su ve çatışma tezine hem de iyimserlerin su ve uluslar arası işbirliği anti-tezine eşit mesafede duran ve daha çok basite indirgeyici bir yaklaşımın menfi etkilerinden uzak durulması gerektiğine inanan bir üçüncü grup daha ortaya çıkmaktaydı. Çevre, güvenlik ve çatışma literatüründeki tarafsızların uzantısı olarak değerlendirilebilecek bu grubun ayırıcı özelliği ortak kullanıma ve/veya paylaşıma konu olan su kaynaklarının neden olduğu sorunların ve devletler arası ilişkilerin diğer iki grup tarafından sunulduğunun aksine daha karmaşık bir yapı sergilediklerine olan inançtı. Dolayısıyla bu sorunları ve ilişkileri basit bir arz-talep dengesizliği ile açıklamaya çalışmak ne kadar yetersiz bir yaklaşımsa, ortak sorunlara ortak çözümler geliştirme gerekliliğinin devletler arasında işbirliğine neden olacağını söylemek de o derecede kısır bir düşüncedir.

Tarafsızların yaklaşımını daha somuta indirgemek adına Lowi'nin Ürdün havzasındaki su sorununu Arap-İsrail çatışmaları genelinde açıklamaya çalışırken ortaya koyduğu görüşlere yer vermek önemlidir. Buna göre *"sınıraşan sular üzerindeki çatışmalar*

---

[57] Allan, Tony, (1995), "The Political Economy of Water: Reasons for Optimism but Long Term Caution", Allan, J.A v.d. (Der.), *Proceedings of the Conference on Water in the Jordan Catchment Countries: A Critical Evaluation of the Role of Water and Environment in Evolving Relations in the Region*, SOAS, (May), ss. 33-42.
Maher F. Abu-Taleb, "*Regional Cooperation in Water Resource Management*", ss. 260-263.
Clarke, Robin, (1993), (a.g.e.), Chapters 8-9-10.
Hillel, Daniel, (1994), *Rivers of Eden: The Struggle for Water and the Quest for Peace in the Middle East,* Oxford, Oxford University Press, Chapters 10-11.
[58] Ambroggi, Robert P., "Water", *Scientific American*, 24.03.1980, s. 95.
Golubev, Genady N., (1993), "Sustainable Water Development: Implications for the Future", *International Journal of Water Resources Development*, *Special Issue on Environment and Water Resources Development: Some Critical Issues*, C. 9, S. 2, ss. 137-140.
Winpenny, James, (1994), *Managing Water as An Economic Resource*, London, Routledge.
[59] Gleick, Peter H., (1991),(a.g.e.).
[60] Naff, Thomas ve Matson, Ruth C., (1984), (a.g.e.).

neredeyse tümüyle birbirlerine daha önceden farklı ilişki dizinleriyle bağlanmış komşu devletler arasında ortaya çıkar. Ayrıca su sorunu genellikle iç içe geçmiş ekonomik, politik, etnik, dini ve stratejik konular yumağının değişik bir boyutu olarak dışa yansır"[61.] Aynı düzlemde bir görüşü Shaheen de dile getirmiş ve "*su konusunu taraflar arasındaki tarihsel ilişkilerin genel çerçevesinden ayırarak açıklamaya çalışmanın kişiyi yanıltıcı sonuçlara götüreceğini*" ifade etmiştir[62]. Son olarak Shaw "*herhangi bir su sorununun öneminin ilgili olduğu devletler arasındaki ilişkilere bağımlı olduğuna ve bu nedenle örneğin İsrail'le Ürdün arasında ortaya çıkan bir anlaşmazlığın Kanada ve Amerika arasında gözlemlenen anlaşmazlıktan farklı anlamlar taşıyabileceğine"* dikkat çekmiştir[63].

1.7. ÇEVRE, ÇATIŞMA VE GÜVENLİK TARTIŞMASINDA FIRAT-DİCLE SU SORUNU

Çevre sorunları ve alt-sarmalı durumundaki sınıraşan su kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı konularının nispi olarak daha fazla sayıda akademik çalışmanın merkezine oturtulduğu bir dönemde Fırat-Dicle su sorunu ve bu sorun etrafında Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki ilişkilerin göz ardı edilebileceği düşünülemezdi[64]. Öncelikle Fırat-Dicle havzasında olup bitenler genelde çevre ve su literatüründe devam eden tartışmalara ışık tutabilmek, özelde de farklı yaklaşımlara ait hipotezleri destekleyebilmek veya çürütebilmek üzere önemliydi. Ayrıca 1973 ve 1990'da havza ülkelerinin inşa ettikleri barajların dolumu sırasında yaşanan gerginlikler ve suyun kullanımı-paylaşımı konuları üzerinde son dönemlerde ortaya çıkan anlaşmazlıklar konunun salt bölgedeki uluslararası ilişkiler ve bölgesel dinamikler açısından araştırılması gerekliliğine işaret ediyordu[65].

Diğer taraftan, çevre ve su literatürünün belirleyici etkisi yalnızca Fırat-Dicle meselesinin konu olarak daha fazla ilgi görmesi noktasıyla münhasır kalmamış, asıl sorunun nasıl anlaşılıp değerlendirilmesi gerektiği gibi sınırlandırıcı bir yapıya

---

[61] Lowi, Miriam R., (1994), (a.g.e.).
[62] Shaheen, Murad A., (1997), (a.g.e.).
[63] Shaw, Brian R., (1996), (a.g.e.) s. 39.
[64] Koluman, Aziz, (2002), *Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri*, Ankara, ASAM Yayınları.
[65] Kıran, Abdullah, (2005), *Ortadoğu'da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı*, İstanbul, Kitap Yayınevi.

bürünmüştür. Farklı bir ifadeyle Fırat-Dicle su sorunu özerk bir konu olarak araştırılıp açıklanmak yerine daha çok çevre ve su genellemelerinin bir parçası olarak algılanmış ve böylece yukarıda verilen genel yaklaşımların test edildiği bir alan olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, Fırat-Dicle su sorunu olarak bilinen, Türkiye, Suriye ve Irak aktörleri arasında bölgedeki su kaynaklarının politik ve hukuki durumuyla ilgili konuların kötümser, iyimser ve tarafsız olmak üzere üç farklı tanımlaması ortaya çıkmıştır[66].İlgili bağlamda;

Kötümserlerin *Fırat-Dicle su sorununu ağırlıklı olarak ortak kullanıma ve/veya paylaşıma konu olan her hangi bir su havzasının devletler arası çatışmaya neden olabileceği penceresinden,*

İyimserlerin *Fırat-Dicle su sorununu ağırlıklı olarak ortak kullanıma ve/veya paylaşıma tabi olan her hangi bir su havzasında karşılaşılan kritik sorunlar karşısında devletler arası işbirliğinin ortaya çıkabileceği penceresinden,*

Tarafsızların *da Fırat-Dicle su sorununu ortak kullanıma ve/veya paylaşıma tabi olan bir su havzası etrafında gelişen ilişkilerin basit bir talep-arz dengesiyle açıklanamayacak kadar kompleks olduğu penceresinden değerlendirdiklerini söylemek mümkündür.*

Belirtilen tanımlamaların detaylarına geçmeden önce Fırat-Dicle su sorunu etrafında şekillenen literatüre yapılan katkıların sayıca oldukça fazla olduğunu ve bunun da her bir çalışmayı tek tek değerlendirmek gibi bir girişimi neredeyse imkansız kıldığını belirtmek gerekmektedir. İfade edilen gerekçeyle literatüre yapılan ve her biri kendi başına bir değer olarak kabul edilmesi gereken katkılar bu çalışmada Fırat-Dicle su sorununun tanımlanmasında kullanılan yaklaşımlar çerçevesinde sınıflandırılmıştır.

1.7.1. Fırat-Dicle Su Sorununun Kötümser Tanımlaması

Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki havza odaklı ilişkilerin çoğu zaman "çatışma" ekseninde şekillenmesini, ilgili ülkelerin Fırat-Dicle kaynaklarının kullanımı ve/veya paylaşımı konularını güç ve güvenlik temelinde tanımlamaları ile ilişkilendiren kötümser yaklaşımın, su ile çatışma arasında kurduğu illiyet bağını çoğu zaman aşağıda sıralanan gerekçeler üzerine inşa ettiği görülür.

[66] Wolf, A., (1994), "A Hydropolitical History of the Nile, Jordan, and Euphrates River Basins", Biswas, A., (Der.), *International Waters of the Middle East*, Oxford, Oxford University Press.

- Fırat-Dicle su kaynaklarının havza ülkeleri açısından artan önemi[67].
- Havza su varlığının ilgili ülkelerin tüm taleplerini karşılayamaz derecede kıt hale gelmesi[68].
- Havza ülkelerinin Fırat-Dicle boyunca yukarı ya da aşağı kıyıdaş olarak sıralanmalarının ortaya çıkardığı güç, kontrol, bağımlılık ve zafiyet gibi olgular kapsamında ortaya çıkan sorunlar[69].

Söz konusu gerekçelerin işleviyle ilgili ayrıntılara geçmeden önce, bir fikir vermesi açısından, Frey'in aşağıdaki tespitleri oldukça önemlidir;

> "*Eğer su hayati bir öneme sahip olmasaydı, devletler ona karsı daha ilgisiz kalabilirlerdi... Su hayati olup, yeryüzünün her yerinde yeterli miktarlarda bulunsaydı, devletler birbirlerinin paylaşıma konu herhangi bir sınıraşan su kaynağından nasıl faydalandıkları konusu ile fazlaca ilgili olmazlardı... Eğer su hayati ve kıt bir kaynak olup dengeli bir şekilde dağılsaydı, devletler olumsuz koşullar bakımından diğerleri ile eşit şartlarda olduklarını hissederlerdi... Nihayet, su paylaşılmak durumunda olmasaydı, herhangi sınıraşan su kaynağı üzerinde bir başka devletin faaliyetleri, diğerleri üzerinde bir etki bırakmazdı ve dolayısıyla çatışma için bir neden olmazdı*"[70].

1.7.1.1. Suyun Önemi

Kötümser yaklaşımın su ile çatışma arasında bir bağıntı kurarken, Fırat-Dicle su kaynaklarının Türkiye, Suriye ve Irak açısından artan öneminin nasıl bir işlev üstlendiğini anlamak bakımından, bölge genelindeki iklim koşullarından başlayan ve ilgili ülkelerin havza kaynaklarını kullanma gerekliliğine kadar uzanan bir analize ihtiyaç vardır. Bu tarz bir analiz, havza ülkelerinin Fırat-Dicle su kaynaklarına yönelik taleplerini eskiye nazaran arttırma durumunda kaldıkları ve bu artışın havza kaynaklarına olan bağımlılığı güçlendirdiği noktasında bir genel çerçeve çizilmesine yardımcı olacaktır[71].

---

[67] Duyar, Metin ve Özçelebi, Oğuzhan, (2012), *Ortadoğu'da Su Sorunu: İsrail'in Su İhtiyacının Temel Dinamikleri*, İstanbul, Derin Yayınları.
Karakılçık, Yusuf, (2008), "Bölgesel Su Anlaşmazlıklarının Küresel Çatışmaya Dönüşme Riski: Fırat ve Dicle Örneği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 4, S. 16, ss.19-56.
Olcay, Bülent, (1999), "Water As a Critical Element of Inter-State Politics," *Insight Turkey*, C. 1-2, (April-June), ss. 71–86.
[68] Kaplan, İsmail, (2007), *Suyun Stratejik Dalgaları*, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, ss. 274-275.
[69] Olcay, Bülent, (1998), *Hydropolitics Among the Riparians of the Euphrates & Tigris Watercourse System*, Ankara, Karmap Publishing.
[70] Frey, F.W., (1993), (a.g.e.), s. 59.
[71] Kodaman, Timuçin, (2007), *Fırat-Dicle Meselesi ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi*, İstanbul, Asil Yayınları.

Fırat ve Dicle havzasına hâkim olan iklim kuşakları ile başlanacak olursa, oldukça genel bir tanımlamayla kuzeyde karasal, güneyde de kurak ve yarı kurak koşulların egemen olduğu bir yapıyla karşılaşıldığı görülür. Bu yapı kuzeyde kışların uzun, soğuk ve kar yağışlı/yazların kısa ve kurak geçmesine, güneyde de kışların kısa, ılık ve nispeten yağışlı/yazların uzun ve oldukça kurak yaşanmasına neden olur[72]. Bölge genelinde ölçülen sıcaklık ortalamalarının yılın büyük bir bölümünde 30 derecenin üzerinde seyretmesi ise, bitkisel terleme ve buharlaşmayla yüksek oranda su kayıplarına yol açar[73].

Havzanın geneline düşen yağış miktarının yıllık ortalamasının Anadolu'nun dağlık kesimlerini içine alan kuzeyde 1000-2000 mm arasında değiştiği, bu rakamın Türkiye-Suriye sınırına yakın bölgelerde 400-600 mm.ye kadar düştüğü ve yine Suriye topraklarının %59'u ile Irak'ın nerdeyse %70'inde 400 mm.nin altında bir seviyeye indiği görülür[74]. Bölgeye yağış ise, kış aylarında kuzeyin yüksek bölümlerine kar, baharda da güneyin düzlüklerine aniden bastıran yağmurlar şeklinde düşer. Bölgenin yağış rejimi nedeniyle de, Fırat-Dicle nehirlerinin debisi bahar aylarında eriyen karlar ve aniden gelen yağmurlarla olabildiğince yükselir, yaz ve sonbahar aylarında ise ısınan hava ve azalan yağışla nerdeyse en düşük seviyesine geriler[75]. Öyle ki, Fırat'ın debisinin aylara göre %530 ile %16 oranlarında değişim gösterdiği, Dicle'nin taşıdığı aylık su miktarının da %212 ile %59 oranlarında yükselip alçaldığı dönemler bölgeye çok da yabancı değildir[76].

Olcay, Bülent., (2004), "Politics of the Euphrates and Tigris Waters", Bal, I., (Der.), *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*, USA, Brown Walker Press.

[72] Kliot, Nurit, (1994), *Water Resources and Conflict in the Middle East,* London, Routledge, ss. 104-108.

[73] Hillel, Daniel, (1994), (a.g.e.), ss. 97-98.

[74] Gischler, Christiaan E., (1979), *Water Resources in the Arab Middle East and North Africa*, Cambridge, Middle East & North African Studies Press.

Khader, B., (19849, La question In Agrare Dans Le Pays Arabes- Le cas De La Syrie, CIACO, Universitè Catholique De Lovian, s. 166.

Allan, J. ve Lantz, C. (Der.), *Geographical Digest 1990-1991*, Oxford, Heinemann, s. 22.

[75] Toklu, Vefa, (2001), "Türk Dış Politikasında Su Sorunu", Bal, İdris (Der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İstanbul, Alfa Basım Yayım, ss.535-552.

[76] Hillel, Daniel, (1994), (a.g.e.), s. 98.

Hassan, Mohammed, A., (1955), *Land Reclamation And Settlement In Iraq*, Baghdad, Baghdad Printing Press, s. 30.

Ubell, K., (1971), "Iraq's Water Resources", *Nature and Resources*, C. 7, S. 2, s. 3.

Peter Beamount v.d. (Der.), (1988), *The Middle East: A Geographical Study*, London, David Fulton, s. 364.

Shahin, Mamdouh, (1989), "Review and Assessment of Water Resources in the Arab World", *Water International*, S. 14, ss. 206-219.

Fırat-Dicle havzasının yarı-kurak ve kurak iklimi, düşük ve dengesiz yağış rejimi öncelikle bölge ülkelerinin artan içme suyu ve gıda taleplerinin karşılanabilmesi için, her iki nehrin kaynaklarına önemli ölçüde ihtiyaç duyduklarını gösterir. Aynı şekilde, nehir debilerinde kış ve yaz aylarında meydana gelen büyük çaplı değişmeler, muhtemel su taşkınlarının etkisini minimize etmek, su kaynaklarını bolluk aylarında biriktirip, kıtlık zamanlarında da kullanmak üzere, barajlar, setler, göletler, kanallar vb. su yapıları inşa etmenin gerekliliğine işaret eder[77].

Fırat-Dicle'nin havza ülkeleri nazarında önemini arttırdığına inanılan diğer bir unsur ise, son yıllarda bu ülkelerin sahip oldukları su kaynaklarını hızla artan nüfuslarını besleme ve istihdam etme amaçlarının yanında, tarım ekonomisiyle kalkınmanın bir aracı olarak görmeye başlamalarıdır[78]. Bu tutumun da bir yönüyle Fırat-Dicle nehirlerine olan toplam talebi arttırdığı, diğer yönüyle de bölgede alternatif su kaynaklarının bulunmaması nedeniyle, ilgili ülkelerin toplam su talepleriyle-arzları arasında bir farkın ortaya çıkma olasılığını gündeme getirdiği düşünülmektedir[79]. Öyle ki, Türkiye, Suriye ve Irak arasında su savaşları yaşanabileceği tezinin fazlasıyla gündem edildiği 1990'lı yıllarda, bazı uzmanlar havza ülkelerinin su talebinde yaşanan yükselişin, mevcut kaynaklarla karşılanamaz bir seviyeye geleceğini iddia etmekteydiler[80].

Söz konusu uzmanlardan biri olarak Wakil, 1993 yılında kaleme aldığı bir makalede, ülkesi Suriye'de, değişik sektörlerin su ihtiyacının istikrarlı bir şekilde arttığına ve bu durumun 2010 yılında ciddi bir talep-arz dengesizliğine neden olacağına yer vermiştir. Yine bu uzman, toplam su talebini artıran faktörlerin başında %3,35'lik seviyelere ulaşan yıllık nüfus artış hızının geldiğini ve bu oranın değiştirilememesi durumunda, 1990'da 12,5 milyon olan ülke nüfusunun, 2030 yılında 32 milyona ve 2040'da da 45 milyona çıkacağı tahmininde bulunmuştur. Fert başına düşen su kullanım oranlarını arttırarak, toplam talebi yukarı çeken diğer bir faktörün de şehirlerde su kullanma

---

[77] Kavvas, M. L., v.d., (2011), "A Study of Water Balances over the Tigris-Euphrates Watershed", *Physics and Chemistry of the Earth*, C. 36, S. 5-6, ss. 197-203.
[78] Bulloch, J., ve Darwish, A., (1993), (a.g.e.), s. 21.
Zehir, Cemal, (2003), *Ortadoğu'da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına*, Ankara, İmge Yayınevi,
[79] Çarkoğlu, A., ve Eder, M., (2001), Domestic Concerns and the Water Conflict over the Euphrates-Tigris River Basin, Middle Eastern Studies, C. 37, S. 1, ss. 41-71.
[80] Starr, Joyce, ve Stoll, Daniel, (1988), The Politics of Scarcity: Water in the Middle East, Boulder, Westview Press.
Naff, Thomas ve Matson, Ruth C., (1984), (a.g.e.).

alışkanlıklarının değişmesi olduğu tespitini yapan Wakil, belirtilen oranların 1980'deki 275 m³ lük seviyesinin, 2030'da 370 m³ e yükselebileceğini belirtmiştir. Suriye'ye ait su kaynaklarının geleceğine ilişkin projeksiyonların belki de en önemlisi, bu ülkenin toplam su talebinin 2020 yılında iç tüketimde 3,2 milyar m³, endüstride 0,5 milyar m³ ve tarımda 20,681 m³ olarak gerçekleşeceği iddiası olmuştur[81].

Aynı dönemlerde, Fırat-Dicle havzasının Suriye ekonomisi için taşıdığı anlama ilişkin yapılan yorumlar, ülke GSMH'nın %28'ni, toplam işgücünün %25'ini istihdam eden tarım sektörünün mevcut konumunu sürdürebilmesinin, büyük ölçüde her iki nehirden kullanabilecek su miktarına bağlı olduğuna işaret etmiştir[82]. Sulu tarım yapılan arazilerin, toplam ekili alanların %12,5'lik bir kısmını oluşturmasına karşın, toplam tarımsal çıktının %50'sini üretmekte olması da, ilgili öngörüye gerekçe olarak kullanılmıştır[83]. Havzanın temsil ettiği hidroelektrik enerjisi potansiyeli bakımından da, ülkenin elektrik ihtiyacının %17,7 gibi bir oranla hızlı artış gösterdiği ve Fırat üzerinde kurulu Tabqa barajından elde edilen elektrik enerjisinin de bu ihtiyacın %60'nı karşıladığı belirtilmiştir[84].

1990'lı yıllarda Irak için çizilen tabloda, 19 milyon olarak hesaplanan ülke nüfusunun yıllık %3,73'lük bir oranla, dünya ortalamalarının epeyce üstünde bir hızla büyüdüğü[85], söz konusu artış oranıyla toplam nüfusun 2020 yılında 39 milyona, 2030'da da 47 milyona ulaşacağı bilgisine yer verilmiştir[86]. Mevcut su kaynaklarının kullanımı bakımından da tarımın %92'lik bir oranla en fazla su talebinde bulunan sektör olarak öne çıktığı, %3'lük ve %5'lik talep oranlarıyla iç tüketim ve endüstrinin oldukça arkalardan geldiği belirtilmiştir[87]. Toplam tarımsal üretimin nerdeyse yarısının sulu tarım alanlarından elde edildiği[88], 3,5 milyon hektar olarak hesaplanan bu araziler için

---

[81] Wakil, Mikhail, (1993), "Analysis of Future Water Needs For Different Sectors in Syria", *Water International*, S. 18, ss. 18-22.
[82] Kıran, Abdullah, (2005),(a.g.e.).
Hindley, Angus, "Power and Water in the Middle East", *Middle East Economic Digest*, 19.01.1990.
[83] Kliot, Nurit, (1994), (a.g.e.), ss. 137-152.
[84] Angus Hindley, (1990), (a.g.e.).
[85] Merkezi Haber alma Teşkilatı, CIA, (http://es.rice.edu/projects/Poli378/CIA_Factbook/iraq.html), (Erişim Tarihi: 11.01.2011).
[86] Birleşmiş Milletler, (http://data.un.org/Data.aspx?d=GenderStat&f=inID%3A7), (Erişim Tarihi: 18.02.2011).
[87] (http://earthtrends.wri.org/pdf_library/country_profiles/wat_cou_368.pdf), (Erişim Tarihi: 21.01.2011).
[88] The CIA World Factbook 1998, (http://www.scribd.com/doc/2399037/The-1998-CIA-World-Factbook-by-United-States-Central-Intelligence-Agency), (Erişim Tarihi: 05.03.2011).

gerekli suyun yaklaşık %87'sinin de, Fırat-Dicle ile her iki nehrin Irak'ta bulunan kollarından sağlandığı kaydedilmiştir[89]. Yine tarım sektörünün GSMH'dan aldığı payın %11 düzeylerinde iken, mevcut işgücünün nerdeyse %30'nu istihdam ettiği rapor edilmiştir[90]. Söz konusu verilerin ışığında da ülkede toplam su kullanımının 1990'lardaki 42 milyar m³ seviyesinden, 2000'li yılların başında 66 milyar m³ çıktığı, diğer havza ülkelerinin tutumuna bağlı olarak da bu rakamın zamanla daha da büyüyebileceği iddia edilmiştir[91].

Türkiye'nin Fırat-Dicle havzası kaynaklarını kullanma çabalarına gelince, Güney Doğu Anadolu Bölgesi su ve toprak varlığını geliştirmek üzere hazırlanan GAP projesinde, özellikle de enerjiye ilişkin yatırımlarda önemli mesafeler alındığı kaydedilmiştir. GAP Master Planı'nın 1989 yılında hazır hale gelmesiyle de bu çabaların; tarım, sanayi, ulaştırma, eğitim, sağlık, kırsal ve kentsel kalkınma, altyapı yatırımlarını da içine alan entegre bir bölgesel kalkınma stratejisine dönüştürüldüğü görülmüştür[92].

GAP projesini ortaya çıkaran nedenlerin rasyonelliğini ortaya koymak üzere; 1985 yılı genel sayımında 4,3 milyon olarak tespit edilen bölge nüfusunun, yıllık %3,7 artış hızıyla 2005 yılında 10 milyona ulaşacağı, bölge nüfusunun yarısının 0-14 yaş grubu içersinde yer aldığı, 30 yaş-altı nüfus grubunun da, toplam nüfusun 3/2'sini oluşturduğu belirtilmiştir[93]. Yine, 1985 yılında GAP bölgesi ekonomik büyüklüğünün ülke GSMH'sı içersindeki oranının %4'de kaldığı, bölgede kişi başına düşen gelirin de, ülke ortalamasının ancak yarısına ulaşabildiği bilgisine yer verilmiştir. İlgili dönemde, en önde gelen sektörlerin başında yer alan tarımın bölge hâsılasının %40'nı ürettiği, ekonomik anlamda aktif bölge nüfusunun da %44'ünü istihdam ettiği bildirilmiştir[94].

United Nations, Food and Agriculture Organization (FAO), (http://www.fao.org/nr/water/aquastat/countries/iraq/index.stm) (Erişim Tarihi: 25.02.2010).

90 (http://es.rice.edu/projects/Poli378/CIA_Factbook/iraq.html), (Erişim Tarihi: 01.03.2010).

91 (http://earthtrends.wri.org/pdf_library/country_profiles/wat_cou_368.pdf), (Erişim Tarihi: 04.03.2010).
United Nations, Food and Agriculture Organization (FAO), (http://www.fao.org/nr/water/aquastat/countries/iraq/index.stm) (Erişim Tarihi: 25.02.2010).

92 Bağış, A.I., (1993), "The Euphrates and Tigris Watercourse Systems: Conflict or Cooperation? (The Turkish View with Special Reference to the Southeastern Anatolia Development Project)", *Turkish Review of Middle Eastern Studies*, S. 7, Foundation For Middle East and Balkan Studies, ss. 215-229.

93 Ünver, Olcay İ.H., (1997), "Southeastern Anatolia Project (GAP)", *Water Resources Development*, C. 13, S. 4, ss. 453-456.

94 (a.g.e.)

GAP projesinin Türkiye açısından ne derece önemli olduğu sorusunun karşılığı olarak da aşağıda verilen tespitlerin sıkça tekrar edildiği gözlemlenmiştir;

- *Fırat-Dicle'nin ülkenin sahip olduğu nehir bağlamındaki su kaynaklarının %28'ini temsil etmektedir.*
- *GAP bölgesindeki ekonomik anlamda sulanabilir topraklar ülke toplamının %20'sini oluşturmaktadır.*
- *Projenin bitirilmesiyle bölgede 1,82 milyon hektar tarım arazisinin sulanması, hedeflenmektedir.*
- *Kurulan 22 baraj ve 19 hidroelektrik santraliyle yılda ortalama 27 milyar kilovat saat elektrik üretimi yapılması beklenmektedir.*
- *Kişi başına düşen gelirde yüzde 209 artış ve 3,8 milyon kişiye istihdam olanağı sağlanması amaçlanmaktadır*[95].

1.7.1.2. *Fırat-Dicle Havzasında Suyun Kıtlığı Olgusu*

En basit tanımlamayla, her hangi bir kaynağın ihtiyaçları karşılayamayacak derecede az olmasını ifade eden kıtlık olgusunun, Fırat-Dicle su kaynaklarını da etkileyen bir olgu olduğuna ilişkin iddialar ilk kez, Türkiye, Suriye ve Irak arasında havza kaynaklarının kullanımına dair 1965 yılında yapılan bir toplantıda gündeme gelmiştir[96]. Söz konusu toplantıda Türkiye, Suriye, Irak Fırat'tan taleplerini sırasıyla 14 milyar m^3, 13 milyar m^3 ve 18 milyar m^3 su olarak açıklamışlardır. Toplamda 45 milyar m^3/yıl olarak ortaya çıkan bu talebin de, yıllık ortalama debisi yaklaşık 31-32 milyar m^3 olarak hesaplanan Fırat'ın su varlığı ile karşılanamayacağı daha o dönemde iddia edilmiştir[97].

Ancak, Karamsar yaklaşım tarafından sıkça gündeme getirilen kıtlık olgusunun daha çok, Fırat-Dicle'nin kaynaktan başlayıp denize döküldüğü ana kadar, havza ülkelerinin

---

[95] Naff, Thomas ve Matson, Ruth C., (1984), (a.g.e.), ss. 18-25.
Tekeli, S., (1990), "Turkey Seeks Reconciliation For the Water Issue Induced By the South East Anatolia Development Project", *Water International*, C. 15, S. 4, ss. 206-216.
Shapland, Greg, (1997), *Rivers of Discord: International Water Disputes in the Middle East*, London, Hurst & Co. Publications, ss. 103-143.
Çarkoğlu, A., ve Eder, M., (2001), (a.g.e.), ss. 41-71.
(http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gmaster.html), (Erişim Tarihi: 15.02.2010).

[96] "No headway in Water Talks with Syria and Iraq", *Briefing*, No. 780, 26,03.1990, ss. 17-18

[97] Havza ülkelerinin toplam su talepleriyle ilgili bilgi dönemin Suriye Enformasyon Bakanı Al-Rifai tarafından basına duyurulmuştur.
An-Nahar, 17.05.1975.
Turkish Ministry of Foreign Affairs, (1995), *Water Issues between Turkey, Syria and Iraq*, Ankara, (January), s. 21.

planlanan su tüketimlerinin, her iki nehrin su varlığı ile karşılanabilecek miktarın oldukça üzerinde olduğu bir tarif olarak şekillendiği görülür. Buna göre, tarafların planlanan sulama projelerinin tümünün hayata geçirildiği varsayımıyla, Türkiye'nin Fırat nehrinden tüketeceği su miktarının 2040 yılında ortalama 21.5 milyar/m³/yıl, Suriye'nin milyar/m³/yıl, Irak'ın da 16 milyar/m³/yıl su olacağı tahmin edilmiştir[98].

Benzer bir hesaplama yine aynı varsayımla Dicle için yapıldığında, Türkiye'nin ilgili tarihlerde tüketeceği su miktarının yaklaşık ortalama 6.8-7.2 milyar/m³/yıl, Suriye'nin 3-5 milyar/m³/yıl, Irak'ın da 40 milyar/m³/yıl su olacağı hesaplanmıştır[99]. Bu durumda her iki nehre ilişkin toplam talebin sırasıyla Fırat için 51 milyar/m³/yıl, Dicle'ye de 51-52 milyar/m³/yıl su olacağı ve böyle bir su arzının her iki nehir tarafından karşılanamayacağı, dolayısıyla havza ülkeleri arasında suyun kullanımına dair bir yarış yaşanacağı dile getirilmiştir[100].

Her iki iddianın içeriğine dikkat edilirse, kıtlık olgusunun "reel kıtlık" durumundan çok, "potansiyel kıtlık" olarak algılandığı görülür. Yani ilgili tahminlerin yapıldığı tarihler itibarıyla Fırat-Dicle'nin su varlığı, havza ülkelerinin taleplerini karşılamakta, ancak bu dengenin gelecekte olumsuz bir yönde şekilleneceği düşünülmektedir. Söz konusu tahminlerde dikkat edilmesi gereken diğer bir unsur da, tarafların sulamaya ilişkin planlarının tümünün gerçekleşeceği varsayımıdır. Bu planların maddi sıkıntılar, politik gelişmeler ya da teknolojik ilerlemeler gibi unsurlarla değişmesi durumunda, kıtlık olgusu için yapılan tahminlerin de çok bir anlamının kalmayacağı şimdiden söylenebilir. Bu kapsamda, 2003 yılında ABD işgaline uğrayan Irak'ın geçmişte sulama amaçlı kullandığı su miktarlarını artık tüketemediği tespiti yapılabilir.

---

[98] Ubell, K., (1971), (a.g.e.), ss. 3-9.
Gischler, Christiaan E., (1979), (a.g.e.).
Kolars, John, F., ve Mitchell, William, A., (Der.), (1991), *The Euphrates River and the South East Anatolia Development Project*, Carbondale, Southern Illinois University Press.
Robertson, W., Priscoli, J., ve Brumbaugh, R., (1991), Water in the Sand: A Survey of Middle East Water Issues, United States Army Corps of Engineers, (June).
Kliot, Nurit, (1994), (a.g.e.).
[99] Kolars, John, F., ve Mitchell, William, A., (Der.), (1991), (a.g.e.).
Robertson, W., Priscoli, J., ve Brumbaugh, R., (1991), Water in the Sand: A Survey of Middle East Water Issues, United States Army Corps of Engineers, (June).
Kliot, Nurit, (1994), (a.g.e.).
Shapland, Greg, (1997), (a.g.e.).
[100] Naff, Thomas ve Matson, Ruth C., (1984), (a.g.e.).
Jansen, G., "Tussle over the Euphrates", *Middle East International*, 16.02.1990, ss. 12-13.
Allan, J.A. ve Mallat, Chibli (Der.), (1994), *Water In the Middle East: Legal, Political, and Commercial Implications*, London, I.B. Tauris Publishers.

Son döneme ilişkin ortaya atılan diğer bir iddia ise, Türkiye'nin başta sulama olmak üzere havza kaynaklarını kullanım faaliyetlerinin, Suriye ve Irak'ın aynı kaynaklardan faydalanma girişimlerine engel olacağıdır[101]. Bu durumun da her iki ülkenin Fırat ve Dicle'ye ilişkin planlarına bir sınırlama getireceği, böylece havza ülkeleri arasında suyun kalitesinde meydana gelen değişim neticesinde farklı bir anlaşmazlığın da söz konusu olabileceği gündeme getirilmiştir[102].

1.7.1.3. Havza Konumundan Kaynaklanan Sorunlar

Fırat-Dicle nehirleri boyunca yukarı ya da aşağı kıyıdaş olarak sıralanışın, havza ülkeleri arasında şekillenen su odaklı ilişkilerde güç, kontrol, bağımlılık ve zafiyet gibi bir takım yeni olguları ortaya çıkardığı, bunun da yeni sorunlara neden olarak olası bir su-çatışma bağıntısını güçlendirdiği iddiaları bir süredir karamsarlar tarafından gündeme getirilmektedir[103]. Söz konusu iddiaların arkasında yatan asıl belirsizlik ise, Türkiye ya da Suriye gibi bir üst havza ülkesinin, Fırat-Dicle üzerinde inşa ettiği barajlar, kanallar, göletler gibi su depolama tesisleri ile aşağı kıyıdaş ülkelerin aynı kaynaklara erişimini ya da kullanımını kısıtlayıp kısıtlamayacağı, dahası bunun bir dış politika kazanımı elde etmek üzere yapıp yapmayacağıdır[104].

Bu bağlamda, 1973-1975 krizi sırasında Fırat'ın Irak'a akışını kısıtlayan Suriye'nin aslında politik gerekçelerle hareket ettiği, başta Bağdat yönetimi olmak üzere, karamsar yaklaşımı benimseyen birçok uzman tarafından öne sürülmüştür[105]. Benzer düzlemde,

---

[101] Kolars, J.F., & Mitchell, W.A., Southern Illinois Unv: Carbondale, 1991, pp; 192-235.
Kolars, John, (2000), "Defining The Political/Ecological Threshold For The Euphrates and Tigris Rivers", *Arab Studies Quarterly*, C. 22, S. 2, (Spring).
Zereini, Fathi ve Hötzl, Heinz, (2008), Climatic Changes and Water Resources in the Middle East and North Africa, Heidelberg, Springer, s. 159.
[102] Gleick, Peter, (1994), "Water, War and Peace in the Middle East", *Environment*, C. 36, S. 3, ss. 6-42.
Toset, H.P.W., ve Gleditsch, N.P., (2000), "Shared Rivers and Interstate Conflict", *Political Geography*, C. 19, S. 8, (November), ss. 971–996.
Lowi, Miriam R., (1995), "Rivers of Conflict, Rivers of Peace", *Journal of International Affairs*, C. 49, S. 1.
[103] Daoudy, Marwa, (2009), "Asymmetric Power: Negotiating Water in the Euphrates and Tigris", *International Negotiation*, C. 14, ss. 359–389.
[104] Erickson, Edward J., ve Lorenz, Frederick, M., (1999), *The Euphrates Triangle: Security Implications of the Southeastern Anatolia Project*, Washington DC, National Defence University Press, s. 46.
[105] "Iraq, Syria Settle River Dispute", *World News Digest*, 17.05.1975, s. 334.
Mackenzie, K., "Terrorism and Water", *Middle East International*, 15.12.1989, s. 3.
Cooley, J.K., (1992), Middle East Water: Water for Peace, Middle East Policy, C. 1, S. 1, s. 15.

Türkiye'nin de 1990 yılında Atatürk Barajı'nın dolum işlemini bahane ederek Fırat'ın akışını kısıtladığı ve bu davranışı ile PKK konusunda işbirliği yapmayı reddeden Şam yönetimini baskı altına almaya çalıştığı ya da suyun kontrolü ile elde edilen yeni gücünü sergilemeye çalıştığı iddia edilmiştir[106]. Her iki krize ilişkin suçlanan taraf konumunda bulunan Suriye ve Türkiye, bir dış politika aracı olarak suyun kullanıldığına dair suçlamaları kesin ifadelerle reddetmişlerse de, su-çatışma bağıntısını rasyonelleştirme çabaları sürdükçe, bu türden yakıştırmalar yapılamaya devam edilmiştir[107].

1.7.1.4. Havza Odaklı ilişkilerde Gözlemlenen Krizler

Karamsar yaklaşım tarafından "su-çatışma" tezini gerekçelendirmek üzere kullanılan diğer bir unsur da, havza ülkeleri arasındaki ilişkilerin Fırat-Dicle'nin artan önemi, kaynakların kıt hale gelmesi ve havza konumunun ortaya çıkardığı sorunlara paralel olarak geçirdiği değişimdir. İlgili bağlamda üzerinde en çok durulan ve sıkça gündem edilen olayların;

- 1973-75 yılları arasında Suriye ile Irak arasında yaşanan kriz,
- 1990 yılının hemen başlarında Türkiye ile Suriye-Irak arasında ortaya çıkan olumsuz gelişmeler, oldukları görülür[108].

Bahgat, Gawdat, (1999), "High Policy and Low Policy: Fresh Water Resources in the Middle East", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, C. 22, S. 3, (Spring), ss.16-29.

106 Hindley, Angus, "Battle Lines Drawn For Euphrates", *Middle East EcoSmic Digest*, 21.10.1989. ss. 4-5.

Beschorner, N., (1992-1993), "Water And Instability In the Middle East", *Adelphi Paper*, (Winter), Chapter II.

Al-Jayyusi, O. (1993), "Evaluating the Potential Water Conflict in the Middle East, Strategies for Cooperation", Chicago, University of Illionis Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 108.

Medzini, A., (September 1994), "The Euphrates River, An Analysis of a Share River System in the Middle East", University of London School of Oriental and African Studies Yayınlanmamış Doktora Tez, s. 186.

Starr, S., (1995), *Covenant Over Middle Eastern Waters, Key To World Survival*, New York, Henry Holt & Company, s. 136.

Shapland, G., (1999), "Policy Options for Downstream States in the Middle East", (Ed.) Allan, J.A. ve Mallat, C., *Water in the Middle East, Legal, Political and Commercial Implications*, London, I.B. Tauris Publishers, s. 117.

107 Pearce, Fred, (1992), *The Dammed: Rivers, Dams and the Coming World Water Crisis*, London, Bodley Head.

108 Robins, Philip, (1991), *Turkey and the Middle East*, London, Pinter Publishers.

Ohlsson, Leif, (Der.), (1991), *Hydropolitics: Conflicts over Water as a Development Constraint*, London, United Press L.M.T.

Beschorner, N., (1992-1993), (a.g.e.).

Cooley, J.K., (1992), (a.g.e.).

Kut, G., (1993), "Burning Waters, The Hyropolitics of the Euphrates and Tigris Basin", *New Perspectives on Turkey*, (Fall) , s. 4.

Her iki döneme ilişkin olaylara getirilen yorumların da, Türkiye, Suriye ve Irak arasında havza kaynaklarının kullanımına ve/veya paylaşımına dair söz konusu yıllarda yaşanan gerilimlerin, ilgili devletler arasında "su odaklı bir çatışmanın" aslında gerçekten çok da uzak olmadığı şeklinde yapıldığı gözlemlenebilir. Diğer bir ifadeyle, söz konusu olaylar "su-çatışma" tezini desteklemek, böyle bir tezin gerekçelendirmek üzere ampirik deliller olarak kullanılmışlardır. Aslında bu yaklaşım aşağıda basitçe ortaya konulduğu gibi tümden gelimci bir akıl yürütmenin ötesinde bir şey değildir;

> "*Çevre sorunları devletlerarası çatışmaya neden olabilir* ***ise****, su kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı konuları çevre-çatışma ilişkisini ispatlayabilecek en ideal alanlardan biri* ***ise****, Fırat-Dicle su havzasındaki kaynakların önemi artıyor* ***ise****, havza ülkeleri arasında suyun neden olduğu çekişmeler, gelecekte ortaya çıkması kuvvetle muhtemel çatışmanın(ların) öncülü olarak değerlendirilebilir*".

Söz konusu akıl yürütme içerisinde kullanılan çok sayıdaki koşulun (***ise***) varlığı, ilgili dönemlerde yaşanan çatışma benzeri devlet davranışlarının ne kadarının su konusuyla doğrudan ilişkili olduğuna açıklık getirilmemesinin, bu yöntemin ne kadar akılcı olduğuna ilişkin belirsizlikleri ortadan kaldırmadığı belirtmek çalışmanın bu bölümü için yeterli olacaktır.

1.7.2. Fırat-Dicle Su Sorununun İyimser Tanımlaması

İyimserlerin Fırat-Dicle odağında şekillenen Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki ilişkileri nasıl tanımladıklarını ortaya koymadan önce, bu yaklaşımı benimseyenlerin "*su ve çatışma arasında ilinti kurulabilmesine imkân veren faktörler, devletleri kendi aralarında işbirliği yapmaya da zorlayabilir*" esas önermesi ile hareket ettikleri belirlemesini yapmak gerekmektedir[109]. Fırat-Dicle su sorununa yansıyan yönüyle de bu önermenin, ilgili devletlerin havza kaynaklarının artan önemi, kıtlık olgusu ve giderek menfileşen ilişkilerin neden olduğu sorunlar karşısında, bireysel çözüm yollarının yetersizliğini anlayarak, işbirliğini tercih edecekleri şeklini aldığı görülür.

Bulloch, J., ve Darwish, A., (1993), (a.g.e.).
Starr, S., (1995), (a.g.e.).
Soffer, Arnon ve Copaken, Nina, (1999), Rivers of Fire: *The Conflict over Water in the Middle East*, Oxford, Rowman & Littlefield Publishers, ss. 73-118.
109

Havza ülkelerinin Fırat-Dicle kaynaklarının ortak kullanımı konusunda hangi koşullarda işbirliği yapabileceğine ilişkin iyimserlerin yaklaşımı, en başta işbirliği yapma tercihi ile ilgili ülkelerin ne tür kazançlar elde edebileceklerini ortaya koymak olmuştur[110]. Bu yöntemle söz konusu ülkelerin işbirliği yaparak, işbirliğinin olmadığı duruma kıyasla daha fazla fayda elde edecekleri, ya da işbirliği ile tarafların katlanması gereken zararın, işbirliğinin olmadığı duruma kıyasla azaltılabileceği gösterilmeye çalışılmıştır[111].

Diğer taraftan, işbirliği sürecinin başlatılması, başarıyla yönetilmesi ve hemen hemen tarafların tümünün kabullenebileceği sonuçlar üretilebilmesi için, havza dışından aktörlerin, uluslararası örgütlerin, yerel ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının önemli roller üstlenebileceği dile getirilmiştir[112]. Yine havza kaynaklarının ortak kullanımı ve/veya paylaşımı konusunda yapılacak müzakere ve işbirliği sürecine katılacak ülkelerin farklı şekillerde gruplandırılması, değişik konu alanlarının biraraya getirilmesi ya da ayrıştırılması gibi yöntemlerle, işbirliği girişimlerinin başarılı olma şansının yükseltilebileceği iddia edilmiştir[113].

Fırat-Dicle havzası odaklı ilişkilerin tarihsel boyutunda işbirliği için iyimser olmayı gerektirecek örnekler bulunup bulunmadığına ilişkin olarak da, bu yaklaşımı benimseyenler tarafından üç farklı gelişmenin çoğu zaman delil olarak öne çıkartıldığı görülür. Söz konusu örneklerden ilki Aralık 1980'de, Türkiye ile Irak arasında yapılan Karma Ekonomik Konsey toplantısında kurulma kararı alınan ve süreç içersinde 1983

---

[110] Bağış, A.I., (1991), (a.g.e.).
Bağış, A.I., (1993), "The Euphrates and Tigris Watercourse Systems: Conflict or Cooperation? (The Turkish View with Special Reference to the Southeastern Anatolia Development Project)", *Turkish Review of Middle Eastern Studies*, S. 7, Foundation For Middle East and Balkan Studies, ss. 215-229.
Scheumann, W., ve Schiffer, M. (1998), *Water in the Middle East: Potential for Conflicts and Prospects for Cooperation*, Berlin, Springer.
[111] Waterbury, John, (1997), "Between Unilateralism and Comprehensive Accords: Modest Steps toward Cooperation in International River Basins", *Water Resources Development*, C. 13, S. 3, ss. 279-289.
Öziş, Ünal v.d., (2002), "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Su Siyaseti", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, S. 420, ss. 41-42.
Altınbilek, D., (2004), "Development and Management of the Euphrates-Tigris Basin", *International Journal of Water Resources Development*, C. 20, S. 1, s. 31.
Wolf, Aaron v.d., (2005), "Managing Water Conflict and Cooperation", *State of the World 2005: Redefining Global Security*, Washington D.C., Worldwatch Institute, Chapter 5.
[112] Postel, Sandra L., Wolf, Aaron T., (2001), "Dehydrating Conflict", *Foreign Policy*, S. 126
[113] Tomanbay, M., (1993), "Sharing the Euphrates: Turkey", Research & Exploration, ss. 53-61.
Çarkoğlu, A., M. Eder, ve Kirişçi K., (1998), *Turkey and the Political Economy of Regional Cooperation in The Middle East*, London, Routledge.
Kibaroğlu, A. ve Ünver, O., (2000), (a.g.e.), ss. 311–330.

yılında Suriye'nin üyeliğe kabul edildiği Ortak Teknik Komite (OTK) adlı yapıdır[114]. Bu bağlamda, OTK'nin varlığı havza ülkelerinin su konusunda aralarında işbirliği yapma niyetini taşıdıklarının bir işareti olarak algılanmıştır[115]. Ayrıca OTK toplantılarıyla birbirleriyle konuşup, aralarında yakınlaşma sağlayan tarafların, işbirliği-işbirliği doğurur tezine uygun olarak hareket edebilecekleri, yani su konusunda işbirliği yapma iradelerini başka alanlara da yayabilecekleri bir olasılık olarak değerlendirilmiştir[116]. Tüm bu beklentilerin gerçekleşmesi ise tarafların bir kere olsun işbirliği yapmaya ikna olmalarıyla mümkün olabilirdi[117].

İyimser olmak için yeterli tarihsel gerekçeler olduğuna dair kullanılan diğer bir örnek ise, Türkiye'nin havza kaynaklarının verimli ve etkin şekilde kullanılması amacıyla Suriye ile Irak'a bir çözüm yöntemi olarak sunduğu Üç Aşamalı Plandır[118]. Söz konusu öneriye alt havza ülkeleri, tek taraflı beyanların yeterli olduğu, her ülkenin su ihtiyacını ve kullanım alanlarını kendisinin belirlemesi gerektiği yönünde iddialarla karşılık vermişse de, bu planın Türkiye tarafından gündeme getirilmiş olması oldukça önemsenmiştir[119]. Çünkü kötümserler tarafından yukarı kıyıdaş konumu, bölgedeki siyasi ve askeri üstünlüğü nedeniyle, havza kaynaklarının ortak kullanımı ve/veya paylaşımı konusunda işbirliğine zorlanamaz bir ülke olarak tanımlanan Türkiye, böyle bir öneri ile beklentileri ters yüz etmiştir[120].

İyimser olmak adına tarihsel bir gerekçe olarak kullanılan üçüncü örnek ise, 1986 yılında Turgut Özal tarafından önerilen Barış Suyu Projesi olmuştur[121]. Seyhan ve

---

114 Mackenzie, K., "Muddy Waters", *Middle East International*, 16.02.1990, ss. 11-12.

115 Alacakaptan, Aydın G. (1993), "Sınıraşan Sularımız Dicle ve Fırat'ın Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır", Şen, Sebahattin (Der.), *Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları.

116 Kibaroğlu, A., (1995), (a.g.e.), s. 156.
Kibaroğlu, Ayşegül, Scheuman, Waltina ve Kramer Annika, (2011), (a.g.e.).

117 Bağış, A.I., (1991), "Water in the Region: Potential and Prospects", Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East*, Ankara, Hacettepe University Press.

118 Tomanbay, Mehmet, (1994), "Fırat ve Dicle'nin Sularını Paylaşmak Mı, Yoksa Akılcı, Hakça ve Optimal Kullanmak mı?", *Ekonomik Yaklaşım*, C. 4, S. 11, ss. 27-38.

119 Özdiker, Cengiz, (1994), "Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu", *Yeni Forum*, (Eylül), s. 44.

120 Tomanbay, Mehmet, (1989), "Some Views on the GAP Project and its Critical Role on the Common Utilization of the Euphrates With the Neighboring Countries", *Gazi University and the Faculty of Economics and Politics Publications*, C. 5, S. 1-2
Bilen, Özden, (1997), "Türkiye'de Fırat Nehri Üzerindeki Barajların Aşağı Kıyıdaş Ülkelere Etkileri", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, S. 391, Ekim, s. 97.

121 Gruen, George E., (2007), "Turkish Water Exports: A Model for Regional Cooperation in the Development of Water Resources", Shuval, H., ve Dweik, H. (Der.), *Water Resources in the Middle East*, New York, Springer, ss. 157-165.

Ceyhan nehirlerinden günde 6 milyon m^3 suyun, Suriye ve Irak'ın da içinde olduğu birçok Ortadoğu ülkesine iletilmesini hedefleyen bu projenin, hem bölgede su kaynaklarına ilişkin yaşanan sorunlara çözüm üretme potansiyeli sunması, hem de işbirliğine ihtiyaç duymayan "Türkiye tarafından teklif ediliyor olması" yönüyle önemsenmesi gerektiği düşünülmüştür[122]. Bölgesel çapta işbirliği yapılması ön şartıyla gerçekleşmesi mümkün olan aynı projenin, Ortadoğu'da güven ve istikrarın su kanalıyla tesis edilmesine hizmet edebileceği de öngörülmüştür[123].

1.7.3. Fırat-Dicle Su Sorununun Tarafsız Tanımlaması

Öncelikle, tarafsızların bakış açısının, Fırat-Dicle su sorunu olarak bilinen kompleks yapının, tek başına ne kötümserlin iddia ettiği gibi basit bir kaynak talep-arz dengesizliğiyle, ne de söz konusu ülkelerin işbirliği yapmalarının kendileri için hayırlı olacağına ilişkin iyimser telkinlerle açıklanabileceği düşüncesinden kaynakladığı belirlemesini yapmak gerekmektedir[124]. Bu bağlamda havza ülkeleri arasında var olan Fırat-Dicle dışındaki değişik ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi konuların da önemli olabileceği bu yaklaşımın esas önermesi olarak öne çıkmıştır[125]. İlgili kapsamda PKK sorunu, iç politikaya dair endişeler, Hatay gibi tarihsel olarak sorunlu alanlar ve

---

Rende, Mithat, (2007), "Water Transfer from Turkey to Water-Stressed Countries in the Middle East", Shuval, H., ve Dweik, H. (Der.), *Water Resources in the Middle East*, New York, Springer, ss. 165-175.

[122] Gruen, George E., (2007), "Turkish Water Exports: A Model for Regional Cooperation in the Development of Water Resources", Shuval, H., ve Dweik, H. (Der.), *Water Resources in the Middle East*, New York, Springer.

Kolars, John, F., ve Mitchell, William, A., (1991), (a.g.e.)

Manisalı, Erol, (1996), "Water and Turkish-Middle East Relations", *International Journal of Turkish Studies*, C. 6, S. 1-2, s. 166.

Williams, Paul, (2001), "Turkey's H20 Diplomacy in the Middle East", *Security Dialogue*, C. 32, S. 1, s. 32.

[123] Rende, Mithat, (2007), "Water Transfer from Turkey to Water-Stressed Countries in the Middle East", Shuval, H., ve Dweik, H. (Der.), *Water Resources in the Middle East*, New York, Springer.

Starr, Joyce ve Stoll, Daniel, (1988), (a.g.e.).

Şehsuvaroğlu, Lütfi, (1997), *Su Barışı: Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları*, İstanbul, Gümüş Motif Yayınları.

[124] Wolf, A., (1997), "International Water Conflict Resolution: Lessons from Comparative Analysis", *International Journal of Water Resources Development*, C. 13, S. 3, ss. 333-365.

[125] Scheumann, Waltina, (1998), "Conflicts on the Euphrates: An Analysis of Water and Non-water Issues", Scheumann, Waltina ve Schiffler, Manuel, (Der.), *Water in the Middle East: Potential for Conflicts and Prospects for Cooperation*, New York, Springer.

Slim, R.M., (1993), "Turkey, Syria, Iraq: The Euphrates", Faure, G.O. ve Rubin, J.Z. (Der.), *Culture and Negotiation: The Resolution of Water Disputes*, London, SAGE Publications, ss. 135-155.

Çarkoğlu, A., ve Eder, M., (2001), (a.g.e.), ss. 41-71.

ideolojik farklılıklar gibi bazı unsurların su konusu ile bağlantısı ortaya konulmaya çalışılmıştır[126].

Ancak bu unsurlar çoğu zaman ya kopuk kopuk, ya da kapsamlı bir kavramsal çerçeveden yoksun olarak ele alınıp değerlendirilmişlerdir[127]. Bu durumda Fırat-Dicle su sorununun kötümser, iyimser ve tarafsız önermelerin bileşkeni olarak ortaya konulan, havza ülkelerinin tarihsel ilişkileri ile çok boyutlu hale getirilen bir tanımlaması yapılamamıştır.

1.8. SONUÇ

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslar arası ilişkiler disiplininde yanıtı en çok aranan sorulardan birisi; varlığını çevre sorunları, doğal kaynaklar ve siyasi faktörlerin bileşiminden alan yerel ve bölgesel istikrarsızlıkların uluslararası alana taşınarak şiddet içerikli çatışmalara dönüşüp dönüşmeyeceği olmuştur. Söz konusu sorunun yanıtı ile de çevre ve alt sarmalı durumundaki sınıraşan sular konularının, disiplinde bir anlayış ya da paradigma değişikliği için yeterli neden(ler) sunup sunmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yukarıda gerekçeleri detaylı bir şekilde açıklandığı gibi karamsarlar, iyimserler ve tarafsızlar olmak üzere belli başlı üç yaklaşımın öne çıktığı görülmüştür.

İlgili yaklaşımların kendi iddialarını ispatlamak üzere farklı devletler arasında cereyan eden su-odaklı ilişkileri yakın takibe almaları ile birlikte, Fırat-Dicle su sorunu ampirik delillerin bulunabileceği bir alan olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Tümden-gelimci ve basite indirgeyici bu yaklaşım ise, çoğu zaman ilgili konunun öznelliğinin yeterince dikkate alınmamasına veya mümkün olduğunca bütün boyutlarıyla anlaşılıp tanımlanmasına engel olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Fırat-Dicle su sorunu çoğu zaman ya

---

[126] Al-Himyari, Abbas Hussein, (1984), “Managing Water Resources in the Tigris and Euphrates Drainage Basin: An Inquiry into The Policy Process, Texas, North Texas State University, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
Al-Jayyusi, O. (1993), (a.g.e.).
Robins, Philip, (1991), (a.g.e.).
Medzini, A., (September 1994), (a.g.e.).
Olson, R., “Turkey, Water, the PKK and the Peace Process, (1996), *Middle East International*, (15 March).
[127] Bari, Z., (1977), “Syrian-Iraqi Dispute Over the Euphrates Waters”, *International Studies*, C. 16, S. 2, (April-June), ss. 227-244.

“su-çatışma”, ya da “su-işbirliği” arasında var olduğu düşünülen potansiyel bağıntıyı ispatlama çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan, her ne kadar tarafsızlar nitelemesi yapılan grup içerisinden bazı uzmanlar, Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle su havzası odağında süregelen ve oldukça kompleks bir yapı sergileyen ilişkilerin basit bir tanımlamayı ret ettiğine, bu nedenle su-dışındaki faktörlerin de dikkate alınması gerektiğine işaret etseler de, yaptıkları analizler terör, iç-politik endişeler, Hatay sorunu gibi ancak belirli konu alanları ile su sorunu arasındaki muhtemel bağıntıları ortaya çıkarmakla sınırlı tutmuşlardır. Bu durumda bugüne dek Fırat-Dicle su sorununun kötümser, iyimser ve tarafsız önermelerin tümünün değerledirildiği, havza ülkelerinin tarihsel ilişkileri ile de çok boyutlu hale getirilen kapsamlı bir tanımlaması yapılmamıştır. Sözü edilen gerekçeyle;

- Bir taraftan Fırat-Dicle su sorununun güç-güvenlik-çatışma ya da işbirliği olgularıyla açıklanıp açıklanamayacağını test eden,
- Diğer taraftan da havza ülkeleri arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecinde ortaya çıkan su-dışındaki konuların hem ilişkilerin esas yapısını, hem de tarafların kendileri, birbirleri ve aralarındaki sorunsala ilişkin algılarını nasıl şekillendirdiğini, ilgili algıların da sorunun yaşandığı süreçte devlet davranışlarına ne şekilde yansıdığını ortaya koyan bir çalışmaya ihtiyacın devam ettiğini söylemek mümkündür.

3. BÖLÜM
BİR KONU ALANI OLARAK FIRAT-DİCLE SU SORUNUNUN TARİHSEL ARKA-PLANI

Çalışmanın kuramsal çerçeve bölümünde, çevre sorunlarının, bu sorunların alt bağlamında paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynaklarının bir güvenlik sorunu olarak algılanıp algılanamayacağı, buradan da devletler arası çatışmaya bir kapı açılıp açılmayacağı noktasında uluslararası ilişkiler teorilerinden çıkarsanan üç farklı yaklaşımdan söz edilmişti. Kötümser, iyimser ve tarafsız olarak nitelenen yaklaşımların su sorunu olarak bilinen ve Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle havzası odağında şekillenen ilişkileri ne derece tanımlayabildikleri temel sorusunun çalışmanın ilerleyen bölümlerinde analiz edileceği de belirtilmişti.

Ancak ifade edilen analizlerin gerçekleştirilebilmesi, öncelikle Fırat-Dicle havzası etrafında ilgili devletler arasında vuku bulan ve kayda geçen olayların ya da gelişmelerin kronolojik olarak tanımlamasını gerekli kılmaktadır. Zira ilgili olaylar ya da gelişmeler, bunların tarihsel sıralaması, yapılması düşünülen eleştirel analizler bakımından birer veri olma misyonunu yerine getirecektir.

Belirtilen gerekçelerle bu bölümün esas hedefi bir sonraki bölümlere hazırlık olmak üzere literatürde Fırat-Dicle su sorunu olarak bilinen konunun tarihsel teşrihini ortaya çıkarmaktır. Bunun için beş farklı dönem tespit edilmiş olup, dönemlerin başlama ve bitiş tarihleri; ilgili havza kaynaklarına erişim ve/veya kullanım konusunun, devletler arası ilişkiler üzerinde ortaya çıkardığı tesire ve bu tesirin ilişkilerin genel yapısında meydana getirdiği değişime bağlı olarak belirlenmiştir.

3.1. SORUNSUZ GEÇEN İLK DÖNEM

Fırat-Dicle havzası su kaynakları odağında şekillenen devletler arası siyasi ilişkilerin tarihçesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki kontrolünün kaybolmaya yüz tuttuğu 20. yüzyılın başlarına kadar geriye götürülebilir. İmparatorluğun dağılma sürecine girdiği bu dönemde, ilk kez Fransa ve İngiltere havza su kaynaklarının kullanımını tanzim etmek üzere, Sykes-Picot anlaşması kapsamında bir takım

görüşmeler yürütmüşlerdir[1]. Buna göre iki ülke, daha sonraki dönemde devlet olma sıfatı kazanacak Suriye ve Irak'ın Manda yönetimleri olarak, 23 Aralık 1920 tarihinde, Fırat-Dicle nehirlerinin doğal akışında dikkate değer bir azalmaya neden olabilecek tarımsal projelerin, taraflarca belirlenecek bir komisyon tarafından ön değerlendirmeye tabii tutulmasını içeren bir antlaşmayı hayata geçirmişlerdir[2].

Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkışı ve böylece havzanın üst bölümündeki kaynakları kontrol etmeye başlaması, yeni bir yasal düzenleme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Türkiye ile Fransa (Suriye Fransız mandası olduğu için) arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan ve halen yürürlükte olan Ankara Antlaşması'na, havza kaynaklarının birlikte kullanımı ile ilgili birtakım maddeler konulmuştur. İlgili antlaşmanın 12. maddesine göre; "Fırat'ın kolu olan Kuveik Suyu, Halep Şehri ile kuzeyindeki Türk bölgesi arasında acil bir şekilde bölünecek, Halep, gereksinmesine göre, kendi masraflarıyla Türk toprağından, Fırat'tan su alabilecektir"[3].

Fırat ile ilgili ikinci uluslararası yasal düzenleme, 24 Haziran 1923 tarihli Lozan Antlaşması olup, bu antlaşma kapsamında Türkiye Fırat'ın akışında değişime neden olacak herhangi bir girişimden önce Irak'ı (bu dönemde manda yönteminin sahibi İngiltere'yi) bilgilendirmeyi ve onayını almayı taahhüt etmiştir[4]. Antlaşmanın 109. maddesine göre; Fırat ve Dicle havzasını oluşturan Türkiye, Suriye ve Irak'ın bir komisyon oluşturarak, suya ilişkin konularda var olan düzeninin devamı için anlaşma yapmaları karara bağlanmıştır[5].

> "*...bir devletin sularının düzeni, öteki bir devletin toprağında yapılacak işlere bağlı ise veya bir devletin toprakları üzerinde, savaş öncesi teamüller*

---

[1] Hurewitz, Jacop, C., (1972), *Diplomacy in the Near East and Middle East*, New York, Octagon Books, s. 19.
[2] Schulz, M. (1992), "Turkey, Syria and Iraq, A Hyropolitical Security Complex, The Case Study of the Euphrates and Tigris", (Ed.) Ohlsson, L., "*Regional Case Studies of Water Conflicts*", Padigru Papers, Peace and Development Research Institute Gothenburg University, s.116.
[3] H. Chalabi, ve T., Majzoup, (1994), "Turkey, the Waters of the Euphrates and Public International Law", Allan, J.A. ve Mallat, C. (Der), *Water in the Middle East, Legal, Political and Commercial Implications*, London, I.B. Tauris Publishers, s. 193.
[4] Sosyal, İsmail, (1920), *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları, 1920-1945*, Ankara, T.T.K. Yayınları, s. 1290.
Waterbury, J., (1990), *Dynamics of Basin-Wide Cooperation in the Utilization of the Euphrates*, Paper Delivered at the Conference on The Economic Development of Syria, (6-7 Ocak), Damascus, s.15.
[5] Kocaoğlu, Mehmet, (1993), *Ortadoğu*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, s. 193.

gereği diğer devletin topraklarından çıkan sular kullanılıyorsa, ilgili devletler arasında her birinin çıkarını ve kazanılmış haklarını koruyucu nitelikte bir anlaşma yapmaları gerekir. Anlaşma olmazsa, sorun hakem yoluyla çözülecektir."[6].

1946 yılında Türkiye ile Irak arasında imzalanan "Dostluk ve İyi Koşuluk Antlaşması" kapsamındaki Birinci Protokol'e göre de, "Türkiye'nin Irak'ı Dicle ve Fırat ile kolları üzerindeki proje çalışmalarından haberdar edeceği, bu çalışmaların her iki ülkenin çıkarları doğrultusunda ortak anlaşmalarla belirleneceği" kayıt altına alınmıştır. Protokolün 4. madde, 2. fıkrası şu ifadelere yer vermektedir;

"*Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye'nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir antlaşmaya konu teşkil eyleyecektir.*" [7]

İlgili ifadeler Irak tarafından Türkiye'nin nehirler üzerinde kuracağı tesisler bakımından bir antlaşma çerçevesinde kendisinden onay alması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu algılama da ilerleyen dönemlerde iki ülke arasındaki önemli görüş ayrılıklarından birini oluşturacaktır. Yine antlaşma ile yürürlüğe giren 1 numaralı Ek Protokole göre; "Dicle-Fırat Havzası'nda su kaynaklarından istifade edilebilmesi için barajların yapılmasının zorunlu olduğu ve baraj yapımı için havzadaki en uygun fiziki koşulların Türkiye toprakları içerisinde bulunduğu" teyit edilmiştir.

Fırat-Dicle havza kaynaklarının bir antlaşma çerçevesinde birlikte kullanımı konusunda ortaya konan bu çabalar bir yana, havza su varlığının paylaşımı ve/veya ortak kullanımı konusunda bir anlaşmazlığın ortaya çıkabileceği ihtimali oldukça erken tarihlerde dile getirilmeye başlanmıştır. Buna göre, 1919 yılında düzenlenen Paris Barış Konferansı'na katılan Amerikan Delegasyonu'nun istihbarattan sorumlu grubu şu öngörülerde bulunmaktadır;

"*Bağdat'ın güneyinde gerçekleştirilecek büyük çaplı sulama projeleri için Dicle nehrini, mümkün olduğu kadar da Fırat'ı, besleyen kolların tek bir yönetim altında olması elzem bir konudur. Dicle'yi besleyen kolların*

[6] SİSAV, (1992), *Ortadoğu ve Geleceği*, İstanbul, SİSAV Yayını, s. 113
[7] *United Nations Treaty Series*, C. 37, s. 226.

bulunduğu alanın ve Fırat'ın drenajının, her iki nehrin alt kısımlarındaki vadi tabanlarından ve ovalardan ayrı tutulması muhtemel bir ihtilafa neden olabileceği gibi uygun bir hükümetin kurulması işini de zora sokabilecektir"[8].

Yine de Fırat-Dicle su varlığının bölge ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olduğu süre içerisinde, havzayı kontrol eden siyasi güçler arasında bir anlaşmazlığa ya da soruna neden olduğunu görmek mümkün değildir[9]. Zaten ilgili havza üzerinde Türkiye, Suriye ve Irak tarafından 1960'lı yılların başlarına kadar, yağış istatistiklerinin toplanması ve meteorolojik verilerin elde edilmesi gibi sınırlı hedeflerle yapılmış çalışmalar haricinde, planlanmış ve sonuçlandırılmış önemli bir proje de yoktur. Yalnızca Irak, Fırat-Dicle sularını denetleme yolunda sınırlı bir çaba gösterebilmiş ve 1956 yılında Thartar çukurluğunda Dicle'den su taşıyan bir tesisle, Fırat üzerinde Dokan Barajı'nı inşa edebilmiştir[10].

Bölge ülkeleri arasında paylaşım ve/veya ortak kullanım konularında ihtilaf olarak değerlendirilebilecek ilk anlaşmazlık Fırat-Dicle'den dolayı değil, Asi nehri ile ilgili olarak Türkiye ile Suriye arasında ortaya çıkmıştır. Suriye 1940'ların sonlarına gelindiğinde taşkınlara maruz kalan Amik gölünü kurutmayı, yeni tarım alanları kazanmayı, bu çerçevede Asi üzerinde yeni bir barajın inşasını içeren Ghab Vadisi Projesi'ni uygulamaya koymuştur[11].

Projeye Türkiye'nin tepkisi gecikmemiş, inşa edilecek baraja Hatay bölgesindeki çiftçiler açısında dikkate değer bir su kaybına neden olunacağı endişesiyle, teknik gerekçeler de gösterilerek karşı çıkılmıştır[12]. Projenin finansı için yurt dışından destek arayan Suriye'nin Dünya Bankası'na yaptığı başvurunun reddi amacıyla

---

[8] Hurewitz, Jacop, C., (1972), (a.g.e.), s. 42.
[9] Cohen, J.E., (1991), "International Law and the Water Politics of the Euphrates", *Journal of International Law and Politics*, C. 24, S. 1, (Fall), s. 511.
Al-Jayyusi, O. (1993), "Evaluating the Potential Water Conflict in the Middle East, Strategies for Cooperation", Chicago, University of Illionis Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 108.
[10] Uluatam, Özhan, (1998), *Damlaya Damlaya, Ortadoğu'nun Su Sorunu*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınevi, s.63.
Naff, T.,ve Matson, R.C., (1984), *Water In the Middle East, Conflict or Cooperation*, Boulder, Westview Press, s.19.
[11] Naff, T., (1988), "Water Issues in the Middle East, Syria, Economic, Political and Strategic Issues", *Associates for Middle East Research*, Yayınlanmamış Rapor, s. 9.
[12] Schulz, M. (1992), (a.g.e.), s. 93.

diplomatik girişimlere hız verilmiştir[13]. İngiliz arşiv belgelerini dayanak gösteren Türk kaynaklara göre, bugün Atatürk Barajı'nın bulunduğu yerde bir baraj inşa edilerek Suriye'ye karşılık verilmesi fikri de değerlendirilmeye alınmıştır[14].

Bölge ülkelerinin Fırat-Dicle üzerinde sahip olduğu haklar ve su kaynaklarının kullanımı konularında bir ihtilafın çıkabileceğine yönelik ilk işaretler ise, Suriye ve Türkiye tarafından havzanın kendi sınırları içerisinde kalan bölümlerine yönelik planlama çalışmalarına başlamalarıyla ortaya çıkmıştır. Fırat'la ilgili ilk bilimsel çalışma 1947 yılında Suriye tarafından başlatılmış, yine aynı ülke 1957 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği ile Fırat ve çevresindeki kaynakların tetkikini ve araştırılmasını öngören bir antlaşmaya imza atmıştır[15]. Yapılan çalışmanın sonuçları bir rapor olarak 1960 yılında Sovyet uzmanlar tarafından Şam yönetimine teslim edilmiştir[16]. Fakat her iki girişim de diğer aktörlerce su kaynaklarının geliştirilmesi bakımından dikkate değer çabalar olarak algılanmamıştır[17].

Türkiye'nin Fırat-Dicle havzası kaynaklarını geliştirme çabalarına gelince, bu yönde ilk girişimlerin Cumhuriyet'in kurulmasının hemen ardından başlatıldığına inanılmaktadır. GAP İdaresi kaynaklarına göre;

> "*Suları rasyonel şekilde değerlendirme kararı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ündür. Ülkenin maddi-manevi her alanda değişim ve gelişim çabası içinde bulunduğu yıllarda, özellikle elektrik enerjisi gereksinimi en belirgin ve öncelikli ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Böylece yurdun boşa akıp giden su servetinden elektrik enerjisi elde edilmesi için Atatürk'ün emri ile 1936 yılında Elektrik İşleri Etüd İdaresi kurulmuştur. İdare, "Keban Projesi" ile yoğun etüdlere başlamış, Fırat Nehri'nin her*

---

[13]Krishma, R., (1994), "International Watercourses, World Bank Experience and Policy", (Ed.) Allan, J.A. ve Mallat, C., *Water in the Middle East, Legal, Political and Commercial Implications*, London, I.B. Tauris Publishers, s. 34.
Kut, G., (1993), "Burning Waters, The Hyropolitics of the Euphrates and Tigris Basin", *New Perspectives on Turkey*, (Fall) , s. 4.
[14]Köni, H., (1994), "Su Sorunu'nun Siyasal Boyutları", *Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu*, Ankara, TESAV Yayınları, s. 63
[15] Wakil, M., (1993), "Sharing the Euphrates, Syria", *Research & Exploration, Water Issue*, s. 69.
Bari, Z., (1977), "Syrian-Iraqi Dispute Over the Euphrates Waters", *International Studies*, C. 16, S. 2, (April-June), s. 234.
[16] Naff, T.,& Matson, R.C., (1984), (a.g.e.), s. 20.
[17] Medzini, Arnon., (1994), *The Euphrates River: An Analysis of a Share River System in the Middle East*, University of London: School of Oriental and African Studies, "Yayınlanmamış Doktora Tezi", (September), s. 84.

açıdan tetkiki ve sonuçlarının tespiti için rasat istasyonları kurmuştur. 1938 yılında Keban boğazında jeolojik ve topoğrafik etüdlere başlanmıştır"[18].

Fırat-Dicle üst havza kaynakları için planlanan projelerde uygulama aşamasına gelinen dönem ise 1960'ların ilk yarısı olmuştur. En önce Suriye, 1962 yılında hidroelektrik enerjisi üretimi ve sulama amaçlı olarak Tabqa Barağının inşasına başlanacağı haberini kamuoyuna duyurmuştur[19]. Bunu Türkiye'nin 1965'de elektrik üretimi amacıyla Fırat üzerinde Keban Barajı'nın kurulacağı ilanı takip etmiştir[20].

Komşu devletlerin Fırat nehri su kaynaklarını geliştirme çabaları karşısında endişeleri artan Irak, kendi çıkarlarını korumak amacıyla önce Suriye ve Türkiye'ye havza kaynaklarının paylaşımı konusunu görüşmek istediğini bildirmiştir. Böylece iki Arap devleti arasında bir seri ikili görüşmeler süreci başlatılmış, Fırat-Dicle'nin beslendiği üst kaynakların egemenliğini elinde tutan Türkiye ise zaman zaman bu sürece dâhil edilmiştir[21]. Bu döneme ilişkin görüşme trafiğini değerlendiren raporlara göre, havza devletleri arasındaki ilişkilerde belirginleşmeye başlayan en önemli husus Suriye ve Irak'ın farklı pozisyonlar benimseme eğiliminde olmalarıdır[22].

Bazen ikili, bazen de üçlü olarak yürütülen, içeriği de kamuoyundan saklanan görüşmeler yine de 1970'lerin başında yaşanan kriz dönemine kadar sürdürülebilmiştir[23]. Devletler arası görüşmelerin içeriği yalnızca iki kez kamuoyunun gündemine gelebilmiş, bunların ilkinde Irak; Şam yönetimiyle gelecekte Fırat üzerinde kurulacak Suriye barajları ile ilgili hidrolojik ve teknik bilgilerin paylaşımı ve her iki ülkenin havza üzerindeki kazanılmış haklarının tanınması konularında anlaşmaya vardıklarını duyurmuştur[24].

---

[18]GAP İdaresi, (http,//www.gap.gov.tr/gap/gap-in-tarihcesi),(Erişim Tarihi: 25.12.2011).
[19] Schulz, M. (1992), (a.g.e.), s. 111.
[20] Naff, T.,& Matson, R.C., (1984), (a.g.e.), s. 20
[21] Mizrahi, D., (1986), "Water Wars", *World Paper*, (September).
Bari, Z., (1977), (a.g.e.), s. 239.
[22] Bari, Z., (1977), (a.g.e.), s. 240.
[23] Schulz, M. (1992), (a.g.e.), s. 111.
Naff, T.,& Matson, R.C., (1984), (a.g.e.), s. 93.
[24] Bari, Z., (1977), (a.g.e.), ss. 236-240.
Beschorner, N., (1992-1993), "Water And Instability In the Middle East", *Adelphi Paper*, (Winter), s. 11.

İkinci olarak, 1965 Eylül'ünde Bağdat'ta yapılan bir toplantı sırasında üçlü görüşmelerden her hangi bir somut sonuç alınamadığını gerekçe gösteren Suriye ve Irak, bundan sonra yola kendi aralarında yapacakları birebir görüşmelerle devam edeceklerini Türkiye'ye bildirmişlerdir[25]. Bu karar havza kaynaklarıyla ilgili esas sorunun o dönemde Şam ve Bağdat yönetimleri arasında olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir. Yine bu karar, her iki ülkenin Türkiye'nin havza ile ilgili yürüttüğü faaliyetlerin (Keban Barajı'nın dolumu işleminin ardından) mevcut su varlığını azaltıcı olumsuz bir niteliğe sahip olmadığı düşüncesini paylaştıklarını gösteren önemli bir veridir. Türkiye'nin ilgili barajın inşası ile Fırat'ın doğal akışında önemli bir değişiklik meydana getirilmeyeceği konusunda verdiği taahhüdün de, böyle bir düşüncenin şekillenmesinde önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür[26].

Bağdat toplantısıyla ilgili aktarılabilecek diğer önemli bir detay, Irak'ın Fırat'tan 18, Türkiye'nin 14 ve Suriye'nin de 13 milyar m^3 su talep etmesi olmuştur. Havza ülkelerinin talep rakamları toplamının Fırat'ın yıllık ortalama debisinin oldukça üzerinde olduğu da böylece ilk kez gün yüzüne çıkmıştır[27]. Bu dönemde özellikle de, Suriye ve Irak arasında cereyan eden görüşmelerin niteliğini yansıtan bir başka husus, "megafon diplomasisi" olarak tanımlanabilecek bir iddia-karşıt iddia sürecinin yaşanmış olmasıdır. Tarafların kendi pozisyonlarını meşrulaştırmak üzere geliştirdikleri bu iddiaların doğruluğunu bağımsız kaynaklarla teyit etmek ise zor olmuştur.

Fırat-Dicle kaynakları etrafında şekillenen ilişkilerin Türkiye boyutuna gelince, Keban Barajı'nın inşasına karar verilip finans arayışına girilmesi, mansap devletlerini üst havza üzerinde gerçekleştirilmesi planlanan yeni projelerin neden olabileceği olumsuz dış etkiler üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Böylece, Türkiye'nin havzadaki artan faaliyetlerinin kendisini zarara uğratabileceği açıklamasını yapan Irak'tan sonra, Şam yönetimi de benzer endişeleri dile getirmiş

[25] Al-Jayyusi, O. (1993), (a.g.e.), s. 107.
[26] *Asian Recorder*, 1966, Reference, 6796, TUR.A.
[27] An-Nahar, 17.05.1975.
Naff, T.,& Matson, R.C., (1984), (a.g.e.), s. 94.

ve Keban barajının ilk dolumu sırasında Fırat'tan bırakılacak minimum su miktarı hakkında güvence istemiştir[28].

Keban Barajı'nın finansmanı için kendisine müracaat edilen Dünya Bankası ve Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın da (USAID) Suriye ve Irak'la aynı fikirde olması, Türkiye'yi bu ülkelerle görüşmelere başlama kararı almaya ikna etmiştir[29]. Görüşmeler sırasında Suriye ve Irak'tan heyetler Türkiye'ye davet edilmiş, baraj hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Finans kuruluşlarıyla 1964 Eylül'ünde imzalanan protokolün ardından, Keban Barajı'nın ilk dolum işlemi sırasında Fırat Nehri'nden 350 m^3/sn su bırakılacağı kabul edilmiştir. Bu durum aynı yıl içersinde Suriye ve Irak taraflarına da teyit edilmiştir. Mansap ülkeleriyle daha sonraki süreçte yapılan görüşmelerin ardından, bu rakam arttırılarak saniyede 500 metreküp su seviyesine çıkartılmıştır[30]. Ayrıca ilgili toplantı sırasında Türkiye her bir nehri inceleyecek ve yıllık ortalama debilerini belirleyecek bir Ortak Teknik Komite (OTK) oluşturulması önerisinde bulunmuştur[31].

Diğer taraftan Türkiye Keban Barajı ile ilgili görüşmeler devam ederken, Suriye'nin Asi nehri ile ilgili tutumunu gündeme getirmeye çalışmıştır. Bunun için Türkiye kendisinin Fırat'ta yürüttüğü faaliyetlerin, Suriye'nin Asi ile ilgili takındığı tavırdan çok da farklı olmadığını iddia ederek, her iki nehrin tek bir konu başlığı altında görüşülmesini teklif etmiştir[32]. Böyle bir teklif için gerekçe olarak da herhangi bir konu alanında elde edilecek bir açılımın, diğeri üzerinde olumlu bir yansıma meydana getirerek çözüme ulaşmayı kolaylaştırabileceği öne sürülmüştür[33]. Ancak, her iki konunun birlikte ele alınmasını Hatay'ın ilhakını tanıma olarak

---

[28] Kibaroğlu, Ayşegül, (2003), "Fırat ve Dicle Havzası'nda Su Kaynakları", Antlaşmazlıkların Çözümü, Stradigma.com, Aylık Strateji ve Analiz Dergisi, Sayı 6, (Temmuz), (www.stradigma.com/haber/makale), (Erişim Tarihi: 06.07.2004).

[29] Demir, A.F., (1996), *Tarihsel Süreç İçersinde Fırat-Dicle Su Sorunu'nun Siyasi Boyutu*, Ankara, Gazi Üniversitesi, s. 212.
Tomanbay, Mehmet, (1989), "GAP ve Projenin Fırat Sularının Komşu Ülkeler ile Ortak Kullanımında Belirleyiciliği Üzerine Kimi Düşünceler", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, S. 113, (Kasım), ss. 20-26.

[30] Resmi Gazete, 15.10.1966.
İnan, Yüksel, (1991), "Legal Dimension of Euphrates-Tigris", (Ed.) Bağış, A.I., *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East*, Ankara, Hacettepe University Press, s. 227.

[31] Kut, G., (1993), (a.g.e.), s. 110.

[32] Kolars, John, (1986), "The Hydro-Imperative of Turkey's Search For Energy", *The Middle East Journal*, C. 40, S. 1, s. 66

[33] Hirsch, A.M., (1956), "From the Indus to Jordan, Characteristics of Middle East International River Disputes", *Political Science Quarterly*, C. LXXI, S.2, (June), s. 215.
Schulz, M. (1992), (a.g.e.), s. 93.

anlaşılabileceği endişesini taşıyan (o yıllardaki adıyla) Birleşik Arap Cumhuriyeti, Türkiye'nin bu talebini ret etmiştir[34]. Şam yönetiminin ret gerekçesinde ise Hatay'ın Suriye'nin bir parçası olduğuna, dolayısıyla yalnızca bu vilayetten geçen Asi nehrinin geleceğini Türkiye ile görüşmenin lüzumsuzluğuna yer verilmiştir.

Fırat-Dicle havzası görüşmeleri sırasında pozisyonunu Dünya Bankası ile Sovyetler Birliği tarafından her üç ülkenin nispi su taleplerini değerlendirmek üzere hazırlanan raporlara dayandıran Irak ise, kadim sulamalar ve işletmedeki sulama projelerinin su haklarının, müktesep hak olarak kabul edilmesi konusunda ısrarcı olmuştur[35]. Dolayısıyla Bağdat yönetimi diğer iki ülkeden tarihsel kullanımdan kaynaklanan haklı payına dokunmamalarını talep etmiştir[36]. 1972 yılında gerçekleştirilen son üçlü toplantının ardından Irak, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi ve yine bu ülke ile Fırat konusunda (Suriye'yi dışarıda bırakacak şekilde) bir anlaşma zemini bulunması için girişimlere hız verilmesi kararını almıştır[37].

Sovyet raporu ile ilgili çekincelerini belirten Suriye ise, Irak tarafından sunulan Fırat havzasında (hali hazırda) sulu tarım yapılan arazi büyüklükleri ile ilgili verilerin doğru olmadığını iddia etmiştir[38]. Şam yönetimi diğer havza ülkelerine göre Fırat'tan kendisine daha fazla pay verilmesi gerektiği üzerinde ısrar ederken de aşağıdaki gerekçeleri öne sürmüştür;

- Suriye Fırat havzası çevresinde Irak'a kıyasla daha geniş sulu tarım arazilerine sahiptir[39].
- Havzadaki su kaynakları dağılımı bakımından diğer iki ülkeyle karşılaştırıldığında daha kısıtlı imkânlara sahip olan Suriye'ye, gelişim sürecini tamamlayabilmesi için mevcut koşullara uygun olarak daha fazla Fırat suyu verilmelidir[40].

---

[34] Çarkoğlu, A., ve Eder, M. (1998), "GAP and the Water Conflict", *Private View*, TUSIAD (Turkish Industrialists and Businessmen Association), Istanbul, Turkey, (Autumn), C.2 S. 6.
[35] Kienle, E., (1990), *Ba'th vs Ba'th, The Conflict between Syria and Iraq-1968-1989*, London, I.B. Tauris, s. 99.
[36] Shapland, G., (1995), "Policy Options for Downstream States in the Middle East", Allan, J.A. ve Mallat, C. (Der.), *Water in the Middle East, Legal, Political and Commercial Implications*, London, I.B. Tauris Publishers, s. 117.
[37] Al-Jayyusi, O. (1993), (a.g.e.), s. 118.
[38] (a.g.e.), s. 111.
[39] Waterbury, J., (6-7 Ocak 1990), (a.g.e.), s. 17.
[40] An-Nahar, 17.05.1975.
Cohen, J.E., (Fall 1991), (a.g.e.), s. 51

- Suriye'deki tarım sektörü büyük ölçüde ne zaman ve hangi süreyle yağacağı belli olmayan yağmur suyuna bağımlıdır. Dolayısıyla Suriye Fırat'tan gereğince faydalanamazsa hızlı nüfus artışı nedeniyle dengeli ve müreffeh bir ekonomik gelişme kaydedemez[41].
- Suriye Fırat'tan payına düşen suyu kullanırken Irak herhangi bir sıkıntı yaşamadığı gibi, bu ülke dönemsel ya da mevsimsel olarak ortaya çıkabilecek su sıkıntısını Dicle'den kaynak aktarımı yaparak giderebilir[42].
- Irak'ın müktesep haklar iddiasına gelince, tarihsel kullanımdan otomatik bir hak tesisi yapmak mümkün değildir.

Ancak, müktesep haklar konusunda ikna olmayan Suriye yine de 1967 yılında Fırat'ın %59'unun Irak'a ait olduğunu kabul etmiştir[43]. Dönemin Suriye Enformasyon Bakanı da, uluslararası hukuki düzenlemelerin her ülkeye kendi sınırları içersinden geçen su kaynaklarından yararlanma hakkını verdiğini, Suriye'nin ise o ana kadar Fırat üzerindeki bu hakkını kullanamadığını belirtmiştir[44].

1962-1972 yılları arasındaki gelişmeler kısaca değerlendirilecek olursa, bu dönemdeki asıl anlaşmazlığın Suriye ile Irak arasında cereyan ettiğini, ihtilaf konusunun da Dicle'den çok Fırat olduğunu söylemek mümkündür. Havza devletleri arasında yürütülen görüşmelerin içeriğinin de büyük ölçüde Fırat suyu üzerinde kimin, ne kadar hakkı olduğu sorusu etrafında şekillendiği, Irak müktesep hak talebinde bulunurken, Suriye'nin de kendi payına düşen su miktarının daha fazla olması gerektiği iddialarını dile getirdiği gözlemlenebilir. Pozisyonların haklılığını ortaya koyma çabaları çerçevesinde, havza ülkeleri tarafından hukuki argümanlar geliştirildiği gibi, daha fazla su talebinin meşruluğu için uluslararası örgütler ve/veya yabancı ülkelerce hazırlanan teknik çalışmaların da kullanılabildiği görülmüştür. Yine de 1973-1975 krizinin yaşandığı dönemin aksine, havza ülkelerinin çatışmaktan

---

[41] Bari, Z., (1977), (a.g.e.), s. 237.
Kraft, J., "The Euphrates Dam", *The Washington Post*, 18.04.1974.
[42] Kienle, E., (1990), (a.g.e.), s. 99.
[43] Waterbury, J., (1994), "Transboundary Water and the Challenge of International Cooperation in the Middle East", Rogers, P. ve Loydon, P. (Der.), *Water in the Arab World, Perspectives and Prognosis*, Harvard, Harvard University Press, s. 55.
[44]An-Nahar, 17.05.1975.
Bari, Z., (1977), "Syrian-Iraqi Dispute Over the Euphrates Waters", *International Studies*, C. 16, S. 2, (April-June), s. 237.

çok uzlaşma eğiliminde oldukları, ihtilafın daha çok teknik bir sorun olma yönüyle ilgilendikleri sergilenen davranış biçimlerinden anlaşılmıştır[45].

3.2. 1973-1975 KRİZİ

Fırat-Dicle havzası su kaynaklarının Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki ilişkilere kriz olarak yansıması ilginç bir şekilde inşaatları sırasıyla 1973 ve 1974 yıllarında bitirilen Tabqa ve Keban Barajlarında su tutma işleminin devam ettiği bir süreçte değil, daha sonra ortaya çıkmıştır[46]. Yine tuhaf bir durum olarak Fırat nehri üzerinde yürüttüğü faaliyetleri nedeniyle şikâyet konusu edilen ilk ülke, Tabqa Barajı'nın dolum işlemine daha önce başlayan ve dolayısıyla ilgili nehrin akışında azalmaya neden olan Suriye değil, Türkiye olmuştur[47].

Keban Barajının ortaya çıkardığı dış etki nedeniyle önce Şam yönetimi harekete geçmiş, Fırat'ın akışında ani ve habersiz bir azalmaya neden olarak Suriye'nin gıda ve elektrik arzını tehdit eden Ankara'yı kınamış, bu sorumsuz davranış nedeniyle de derhal bir açıklama yapılmasını istemiştir[48]. Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminin aksine bu sefer Suriye, Fırat su kaynaklarının paylaşılmasına karar vermek üzere üçlü bir konferansın düzenlenmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Irak ise tarımsal sulama için kullanılan Habaniyya barajındaki su seviyesinin düşmesini gerekçe göstererek, Türkiye'den akışına izin verilenden daha fazla su talep etmiştir. Mansap ülkelerinin eleştirileri ve talepleri karşısında Türkiye tepkisel davranmamış, Fırat'tan daha fazla su akışına izin vererek gerginliği yatıştırmaya çalışmıştır[49].

Mansaba daha fazla su bırakma kararının ardından, Suriye ve Irak'ın şikâyetlerini sürdürmemeleri, tam aksine Şam yönetiminin diğer iki ülkenin su konusunu kendi aralarında görüştükleri gerekçesiyle sürekli bir yakınma içersinde olması, Türkiye'nin tutumunun Suriye'nin tersine daha uyumlu olarak addedildiği sonucunu

---

[45] Waterbury, J., (6-7 January 1990), (a.g.e.), s. 17.
Bari, Z., (1977), (a.g.e.), s. 240.
[46] Cohen, J.E., (Fall 1991), (a.g.e.), s. 510.
[47] Schulz, M., (1992), (a.g.e.), s. 97.
[48] Kolars, J., (1994), "Problems of International River Management; The Case of the Euphrates", (Der.) Biswas, A.K., *Waters of the Middle East, From Euphrates-Tigris to Nile*, Oxford, Oxford University Press, s . 49.
[49] (a.g.e.), s. 97

ortaya çıkarır[50]. Şöyle ki, Suriye ile Irak bu dönemde birbirleri ile her türlü temastan kaçınırken, Suriye Dış İşleri Bakanı Abdel-Halim Khaddam Bonn'a gerçekleştireceği ziyaret için ülkesinden ayrılıktan sonra, yol üzerinde Ankara'ya uğramış ve Türk meslektaşı ile su konusunu görüşebilmiştir[51]. Ayrıca, her iki ülke Türkiye ile herhangi bir görüş ayrılığı yaşamadıklarını açıkça ilan etmişlerdir[52].

1974 yılının ortalarına gelindiğinde, Fırat'ın akışında bir azalmaya neden olan davranışıyla şikâyet konusu edilen, zaman zaman da sert protestoların muhatabı konumuna oturtulan ülke Suriye olmuştur. Naff'ı bildirdiğine göre, ilgili dönem aslında bir seri üçlü toplantılarla başlamış, toplantılar sırasında Şam yönetimi Türkiye'den 350 m^3/saniye Fırat suyu talep etmiş, ancak Türkiye bu seviyenin yarısını garanti edebileceğini belirtmiştir[53]. Aynı yılın Haziran ayında da Irak, Suriye'den Tabqa barajından 200 milyon m^3 ek su bırakmasını talep etmiş, talebin olumlu karşılanmasıyla da her şey normale dönmüştür[54].

Suriye hükümeti tarafından Fırat'a ilişkin olarak 19 Mayıs 1975 tarihinde yapılan bir resmi açıklamada, Şam ve Bağdat yönetimlerinin Suriye'den Irak'a ne kadar su bırakılması gerektiği hususunda Ekim 1973'te anlaşmaya vardıkları bilgisi kamuoyuna duyurulmuştur[55]. Bu açıklamaya göre; Türkiye Keban Barajı'nın dolumu işlemine Ocak 1972'de başlamış ve bu da Ekim anlaşmasında belirlenen su miktarında bir değişime gidilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Ancak ifade edilen tüm bu olumsuzluklara rağmen Suriye, Mart 1974'e kadar geçen 4 aylık süre içerisinde Ekim anlaşmasının hükümlerine bağlı kalmıştır. Yine açıklamaya göre, Bağdat yönetimi Suriye ile konuşup anlaşarak Fırat sorununa bir çözüm bulma konusunu ağırdan almasına karşın, Şam yönetimi yine 1975'in Mart ayı sonuna kadar Türkiye'den gelen suyun %75'nin Irak'a akmasına izin vermiştir[56].

[50] "Euphrates Technical Talks Proposed", (1975), *Middle East EcoSmic Digest*, (25 April), s.24.
[51] "Airspace Closed To Iraq", (1975), *Middle East EcoSmic Digest*, (16 May), s. 20.
[52] Kienle, E., (1990), (a.g.e.), s. 99.
[53] Naff, T., (1988), (a.g.e.), s. 55.
[54] Naff, T., ve Matson, R.C., (1984), (a.g.e.), s. 95
[55] Naff, T., (1988), (a.g.e.), ss. 55-56.
Euphrates Technical Talks Proposed, (1975), (a.g.e), s. 24.
[56]Euphrates Technical Talks Proposed, (1975), (a.g.e), s. 24.

Tabqa Barajı’nda su tutma işleminin ikinci evresine denk gelen 1975 yılının ilk yarısına gelindiğinde, iki Arap devletinin birbirlerini suçlamaya başlamaları ile su sorununda kritik bir döneme girildiği ortaya çıkmıştır[57]. Önce Bağdat yönetimi Mart 1975’te, Suriye'nin Tabqa Barajının ardında su istiflemesi nedeniyle 3 milyonu aşkın Irak’lı çiftçinin hayatının ve geçim kaynaklarının tehdit edildiğini iddia etmiştir[58]. Yine bu ülke 7 Nisan 1974’de Arap Ligi’nden Fırat’ın akışının Suriye tarafından tahammül edilemez seviyelere düşürüldüğü iddialarını görüşmek üzere Dış İşleri Bakanları’nı toplantıya çağırmasını talep etmiştir[59].

Dönemin Irak Tarım Bakanı Mukarra Al-Talabani 12 Nisan’da yaptığı bir basın açıklamasında, ülkesinin 1974 yılında Fırat havzası çevresinde bulunan 136.000 ha.’lık bir alanda pirinç üretimi yapabildiğini, ancak bu rakamın su sıkıntısı nedeniyle 1975 yılında 10.000 ha. kadar gerilediğini belirtmiştir[60]. Böylece, Irak 1 yıl içerisinde pirinç ihraç eden bir ülke konumundan, kendi ihtiyacını bile Pakistan’dan ithal edilen ürünle karşılamak zorunda olan bir ülke seviyesine indirgenmiştir. Açıklamanın devamında, Irak’ın o dönemde Fırat’tan ihtiyaç duyduğu 13 milyar m^3 su yerine, 7 milyar m^3 su alabildiğine de yer verilmiştir[61]. Yine Bakan’a göre, Suriye Tabqa barajındaki su seviyesini, daha önce kararlaştırılan ve elektrik üretimine başlanabilmesine olanak veren 285 metre/deniz seviyesi üzerine çıkmasına izin vererek, Ekim ayında yapılan anlaşma hükümlerine aykırı hareket etmiştir[62].

Arap Ligi Dış İşleri Bakanları Toplantısı önerisine karşı çıkan Suriye ise, Fırat’la ilgili olası bir toplantıyı ancak iki ülkeyle sınırlı kalması ve su konusunun yalnızca teknik açıdan değerlendirilmesi koşuluyla kabul edebileceğini bildirmiştir[63]. Her iki ülkenin de iddialı, suçlayıcı ve tehdit dolu açıklamalar yapmaktan geri durmadığı bu süreçte, önce Bağdat yönetimi Fırat'ın Irak’a akışını garanti edecek her türlü önlemleri almaya hazır olduğunu ilan ederek Şam yönetimini uyarmıştır. Buna karşın

---

[57] Jayyusi, O., (1993), (a.g.e), s. 112.
[58] *Middle East Economic Digest*, 28 March 1975.
[59] Cohen, J.E., (Fall 1999), (a.g.e), s. 511.
Naff, T.,& Matson, R.C., (1984), (a.g.e), ss. 94-95.
[60] *Economic Intelligence Unit*, S.4, 1975, s. 3.
[61] The Baghdad Observer, 11 August 1975.
The Arab Economist, May 1975, s.16.
“Water Shortage Shrinks Rice Fields”, (1975), *Middle East Economic Digest*, (18 April), s. 9.
[62] Allan, J.A. & Mallat, (1994), (a.g.e), s.117.
[63] *Middle East Economic Digest*, 18 April 75, s. 9

Suriye, Türkiye'den kendi sınırlarına ulaşan suyun %71'nin zaten Irak topraklarına akmasına izin verildiğine işaretle, Bağdat'ı tehditkâr tutumundan ötürü protesto etmiştir[64].

Dış İşleri Bakanlığı eliyle resmi bir açıklama da yayınlayan Şam yönetimi hem Türkiye'yi, hem de Irak'ı kendi aralarında yürüttükleri ve böylece Suriye'yi tecrit eden ikili görüşmeler nedeniyle eleştirmiş, her iki ülkeyi krizden önce barajların dolumu ile ilgili üçlü görüşmelerin gerçekleştirilememesinden sorumlu tutmuştur[65]. Aynı açıklamada, Fırat'ın akışının Türkiye tarafından Irak'la işbirliğine yanaşmayan Suriye'yi cezalandırmak üzere zaman zaman tamamıyla durdurulduğuna yer verilmiştir[66]. Şam yönetiminin açıklamasına karşılık olarak Irak Enformasyon Bakanı da ülkesinin; "*tahkimi ve Araplardan ya da uluslararası uzmanlardan oluşacak bir ekibin kararını kabule hazır olduğunu"* ifade etmiştir[67].

Diğer taraftan, Suriye ile Irak arasında artan gerilimi görüşmek üzere 22 Nisan tarihinde toplanan Arap Ligi, su konusu etrafında gelişen ihtilafı incelemek üzere 9 üyeli bir teknik komite kurulması kararı almıştır[68]. Bu sırada, Irak Dış İşleri Bakanı Saadoun Hammadi Suriye'nin su konusuyla ilgili tutumunu siyasi güdülerin belirlediğini ve esas hedefin Fırat havzasında yaşayan Irak'lı çiftçilere zarar vermek olduğunu açıklamıştır[69]. Yine Irak'lı Bakan, soruna teknik çözümler bulunması bakımından daha önce Dünya Bankası ve Sovyetler Birliği tarafından yapılan çalışmalara işaretle, kararlı davranılması durumunda sorunun 1-2 hafta içersinde çözülebileceğini belirtmiştir[70].

---

[64] Shapland, G., (1994), (a.g.e), s. 313.
Al-Jayyusi, O., (1993), (a.g.e), s. 112.
[65] Bari, Z., (April-June 1977), (a.g.e), s. 243.
[66] Al-Jayyusi, O., (1993), (a.g.e), s.118.
[67] Hoagland, J. "Syrian Dam Deprives Three Million of Water, Iraq Charges", *The Washington Post*, 24 April 1975.
[68] Waterbury, J., (1990), (a.g.e), s. 18.
Naff, T.,& Matson, R.C., (1984), (a.g.e), s. 96.
[69] The Baghdad Observer, 11 August 1975.
"Euphrates Technical Talks Proposed", (1975), (a.g.e), s. 23.
Hoagland, J., (24 April 1975), (a.g.e)
[70] Morris, Marry E., (1993), Dividing the Waters: Reaching Equitable Water Solutions in the Middle East, Santa Monica, Rand Corporation, s. 9.

22 Nisan Arap Ligi toplantısı sırasında çözüm olabilecek her hangi bir sonuca ulaşılamamasına rağmen, iki ülke arasında arabuluculuk yapması için Suudi Arabistan'a çağrıda bulunulması kararı alınmıştır. Böylece Suriye ve Irak 30 Nisan'da Riyad'da, Suudilerin gözetiminde su konusunu görüşmek üzere yine bir araya gelmişler, ancak bundan da herhangi bir sonuç alamamışlardır. Tam aksine, Fırat nehrinin akışında meydana gelen azalma nedeniyle ortaya çıkan ihtilafın çözümü için sürdürülen toplantıların bu görüşmeler sonrasında askıya alındığı haberi kamuoyuna duyurulmuştur[71].

Riyad görüşmelerinin detayları ile ilgili bir basın açıklaması yapılmamasına rağmen, 2 Mayıs'ta Middle East Economist Digest'de yayınlanan bir rapor iki ülkenin bir ara belirli konularda anlaşmaya vardıklarını iddia etmiştir. 5 Mayıs'ta Irak adına görüşmeleri yürüten ve ortaya çıkan olumsuz sonuçtan karşı tarafı sorumlu tutan temsilcinin yaptığı basın açıklamasına göre de, Suriyeli meslektaşı Riyad'da üzerinde anlaşılan ortak deklarasyonu imzalamaktan son anda vazgeçmiştir[72].

Suriye tarafı ise, Irak'ın suçlayıcı tavrının görüşmelerin uygun bir ortamda devam edilebilmesine engel olduğunu gerekçe göstererek, Arap Ligi tarafından oluşturulan 9 kişilik Teknik Komite'den ayrılma kararı aldığını kamuoyuna duyurmuştur[73]. Bağdat bu açıklamaya 9 Mayıs'ta karşılık vermiş ve Fırat konusunda Arap Ligi ile Suudi arabuluculuk girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının asıl sorumlusu olarak Suriye'yi işaret etmiştir[74]. İki ülke arasındaki kriz Mayıs ayı boyunca tırmanmaya devam etmiş, önce Irak Suriye Havayolu şirketinin Bağdat ofisini kapatma kararı almış, Şam yönetimi de bu karara tepkisini hava sahasını Irak'a kapatarak ve kendi uçaklarına bu ülke üzerinde uçmamaları emri vererek ortaya koymuştur[75].

Fırat Barajı'ndan sorumlu Suriyeli Bakan, Irak'lı ve Suudi yetkililerle yaptığı görüşmelerin ardından ülkesine geri döndüğünde, bir basın açıklamasıyla, "*Fırat*

---

71 "Euphrates Settlement Deferred", (9 May 1975), *Middle East Economic Digest*, s. 16.
72 (a.g.e.), s. 16.
73 Naff, T.,& Matson, R.C., (1984), (a.g.e.), s. 95.
74 "Euphrates Settlement Deferred", (1975), (a.g.e.).
75 Beschorner, N., (1992-1993), "Water And Instability In the Middle East", *Adelphi Paper*, (Winter), Chapter II.

sorununun adil bir şekilde çözümü için ülkesinin kararlılığını sürdürdüğünü" duyurmuştur. Bakan yaptığı açıklamada Suriye'den sınırlarına ulaşan suyun tamamının aşağıya akmasına izin vererek, basit bir transit ülke gibi hareket etmesinin beklenemeyeceğine, böyle bir beklentinin en azından makul olamayacağına yer vermiştir[76]. 1974 yılında Suriye topraklarına gelen toplam su miktarının, bir önceki yılın 28 milyar m^3'lük seviyenin oldukça altında, 12 milyar m^3 olarak gerçekleştiğinin de ifade edildiği açıklamada, bu miktarın büyük bir bölümünün de Irak'a akmasına izin verildiği belirtilmiştir[77].

Irak ise Suriye'yi suçlamaya devam etmiş, bu tavrını da Şam'ın Fırat'ın akışını kısıtlama kararının ilgili nehrin suyuna bağımlı 3 milyon çiftçinin hayatına kasteden açık bir saldırı olduğunu ilan ederek ortaya koymuştur. Ayrıca, Suriye'nin şovenist tutumunun Irak'ın gıda ve enerji güvenliğini tehdit ettiği, bu yönüyle de açık bir savaş ilanı olarak değerlendirilmesi gerektiği de beyan edilmiştir[78].

Suriye 26 Mayıs'ta Halep şehrindeki Irak konsolosluğunu kapatmış, akmasına izin verdiği ilave Fırat suyu nedeniyle uğradığı zarar için de 500 milyon $ tazminat talep etmiştir. Tazminat gerekçesi olarak da ekonomisinin "o andaki finansal sıkıntılarına" işaret etmiştir[79]. Yine Fırat Barajı'ndan sorumlu Bakanlık adına konuşan bir sözcü, kuraklık nedeniyle Irak'da büyük sıkıntılar yaşandığına dair raporların tamamen yanlış, üretilmiş ve temelsiz iddialar olduğunu iddia etmiştir. Aynı sözcü raporların doğru olması halinde, Fırat'ın Tabqa Barajı ile Irak arasında kalan kısmında yaşayan binlerce Suriyelinin de benzer sıkıntılarla karşı karşıya olmaları gerektiği tezini ileri sürmüştür[80].

Mayıs ayı sonunda iki ülke arasındaki ihtilaf diplomasi dışı araçların da kullanıldığı bir yakın-çatışma sürecine girmiştir. Önce Suriye tarafından ülkenin kuzey doğusunda askeri hareketliliğin arttırıldığı haberleri yayılmış, Irak'ın da buna askeri

---

[76] "Airspace Closed To Iraq", (1975), (a.g.e.).
[77] The Arab Economist, June 1975, s. 25.
More Euphrates Talks Expected, (1975), *Middle East EcoSmic Digest*, (4 July).
[78] *An-Nahar*, 17.05.1975.
[79] "Army Build-Up As Iraqis Expelled", (1975), *Middle East EcoSmic Digest*, (30 May), s. 22
[80] (a.g.e.), s. 22.

tatbikatlar yaparak yanıt verdiği duyulmuştur[81]. Bölgeden gelen raporlar ayrıca Bağdat'ın Şam yönetimini Tabqa barajını bombalamakla tehdit ettiğini, Suriyeli bir askerin de Irak'ta kutsal Şii kentlerinden Kerbela çevresinde patlayıcılar yerleştirirken yakalandığını, böylece aradaki gerilimin iyice tırmandığını bildirmiştir[82].

1975 Haziran'ında Suriye Devlet Başkanı Esad iki ülke arasında gelişen krizin gerçek nedenleri ile ilgili olarak yaptığı açıklamada şu ifadelere yer vermiştir;

> "*Irak'la yaşanan ihtilafın siyasi nitelikte olduğuna dair hiçbir şüphe kalmamıştır. İki ülke arasında yaşanan sorunun kaynağı ne su, ne de bu türde bir şeydir. Eğer gerçek sorun su ise, Suriye Irak'a talep ettiği miktarda suyu vermeye hazırdır.*"[83].

İki ülke arasında askeri çatışma tehdidi artınca Suudi Arabistan duruma arabulucu sıfatıyla müdahil olmuş, 3 Haziran'da da Suriye Tabqa Barajı'ndan ilave su bırakmaya ikna edilmiştir. Bir Suriyeli yetkili gelinen noktayı "*Irak'ın su ihtiyacının ülkesinin çıkarlarına rağmen giderileceği, hükümetinin kararının da su paylaşımını öngören kalıcı bir anlaşmaya hizmet edeceği umudunu taşıdıklarını*" söyleyerek özetlemiştir[84].

12 Ağustos'ta Şam yönetimi tarafından yapılan bir açıklamada "*iki ülkenin Fırat'ın sularının aralarında nasıl paylaşılacağı konusunda bir uzlaşmaya varıldığına, yakın bir gelecekte de uzun vadeli bir anlaşmaya imza atılacağına*" yer verilmiştir. Açıklamada Suriye tarafından bırakılacak su miktarı ile ilgili bir bilgiye rastlanmamasına rağmen, Cohen bu ölçütün Fırat'ın kuzeyinden gelen suyun Irak ile Suriye arasında %60-%40 oranında paylaşılmasını öngören bir şekilde kararlaştırıldığını iddia etmiştir[85].

---

[81] The Baghdad Observer, 1 May 1975, s. 3.
[82] Star, J.R., (1991), "Water Wars", *Foreign Policy*, (Spring), s. 17.
Schulz, M., (1992), (a.g.e.), s. 90.
[83] More Euphrates Talks Expected, (1975), (a.g.e.), s. 23
[84] "Move Made To End Euphrates Dispute", (1975), *Middle East EcoSmic Digest*, (6 June), s. 24.
[85] Saudi Mediation Brings Euphrates Deal, (1975), *Middle East EcoSmic Digest*, (15 August), s. 23.
Kienle, E., (1990), (a.g.e.), s. 100.
Hinnebusch, R.A., (1989), *Peasant and Bureaucracy in Ba'thist Syria; The Political Economy of Rural Development*, Boulder, Westview Press, s. 241

1973-1975 krizi havza devletleri arasında bir savaş durumunun söz konusu olabileceğine işaret eden ilk vaka olarak kayıtlara geçmiş, böyle bir tehdidin gerçek olma olasılığının Fırat-Dicle su kaynaklarından faydalanma çabalarına paralel olarak daha da artacağı yönünde yayınlar yapılmasına da zemin hazırlamıştır[86]. Bu dönemde yaşanan gelişmeler yakından incelendiğinde ise, su sorununun tarihsel sürecinde ilk kez Fırat odağında şekillenen ilişkilerin su dışındaki siyasi konularla iç içe girdiği, diğer alanlardaki endişelerin su konusuna taşınarak içinden çıkılması zor, oldukça karmaşık bir durum meydana getirildiği görülebilir. Kriz ile ilgili olarak konunun uzmanı Thomas Naff'ın aşağıdaki değerlendirmesi yapılan tespiti doğrular niteliktedir;

> *"Ortaya çıkan krizin, su merkezinde bir çatışma olduğu şüphelidir. Suriye'nin Fırat nehrinin akışını kısıtladığı 1973 kışı ile 1974 kışı aralığında herhangi bir krizin ortaya çıkmaması (kriz 1975 yılında patlak vermiştir) ve iki ülke arasında ilişkileri geliştirmek üzere bir su anlaşmasının imzalanmaması, çatışmanın su krizinden daha kompleks bir yapı sergilediğine işaret etmektedir"* [87].

Naff'ın ifadelerine yakın düşünceleri Bari de paylaşmaktadır;

> "*Şam ile Bağdat yönetimleri arasındaki ilişkilerin içerisine aktif çatışma unsurları 1973 Arap-İsrail Savaşını takip eden dönemde sokulmuş, Fırat üzerindeki kavga böylece çok boyutlu bir hal almış, siyasi rekabet de hemen hemen her şeyi gölgeler olmuştur*" [88] .

Uzman yorumları da dikkate alındığında "İlgili dönemde krizi tetikleyen esas unsur neydi?" sorusunun henüz yanıtlanabilmiş olmadığını söylemek mümkündür. Bu unsur Suriye'nin Fırat'ın akışını kısıtlama kararı olabileceği gibi, havzanın üst kısmında Fırat'tan daha fazla yararlanma çabalarının Irak'ın su arzına yapabileceği

---

[86] Cooley, J.K., (1984), "The War Over Water", *Foreign Policy*, (Spring), s. 54.
Gleick, P.H., (1994), "Water, War and Peace in the Middle East", *Environment*, ss. 6-43.
Rowley, G., (1993), "Multinational and National Competition for Water in the Middle East, Towards the Deepening Crisis", *Journal of Environmental Management*, C. 39, ss. 187-197.
Star, J.R., (1991), (a.g.e.).
Bulloch, J., ve Darwish, A., (1993), *Water Wars, Coming Conflicts In the Middle East*, London, Rowland LMT.
Joffe, G., (1993), "The Issue of Water in the Middle East and North Africa", Thomas, C., ve Howlett, D. (Der.), *Resource Politics, Fresh Water and Regional Relations*, London, Open University Press.
Kliot, Nurit, (1994), *Water Resources and Conflict in the Middle East*, London, Routledge.
[87] Naff, T.,& Matson, R.C., (1984), (a.g.e.), s. 95.
[88] Bari, Z., (1977), (a.g.e.), s. 243.

olumsuz etkinin Bağdat yönetimince nasıl algılandığı da olabilir. Bu sorulara kesin yanıtlar vermek oldukça zordur, zira o dönemde Türkiye tarafından güneye geçişine izin verilecek su miktarı konusundaki belirsizlik henüz giderilmediği gibi, Suriye'nin topraklarına ulaşan suyun ne kadarını Irak'a akması için serbest bırakacağı da bilinmemektedir[89].

Bu dönemle ilgili belki de kesin olan tek şey, Irak'ın Suriye'nin Fırat'tan daha fazla yararlanma çabalarına karşı duyduğu rahatsızlıktır. Zaten kriz sürecinin en kısa tanımlaması da, bir üst havza ülkesinin Fırat'ın kaynaklarını ilk kez sulama gibi tüketimsel bir faaliyet için kullanmaya çalışması, Irak'ın da bu yeni durumu kendi su varlığına yönelik olumsuz bir gelişme olarak algılamasıdır. Taraflar arasında yaşanan açıklama-karşıt açıklama süreci dikkate alındığında da, her bir ülkenin diğerlerinin havza ile ilgili kararlarında teknik olmaktan çok siyasi gerekçeler araması, Fırat ile ilgili sorununun esasen siyasi bir konu olarak algılandığı şeklinde yorumlanabilir.

Ülkelerin sunulan gerekçelerin ötesinde neden başka saikler aramak durumunda kaldıklarının yanıtı için de, yine havza devletleri arasındaki ilişkilerin tarihsel derinliklerine bakma lüzumu vardır. Çünkü geçmişte yaşananlar, yaşanmışlardan çıkarsanan karşı tarafla nasıl bir etkileşim içerisinde olunması gerektiğine yönelik dersler ve tecrübeler ister istemez Fırat-Dicle de dâhil olmak üzere aradaki hemen hemen her konu alanındaki devlet davranışları üzerinde bir iz bırakabilmiştir.

Kriz süreciyle ilgili tespit edilmesi gereken son nokta, her iki Arap ülkesinin Fırat konusunda Türkiye'yi; kendisiyle teknik boyutta müzakere edilebilen, mevcut siyasi sorunları su konusuyla bulandırmayan bir ülke olarak gördükleridir.

3.3. İKİ KRİZ ARASI DÖNEM

1973-1975 krizinin etkileri Keban ve Tabqa barajlarının dolum işleminin tamamlanmasıyla yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamış, Türkiye ile Suriye'de sulu

[89] Kienle, E., (1990), (a.g.e.), ss. 98-99.

tarım için arazi kazanımı projelerinin yavaş ilerliyor olması da bu sürece katkıda bulunmuştur[90].

1975 ile 1980 yılları arasında su konusuyla ilgili tek göze çarpan gelişme, Şam yönetiminin Türkiye'nin henüz planlama aşamasında olan Atatürk Barajı inşası için finansman bulma girişimlerini engellemeye çalışmasıdır[91]. Başta Dünya Bankası ve İslam Kalkınma Bankası olmak üzere Türkiye tarafından müracaat edilen çeşitli uluslararası finans kuruluşları nezdinde girişimlerini arttıran Suriye, Türkiye'ye borç verilmemesini talep etmiştir. İlgili kuruluşları ikna etmek için de, Fırat-Dicle havzası ülkeleri arasında uluslararası bir antlaşma olmadığını ve Türkiye'nin üçlü müzakerelerden kaçındığını gerekçe olarak sunmuştur. Suriye'nin ifade edilen girişimleri ise Türk resmi makamlarınca oldukça sinir bozucu bir davranış olarak değerlendirilmiştir[92].

Yine aynı dönemde, Türkiye'de Karakaya Barajı'nın inşası devam etmesine rağmen, Suriye ve Irak'ın bu barajla ilgili kayda değer bir diplomatik girişimi neredeyse hiç olmamıştır. Bunun belki de en önemli nedeni, mansap ülkelerinin o dönemde Karakaya Barajı'nın Fırat'ın doğal akışında endişelenmeyi gerektirecek bir azalmaya neden olmayacağı düşüncesidir. Diğer bir neden de, Türkiye'nin aynı barajın inşası için yabancı kredi kuruluşları ile 1976 yılından beri yürüttüğü görüşmelerin ardından, 7 Mart 1979'da tek yanlı olarak Fırat'tan saniye de 500 m^3 su bırakma taahhüdünde bulunması olabilir[93].

1980'lerin başından itibaren ortaya çıkan gelişmeler ise su konusunun içeriğini değiştirmiş, havza ülkeleri arasındaki ilişkilerin iyice gerilmesine ve 1989-1990 döneminde yine başka bir krizin eşiğine gelinmesine neden olmuştur. Aslında 80'li yıllar umut verici bir gelişmeyle, Türkiye ile Irak'ın Ortak Teknik Komite oluşturulması kararı almalarıyla, başlamıştı.

---

[90] Waterbury, J., (1990), (a.g.e.), s. 18.
[91] Kolars, J.F., ve Mitchell, W.A., (1991), *The Euphrates River And the South East Anatolia Development Project*, Carbondale, Southern IlliSis University Press, s. 25.
[92] Naff, T., (1988), (a.g.e.), s. 56.
[93] Resmi Gazete, 01.07.1980,.

Aralık 1980 tarihinde gerçekleştirilen Karma Ekonomik Komisyon toplantısı sırasında alınan bu kararla, Teknik Komite'ye iki ülke arasında su kaynaklarıyla ilgili bilgi değişimine aracılık etmesi ve her ülkenin sınır aşan sulardan ihtiyacı olan makul ve uygun su miktarı konusunda bir rapor hazırlaması görevi verilmiştir. Bakanlar düzeyinde gerçekleştirilecek bir toplantıyla da sunulan rapordaki bulguların değerlendirilmesi, böylece "makul ve uygun" su talebinin tanımlanmasına yardımcı olacak bir metot üzerinde ortak bir karar alınması öngörülmüştür[94]. Komite ancak 1982 yılında toplanabilmiş, herhangi bir rapor da üretememiştir[95]. Komite toplantılarına Suriye'nin katılımı ise 1983 yılında sağlanabilmiştir[96].

1970'lerin ilk bölümünde Türkiye'nin Fırat-Dicle su kaynaklarından elektrik enerjisi üretimi için faydalanma girişimleri, 1980'lere gelindiğinde Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) adıyla, ilgili olduğu bölgedeki koşulları tersine çevirmeyi hedefleyen çok boyutlu ve kapsamlı bir kalkınma projesine dönüşmüştür[97]. Projenin en önemli parçası durumundaki Atatürk Barajı'nın temellerinin atıldığı 1983 yılından itibaren de, Suriye ve Irak'ın kendi enerji ve sulama projelerinin geleceği ile ilgili endişeleri artmaya başlamıştır[98].

Bu noktadan itibaren her iki ülke, kendilerine danışılmadan veya nihai bir anlaşma olmadan Fırat üzerinde gelişme planları yapılamayacağını Türkiye'ye kavratmak üzere, bir takım girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu çerçevede ilk olarak GAP'a kredi temin etme durumunda olan Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri, Fırat-Dicle havzasının geleceği kendileriyle müzakere edilmeden Türkiye'ye yardım edilmemesi konusunda baskı altına alınmaya çalışılmıştır[99].

---

94 Kibaroglu, Ayşegül, (1994-1995), "Prospect for Cooperation in the Euphrates-Tigris River Basin", *Turkish Review of Middle East Studies*, S. 8, s. 156.
"Euphrates Tussle", (1990), *Middle East International*, (16 February).
Kut, G., (Fall 1993), (a.g.e.), s. 8.
95 Medzini, A., (September 1994), "The Euphrates River, An Analysis of a Share River System in the Middle East", University of London School of Oriental and African Studies Yayınlanmamış Doktora Tezi.
96 Robins, Phillips., (1991), *Turkey And The Middle East*, London, Pinter, s. 89.
Anderson, E., (1991), "The Source of Power", *Geographical Magazine*, (March), s. 15.
97 Tekeli, S., (1990), "Turkey Seeks Reconciliation For the Water Issue Induced By the South East Anatolia Development Project", *Water International*, C. 15, S. 4, s. 207.
98 Erten, R., "Turkey to Break Ground For Controversial Dam", *Reuters North European Service*, 09.10.1983.
99 Naff, T.,& Matson, R.C., (1984), (a.g.e.), s. 100.

Havza üzerindeki çıkarların uzlaştırılmasını öngören ve o döneme kadar yürütülen devletler arası görüşmelere ise yine de devam edilmiştir. Dönemin Başbakanı Bülent Ulusu Bağdat'ı ziyareti sırasında Irak, Fırat havza kaynaklarının aritmetik bir hesaplamayla paylaşılmasını talep etmiş, ancak bu talep Türkiye tarafından ret edilmiştir[100]. 21 Ekim 1983 yılında da Suriye ve Irak'lı yetkililer Devlet Su İşleri İdaresi'nde çalışan meslektaşları ile Ankara'da buluşup, Fırat-Dicle kaynaklarının kendi ülkelerine akışı konusunu görüşmüşlerdir[101].

Bu dönemde havza aktörlerinin birbirlerini suçlayıcı tavırları devam ederken, eleştirilerin odağına konulan ülke çoğu kez Türkiye değil, Suriye olmuştur. Örneğin, Irak Devlet Başkanı Mayıs 1984'de yaptığı bir açıklamayla "*Uzun süredir Araplar aleyhine herhangi bir olumsuz tavır takınmayan Türkiye'nin saygıyı hak ettiği*" düşüncesini basınla paylaşmıştır. Tam aksine Irak Devlet Başkan Yardımcısı 3 Ekim'de açılışı yapılan Haditha Barajı için düzenlenen törende yaptığı konuşmada "*Irak ile yeterli bir planlama ve koordinasyon içerisine girmeden Fırat'ı setlerle donattığı*" için Suriye'yi hedef almaktan geri durmamıştır[102]. Aynı yılın Temmuz ayında da Suriye "*Irak'ın Fırat'taki payının %60'nı engellemekle*" suçlanmıştır[103]. Suriye'ye karşı daha eleştirel bir tavır takınılmasının esas nedeni konusunu değerlendiren bazı uzmanlar, bunu Ankara'nın İran-Irak Savaşı sırasında takındığı tarafsız tutuma, Şam'ın da İran'ı aktif olarak desteklemesine bağlamışlardır[104].

Havza ülkelerinin birbirine karşı kullandıkları diğer bir yaklaşım tarzı da rejim karşıtı grupları desteklemek olmuştur. Bu yorum özellikle Suriye'nin Türkiye'ye karşı izlediği tutum için doğru bir tespittir. Çünkü başta ASALA ve PKK olmak üzere çeşitli terör örgütlerine koruma sağlayan ve eylemlerine destek veren Suriye, bu grupları Türkiye aleyhine bir baskı unsuru olarak kullanmaya başlamıştır[105].

---

[100] Bölükbaşı, S., (t.y), *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, Ankara, Dış Politika Enstitüsü, s. 57.
[101] International News, 21.10.1983.
[102] Schulz, M. (1992), (a.g.e.), s. 89.
"Iraqi Vice President Inaugurated the Haditha Dam", *International News,* 03.10.1984.
[103] Kolars, J., (Winter 1986), (a.g.e.), s. 67.
Tvedt, T., (June 1992), "The Struggle for Water in the Middle East", Schiller, E.J. (Der.), Sustainable Water Resources in Arid Countries, Middle East and Srthern Africa, *Special Issue of Canadian Journal of Development Studies*, s.16.
[104] Naff, T., (1988), (a.g.e.), s. 56.
[105] Koluman, Aziz, (2003), Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri, ASAM Yayınları, Ankara, s. 69.

1986 yılına gelindiğinde yine Suriye, Türkiye aleyhine bir komplonun tasarlayıcısı olarak gündeme gelmiştir[106]. İddialara göre Kasım ayında bir grup Suriyeli, Türk kolluk kuvvetlerince Atatürk Barajı'nın etrafında patlayıcılarla yakalanmış, çıkarıldıkları mahkemece komplo girişiminde bulunma ve sabotaj planlama suçlamalarıyla hüküm giydirilmişlerdir[107]. Bu kişiler mahkemede verdikleri ifadelerde, Türkiye'nin güney doğusunda büyük tarım arazilerinin sulanması için inşa edilen ve bu yönüyle hayati öneme sahip GAP tünelleri hakkında bilgi topladıklarını itiraf etmişlerdir[108]. Suriyeli grubun asıl niyetinin ise başta GAP tünelleri ve Atatürk Barajı olmak üzere bazı su tesislerini havaya uçurmak olduğu, GAP'ın tamamlanmasıyla Türkiye'den ihtiyaç duyduğu miktarda su alamayacağını düşünen Suriye'nin de bu iş için kendilerine ödeme yaptığı basına duyurulmuştur[109].

Bu arada Irak'lı yetkililerin Fırat'tan Ürdün ve Kuveyt'e su aktarımı konusunu görüşüyor olması, Bağdat yönetiminin daha fazla su talebinin ne kadar gerçekçi olduğunun Türk yetkililerince sorgulanmasına neden olmuştur. Öyle ki, Ekim 1982'de, Fırat'tan yılda 42 milyar galon (yaklaşık 159 milyon m^3) suyun bir boru hattıyla, Irak'tan Ürdün'ün kuzeyine taşınması için bir proje tasarım işi ihale edilmiştir[110]. Yine İran-Irak Savaşı'ndan önce günde yaklaşık 350 milyon galon (yaklaşık 1,33 milyar m^3) suyun Şatt-ül Arap'tan Kuveyt'e pompalanmasını öngören bir proje üzerinde çalışıldığı ortaya çıkmıştır[111]. Türkiye'nin üst havzadaki faaliyetleri nedeniyle susuzluk şikâyetinde bulunan Irak'ın, başka ülkelere su aktarma girişimi ise manidar karşılanmıştır.

Yine de, aşağı kıyıdaş ülkelerin Fırat'ın akışında önemli bir azalma meydana geldiği yönündeki şikâyetlerini dikkate alan dönemin Başbakanı Turgut Özal, Ortadoğu'nun artan su ihtiyaçlarına da bir çözüm olması bakımından, 1985 yılında bir su boru hattı

---

106 Starr, J., (June 1992), (a.g.e.), s. 44.
107 "Accused Syrian Diplomat Slips Out of Turkey", *Reuters North European Service*, 21.11.1986. *Hürriyet*, 11.11.1986.
108 Anadolu Ajansı, 28.07.1987.
109 *Sumary Of World Broadcasts-BBC Monitoring*, 29.07.1987.
110 "Mideast Water Line", (1982), *Engineering News Accord*, 18 September, s. 20. *International News*, 24.10.1982.
111 Bu projenin varlığı, Kuveyt'in 1996 yılında devlete ait bir Kamu İktisadi Teşekkülü'ne benzer bir çalışma için görevlendirmesi ile ortaya çıkmıştır.
"Oil rich Kuwait Dusts off Plans to Import Water from Neighbor", (1986), *Reuters North European Service*, (5 June).

şebekesinin inşasını teklif etmiştir[112]. "Barış Suyu Projesi" olarak bilinen bu girişimle, Türkiye'nin sahip olduğu orta büyüklükteki iki nehrin (*Seyhan ve Ceyhan*) Doğu ve Batı boru hatlarıyla başta Suriye ve Irak olmak üzere Ortadoğu'da su sıkıntısı yaşayan ülkelere günde 6 milyon m^3 su iletmesi öngörülmüştür[113].

Ancak Suriyeli yetkililer bu planı ulusal öncelikleriyle çelişeceği gerekçesiyle hemen ret etmişlerdir. Barış Suyu Projesi'nin "*Türkiye'nin Ortadoğu'da lider ülke konumuna gelme rüyasının bir ürünü olması"* da diğer bir ret gerekçesi olarak öne sürülmüştür. Türkiye'nin asıl niyeti ise "*Ortadoğu ülkelerini ekonomik ve siyasi olarak kendi su kaynaklarına bağımlı hale getirmek*" şeklinde tarif edilmiştir[114].

1989-1990 krizine gelmeden ortaya çıkan üç önemli gelişme, su sorunu ile diğer siyasi konuların nasıl iç içe girdiğini göstermesi bakımından önemlidir[115]. İlk olarak 1985 Mart'ında Suriye'nin İstanbul Büyükelçisi "*hem mevcut Türkiye-Suriye sınırını, hem de Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına izin veren referandumu tanımadık*larını" açıklamıştır[116]. Suriyeli Büyükelçi açıklamasının devamında "*referandumun Türkiye ile Fransa'yı bağladığını, dolayısıyla bağımsız Suriye Devleti ile herhangi bir ilgisinin olmadığını*" iddia etmiştir[117].

Esasen bu açıklama, Türkiye'nin Asi ile Fırat'ın geleceğini birlikte değerlendirmek üzere yürüttüğü faaliyetlere verilen bir yanıttı. Suriye'nin açıklaması çoğu uzman tarafından da iki ülke arasındaki tüm ortak su kaynaklarının bir bütün halinde müzakere edilmesine karşı çıkması olarak yorumlanmıştır[118].

1986 Mart'ında Türkiye ve Suriye Başbakanları'nın katıldığı bir toplantının ardından "*iki ülkenin Fırat sorunu ve sınır güvenliği de dâhil olmak üzere, aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek üzere birlikte çalışacakları*" yapılan basın açıklamasıyla

---

[112] Star, J.R., (Spring 1991), (a.g.e.), s. 8.
"Water", (1995), *Middle East Economic Digest*, Special Issue, (27 January), s. 10.
[113] Mersin ile İskenderun arasından Akdeniz'e dökülen iki nehrin taşıdığı toplam su miktarı günlük ortalama 39 million m³'dür.
Robins, P., (1991), (a.g.e.), s. 96.
[114] "Water", (1995), (a.g.e.), s. 10
[115] Bölükbaşı, S., (a.g.e.), ss. 64-66 .
[116] Tercüman, 13.02.1985.
[117] (a.g.e.)
[118] Bölükbaşı, S., (a.g.e.), ss. 64-66.

kamuoyuna duyurulmuştur. İlgili toplantıda, Turgut Özal, Karakaya Barajı'nın dolum işlemine başlanması ile Suriye'nin Fırat su kaynaklarının yetersizliği konusunda endişelenmeye başladığını kabul etmiş, ilgili nehrin akışında meydana gelen azalma nedeniyle de bu ülkenin tazmin edileceğini ve gerekli yardımın yapılacağını ifade etmiştir[119]. Yine Başbakanlar toplantısı sırasında iki ülkenin sınır güvenliği konusunda bilgi alışverişinde bulunacakları ve birbirlerine zarar verebilecek eylemlerden kaçınacakları yönünde karar alındığı ilan edilmiştir[120].

Ocak 1987'e gelindiğinde, başta PKK ve sınır güvenliği konularını görüşmek üzere Suriye'yi ziyaret eden Başbakan Turgut Özal ile Abdul Rauf-Kassem arasında "Ekonomik ve Güvenlik İşbirliği Protokol"ü imzalanmıştır[121]. Bu protokol ile Türkiye Fırat'tan saniyede ortalama 500 m^3 su bırakmayı taahhüt ederken, Suriye de üstü kapalı olarak PKK'nın kendi topraklarında sürdürdüğü eylemleri kısıtlayacağını garanti etmiştir[122]. Yine ilgili protokol'le Suriye Barış Suyu projesi ile ilgili fizibilite çalışmalarına katılma sözü de vermiştir[123].

Ancak her iki ülkenin protokolden ne anlaşılması gerektiği konusunda farklı düşünceleri olduğu çok kısa bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Öncelikle Şam yönetimi imzalanan protokolü, Atatürk Barajının dolumu süresince geçerli olacak, Türkiye, Suriye ve Irak arasında üçlü bir anlaşmanın ortaya çıkışıyla da hükmünü kaybedecek bir ara formül olarak algılamıştır. Barajın dolum işlemi bitince, Fırat nehrindeki ortalama akış miktarında saniyede 600-700 m^3'e geri dönüleceğinin beklendiği de ifade edilmiştir[124]. Protokolün 6. maddesinde yer alan "*Fırat sularının üç ülke arasında 'nihai tahsisine' kadar, Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık*

[119] "Turkey, Syria Agree to Work to Resolve Bilateral Problems", (1986), *Reuters North European Service*, (5 March).
[120] Syria, Turkey Sign, Security and EcoSmic Pacts", (1987), *Reuters North European Service*, (18 July).
Gruen, G., (1991), "Turkey between Middle East and West", Freedman, R.D. (Der.), *The Middle East From the Iranian-Contra Affairs to Intifada, New York*, Syracuse University Press, s. 411.
[121] Denk, B. Erdem, "1987 Protokolü", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. XXI, S. 196, ss. 31-33.
[122] "Water", (27 January 1995), (a.g.e.), s. 10.
[123] Scheumann, Waltina, (1998), "Conflicts on the Euphrates: An Analysis of Water and Non-water Issues", Scheumann, Waltina ve Schiffler, Manuel, (Der.), *Water in the Middle East: Potential for Conflicts and Prospects for Cooperation*, New York, Springer, s. 122.
[124]Robins, P., (1991), (a.g.e.), s. 89.

ortalama olarak 500 m^3/sn'den fazla su bırakmayı taahhüt eder" ibaresi ise bu algılamayı destekler niteliktedir[125].

Buna karşılık Türkiye, saniyede ortalama 500 m^3 su akışına izin verme konusundaki taahhüdünün arkasında olduğunu, ancak protokolde ilgili maddenin yazımında hata yapıldığının kabul edilmesi gerektiğini iddia etmiştir[126]. Protokolün 6. maddesi şekillenirken Türkiye'nin asıl niyetinin, Karakaya Barajı'nın inşası sırasında Dünya Bankası'na taahhüt edilen "500 m^3 su kuralının" teyit edilmesi olduğu bildirilmiştir. Bu kuralın da ancak baraj dolumu sırasında Türkiye'nin akışına izin vermesi gereken minimum su seviyesini belirlemek üzere kabul edildiği, dolayısıyla Fırat'ın üçlü bir anlaşmayla nihai tahsisini öngören bir koşul olmaktan çok, geçici bir süreyle uygulanması gereken bir prensip kararı olarak anlaşılması gerektiği dile getirilmiştir[127].

Diğer taraftan Irak, Türkiye'nin 500 m^3 su taahhüdünün ancak kendisini bağladığını ve taahhütteki gibi bir minimum su seviyesi tespitine karşı olduğunu ilan etmiş, böyle bir tespitin de, üçlü çözüm yöntemine göre tüm tarafları tatmin etmek bakımından daha yetersiz olduğuna inandığını bildirmiştir[128]. Ayrıca Turgut Özal'ın Nisan 1988 yılında Bağdat'ı ziyareti sırasında, Irak Devlet Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan iki ülke arasında yapılan görüşmelere kendilerinin davet edilmemesinden yönetim olarak duydukları rahatsızlığı iletmiştir[129].

Protokolün imzalanmasının ardından yapılan görüşmelerde, her ülkenin Fırat-Dicle havzası kaynakları üzerinde ne kadar hakkı olduğu sorununa ek olarak, üç ülke arasında bu hakkın ne şekil bir anlaşma çerçevesinde formüle edilmesi gerektiği konusunda da bir uyuşmazlık ortaya çıkmıştır. Buna göre Türkiye Fırat-Dicle

---

[125] "Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar, Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m3/sn'den fazla su bırakmayı taahhüd eder. Aylık akışın 500 m3/sn altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder."
Resmi Gazete, 10.12.1987, Sayı, 19660.
[126] Giray, S, (1991), "Su Sorununda Türkiye'nin Siyasal Boyutları", Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East,* Ankara, Hacettepe University Press, s. 250.
[127] (a.g.e.), s. 250.
[128] Kut, G., (Fall 1993), (a.g.e.), s. 9.
[129] (a.g.e.), s. 9

kaynaklarının ilgili ülkeler arasında ikili antlaşmalarla tahsisinden yana tavır alırken, Suriye ve Irak üçlü bir nihai paylaşma antlaşması talep etmişlerdir[130].

Sonuç olarak, bu dönemle ilgili olarak su konusunun tarihsel süreç içerisinde Türkiye, Suriye ve Irak arasında ortaya çıkan farklı siyasi konularla iç içe geçtiğini, böylece giderek büyüyen bir sorunlar yumağının, yeri ve etkisi belirlenmesi güç bir katmanı durumuna evrildiğini söylemek mümkündür. Böylece her bir ülke diğerlerinin su konusundaki tavırları ya da eylemleri hakkında algılamada bulunurken, bugünün gerçeklerinden çok geçmişin olumsuz yansımalarıyla ilgilendiği bir durum ortaya çıkmıştır.

Bu dönem ile ilgili dikkati çeken diğer bir husus, Tabka barajının inşası sırasında Irak'ın kendisine danışılması talebini reddeden Suriye'nin, Türkiye'ye mansapla istişare etmesi konusunda ısrarlı uyarılarda bulunmasıdır. Yine önceki dönemde üçlü toplantılara karşı çıkan Suriye, bu kez ortak bir havza yönetimi oluşturulmasını talep etmeye başlamıştır.

1987 Protokolü'ne kadar, Fırat-Dicle üzerinde egemenlik ve serbest tasarruf hakkı olduğu görüşünde ısrar eden, dolayısıyla ilgili nehirlerin sularının dağıtımı konusunda hiçbir yazılı yükümlülüğe girmeyen Türkiye, antlaşmanın imzalanmasıyla su konusundaki politikasında ilk kez bir değişime gitmiştir.

3.4. 1989-1990 KRİZİ

Kriz sürecine girilmeden önce dönemin Başbakanı Turgut Özal tarafından yapılan bir açıklama, Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerde ne su konusunda, ne de güvenlik alanında beklendiği gibi bir ilerleme kaydedilemediğini ortaya koymaktadır. Bu açıklama Güneydoğu Anadolu Bölgesinde artan terörist eylemler neticesinde yapılmış ve "*Suriye PKK'yı desteklemekten hemen vazgeçmezse, Türkiye'nin Fırat'ın akışını kısıtlayabileceği*" ifadelerine yer vermiştir[131].

---

[130] Robins, P., (1991), (a.g.e.), s. 89.

[131] Hindley, Angus, (1989), "Battle Lines Drawn For Euphrates", *Middle East EcoSmic Digest*,(21 October), ss. 4-5

Bu açıklamanın hemen ardından, topografik araştırmalar yapan bir sivil Türk uçağının Suriye jetleri tarafından, 21 Ekim 1989 tarihinde, iki ülke sınırının Türkiye tarafından düşürüldüğü haberi basın-yayın organlarında yer almıştır[132]. Olay üzerine Suriye muhtemel bir krizi önlemek üzere hemen Dış İşleri Bakan Yardımcısı'nı Ankara'ya göndermiş, Suriyeli bir grup hava subayı da yine Türkiye'ye gelerek meslektaşları ile konunun detayları hakkında yürütülen bir soruşturmada görev almışlardır[133].

Bu olay birçok haberci tarafından, Türkiye'nin Atatürk Barajı'nın dolumu için 13 Ocak-12 Şubat 1990 tarihleri arasında Fırat'ın akışını kısıtlama kararına karşı Suriye'nin tepkisi olarak yorumlanmıştır[134]. Yapılan yorumların gerekçesi de düşürülen uçağın o sırada Hatay üzerinde uçuyor olması ve Suriye'nin de bu vilayetin Türkiye'ye ilhakını tanımaması olarak verilmiştir[135].

Fırat'ın akışının kısıtlanması kararı daha önce alınmasına rağmen, Türkiye böyle bir karardan Suriye ve Irak'ı 1989 yılının Kasım ayında gerçekleştirilen Ortak Teknik Komite toplantısı sırasında haberdar etmiştir[136]. Toplantıda ilgili taraflara neden böyle bir karar alınması gerektiği ile ilgili açıklamalar yapılmış, detaylı bilgiler verilmiş ve sürecin nasıl yürütüleceği ile ilgili bir program sunulmuştur[137].

"Turkey Sends Envoys To Gulf To Explain Euphrates Diversion", *The Reuter Library Report*, 11.01.1990.

[132]"Turkey to Cut Euphrates Waters for a Month", *The Reuter Library Report*, 02.12.1989.

Lyon, A., "Syria Silent on Turkey Cutting Euphrates Flow", *The Reuter Library Report*, 13.01.1990.

"Problems over Water in the Middle East", (1992), *Foreign & Commonwealth Office*, (January), s. 2.

[133] Hindley, A., (1989), (a.g.e.), ss. 4-5.

[134] İddialara göre, ilgili olayın ardından Suriye Devlet Başkanı'nı kardeşi Jamil Al-Assad, yaptığı bir açıklamayla bölgede Güney Doğu Anadolu'yu da içine alan bir Kürt Devleti'nin kurulması gerektiğini, Suriye Devleti'nin de PKK'ya her türlü siyasi ve lojistik desteği verdiğini belirtmiştir.

Medzini, A., (1994), (a.g.e.), s. 186.

Hindley, A., (1989), (a.g.e.), ss. 4-5.

Starr, S., (1995), *Covenant Over Middle Eastern Waters, Key To World Survival*, New York, Henry Holt & Company, s. 136.

Economic Intelligence Unit, (1990), S. 1, s. 10.

Middle East Economic Digest, (1989), (13 October), s. 4.

[135] Medzini, A., (1994), (a.g.e.), s. 186.

[136] Kut, G., (1993), (a.g.e.), s. 2.

[137] Turkey to Cut Euphrates Waters for a Month, *Reuters Library*, 02.12.1989.

"Syria And Iraq Displeased With Turkey's Decision To Cut Water Of Euphrates", (1989), *Briefing*, S. 767, (25 December), ss. 9-10.

Türk Dış İşleri Bakanlığı, (1995), "*Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq*", Ankara: Türk Dış İşleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınıraşan Sular Dairesi Başkanlığı, (Ocak), s. 10.

Kararın uygulanmasından daha önce, 23 Kasım 1989'dan itibaren mansap ülkelere Fırat'tan saniyede ortalama 763 metreküp su bırakılmaya başlanmıştır. Baraj kapaklarının kapatıldığı 13 Ocak-13 Şubat 1990 tarihleri arasında da nehrin aşağısında muhtemel su kaybını minimize etmek, böylece dış etkileri hafifletmek üzere de barajın alt kısımlarında bulunan nehir kollarından saniyede 120 m^3 su salma işlemine devam edilmiştir[138]. Bu suretle 23 Kasım 1989-23 Şubat 1990 döneminde, Suriye'ye bırakılan su miktarında 1987 yılında imzalanan protokole uygun bir şekilde saniyede 509 metreküp'lük bir akış ortalaması sağlanmıştır. Korkuları hafifletmek ve özünde teknik bir konu olan kararın meşruluğunu anlatmak üzere de Ortadoğu'daki altı Arap Devleti'nin başkentlerine üst düzey heyetler gönderilmiştir[139].

Suriye ile Irak'ın tepkisi ise, önce Ankara'ya heyetler gönderip Türkiye'yi bu karardan vazgeçirmek ya da uygulamanın 10-14 günlük bir süreyle sınırlandırılması için ikna etmeye çalışmak olmuştur[140]. Her iki ülke ayrıca Fırat'ın aritmetik olarak paylaşımını öngören üçlü bir anlaşma çağrısında bulunmuşlardır[141]. Bu yöntemle her havza devletinden Fırat-Dicle'den ihtiyaç duyduğu su miktarının ayrı ayrı alınması, böylece her iki nehir ile ilgili toplam talebin ortaya çıkarılması, belli bir nehre yönelik toplam talebin o nehrin debisinden fazla olması durumunda da, fazlalığın her bir ülkenin talep ettiği miktardan düşürülmesi öngörülmüştür[142]. Yine, Türkiye merkezli bazı haberlere göre, kısıtlama kararı ile ilgili yürütülen görüşmeler sırasında dönemin Irak Tarım Bakanı Türkiye'yi savaşla tehdit etmiş ve Türkiye-Suriye sınırında saniyede 700 m^3'den az olmamak üzere Fırat suyu talebinde bulunmuştur[143].

Türkiye daha önce yapılan beyanlarını tekrarlayarak, Atatürk Barajı'nın dolumu sırasında saniyede ortalama 120 m^3 su salma işlemine devam edileceğini belirtmiş,

138 Türk Dış İşleri Bakanlığı, (1995), "Water Issues between Turkey, Syria and Iraq", (January), (a.g.e.), s. 10.
139 Shapland, G., (1994), (a.g.e.), s. 121.
Beschorner, N., (Winter 1992-1993), (a.g.e.)
140 Haddad, S., "Iraq Asks Turkey To Shorten Euphrates Cut", *The Reuter Library Report,* 14.12.1990.
"Syria and Iraq Displeased with Turkey's Decision to Cut Water of Euphrates", (25 December 1989), (a.g.e.), ss. 9-10.
141 Resmi Gazete, 10.12.1987.
142 Kodaman, Timuçin, (2007), *Fırat-Dicle Meselesi ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi,* Ankara, Asil Yayın Dağıtım, s. , 72.
143 Giray, S, (1991), (a.g.e.), s. 251.

ayrıca kararın uygulanmasına geçilmeden her iki ülkenin akmasına izin verilen ilave suyu depolayarak olası bir su sıkıntısının önüne geçmelerini tavsiye etmiştir[144]. Türkiye'nin beyanları içersinde barajın dolumu işleminin her iki ülkenin su taleplerinin en düşük düzeyde olduğu bir döneme göre ayarlandığına da yer verilmiştir[145].

Ortaya konan açıklamalardan tatmin olmayan Irak, Dış İşleri Bakan Yardımcısı, Nizar Hamdoun'u Ocak 1990'da Turgut Özal'la görüşerek endişelerini aktarması, kısıtlama kararının daha kısa bir süreyle sınırlandırılması konusunda Başbakanı ikna etmesi için Ankara'ya göndermiştir[146]. Görüşmeler sırasında Bakan'a, Türkiye'nin komşularının su arzı konusunda gerekli hassasiyeti göstereceği konusunda teminat verilmiştir[147].

Suriye'nin tepkisi ise oldukça şiddetli olmuş, 15 Ocak tarihinde Türkiye'nin Şam Büyükelçisi Suriye Dış İşleri Bakanlığı'na çağrılmış, Büyükelçiye Suriye'nin "*Fırat'ın akışının kısıtlanması ilkesini reddettiği, bu haksız tutumun ülkenin su arzını ve elektrik üretimini ciddi bir şekilde etkileyeceği*" bildirilmiştir[148]. Bu arada Suriye Tarım Bakanı'nın da "*Türkiye ile kendi ülkesi arasındaki en önemli sorunun Fırat'ın paylaşımı konusu*" olduğu şeklinde bir beyanatı olduğu ortaya çıkmıştır[149].

Türkiye'nin 1990 yılında aldığı Fırat'ın akışını kısıtlama kararı, Suriye ve Irak tarafından her iki ülkede içme suyu ve elektrik kesintilerine neden olan, "*bir tür korsanlık*" diye tanımlanmıştır[150]. Yine bu ülkeler "*kararın teknik gerekçelerle alınmış olamayacağını, öyle olsa idi Karakaya Barajındaki su kullanılarak rezervuarın 2 hafta gibi kısa bir sürede doldurulabileceğini*" iddia etmişlerdir.

---

144 "Turkey Diverts Euphrates River, Development Project Will Reduce water Flow to Iraq and Syria", *The Washington Post*, 14.01.1990.
Türk Dış İşleri Bakanlığı, "Water Issues between Turkey, Syria and Iraq", (1995), (a.g.e.), s. 10.
145 Beschorner, N., (1992-1993), (a.g.e.)
146 "Turkey Diverts Euphrates River, Development Project Will Reduce Water Flow to Iraq and Syria", The Washington Post, 14.01.1990.
147 Le Soir, 15.01.1990
13 "Euphrates Halt Upsets Turkey's Neighbors", (1990), (a.g.e.), s. 13.
148 "Syria Complaints to Turkey Over River Diversion", *The Reuter Library Report*, 15.01.1990.
"Iraq Denies Stopping Oil Shipments to Turkey Over Euphrates Issue", (1990), *Middle East Economic Survey*, (22 January), C. 33, S. 16.
149 "Syria and Iraq Displeased with Turkey's Decision to Cut Water of Euphrates", (1989), (a.g.e.), ss. 9-10.
150 Jansen, G., (1990), (a.g.e.), s. 12.

Kararın "*hidrolojiden çok siyaset ile ilgili olduğu*" da açık bir şekilde dile getirilmiştir[151]. Türkiye'nin tutumunun, kısıtlama kararından önce bilgilendirme sorumluluğu yerine getirilmediği ve Fırat'ın akışının taahhüt edilen miktarın altına düşürülmesi gerekçeleriyle de uluslararası hukuka aykırı olduğu öne sürülmüştür[152].

Diğer taraftan, iki ülke eşine az rastlanır bir birlikte hareket etme örneği göstererek Arap İşbirliği Örgütü'ne başvurmuş ve Türkiye üzerinde baskıda bulunulmasını talep etmişlerdir[153]. Suriye ve Irak'ın başvurusu ile Arap Ligi de Ocak ayının sonlarına doğru Türkiye'den kararını yeniden gözden geçirmesini istemiş ve Fırat-Dicle su kaynaklarının hakça paylaşımı çağrısında bulunmuştur[154]. Buna karşılık olarak da dönemin Dış İşleri Bakanı Mesut Yılmaz, Suriye ve Irak'ın Ankara Büyükelçilerini çağırarak, hükümetlerinin konuyu uluslararası alana taşıma ve Arap Devletleri'ni Türkiye'nin aleyhine çevirme girişimlerine son vermelerini istemiştir[155].

Bu süreç içerisinde neredeyse tüm Arap körfezi ülkelerinde, Türkiye'yi Fırat ile ilgili taleplerini yeniden değerlendirmesi konusunda uyaran ve Suriye'nin PKK'ya verdiği destek nedeniyle cezalandırıldığını işleyen ortak bir kampanya başlamıştır. Ocak 1990'da Kuveyt'i ziyareti sırasında Türkiye'nin kararının ve sonrasında ortaya çıkan karalama kampanyasının Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkilerine ne derece etki edebileceğini gören Mesut Yılmaz, farklı Arap başkentlerine Ankara'nın kararındaki gerekçeleri ilk elden açıklamak üzere özel delegasyonlar göndermiştir[156]. Gerçekleştirilen ziyaretler ve yapılan açıklamaların ardından da Ankara'dan Suriye ve Irak'ın "*Türkiye'nin kararının arkasında yatan teknik gerekçeleri ve kendilerine*

---

[151]"Iraqi Envoy Says Euphrates Diversion St Political", *The Reuter Library Report*, 11.01.1990.
27 Nasrallah, F., "Middle Eastern Waters, The Hydraulic Imperative", (1990), *Middle East International*, (27 April), s. 16.
[152] El Zahawi, W., (1990), A Roundtable Discussion on the Euphrates Water Issue, (19 February), London, Arab Research Center.
[153] Arap Ligi'ne yapılan müracaat öncesinde Suriye Dış İşleri Bakanlığınca hazırlanan bir durum raporunda, Suriye ve Irak'ın Türkiye'ye karşı "tek bir ortak cephe" oluşturması teklif edilmiştir.
Al-Anbaa, 25.11.1990.
[154] "Syria, Foreign Relations", (1991), *The Middle East and Srth Africa*, London, Europa Publications LMT, s. 835.
Euphrates Halt Upsets Turkey's Neighbours, (1990), *Middle East EcoSmic Digest*, s.13.
[156] "Turkey Sends Envoys To Gulf To Explain Euphrates Diversion", *The Reuter Library Report*, 11.01.1990.
13 Euphrates Halt Upsets Turkey's Neighbours, (1990), (a.g.e), s. 13.

verilen zararın minimize edilmesi için her şeyin yapıldığını anladıkları" açıklaması yapılmıştır[157].

Olayın ardından yapılan yorumlara gelince, birçok gözlemci Suriye ve Irak'ın asıl rahatsızlığının Türkiye'nin kararıyla ortaya çıkan ekonomik zararın boyutlarından çok, Ankara'nın her türlü şikâyet ve protestoya rağmen planlarında değişikliğe gitmemesi ile ilgili olduğu yargısına varmıştır. Türkiye bu olayda mansap ülkelerini dinlemezken, daha önemli çıkarların zarara uğrama ihtimalinin söz konusu olduğu bir durumda, bu ülkelere karşı sempatik davranacağı konusunda nasıl umutlu olunabilirdi[158]. Böylece Türkiye'nin tutumu, Suriye ve Irak'a bölgedeki her şeyin kendisinin kontrolünde olduğunu gösterme çabası olarak tarif edilmiştir[159]. Bazıları da bu olayla birlikte su ile terör konularının tehlikeli bir şekilde biraraya gelmeye başladığını, Türkiye'nin bu tutumuyla su konusunu Suriye ve Irak'ı PKK'yı desteklemekten vazgeçirmek üzere bir baskı aracı ya da koz olarak kullanma kararlılığı gösterdiğini ifade etmişlerdir[160].

Diğer bir iddia ise, ABD'nin Türkiye'ye Ortadoğu'da Suriye ve Irak gibi bölgesel güçlere karşı bir denge unsuru olma ve buradaki siyasi olayları Batı'nın çıkarları doğrultusunda belirleme görevleri verdiği şeklindedir. Bu açıdan, Türkiye'nin Fırat ile ilgili tavrı, ABD'nin Suriye'yi İsrail'le devam eden barış süreci ve Lübnan konularında baskı altında tutmak üzere belirlenen çıkarlarına uygun siyasi manevralar olarak anlaşılmalıdır[161].

Bu tür iddialara Ankara, Ocak 1990'da Başbakan Turgut Özal'ın da ifade ettiği gibi; "*Türkiye suyun kontrolünü hiçbir zaman tehdit ya da zorlama unsuru olarak kullanmayacaktır.*" şeklinde yanıt vermiştir[162]. "*Böyle bir niyet gerçek olsaydı, suyun*

---

157 "Syria and Iraq Displeased with Turkey's Decision to Cut Water of Euphrates", (1989), (a.g.e), s. 10.
"The Water Issue Reaches its Climax", (1990), *Briefing*, (15 January), ss. 4-5.
158 Beschorner, N., "Water And Instability In the Middle East", (1992-1993), (a.g.e.)
Shapland, G., "Policy Options for Downstream States in the Middle East", (1994), (a.g.e.), s. 121.
159 *The Economist*, (1989), (16-22 December), s. 55.
160 Mackenzie, K., "Terrorism and Water", (1989), *Middle East International*, (15 December), s. 3.
161 (a.g.e.), s. 3.
162 "Turkey Diverts Euphrates, Pledges Never To Use Water Threat", *The Reuter Library Report*, 14.01.1990.
Time, 05.02.1990, s. 32.

akışı tamamen durdurulup Atatürk Barajı'nın dolumu süreci oldukça kısaltılabilirdi." gibi başka bir gerekçeyle de Türk hükümetinin pozisyonu açıklanmaya çalışılmıştır[163]. Yine Türk tarafına göre, barajın dolum işleminin gerçekleştiği dönemde bile Fırat'ın debisi ortalama 509 m^3 ile 1987 Protokolü'nde belirlenen seviyenin üzerinde tutulmuş, dolayısıyla uluslararası hukuka uygun hareket edilmiştir[164]. Her iki mansap ülkesi Türkiye tarafından GAP projesi kapsamında teknik işbirliğine davet edilmiş, ancak rasyonel ve tüm taraflar için faydalı olabilecek bu teklif kabul görmemiştir[165].

1989-1990 krizi ile ilgili çok farklı tespitler yapılabilecek olmasına rağmen, birçok kişinin Türkiye'nin kısıtlama kararının teknik gerekçelerle alındığını anlatma çabalarına karşın, Suriye ve Irak'ın çok sayıda gözlemci gibi bu kararın siyasi olduğu kanaatine vardıkları üzerinde hemfikir olacakları söylenebilir. Barajın dolumu sırasında Fırat'ın akışında ortaya çıkan azalmada Suriye'nin de önemli bir etkisi olduğu daha sonra anlaşılsa da, alınan kararın neden olduğu uluslararası kaygıların tamamen izale edilmesi mümkün olmamıştır[166]. Krizin ardından su konusunun uluslararası alana taşınması ve Şam ile Bağdat yönetimlerinin birlikte hareket etmeleriyle havza kapsamındaki siyasi ilişkilerde yeni bir döneme girildiği de gözlenmiştir[167].

3.4.1. KRİZDEN GERGİNLİĞE GEÇİŞ DÖNEMİ

Kriz süreci her ne kadar Atatürk Barajı'nın dolum işleminin sona ermesiyle aşılmış gibi görünse de, havza ülkeleri arasındaki ilişkilerin normal seyrine geri dönmesi için biraz daha beklenmesi gerektiği yaşanan yeni gelişmelerle ortaya çıkmıştır. Öncelikle krizden benzer bir durumla gelecekte karşılaşmamak üzere nihai bir antlaşma imzalanması gerektiği dersini çıkaran Suriye ve Irak, Mart 1990'da

---

Türk Dış İşleri Bakanlığı, "Water Issues between Turkey, Syria and Iraq", (1995), (a.g.e.), s. 11.
[164] Türk Dış İşleri Bakanlığı, "Water Issues between Turkey, Syria and Iraq", (1995), (a.g.e.), s. 10.
[165] "No headway in Water Talks With Syria and Iraq", (1990), *Briefing*, (26 March), S. 780, ss. 17-18
Schulz, M., (1992), (a.g.e.), s. 97.
[166] İddialara göre, Atatürk Barajı'nın dolumu sırasında Türkiye'nin sınırdan Suriye'ye geçişine izin verdiği su miktarı toplamda 3.4 milyar m^3 olarak hesaplanmış, ancak Suriye bu rakamın yaklaşık ¾ tutarak, Irak'a ulaşan su miktarının 860 milyon m^3 su ile sınırlı olmasına neden olmuştur.
Medzini, A., (1994), (a.g.e.), s. 181.
[167] No headway in Water Talks With Syria and Iraq", (1990), (a.g.e.), ss. 17-18.

Ankara'da yapılan OTK toplantısı sırasında aritmetik hesaplama yöntemiyle Fırat'ın paylaşılması önerisini tekrar gündeme getirmişlerdir[168].

Havza ülkelerinin ilan edilen su talebinin Fırat'taki su varlığının neredeyse iki katına denk gelmesi, OTK görüşmelerinde Türkiye'yi temsil eden delegasyonun aritmetik paylaşımı irrasyonel bularak reddetmesine neden olmuştur[169]. Aritmetik paylaşıma yanıt olarak da önce, Suriye'ye karşılıksız elektrik temin edilmesi ve her iki ülkeyle ortak sulama projeleri geliştirilmesi teklif edilmiştir. Fırat'ın debisindeki azalmaya çözüm olarak da, Irak toprakları içerisinde Dicle ile bu nehri birbirine bağlayacak bir kanal inşa edilerek bir kaynaktan diğerine su aktarılabileceği hatırlatılmıştır[170]. Teknik yönü ağır basan "Fırat-Dicle Havzası Sınıraşan Sularının Hakça, Akılcı ve Optimum Kullanımı için Üç Aşamalı Plan"ı ise tüm bu önerilere ek olarak sunulmuştur[171].

Aslında bu plan ilk kez 1984 yılında bir çözüm önerisi olarak gündeme getirilmişti. Ancak, uluslararası hukukta aynı su kaynağını kullanmak zorunda olan devletlerin "*makul ve hakkaniyete uygun hareket etme"* ilkeleriyle sınırlı oldukları anlayışının kazandığı yeni önem, bu planın tekrar gündeme getirilmesini Türkiye'nin çıkarları açısından zorunlu kılmıştır. Zira Üç Aşamalı Plan çerçevesinde öngörülen, havza kapsamındaki tüm su ve toprak varlığının araştırılıp hesaplanması, daha sonra en verimli araziden başlamak üzere suyun ilgili devletler arasında tahsisi, uluslararası hukukun öncelikleri arasına giren ortak kullanımın daha bilimsel bir yöntemle belirlenmesi prensibiyle oldukça örtüşüyordu. Yine yukarıda ifade edilen uluslararası hukuk ilkelerine uyumlu olarak bu plan ile birlikte; Türkiye üstü kapalı olarak havza üzerindeki egemenliğinin sınırlandırılmasını kabul etmekte, Fırat-Dicle'nin tek bir ünite olarak tanımlanmasına onay vermekte, havza kaynaklarının sulama amacıyla

---

168 (a.g.e.), ss. 17-18

169 Üç ülke söz konusu OTK toplantısından bir yıl önce yine su konusunu müzakere etmek üzere bir araya gelmişler ve Irak Fırat'tan 25 milyar m3, Suriye'de 14 m3 su talebinde bulunmuşlardır
The Associated Press, 13.06.1990.
"Survey of Turkey's South East Anatolian Project, Financial Times", (1992), (July 24).

170 The Xinhua General Overseas News Service, 14.03.1990,.

171 Türk Dış İşleri Bakanlığı, "Water Issues between Turkey, Syria and Iraq", (1995), (a.g.e.), s. 21.

kullanımının çevrenin korunması ilkesiyle dengelenmesi gereğini öne çıkarmaktadır[172].

Üç Aşamalı Plan'a Suriye ve Irak'ın tepkisi ise suyun tek taraflı talep beyanlarıyla aritmetik paylaşımının yeterli bir çözüm olacağı iddiasını yinelemek şeklinde olmuştur. Toplantı Türkiye'nin suyun israf edilmemesi yönünde yaptığı uyarılar ve teknik işbirliği önerisine karşı çıkmanın ancak inatçılık ve kasıtla açıklanabileceği suçlamasıyla sona ermiştir. Bir Türk yetkilinin aşağıdaki ifadesi bu noktayı açıklamak bakımından oldukça dikkat çekicidir;

> "*Biz (Türkiye) onların hala neden Sümerlerden kalma metotları kullanma konusunda ısrar ettiklerini anlamıyoruz. Bizler tekrar tekrar israf edilen suyun ihtiyaçların karşılanması ve suyun yetersizliği konusundaki şikâyetlerin giderilmesi için kullanılabileceğini açıklamaya çalışıyoruz. Fakat onlar teklifimizdeki hikmeti göremiyorlar*"[173].

16 Nisan 1990 tarihine gelindiğinde, Şam ve Bağdat yönetimlerinin Fırat'ın paylaşımını öngören bir antlaşmaya imza attıkları ortaya çıkmıştır. Bu antlaşmayla, bir kota uygulaması ile Fırat'tan Türkiye-Suriye sınırına ulaşan suyun %42'sinin Suriye'ye, %58'inin de Irak'a ait olacağı kararlaştırılmıştır[174]. Havza kaynaklarının kullanımı konusunda imzalanan ilk antlaşma özelliği ile iki ülke arasında varılan bu uzlaşma, farklı yorumları da beraberinde getirmiştir.

Birçoğu antlaşmanın Türkiye tarafından nasıl anlaşılması ya da yorumlanması gerektiği üzerine yapılan bu yorumlarda öne çıkan husus; Suriye ve Irak'ın "*biz aramızdaki anlaşmazlığı sona erdirdik, bundan sonra üçlü bir uzlaşmaya engel olup olmama senin (Türkiye'nin) inisiyatifindedir"* şeklinde uyarıda bulunduğudur. Buna göre, Türkiye diğerleri gibi Fırat'ın aritmetik paylaşımını kabul etmez ve nihai bir antlaşmaya taraf olmazsa, bundan sonra havzada yaşanan sorunların esas sorumlusu ülke konumuna getirilebilecektir. Yine ilerleyen süreçte, Suriye ve Irak kendi

---

[172] Kut, Gün., "Burning Waters, The Hyropolitics of the Euphrates and Tigris Basin", (1993), (a.g.e.), s. 13.

[173] Tomambay, Mehmet., "Sharing the Euphrates, Turkey", (1993), *Research & Exploration*, s. 61. No headway in Water Talks With Syria and Iraq", (1990), (a.g.e.), ss. 17-18.

[174] *Sumary of World Broadcasts-BBC Monitoring*, 18.04.1990.
"Iraq, Syria Ratify Euphrates River Accord", *Reuters Library Report*, 16.05.1990.

taleplerini kabul ettirmek üzere birlikte hareket edecekler ve böylece Türkiye'yi sürekli bir baskı altında tutabileceklerdir[175].

Türkiye açısından imzalanan antlaşmayı bir uyarı, hatta bir baskı unsuru olarak algılamak gerektiği tespitinin ne kadar doğru olduğu, 1990 yılında Bakanlar düzeyinde Ankara'da düzenlenen bir üçlü toplantı sırasında ortaya çıkmıştır. İlgili toplantıda Suriye ve Irak ortak hareket ederek Fırat'tan ortalama 700 m^3/sn su talep etmişler ve Türkiye'yi kendi haklarını garanti edecek uluslararası bir antlaşmaya taraf olmaya çağırmışlardır[176]. Öyle ki daha görüşmeler başlamadan tarım ve sulamadan sorumlu Irak'lı Bakan Abdul Wahap Mahmut Al-Sahap, Türkiye'nin önerilerinin ancak ülkesinin talepleri (700 m^3/sn) kabul görürse dikkate alınacağı açıklamasını yapmıştır[177].

Türk hükümeti ise, Fırat'ı besleyen kolların büyük oranda Türkiye'den kaynağını aldığını, dolayısıyla ilgili nehrin kendi sınırları içersinde kalan bölümü üzerinde kullanım egemenliği olduğunu iddia ederek, aritmetik paylaşım önerisini kabul etmemiştir. Uluslararası hukukun hiçbir ilkesinin bir devleti böyle bir kabule zorlamadığı da hatırlatılmaya devam edilmiştir[178].

Toplantı sırasında Bayındırlık ve İskân Bakanı Cengiz Altınkaya Türkiye'deki barajlardan Suriye ve Irak'ın ihtiyaçlarının doruk noktaya ulaştığı dönemlerde saniyede 100-200 m^3 ilave su bırakılabileceğini, bunun da bir iyi niyet gösterisi olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir[179]. Yine Bakan'a göre;

> *"Görüşmeler Suriyeli ve Iraklı Bakanların Türkiye'nin önerileriyle gerçek anlamda ilgilenmediklerini, aksine oldukça kompleks bir sorunu 'hadi Fırat'ın suyunu hemen burada paylaşalım ve eve gidelim' şeklinde tarif edilebilecek çabuk ve pragmatik çözümlere ilgi duyduklarını bir kez daha*

---

[175] İnan, Yüksel, (1991), (a.g.e.), s. 249.
[176] The Washington Post, 15.05.1992.
[177] "Water Talks Offer no Sign of Settlement", (1990), *Briefing,* S. 794, (July 2-9), ss. 9-10.
[178] Al-Hayat, 15.06.1990.
"Water Talks Offer No Sign of Settlement", (1990), (a.g.e.), ss. 9-10.
[179] Kapan, İsmail, (2007), "Suyun Stratejik Dalgaları: Dünyayı Su Savaşları mı Bekliyor?", İstanbul, Mapsan Matbaacılık, s. 288.

göstermiştir. Dolayısıyla bu ülkelerin 'optimum, makul ve hakkaniyete uygun' bir yaklaşımla su sorununu çözme niyetleri yoktur" [180].

Görüşme trafiği Mayıs ayı içersinde de devam etmiş, Başbakan Yıldırım Akbulut'un Irak'ı ziyareti sırasında üç ülke arasında Fırat ve Dicle konusunda nihai bir anlaşmaya varılmasının önemine değinilmiş ve bunun için Haziran ayında Ankara'da Bakanlar düzeyinde bir toplantı düzenlenmesine karar verilmiştir. Ancak taraflar arasında Ankara'da da bir anlaşmaya varılamamış, tarih ve yeri daha sonra belirlenecek bir toplantı ile tekrar bir araya gelme kararı alınarak toplantı sona erdirilmiştir[181].

Teknik işbirliği kapsamında o ana kadar yaptığı önerilerden bir sonuç alamayan Türkiye, ilerleyen süreçte daha keskin ve iddialı bir yaklaşım benimsemeye başlamıştır. Bu yaklaşıma göre, Suriye ve Irak'ın talep ettiği gibi Fırat-Dicle kaynaklarının paylaşımı kabul edilemez, üzerinde müzakere edilebilecek tek husus bu kaynaklardan herkesin çıkarlarına uygun bir şekilde nasıl faydalanılabileceğidir. Yeni yaklaşımdaki keskinlik Turgut Özal'ın "*Bir Türk nehri olan Fırat'ın paylaşımı kabul edilemez.*" ifadelerinden açıkça anlaşılabilir[182]. Aynı nokta dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in "*Dicle ve Fırat uluslararası su değildir. Topraklarımızdan çıkıncaya kadar bizim suyumuzdur. Kaynaklarımızda kimsenin ortaklığı yoktur. Suyun başında oturan suyu kullanır."* sözleriyle de teyit edilmiştir[183].

Yine de yeni yaklaşımın uluslararası hukuka uygunluğu gözetilen bir unsur olmaya devam etmiştir. Böylece uluslararası hukukun birden fazla devletin sınırları içerisinde akan nehirlerin, kullanılması ve faydalanılması usullerinde devletin diğer devletlere zarar vermekten kaçınması ilkesinin, Suriye ve Irak'ın iddia ettiği gibi bir devletin diğerlerinin su taleplerini karşılamak üzere kendi ihtiyaçlarını göz ardı etmesi olarak anlaşılmaması gerektiği ifade edilmiştir[184]. Ayrıca uluslararası

---

[180] (a.g.e.), s. 44.
[181] The Xinhua General Overseas News Service, 07.05.1990.
[182] Al-Hayat, 15.06.1990.
[183] Milliyet, 07.05.1990.
"Syria, Al-Jumhuriyya, Al-Arabiyaa, Al-Suriyya", (1992), *Middle East Contemporary Survey*, C. 16, s. 741.
[184] Türk Dış İşleri Bakanlığı, (1990), *Press Release on the Water Summit Among Iraq and Turkey, Three Staged Plan for the Optimum, Equitable and Reasonable Utilization of the Transboundary Watercourses of the Euphrates-Tigris Basin*, Ankara: Türk Dış İşleri Bakanlığı, (June 26/27), ss. 2-3.

hukukun ortak su kaynaklarının makul ve hakkaniyete uygun kullanımı ilkelerinin, Dicle, Asi ve diğer küçük kollar olmak üzere üç ülke arasında kalan tüm su kaynaklarının görüşmelerde dikkate alınması gerektiğine de işaret edilmiştir[185].

Bu tarihten sonra yeni görüşmeler yapılamadan Körfez Krizi'nin patlak vermesi ve savaş gibi daha ivedilikli konuların öne çıkmasıyla, su sorunu gündemdeki yerini kaybetmeye başlamıştır[186]. Ancak krizin ilk evrelerinde yaşanan bir gelişme su konusuna bir başka boyut daha katmıştır. Gleick'in iddiasına göre bu dönemde Birleşmiş Milletler koridorlarında kapalı kapılar arkasında, Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı Türkiye'deki barajların ve diğer su depolama tesislerinin Fırat'ın akışını kısıtlayarak bu ülkeyi baskı altına almak üzere kullanılıp kullanılamayacağı hararetli olarak tartışılmıştır. Dönemin Türkiye Dış İşleri Bakanı Kamuran İnan, 3 Eylül 1991 yılında gerçekleştirilen bir konferans sırasında yaptığı açıklamada kendilerinin böyle bir seçeneği reddettiğini belirtmiştir[187].

Bu olay sırasında Türkiye'nin tutumu, daha önce dile getirilen, "Türkiye su konusunu komşularını baskı altında tutmak üzere bir araç olarak kullanıyor." iddialarını boşa çıkarmıştır[188]. Ancak böyle bir teklifin yapılmış olması, su kaynaklarının siyasi sonuçlar elde etmek üzere kullanılabileceği ihtimalini gündeme getirmiştir.

Bu dönem ile ilgili diğer önemli bir gelişme de, İsrail'in ihtiyaçlarını karşılamak üzere Türkiye'den su satın alma fikrine yakınlaşması olmuştur. Aslında konu edilen su kaynağı Fırat-Dicle havzası değil başka bir Türk nehri olmasına rağmen, Türk-İsrail görüşmeleri Suriye ve Irak'ı tedirgin etmiş ve Ankara'yla ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur[189.] Konunun kendilerine sorulması üzerine, Suriye'nin Ankara Büyükelçiliği, yaptığı basın açıklamasında şu ifadelere yer vermiştir;

---

185 "Turkey, Iraq and Syria Fail to Reach Agreement on Euphrates Waters", (1990), *Dateline,* (30 June).
186 Medzini, A., (1994), (a.g.e.), s. 183.
187 Gleick, P.H., "Reducing the Risk of Water Related Conflicts in the Middle East", (1995), Spiegel, S.L. ve Pervin, D.J. (Der.), *Practical Peace Making in the Middle East,* London, Garland Publishing, s. 53.
188 Mackenzie, K., (1989), (a.g.e.), s. 3.
189 *The Middle East,* May 1990, s.38

> *"Türkiye'nin İsrail'e su satması konunda bizde herhangi bir bilgi yoktur. Eğer bu iddia doğru ise şunu açıklamak yerinde olur; Doğu Avrupa Ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nden Musevilerin büyük İsrail Devleti'nin oluşturulması için İsrail'e göç ettiği ve bunun sonucunda Arap topraklarının istila edildiği, insanların öldürüldüğü bir durum yaşanırken, Türkiye'nin İsrail'e su sağlaması Arap ve İslam devletlerini hayal kırıklığına uğratır"*[190].

Körfez Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Türkiye, Kuzey Irak'ta ortaya çıkan otorite boşluğu ve Suriye'nin PKK'ya verdiği destek neticesinde, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yürütülen terör eylemlerinde bir artış gözlemlemiştir[191]. Bir diğer OTK toplantısı işte böyle bir atmosferde 1992 yılında yapılmıştır. Toplantı sırasında Suriye ve Irak'ın ortak bir tutumla Fırat'ın paylaşımı konusunda Türkiye'yi nihai bir antlaşma konusunda baskı altında tutmaya çalışmaları ise görüşmeleri yeniden bir çıkmaza götürmüştür. Komşularının PKK konusundaki tavrından irrite olan Türkiye, böylece paylaşım içeren her şeyi reddetmiştir[192]. Başbakan Süleyman Demirel Ocak 1993'te bir gazeteye verdiği demeçte bu noktayı şöyle ifade etmektedir;

> *"Terör faktörünü hiçbir pazarlık konusu için kullanmaya kalkmanın akli tarafı yoktur, çünkü öbür tarafta insanlar ölürken eğer 'Benim talebimi yerine getirmezsen bu insanlar daha çok ölür' gibi bir silah olmaz"*[193].

Yine 1993 yılının ilk yarısında, Türkiye'nin Birecik barajının inşasına başlanacağı açıklamasıyla Fırat'ın akış miktarında ve kalitesinde olası bir olumsuz değişmeden çekinen mansap devletleri, Türkiye'yi suyu bir silah olarak kullanmakla suçlamışlardır[194]. Şam yönetimi karara karşı öfkesini Arap Ligi Genel Sekreterine yazılan bir mektupla dile getirmiş ve Türkiye'yi Arapların suyunu çalmakla itham etmiştir. Arap devletleri de Türkiye ile işbirliği yapmamaları konusunda uyarılmıştır. Ancak Türkiye tüm bu girişimleri Suriye'nin kendi kamuoyunu yatıştırma çabalarının bir parçası olarak yorumlamıştır[195].

---

190 Milliyet, 19.05.1990,.
191 Zisser, E., "Turkey and Syria", (1992), *Middle East Contemporary Survey*, C. 16, ss. 740-741.
192 Özdiker, C., (1994), (a.g.e.), s. 44.
193 Milliyet, 23.01.1993.
194 Türk Dış İşleri Bakanlığı, "Water Issues between Turkey, Syria and Iraq", (1995), (a.g.e.), s. 12. Özdiker, C., (1994), (a.g.e.), s. 44.
195 "Demirel to Damascus for a Watershed Visit", (1993), *Briefing*, S. 923, (18 January), ss. 4-5.

Ancak başta Suriye ve Irak olmak üzere Arap dünyasında ve çeşitli medya organlarında dozajı giderek artan Türkiye aleyhtarı eleştiriler, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'i Şam ziyaretine ikna etmiştir[196]. 1987 protokolünü imzalandığı tarihten sonra ilk kez Başbakanlık düzeyinde gerçekleşen ziyaret sırasında, su konusunun bir şekilde gündeme getirileceğini bilen Demirel'in asıl niyeti ise, Suriye'nin PKK'ya verdiği desteği, sınır güvenliği ve Irak'ın toprak bütünlüğü konularını gündeme getirmekti[197].

Böylesine koşullarda başlayan ziyarete esas damgasını vuran gelişme ise, OTK'nin gerçekleştirilen 16 toplantının ardından kendinden beklenen misyonu yerine getiremediği gerekçesiyle, Suriye'nin su konusunun siyasi seviyede ele alınmasını önermesi olmuştur[198]. Demirel'e iletilen mesajlar içersinde, Suriye'nin su konusunun Türkiye tarafından siyasi bir araç olarak kullanılabilme potansiyelinin ortadan kalkmadığı yönündeki kanaati de yer almıştır[199]. 1987 Protokolü'nün imzalanmasıyla ile Atatürk Barajı'nın dolumunun ardından nihai bir anlaşma için Suriye'ye söz verildiği yine Başbakan'a iletilmiştir[200].

Karşılanışı sırasında yaşanan gerginliğin etkilerini üzerinden atan Demirel de, Türkiye'nin hiçbir zaman komşularının tarım alanlarına zarar vermeyeceğini, iki ülke arasında çözümü daha zor konuların, teknik seviyede başlatılacak işbirliği girişimleri ile daha rahat görüşülüp karara bağlanabileceğini Şam yönetimine iletmiştir. Bu amaçla da Suriye'ye gaz karşılığında elektrik değişimini öngören bir anlaşma teklifinde bulunmuştur[201]. Yine görüşmeler sırasında, üstü kapalı olarak Suriye'nin PKK'yı desteklemekten vazgeçmesi halinde gelecekte bir su sorunu ile karşı karşıya kalmayacağı mesajı verilmiştir[202]. Ziyaret su sorununun 1993 yılı sonuna kadar halledilebilmesi maksadı ile her iki ülke dışişleri bakanlarının görevlendirilmesi,

---

[196] Günaydın, 19.01.1993.
Türkiye, 18.01.1993.
[197] Tercüman, 20.01.1993.
Milliyet, 19.01.1993.
[198] Türk Dış İşleri Bakanlığı, "Water Issues between Turkey, Syria and Iraq", (1995), (a.g.e.), s. 12.
[199] Milliyet, 20.01.1993.
[200] John Murray Brown, Turkey Rejects Syrian Call For Water Agreement, *Financial Times*, 22.01.1993.
[201] Zaman, 20.01.1993.
[202] In the message, Demirel also suggested that it would support an American-Syrian rapprochement when Syria agreed to end its support for PKK. (a.g.e.)

terör konusunda iki ülke toprakları üzerinde diğerine yönelik eylemlere müsaade edilmemesi kararlarının alınmasıyla da sona ermiştir[203].

Ancak tarafların su konusunu ne kadar farklı boyutlardan ele aldıkları, yapılması düşünülen ortak basın açıklamasının hazırlıkları sırasında iyice ortaya çıkmıştır. Buna göre Türkiye, Suriye tarafından ısrarla metne konulmak istenen "*Fırat'ın paylaşılması* (*sharing*)" ibaresine karşı çıkmış, yerine "*tahsis*'*i* (*allocation*)" önermiştir. Aslında ibareler üzerindeki anlaşmazlık tarafların Fırat'ın uluslararası su kaynağı mı, yoksa sınıraşan su kaynağı mı olduğu noktasındaki farklı pozisyonlarından kaynaklanmıştır. Suriye Fırat'ın uluslararası su kaynağı olarak paylaşım antlaşmasına konu olması gerektiğini savunurken, Türkiye aynı kaynağın sınıraşan su kaynağı olarak ancak tahsis ile ortak kullanıma konu olabileceği iddiasını öne sürmüştür[204].

Fırat üzerinde yeni bir baraj inşa edileceği haberinin ardından iyice gerilen Irak da, Türkiye aleyhine bir karalama kampanyası başlatmış ve bu ülkenin kendisini Fırat üzerinde sahip olduğu hakkaniyete uygun payından mahrum ettiği ithamında bulunmuştur. Irak'ın bir diğer ithamı da, baraj projesinin Fırat'ın akışını "*karşılıklı olarak mutabık kalınan seviyenin*" altına düşürerek, uluslararası hukuku dikkate almadığı olmuştur[205].

Bağdat yönetiminin tepkisi sözde de kalmamış, su konusunun uluslararası platformlara taşınması için önce Arap Ligi nezdinde resmen şikâyetçi olunmuştur. Gerekçe olarak da Fırat-Dicle üzerinde Irak'ın tarihten gelen kullanım haklarının ihlal edilmesi gösterilmiştir. Yine Suriye ile ortak hareket edilerek, Fırat üzerinde baraj inşaatında Türkiye ile işbirliği yapan şirketler, ortaya çıkan zararlardan sorumlu tutulacakları konusunda sert bir dille uyarılmıştır. Irak'lı bir medya organı da, Birecik barajının inşasını ABD ve müttefiklerinin Irak'ın gücünü zayıflatmak üzere alınan maksatlı bir karar olarak tarif etmiştir[206].

---

[203] Özdiker, C., (1994), (a.g.e.), s. 44.
[204] Hürriyet, 21.01.1993.
[205] Feuilherade, P., "Row Over Euphrates Dam", (1993), *Middle East International,* S. 444, (18 January), ss. 4-5
[206] (a.g.e.), s. 5.

Karşılıklı karalama, suçlama ve dış aktörleri Fırat-Dicle sorununun içersine çekme çabalarının yoğunlaştığı bu dönemde, havza ülkeleri kendi aralarında görüşme eğiliminden de tamamen vazgeçmemişlerdir. Yaşanan gerginliğin aşılması amacıyla, önce Suriye ve Türkiye'den yetkililer 17-20 Mayıs 1993 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen, Irak'ın temsil edilmediği bir toplantıyla bir araya gelmişlerdir. İki tarafında iyimser olduğu görüşmelerden olumlu bir sonuç elde edilememiş olmasına rağmen, Irak'ın da davet edileceği Haziran 1993 tarihinde tekrar bir araya gelinmesi kararlaştırılmıştır[207]. Yapılan açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla toplantının başarısızlıkla sonuçlanmasının gerekçesi Suriye'nin kazanılmış haklar prensibi ve Fırat'ın aritmetik bölüşümü teklifi üzerinde ısrar etmesi olmuştur[208].

Planlandığı gibi Irak'ın da temsil edildiği bir sonraki toplantı 21-23 Haziran 1993 tarihlerinde yapılmış, ancak bu sefer Suriye toplantıya katılmamıştır. Suriye'nin katılmama gerekçesi bilinmemesine rağmen, Irak her iki ülke adına hareket eder gibi Fırat'ın aritmetik bölüşümü ve akış seviyesinin saniyede ortalama 700 m^3'e çıkartılmasını talep etmiştir[209]. Bu son toplantının da başarısızlıkla sonuçlanmasıyla görüşmelerde en baştaki gibi Türkiye'nin tek taraflı olarak Fırat üzerinde planlanan projelerine devam ettiği ve Suriye ile Irak'ın etkisiz kaldığı bir duruma geri dönülmüştür.

3 Aralık 1995 tarihinde Suriye Türkiye Büyükelçiliğine bir nota vererek, Birecik Barajı'nın Fırat'ın debisini düşüreceği kanaatini iletmiş, GAP kapsamındaki sulama faaliyetlerinin de nehirde kirliliğe neden olduğunu iddia etmiştir[210]. Neredeyse aynı gerekçelerle bir başka nota 25 Ocak 1996'da bu sefer Irak tarafından sunulmuştur[211].

Bu dönemde Türkiye'nin su sorunu ile ilgili genel yaklaşımında bir değişim olduğu da gözlemlenmiştir. Buna göre 1994 yılına kadar Fırat-Dicle ve PKK konularını ayrı

---

[207] Kibaroğlu, Ayşe., (1994/1995), (a.g.e.), s. 150.
[208] Kodaman, Timuçin, (2007), *Fırat-Dicle Meselesi ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi*, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, s. 72.
[209] Kohen, S., "Turkeys Balancing Act in the Middle East", (1994), *Middle East International*, (18 March), s. 19
[210] "Water Pollution-Middle East", (1996), *World Environment* Report, C. 22, S. 2, (17 January).
[211] Türk Dış İşleri Bakanlığı, "Water Issues between Turkey, Syria and Iraq", (1995), (a.g.e.), s. 13.

ayrı değerlendirme eğiliminde olan Türkiye, kendisinin su konusundaki işbirliğini Suriye'nin terörle ilgili tavrında olumlu adımlar atmasına bağlamaya başlamıştır[212].

1996 yılı başları her üç ülkenin su konusunu uluslararası alana taşıma çabalarına şahit olmuştur. Türkiye'yi ziyareti sırasında Ürdün Prensi Hassan'a Üç Aşamalı Plan'ın anlatılması Suriye'nin endişelerini arttırmıştır. Endişenin gerekçesi ise Arap dünyasında etkinliği olan Prensin Türkiye'nin planları ile empati kurup bunları çeşitli üst düzey siyasi mahfillerde paylaşması, böylece Suriye'nin kendi pozisyonu için Arap dünyasından aldığı desteğin azalması ihtimali olmuştur[213].

Dolayısıyla Suriye Arap Ligi'ne bir memorandum göndererek Fırat'ın paylaşımı ve yönetimi sorununun 13 Mart 1996'da Bakanlar düzeyinde gerçekleştirilecek toplantı ile ele alınmasını talep etmiştir[214]. Bu girişim başarılı da olmuş ve örgüt "Şam Deklarasyonu" olarak da bilinen final bildirisinde ilk kez su sorununa yer vermiştir. Türkiye'nin Fırat havzasındaki faaliyetlerinin kirliliğe neden olduğuna değinilen bildiride, Ankara'ya su konusunda üçlü görüşmelere katılması daveti de yapılmıştır[215].

Arap Ligi Bakanlar toplantısından daha önce örgütün Genel Sekreterine bir nota vererek Türkiye aleyhine karar almamaları konusunda uyaran Ankara ise, bildirinin ardından iki günlük brifing için Arap ülkelerinden ve OECD üyelerinden temsilcileri ülkeye davet etmiştir. Brifing'de Birecik barajının herkesin çıkarlarına hizmet edecek şekilde yalnızca Fırat'ın akışını düzenlemek üzere inşa edildiği, nehrin akışında azalma ya da kirlenme gibi bir durumun söz konusu olamayacağı, Suriye'nin de daha çok siyasi saiklerle hareket ettiği mesajı davetlilere iletilmiştir[216]. Suriye'ye tepki ise bir nota ile iletilmiş ve "asılsız yakınmaları bırakın" şeklinde sert çıkılarak Şam yönetimi müzakere masasına çağrılmıştır[217].

---

[212] Birand, M., "First PKK, Then Water", *Sabah,* 22 January 1994.
Olson, R., "Turkey, Water, the PKK and the Peace Process, (1996), *Middle East International,* (15 March), s. 19.
[213] "Syria Continues Water Lobby against Turkey", *Turkish Daily News,* 06.02.1997.
[214] (a.g.e.)
[215] Turkish Daily News, 19.05.1996.
Daily Telegraph, 25.06.1996.
"The Arab Summit Criticized Turkey", (1996), *Middle East International,* (5 July).
[216] Türk Dış İşleri Bakanlığı Haftalık Basın Açıklaması, 06.03.1996.
[217] Milliyet, 01.01.1996

Bu dönemde Suriye ve Irak'ın yakınlaşmaları su konusundaki tavırlarına da yansımış, her iki ülke daha iddialı açıklamalar yapmaya başlamışlardır. Örneğin, Şam'da yapılan bir toplantının ardından Irak Sulama Bakanlığı Müsteşarı Abdülsattar Salman; "*Türkiye'nin Fırat üzerindeki Birecik ve Karkamış baraj projelerini devam ettirmesi halinde Irak ve Suriye, Türkiye'ye karşı harekete geçmek ihtiyacını duyacaklardır*" ifadelerini kullanmıştır[218]. Aslında Bakan bu sözleri ile her iki ülkenin Türkiye'nin baraj projelerine ortaklık eden Avrupalı şirketlere yaptırım uygulayabileceği konusunda uyarmak istemiştir[219].

Ancak Salman'nın kullandığı iddialı ses tonu, "*Türkiye tehdit edilebilecek bir ülke değildir, Suriye'nin su konusunu uluslararası platformlara taşıma girişimleri de kendisine bir fayda getirmeyecektir*" sözleriyle anında karşılık bulmuştur[220]. Dış İşleri Bakanlığı sözcüsü Nurettin Nurkan bu sözlerin ardından, Suriye'nin su konusunu dikkatleri Türkiye-Suriye ilişkilerinde en önemli konu durumundaki terör eylemlerinden başka yerlere çekmek üzere kullandığı ithamında bulunmuştur. Yapılan sert açıklama, Türkiye ile iyi ilişkiler isteniyorsa, işe PKK liderinin ve destekçilerinin teslim edilmesi ile başlanabileceği uyarısı ile de sona erdirilmiştir[221].

Aslında PKK'nın Bekaa vadisinde barındırılmasına ve saldırı eylemleri düzenlemesi için Suriye'den Türkiye'ye geçmesine izin verilmesine gösterilen bu tepki ilk değildi[222]. Suriye ile görüşmeler yoluyla sonuç alınamadığını gören Türkiye, 1995 yılından itibaren PKK'ya verilen desteği sonlandırmak ve Abdullah Öcalan'ın kendisine teslim edilmesi için Şam üzerindeki baskıyı belirgin bir biçimde arttırmıştı[223]. Suriye'ye ültimatom niteliğinde notalar verilerek, "*PKK terör örgütünün Suriye'den kaynaklanan Türkiye'ye yönelik tedhiş eylemlerinin Türk hükümeti ve kamuoyu tarafından dikkatle izlendiği*" belirtilmişti[224].

---

[218] Narodna Obroda, 22.02.1996.
"Downstreamers Syria and Iraq Unhappy with Turkey's Euphrates Hydro-dam", (1996), IAC Newsletter Database, S. 9, C. 34, (23 February).
[219] Milliyet, 13.02.1996.
[220] "Turkish Foreign Ministry Statement on Water Problem", (1996), *Newspot*, (18 March).
[221] Türk Dış İşleri Bakanlığı Haftalık Basın Açıklaması, 14.02.1996.
Turkish Daily News, 08.01.1996.
[222] Gürel, Soner, "Suriye'de 200 PKK'lı Tutuklandı, Ankara'dan PKK'ya Karşı Diplomatik Atak," Milliyet, 02.02.1995.
[223] Taşçıoğlu, Mehmet "Suriye'de PKK Kampı," *Milliyet*, 16.0.2.1995.
[224] Uğur Akıncı, "Ankara, Suriye'yi Sert Şekilde Uyardı," Yeni Yüzyıl, 13 Ekim 1995

Ancak PKK'nın geçmiş eylemlerinden farklı olarak, 1995 yılı boyunca Hatay iline sınır bölgelerde saldırılarını arttırması, Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin iyice gerilmesine neden olmuştur. Saldırılarda çoğu zaman vilayetin Türkiye'ye ilhakından sonra buraya yerleştirilen Sünni Türkmenlerin hedef alınması da, Suriye'nin bölgede yaşayan Alevilerin desteğini alma çabası olarak algılanmıştır[225]. Hatay'daki sızma ve saldırı eylemlerinin artması üzerine Türkiye Kasım 1995'te bölgeye asker kaydıracağını açıklamış, PKK sızmalarına karşı gereken önlemlerin alınmaması nedeniyle de Suriye'yi yeniden protesto etmiştir[226].

1996 yılı başında Suriye'ye yönelik politika daha da sertleşmiş, 23 Ocak 1996 tarihli notada, Suriye PKK'ya verilen destek sonlandırılmazsa, Türkiye'nin "*doğacak bütün sonuçlarıyla meşru müdafaaya başvuracağı*" uyarısı yapılmıştır[227]. Nisan 1996'da Başbakan Yılmaz alelacele Hatay'a giderek "*Türkiye'nin birliğini bozmak isteyen eşkıyayı kendi ülkelerinde barındırmak, onlarla işbirliği yapmak suretiyle memleketimize karşı menfur gayretler içerisinde olan Suriye'yi hesabını iyi yapmaya*" davet etmiştir. Yılmaz'ın konuşmasındaki "*aksi takdirde düşmanlıklarının cezasını göreceği*" ifadesinin muhatabı da Suriye olmuştur[228].

Türkiye'de Şam yönetiminin PKK aracılığıyla Hatay'da bir Kürt-Arap ittifakı oluşturma gayretinden vazgeçmediği izlenimi ortaya çıkınca "Suriye hiçbir zaman 'Büyük Suriye Planı'ndan vazgeçmemiştir, eğer Suriye Hatay'ı geri alma girişiminde bulunursa, unutamayacağı bir ders alır" açıklaması yapılmıştır[229]. Daha sonra da Türkiye'nin Suriye'ye yakın kıyı şeridinde askeri manevralar planladığı, deniz kuvvetlerine ait bazı gemilerin de Hatay'ı ziyaret edeceği duyurulmuştur[230].

Bu açıklamanın hemen ardından bazı Amerikan gazetelerinde Suriye'de kimliği belirlenemeyen kişilerce bombalama eylemlerinin gerçekleştirildiği haberleri yer almaya başlamıştır. İddialara göre bomba Devlet başkanı Esad'ın 19. Yüzyılda

---

[225] Suddeutche Zeitung, 22.04.1996.
[226] Uğur Şefkat, "Suriye Sınırına Tümen," *Yeni Yüzyıl*, 16.11.1995.
"Suriye'ye Yine Uyarı," *Yeni Yüzyıl*, 27.11.1995.
[227] Cemal, Hasan, (2003), *Kürtler*, İstanbul, Doğan Kitap, s. 444.
[228] Şanlıtürk, Hakan ve Aşıkoğlu, Firdevs, , "Suriye'ye Uyarı, Sabrımızı Taşırmayın," *Milliyet*, 21.04.1996.
[229] El-Sharkul Al-Awsat, 22.06.1996.
[230] Milliyet, 05.01.1996.

Osmanlılarca idam edilen Suriyeli milliyetçileri anma günü etkinliklerinden dönerken izlediği güzergâh üzerinde patlatılmıştır[231]. Asad'a karşı olduğu açık olan bu eylem, akrabaları Suriye'de yaşamaya devam eden Hatay'lı Türkler'e mal edilmiş, bunun üzerine Şam'da 600'e yakın Türkmen şüphe üzerine tutuklanmıştır[232]. Türk resmi makamları ise eylemin Müslüman Kardeşler Örgütünce gerçekleştirilmiş olabileceğine işaret ederken, Anadolu Ajansı Suriye tanklarının Türk sınırına doğru ilerlediğini rapor etmiştir[233].

Fırat-Dicle havza ülkeleri arasındaki ilişkilerde 1995-1996 yıllarında ortaya çıkan ve su sorununa farklı bir boyut kazandıran diğer bir gelişme de, Türkiye ile İsrail arasında hemen hemen her alanda gözlemlenen yakınlaşma çabaları olmuştur. Dış İşlerin Bakanı Hikmet Çetin ve Başbakan Tansu Çillerin girişimleri ile iki ülke arasında bir süredir devam eden işbirliği süreci, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in İsrail'i ziyaretiyle iyice ivme kazanmıştır[234]. Müslüman bir ülke olarak tanımlanan Türkiye'nin devlet başkanı seviyesinde temsil edildiği ziyarette, terörle ortak mücadele yürütülmesi ve askeri alanda yoğun işbirliğini yapılması gibi kritik konular değerlendirilmiş, bu da başta Suriye ve Irak olmak üzere Arap coğrafyasında tepkiyle karşılanmıştır[235].

23 Şubat 1996'da İsrail'le imzalanan Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması (AEİA) Suriye başta olmak üzere Irak ve Arap ülkeleri ile olan ilişkilerde neredeyse bir fay kırılması etkisi meydana getirmiştir. İçeriği henüz bir bütün olarak kamuoyuna

---

[231] International Herald Tribune, 17.05.1996.
Middle East International, (1996), S. 528, (June 21), s. 7.
[232] New York Times gazetesinden Thomas Friedman Tansu Çillerin; "örtülü ödenekten kaybolan parayı açıklarsam komşularımızla ilişkilerimiz bozulur, hatta savaş bile söz konusu olabilir" beyanına dayanarak bu bombalamaların Türkiye'nin eseri olabileceğini iddia etmiştir.
Fiedman, T., "Is the Baghdad Pact Returning", *New York Times*, 17.06.1996.
Akıncı, Uğur., "Regional Politics Go Over Time", *Turkish Daily News*, 15.01.1996.
[233] International Heral Tribune, 17.05.1996.
Middle East International, (1996), S. 528, (21 June), s. 7.
[234] İki ülke arasındaki ilişkiler 25 Ocak 1994'de Devlet Başkanı Ezer Weizman resmen Ankara'yı ziyaret etmesiyle gelişim sürecine girmiş, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Kasım 1993'te, Başbakan Tansu Çiller'in Kasım 1994'de gerçekleştirdiği ziyaretler sonrasında da ivme kazanmıştır. Çiller'in ziyareti sırasında da uyuşturucu madde kaçakçılığı, terörizm ve diğer suçlarla mücadele, telekomünikasyon ve posta hizmetleri alanlarında işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Üst düzey ziyaretler 1995 yılından başlayarak yoğunlaşmış, İsrail Dışişleri Bakan yardımcısı Yossi Beilin'in Mayıs ayındaki Ankara ziyaretini, Kasım 1995'te Hikmet Çetin'in İsrail gezisi takip etmiştir.
Gencer Özcan, (2005), "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm, Güvenliğin Ötesi", TESEV: Dış Politika Analiz Serisi 1, (Kasım), ss. 49-50.
[235] Voice of America, 25.04.1996.

açıklanmamasına rağmen, AEİA'nın; iki ülke arasında askeri eğitim işbirliğini tesis etmeyi, askeri eğitim kuruluşları arasındaki işbirliği prensiplerini kapsadığı ve Askeri eğitim alanında karşılıklı bilgi ve deneyimlerin mübadelesini amaçladığı anlaşılmaktadır[236].

Antlaşmanın Türkiye'nin güney komşularını asıl ilgilendiren kısmı ise, iki ülkenin bazı askeri tesislerini birbirlerinin eğitim amaçlı kullanımına sunma ve ortak hava eğitim faaliyetleri icra etme kararlarıdır. Zira bu olanaklar, Türkiye topraklarının Suriye ya da Irak'a yönelik İsrail saldırısı ya da en azından istihbarat toplanması amacıyla kullanılabilme olasılığını gündeme getirmiştir[237]. Öyle ki Suriye Devlet Başkan Yardımcısı Abd al-Halim Khaddam Türk-İsrail ilişkilerindeki yeni durum kendine sorulduğunda, bunun "*1948'den itibaren Araplara yönelmiş en büyük tehdit*" olduğu yorumunu yapmıştır[238]. İki ülke arasındaki yakınlaşmanın Fırat-Dicle sorununa asıl etkisi ise, Arap ülkelerinin su konusunu kendilerine karşı kullanılabilecek bir siyasi kart olarak algılamaları ve böylece Türkiye'ye Fırat'tan bırakılacak su konusunda yaptıkları baskıyı arttırmaları olmuştur[239].

Yine, Türkiye ve Suriye arasındaki su sorunu, Aralık 1995-Mart 1996 tarihleri arasında Washington'da yapılan Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri sürecinde, farklı bir şekilde gündeme gelmiştir. Suriye, Golan Tepeleri'ndeki su kaybını gidermek maksadı ile Fırat Nehri'nden daha fazla su alabilmek düşüncesiyle, ABD ve İsrail'den Türkiye'ye su konusunda baskı yapmalarını istemiştir[240]. Türk Dışişleri temsilcileri bu öneriyi şiddetle eleştirerek, Fırat sularının "*Barış Görüşmeleri"nin konusu olmadığını ifade etmiştir*"[241]. Konu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de

---

[236] Verilen bilgiler 1996 yılında dönemin Milli Savunma Bakanı Oltan Sungurlu'nun TBMM'ne sunulan bir soruyu yanıtlarken yaptığı açıklamaya dayanmaktadır.
Güner, Ahmet, (1996), "Türk-İsrail Anlaşmasının Bilinmeyenleri," *Aksiyon*, (18-24 Mayıs), s.76.
[237] Feuilherade, Peter, (1996), "Arabs Slam New Israel-Turkey Accords", *The Middle East Quarterly*, (June), s. 29.
[238] Bengio, Ofra ve Gencer Özcan, (2000). "Changing Relations, Turkish-Israeli-Arab Triangle", *Perceptions*, C. 5, S. 1, s. 138.
[239] "Common Issues Affecting Turkey's Relations with Iraq, Iran and Syria", (2003), *Ankara Papers*, C. 8, S.1, s. 57.
[240] Sever, Ayşegül, (2001), "Turkey and The Syrian-Israeli Peace Talks in The 1990s", *Middle East Review of International Affairs*, C. 5, S. 3, (September), s. 89.
[241]Fraser, S., (1993), "Water, A Source for Cooperation", *Turkish Probe*, (12 October).
Financial Times, 03.03.1996.
Turkish Press Review, 14.02.1996.
"Euphrates Water, Now A Factor in Golan Heights Talks", *The Turkish Times*, 15.01.1996.

gündemine getirilmiş, Amerikalı müttefiklerin böyle bir girişimin parçası olması da ayrı bir kızgınlık unsuru olmuştur[242]. "*Ortadoğu Barışı'na yönelik hiçbir girişiminin Türkiye'nin aleyhine yapılamayacağı*" mesajı sert bir dille kamuoyuna duyurulmuştur[243].

Sonuç olarak 1990 ile 1998 aralığının, 1989-1990 krizi öncesinde yaşanan süreçle oldukça benzer bir dönem olduğu söylenebilir. Bu dönemde Türkiye Fırat-Dicle havzası kaynaklarından faydalanma girişimlerine tek taraflı olarak devam etmiş, Suriye ile Irak da bu çabalara engel olmak için diplomatik ya da diplomatik olmayan farklı yöntemler kullanmaya çalışmıştır. Suçlamalar, eleştiriler, nota vermeler, su konusunu uluslararası platforma taşıma gayretleri, Fırat-Dicle dışındaki konuları bir araç olarak kullanma çabaları tümüyle bu stratejinin parçası konumuna getirilmiştir.

Bu sırada Türkiye su konusunu teknik bir konu olarak görüşmekten yana tavır alırken, Suriye ile Irak konuyu siyasi alana çekme gayretinde olmuşlardır. İsrail, terör ve Hatay konularının su sorununa dâhil edilmesiyle de, hangi konu alanının nerde başlayıp, nerde bittiği anlaşılamaz bir durum ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde havza ülkeleri arasındaki gruplaşma geçmiş dönemlere göre farklılık göstermiş ve neredeyse su sorunu Araplarla Türkler arasında bir konu gibi algılanmaya başlamıştır.

3.5. GERGİNLİKTEN İŞBİRLİĞİNE GEÇİŞ DÖNEMİ

Fırat-Dicle su sorunu çerçevesinde şekillenen devletler arası ilişkilerde bu döneme ilişkin göze batan ilk gelişme, Türkiye tarafından Suriye'nin de ortak olacağı bir girişimle Fırat üzerinde yeni bir baraj inşa edilmesi teklifi olmuştur. 1998 yılında yapılan bu teklifle aynı hat üzerinde yer alan, Suriye'nin (*1980'lerin sonuna doğru inşasına başlanacağı duyurulan*) Tişrin Barajı projesi ile Türkiye'ye ait GAP kapsamındaki Karkamış Barajı projelerinin birleştirilerek, iki ülke arasındaki sınırın kuzeyinde kalacak tek bir baraj inşa edilmesini öngörmüştür. Daha fazla enerji üretimine izin verecek bu barajın ürettiği elektriğin de iki ülke arasında paylaşılması

---

[242] Parlamento tartşmaları için bakınız;T.B.M.M. Tutanak Dergisi, C. 3, 10.04.1996, s. 122.
[243] "Turkey Denies Link between Water to Syria and Mideast Peace", *Turkish Daily News*, 18.01.1996.

önerilmiştir. Ancak Suriye yeni barajla ilgili planlama, projelendirme ve inşa sürecinin uzun zaman alacağını ve kendisinin de Tişrin Barajı'nın inşasına hemen başlamak istediğini gerekçe göstererek bu teklifi ret etmiştir[244].

İki ülke arasındaki su odaklı sorunlara çözüm olması bakımından bir başka öneri olarak Dicle nehrinin Türkiye ile Suriye arasında sınır oluşturduğu dar ve kısa mesafede sulama amaçlı ortak bir baraj inşa edilmesi yine Türkiye tarafından önerilmiştir. Fakat bu önerinin karşılaştığı yanıt da öncekilerden farklı olmamış ve Suriye tarafından ret edilmiştir[245].

Diğer taraftan dünya milenyum ile yeni bir binyılı karşılama hazırlıkları yaparken, havza devletleri arasında Fırat-Dicle etrafında gelişen ilişkiler başta PKK terörü ve bununla bağlantılı güvenlik sorunları olmak üzere, 2. Körfez Savaşı ve Irak'ın işgali gibi yine su dışında kalan konu alanlarının etkisinde kalmıştır.

Öncelikle Türkiye Eylül-Ekim 1998'ten itibaren 28 Şubat Süreci nedeniyle askıya aldığı Suriye'yi PKK eylemlerini desteklemekten vazgeçirme ve Abdullah Öcalan'ı teslim etmeye yönelik çabalarına devam etmiştir. Bu çabalar ancak uygulanan caydırıcı askeri baskı politikası ve güç kullanma tehdidi ile olumlu sonuçlar vermiş, Suriye örgüt liderini ülke dışına çıkartmayı kabullenmek zorunda kalmıştır[246]. Türk ordusunun Suriye'ye askeri müdahalesinin Ekim 1998'de imzalanan Adana Antlaşması ile son anda önlenmesinin ardından iki ülke arasındaki ilişkiler belki de tarihte ilk kez normalleşme sürecine girmiştir[247]. 2000 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın cenaze törenine katılması, 2002 yılına kadar güvenlik ve işbirliği konularında 8 üst düzey temasın gerçekleştirilmesi bu sürece hizmet etmiştir.

Türkiye-Suriye ilişkilerindeki asıl kırılma noktası ise 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidara gelmesi ve Türk dış politikasındaki

---

[244] Bilen, Özden, (2000) *Orta Doğu Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara, TESAV, s. 100.
[245] (a.g.e.), s. 100.
[246] Bu dönemde Suriye "Türkiye'ye karşı ilan edilmemiş bir savaş" yürütmekle suçlanmış ve sınır bölgesindeki Türk askeri birliklerinin takviyesine başlanmıştır.
"Sınırda Hareketlilik," Milliyet, 08.06.1996.
[247] Larrabee, F. Stephen ve Lesser, Ian O., (2003) *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, RAND Center for Middle East Public Policy, s. 145.

Ortadoğu yaklaşımını büyük ölçüde değiştirmesiyle yaşanmıştır. "Komşularla sıfır sorun politikası" çerçevesinde Suriye ile ilişkilere özel önem verilmiş, böylece AK Parti hükümetleri döneminde, Türkiye-Suriye ilişkileri özellikle siyasal ve ekonomik alanlarda hızla gelişmiş ve iki ülke arasındaki sorunlu meselelerde olumlu adımlar atılabilmiştir[248].

Terör ve güvenlik konularının geri planda kalmaya başlaması ile birlikte Fırat-Dicle konusunda olumlu adımlar birbirini ardına atılır olmuştur. Önce Suriye Tarım Bakanı Taha al-Atrash'ın 23 Ağustos 2001 tarihinde gerçekleşen Türkiye ziyaretinde "*iki ülke arasındaki kardeşlik bağlarının güçlendiği*" ifade edilmiş, başta uzman değişimi, ortak proje, eğitim ve staj programları yürütülmesi gibi birçok alanda da işbirliği girişimleri başlatılmıştır[249]. 2003 yılında ortak eğitim için askeri anlaşma imzalanması, karşılıklı ziyaretlerin sayısının bakanlar düzeyinde üç yıl içerisinde 26'ya yükseltilmesi, 2004 yılında Türkiye'yi ziyaret eden ilk Suriye Devlet başkanı olarak Beşar Esad'ın Ankara'ya gelişine zemin hazırlamıştır[250].

Ziyaret sırasında Esad'ın "*şu an su sorunu olmadığını, hatta sorun olmaktan çıktığını… su paylaşımını öngören nihai bir anlaşma imzalanması için Irak'ın özgürlük ve bağımsızlığını yeniden kazanmasının beklenmesi gerektiğini*" açıklaması Fırat-Dicle konusunda yakalanan olumlu havayı göstermesi bakımından önemlidir. Hatay ile ilgili olarak yine Esad'ın "*bu sorunun çözümsüz ve zamana ihtiyaç duyduğunu dile getirmesi, ancak iki ülke arasındaki güven ikliminin güçlenmesi durumunda bu ve başka sorunların daha kolay çözüleceğini*" belirtmesi ülkeler arasında sorun haline gelen siyasi konuların, ilişkilerin genel seyrine bağlı olarak kolayca çözülebileceğine işaret etmiştir[251]. 22-23 Aralık 2009 tarihlerinde Şam'da düzenlenen "Türkiye-Suriye Stratejik İşbirliği Konseyi 1. Başbakanlar Toplantısı" sırasında, Asi Nehri üzerinde Dostluk Barajı adı altında ortak baraj inşa edilmesine ilişkin Mutabakat Zaptı imzalanması ve ilgili barajın temellerinin Şubat 2011'de atılması bu noktayı en iyi şekilde açıklamaktadır.

---

[248] Salık, Nuri, (2011), "Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği", ORSAM: Ortadoğu Analiz, C. 3,S. 35, (Kasım), s. 24.

[249] "Turkish, Syrian Ministers' Talks Start of Consolidated Ties of Brotherhood", Anadolu Ajansı, 24.08.2001.

[250] Syria Planet, (2012), (http//syplanet.yaman.webfactional.com/fjack/tag/turkey/?page=1), (Erişim Tarihi: 25.12.2011)

[251] Nureddin, Muhammed," Ortadoğu'ya Yeni Temel Atıldı", Radikal, 22.01.2004

Fırat-Dicle havzası kaynakları etrafında Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler 1990'ların ikicini yarısında öne çıkan Bağdat yönetiminin daha fazla su talebi ve uluslararası platformlarda Türkiye aleyhine kararlar aldırma çabalarının ardından, 2000'lere gelindiğinde neredeyse hareketsiz kalmıştır. Bu dönemde Irak'la ilgili yaşanan belki de en önemli gelişme, 11 Eylül saldırıları ardından 2003 yılında ABD'nin bu ülkeye karşı müdahalede bulunması, yürütülen askeri operasyonlarla da ülkedeki barajlar, kanallar ve şehir şebekeleri gibi neredeyse tüm su tesislerinin zarar görmesi olmuştur.

ABD müdahalesiyle işgal altında bir ülke konumuna düşen Irak'ın gündemini güvenlik, toprak bütünlüğü ve bağımsızlık gibi daha önemli konuların işgal etmesi ile komşularla su sorununu geçmiş yıllarda sahip olduğu önceliği kaybetmeye başlamıştır. İlk körfez savaşından sonra uygulamaya konulan ambargo nedeniyle mevcut su tesisleri tamir edilemediği gibi yeni projeler de planlanıp hayata geçirilememiş, bu durum ikinci ABD müdahalesiyle Irak halkının neredeyse temiz içme suyu bulamadığı daha olumsuz bir noktaya gelmiştir. Böylece, Irak Fırat ve Dicle'den 30-40 yıl önce kullandığı su miktarı seviyesini yakalayamaz olmuştur[252].

Irak'ın tavır değişikliği su kaynaklarından sorumlu Bakanı Raşid'in 07 Eylül 2005'te Türkiye'de düzenlenen "Dünyada Kalkınma İçin Su Sempozyumu"nda yaptığı konuşmada kullandığı şu ifadelerle iyice belirginleşmiştir;

> *"Irak, su kaynaklarını Türkiye ve Suriye ile paylaşmaktadır... Komşularla kötü ilişkileri nedeniyle eski hükümet, su kotaları üzerinde anlaşma yapamadı. Şimdi bizim farklı bir stratejimiz var, biz yeni anlaşmalarla bunu arttırmak istiyoruz…"*[253]

Ankara'nın buna yanıtı da olumlu olmuş, havza ülkeleri arasındaki işbirliğini ve karşılıklı güveni güçlendirmek üzere Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Irak'lı yetkilileri Türkiye'ye davet etmiş ve bizzat Karkamış ve Birecik barajlarındaki su akışını kendilerinin gözlemleyebileceklerini ifade etmiştir. Yıldız Türkiye'nin gerçek niyetini açıklayabilmek için de Iraklılara şu sözlerle seslenmiştir;

---

[252] Dalar, Mehmet, (2009) "Irak'ın Su Gerçeği, Sorun Su Kaynaklarının Yetersizliği mi?", *ORSAM: Ortadoğu Analiz*, (Eylül), C. 1, S. 9, ss. 85-100.
[253] "Irak Konseyi, Suyu Paylaşalım", Radikal, 16.09.2003.

"*suyun hayat demek olduğunu bilerek, yükümlülüklerimizi yerine getirmek üzere bazen elektrik enerjisi üretmeden suyun Fırat'tan Irak'lı kardeşlerimiz için akmasına izin veriyoruz*" [254].

Türkiye ve Irak arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan gözle görülür iyileşme Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2008 yılının Temmuz ayında Irak'ı ziyareti sırasında imzalanan "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Kurulmasına İlişkin Ortak Siyasi Bildirgesi" ile somutlaşmıştır. Bildirgeye göre Türkiye ile Irak arasında başta siyasi, ekonomik, enerji, su kaynakları, kültür, güvenlik ve askeri alanlar olmak üzere tüm alanlardaki ilişkilerin geliştirilerek iki ülke arasında uzun vadeli bir stratejik ortaklık kurulması hedeflenmiştir[255]. "Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi"nin Başbakanlar düzeyindeki ilk toplantısı ise 15 Ekim 2009 tarihinde Bağdat'ta gerçekleşmiş, böylece ulaştırma, sağlık, dış ticaret, bayındırlık ve iskân ile tarım ve hayvancılık konularında çeşitli işbirliği mekanizmaları öngören toplam 36 mutabakat zaptı ve çalışma protokolü imzalanmıştır[256].

23 Mart 2009 tarihinde de Bağdat'ta Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ilişkilerin çerçevesini belirleyecek ve Irak'la imzalanması planlanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın altyapısını oluşturacak "Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra, madencilik, yatırım, turizm, ulaştırma, gümrük, KOBİ'ler, enerji, müteahhitlik, su, sanayi ve bilim-teknoloji alanlarında işbirliği konularını kapsamaktadır[257].

2009 yılında yine Fırat-Dicle Havzası sularına ilişkin olarak Türkiye, Suriye ve Irak arasında yürütülen üçlü işbirliği süreci çerçevesinde, 23–24 Şubat tarihlerinde İstanbul′da üç ülkenin uzmanlarından oluşan heyetlerin katılımlarıyla bir OTK toplantısı yapılmıştır. Toplantıda, kuraklık, barajlar ve su kaynaklarının yönetimi konularında teknik işbirliği ve müşavirlik imkânlarının araştırılması, ortak teknik

---

254 "Turkish Minister Views Joint Energy Projects with Iraq, Water Issue", *BBC Worldwide Monitoring*, 24.08.2009.
255 "Iraq, Turkey Want to Integrate Economies, Transform Mideast", Today's Zaman, 18.09.2009.
256 Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, *Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri*, (http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-ekonomik-iliskileri-ve-turkiye_nin-yeniden-imar-surecine-katkisi.tr.mfa), (Erişim Tarihi: 18.12.2011)
257 (a.g.e.)

projelerin geliştirilmesi ve eğitim çalışmalarının yapılması konularında görüş alış-verişinde bulunulmuştur[258].

Fırat-Dicle su sorunu çerçevesinde bu dönemde ortaya çıkan dikkat çekici diğer bir gelişme, Türkiye ile ortaklık görüşmeleri yürüten Avrupa Birliği Komisyonu'nun 6 Ekim 2004 tarihli "Etki Değerlendirme Çalışmasında*"* ilk kez Fırat-Dicle havzası ile Ortadoğu'da su konusuna referans gösterilmesidir. Çalışmanın 9. Sayfasında şu ifadelere yer verilmiştir;

> *"Orta Doğu'da su önümüzdeki yıllarda giderek artan biçimde stratejik bir konu haline gelecektir. Türkiye'nin AB'ye katılımıyla beraber su kaynakları ve altyapılarının (Fırat ve Dicle nehirleri havzaları üzerindeki barajlar ve sulama sistemleri, İsrail ve komşu ülkeleri arasında su alanında sınır ötesi işbirliği) uluslararası yönetiminin AB için önemli bir mesele haline gelmesi beklenebilir. "* [259]

Türkiye'nin Komisyonu Raporu'nda kullanılan ifadelere ilişkin resmi görüşü ise Dış İşleri Bakanlığı resmi internet sitesinde yayınlanan "Avrupa Birliği ile Su Konusu" başlıklı yazıda yorumlanmıştır;

> *"Belgede yer alan su kaynakları ve alt yapılarının uluslararası yönetimi ibaresiyle Fırat ve Dicle havzalarında sınır aşan boyutta entegre havza yönetimine gidilmesi gerektiği savunulmakta, ayrıca ulusal görüşümüzün aksine Dicle ve Fırat nehirleri ayrı havzalar olarak gösterilmektedir".*[260]

Türkiye'deki birçok kişinin endişelerini de dile getirecek şekilde, Ankara Ticaret Odası Başkanı Sinan Aygün de bir açıklama yaparak, Rapor'a böyle bir maddenin konulmasını şu şekilde değerlendirmiştir;

> *"Türkiye'nin su varlığıyla sadece Ortadoğu ülkelerinin değil, Avrupa Birliği'nin de ilgilendiğini,... GAP'taki barajlar ile Fırat-Dicle'nin uluslararası yönetime bırakılmasının üstü örtülü bir şekilde*

[258] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, *Türkiye, Suriye ve Irak Arsında Yapılan Ortak Teknik Komite Toplantısı*, (http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EnerjiSuveCevreBulteni07.pdf), (Erişim Tarihi: 18/12/2011)
[259] "Avrupa Birliği ile Su Konusu", (http://www.mfa.gov.tr/avrupa-birligi-ile-su-konusu-.tr.mfa), (Erişim Tarihi: 28.12.2011)
[260] "(a.g.e.)

dillendirildiğini,…AB'nin komşularımızla aramızdaki su sorununa müdahil olacağını gösteriyor…"[261].

Son olarak, Fırat-Dicle su sorunu 1998-2000 döneminde Adana Antlaşması'nın ardından Türkiye-Suriye ilişkilerinde bir dönüşüm sürecine girilmesi ve ikinci Körfez Savaşı ile birlikte, havza ülkeleri arasındaki ilişkileri belirleyen başat konu alanlarından biri olma konumundan uzaklaşmaya bağlamıştır. Geçmişte daha çok Türkiye, Suriye ve Irak arasında sorun teşkil eden siyasi konuların etkisinde kalan Fırat-Dicle ihtilafı, bu dönemde aynı konuların sorun olmaktan çıkmaya başlaması ve havza ülkeleri arasında yakalanan olumlu hava ile birlikte müzakere edilebilen, Dostluk Barajı gibi işbirliği örnekleri sergilenebilen bir alan haline gelmiştir.

Yine havzada değişen siyasi koşullar havza aktörlerinin belki de ilk kez birbirlerinin ihtiyaçlarını, taleplerini ve pozisyonlarını anlama gayreti içersine girmelerine neden olmuştur. Havza dışı güçlerin AB raporunda olduğu gibi konuya müdahil olma gayretleri hiç de hoş karşılanmamış, özellikle de Türkiye'de oluşan "taviz vermeye zorlandığı" algısı belki de daha olumlu adımların atılmasına engel olmuştur.

3.6. SONUÇ

20 yüzyıldan başlarından itibaren modern anlamda arası uluslararası ilişkilerin konusu olmaya başlayan Fırat-Dicle su havzası, bölgenin egemenliğini elinde tutan devletlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olduğu sürece herhangi bir anlaşmazlığa ya da soruna kaynaklık etmemiştir. Bu durumun belki de en önemli nedeni havza ülkelerinin 1960'lara kadar, yağış istatistiklerinin ve meteorolojik verilerin toplanması gibi sınırlı hedefleri olan çalışmalar haricinde, dikkate değer ölçekte bir proje planlayıp sonuçlandırmamış olmalarıdır.

Bölgede paylaşım ve/veya ortak kullanım konularında ihtilaf olarak değerlendirilebilecek ilk anlaşmazlık Fırat-Dicle'den dolayı değil, Asi nehri ile ilgili olarak Türkiye ile Suriye arasında ortaya çıkmıştır. Fırat-Dicle havzasında da zaman içersinde Suriye ve Türkiye'nin Fırat nehri su kaynaklarını geliştirme çabaları,

[261] "Ankara Ticaret Odası Su Raporu", (www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=381), (Erişim Tarihi: 24.04.2011)

Irak’ın endişelerini arttırmış, böylece bazen ikili, bazen de üçlü olarak yürütülen bir seri devletler arası görüşme trafiği başlatılmıştır.

Neredeyse 1980’lere kadar havzadaki anlaşmazlığın asıl tarafları Suriye ile Irak olmuş, tartışmalar daha çok Fırat suyu üzerinde kimin ne kadar hakkı olduğu sorusu etrafında şekillenmiştir. Her ülke kendi pozisyonunun haklılığını ortaya koyarken farklı hukuki argümanlar geliştirmiş, daha fazla su talebi için uluslararası örgütler ve/veya yabancı ülkelerce hazırlanan teknik çalışmalar meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Yine de havza ülkeleri bu ilk dönemde çatışmaktan çok uzlaşmacı bir tavır sergilemişler, sorunun daha çok teknik yönüyle ilgilenmişlerdir.

Fırat nehri üzerinde sırasıyla 1973 ve 1974 yıllarında bitirilen Tabqa ve Keban Barajlarında su tutma işlemi ile havza ülkeleri arasındaki gerilim tırmanma eğilimine girmiş, 1975’ten itibaren de Suriye ve Irak arasında topyekûn bir krize dönüşmüştür. İki ülke arasında askeri çatışma tehdidi ancak Suudi Arabistan’ın arabuluculuğu ve Suriye’nin Tabqa Barajı’ndan ilave su bırakmasıyla giderilebilmiştir. Kriz sürecinde yaşanan gelişmeler, Suriye’nin Fırat’tan daha fazla yararlanma çabalarına karşı Irak’ın duyduğu rahatsızlığı ortaya koyduğu gibi, havza ülkeleri arasında süregelen su sorunu ile diğer siyasi konular arasında bir geçişkenlik durumunun söz konusu olduğunu göstermiştir. Böylece bir konu alanındaki endişeler diğer konu alanı(ları)na aktarılarak içinden çıkılması zor, oldukça karmaşık bir durum meydana getirmiştir. Yine kriz döneminde Türkiye kendisiyle teknik konular müzakere edilebilen ülke konumunu koruyabilmiştir.

Krizin ardından Türkiye’nin Fırat-Dicle su kaynaklarından faydalanma çabalarını GAP ile çok boyutlu ve kapsamlı bir kalkınma projesine dönüştürmesi, mansap ülkelerini kendi enerji ve sulama projelerinin geleceği ile ilgili endişe duymalarına neden olmuştur. Böylece her iki Arap devleti Türkiye’nin GAP kapsamındaki projeleri için finansman bulma çabalarına engel olmaya çalışırken, özelikle Suriye Türkiye’deki rejim karşıtı gruplara destek vermeye başlamıştır. Böylece Türkiye ile Suriye arasında imzalanan ve Fırat’tan saniyede ortalama 500 m^3 su bırakılmasına karşın, PKK’nın eylemlerinin kısıtlanacağı taahhütlerini içeren 1987 “Ekonomik ve Güvenlik İşbirliği Protokol”ü sürecine işte bu şartlarda ulaşılmıştır.

Yine bu dönemde havza üzerindeki çıkarların uzlaştırılması amacıyla devletler arası görüşmelere devam edilmiş, Türkiye Fırat-Dicle su kaynaklarının hakkaniyete uygun, akılcı ve optimum kullanımı için "Üç Aşamalı Plan" bir çözüm önerisi olarak taraflara sunmuştur. Aşağı kıyıdaş ülkelerin Fırat'ın akışında önemli bir azalma meydana geldiği yönündeki şikâyetleri dikkate alınarak da "Barış Suyu Projesi" tüm Ortadoğu su geleceğini yeniden şekillendirebilecek bir girişim olarak Türkiye tarafından ortaya konulmuştur. Bu dönemle ilgili belki de en çarpıcı husus havza ülkelerinin birbirlerinin su konusundaki tavırları ya da eylemleri hakkında algılamada bulunurken, bugünün gerçeklerinden çok geçmişin olumsuz yansımalarıyla ilgilenmeleri olmuştur.

Türkiye'nin 1990 yılı başında Atatürk Barajının dolumu işlemi için bir ay süreyle Fırat'ın akışını kısıtlayacağını Suriye ve Irak'a bildirmesi ile yeni bir kriz sürecine girilmiştir. Türkiye her ne kadar alınan kararın teknik nitelikte olduğunu anlatmaya çalışmasa, Suriye ve Irak başta olma üzere birçok Arap ülkesinin eleştiri oklarından kurtulamamıştır. Türkiye'nin kararının mansap ülkeleri açısından en rahatsız edici yönü ortaya çıkan ekonomik zararın boyutlarından çok, Ankara'nın her türlü şikâyet ve protestoya rağmen planlarında değişikliğe gitmemesi olmuştur. Yine, Türkiye Fırat-Dicle'nin hiçbir zaman tehdit ya da zorlama unsuru olarak kullanılmayacağını anlatmaya çalışsa da, yapılan yorumlar bu olayla su ile terör konularının tehlikeli bir şekilde bir araya gelmeye başladığını, Türkiye'nin sergilediği tutumla su konusunu Suriye ve Irak'ı PKK'yı desteklemekten vazgeçirmek üzere kullanma kararlılığı gösterdiğini iddia etmiştir.

1990 krizi ile yaşananlar havza ülkeleri üzerinde kalıcı etkiler bırakmış, benzer bir durumla gelecekte karşılaşmak istemeyen Suriye ve Irak Fırat'ın aritmetik hesaplama yöntemiyle paylaşılmasını öngören nihai bir antlaşma imzalanması konusunda ısrar etmeye başlamışlardır. Türkiye ise "bir Türk nehri olan Fırat'ın paylaşımı kabul edilemez" söylemiyle bu türde teklifleri ret etmiştir. 16 Nisan 1990 tarihli Fırat'tın %42-%58 oranında paylaşımını öngören Suriye ile Irak antlaşmasıyla da, su sorunu daha çok Türklerle Araplar arasında bir konu olarak gündeme gelme eğiliminde olmuştur. Teknik işbirliği kapsamında getirilen önerilerden bir sonuç alamayan Türkiye ise ilerleyen süreçte daha keskin ve iddialı bir yaklaşım benimsemiştir. İlk

Körfez Savaşı'yla geri plana düşen Fırat-Dicle sorunu, ilgili nehirlerin Irak'a karşı baskı unsuru olarak kullanılması teklifi ile de farklı bir boyut kazanmıştır.

Yine 1990'larda İsrail'in ihtiyaçlarını karşılamak üzere Türkiye'den su satın alma fikrine yakınlaşması ve iki ülke arasında imzalanan Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması Suriye ve Irak'ı tedirgin etmiş, Ankara'yla ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. GAP kapsamında planlanan Birecik-Karkamış gibi baraj projelerinin inşasının kamuoyuna duyurulduğu süreçler ise mansap ülkelerinin tepkisinin ve protestosunun yükseldiği zamanlar olarak öne çıkmıştır.

Karşılıklı karalama, suçlama ve dış aktörleri Fırat-Dicle sorununun içersine çekme çabalarının yoğunlaştığı bu dönemde, havza ülkeleri kendi aralarında görüşme eğiliminden de tamamen vazgeçmemişlerdir. Türkiye su konusunu teknik bir konu olarak değerlendirme eğiliminde iken, Suriye ile Irak konuyu siyasi alana taşımaya gayret etmişlerdir. Türkiye'nin havza kaynaklarından tek taraflı girişimleriyle faydalanmaya çalıştığı, Suriye ile Irak'ın da bu çabaları diplomasi içi-dışı metotlarla engellemeye uğraştığı bu süreçte İsrail, terör ve Hatay gibi su dışı konuların Fırat-Dicle sorununa dâhil olması da durumu iyice içinden çıkılamaz bir noktaya getirmiştir.

1998 yılında Türkiye ile Suriye arasında imzalanan ve güvenlik konusundaki kaygıları azaltan Adana Antlaşması ile önce iki ülke arasındaki ilişkiler de yeni bir dönem başlamış, İkinci Körfez Savaşı'nın ardından da benzer bir iyileşme Türkiye ile Irak arasında yaşanmıştır. Fırat-Dicle sorununun teknik bir konu olarak müzakere edilebildiği, Türkiye ile mansap ülkelerinin birbirlerinin kaygılarını anlama gayreti içine girdiği bu dönemde, Dostluk Barajı gibi işbirliği çabaları da gündem edilebilmiştir. AB'nin ilerleme raporuyla Fırat-Dicle sorununa taraf olabileceğini ortaya koyması ise sayılan tüm bu olumlu gelişmelerin üzerine bir gölge olarak yansımıştır.

Çalışmanın ilerleyen aşamalarında yapılması planlanan analizler için bir hazırlık olması bakımından, Fırat-Dicle su havzası odağında Türkiye, Suriye ve Irak arasında yaşananların tarihsel arka planının aktarıldığı bu bölümün ardından, ilgili ülkeler

arasında havza kaynaklarının egemenliği ve/veya ortak kullanımına ilişkin sorunların kötümserlerin güç, güvenlik ve çatışma eksenli yaklaşımıyla ne derece açıklanabildiği sorusu ele alınacaktır.

3. BÖLÜM
FIRAT-DİCLE HAVZASINDA ÇATIŞMA OLGUSU: KÖTÜMSER YAKLAŞIMIN GÜÇ VE GÜVENLİK TANIMLAMASININ ANALİZİ

Çalışmanın kuramsal çerçeve bölümünde, çevre ve onun alt sarmalı durumundaki su kaynaklarının paylaşımı ve/veya ortak kullanımı konularının etrafında kötümser yaklaşım olarak nitelenen bir dünya görüşünün, esas olarak Realist/Neo-Realist uluslararası ilişkiler teorilerinin mahrekinde şekillendiği tespit edilmişti. Bu yaklaşımın güvenlik ve güç odaklı mücadelelerin devlet aktörlerini kaçınılmaz olarak işbirliğinden çok çatışmaya sürükleyeceği önermesinden hareketle, ağırlıklı olarak; "paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu olan herhangi bir uluslararası su havzasındaki ilişkilerde bulunması muhtemel çatışma unsurları" üzerinde odaklandığı da ifade edilmişti.

Karamsarların böyle bir tercihte bulunmalarının temel gerekçelerinden birinin, suya talebin farklı nedenlerle arttığı, erişilebilir ya da kullanılabilir kaynakların ise azaldığı bir süreçte, stratejik bir kaynak durumuna geldiği tezini kabul etmeleri olduğu belirtilmişti. Diğer bir ifadeyle, su kaynaklarının artan önemi karşısında dünyanın birçok yerinde devletler mevcut kaynaklara erişim ve/veya kullanımını hayati bir konu olarak algılamaya başlıyorlardı. Bu durum özellikle Ortadoğu gibi nüfus artış hızının yüksek, günlük yaşam içerisinde kıtlık olgusuna yakın olduğu, mevcut su kaynaklarının çoğu zaman uluslararası sınırları aştığı, devletlerin aralarındaki anlaşmazlıkları güç ve şiddet kullanımı ile çözmeyi tercih ettikleri bölgeler için daha gerçekçi bir tanımlamaydı.

Devletlerin su kaynaklarını güç ve güvenlik tanımlamalarının bir parçası olarak algılamaya başladıklarının belirlemesinin hemen ardından dikkatler, "su ve çatışma" arasında bir ilinti kurabilme aceleciliği ile hâlihazırda ortak kullanıma ve/veya paylaşıma konu olan su kaynakları merkezinde şekillenen devletler arası ilişkilere döndürülmüştü. Bu tür ilişkilerde asıl bulunmak istenen öğe, ifade edilen türde neden-sonuç ilintisi kurmaya elverişli hoşnutsuzluk, anlaşmazlık, uyuşmazlık ve

ihtilaf benzeri her türlü devlet davranışı idi. “Su-çatışma” ilişkisini ispatlamaya elverişli olduğu düşünülmeyen davranış biçimleri ise merceğin dışında tutuluyordu. Dolayısıyla, devlet aktörleri arasında su odaklı ilişkilerin tek başına çatışma olgusuyla açıklanıp açıklanamayacağı ve/veya söz konusu ilişiklerin ne kadarının ifade edilen olguyla açıklanabileceği sorusu ya nadiren soruluyordu ya da hiç sorulmuyordu. Diğer bir ifadeyle, süregelen devletler arası ilişkiler bütününü su dışında kalan öğeleri dikkate almadan açıklama geliştirmenin yerindeliği ya da böyle bir açıklamanın yeterliliği neredeyse hiç tartışılmıyordu.

İfade edilen nedenlerle bu bölümün esas amacı kötümser yaklaşım tarafından benimsenen önermelerin Fırat-Dicle su sorununu açıklamada ne kadar yeterli olduğunu tartışmaktır. Eleştirel analiz yöntemiyle yürütülecek olan bu tartışma sonucunda Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle havzası etrafında gelişen ilişkiler yumağının tek başına su unsuruyla açıklanıp açıklanamayacağı ve/veya hangi oranda ifade edilen unsurla açıklanabileceği sonucuna ulaşılmış olacaktır.

Kuramsal çerçeve bölümünde detaylandırıldığı şekliyle bu analiz üç başlık altında gerçekleştirilecektir. İlk bölümde kötümser yaklaşımın; “Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle havza kaynakları merkezinde süregelen sorununun özünde su vardır” önermesi test edilecektir. Bunun için de;

- Mevcut ya da potansiyel kıtlık olgusu Fırat-Dicle havzasındaki kaynakların önemini arttırarak, suyu ilgili devletler arasında yaşanan sorunun esas nedeni durumuna getirmiştir.
- Artan kıtlık olgusu devletlerin Fırat-Dicle havzasındaki mevcut su kaynaklarına bağımlılığını arttırmış ya da herhangi bir aktör için böylesine bir bağımlılık olasılığı onu havzadaki diğer kıyıdaşların etkilemesine (*manipülasyonuna*) açık bir durum meydana getirmiştir, tezleri analiz edilecektir.

İkinci bölümde ise “Su, Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle havza kaynakları merkezinde süregelen soruna neden olan faktörlerden biridir” önermesi test edilecektir. Bu da önermeyi desteklemek üzere kullanılan;

- Fırat-Dicle nehirleri boyunca devletlerin kaynak (yukarı kıyıdaş) ya da mansap ülkeler (aşağı kıyıdaş) olarak coğrafik sıralanmaları,

- Özünde taşıdığı "kontrol, etki ve hassasiyet (*vulnerability*)" gibi unsurlar nedeniyle ortak kullanıma ve/veya paylaşıma konu kaynakların diğer devletler üzerinde gerçek ya da algılanan bir silah olarak kullanılabilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır, tezi analiz edilecektir.

Üçüncü bölümde ise, Türkiye, Suriye ve Irak'ın birbirlerine karşı güç bakımından göreceli pozisyonlarının, su konusu hakkında çatışmacı ya da işbirlikçi bir tutum ya da tavır almalarına etki edip etmediği sorgulaması yapılacaktır.

3.2. FIRAT-DİCLE SU HAVZASININ TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK AÇISINDAN ÖNEMİ

Fırat-Dicle havzası su kaynaklarının Türkiye, Suriye ve Irak bakımından önemini ölçme veya değerlendirme girişimi, konuya aşinalığı olmayan birinin bakış açısıyla kompleks sonuçlar üretmeye aday bir çaba olarak algılanabilir. Çünkü her devletin bir konu alanı ile ilgili yaptığı önem belirlemesi, böyle bir belirlemede kullanılması gereken kriterlerin neler olduğu ya da verilen önemin derecelendirilmesi esas olarak öznel ve göreceli bir çabadır.

Yine de çalışmanın bu bölümünde; Realist/Neo-realist uluslararası ilişkiler teorilerinin çevre ve su konularındaki izdüşümü olarak tanımlanabilecek kötümser yaklaşımın önermelerinin test edildiği; ilgili teorilerin dünya görüşüne göre herhangi bir konu alanı etrafında devlet davranışlarını belirleyen esas unsurların "*güvenlik ve güç*" olguları olduğu göz önüne alındığında;

- Fırat-Dicle su kaynaklarının Türkiye, Suriye ve Irak'ın güvenlik ve güç algılamalarının bir parçasını oluşturup oluşturmadıkları,
- İlk soruya verilen yanıt olumlu ise, algılamalarda ne boyutta bir yer işgal ettiği,

sorgulamaları yapılarak önem konusunun çerçevesinin olabildiğince nesnel bir şekilde belirlenebileceği düşünülebilir.

Fırat-Dicle su kaynaklarının ilgili devletler nazarında güvenlik ve güç etkilerini analiz ederken değerlendirilmesi gereken ilk konu ise mevcut koşullarda havzada gerçek bir kıtlık durumunun var olup olmadığıdır. Bunun için de şu soruların yanıtlanması gerekecektir;

- Havza devletleri bugüne kadar Fırat-Dicle kaynaklarına erişerek ve/veya kullanarak kendi nüfuslarının ve ekonomilerinin temel su ihtiyaçlarını karşılama durumunda olmuş mudur?
- Havza devletlerinden herhangi birini, temel su ihtiyaçlarının gelecekte Fırat-Dicle kaynaklarından karşılanamayacağı noktasında şüphe duymaya iten haklı bir gerekçe ortaya çıkmış mıdır?
- Temel su ihtiyaçlarının karşılanması bakımından ortaya çıkması muhtemel bir başarısızlık durumunun, ilgili olduğu ülkede insan hayatını önemli ölçülerde etkileyeceği, hem makro hem de mikro düzeyde baş edilmesi güç ekonomik ve sosyal sorunlara neden olacağı ile ilgileri beklentileri haklı çıkarma olasılığı güçlü müdür?

Değerlendirilmesi gereken ikinci bir konu ise havza devletlerinden herhangi birinin Fırat-Dicle kaynaklarını kullanma ya da faydalanma girişimlerinin, diğerlerinin bu yöndeki çabalarını potansiyel olarak ne derece etkileyeceğidir (*dış etki*). Üretilen dış etkinin temel ihtiyaçların giderilmesini engelleyecek boyutlarda olması durumunda, havzanın kaynaklarına erişimi ya da bu kaynaklardan yeterince faydalanması engellenen aktörün kendini daha güvensiz hissedebileceğini söylemek mümkündür. Bu noktada sözü edilen kaynaklar ile ilintili coğrafik, teknolojik, sosyal, siyasi ve hukuksal koşulların herhangi bir havza devletinin güvenliğini tehdit eder düzeyde bir olumuz dış etkinin ortaya çıkmasına izin verip vermeyeceğine bakmak gerekecektir.

3.2.1. Fırat-Dicle Havzasında Kıtlık Olgusu

Kötümser yaklaşımı benimseyen literatür incelendiğinde, Fırat-Dicle havzasında karşılaşılan devlet davranışlarını anlamlandırmak ve açıklamak üzere kıtlık olgusuna sıkça müracaat edildiğini gözlemlemek mümkündür. Ancak, kolayca benimsenip referans gösterilen bu olgunun aslında ne anlama geldiği, betimsel sınırlarının ve genel çerçevesinin nasıl çizilmesi gerektiği noktasındaki çabaların ya yetersiz kaldığı ya da neredeyse hiç vuku bulmadığı aynı incelemede ortaya çıkacaktır.

Kıtlık olgusunu tanımlama sorununu tek başına literatüre yüklemek doğru bir tutum olmayacaktır. Çünkü kıtlık, kendisiyle ilgili değerlendirmede bulunan kişinin bakış açısına göre farklı formlar alabilen, zamana ve koşullara göre değişkenlik gösteren bir yapıya sahip olarak, ifade edilen türde bir çalışmaya uygun tipolojik özellikler yansıtmaz.

Fırat-Dicle su sorunu etrafında gelişen literatür bu çerçevede değerlendirildiğinde, 3 farklı kıtlık olgusu ile karşı karşıya olunduğu görülebilecektir.

- En geniş anlamıyla kıtlık olgusu, Türkiye, Suriye ve Irak'ın sahip oldukları genel su varlıklarının, ilgili devletlerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olması nedeniyle ortaya çıkan bir çatışma durumunu ifade etmektedir (*genel anlamda su kıtlığı*).
- Literatürde kullanılan daha dar anlamıyla kıtlık olgusu, Fırat-Dicle havzasında bulunan mevcut su kaynakları ile ilgili devletlerin aynı havzadan talep ettikleri su miktarları arasında ortaya çıkan olumsuz dengenin neden olduğu bir çatışma durumunu ifade etmektedir (*Kaynak odaklı su kıtlığı*).
- En yaygın kullanılan tanımlaması ile kıtlık olgusu, Fırat-Dicle havzasındaki su kaynaklarının ilgili devletlerin güncel ihtiyaçlarını karşılamayacağından daha çok, gelecekteki muhtemel taleplerine karşılık gelemeyeceği ihtimalinden ya da beklentisinden ortaya çıkabilecek bir çatışma durumunu ifade etmektedir (*Potansiyel su kıtlığı*[1]).

Kıtlık olgusunun yukarıda verilen tanımlarını analiz etmeye geçmeden önce dikkat edilmesi gereken kritik bir husus; ilk iki kıtlık tanımının mevcut kullanılabilir kaynaklarla kıyıdaş devletlerin güncel su talepleri arasındaki fark ile ilgili olduğu, en son tanımlamanın ise mevcut kaynaklarla gelecekte ortaya çıkması beklenen talepler arasındaki muhtemel dengesizlik durumu ile ilgili olduğudur.

3.2.2. Genel Anlamda Su Kıtlığı

"Fırat-Dicle havzasındaki kıtlık durumu farklı şekillerde algılanmaktadır" tespiti, her şeyden önce nesnel olarak herhangi bir ülkenin kıtlık sorunuyla karşı karşıya olup olmadığını ya da hangi zaman ve koşullarda böyle bir durumla karşı karşıya olabileceğini belirlemeye yardımcı olacak bir olgu tanımlaması gereğine işaret etmektedir. Böyle bir tanımlama için literatüre yakından bakıldığında, Falkenmark'a ait "5 Su Çekişme Aralığı Endeksi"ne sıklıkla atıfta bulunulduğu görülebilecektir[2]. 1989 yılında hazırlanan bu endeks ile ülkelerin toplam nüfusları ve toplam su kaynakları ilişkilendirilmiş, doğal sistemin ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak, nüfusun su kaynakları üzerindeki baskısı ortaya konulmuştur. Bu endekse göre kişi

---

[1] Ohlsson, L., (1992),"Water-An Elusive and Ultimate Constraint for Development", Ohlsson, L. (Der.), *Regional Case Studies of Water Conflicts*, Padigru Papers, Goteborg.

[2] Falkenmark, Malin. (1989), "The Massive Scarcity Now Threatening Africa: Why Isn't it Being Addressed?", *Ambio*, C. 18, S. 2, s. 14.

başına asgari evsel su ihtiyacı günde 100 litre, tarım ve sanayi amaçlı su ihtiyacı ise günde 500-2000 l/gün olarak hesaplanmıştır. Endekse göre;

- Kişi başına 10.000 m^3 den daha az su kaynağına erişimi bulunan ülkelerin "sınırlı su sorunu" olduğu,
- 1670-10.000 m^3 aralığında su kaynağına erişimi bulunan ülkelerin "genel sorunları" bulunduğu,
- 1000-1670 m^3 aralığında su kaynağına sahip olan ülkelerin "su stresi baskısı" yaşadıkları,
- 500-1000 m^3 aralığında su kaynağına erişimi bulunan ülkelerin "kronik su kıtlığı" ile karşı karşıya oldukları,
- 500 m^3 aralığında su kaynağına erişimi bulunan ülkelerin "su barajının" ötesine geçtikleri belirtilmiştir.

Aynı endeks en basit şekliyle; kişi başına yılda 1700 m^3 eşik değerinden daha az su varlığında genel sıkıntıların yaşanmaya başlanacağını, 1000 m^3 rakamının altında su kıtlığı ile karşı karşıya gelineceğini, 500 m^3'ün altında ise büyük sorunlara neden olan kronik su kıtlığı yaşanacağını ifade etmektedir.

Tablo 1: Falkenmark Endeksi

Su (m3/kişi/yıl)	SINIFLANDIRMA
1700 ve üstü	Su baskısı yok
1700-1000	Su sıkıntısı
1000-500	Su kıtlığı
500 ve altı	Mutlak su kıtlığı

Tablo 2: Fırat-Dicle Su Havzası Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Su Miktarı

ÜLKE	1960	1986	1990	2020	2025
IRAK	14.706	5192	5285	2570	2000
SURİYE	2712 (1980 yılında)	2362	1948	1211	715
TÜRKİYE	(Veri yok)	(Veri yok)	3000 (1500)	2340	(Veri yok)

Falkenmark'ın endeksi Fırat-Dicle su havzasında bulunan devletlerin yukarıda verilen su varlıkları ile karşılaştırıldığında;

- 1990 yılına gelinceye dek, Fırat-Dicle havzası devletlerinin gerçek manada bir kıtlık olgusuyla karşı karşıya gelmedikleri, belki de sınırlı su sorunları yaşadıkları,

- 1990 yılından itibaren yalnızca Suriye'nin su ile ilgili olarak genel sorunlar yaşamaya başlayabileceği,
- Türkiye ve Irak'ın 2000'li yılların ilk çeyreğine kadar su baskısı yaşayan kategoriye dâhil olmayacakları yorumlarını yapmak mümkündür.

Sunulan istatistiklerin ve tanımlamanın ortaya çıkardığı en önemli sonuç ise havza devletlerinden hiçbirinin 2025 yılına kadar "kronik su kıtlığı" yaşayan ülkeler sınıfına girmeyeceklerididir. Bu sonuca göre, "havza devletlerinin genel su varlıklarındaki olumsuz koşullar, Fırat-Dicle kaynakları odağında bir çatışmaya neden olmuştur" tezi en azından sorgulanır olarak kabul edilmelidir.

3.2.3. Kaynak odaklı kıtlık

Her şeyden önce bu bölümdeki analizlerin Fırat-Dicle su sorunu olarak tanımlanan konunun ortaya çıktığı andan günümüze kadar geçen dönemde;

- Havzada bir kıtlık olgusunun var olup olmadığını tespit etmek,
- Böyle bir olgunun varlığı tespit edilirse hangi boyutta gerçekleştiği ve hangi ülkeyi ya da ülkeleri ne derece etkilediğini belirlemek üzere yapılacağını, ifade etmek gerekmektedir.

Fırat-Dicle havzasındaki su varlıklarının ilgili devletlerin gelecek taleplerini, tüketim ve kullanım planlarını karşılamada yetersiz kalmasını ifade eden "potansiyel kıtlık" durumunun bu bölümde değerlendirme dışında tutulacağı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla aşağıda havza devletlerinin su talebi ile ilgili verilen istatistikler, su sorununun var olduğu iddia edildiği dönemde her ülke tarafından kullanılan gerçek değerleri temsil etmektedir.

3.2.3.1. Fırat-Dicle Havzasının Coğrafi Yapısı

Kaynağını Türkiye'nin dağlık doğu bölgesinden alan Fırat ve Dicle nehirleri Irak sınırları içinde bulunan Kurma şehri civarlarında birleşerek Şattül Arap denen noktadan Basra körfezine akar.

Tarihi kaynaklarda Asurluların "*Purati*", Sümerlerin "*Buranunu*", Arapların "*Al Furat*" olarak adlandırdıkları Fırat nehri, İngilizce'de "*Euphrates*" olarak

bilinmektedir. Karasu ve Murat suyu isimli iki kolun Elazığ'da birleşmesiyle oluşan nehrin toplam uzunluğu 2780 km olup, Türkiye sınırları içersindeki su toplama alanı yaklaşık olarak 100.915 km^{2}'dir. Türkiye'de nehir olarak serüvenini Keban boğazından geçip Malatya ovasına inerek devam ettiren Fırat, Karasu, Murat, Kuru çay, Tohma Suyu, Kâhta Çayı, Göksu, Nizip Çayı ve Sacır Suyu ile beslenerek Birecik kasabasına yakın bir bölgeden Suriye sınırına ulaşır.

Bu ülkede yine kaynağı Türkiye toprakları olan Belh Suyu ve Habur Çayı'nın Kuzey Doğu'dan katılımıyla 655 km yol kat eden nehir Irak'a geçiş yapar. Nehir, Irak topraklarında herhangi bir kol almadan 1200 km'lik bir mesafe alarak Hit bölgesindeki Deltasına ulaşır ve daha aşağıda bulunan Kurna civarlarında Dicle ile birleşir.

Çıkış noktası Elazığ ve Güney Doğu Toroslar olan Dicle nehri ise Türkiye sınırları içinde Maden, Dipni, Deve Geçidi, Ambar, Göksu, Aşağı Hanik, Kuruçay, Batman, Garzan, Botan ve Ilısu gibi kollarla beslenir. Kaynağından itibaren yaklaşık 523 km yol kat ederek Türkiye-Suriye sınırına ulaşan nehir iki ülke arasında 32 km'lik sınır bölgesini oluşturur ve daha sonra Irak'a geçiş yapar. Bu ülkede kaynaklarını doğudaki Zagros dağlarından alan Büyük Zap, Küçük Zap, Adhaym ve Diyala gibi çok sayıda kolun katılımıyla debisi iyice yükselen nehir 1285 km'lik bir yolculuktan sonra Fırat ile birleşir[3].

3.2.3.2. Fırat Havzasında Talep/Arz Dengesi

Fırat nehrinden Mezopotamya düzlüklerini sulamak üzere faydalanma 7500 yıl öncesine kadar geriye giden bir alışkanlıktır. Bu tarihlerde Sümerlilerin merkezi kontrol sistemi, nehir kaynaklarından faydalanma pratiğinin en üst örneklerinden birini oluşturmuştur[4].

---

[3] Fırat-Dicle havzası coğrafyasının detayları için bakınız: Kolars, John, F., ve Mitchell, William, A., (1991), *The Euphrates River and the South East Anatolia Development Project*, Carbondale, Southern Illinois University Press, ss. 3-8.
[4] Shapland, Greg, (1997), *Rivers of Discord: International Water Disputes in the Middle East*, London, Palgrave Macmillan, s. 107.

Havza su varlıkları uzun yıllar sınırlı ölçeklerde kullanılmış, bu alışkanlık büyük ölçekli sulama projelerinin geliştirildiği 19. yüzyıla kadar neredeyse değişmemiştir. Havza ülkeleri arasında Irak, Fırat-Dicle kaynaklarını sulama amaçlı büyük ölçekli projeler geliştirerek kullanmaya çalışan ve bu yönde ilk planlama çalışmalarına başlayan devlet olmuştur. Suriye ve Türkiye ise ilgili nehirlerin kendi sınırları içinde kalan bölümlerinden faydalanmak üzere planlama çalışmalarına ancak 1960'lı yılların ortalarında başlamışlardır[5]. Bu tarihten önce her iki ülke yalnızca yağış istatistiklerinin toplanması ve meteorolojik verilerin elde edilmesi gibi sınırlı hedefleri olan projeler geliştirmişlerdir[6].

Tablo 3: Fırat Havzasında Sektörlere Göre Su Kullanımı:

ÜLKE	EVSEL TÜKETİM	ENDÜSTRİ	SULU TARIM
Irak	3	5	92
Suriye	7	10	83 (1990 yılında %90)
Türkiye	-	-	

Fırat nehrinden faydalanma çabalarının ilk dönemlerinde, kaynaklar esas olarak sulu tarım yapmak amacıyla kullanıldığı için, bu tarihlerde hazırlanan raporların birçoğunda havzada kullanılan su miktarı ile ilgili tahminler ya da sonuçlar sulama yapılan arazi büyüklüklerine göre belirlenmiştir. Bu çerçevede hazırlanan ilk raporlardan biri Dünya Bankası'na ait olup yapılan çalışmada Fırat boyunca Türkiye'de sulama yapılan arazi büyüklüğü 135.000 ha, Suriye'de 212.500 ve Irak'ta 1.231.000 ha alan olarak hesaplanmıştır. Raporda belirlenen arazi büyüklüklerine bağlı olarak, Türkiye'nin 2.14 milyar m^3, Suriye'nin 2.98 milyar m^3 ve Irak'ın 12.86 m^3 (toplamda 17.98 milyar m^3) Fırat suyuna ihtiyacı olduğu sonucuna varılmıştır[7].

1971 yılında yayımlanan benzer bir çalışmada Clawson, halihazırda Türkiye'nin Fırat'tan 1.5 milyar m^3, Suriye'nin 2.98 milyar m^3 ve Irak'ın 12.86 milyar m^3 (toplamda 17.34 milyar m^3) su tükettiğini rapor etmiştir. Kolars da, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde büyük ölçekli su yapıtlarının inşasından önce

[5] Waterbury, J., (1994), "Transboundary Water and the Challenge of International Cooperation in the Middle East", Rogers, P. ve Loydon, P. (Der.), *Water in the Arab World, Perspectives and Prognosis*, Harvard, Harvard University Press, s. 54.
[6] Schulz, M. (1992), "Turkey, Syria and Iraq, A Hyropolitical Security Complex, The Case Study of the Euphrates and Tigris", (Ed.) Ohlsson, L., "*Regional Case Studies of Water Conflicts*", Padigru Papers, Peace and Development Research Institute Gothenburg University, s.116.
[7] The Arab Economist, 16.05.1975.

Türkiye'de 0.82 milyar m^3, Suriye'de 2.1 milyar m^3 ve Irak'ta 17 milyar m^3 su tüketildiğini ifade ederek, Fırat nehrinde doğal akışına izin verilen su varlığını 16.8 milyar m^3 olarak hesaplamıştır[8].

Chalabi ve Majzoub 1992 yılında yaptıkları çalışmada Fırat nehri kaynaklarını kullanarak Irak'ın 1980'lerde 1.2 milyon, Türkiye'nin 150.000 ve Suriye'nin 250.000 ha. tarım alanını suladığını belirtmiştir. İlgili çalışmanın içeriğinde havza devletlerinin bu arazilerin sulanmasında kullandıkları su miktarlarına ilişkin herhangi bir rakam verilmemiş olsa da, bu rakamın 20 milyar m^3 civarında olduğunu söylemek mümkündür[9]. Çünkü Chalabi ve Majzoub'un çalışmasında sulandığı belirtilen arazi büyüklükleri Dünya Bankası tarafından hazırlanan raporda verilen büyüklüklere oldukça yakındır.

Havza ülkelerinin Fırat üzerinde devam eden büyük ölçekli projelerinin sonuçlanma evresine ulaştığı, bu nedenle de nehirden daha fazla suyun tüketileceği beklentilerinin arttığı 1990'lara gelindiğinde, Wakil Suriye'de Fırat ile sulanan tarım arazisi büyüklüğünün 274.000 ha. alan olduğunu rapor etmiştir[10]. Hardan ise aynı yıl içerisinde Irak'ın Fırat çevresinde 750.000 ha. büyüklüğünde bir tarım alanını suladığını ve bunun için gerekli net su ihtiyacının 12 milyar m^3 olduğunu ifade etmiştir[11].

1990'larda ne Türkiye'nin Fırat havzasında sulu tarım yaptığı arazi büyüklüğü, ne de bu amaçla tüketilen su miktarı ile ilgili bağımsız bir çalışma ya da rapor olmamasına rağmen, ilgili döneme ait koşullarda 1980'lere göre büyük bir değişim yaşanmadığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Türkiye kaynaklı bilgiler de böyle bir sonucu desteklemektedir. Örneğin ilgili dönemin GAP İdaresi Başkanlığı'nı yürüten Ünver, 1997 yılı itibariyle Türkiye'de hem Fırat hem de Dicle nehirlerinin akış yönünde ve

---

8 Clawson, M.; Landsberg, H.H. Alexander, L.T., (1971), *The Agricultural Potential of the Middle East*, New York, American Elsevier Pub. Co., s. 114.

9 Chalabi, Hassan and Tarek Majzoub, (1992), "Le Turquie, les eaux de L'Euphrate et le droit International", Allan, J. A ve Mallat, Chibli (Der.), *Water in the Middle East: Legal, Political and Commercial Implications*, London, I.B. Tauris, 1995, s. 32.

10 Wakil, M., (1993), "Sharing the Euphrates: Syria", *Research and Exploration (Water Issue),* C. 9, (November), ss. 63-72.

11 Hardan, A., "(1993), "Iraq: Sharing the Euphrates", *Research and Exploration,* C. 9. (November), s. 78.

çevresinde sulanan tarım arazisi büyüklüklerinin 72.000 ha. olduğunu belirtmiştir. Yine Erhan, 1996 yılında tüm GAP bölgesinde 68.000 ha.'lık bir alanda sulama yapılabildiğini aktarırken, bu rakamın planlanan hedefin oldukça gerisinde kaldığının altını çizmiştir[12].

Tablo 4: Ülkelerin Fırat Nehrinden Aldıkları Su Miktarları

RAPORLAR VE ÇALIŞMALAR	YIL	TÜRKİYE	SURİYE	IRAK	TOPLAM	FAZLALIK
Dünya Bankası Raporu	1965	2.14 Milyar m^3	2.98 Milyar m^3	12.86 Milyar m^3	17.98 Milyar m^3	14.02 Milyar m^3
Clawson	1971	1.5 Milyar m^3	2.98 Milyar m^3	12.86 Milyar m^3	17.34 Milyar m^3	14.66 Milyar m^3
Kolars	1974 öncesi	0.82 Milyar m^3	2.1 Milyar m^3	17 Milyar m^3	19.92 Milyar m^3	12.08 Milyar m^3
Chalabi ve Majzoub	1980'ler	-	-	-	20 Milyar m^3 (yaklaşık)	12 Milyar m^3
Wakil & Hardan & Ünver/Erhan	1993	1996'da 68.000 ha, tüm GAP bölgesinde 72.000 ha.	274.000 ha.	750.000 ha. 12 Milyar m^3	20-22 Milyar m^3	10 Milyar m^3
Kliot[13]	1994	1.62 Milyar m^3	3-5 Milyar m^3	16 Milyar m^3 (2000 yılı)	20.5-22.5 Milyar m^3	9.5-10 Milyar m^3

1990'lara gelindiğinde havza ülkelerinin nüfus artışı ve daha geniş tarım arazilerinin sulanmasını öngören projelerin tamamlanması gibi gerekçelerle daha fazla su tüketmek durumunda kalacakları beklenirken, Fırat'ın su varlığında önceki dönemlere göre önemli bir azalma olmamasının farklı nedenleri vardır.

İfade edilen nedenlerin Türkiye'ye bakan yönünde, ilgili dönemde bu ülkenin zaman zaman kriz niteliğine bürünen ciddi ekonomik sorunlarla boğuşmakta olduğunu, bunun da GAP projesinin tamamlanma sürecini önemli ölçüde geciktirdiğini söylemek mümkündür[14]. Aslında, bu projenin ilk aşamalarında Türkiye ulusal ekonomisinde olumlu izdüşümleri ortaya çıkaracak ve hemen sonuç üretecek

[12] Erhan, S., (1997), "The Social Structure in the GAP Region and its Evolution", *International Journal of Water Resources Development*, C. 13, S. 4, (December 1), s. 515.
[13] Kliot, Nurit, (1994), *Water Resources and Conflict in the Middle East,* London, Routledge, ss. 134.145.
[14] Brown, J.M., "Survey of Turkey's South East Anatolia Project", *Financial Times*, 24.07.1992.

projelerin hızla tamamlanması için gerekli yurtdışı finans kaynakları temin etmede oldukça başarılı olmuştur. Ancak bu kaynaklar daha çok öncelikli olduğu düşünülen ülkenin hidro-elektrik üretimini arttıracak baraj gibi yapıtların inşasında kullanılmıştır[15]. Sulama amaçlı arazi kazanımı gibi daha fazla kaynak gerektiren çalışmalar ise ya ertelenmiş ya da sınırlı olarak gerçekleştirilmiştir[16]. Böylece GAP projesinin daha fazla su tüketimine neden olacağı beklenen parçaları hayata geçirilememiştir.

Suriye'de ilgili durum ise daha farklıdır. 1980 yılında ortaya konan USAID raporuna ve Naff'ın çalışmasına göre, Fırat havzasının Suriye bölümünde kalan topraklar büyük ölçüde jipsli, sert, erozyona açık ve dikkatli sulama yapılmasını gerektiren alanlar olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki, her iki çalışmada bu ülkenin Fırat havzasında bulunan Jipsli topraklarının, sulama yapılabilecek tarım arazilerine oranı %50 gibi yüksek bir rakam olarak hesaplanmıştır.

Suriye'de sulama yapılan arazi büyüklüklerini genişletme çabalarının önündeki diğer bir engel ise toprak yüzeyinde meydana gelen tuzlanma olmuştur[17]. Tuzlanmanın etkisini ölçmek ve daha anlaşılır kılmak üzere, bu ülkede 1973 sonrası dönemde her yıl yaklaşık 4.000 ha. tarım arazisinin belirtilen nedenle üretim dışı bırakıldığı bilgisini vermek yeterli olacaktır[18].

Sulu tarım yapılan alanların genişletilebilmesi çabaları ise çoğu zaman toprak kazanımı gibi arazi yüzeylerinin jips ve tuzdan arındırılmasını gerektiren ve dolayısıyla ancak büyük ölçekli yatırımlarla gerçekleştirilebilecek yöntemlerin uygulanabilmesine bağlı kalmıştır. Karşılaşılan bu tür teknolojik ve ekonomik sorunlar nedeniyle de Suriye en başlarda havza çevresindeki topraklarla ilgili

---

15 Young, P., (2000), "Final Pieces of $ 32 Billion GAP Jigsaw Put in Place" *Middle East,* S. 304, (September), s. 23.

16 Medzini, A. ve Wolf, A., (2005), "The Euphrates River Watershed: Integration, Coordination, or Separation?" Finger, M., Tamiotti, L., ve Allouche, Jeremy (Der.), *The Multi-Governance of Water: Four Case-Studies*. Albany, SUNY Press, s. 144.

17 USAID: Syria: Agricultural Sector Assessment, (1980), USDA/AID-Syria, State Planning Commission, Washington D.C., C. 2, (June), s. 24-26.

18 FAO/UNDP: (1993), "Syrian Arab Republic", *Irrigation Subsector Review*, Mission Report, February, Rome, s. 11.
Meier, G, (1987), "Economic Development in Syria since 1970", Allan, J.A. (Der.), *Politics and the Economy in Syria*, London, School of Oriental and African Studies, s. 44.

öngördüğü proje hedeflerini küçültmek ya da tamamen terk etmek durumunda kalmıştır[19].

1990 yılında yaşanan Körfez Savaşı'na kadar Fırat havzasında sulanabilen en geniş arazi büyüklüğüne sahip ülke durumunda bulunan Irak'a gelince, müttefik güçlerin baraj ve su kanalları gibi birçok yapıta karşı düzenledikleri hava saldırıları veya askeri operasyonlar, birçok projeyi onarılamaz duruma getirmiş ya da tamamen terk edilmelerine neden olmuştur[20]. Savaş sonrası uygulanan ambargo ise mevcut yapıların onarımı için gerekli parça teminini zorlaştırmış, zaman zaman da yeni projelerin başlatılmasının önünde en büyük engellerden birini teşkil etmiştir[21].

Irak'ın havza ile ilgili planlarını engelleyen diğer önemli sorunlar arasında, sulama projelerinin kapsamında bulunan arazi yüzeylerindeki yüksek tuz oranları ile "waterlogging" olarak bilinen taban suyu fazlalıklarını saymak mümkündür. Her iki sorun da drenaj sistemlerinin oluşturulması ve toprak yüzeylerinin suyla arındırılması gibi pahalı yöntemlerin kullanımını gerektirdiği için de sulu tarım yapılabilecek arazi kazanımı çalışmalarını sınırlandırmıştır.

Konunun arz ile ilgili boyutuna gelince, Fırat ve Dicle nehirlerinin akışında yıllara ve mevsimlere bağlı olarak ortaya çıkan değişimler, yalnızca havza ülkeleri arasında değil, konunun uzmanı akademisyenler arasında da her iki kaynağın yıllık debileri hakkında ihtilafa düşmelerine neden olmuştur. Örnek olarak, Al-Khashab Fırat'ın yıllık debisini Irak sınırları içerisinde bulunan Hit ölçüm istasyonu verilerine göre 26.4 milyar m^3 olarak verirken, Kolars bu rakamı 32.7 milyar m^3, Lowi de 30 milyar m^3 olarak hesaplamış ya da tahmin etmiştir[22]. Kolars'ın bu bölgeyi çalışan ve uluslararası alanda uzmanlığına güvenilen biri olduğu gerçeğinden hareketle bu

---

[19] Medzini, Arnon., (1994), *The Euphrates River: An Analysis of a Share River System in the Middle East*, University of London: School of Oriental and African Studies, "Yayınlanmamış Doktora Tezi", (September), s. 84.

[20] Beschorner, N., (1992-1993), "Water and Instability In the Middle East", *Adelphi Paper*, (Winter), Chapter II.

[21] Sadik, A.K. ve Barghouti, S., (1994), "The Water Problems of The Arab World: Management of Scarce Water Resources", *Water in the Arab world: Perspectives and Prognoses*, Rogers P. ve Lydon, P. (Der.), Harvard, Harvard University Press, s. 12.

[22] Fırat'ın debisi ile ilgili farklı görüşler için bakınız; Kliot, Nurit, (1994), (a.g.e.), s. 110.

çalışmada Fırat'ın yıllık debisinin 31-32 milyar m^3 aralığında olduğu kabul edilecektir[23].

Fırat-Dicle havzasında bulunan su varlıkları ve talepleri ile ilgili olarak şu ana kadar sunulan veriler birlikte değerlendirildiğinde, birtakım önemli sonuçlara ulaşılabildiği görülecektir. En başta, havza ülkeleri arasında ilgili su kaynaklarının kullanımı ile ilgili ihtilaftan kaynaklanan bir sorun (bazılarınca çatışma) var olduğunun iddia edildiği dönemde dahi talep ve arz arasında yıllara yayılan önemli bir dengesizlik durumu ile karşılaşılmamıştır. Öyle ki, Tablo 3'te sunulan verilere göre son dönemlere kadar Fırat nehrinin tüketilmeyen, dolayısıyla normal akışına bırakılan su miktarı 9.5 ila 10 milyar m^3 arasında değişmektedir.

Yine de yapılan bu tespit, Fırat-Dicle nehirlerinin yıllık debileri ile talep edilen su miktarları arasında dönemsel dengesizlikler olmadığı anlamına gelmez. Sorunun tarihsel sürecine bakıldığında, 1975 yılında Fırat'ın taşıdığı su miktarının büyük ölçüde bölgede yaşanan kuraklık nedeniyle diğer yıllara göre normal kabul edilen seviyelerin oldukça altına düştüğü, bu durumun da Suriye ile Irak arasındaki ilişkileri dikkate değer bir şekilde kötüleştirdiği görülebilir[24]. Benzer bir gelişme yine kuraklığın havzaya hâkim olduğu 1990 yılında yaşanmış, zaten normal seviyesinin altına düşen Fırat'ın akışı, Atatürk Barajı'nın dolumu sırasında iyice yavaşlamış ve bu durum da mansap ülkelerinden ciddi protestoların yükselmesine neden olmuştur[25].

Fakat hatırlanacağı üzere kötümser yaklaşımın esas önermesi, havza ülkeleri arasında bir çatışmanın genel anlamda Fırat'ın Türkiye, Suriye ve Irak'ın taleplerini karşılamada yetersiz kalması nedeniyle ortaya çıktığı şeklindeydi. Yukarıda yapılan analizle ulaşılan sonuç ise, dönemsel değişimler dışarıda kalmak üzere, havza ülkelerinin yıllık toplam su taleplerinin hemen hemen hiçbir dönemde Fırat-Dicle su varlıklarının üzerine çıkmadığını göstermektedir.

---

[23] Türkiye sınırları içersinde Fırat nehrine yapılan toplam katkı 29.8 milyar m^3su olup, Suriye'deki kollar için hesaplanan bu rakam 2.050 milyar m^3'dür.
Kolars, John, F., & Mitchell, William, A., (1991), (a.g.e.), s. 250.

[24] Bari, Z., (1977), "Syrian-Iraqi Dispute Over the Euphrates Waters", *International Studies*, C. 16, S. 2, (April-June), s. 243.

[25] "Syria And Iraq Displeased With Turkey's Decision To Cut Water of Euphrates", (1989), *Briefing*, S. 767, (25 December), ss. 9-10.

Kötümser yaklaşımın diğer bir önermesi de Türkiye, Suriye ve Irak arasında ortaya çıkan çatışma olgusunun uzayıp giden müzmin bir yapı sergileyerek havza devletlerini sürekli bir teyakkuz durumunda kalmaya zorladığı idi. Yukarıdaki analizin vardığı sonuç ise, Fırat'ın akışında ortaya çıkan mevsimsel negatif değişmelere bağlı olarak havza ülkeleri arasındaki ilişkilerde periyodik kısa süreli parlamaların meydana geldiğidir.

İfade edilen nedenlerle, Fırat-Dicle su sorunu (*ya da çatışması*) genel anlamda arz-talep dengesizliğinden ortaya çıkmıştır önermesinin tam anlamıyla doğrulanamadığını söylemek mümkündür.

3.2.3.3. Dicle Havzasında Talep/Arz Dengesi

Havza su varlıklarından faydalanma çabaları bakımından Dicle nehri ile ilgili olarak yaşanan tarihsel süreç neredeyse Fırat'taki ile örtüşmektedir. İki tarihsel süreç arasında belki ortaya konulabilecek en önemli fark, yukarı kıyıdaş devletlerin Dicle kaynaklarını çok yakın zamanlara kadar kullanma ya da tüketme amacıyla kayda değer bir proje geliştirmemeleri olmuştur. Suriye ve Türkiye neredeyse bu nehrin sunduğu imkânlardan faydalanmak üzere ya hiçbir plan geliştirmemiş ya da nehirden faydalanmayı sağlayacak yeterli araçlara sahip olmamışlardır. Bu durumda Irak Dicle'nin asli faydalanıcısı olarak öne çıkmıştır.

1990 yılında Dicle'nin ortalama 43-52 milyar m^3 olarak hesaplanan yıllık debisinin 28-32 milyar m^3'nü Irak kullanırken, Türkiye ve Suriye sınırları içersinde tüketilen su miktarı ile ilgili herhangi bir kayda rastlamak mümkün olmamıştır[26]. Nehri besleyen kolların yaklaşık %60'nın mansap ülkesi Irak'tan kaynaklanıyor olması da, kuzeyde Türkiye ve Suriye eliyle nehrin akışında (*yüksek miktarlarda su tüketerek*) meydana getirilen olumsuz değişimin Irak'ı dikkate değer boyutlarda etkilemesine engel olmuştur[27].

Irak dışında kalan havza devletlerinin yakın dönemlere kadar Dicle su varlıklarından faydalanamama nedenlerinin Türkiye boyutunda, bu ülkenin Fırat nehri

[26] Kliot, Nurit, (1994), s. 148.
[27] Shapland, Greg, (1997), (a.g.e.), s. 106.

kaynaklarının geliştirilerek elde edilecek faydanın Dicle'ye göre daha hızlı ve daha büyük oranlarda olacağı kanaati olmuştur. Sulu tarıma uygunluk ve büyüklük bakımından Fırat çevresindeki arazilerin Dicle'ye göre daha elverişli olmaları da, bu nehirle ilgili projelerin ağırlıklı olarak tüketilen su miktarı üzerinde etkisi minimum olan hidroelektrik enerjisi üretimi için tasarlanmasına neden olmuştur[28].

Suriye'deki durum ise tercihten çok coğrafi koşulların empoze ettiği fiziksel bir sınırlama olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü bu ülkenin Dicle'ye erişimi yalnızca Türkiye ile sınır oluşturan 32 km'lik bir hat boyunca mümkün olduğu için ilgili nehrin kaynaklarından faydalanma girişimleri ancak küçük boyutlarda kalabilmiştir. Suriye'nin Dicle nehri çevresinde yaşayan nüfusunun yoğunluğu, ülkenin merkezi ve doğusuna göre daha seyrek oluğu için de bu nehir ile ilgili planlama yapma gereği ertelenebilmiştir[29].

Dicle nehri su varlığının büyüklüğüne gelince, bu rakamın 48.7-49.2 milyar m^3 gibi Fırat ile ilgili rakamların oldukça üzerinde olduğu tahmin edilmekte ya da hesaplanmaktadır[30]. Havzadaki su arzı ile talep arasındaki denge bakımından ise, en az iki ülkenin Dicle nehrinin kendi sınırları içerisinde kalan kısımlarında, tüketime yönelik kayda değer proje geliştirmemiş olmaları nedeniyle uzunca bir süre herhangi bir dengesizliğin söz konusu olmadığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu sonuca göre "Fırat-Dicle su kaynaklarının giderek kıtlaşması nedeniyle Türkiye, Suriye ve Irak arasında bir çatışma durumu ortaya çıkmıştır" tezinin yeniden sorgulanması gerekir tespiti çok da yanlış olmayacağı gibi, esasen bu tezin Fırat üzerinde yoğunlaşan bir sorun olarak yeniden tanımlanması doğru bir tutum olacaktır.

3.2.4. Potansiyel kıtlık

1919 yılında düzenlenen Paris Barış Konferansı'na katılan Amerikan Delegasyonu tarafından hazırlanan bir raporda, Fırat-Dicle havzasının kontrolü ve su

[28] Nippon Koei Co. LTD And Yüksel Proje A.Ş., (1989), "The Southeast Anatolian Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Ankara, April, Table 5.3.

[29] 1970 yılında Suriye nüfusunun ancak %8.3'ü Fırat boyunca yaşamakta olup, ilgili nehir etrafında tarım yapılan alanların, toplam tarım alanlarına oranı %16.7'si civarındadır.
Hinnebusch, Raymond, A., (1989), *Peasant and Bureaucracy in Ba'thist Syria: The Political Economy of Rural Development*, Boulder, Westview Press, s. 233.

[30] Lowi, Miriam R., (1993), *Water and Power: The Politics of A Scarce Resource In the Jordan River Basin*, London, Cambridge University Press, s. 52.

kaynaklarının kullanımı merkezinde bölge güçleri arasında çatışma çıkabileceği olasılığından bahsedilmiş ve böylece belki de ilk kez dikkatlerin potansiyel kıtlık olgusuna çevrilmesine neden olunmuştur[31]. Raporun içeriğinde, bahsi geçen dönemde havza kaynakları bölgeyi kontrol eden güçlerin ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılayacak bir seviyede iken, neden olumsuz bir tahminde bulunulduğu ya da böyle bir raporun hazırlanma gerekçesini ortaya koyan herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Raporun hazırlanmasından yıllar sonra yapılan çalışmaların da ortaya koyduğu gibi bilinen tek şey, havza kaynaklarını birlikte kullanma ya da paylaşma durumundaki aktörlerin daha fazla su tüketmeye yönelik taleplerinin bir şekilde birbirleriyle çatışacağı idi.

Fırat-Dicle su varlıklarının havza ülkelerinin uzun vadedeki taleplerini karşılamada yetersiz kalacağı anlamına gelen potansiyel kıtlık olgusunu destekler nitelikte bulgular ilk kez 1960'lı yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Dicle ile ilgili herhangi bir talep rakamının telaffuz edilmediği 1965 yılında Bağdat'ta düzenlenen 3'lü toplantı sırasında, havza devletlerinden Türkiye 14 milyar m^3, Suriye 13 milyar m^3 ve Irak 18 milyar m^3 Fırat suyu talebi beyanında bulunmuştur[32]. Toplamda 45 milyar m^3 suya ulaşan talebin ise, Fırat'ın yıllık ortalama debisinin oldukça üzerinde olduğu görülmüştür.

İlk bakışta açıklanan talep rakamlarının, havza devletlerinin o yıllarda tükettikleri su miktarlarını, değilse gerçek ihtiyaçlarını ya da gelecek yıllarda geliştirmeyi düşündükleri projeler kapsamında talep edebilecekleri su miktarlarını yansıtacağı düşünülebilir. Ancak ilgili rakamların asıl çıkış kaynağının Dünya Bankası tarafından tamamlanan bir çalışma olduğu hemen sonra anlaşılmıştır. Belirtilen çalışmayla her ülkenin havza çevresinde sulu tarıma elverişli tarım arazileri ayrı ayrı hesaplanmış, bu araziler için gerekli toplam su ihtiyacının ne olduğu tespit edilmiştir[33].

---

[31] Hurewitz, Jacop, C., (1972), *Diplomacy in the Near East and Middle East*, New York, Octagon Books, s. 42.
[32] *An-Nahar*, 17.05.1975.
[33] Naff, T.,ve Matson, R.C., (1984), *Water In the Middle East, Conflict or Cooperation*, Boulder, Westview Press, s.94.

Potansiyel kıtlık olgusu ile ilgili ikinci bulgu yine havza devletlerinin öne sürdükleri su talepleri ile ortaya çıkmış, her ülke geliştirmeyi düşündüğü projeler kapsamında ihtiyaç duyacağı su miktarlarını kendi hesaplamalarına göre açıklamıştır. Bu çerçevede Türkiye, Fırat çevresinde 1.083.00 ha. ve Dicle çevresinde 558.000 ha. tarım alanını sulamak üzere 10.429 milyar m^3 Fırat suyu ve 3.7 milyar m^3 Dicle suyuna ihtiyaç duyduğunu beyan etmiştir[34].

Suriye ise Fırat nehri çevresinde 1.040.000 ha.'lık tarım arazisinin sulanması için 16.512.000 milyar m^3 suya gereksinimi olduğunu belirtmiş, daha sonra da bu rakamları 460.300 ha. tarım alanı ve 7.894 milyar m^3 Fırat suyu olarak revize etmiştir[35]. Suriye'nin Dicle ile ilgili planlarına gelince, Shapland 1993 yılında Suriye Sulama Bakanlığı'nda yaptığı röportaja dayanarak, Suriye'nin 150.000-372.000 ha. tarım alanını sulamak üzere 5 milyar m^3 bir tüketim planladığını öne sürmüştür[36].

Tablo 5: Fırat-Dicle ile İlgili Havza Devletlerinin Sunduğu Resmi Talep-Arz Dengesi

	Havza Devletlerinin 1962 Dünya Bankası Raporu üzerine inşa ettikleri projeksiyonları		*Havza Devletlerinin bireysel projeksiyonları*	
	Fırat	**Dicle**	**Fırat**	**Dicle**
Türkiye	14 Milyar m^3	Veri yok	10.429 Milyar m^3	3.7 Milyar m^3
Suriye	13 Milyar m^3	Veri yok	7.894 Milyar m^3	5 Milyar m3 (Shapland)
Irak	18 Milyar m^3	Veri yok	24-27 Milyar m^3 15 Milyar m^3 (2000 yılında)	Veri yok (Tahmini Rakam 22-25 Milyar m^3)
Toplam	45 Milyar m^3	Veri yok	42.323-45.323 Milyar m^3	30.7-33.7 Milyar m^3
Su varlığı (Arz)	32 Milyar m^3	43-52 Milyar m^3	31-32 Milyar m^3	43-52 Milyar m^3

Irak resmi kaynaklarında Fırat çevresinde sulu tarıma uygun arazi büyüklüğü 1.952.000 ha. alan olarak hesaplanmış, bunun içinde 24-27 milyar m^3 suya ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Dicle'den talep edilebilecek su miktarı ile ilgili açıklanmış herhangi bir resmi rapor olmamasına rağmen, uzmanlar ilgili nehir çevresinde Irak'ın

[34] Nippon Koei Co. LTD And Yüksel Proje A.Ş., (1989), (a.g.e.), Table 5.3.
Bağış, A.İ. (1997), Turkey's Hydropolitics of The Euphrates-Tigris Basin", Water *Resources Development*, C. 13, S. 4, s. 570.
[35] Kolars, John, F., ve Mitchell, William, A., (1991), (a.g.e.), s.145-150.
Wakil, M., (1993), "Analysis of Future Water Needs For Different Sectors in Syria", *Water International*, S. 18, ss. 19-20.
[36] Shapland, Greg, (1997), (a.g.e.), s. 128.

sulu tarım yapabileceği arazi büyüklüğünün 2.5 ile 4 milyon ha. alan arasında değiştiğini öne sürmüşlerdir[37].

Her iki havza için yukarıda verilen bulgular ışığında; Türkiye, Suriye ve Irak'ın Fırat üzerinde gerçekleştirmeyi düşündükleri projeler için gerekli su miktarının, bu havzanın kaynaklarından karşılanamayacağı; Dicle su varlıklarının ise her devletin planlanan projelerini gerçekleştirmek üzere yeterli olacağı sonucuna ulaşılabilir.

Yalnız bu sonuç otomatik olarak Fırat-Dicle havzasında potansiyel kıtlık vardır, gibi kesin bir yargıya dönüştürülemez. Çünkü havza devletleri tarafından ifade edilen talep rakamları her ne kadar tek başlarına önemli bir gösterge olarak kabul edilebilirse de, bu rakamların kıtlık durumu ile ilgi gerçeği yansıtıp yansıtmadıkları kesin değildir. Zira birçok pazarlık sürecinde gözlemlenebileceği gibi, devletler gerçek taleplerinin ötesinde rakamları görüşme masasına getirebilmekte, daha sonra da bu rakamları olmaları gereken seviyelere indirebilmektedirler[38]. Belirtilen nedenle açıklanan talep rakamlarının objektif bir değerlendirmeye tabi tutulmaları, daha sonra potansiyel kıtlık ile ilgili bir yargıya varılması daha doğru bir tutum olacaktır. Diğer bir ifadeyle, Fırat-Dicle su varlıklarının havza devletlerinin gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olup olmayacağını tespit edebilmek üzere, açıklanan talep rakamlarının bağımsız çalışmalar tarafından ortaya konan rakamlarla karşılaştırılmaları gerekmektedir.

Resmi taleplerin nesnelliğini değerlendirmeye geçmeden önce, birçok uzman tarafından dile getirilen önemli bir kısıtlamanın burada hatırlatılması doğru olacaktır. Naff havza devletlerinin Fırat-Dicle kaynakları ile ilgili gelecek planlamalarının gerçekleştirilebilir olup olmadığı ile ilgili olarak, gerçeğe yakın bir analiz yapmanın zor olduğunu, bu zorluğun da konuya ilişkin ulaşılabilecek detaylı bilgilerin sınırlılığından kaynaklandığını belirtmiştir. Benzer bir şikâyeti Kolars dile getirirken; "*Nehir debileri, yağış miktarları, buharlaşma oran ve miktarları, tüketim için nehirlerden alınan su miktarları, kullanım sonucu nehre dönen akış miktarları,*

---

[37]Al-Hadithi, A.H. (1979), "Optimal Utilization of The Water Resources of The Euphrates River in Iraq", University of Arizona: Graduate College yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 106.
Kliot, Nurit, (1994), (a.g.e.), s. 146.
[38] Naff, T.,ve Matson, R.C., (1984), (a.g.e.), s. 92.

tuzluluk ve bunlar gibi birçok değişken ile ilgili bilgiler Ortadoğu'nun hemen hemen her yerinde oldukça kıttır, yetersizdir ve sorgulamaya açıktır" ifadesini kullanır.

Her iki uzmanın benzer şikâyetlerde bulunmalarının arkasındaki esas nedenlerden biri, Ortadoğu'da birçok devletin ifade edilen türde bilgileri mahrem ya da gizli olarak nitelendirme eğilimleridir. Bilginin güç olduğuna inanan, gereğinden fazla bilgi paylaşmanın görüşme masasında pazarlık gücünü azaltacağı kanaatini taşıyan devletler, sahip oldukları bilgileri diğer havza devletlerinden ve hatta zaman zaman kendi toplumlarından saklı tutmaya çalışırlar[39].

Öyle ki herhangi bir mansap ülkesi, gerçekte ihtiyaç duyacağı miktarın ötesinde bir su talebinde bulunabilmek için, sulu tarıma uygun arazilerinin büyüklüğünü olduğundan daha büyük gösterebilir. Benzer şekilde, herhangi bir kaynak ülkesi sulu tarıma uygun arazilerinin büyüklüğünü olduğundan daha küçük göstererek, ileriki yıllarda yalnızca sınırlı miktarda su tüketeceğini, dolayısıyla kendi projelerinin aşağı kıyıdaş devletlerin su taleplerine herhangi bir olumsuz etkisinin olamayacağını iddia edebilir. Bu tür davranışları açıklamak üzere Kolars'ın benzetmesi oldukça aydınlatıcıdır;

> *"Su kaynakları ile ilgili doğru bilgi edinmeye çalışmak çölde koyun saymaya benzer. Yem temini bakımından dış yardım söz konusu olduğunda, ortada çok sayıda koyun vardır. Eğer söz konusu olan koyun başına bir vergi alınması ise, ortada oldukça az koyun vardır."*[40]

Doğru bilgiye ulaşma konusunda karşılaşılan zorlukların ortaya çıkardığı belki de en önemli sonuç (*Tablo 6'da gözlemlenebileceği gibi*); Fırat-Dicle havzasında potansiyel kıtlık olgusunu en nesnel şekilde belirlemek üzere yararlanılması düşünülen bağımsız kaynakların sunduğu veriler arasında bile bir tutarlılık olmadığı, zaman zaman bu verilerin birbirleriyle çelişebildikleridir.

---

[39] Randal'a göre Ortadoğu ülkelerinde su kaynakları ile ilgili bilgiler nükleer sırlar gibi korunmaktadır.
Randal, J.C., "Euphrates Dam Aids Turkish Rebels", The Washington Post, 15.05.1992.
Wolf, A., (1997), "International Water Conflict Resolution: Lessons from Comparative Analysis", *International Journal of Water Resources Development*, C. 13, S. 3, s. 354.

[40] Kolars, John, (1994), "Problems of International River Management: The Case of the Euphrates", in Biswas, Asit K. (Der.), *International Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile*, Oxford, Oxford University Press, s. 88.

Tablo 6: Suriye ve Irak'ın Fırat-Dicle Havzasında Sulu Tarım Yapılabilir Arazi Büyüklükleri ve Bunlar İçin Gerekli Su Miktarları

KAYNAK	ÜLKE		
	SURİYE	IRAK	İHTİYAÇ DUYULAN SU MİKTARI
Anderson	200.000-500.000 (ha.)		3.2-8 milyar m^3
Beamount (1992)	400.000-800.000 (ha.)		6.4-12.8 milyar m^3
Hardan		750.000 (ha.) 2.150.000 (ha.)	12 milyar m^3 28.5 milyar m^3
Kliot		1.883.000 (ha.)	24.27 milyar m^3
Kolars (1991)	375.000 (ha.)	1.294.000 (ha.)	6 milyar m^3 (Suriye) 17.2 milyar m^3 (Irak)
Kolars (1992)	397.000 (ha.)	1.550.000 (ha.)	6.3 milyar m^3 (Suriye) 20.6 milyar m^3 (Irak)
Naff & Matson	600.000-650.000 (ha.)		9.6-10.4 milyar m^3
Shapland	400.000 (ha.)		6 milyar m^3
Khashab		1.200.000 (ha.)	9.6. milyar m^3
USAID Raporu	320.000 (ha.)	1.00.000-1.200.000 (ha.)	5.1 milyar m^3 (Suriye) 13.3-17 milyar m^3 (Irak)

Yukarıda Suriye ve Irak için sunulan bağımsız verilere bakıldığında, sulu tarım yapılacak arazi büyüklüklerinin Suriye için 200.000 ile 800.000 ha. alan, Irak için de 1.000.000 ile 1.833.000 ha. alan arasında büyük bir faklılık sergilediği görülebilir. Belirtilen arazi büyüklüklerini sulamak için gerekli kaynaklara gelince, bu rakamların Suriye için 3.2 ile 12.8 milyar m^3, Irak için de 12 ile 27 milyar m^3 su arasında belirlendiği gözlemlenebilir.

Bağımsız verilerin zaman zaman birbirleriyle çeliştiğine örnek olması bakımından Kolars ve Khashab'ın sunduğu rakamlara bakıldığında, Irakta sulu tarım yapılabilecek arazi büyüklüklerinin her iki uzman tarafından neredeyse eşit verildiği, ancak aynı arazilerin sulanması için gerekli su miktarının Kolars tarafından 17.2 milyar m^3, Khashab tarafından da 9.6 milyar m^3 su olarak hesaplandığı görülebilir.

Türkiye ile ilgili verilere gelince, literatürde resmi makamlar tarafından verilen sulu tarım yapılabilecek arazi büyüklüklerine dikkate değer bir itiraz bulunmaması, bu rakamların bağımsız uzmanlarınki ile hemen hemen örtüştükleri anlamında yorumlanabilir. Türkiye örneğinde ortaya konulan veriler arasında çelişkinin ortaya

çıktığı asıl alan, aynı arazilerin sulanması için gelecekte ihtiyaç duyulacağı hesaplanan su miktarlarıdır.

Kolars Türkiye'nin GAP projesi tamamlandığında Fırat nehrinden tüketeceği su miktarının 21.6 milyar m^3'e kadar ulaşabileceğini iddia etmektedir[41]. Yalnız bu rakamın, suyun Türkiye'de tarım arazilerine uygulanmasının ardından nehre akış yönünün daha alt kısımlarında tekrar geri döneceğini ve Fırat'ın Khabur kolundan gelecek doğal akımı dikkate almadığı unutulmamalıdır. Bu miktarlar da dikkate alındığında, Suriye'nin kullanabileceği su varlığı 20-21 milyar m^3'e, yani Fırat'ın yıllık ortalama debisinin 2/3 oranına yükselecektir. Yine Kolars'a göre Türkiye'nin Dicle'yi kullanımı, bu nehrin sağladığı toplam su miktarını 6.7 milyar m^3 azaltacaktır[42].

Tablo 7: Türkiye'nin Fırat Nehri için Geliştirdiği Projelerin Neden Olabileceği Su Kaybı

KAYNAK	POTANSİYEL SU KAYBI
Kolars	Fırat nehrinin Suriye'ye ulaşan kısmında 1/3 oranında
Naff & Matson	Fırat nehrinin Suriye'ye ulaşan kısmında %40'lık, Irak'a ulaşan kısmında ise %80'lik
Shapland	Fırat nehrinin Suriye'ye ulaşan kısmında %50
Kliot	Fırat nehrinin Suriye'ye ulaşan kısmında 2/3 oranında

Naff, Kolars'ın hesapladığı rakamların ötesine geçerek, Türkiye sınırları içerisinde gerçekleşecek tüketim dikkate alındığında, Fırat nehrindeki su varlığının Suriye'ye ulaşan kısmında %40'lık, Irak'a ulaşan kısmında ise %80'lik bir azalma olacağını öne sürmektedir[43]. Hesaplamalarında farklı bir matematiksel formül uygulayan Shapland ise, Fırat nehrinin yıllık ortalama akışının neredeyse yarısını Suriye topraklarına varmadan kaybedeceğini belirtmektedir[44]. Son olarak, bir USAID raporundan alınan verilere dayanarak Kliot, Türkiye'nin planlanan tüm projelerini tamamlaması durumunda Fırat nehrinden 19.2 ile 20.2 milyar m^3 arasında su

41 Kolars, John, (1994), (a.g.e.), s. 86..
42 Kolars, J., (1992), "Water Resources of the Middle East", *Canadian Journal of Development Studies*, C. 106, s. 108.
43 Naff, T.,ve Matson, R.C., (1984), (a.g.e.), ss. 94-95.
44 Shapland, Greg, (1997), (a.g.e.), s. 124.

tüketeceğini, Suriye'ye kalan su miktarının da 11.8 milyar m^3'e gerileyeceğini söylemektedir[45].

Tüm bu veriler ışığında Fırat-Dicle havzasında potansiyel kıtlık olgusu tekrar ziyaret edildiğinde aşağıdaki sonuçlara varmak mümkün olacaktır;

- Resmi ya da bağımsız uzman verilerinin tümü, Dicle nehri su kaynaklarına erişim ya da kullanma nedeniyle herhangi bir çatışma olasılığının minimum düzeyde olduğuna işaret etmektedir.
- Fırat ile ilgili ortaya çıkan tablo oldukça karışıktır, çünkü bu nehirle ilgili sunulan veriler birbirinden oldukça farklı, zaman zaman da ihtilaflı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu sonuçlar en basit şekliyle, değerlendirmede bulunan kişinin bakış açısına ya da öznel görüşüne göre değişebilmektedirler.

Tablo 8'de gösterildiği gibi, "iyimser senaryo" koşullarında Fırat nehrinde bulunan su varlığının, herhangi bir ihtilafa neden olmaksızın havza devletlerinin planlanan projelerini gerçekleştirmeye yeterli olacağı söylenebilir.

Tablo 9'da gösterildiği gibi "en kötü durum senaryosu" (worst-case scenario) koşullarında, havza devletlerinin Fırat nehrindeki su varlığının neredeyse 2 katı bir talepte bulunacakları bir durumla karşılaşılacaktır.

Tablo 8: İyimser Senaryo

	Tüketim Tahmini	Fırat Su varlığı	Fazlalık
Türkiye	10.429 Milyar m^3	32 Milyar m^3	6.371 Milyar m^3
Suriye	3.2 Milyar m^3		
Irak	12 Milyar m^3		
Toplam	25.629 Milyar m^3		

Tablo 9: En kötü Durum Senaryosu

	Tüketim Tahmini	Fırat Su varlığı	Fazlalık
Türkiye	21.3 Milyar m^3	32 Milyar m^3	30.6 Milyar m^3 (Yetersiz Kalan Miktar)
Suriye	12.8 Milyar m^3		
Irak	28.5 Milyar m^3		
Toplam	62.6 Milyar m^3		

Potansiyel kıtlık olgusu ile ilgili yapılan detaylı analizin ardından varılan bu sonuçların; kötümser yaklaşımın, Fırat-Dicle nehirlerindeki su varlıkları ile Türkiye,

[45] Kliot, Nurit, (1994), (a.g.e.), s. 146.

Suriye ve Irak'ın havza kaynaklarından yararlanmak üzere geliştirdikleri projeler için gerekli su miktarları arasında gelişen uyumsuzluk nedeniyle bir çatışma ortaya çıktığı argümanını herhangi bir şüpheye yer vermeyecek kesinlikte desteklediğini söylemek zordur.

Yine de havza devletlerinin ihtilafın yaşandığı tarihsel süreç içerisinde "en kötü durum senaryosu" verilerine göre davranışlarını belirlemiş olma ihtimali, bu alanda daha detaylı bir incelemeye gereksinim olduğunu ortaya koymaktadır. Böyle bir inceleme "en kötü durum senaryosu" ile çatışma arasında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi kurmanın ne derece doğru bir tutum olduğu üzerinde yoğunlaşmalıdır. Diğer bir deyişle, havza devletlerinin "en kötü durum senaryosu" algılamaları, otomatik ve kaçınılmaz olarak çatışmaya neden olabilecek bir eyleme ya da davranışa dönüşmüş müdür, sorgulaması yapılmalıdır.

Bunun için de havza devletlerinin herbirinin Fırat-Dicle kaynaklarına ne kadar bağımlı olduğunun, bu bağımlılığın havzadaki diğer devletler tarafından belirli bir davranış biçiminin kabul ettirilmesi ya da var olan bir davranış biçiminin değiştirilmesi amacıyla bir araç olarak kullanılıp kullanılmadığının tespit edilmesi gerekir.

3.3. BAĞIMLILIK KAVRAMI

Zamana göre farklılaşan, her devletin öznel algılamasına bağlı olarak değişen yapısıyla öne çıkan bağımlılık kavramını kesin ifadelerle tanımlamak ya da mutlak sınırlarını belirlemek oldukça zordur. Yine de paylaşıma ya da ortak kullanıma konu olan herhangi bir su kaynağı ile ilgili olarak, devletlerin bağımlık durumunu tespit etmeye yardımcı olabilecek yöntemler bulunabilir. Fırat-Dicle havzası örneğinde yararlanılabilecek en somut yöntem ise, Türkiye, Suriye ya da Irak'ın ilgili havzanın su varlığına erişimlerinin ya da kullanımlarının sınırlanması durumunda ortaya çıkması muhtemel etkilere bakmak olabilir.

Diğer taraftan devletlerin paylaşıma ya da ortak kullanıma konu bir havzanın kaynaklarına bağımlılığının derecesini nispeten daha basit bir şekilde belirlemek mümkündür. Bunun için herhangi bir havza devletinin, nüfusu ve ekonomisi için

gerekli temel su ihtiyaçlarını karşılayamaması durumunu ifade eden "akut kıtlık" bir ölçüt olarak kullanılabilir. Kötümser yaklaşımın önermesine göre, herhangi bir devlet akut kıtlık durumunu en önemli stratejik kararların alındığı yaşamla ölüm arasındaki eşik olarak algılayacaktır. Bu önermeden hareketle devletlerin akut kıtlık koşullarına yaklaştıkça paylaşıma ya da ortak kullanıma konu havzanın kaynaklarına bağımlılığının yükseleceğini söylemek mümkün olacaktır[46].

Bağımlılığın başkaları tarafından manipüle edilebilir olup olmadığını tespit etmek için de; paylaşıma ya da ortak kullanıma konu bir havzanın kaynaklarından faydalanmaya çalışan bir devletin, havzaya erişimi ya da tüketilecek kaynak büyüklüğünün etkilenerek diğer devletlerce engellenip engellenmediğine bakılabilir. Burada diğer devletlerin böyle bir niyet taşıyıp taşımadıkları kadar engellemeye çalıştıkları devletin çabalarını boşa çıkartmaya yeterli araçlara sahip olup olmadıkları da önem kazanmaktadır.

Yapılan değerlendirmeler ışığında, "potansiyel kıtlık olgusu Türkiye, Suriye ve Irak'ı Fırat-Dicle kaynakları odağında kaçınılmaz bir çatışmaya sürüklemiştir" iddiasında bulunabilmek üzere;

- İlgili devletlerin Fırat-Dicle su sorunu ile ilgili yaşanan tarihi süreçte akut kıtlık ile karşı karşıya kaldıklarının ve/veya böyle bir durumla gelecekte karşılaşacaklarına ikna olduklarının,
- Herhangi bir havza devletinin hâlihazırda karşı karşıya olduğu ya da potansiyel olarak karşılaşacağı akut kıtlık durumu ile diğer devletlerin iradeleri ve bilinçli tercihleri arasında doğrudan bir bağıntı (*neden-sonuç ilişkisi*) olduğunun ortaya konulması gerekmektedir.

3.5.1. Fırat-Dicle Havzası Devletlerinin Bağımlılığı Konusu

Fırat-Dicle havzası devletlerinin bağımlılığı konusunu analiz etmeye geçmeden önce, aşağıda sunulan verilerin birçoğunun 1980'li yılların sonu ile 1990'ların başına ait olduğuna dikkat etmek gerekmektedir. Bu tarihlerin seçilmesinin ardındaki gerekçe ise, Türkiye, Suriye ve Irak'ın aralarında su kaynaklarını kullanımı ya da paylaşımı ile ilgili olarak çatıştıkları iddialarının yoğunlaştığı dönemler olmasındandır.

---

[46] Golubev, G.N., (1993), "Sustainable Water Development: Implications for the Future", *International Journal of Water Resources Development*, C. 9, S. 2, s. 132.

Fırat-Dicle nehirlerinin akış yönü itibarıyla kaynak ülkesi durumunda bulunan Türkiye'den başlanacak olursa, bu ülkenin havzanın kaynaklarından yararlanma girişimleri Güney Doğu Anadolu Projesi ile özetlenebilir. Bu projenin hedefleri arasında; bölgesel kaynakların mobilize edilmesi, bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılması, üretimin arttırılması, istihdam yaratılması, gelir seviyelerinin yükseltilmesi, şehir kent merkezlerinin geliştirilmesi ve bölgede ekonomik büyüme ile sosyal dengenin devamlılığının sağlanması yer almaktadır.

GAP kapsamında öngörülen büyük ölçekli projelerin yapım aşamasına henüz geçilmediği 1984 yılında, bölgede yaşayan insan sayısı 4.3 milyon ve yıllık nüfus artış hızı %3.7 oranında kaydedilmişti[47]. Bu nüfusun %70'i tarımda istihdam edilmekte, tarım sektörü de Gayri Safi Bölge Hâsıla'ya (GSBH) %44 oranında katkı sağlamaktaydı. Gayri Safi Bölge Hâsıla, $1600 civarında seyreden Gayri Safi Milli Hâsıla'nın (GSMH) %40'ına denk gelmekte ve GSMH'ya %4 oranında katkı sağlamaktaydı[48].

Yine aynı tarihlerde, Fırat-Dicle nehirleri Türkiye'nin yerüstü su kaynaklarının % 28,5'ini, hidroelektrik enerjisi potansiyelinin %40'ını temsil ederken, GAP bölgesinin Türkiye toplam elektrik enerjisi üretimine katkısı neredeyse dikkate alınmayacak bir seviye idi[49]. Bu arada, Türkiye'nin enerji tüketimi (1975 ile 1982 yılları arasında) %30 oranında artmıştı ve ülke elektrik enerjisinin %25'ini yurtdışından ithal ettiği ve karşılığında 3.5 milyar dolar ödediği yakıtla üretmekteydi[50].

GAP'ın tamamlanması ile bölgedeki nüfusun 10 milyonun üzerine çıkması, 7460 megavatın üzerinde kurulu güç kapasitesiyle yılda 27 milyar kilovat saatlik hidroelektrik enerjisinin üretilmesi, böylece ülke elektrik enerjisinin %25'inin ve

---

[47] Ünver, İ.H., (1997) "Southeastern Anatolia Project (GAP)", *Water Resources Development*, C. 13, S. 4, s. 455.

[48] Bağış, A.I., (1991), "Water in the Region: Potential and Prospects", Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East*, Ankara, Hacettepe University Press, s. 28.

[49] Kliot, Nurit, (1994), (a.g.e.), s. 134.

[50] Kolars, J., (1986), "The Hydro-Imperative of Turkey's Search for Energy", *The Middle East Journal*, C. 40, S. 1, (Winter),vss. 53-67.

hidroelektrik enerjisinin %85'inin bölgeden karşılanması beklenmektedir[51]. Proje kapsamında 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ile Türkiye'de ekonomik olarak sulanabilir toplam alanın % 20'sine ulaşılması da hedeflenmektedir. Böylece GAP bölgesinde sulu arazilerinin %2.9'dan %22.8'e yükselmesi, yağmur suyu ile sulama yapılan arazi oranlarının %34.3'den %10.7'ye gerileyeceği de hesaplanmaktadır[52].

Yine GAP Master Planı projeksiyonlarına göre; GAP GSBH'nın yılda % 7.7 oranında artarak 3'e katlanacağı, sektörel performans açısından tarımsal üretimin 20 kat artacağı, tarımdaki katma değerin 2.5 milyar dolardan 6.4 milyar dolara yükseleceği, her şeyden önemlisi de 1.8 milyon yeni istihdam yaratılarak 2005 yılında 1.528.000 kişi olan çalışan insan sayısının 3.324.000'e yükseleceği öngörülmektedir[53].

Fırat ve Dicle'nin akış yönünde ikinci sırada bulunan Suriye'ye gelince, 1997 yılında 15.1 milyon olarak hesaplanan ülke nüfusunun yıllık %3.45 oranında arttığı, her iki nehirdeki su varlığının ülkenin toplam su kaynaklarının %66'sını ve hidroelektrik potansiyelinin %95'ni barındırdığı görülmektedir. Fırat-Dicle çevresindeki tarım alanları da ülkenin ekonomik olarak sulu tarım yapılabilir toplam arazi büyüklüğünün %65'ini teşkil eder[54].

1990 yılında Suriye nüfusunun 1/3'ünün tarımda istihdam edildiği, tarımın ülke GSMH içindeki payının %28 olduğu kayıtlara geçmekteydi[55]. 1980'lerde Fırat üzerindeki Tabqa barajı ülke elektriğinin %60'ını üretirken, barajın ülke toplam

---

[51] Ünver, İ.H., (1997), (a.g.e.), s. 462.
Bağış, A.İ. (1997), s. 572.
[52] GAP'ın güncel etkileri bakımından;
-Türkiye'de hidroelektrik enerji üretiminin önemli bir bölümünün GAP kapsamındaki Karakaya, Atatürk, Dicle, Karalkızı, Birecik, Karkamış ve Batman Hidroelektrik Santrallerinden sağlandığını,
-Tesislerin açılışından 2005 yılı sonuna kadar toplam 253 milyar kilovat saat hidroelektrik enerjisi üretildiğini, bu enerjinin parasal değerinin de yaklaşık $15 milyar olduğu dikkate alınmalıdır.
GAP İdaresi, (http://www.gap.gov.tr), (Erişim Tarihi: 18.12.2011)
Altınbilek, D. (1997), "Water And Land Resources development in Southeastern Turkey", *Water Resources Development*, C. 13, S. 3, s. 312.
[53] Altınbilek, D. (1997), (a.g.e.), s. 323.
Tekeli, S., (1990), "Turkey Seeks Reconciliation For the Water Issue Induced By the South East Anatolia Development Project (GAP)", *Water International*, C. 15, ss. 207-208.
[54] Wakil, M., (1993), (a.g.e.), s. 63.
[55] "How to Fight over Water and Waste it too", The Economist, 12.05.1990.

elektrik üretimi içerisindeki payının termal ve gazla çalışan tesislerin açılıp, elektrik enerjisi üretim kapasitesinin önceki yıllara göre iki katına çıkartılmasıyla azaldığı da rapor edilmekteydi[56].

Fırat-Dicle akış çizgisinde en sonda bulunan Irak ile ilgili verilere gelince;

- Her iki nehirdeki su varlığının ülkenin toplam su kaynaklarının %98'ini oluşturduğu[57],
- 1992 yılında 16.2 milyon olan ülke nüfusunun yıllık %3.6 oranıyla hızla arttığı[58],
- 1987'de ülke toplam nüfusunun %33'ünün tarımda istihdam edildiği[59],
- 1990'larda 5.5 milyon çiftçinin Fırat çevresinde yaşadığı[60],
- Tarımın GSMH katkısının %5 ile %10 arasında değişen oranlarda oldukça düşük seviyede katkı sağladığı[61],
- Fırat üzerindeki barajlardan elde edile elektrik enerjisinin, ülke toplamının %2.5'ini teşkil ettiği bilgilerini aktarmak mümkündür[62].

Fırat-Dicle'ye komşu devletlerin havza kaynaklarına bağımlılığını tespit etmek üzere şu ana kadar verilen kısa özet bile, ilgili nehirlerin su varlığının her üç ülke için ne kadar önemli olduğunu anlatmaya yeterli görünmektedir. Aynı özet ışığında, belirtilen devletlerden herhangi birinin havza kaynaklarına erişiminin sınırlanması ya da engellenmesi durumunda önemli sorunlarla karşılaşılacağı, dolayısıyla herbirinin Fırat-Dicle'nin kesintisiz akışına bağımlı olduğu söylenebilecektir.

3.5.2. Fırat-Dicle Havzasına Bağımlılığın Derecesi

Türkiye, Suriye ve Irak'ın Fırat-Dicle havza kaynaklarına bağımlı olup olmadıklarını analiz etmek bakımından yukarıda kullanılan yöntem, aynı devletlerin bağımlılığının derecesini belirlemek üzere büyük ölçüde yetersiz kalacaktır.

---

[56] Hindley, A., (1990), "Power and Water in the Middle East", *Middle East Economic Digest*, (19 January).
Alan, G., (1999), "Syria to Spend $ 2 Billion on Electricity Sector", *Middle East*, (May), s. 31.
[57] Kliot, Nurit, (1994), (a.g.e.), s. 150.
[58] Kolars, J., (1992), (a.g.e.) 104.
[59] Fisher, W.B., (1989), "Iraq: Physical and Social Geography", *The Middle East and North Africa*, s. 465.
[60] *Middle East International*, 16.02.1990.
[61] "Iraq", (1990), *Middle East Executive Reports*, C. 13, S. 6, (June), s. 12.
[62] Kliot, Nurit, (1994), (a.g.e.), s. 147.

Havza devletlerinin kendi nüfuslarının ve ekonomilerinin temel ihtiyaçlarını karşılarken Fırat-Dicle su varlığına güvenip güvenemeyeceklerini test etmek üzere daha sofistike bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Bunun için Beamount adlı bir uzman tarafından geliştirilen, 1 milyon nüfuslu Batı şehirleri tarzında bir kentin yılık toplam su ihtiyacını ölçen bir yöntemin kullanılmasının daha uygun olabileceği düşünülmektedir. Tarım sektöründe sulama için kullanılacak kaynakları dışarıda bırakan hesaplama sonucuna göre, böyle bir şehir yılda 146 milyon m^3 su tüketecektir. Verilen rakam aynı şehrin sadece içme suyu gereksinimini karşılamak için gerekli miktarın nerdeyse 66 katı bir değere sahiptir[63].

İfade edilen hesaplama yöntemi Fırat havzasına uyarlandığında;

- 1990 yılında, Türkiye, Suriye ve Irak'ın toplam nüfusunu oluşturan 84 milyon insanın hepsinin şehirlerde yaşadığı,
- Bu insanların, Batılı tarzda yüksek oranda su tüketim alışkanlığına sahip oldukları,
- Yine bu insanların hepsinin yalnızca Fırat'ın su varlığına bağımlı oldukları, varsayımları yanyana getirildiğinde, ihtiyaç duyulan toplam su miktarının Fırat'ın yıllık debisinin %26'sına eşit olduğu sonucu ortaya çıkacaktır.

İlgili varsayımlar gerçek verilerle ikame edildiğinde, yani;

- Yalnızca ifade edilen tarihte değil, belki de hala bugün havza ülkelerinin nüfusunu oluşturan insanların tümünün Batı tarzı şehirlerde yaşamadığı,
- Her üç ülkede şehirlerde yaşayan insan sayılarının Batılı ülkelerle karşılaştırılamayacak kadar düşük olduğu, halihazırda şehirlerde yaşayan insanların su tüketim alışkanlıklarının da bulundukları bölgelerin koşullarına uyum sağlayacak tarzda şekillendiği,
- Havza devletlerinin yalnızca Fırat'ın su varlığına bağımlı olmadıkları,
    - Başta Türkiye'nin, yeraltı suları da dâhil olmak üzere, toplam ortalama yıllık su varlığı, Suriye ve Irak'a bırakılan 16 milyar m^3 düşüldükten sonra 112 milyar m^3'dür.
    - Suriye başta Yarmuk, Halep, Asi olmak üzere yılda 9.5 milyar m^3'ün üzerinde Fırat'a alternatif yer üstü ve yer altı kaynaklarına sahiptir.

[63] Beamount, P., (1994), "The Myths of Water Wars and the Future of Irrigated Agriculture in the Middle East", *Water Resources Development*, C. 10, S. 1, ss. 9-15.

- Irak'ın yalnızca Dicle'nin kendi sınırları içinde kalan kollarından tek başına kullanabileceği su miktarı 30 milyar m^3 üzerindedir.

bilgileri yan yana getirildiğinde, ihtilafın var olduğu düşünüldüğü tarihlerde ilgili havza devletlerinin nüfuslarının temel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduklarını söylemenin ne kadar zor olduğu sonucu ortaya çıkacaktır.

Yine de, yukarıda verilen tekniğin tek başına herhangi bir havza devletinin bağımlılığını ölçmek bakımından yeterli olacağını düşünmek çok da doğru olmayacaktır. Çünkü yalnızca evsel (*domestic*) tüketimi dikkate alan, tarım gibi özellikle Ortadoğu gibi bölgelerde su varlıklarının büyük bir bölümünü (%70 ile %90) tüketen faaliyetlerin ve sektörlerin hesaplamalar dışında bırakılması yanıltıcı olabilecektir. Başta sulama olmak üzere tüketici yönü olan ekonomik sektörleri de dikkate alan, daha kapsayıcı bir hesaplama yöntemi olarak Hillel tarafından geliştirilen "Minimum Su İhtiyacı" metodu, belirtilen nedenle daha nesnel sonuçlar verebilir gibi görünmektedir.

Hillel'in metoduna göre başta içme suyu olmak üzere kentsel, endüstriyel ve mütevazi tarım (*modest agriculture*; *bahçelerde sebze ve meyve yetiştirilmesi*) için gerekli kişi başına yıllık su miktarı 125 m^3. Model kişi başına yıllık 65 m^3 suyun mütevazi tarım için kullanılacağını hesaplamakta, bu suyun da içme suyu, kentsel ve endüstriyel kullanım sonrası yeniden kazanma (*recycling*) yöntemiyle elde edilebileceğini öngörmektedir[64].

Yukarıdaki varsayımlarımızdan Fırat-Dicle havzası devletlerinin toplam nüfuslarının tümüyle Fırat'a bağımlı olduğuna, yani her türlü temel ihtiyacın bu nehrin su varlığından karşılandığına, geri dönülecek olursa, bu model şu sonuçları verecektir:

- Su tüketme niteliği olan tüm sektörlerce (*içme suyu, kentsel, endüstriyel mütevazi tarım*) ihtiyaç duyulan yıllık toplam su miktarı 10.5 milyar m^3'tür.
- Havza devletlerinin nüfus artış hızlarının eskisi gibi yüksek olacağı varsayımıyla, bu rakam 2025 yılında 21.75 milyar m^3'e çıkarak Fırat'ın yıllık debisinin %60'ına, Fırat-Dicle toplamının ise %38'ine eşit olacaktır.

[64] Hillel, I.S., 1995), "Towards Resolving Conflicts Over Water Between Israel and Its Neighbours", Allan, J.A., Court, O.H.J. (Der.), *Water In the Jordan Catchment Countries: A Critical Evaluation of the Role of Water and Environment In Evolving Relations In the Region*, London, SOAS University Press, ss. 75-78.

Bu hesaplamada kıyıdaş devletlerin erişebilir oldukları alternatif kaynakların dikkate alınmadığı unutulmamalıdır. Yukarıda her üç ülkenin de Fırat dışında kullanabilecekleri kaynaklar ile ilgili özet bilgiler verildiği için burada tekrar edilmelerine gerek yoktur.

Hillel'in metodunun Fırat-Dicle örneğine uygulanmasının ardından da şu sonuca ulaşmak mümkündür; havza devletlerinin, ne su kaynaklarının kullanımı ya da paylaşımı konularında çatışma yaşandığı iddia edilen geçmiş dönemlerde, ne bugün, ne de yakın bir gelecekte akut kıtlık durumu ile karşı karşıya oldukları tezi doğrulanamamaktadır.

3.5.3. Bağımlılığın Manipüle Edilebilir Olması

Fırat-Dicle su sorununun tarihsel sürecinde ya da yakın gelecekte havza devletlerinin akut kıtlık'la karşı karşıya kalıp kalmadıkları ya da böyle bir potansiyelin olup olmadığı ile ilgili yapılan analiz, Türkiye, Suriye ve Irak'ın her iki nehrin kaynaklarına erişimlerinin kesintisiz devam ettiği veya devam edeceği varsayımıyla yapılmıştı. Bu varsayımın kötümser yaklaşımı; devlet aktörleri herhangi bir konu alanında karar alırken karşılaşılabilecek en olumsuz şartlara göre durumlarını belirlerler, dolayısıyla su kaynaklarına bugünkü erişimlerinin, kaynakları kullanma alışkanlıklarının ya da paylarının diğer havza ülkelerinin iradeleri ve bilinçli tercihleri ile engellenip engellenmeyeceği ihtimalini ciddi bir şekilde değerlendirirler argümanı ile yeniden ziyaret edilmesi gerekmektedir.

Paylaşıma ya da ortak kullanıma konu bir havzada herhangi bir devletin su kaynaklarına bağımlılığının başkaları tarafından manipüle edilebilir olup olmadığını tespit etmek anlamına gelen böyle bir egzersiz için de aşağıdaki soruların yanıtlanması ivedilik kazanacaktır.

- Herhangi bir devlet bilerek ve/veya isteyerek diğer aktör(lerin) kendi halklarının ve ekonomilerinin temel ihtiyaçlarını karşılama çabalarına engel olacak mıdır, olmayacak mıdır?
- Belki de daha önemlisi, diğer devlet(lerin) kaynaklara bağımlılığını manipüle etme kararında olan bir devlet, böyle bir tercihi uygulamaya koymak için yeterli

kapasiteye ya da gerekli uygulama araçlarına sahip olacak mıdır, olmayacak mıdır?

İfade edilen sorular yapıları itibariyle oldukça komplekstir, çünkü coğrafik, teknik, ekonomik, siyasi ve hukuksal birçok konunun değişik boyutlarda analizini gerektirir.

Coğrafik konumdan başlanacak olursa, Fırat-Dicle nehirlerinin akış yönüne göre en üstte bulunan Türkiye'nin, kaynak ülke pozisyonu nedeniyle kaygılanacak bir durumu yoktur. Çünkü her iki nehrin daha aşağısında konumlanan Suriye ve Irak'ın havza su kaynakları ile ilgili alacakları kararların, doğrudan Türkiye'nin suya erişimini ya da kullandığı su miktarını fiziki olarak etkileme ihtimali yoktur. Benzer bir durum Suriye ile Irak arasındaki havza konumlandırılması bakımından da doğrudur. Diğer bir deyişle, Suriye ve Irak'ın suya erişimi ya da kaynak kullanma oranı Türkiye'nin Fırat-Dicle üzerinde alacağı kararların etkilemesine açıkken, Irak da Suriye'nin kararlarına karşı etkiye açıktır. Dolayısıyla, Fırat-Dicle coğrafyasının Suriye ve Irak'ı Türkiye'ye karşı, Irak'ı da Suriye'ye karşı bağımlı kıldığı kolayca söylenebilir.

Teknik konuya gelince, Türkiye'nin Fırat üzerinde inşa edilen baraj gölleri ve diğer su depolama tesisleri aracılığıyla, su tutma kapasitesi 90-95 milyar m^3'tür (*aktif su depolama kapasitesi 42 milyar* m^3)[65]. Bu kapasite Suriye'de 13.8 ile 14.1 milyar m^3 arasında değişirken, Irak'ta ise 100 milyar m^3 tür[66]. Su toplama kapasitelerinin aktarılan durumu, kaynağa daha yakın devletlerin (*Türkiye her iki ülkeye karşı, Suriye Irak'a karşı*) istenildiğinde nehirde akan su miktarını etkileyebilecek, yani belirli bir süreyle kısıtlayabilecek pozisyondadır. Yalnız ilgili devletlerin Fırat-Dicle'nin doğal akışını hangi ölçülerde (*miktar bakımından*) ve hangi sürelerle kısıtlayabileceği birden fazla değişkene bağlı olan sorulardır. Bu değişkenler şunlardır;

---

[65] Kolars, John, F., & Mitchell, William, A., (1991), (a.g.e.), s. 36.
[66] Özdemir, Yalçın at all. (2006), "Sınır-Aşan Fırat-Dicle Havzasının Su Potansiyeli ve Yararlanılması", TMMOB Su Politikaları Kongresi, Ankara, 21-23 Mart, ss. 506-515.
Shapland, Greg, (1997), (a.g.e.), s. 248.
Kliot, Nurit, (1994), (a.g.e.), s. 122.

1. Nehrin doğal akışının değiştirilmesinden etkilenecek devletin(lerin) sahip oldukları rezerv büyüklükleri (*suyun kısıtlandığı dönemlerde ülke sınırları içerisindeki rezervler kullanabileceği için*),
2. Havzanın daha alt kısımlarında bulunan devletlerin ihtiyaç duydukları minimum su miktarları,
3. Olası bir kısıtlama kararı için, yeterli teknolojik kapasitenin olup olmadığı,
4. Kısıtlama kararı alan devletin, aynı karar nedeniyle kendi uğrayacağı zararın büyüklüğü.
5. Havzada kaynağa daha yakın devletlerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak (*hidro elektrik enerjisi üretimi için*) üzere nehrin akışında hangi miktarda su salınımına devam etmeleri gerektiği,

İlk iki değişkenden başlarsak, bir devletin nüfusunun ve ekonomisinin ihtiyaç duyacağı minimum su miktarı hesaplaması için Hillel'in modelinin esas alındığı, nüfus artış oranlarında önemli bir değişiklik olmadığı varsayımlarıyla, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Suriye'nin minimum talebi 4.375 milyar m^3, Irak'ın da 6 milyar m^3 su olacaktır. İfade edilen rakamlar, Suriye ve Irak'ın sahip olduğu su rezervleri ve Fırat-Dicle'ye alternatif kaynakları ile birlikte dikkate alındığında, her iki ülkenin Türkiye'nin alabileceği kısıtlama kararının dış etkilerinden belirli bir süreyle ve oranda korunabilecekleri anlamına gelir. Suriye, Dicle üzerinde dikkate alınacak herhangi bir su toplama tesisine sahip olmadığı için, böyle bir kararı ancak Fırat için alabilir. Yine aynı ülkenin Fırat üzerinde su toplama kapasitesinin Türkiye'ye oranla oldukça düşük olması, böyle bir kararı ancak kısıtlı süreyle alabileceği anlamına gelir.

Teknolojik kapasite bakımından, 42 milyar m^3 aktif su depolama kapasitesine sahip Türkiye'nin, Fırat'ın doğal akışını kısa bir süreyle ve sınırlı bir oranda da olsa azaltabileceği söylenebilir. Yalnız, Suriye ve Irak'ın minimum su ihtiyaçlarını etkileyerek aldıkları kararlar ya da davranış biçimleri üzerinde bir hâkimiyet oluşturabilmek için, nehrin akışının daha uzun sürelerle ve daha büyük boyutlarda sınırlandırılması gerekecektir. Suriye'nin Dicle'ye erişiminin yalnızca 32 km'lik bir sınır hattı boyunca olması, aynı nehrin kaynaklarının neredeyse yarısından fazlasının Irak sınırları içerisinde kalması gerekçeleriyle, Türkiye'nin bu nehrin akışını önemli ölçüde etkileme kapasitesinin olmadığı sonucuna varılabilir.

Suriye'nin Fırat-Dicle üzerindeki teknolojik kapasitesi Türkiye ile karşılaştırıldığında daha sınırlıdır. Zira bu ülkenin Fırat üzerinde kurulu aktif su depolama kapasitesi yalnızca 14 milyar m^3 olduğu gibi, Dicle üzerinde dikkate değer bir su tutma tesisi yoktur. Ayrıca, Irak Fırat'ın akışında ortaya çıkması muhtemel bir azalmayı halihazırda her iki nehir arasında su transferi gerçekleştirilmesine imkân veren Thartar kanalını kullanarak belirli bir ölçüde tolere edebilecek konumdadır[67].

Sunulan bilgiler ışığında, teknolojik kapasitenin hem Türkiye'ye, hem de Suriye'ye Fırat-Dicle'nin akışını sınırlandırarak havzanın daha aşağısındaki devletlerin kararlarını ya da davranışlarını değiştirmek üzere iyi bir araç sunduğunu söylemek zordur.

Yine de bu tespit kaynağa daha yakın devletlerin nehir akışını kısıtlama kararlarının, mansap ülkelerini özellikle de ekonomik anlamda bir sıkıntıya sokmayacağı anlamına gelmez. Ancak, su tutma kapasiteleri oranında bu ülkeler, ortaya çıkan olumsuz koşulları değiştirebilmek üzere, zaman ve/veya alternatif çözüm yolları bulma fırsatı verecektir. Çünkü en olumsuz koşullarda bile devletlerin kendi sınırları içerisinde tutulan kaynaklar, ülke nüfusunun ve ekonominin temel ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak sağlayacaktır.

Sırf mansap ülkelerini sıkıntıya düşürmek üzere alınacak kararların, kararı alan devletin kendi ekonomisine etkileri açısından da sorunsuz olacağını düşünmek zordur. Türkiye örneğinde, Suriye ve Irak üzerinde hissedilebilir ölçülerde bir etki ortaya çıkarabilmek üzere alınacak böyle bir karar uzun sürelerle tatbik edildiğinde, içeride çokça ihtiyaç duyulan hidroelektrik enerjisi üretimini ciddi bir şekilde aksatacaktır. GAP projesi kapsamındaki tesislerin, Türkiye'nin enerji ihtiyacının %25'ini ve hidroelektrik enerjisinin %85'ini karşılayacağı düşünülürse, bu etki oldukça önemli boyutlarda olabilecektir[68].

Ayrıca, nehirlerin akışını kısıtlama kararı, kararı alan ülkenin su toplama tesislerinin altında kalan sulu tarım arazilerine de tesir eden dış etkiler ortaya çıkaracaktır. Bu

[67] Kolars, John, (1994), (a.g.e.), s. 84.
[68] Bağış, A.İ. (1997), (a.g.e.), s. 572.

arazilerin sudan mahrum kalması ile ortaya çıkabilecek başta ekonomik ve sosyal nitelikteki etkiler ise mansap ülkelerinin hissetmesi muhtemel etkilerden daha büyük ölçekli olabilecektir.

Suriye nüfusunun önemli bir bölümünün tarımda istihdam edildiği, sulu tarım alanlarının çoğunlukla Fırat nehri çevresinde yer aldığı birlikte düşünüldüğünde, muhtemel bir kısıtlama kararının bu ülkenin daha çok tarımsal gelişimine darbe vuracağı söylenebilir. Türkiye ile karşılaştırıldığında, Suriye'de Fırat havzası su varlığına bağımlı insan sayısının yüksek oluşu, ekonomik ve sosyal etkilerin daha geniş kitlelerce hissedilmesine neden olarak, Suriye hükümetlerini herhangi bir dönemde böyle bir karar almaktan alıkoymaya yeterli olacaktır.

Ülkelerin kısıtlama kararı ile kendi kendilerine verecekleri zararların yanında, kararın dış etkilerine maruz bırakılan devlet(lerin) misillemede bulunarak verecekleri potansiyel zararları da hesaba katmak gerekmektedir. Bu zarar, kısıtlama kararının ambargo başta olmak üzere uluslararası alanda ortaya çıkaracağı tepkilerin boyutuna bağlı olarak oldukça caydırıcı olabileceği düşünülebilir.

Alınacak kısıtlama kararının muhtemel siyasi etkileri ise, içeride ve dışarıda olmak üzere iki farklı alanda analiz edilebilir. Nehrin akışında diğer ülke(lerin) temel ihtiyaçlarını karşılamalarına engel olmak iradesiyle kısıtlama kararı alan devletin, kendi sınırları içerisinde neden olabileceği ekonomik ve sosyal sorunlar en başta iç siyaset alanında yönetime karşı eleştirileri arttırabilecektir. Kararı alan yönetimin gücünü azaltan etkisiyle bu eleştiriler, uzayan süreçte otorite ya da meşruiyet sorgulamasına dönüşebilecektir.

Dış etkiler açısından, mansap ülkelerinin su varlığını, temel ihtiyaçların karşılanamaz olduğu seviyelere kadar düşüren muhtemel bir kısıtlama kararı, bu ülkelerin yönetimlerince bir tehdit olarak algılanabilecek ve bir reaksiyon (*karşı-hamle*) gösterme eğilimini güçlendirecektir. Gösterilen reaksiyonun ise sınırlama kararını alan ülkenin güvenliğini azaltan bir nitelikte olması da havzada sonu gelmez bir güvenlik-tehdit sarmalının doğmasına neden olabilecektir. Böyle bir sarmalın ortaya

çıkışından ilk derecede sorumlu bulunan devlet de dış güçlerin reaksiyonuna açık hale gelecektir.

Muhtemel kısıtlama kararının hukuki etkilerine gelince, en başta özünde diğer devlet(lerin) tutumunu ya da davranışını değiştirmek yatan bir iradenin insan hakları olgusu ile ne derece örtüştüğünün dikkate alınması gerekir. Fırat-Dicle gibi ortak kullanıma ya da paylaşıma konu bir su kaynağının akışının kısıtlanması, bir ülkenin halkının topluca cezalandırılması olarak dış dünyaya yansıtılabilir. Bu durumda kararı alan devlet, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası örgütler ve diğer devletler nezdinde insan haklarını ihlal ettiği ve uluslararası hukuku çiğnediği için şikâyete konu olabilir. Bir an için uluslararası örgütlerin devlet davranışlarını değiştirmede çok da etkili olmadıkları gibi bir düşünce kabul edilse bile, devletlerin dışarıda insan hakları ve uluslararası hukuk ihlalleri ile damgalanmayı (*stigmatization*) kolayca tolere edebileceklerini söylemek zordur.

Hukuki etkiler açısından belki de en önemli nokta Fırat-Dicle havzası devletlerinin kendi aralarında imzaladıkları, uluslararası alanda bağlayıcılığı kesin olan antlaşmalarda garanti edilen minimum su akış seviyelerinin, Hillel'in "Minimum Su İhtiyacı" modelinde öngörülen miktarın oldukça üzerinde olduğudur. 1987 yılında Türkiye ile Suriye arasında imzalanan protokole göre, Türkiye Fırat'tan saniyede 500 m^3 su bırakma yükümlüğü altındadır. Bu rakam da yılda 16 milyar m^3 suya eşit gelmektedir[69]. Benzer bir anlaşma da Suriye ile Irak arasında mevcut olup, Suriye Fırat'tan kendisine ulaşan suyun %58'ini, yani yılda ortalama 9.28 milyar m^3'lük bir akışı Irak'a bırakmayı taahhüt etmiştir[70].

Yapılan değerlendirmeler ışığında, Türkiye, Suriye ve Irak'ın birbirlerinin ihtiyaç duyulan minimum su miktarlarını etkileme girişimlerine karşı büyük ölçüde bağışık olduklarını, bu durumun da yakın bir gelecekte değişme olasılığının oldukça zayıf göründüğü sonucuna ulaşmak mümkündür. Her ne kadar bu devletler ilk bakışta Fırat-Dicle havzası kaynaklarına bağımlı görünseler de, başta Fırat-Dicle'ye alternatif kaynaklar, su depolama kapasiteleri gibi birçok unsurun, temel ihtiyaçların

[69] Denk, B. Erdem, "1987 Protokolü", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. XXI, S. 196, ss. 31-33.
[70] *Sumary Of World Broadcasts-BBC Monitoring*, 18.04.1990.
"Iraq, Syria Ratify Euphrates River Accord", *Reuters Library Report*, 16.05.1990.

çoğu koşulda karşılanmasına izin vermesi, bağımlılık derecesini azaltmaktadır. Muhtemel bir kısıtlama kararı ile ortaya çıkabilecek ekonomik, sosyal, siyasi ve hukuki etkiler dikkate alındığında da, bağımlılık konusunun devlet davranışlarını ya da kararlarını değiştirmede ancak büyük risklerle kullanılabileceği söylenebilir. Bu da bağımlılığın iyi veya doğru bir siyasi araç olduğu kanısını en azından sorgulanır kılmaktadır.

3.5.4. Sonuç

Fırat-Dicle havzası su kaynaklarının Türkiye, Suriye ve Irak açısından önemini, kıtlık olgusu ve bağımlılık konuları çerçevesinde değerlendiren ilk bölümün sonucunda; kötümser yaklaşımın "havza devletleri arasında Fırat-Dicle kaynakları merkezinde süregelen sorununun özünde su vardır" tezinin aşağıda sunulan gerekçelerle kesin olarak doğrulanabildiğini söylemek zordur.

1) Fırat-Dicle su kaynakları merkezinde çatışma yaşandığı iddia edilen süreçte, Türkiye, Suriye ve Irak bir genel su arz/talep dengesizliği ile karşı karşıya kalmamışlardır (*genel kıtlık olgusu*).
2) Fırat-Dicle havzasındaki su varlığı, ilgili devletlerin kaynaktan talep ettikleri su miktarlarını karşılamada yetersiz kalmamıştır (*kaynak odaklı kıtlık olgusu*).
3) Potansiyel kıtlık olgusuyla ilgili olarak;
   a) Dicle nehri su kaynaklarıyla ilgili neredeyse hiçbir resmi ya da bağımsız uzman verisi potansiyel bir kıtlık durumunun ortaya çıkabileceğine ihtimal vermemektedir.
   b) Fırat ile ilgili potansiyel kıtlık durumu daha karmaşık bir yapı sergiler, çünkü;
      - "iyimser senaryo" koşullarında Fırat nehri su varlığı, herhangi bir ihtilafa neden olmaksızın havza ile ilgili planlanan tüm projelerin gerçekleştirilmesine yeterli olabilecektir.
      - "en kötü durum senaryosu" (*worst-case scenario*) koşullarında, Fırat nehri su varlığının neredeyse 2 katına eşit miktarda suya ihtiyaç olacaktır. Yine de, bu koşullarda havza devletlerinin gelecekteki talepleri ile mevcut su varlıkları arasında ortaya çıkması muhtemel olumsuz denge kaygısıyla hareket ettikleri, bunun da çatışma olgusunu beslediğini ispat edecek yeterli delillerin var olduğunu iddia etmek oldukça güçtür.

4) Her ne kadar ilgili devletlerin havza kaynaklarına karşı genel anlamda bir bağımlılığı söz konusu olsa da, bu bağımlılığın devlet davranışlarını ya da kararlarını değiştirmede büyük riskler almadan kullanılabilme olasılığı zayıftır.

3.6. TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK'IN HAVZA İÇERİSİNDEKİ YUKARI/AŞAĞI KIYIDAŞ POZİSYONLARI

Kötümser yaklaşıma göre paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynakları etrafında ülkelerin "yukarı kıyıdaş" ya da "aşağı kıyıdaş" olarak konumlanmaları, devletlerin çatışma ya da işbirliğine yönelik davranışlarını belirleyen önemli unsurlardan biridir. Havza coğrafyasının devlet davranışlarını belirlemedeki rolü ise, kaynaklara erişim ve/veya kullanım bakımından önce ya da sonra gelme durumunun, içeriğinde birtakım stratejik avantajlar-dezavantajlar sağladığı düşüncesine dayandırılmaktadır.

Havzada yukarı kıyıdaş konumu, paylaşıma ya da ortak kullanıma konu su varlığı üzerinde erişim ya da kullanım önceliği sağladığı için en avantajlı pozisyondur. Bu konumdaki bir ülke, havza kaynaklarını tüketme, inşa edilecek tesislerle suyun doğal akışını değiştirme, kirletme ve su akışını düzenleme türündeki faaliyetleri bakımından daha bağımsız hareket edebilme durumundadır[71]. Çünkü aşağı kıyıdaş ülkelerin su miktarını ve kalitesini etkileyebilecek fiziksel müdahaleleri, yukarı kıyıdaş bir devletin ortak kaynağa erişimine veya kullanımına büyük ölçüde tesir etmeyecektir. Bu nedenle de kaynağa daha yakın ülkeler, aşağı kıyıdaş ülkelerin ortak kaynak üzerindeki faaliyetlerine karşı daha duyarsız olabileceklerdir. Daha çok "*etkileyen*" konumları gereği de, yukarı kıyıdaş ülkeler diğerlerine göre, çoğu zaman onlara rağmen, ortak havza kaynaklarını kullanma veya faydalanmaya yönelik tek yanlı proje kararları alabileceklerdir.

Havza etrafında konumlanma bakımından yapılan yukarıdaki tespitlerin tam tersi, aşağı kıyıdaş pozisyonu ve bu pozisyondaki ülkeler için söylenebilir. Aşağı kıyıdaş ülkeler, ortak kaynaklara erişim veya kullanım bakımından, kaynağa kendilerinden daha yakın devletlerin hemen hemen her türlü tek yanlı tasarruflarına karşı

[71] Naff, Thomas, (1994), "Conflict and Water Use in the Middle East," Rogers, P. ve Loydon, P. (Der.), *Water in the Arab World, Perspectives and Prognosis*, Harvard, Harvard University Press, s. 278.

"*etkilenen*" durumundadırlar. Yukarı kıyıdaş devletlerin su kaynağının miktarını ya da kalitesini değiştirebilecek her türlü fiziksel etkilerine karşı daha duyarlı olmak durumundaki bu ülkeler, aynı kaynaklardan faydalanmak üzere proje geliştirirken nispi olarak daha kısıtlı kararlar almak zorundadırlar.

Yukarı ya da aşağı kıyıdaş ülke pozisyonlarının neden olduğu avantaj ya da dezavantajların devlet davranışlarına dönüşümü ve bu dönüşümün uluslararası ilişkilere etkisi bakımından da, kötümser yaklaşım iki farklı açı benimsemiştir. Birinci açı, kaynak çevresindeki pozisyon ile çatışma arasında ortaya çıkan neden-sonuç ilintisi, ikinci açı da pozisyon ile işbirliği yapmama ve böylece çatışmanın devamlılığı ile ilgilidir.

3.6.1. Havza pozisyonu ve Çatışma

Havza pozisyonu ile çatışma arasında ilinti kurabilmek için öncelikle pozisyon-avantaj ya da pozisyon-dezavantaj ilişkisinin devlet davranışları üzerindeki olası etkilerine yakından bakmak gerekmektedir. Buna göre, yukarı kıyıdaş devletlerin paylaşıma ya da ortak kullanıma konu su kaynağının rejiminde veya kalitesinde aşağı kıyıdaş ülkelerin aleyhine doğrudan etki edilebilme gibi bir avantaja sahip oldukları yukarıda belirtilmişti. İşte aşağı kıyıdaş devletlerin sahip oldukları bu avantaj, kötümser yaklaşıma göre, aynı devletlerin gerek ortak havza kaynakları ile ilgili alanda, gerekse diğer konu alanlarındaki tutumlarını veya davranışlarını değiştirmek üzere kullanılabilecek nüfuz (*influence*) ya da *kontrol* gibi siyasi araçlar sunmaktadır.

Yukarı kıyıdaş devletler için ifade edilen bu avantaj, öncelik-sonralık bakımından ikinci grupta bulunan devletler açısından da bir dezavantajdır. Yani, ortak havza kaynaklarına erişimleri ve/veya kullanabilecekleri su miktarı başkalarının aldıkları kararlara göre değişebilen aşağı kıyıdaş ülkeler, dış etkilere açık olma (zafiyet-*vulnerability*) gibi uluslararası ilişkiler açısından devlet aktörlerince çok da istenmeyen bir konumdadırlar. Nüfuz (influence), kontrole ya da dış etkilere açık olma gibi kavramlar da, paylaşıma ya da ortak kullanıma konu su kaynaklarını; herhangi bir konu alanında istem dışı davranışa zorlamak, taviz elde etmek veya

şartlar gerektirdiğinde boyun eğdirmek üzere kullanılabilecek siyasi bir araç durumuna getirebilir[72].

Fırat Dicle havzası su kaynaklarının ifade edilen tarzda kullanılabileceği ihtimali ile ilgili yorumunda Shapland oldukça net ifadeler kullanmaktadır;

> "*(Fırat-Dicle) ihtilafının özünde suyun akışını dolayısıyla tüm bölgedeki ekonomiyi kimin kontrol edeceği sorusu yatar. Türkiye'nin, zaman zaman da Suriye'nin su rezervlerini silah olarak kullanabileceğinden korkulmaktadır. İlişkilerin gergin olduğu dönemlerde, GAP bölgesindeki su depolama kapasitesi ya da Suriye'deki benzer yapılar, nehrin alt kısımlarında bulunan aktörlere zarar vermek üzere manipüle edilebilir. Böyle bir ihtimalin varlığı bile, Türkiye ya da Suriye tarafından herhangi bir füzenin veya tank birliğinin konuşlandırılması gibi bir tehdit olarak kullanılabilir*"[73].

Fırat-Dicle ile ilgili benzer, fakat daha detaylı bir senaryoyu Mideast Mirror'da yayınlanan bir raporda bulmak mümkündür;

> "*Türkiye'nin GAP projesi kapsamındaki barajlar, sulama kanalları ve şebekeleri olası bir Suriye zırhlı gücünün, Türkiye sınırına yönelik hareketini engellemek üzere kullanılabilir. Proje dâhilinde yer alan rezervlerdeki suyun, yüzlerce yapay göle ve kanallara bir anda salınması ile bölgesel su baskınlarına neden olunarak Suriye tank birliklerinin ilerlemesi durdurulabilir. Böylece esas olarak hava gücüne bağlı bir harekât yürütme konumuna gelinebilir*"[74].

Suyun siyasi bir araç olarak kullanılabileceği noktasında verilebilecek örnekler listesini uzatmak mümkünse de, esas olarak ifade edilmek istenen; su depolama tesisleri ile elde edilebilecek nüfuz ya da kontrolün, herhangi bir konu alanında siyasi fayda ya da sonuç elde etme üzere bir güç unsuruna dönüştürülebileceği; aşağı kıyıdaş devletlerin dış etkilere açık olma konumlarının, gerçek anlamda bir zafiyet olarak algılanabileceğidir. Her ikisinden çıkartılabilecek sonuç ise;

---

[72] Gleick, P.H., (1991), "Environment and Security: Clear Connections", *The Bulletin of Atomic Scientists*, C. 47, S. 3, (April).
[73] Shapland, Greg, (1997), (a.g.e.), ss. 134-135.
[74] "Syrian-Turkish Relations Deteriorating", *Mideast Report*, 01.02.1996.

- Yukarı kıyıdaş devletlerin sahip oldukları nüfuz ya da kontrolü, siyasi fayda ya da sonuç elde etmek üzere bir güç unsuru olarak kullanmaları ya da aşağı kıyıdaş devletlerin zafiyetinden yararlanma girişimleri,
- Aşağı kıyıdaş devletlerin de zafiyetlerini minimize etme çabaları ya da yukarı kıyıdaş devletlerin nüfuzuna karşı çıkmaları paylaşıma ya da ortak kullanıma konu bir su havzasında çatışmaya neden olabilir.

Karamsar yaklaşıma ait sunulan bu çıkarsamaların Fırat-Dicle su havzası ile ilgili uygulaması ya da doğrulaması için de aşağıda verilen soruların yanıtlanması gerekir;

- Fırat-Dicle havzasında yukarı kıyıdaş konumundaki devletler, ilgili kaynaklar üzerinde sahip oldukları kontrolü diğerlerine karşı kullanılabilecek bir güç unsuruna, yani yansıtılabilen güce (*projectable power*) dönüştürebildi mi?
- Eğer bu soruya verilen yanıt evet ise, aynı aktörler elde ettikleri bu yeni gücü aşağı kıyıdaş devlet(ler) aleyhine kendileri için herhangi bir fayda elde etmek üzere kullandılar mı? (Böyle bir teşebbüsleri oldu mu?)
- Türkiye'nin yukarı kıyıdaş konumu nedeniyle Suriye ve Irak, Suriye'nin yukarı kıyıdaş konumu nedeniyle de Irak, Fırat-Dicle üzerinde sahip olunan kontrolü kendi aleyhlerine bir güvenlik açığı olarak algıladılar mı?
- Soruya verilen yanıt evet ise, aşağı kıyıdaş devlet(ler) güvenlik açığını minimize etmek bakımından, yukarı kıyıdaşların sahip oldukları kontrolü izale etmek üzere herhangi bir girişimde bulundular mı?

Türkiye, hem Irak hem de Suriye karşısında, Suriye de Irak karşısında yukarı kıyıdaş ülkesi konumunda olduğu için yürütülecek analiz de benzer çizgide şekillendirilecektir.

3.6.1.1. Türkiye, Suriye-Irak Karşılaştırması

"Türkiye Fırat-Dicle üzerinde sahip olduğu kontrolü ya da nüfuzu bir güç unsuruna dönüştürebildi mi?" sorusunun yanıtlanması bakımından öncelikle birkaç konunun aydınlatılması gerekir. Bu konulardan ilki, Türkiye'nin Fırat-Dicle kaynaklarının rejiminde veya kalitesi üzerinde kesin bir kontrol sağlamaya yeterli teknolojik araçlara sahip olup olmadığı, karşı karşıya olduğu ekonomik, sosyal politik ve yasal koşulların böyle bir kontrole izin verip vermediğidir.

İkinci konu ise, havza üzerinde Türkiye'nin sahip olduğu kontrolü bir güç unsuruna dönüştürüp dönüştüremeyeceği, böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda havzadaki diğer kıyıdaş devletlerin nasıl etkilenecekleri konularında Suriye ve Irak'ın algılamalarıdır.

Türkiye'nin Fırat-Dicle kaynakları üzerinde kesin bir kontrol sağlamaya yeterli teknolojik araçlara sahip olup olmadığı konusundan başlarsak, GAP projesi kapsamında inşa edilen rezervuarlarda büyük miktarlarda su tutulabiliyor olması, ilk bakışta;

- Türkiye'nin aşağı kıyıdaş devletlerin havza kaynaklarından kullanabilecekleri su oranları üzerinde etki edebilme kapasitesinin olduğu,
- Nehirlerin ortalama akışından daha fazla su bırakarak, böylece Suriye ve Irak topraklarının su altında kalmasına neden olarak, ya da akışı oldukça kısıtlayarak veya böyle bir seçeneği aşağı kıyıdaşlar aleyhine bir tehdit unsuru olarak kullanarak, Türkiye'nin nehir üzerindeki kontrolünü potansiyel bir güce dönüştürebileceği şeklinde algılanabilir.

Ancak, Türkiye'nin Fırat üzerinde tutabileceği su miktarının 42 milyar m^3, Dicle üzerinde ise 9-14 milyar m^3 civarında olduğu gerçeği karşısında, sözü edilen teknolojik kapasitenin Dicle'den daha çok Fırat için geçerli olduğuna dikkat edilmelidir[75].

Ayrıca, Fırat üzerinde Türkiye'ye ait tesislerin birbirlerini tamamlayan bütünsel bir yapı sergilediği de unutulmamalıdır. Yani nehrin herhangi bir bölümünde inşa edilen bir tesisinin hangi miktarlarda su tutabileceği, ilgili tesisin kapasitesi kadar, kendinden önce kurulan tesisten salınacak su miktarı ile sınırlı olacaktır. Nehrin daha üst kısımlarında bulunan bir tesisten, alt kısımlarda kurulu tesisin tutabileceğinden daha fazla su salma işlemi, ikinci tesisin yıkılması anlamına gelecektir. Bu nedenle, kendi topraklarında büyük ölçekli zararlara neden olmadan, aşağı kıyıdaş devletleri hedef alarak yüksek oranlarda su salma işlemi teknolojik olarak yalnızca Fırat nehri boyunca ve de Türkiye-Suriye sınırına yakın bölgelerde gerçekleştirilebilen bir seçenek olacaktır.

[75] Kolars, John, F., & Mitchell, William, A., (1991), (a.g.e.), s. 44.

GAP Master Planı'na göre, Türkiye-Suriye sınırına en yakın tesisler Birecik ve Karkamış barajlarıdır ve her ikisinin su tutma kapasitesi 1-2 milyar m^3 arasında değişmektedir. İfade edilen rakamların Fırat boyunca yüksek oranlarda su salmak ya da böyle bir potansiyeli bir tehdit unsuru olarak kullanmak için yeterli olabileceğini düşünmek zordur[76]. Öyleyse, Suriye ve Irak topraklarına zarar vererek ya da zarar verme tehdidiyle Fırat üzerindeki kontrolün bir güç unsuruna dönüştürülebilmesi, ancak Türkiye'nin kendi topraklarında belki de daha büyük ölçekli zararlara katlanarak mümkün olabilecektir. Sonuç olarak kontrolden-güç unsuruna dönüşüm, belki de yalnızca olağanüstü koşullarda gerçekleştirilebilen oldukça istisnai bir seçenek olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye boyutunda sahip olunan su tutma kapasitesini bir güç unsuru olarak kullanabilmek için ikinci seçenek, Fırat'ın akışını oldukça kısıtlamaktır. Türkiye ne zaman ve hangi koşullarda Suriye ve Irak'ı sudan mahrum bırakabilir sorusuna Shaplan'ın, yanıtı, "*ancak kendi rezervuarlarındaki su seviyesinin oldukça düşük, havzada oldukça kurak bir dönemin yaşandığı bir süreçte*" şeklindedir[77]. Fırat'taki su seviyesinin normal veya normalin üzerinde seyrettiği yıllarda veya takip eden dönemlerde ise böyle bir seçenek söz konusu olmayacaktır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'deki rezervuarların su tutma kapasitelerinin sınırlı olduğu göz önüne alındığında, Fırat'ın akışı yalnızca iklim şartlarının izin verdiği dönemlerde ve kısa zaman dilimleri içersinde kısıtlanabilir. Bu durumda "Türkiye'nin istediği anda ve uzun sürelerle suyu kısıtlama kapasitesi olmadan Suriye ile Irak'ı ödün vermeye zorlayabilir mi?" sorusu gündeme gelecektir.

Suyu bir güç unsuruna dönüştürme bakımından dikkate alınması gereken son teknolojik konu, Türkiye'nin bilinçli bir tercihle rezervuarlarında bulunan ya da Fırat'ın doğal akışındaki suyun kalitesini değiştirmesidir. Su kaynaklarının Suriye ve Irak tarafından kullanılabilmesine engel böyle bir karar da, suyun tuzluluk oranını yükseltme ya da kirletme yöntemleriyle gerçekleştirilebilir.

---

[76] Erimtan, Y., (1990), "The Birecik Dam and Hydroelectric Power Station", Middle East Business and Banking, C. 9, S. 3, (March), s. 21.
[77] Shapland, Greg, (1997), (a.g.e.), s. 155.

Fırat nehrinin tuzluluk oranını yükselterek ya da yükseltme tehdidiyle Suriye ve Irak'ın tutumu ya da davranışları üzerinde hemen sonuç alabilmek oldukça zordur, çünkü artan tuzluluğun tarım alanlarını veya içme suyunu tehdit eder noktaya ulaşması uzun bir süreci gerektirecektir. Suyu kirleterek kullanılamaz kılma yöntemi ise ancak yapay bir şekilde, kaynağa kimyasal maddeler karıştırarak gerçekleştirilebilir. Böyle bir yöntem için de Suriye sınırına çok yakın bir bölge seçilmelidir. Aksi bir durumda Türkiye'nin kendi topraklarının da olumsuz bir şekilde etkilenmesi söz konusu olacaktır. Teknolojik olarak imkân dâhilinde görünen böyle bir kararı almak, siyaset oyununu uzun yıllar oynamak durumundaki hemen hemen her ülke için, muhtemel uluslararası tepkiler ve utanç vesilesi olabilecek bir davranışla damgalanma riski göz önüne alındığında oldukça zordur.

Kısaca özetlemek gerekirse, Türkiye her ne kadar Fırat üzerinde (Dicle değil) sahip olduğu kontrolü bir güç unsuruna dönüştürebilecek bir ülke konumunda görünse de, mevcut teknolojik zorluklar ve kendi kendine en az diğer ülkeler kadar zarar verebileceği ihtimali göz önüne alındığında, elde edilen bu yeni gücün kullanılabilirliği oldukça şüphelidir.

Türkiye'nin suyu bir güç unsuru olarak aşağı kıyıdaş devletlere karşı kullanabileceği varsayımı, böyle bir girişimin karşılaşacağı ekonomik, sosyal, siyasi ve hukuki engeller dikkate alındığında da gerçekçi olmaktan uzaklaşacaktır. Her şeyden önce, Fırat-Dicle üzerinde bu ülkeye ait tesisler hidroelektrik enerjisi üretmek, tarımsal sulama yapmak, muhtemel sel vakalarını önlemek ve benzeri birçok amacı gerçekleştirmek üzere inşa edilmişlerdir. Dolayısıyla her iki nehrin akışında neden olunacak herhangi bir yapay artış ya da kısıtlama, ülke içerisinde de istenmeyen büyük ölçekli dış etkiler ortaya çıkaracaktır. GAP'ın 10 milyondan fazla insanın yaşadığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi koşullarını tersine çevirmeyi hedefleyen çok boyutlu bir proje olduğu gerçeği karşısında, suyu bir araç olarak kullanarak elde edilebilecek faydanın, katlanılması gereken iç sosyal ve siyasi sonuçların oldukça gerisinde kalacağı kolayca söylenebilir.

Suyu bir güç unsuru olarak kullanmanın muhtemel uluslararası siyasi etkilerini kontrol etmede yaşanabilecek zorluklar da, Türkiye'yi böyle bir tercih yapmaktan

alıkoyabilecektir. Bu zorluklardan belki de en önemlisi, birden fazla ülkenin aşağı kıyıdaş pozisyonunda olduğu bir havzada, Türkiye'nin zarar verme eyleminin hedef konumuna oturtulan tek bir ülke üzerinde nasıl toplayabileceği noktasında ortaya çıkar.

Suriye'nin hedef alındığı bir senaryoda, Türkiye'nin davranışı Irak'ı da etkileyeceği için, bu ülkenin daha önceden birlikte hareket etmek bakımından ikna edilmesi ya da en azından anlayışlı olması sağlanmalıdır. Benzer bir durum tek başına Irak hedef alındığında da geçerli olacaktır.

Hedefteki ülkenin tutumunu veya davranışını değiştirebilmenin, suyun miktarında ya da kalitesinde büyük ölçekli ve uzun süreli bir düşüşü gerekli kıldığı düşünüldüğünde de, aslında kendisine zarar verilmek istenmeyen, zararın kendisine ulaşması istenmeyen devletin tolere etmesi gereken dış etkinin de oldukça büyük olacağı söylenebilir. Bu durumda, Türkiye'nin böylesine bir eylemini, Suriye ve Irak'ın ancak kendi aralarında ciddi bir çatışma yaşadıkları bir süreçte tolere edebileceklerini düşünmek daha doğru olacaktır. Zararın odaklanması bakımından seçici olma zorunluluğu her iki ülkenin de hedef alındığı bir senaryoda ortadan kalksa da, Türkiye'nin böyle bir tercihte bulunup bulunmayacağı en azından stratejik anlamda rasyonelliği sorgulanır bir karar olacaktır.

İfade edilen siyasi ve stratejik nedenler dikkate alındığında, Türkiye'nin Suriye ve Irak ile savaş durumunda olduğu bir senaryo dışında, suyu bir güç unsuru olarak kullanabileceği varsayımı ancak zayıf bir ihtimal olarak geçerli olabilecektir.

Türkiye'nin şimdiye dek sayılan olası ekonomik, sosyal ve siyasi sorunları ciddiye almayacağı, suyu stratejik bir araç olarak kullanma ısrarında olabileceği bir durumda dahi, ortaya çıkması muhtemel yasal komplikasyonların yöneticileri böyle bir karar almaktan alıkoyabileceği düşünülebilir. Çünkü su gibi hayati ve insani bir kaynağı, komşu ülkelerin tutumunu değiştirmek, onlara zarar vermek gibi siyasi amaçlara özgüleyen bir ülke kendi kendini uluslararası toplumun ağır eleştirilerine, dış müdahale girişimlerine açık bir konuma getirecektir. Bu ülke Türkiye olduğunda, Avrupa konseyi, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi saygın uluslararası

örgütlerdeki üyelik durumu sorgulanabilecektir[78]. Uluslararası alanda belki de en büyük darbe çoğunluğunu Arap kökenli devletlerin oluşturduğu Orta Doğu Bölgesi ile ilişkilerde ortaya çıkacaktır.

Yapılan tüm bu analizler, Türkiye'nin sahip olduğu su tesislerinin bir güç unsuru olarak kullanılabileceği gibi çekici bir varsayımın aslında olası birçok teknolojik, ekonomik, sosyal, siyasi ve yasal zorluğu beraberinde taşıdığını ortaya koymakta, böylece; Türkiye'nin şimdiye dek böyle bir girişimde bulunup bulunmadığı gibi bir soruyu gündeme getirmektedir.

Türkiye resmi makamlarının bu soruya yanıtı, böyle bir durumun hiçbir zaman gerçekleşmediği şeklinde olmuştur. Tansu Çiller'in 1993 yılında Suriye Tarım Bakanı, Assad Mustafa'ya ifade ettiği gibi;

> "*Türkiye suyunu hiçbir zaman komşularına karşı bir silah olarak kullanmamış; tam aksine onların (komşularının) çıkarlarını korumuştur.*"[79]

Benzer bir açıklamayı Süleyman Demirel, Ocak 1993'te Suriye'ye ziyareti sırasında basın mensupları önünde yapmış ve "*Bu ülkenin su konusunda endişelenmesine mahal yoktur, arada anlaşma olsa da olmasa da Fırat Suriye'ye akmaya devam edecektir.*" ifadelerini kullanmıştır[80].

Kötümser yaklaşımı benimseyen yazarların çalışmalarına bakıldığında, genelde, Türkiye'nin suyu bir güç unsuru olarak kullandığının delili olarak, bir olayın tekrar tekrar kullanıldığını görmek mümkündür. 1990 yılında gerçekleşen bu olay, Türkiye'nin Atatürk Barajı dolumu sırasında Fırat nehrinin normal akışını 13 Ocak-12 Şubat tarihleri arasında önemli ölçüde kısıtlaması ile ortaya çıkmıştır. Bu karar kötümserlerce;

---

[78] 1990'da Atatürk Barajı'nın dolumu sırasında Türkiye'nin Fırat'ın akışını 1 ay gibi kısa sayılabilecek süreyle kısıtlaması Batılı ve gelişmiş birçok ülke tarafından eleştirilmiştir.
"No headway in Water Talks With Syria and Iraq", (1990), *Briefing*, (26 March), S. 780, ss. 17-18.
[79] Feuilherade, Peter, (1993), "Water Pressure", *The Middle East*, S. 229, (December), s. 31.
[80] "Turkey Diverts Euphrates, Pledges Never to Use Water Threat", *The Reuter Library Report*, 14.01.1990.

"*Türkiye'nin… kaslarını kasıp bükmesi (güç gösterisi), bir elinin muslukta olduğunun ve Suriye ve Irak'ı dilediği anda susuzluktan kırıp geçirebileceğinin göstergesi*" olarak yorumlanmış ya da algılanmıştır[81].

Bu tür yorumlara Türkiye, suyu hiçbir zaman bir zorlama ya da tehdit aracı olarak kullanmayacaktır, böyle bir amaç dilenmiş olsaydı, Fırat'ın akışı tamamen durdurulup barajın dolum süresi kısaltılabilirdi ifadeleriyle yanıt vermiştir[82].

Türkiye'nin ilgili Barajın dolumunu 1 aydan daha kısa bir sürede ya da nehrin akışında dikkate değer bir değişikliğe neden olmadan gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceği ile ilgili sorular hala varlığını sürdürmektedir. Yine de, Türkiye'nin bu olay ışığında suyu bir güç unsuru olarak kullandığı iddialarının dikkate alınmadığı birtakım gerçeklerin söz konusu olduğu ifade edilmelidir.

Her şeyden önce, Türkiye Ortak Teknik Komite toplantısının gerçekleştirildiği 1989 Kasım'ında Suriye ve Irak'ı böyle bir karardan haberdar etmiştir. Aynı toplantıda neden böyle bir karar alınması gerektiği ile ilgili açıklamalar yapılmış, detaylı bilgiler verilmiş ve sürecin nasıl yürütüleceği ile ilgili detaylı bir program sunulmuştur[83].

Ayrıca, 23 Kasım 1989'dan, su tutma işleminin başladığı 13 Ocak 1990 tarihine kadar Suriye'ye ortalama saniyede 763 metreküp su bırakılmıştır. Baraj kapaklarının kapatıldığı 13 Ocak-13 Şubat 1990 tarihleri arasında da nehrin aşağısında muhtemel su kaybını minimize etmek, böylece dış etkileri hafifletmek üzere de barajın alt kısımlarında bulunan nehir kollarından saniyede 120 m^3 su salma işlemine devam edilmiştir. Bu suretle 23 Kasım 1989-23 Şubat 1990 döneminde, Suriye'ye bırakılan su miktarında 1987 yılında imzalanan protokole uygun bir şekilde saniyede 509 metreküp'lük bir akış ortalaması sağlanmıştır. Korkuları hafifletmek ve özünde

---

[81] Bulloch, John, ve Darwish, Adel, (1993), *Water Wars: Coming Conflicts in the Middle East*, London, Rowland LMT, s. 66.
[82] Türk Dış İşleri Bakanlığı, (1995), "*Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq*", Ankara: Türk Dış İşleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınıraşan Sular Dairesi Başkanlığı, (Ocak), s. 11.
[83] "Turkey to Cut Euphrates Waters for a Month", *Reuters Library*, 02.12.1989.

teknik bir konu olan kararın meşruluğunu anlatmak üzere de Ortadoğu'daki altı Arap devletinin başkentlerine üst düzey heyetler gönderilmiştir[84].

Tüm bu çabaların ışığında, "Türkiye havza kaynaklarını paylaştığı komşularının gözünü korkutmak ve gücünü belirgin bir şekilde göstermek niyetinde idiyse, neden almış olduğu kararın meşruiyetini anlatmak üzere bu kadar uğraştı?" gibi bir soru akla gelmektedir. Bu soruya kötümser yaklaşımı benimseyen uzmanlarca, esasen Türkiye en başta hesaba katılan, yalnız kararın uygulanması aşamasında beklentilerin oldukça üzerine çıkan dış tepkiler karşısında geri adım atmak durumunda kalmıştır gibi bir yanıt verilebilir. Ancak suyu bir tehdit unsuru olarak kullanma niyetinde bir Türkiye'nin, gelecekte benzer durumlarda nehrin akışıyla ilgili daha keskin, daha olumsuz kararlar almak durumunda kalacağı, bu kararların da belki de Atatürk Barajının dolumu sırasında ortaya çıkanın çok ötesinde uluslararası tepkilere neden olacağı unutulmamalıdır. Öyleyse Türkiye'nin beklentinin ötesinde bir tepki nedeniyle tavır değiştirdiğini söylemek oldukça kolaycı bir yorum olacaktır.

Türkiye'nin teknik olarak tanımladığı kararın aslında iddia edildiği gibi suyu politik bir araç olarak kullanmak niyeti ile alınıp alınmadığı konusunda bir yargıya varmak üzere, 1990 yılında yaşanan ve de kayıtlara geçen bir olayın detaylarına bakmak faydalı olabilecektir. Gleick'in iddiasına göre, Körfez Savaşı'nın başlarında, Birleşmiş Milletler koridorlarında, kapalı kapılar arkasında, Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı Türkiye'deki barajların ve diğer su depolama tesislerinin Fırat'ın akışını kısıtlayarak bu ülkeyi baskı altına almak üzere kullanılıp kullanılamayacağı hararetle tartışılmıştır. Dönemin Türkiye Dış İşleri Bakanı Kamuran İnan, 3 Eylül 1991 yılında gerçekleştirilen bir konferans sırasında yaptığı açıklamada kendilerinin böyle bir seçeneği reddettiğini belirtmiştir[85].

1990 yılında aldığı teknik içerikli bir kararla suyu siyasi bir araç olarak kullanan ülke konumuna getirilen Türkiye'nin, şartların daha uygun olduğu, hatta ve hatta uluslararası toplumun bu yönde telkinlerinin yoğunlaştığı Körfez Savaşı sırasında

---

[84] Türk Dış İşleri Bakanlığı, (1995), "Water Issues between Turkey, Syria and Iraq", (January), (a.g.e.), s. 10.
[85] Gleick, P.H., "Reducing the Risk of Water Related Conflicts in the Middle East", (1995), Spiegel, S.L. ve Pervin, D.J. (Der.), *Practical Peace Making in the Middle East*, London, Garland Publishing, s. 53.

havza üzerindeki otoritesini ve gücünü ifşa edecek böyle bir fırsatı neden geri çevirdiğini açıklamak oldukça zordur.

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'nin niyeti ve tutumu kadar önemli başka bir unsurun, Suriye ve Irak'ın Ankara'nın su politikalarını nasıl algıladıklarının da dikkate alınması gerekmektedir. Her ne kadar Türkiye havza kaynakları üzerinde sahip olduğu kontrolü bir güç unsuru olarak kullanma niyetini taşımamış olsa da, belki de Şam ve Bağdat karar alıcılarının algılamaları bu yönde gelişmiş olabilir. Gleick bu noktayı şu şekilde ifade eder;

> "*Tatlı su kaynaklarının başka bir ulus tarafından siyasi bir araç olarak kullanılabilme ihtimali üzerinde yürütülebilecek bir algı bile devletleri çatışmaya sürükleyebilir. Bazen yapabilme kapasitesi ile yapma arasındaki sınır oldukça dardır*"[86].

Fırat-Dicle su sorunu kronolojisinde bulunan ampirik deliller de bu bakış açısını destekler görünmektedir. Suriye ve Irak Türkiye'nin 1990 yılında aldığı Fırat'ın akışını kısıtlama kararını bir tür korsanlık olarak tanımlamışlardır[87]. Her iki ülke de kararın teknik gerekçelerle alınmış olamayacağını, öyle olsa idi rezervuarın iki hafta gibi kısa bir sürede doldurulabileceğini ve Karakaya Barajı'ndaki suyun bu amaçla kullanılabileceğini iddia etmişlerdir. Türkiye'nin kararının hidrolojiden çok siyaset ile ilgili olduğunun altını da çizmişlerdir[88].

Yine 1993 yılının başlarında Türkiye'nin Birecik Barajı'nın inşasına başlanacağı duyurusuna, Fırat nehrinin doğal akışında hem miktar hem de kalite açısından bir azalma meydana geleceği endişesi duyan Suriye, Türkiye'nin suyu bir silah olarak kullandığı suçlamasıyla karşılık vermiştir[89]. Takip eden dönemde suçlama tonu, "Türkiye'nin suyu siyasi bir baskı unsuru olarak kullanmaya karar verme ihtimali her zaman vardır" gibi açıklamalarla hafifletilse de, Şam yönetimi bu konudaki kanaatini

---

[86] Gleick, P.H., (1993), "Water And Conflict: Fresh Water Resources and International Security", *International Security,* Vol. 18, No. 1, (Summer), ss. 87-89.
[87] Jansen, G., "Euphrates Tussle", *Middle East International,* 16.02.1990.
[88] "Iraqi Envoy Says Euphrates Diversion St Political", *The Reuter Library Report,* 11.01.1990.
[89] Özdiker, C., (1994), "Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu, *Yeni Forum*, (Eylül), s. 53.

Türk tarafına en üst siyasi kademeden, Suriye'yi ziyaret ettiği sırada Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e aktarmışlardır[90].

Irak hükümeti ise, inşa edilecek barajın Fırat'ın akışını karşılıklı olarak anlaşmaya varılan seviyenin daha da altına düşüreceği gerekçesiyle uluslararası hukukun göz ardı edildiği şikâyetinde bulunmuştur. Dahası Irak yönetimi barajın inşasında Türkiye ile işbirliği yapan firmaları tehdit ederek, ortaya çıkacak sonuç ve zarardan kendilerinin de sorumlu olacağını iddia etmiştir.

Türkiye'nin havza üzerinde yürüttüğü faaliyetler ile ilgili Suriye ve Irak'ın algılamaları oldukça açıktır; bu faaliyetler bilinçlidir ve aşağı kıyıdaş ülkeler açısından bir zafiyet (*vulnerability*) durumu ortaya çıkarmaktadır. Yalnız ifade edilen zafiyet (*vulnerability*) algılamasının, Türkiye'nin Fırat'ın akışında neden olduğu gerçekleşen bir azalmadan çok, ileride ortaya çıkması muhtemel bir azalma ile ilgili olduğu görülebilir. Çünkü birçok rapor, yukarıda aktarılan her iki olayda da Türkiye'nin, Irak'la 1984 yılında, Suriye ile 1987'de imzalanan protokol koşullarına uyarak, Fırat'tan saniyede 500 m^3 fazla bir su akışına izin verdiğine işaret etmektedir[91]. Yine bu raporlara göre, protokolde belirlenen sınırın ötesine geçilerek saniyede 1000 m^3'ten fazla su bırakıldığı dönemlerin sayısı oldukça fazladır. Cumhurbaşkanı olduğu 1997 yılında, Süleyman Demirel bir TRT programında bu durumu "*Suriye tarım alanları veya bahçeleri hiçbir zaman Türkiye suyu kısıtladığı için kuraklığa maruz kalmamıştır*" ifadeleriyle aktarmıştır[92].

Türkiye'nin her iki olayda da taraf olduğu protokollere uygun hareket ettiği gerçeği karşısında, acaba su dışında başka faktörler Suriye ve Irak'ın zafiyet algılamalarını biçimlendirmiş olabilir mi sorusunu gündeme getirmektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye, Suriye ve Irak arasında güven-güvensizlik ilişkisini belirleyen (su konusu dışındaki) faktörler, aşağı kıyıdaş ülkelerin zafiyet algısını "Ankara'dan en kötüyü bekleme" yönünde şekillendirmiş olabilir miydi? Böylece her iki ülke de, dikkatlerini Türkiye'nin hâlihazırdaki davranışlarından çok, gelecekteki muhtemel niyeti

---

[90] *Milliyet*, 07.05.1990.

[91] Lowi, Miriam, (1995), "Rivers of Conflict, Rivers of Peace," *Journal of International Affairs,* C. 49, S. 1, (Summer), s. 138. 7

[92] "Turkish President Calls for Talks with Syria, Iraq on Water Dispute", *BBC Worldwide Monitoring*, 16.09.1997.

üzerinde yoğunlaştırmış, neticesinde de olumsuz bir algılama ve endişe geliştirmiş olabilirler miydi?

"Suriye ve Irak'ın duydukları muhtemel zafiyet algılamasını minimize etmek üzere güç kullanmışlar mıdır?" sorusuna yanıt olması bakımından henüz doğruluğu tespit edilmemiş birkaç örneğe bakılabilir. Starr'ın iddiasına göre, 1986 yılında Atatürk Barajı'nı havaya uçurmayı hedef alan bir Suriye komplosu Türkiye tarafından açığa çıkartılmış, kasım ayında yakalanan birkaç düzine kişi, Türkiye'de komplo girişimi ve sabotaj planlama suçlamalarıyla hüküm giydirilmişlerdir[93]. İfadelerinin alınması sırasında yine bu kişiler, Türkiye'nin güneydoğusunda büyük tarım arazilerinin sulanması bakımından hayati öneme sahip GAP tünelleri hakkında bilgi topladıklarını itiraf etmişlerdir. Bu kişilerin niyetlerinin başta tüneller olmak üzere bazı su tesislerini havaya uçurmak olduğu, GAP projesi tamamlandığında Türkiye'den ihtiyaç duyduğu miktarda su alamayacağını düşünen Suriye'nin de bu iş için kendilerine ödeme yaptığı basına duyurulmuştur[94].

Yine Türkiye merkezli bazı haberlere göre, 1990 yılında gerçekleştirilen Ortak Teknik Komite toplantısı sırasında dönemin Irak Tarım Bakanı Türkiye'yi savaşla tehdit etmiş ve Türkiye-Suriye sınırında saniyede 700 m^3'ten az olmamak üzere Fırat suyu talebinde bulunmuştur[95]. Rapor edilen her iki sıradışı ve tahrik içerikli olayın ardından Türk resmi makamları tarafından herhangi bir açıklama yapılmamış olması, ifade edilen bilgilerin güvenirliği hakkında ciddi bir şüphe uyandırmaktadır. Fırat-Dicle su sorunun yaşandığı iddia edilen zaman diliminde ne Suriye, ne de Irak zafiyet algılamasını minimize etmek üzere açıktan bir askeri girişimde de bulunmamışlardır.

Bu noktada bile kötümser yaklaşımı benimseyen biri aşağı kıyıdaş devletlerin protesto niteliğindeki diplomatik girişimlerinin, şikâyetlerinin, Türkiye'nin

---

[93] Starr, Joyce, (1992), "The Missing Link in Our Mideast Strategy", Eric J. Schiller (Der.), Sustainable Water Resources Management in Arid Countries: Middle East and North Africa, *Special Issue of Canadian Journal of Development Studies*, (September), s. 44.
[94] Anadolu Ajansı, 28.07.1987.
Sumary Of World Broadcasts-BBC Monitoring, 29.07.1987.
[95] Giray, S, (1991), "Su Sorununda Türkiye'nin Siyasal Boyutları", Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East,* Ankara, Hacettepe University Press, s. 251.

eleştirilmesi yönünde yaptıkları çağrıların mansap ülke zafiyetini minimize etmek üzere yeterli deliller olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda ısrarlı olabilir. Buna verilebilecek olası bir yanıt, yine kötümser yaklaşımın dünya görüşünde bulunabilir. Devletler varlıklarını sürdürmek, güvenliklerini garanti etmek üzere her türlü önlemi alırlar ve bu yönde gerekli tüm araçları istihdam edebilirler. Dolayısıyla, Suriye ve Irak'ın zafiyetleri (*vulnerability*) gerçekten manipülasyona konu edilmiş olsa idi, her iki ülke de diplomasinin sunduğu araçların ötesinde önlemler alırlardı diye düşünmek çok da yanlış olmayacaktır.

3.6.1.2. Suriye Irak karşılaştırılması

Suriye'ye ait su tutma tesislerinin teknolojik görünümü, Dicle üzerinde herhangi bir kontrolünün olmadığı, Fırat üzerinde mevcut 14 milyar m^3 rezervuar kapasitesinin de sınırlı bir kontrol imkânı sağladığını söylemek mümkündür. Öyleyse, Suriye ancak Fırat nehrinin akışında bir etkide bulunabilir ve bu etki de yalnızca uzun süreli kuraklık gibi ekstrem şartların yaşandığı dönemlerde söz konusu olabilir.

Fırat'ın akışında meydana gelebilecek Suriye odaklı bir azalma ise, Türkiye örneğinde olduğu gibi yine Irak tarafından halihazırda Fırat ile Dicle arasında su aktarımına olanak veren Thartar Kanalı'nın kullanılmasıyla izale edilebilir. Fırat'ın su kalitesini değiştirme seçeneği bakımından, Türkiye'yi böyle bir karar almaktan uzak tutan ya da tutacak tüm gerekçeler, Suriye için de sınırlandırıcı olacaktır. Öyle ki, Suriye örneğinde teknolojik ve coğrafik koşullar, Türkiye'ye göre daha kısıtlayıcı bir nitelikte bu ülkenin karşısına çıkacaktır.

Su üzerindeki kontrolü güce çevirme konusuna gelince, Suriye'nin bu yönde karar alırken daha fazla zorlanabileceği, karar alma sürecinde karşı karşıya olabileceği muhtemel ekonomik, sosyal, siyasi ve yasal engellerin kompleks yapısına bakılarak söylenebilir. Her şeyden önce bu ülke Fırat'taki su varlığına yalnızca tarım alanlarını sulamak üzere değil, nüfusunun büyük bir bölümünün gereksinim duyduğu içme suyu ihtiyacının karşılanması bakımından da bağımlıdır. Bağımlılığın boyutlarını yansıtmak bakımından, Suriye'de Fırat çevresinde yaşayan, bu nehrin kaynaklarını evsel, tarımsal ve ekonomik alanlarda kullanan insan sayısının, Türkiye ile

karşılaştırıldığında daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür[96]. Dolayısıyla, Fırat'ın akışını Irak'a zarar vermek üzere değiştirmeyi hedefleyen herhangi bir Suriye kararı, kendi sınırları içerisinde hem ekonomik, hem de sosyal anlamda daha olumsuz yansımalarla karşılaşabilecektir.

Böylesine bir kararın önündeki olası siyasi ve yasal engellerin de Suriye örneğinde daha kritik soruları gündeme getireceği de açıktır. Suriye toplumunun büyük bir çoğunluğunun Irak'taki gibi Arap olduğu dikkate alındığında, Fırat'ın akışını mansap devlete zarar vermek üzere değiştirmeyi amaçlayan bir kararın meşruiyetinin hem ülke içerisinde, hem de geniş Ortadoğu coğrafyasında anlatabilmenin, Türkiye örneğinden daha zor olacağını tahmin etmek güç değildir. Su gibi insani bir konuda, Arap'ın Arap'a zarar verdiği imajı Şam yönetimi açısından otoritesinin sorgulandığı bir süreci başlatabilir.

Yine de, hükümet faaliyetlerinin parlamento denetimine tabi tutulduğu Türkiye ile karşılaştırıldığında, Suriye'deki mevcut otoriter rejimin böyle bir kararı daha rahat alabileceği düşünülebilir. Suriye ile Irak arasında yıllara yayılan rekabet ve çekişmenin, dostane olmaktan uzak ilişki yapısının, böyle bir kararın meşruiyetini anlatabilmek bakımından daha uygun bir ortam sağladığı da doğru olabilir.

Uluslararası alanda, Suriye uluslararası toplumdan çok Arap dünyasından gelen eleştirilerin hedefinde olacak, arabuluculuk girişimlerini kabul etmesi için de baskı görebilecektir. Suriye için de kararın haklılığını Arap dünyası nezdinde anlatabilmek daha önemli olacaktır, çünkü bu ülke petrol zengini Arap devletlerinden İsrail'e karşı bariyer olma geleneksel konumu nedeniyle finansal yardım alabilmiştir. Arap dünyasından soyutlanma anlamına gelebilecek her türlü gelişme, dolaysıyla kritik bir önem taşıyacaktır. Uluslararası imajını zedeleyecek davranışlardan kaçınmak bakımından da, Şam'ın Ankara'ya göre daha düşük hassasiyette olacağını söylemek mümkündür.

Suriye'nin tarihsel süreç içerisinde suyu bir güç unsuru olarak kullanıp kullanmadığı, Irak'ın da zafiyeti minimize etmek üzere bir reaksiyon gösterip göstermediği

[96] Bari, Z., (1977), (a.g.e.), s. 237.

sorularına gelince, kötümser yaklaşımı benimseyenlerin bir olayı sıkça dile getirdikleri görülebilir. Bu olay 1973 yılında, Fırat'ın Suriye'de kalan kısmında inşa edilen Tabqa Barajı'nın dolumu sırasında yaşanmış, Şam ve Bağdat yönetimleri böylece savaş senaryolarının da dillendirildiği bir krizin eşiğine gelmişlerdir. Dönemin Irak Tarım Bakanı Mukarra al-Talabani 12 Eylül'de gazetecilere bir açıklama yaparak, Suriye'nin Fırat'ın akışını önemli ölçüde kısıtlayan tutumu nedeniyle, Irak'ın ihtiyaç duyduğu 13 milyar m^3 su yerine, yalnızca 7 milyar m^3 su alabildiğini dile getirmiştir. Bağdat ayrıca Suriye'nin Fırat su varlığına bağımlı 3 milyon Irak'lı çiftçinin hayatını tehdit eden bu olumsuz tutumunu çok açık bir saldırı olarak nitelemiştir[97]. Suriye'nin şovence davranışının, Irak'ın gıda ve enerji güvenliğini de tehlikeye attığı iddia edilmiştir. Dolayısıyla, bu tutum bir savaş ilanı olarak yorumlanmıştır[98].

İki ülke arasında yaşanan gerginlik kısa sürede diplomasi çizgilerini aşmış, Suriye ülkenin kuzeydoğu bölgesine askeri birlikler kaydırırken, Irak benzer önlemler alarak karşılık vermiştir. Irak Suriye'yi Tabqa barajını havaya uçurmakla tehdit ederken, Suriye kökenli bir askerin kutsal Şii kentlerinden biri durumundaki Kerbela çevresinde patlayıcılar yerleştirirken yakalandığı haberleri de aradaki gerilimi iyice tırmandırmıştır[99].

Dönemin Fırat barajından sorumlu Suriyeli Bakanı ise, Şam yönetiminin gerçek niyetini ortaya koymak üzere yaptığı açıklamada, 1974 yılında Fırat üzerinden Suriye sınırına ulaşan su miktarının, geçmiş dönemlerdeki 28 milyar m^3'lük ortalamanın oldukça altına düştüğünü belirtmiştir. Bakan açıklamasının devamında, kendilerine ulaşan 12 milyar m^3 suyun büyük bir bölümünün sınır ötesine akmasına izin verdiklerini ifade etmiştir[100].

Yine Fırat Barajı'ndan sorumlu Bakanlık adına konuşan bir sözcü, kuraklık nedeniyle Irak'da büyük sıkıntılar çekildiğine yönelik raporları tamamen yanlış,

---

[97] Cohen, J.E., (1991), "International Law and the Water Politics of the Euphrates", *Journal of International Law and Politics*, C. 24, S. 1, (Fall), s. 511.
[98] *An-Nahar*, 17.05.1975.
[99] Star, J.R., (1991), "Water Wars", *Foreign Policy*, (Spring), s. 17.
Schulz, M., (1992), (a.g.e.), s. 90.
[100] Shapland, G., (1994), (a.g.e), s. 313.

üretilmiş ve temelsiz iddialar olarak nitelendirmiştir. Aynı sözcü raporların doğru olması halinde, Fırat'ın Tabqa Barajı ile Irak arasında kalan kısmında yaşayan binlerce Suriyelinin de benzer sıkıntılarla karşı karşıya olmaları gerektiği tezini ileri sürmüştür[101]. Haziran 1975 yılında, Devlet Başkanı Esad iki ülke arasında gelişen krizin gerçek nedenleri ile ilgili yaptığı bir açıklamada şu ifadelere yer vermiştir;

> "*Irak'la yaşanan ihtilafın siyasi nitelikte olduğuna dair hiçbir şüphe kalmamıştır. İki ülke arasında yaşanan sorunun kaynağı ne su, ne de bu türde bir şeydir. Eğer gerçek sorun su ise, Suriye Irak'a talep ettiği miktarda suyu vermeye hazırdır*"[102].

İlk bakışta 1973-75 yılları arasında yaşanan kriz, kötümser yaklaşımın benimsediği su merkezinde bir çatışma ortaya çıkmıştır tezini, en azından aşağıda verilen akıl yürüme biçimiyle doğrular gibidir;

- Suriye Fırat'ın akışını kısıtlama kararını hangi niyetle almış olursa olsun, Irak bu tutumu suyun bir güç unsuru olarak kullanıldığı biçiminde algılamış,
- Bu kriz, Fırat'ın akış miktarındaki bir değişimin Irak bakımından hem gerçek, hem de potansiyel bir zafiyet oluşturduğunu göstermiş,
- Irak'ın Suriye'nin tutumu karşısında geliştirdiği algılama ile zafiyeti minimize etme çabası bir araya geldiğinde, su merkezinde bir çatışma ortaya çıkmıştır.

Yine de, birçok uzman ilgili dönemde yaşananların bu tezin doğrulanmasına yetmediğini düşünmektedir. Örneğin Thomas Naff "*ortaya çıkan krizin, su merkezinde bir çatışma olduğu ile ilgili şüphelerin giderilemediği*" iddiasında bulunmuştur. Suriye'nin Fırat nehrinin akışını kısıtladığı "*1973 kışı ile 1974 kışı aralığında herhangi bir krizin ortaya çıkmamasına* (kriz 1975 yılında patlak vermiştir)" ve "*iki ülke arasında ilişkileri geliştirmek üzere bir su anlaşmasının imzalanmamasına*" işaret ederek "*çatışmanın su krizinden daha kompleks bir yapı sergilediğini*" öne sürmüştür[103].

Benzer bir düşünceyi Bari şu ifadelerle açıklamaktadır;

---

[101] *The Arab Economist*, June 1975, s. 25.
[102] More Euphrates Talks Expected, (1975), *Middle East EcoSmic Digest*, (4 July), s. 23.
[103] Naff, T.,ve Matson, R.C., (1984), (a.g.e.), s. 95.

"*Şam ile Bağdat yönetimleri arasındaki ilişkilerin içerisine aktif çatışma unsurları 1973 Arap-İsrail Savaşını takip eden dönemde sokulmuş, Fırat üzerindeki kavga böylece çok boyutlu bir hal almış, siyasi rekabet de hemen hemen her şeyi gölgeler olmuştur.*"[104]

1973-1975 krizini takip eden dönemde yaşanan gelişmeler de, uzman görüşlerini doğrulamaktadır. Öyle ki, krizin hemen ardından Irak, Suriye'nin su tüketimine karşı gösterdiği tepkiyi neredeyse tamamen sonlandırmıştır. İki ülke arasında 16 Nisan 1990 yılında imzalanan ve Suriye'nin Irak'a kendi topraklarına Fırat üzerinden ulaşan suyun %58'ini garanti ettiği anlaşmadan sonra da Bağdat'ın kaygıları bir anda ortadan kalkmıştır. Suriye'nin suyu bir güç unsuru olarak kullandığı düşünülen bir krizin hemen ardından, Bağdat yönetiminin kaygılarının ve korkularının bir anda ortadan kalkması, en başta böyle bir algılamanın belki de bir araç olarak kullanıldığı izlenimini doğurmaktadır.

Yapılan tüm analizlerin ışığında, Suriye'nin su kaynaklarını bir güç unsuruna dönüştürmek üzere yeterli teknolojik kapasiteye sahip olmadığı, ortaya çıkması muhtemel ekonomik, sosyal, siyasi ve yasal sorunların da, Şam yönetimlerini bu yönde bir karar alma düşüncesinden caydırabilecek güçte olduğu sonuçlarına ulaşmak mümkündür.

1973-1975 yılları arasında yaşanan kriz ise tek başına suyu bir güç unsuru olarak kullanma çabasına örnek teşkil edemez. Yine bu kriz tek başına, Irak'ın zafiyet algılamasını minimize etmek üzere çatışmacı bir tavır aldığı argümanını desteklemek üzere kullanılamaz. Günümüzde Suriye'nin Fırat üzerinde yürüttüğü ve kötümser varsayımlara göre 1973-1975 krizinden daha büyük çaplı bir çatışmaya neden olması gereken projelere karşı Irak'ın itiraz göstermemesi de, bu ülkenin Suriye'ye karşı potansiyel bir zafiyet hissedebileceği görünüşünü desteklememektedir.

Son olarak, 1973-1975 krizi, su konusu tek başına havza ülkeleri arasındaki ilişkileri bozmaya yeterli bir neden olamaz, ancak aynı devletler arasında devam ede gelen siyasi sorunlar bütünün içine çekilirse, kötü komşuluk ilişkileri karmaşasını derinleştiren önemli bir faktör olabilir düşüncesini de destekler görünmektedir.

---

[104] Bari, Z., (1977), (a.g.e.), s. 243.

3.6.2. Havza Pozisyonu ve İşbirliği Olgusu

Kötümser yaklaşımın havza pozisyonu ile devletler arası işbirliği olgusu arasında kurduğu ilintinin temelinde yine, pozisyon-avantaj ya da pozisyon-dezavantaj ilişkisinin devlet davranışları üzerindeki olası etkilerine rastlamak mümkündür.

Buna göre, yukarı kıyıdaş devletler paylaşıma ya da ortak kullanıma konu bir su havzası çerçevesinde geliştirilen herhangi bir işbirliği çalışmasının ya da çabasının parçası olma gereği duymayacağı gibi, su kaynaklarının tahsisi ile ilgili bir anlaşmaya da taraf olmak istemeyeceklerdir[105]. Çünkü bu devletler havza üzerinde sahip oldukları öncelik bakımından, kaynaklardan faydalanmak üzere geliştirecekleri projelerin aşağı kıyıdaş ülkelerce onanmasına ya da rıza gösterilmesine ihtiyaç duymazlar.

Aşağı kıyıdaş ülkeler ise, tam tersine aynı havza kaynakları ile ilgili olarak geliştirdikleri projelerin hayata geçirilebilmesi bakımından, yukarı kıyıdaş ülkelerin işbirliğine gelecekteki su varlıklarını koruyacak kesin bir anlaşmayla bağımlıdırlar.

İfade edilen varsayımlar, Fırat-Dicle havzasına uygulandığında;

- Türkiye kendi manevra alanını kısıtlayacağı gerekçesiyle, her iki nehrin su varlığını konu alan bir ortak su dağıtım ve yönetim rejiminin (*cooperative water distribution and management regime*) kurulmasına öncülük etmeyeceği gibi, böyle bir rejim girişimine destek vermekte isteksiz davranacaktır[106].
- Suriye ve Irak, havzadaki aşağı kıyıdaş konumları gereği, Fırat-Dicle su sorununun Türkiye ile işbirliği çerçevesinde çözümü ve gelecekteki su paylarını tanımlayan bir anlaşma yapılması için daha aktif ve girişken bir tavır sergileyeceklerdir.
- Yukarıda verilen her iki önerme Suriye'nin yukarı kıyıdaş ve Irak'ın da aşağı kıyıdaş olduğu durum için de söz konusu olacaktır.
- Son olarak her iki mansap ülkesi de, Türkiye karşısında stratejik anlamda geriye düşmemek açısından Fırat-Dicle konusunda birlikte hareket etme gereği duyacaklardır[107].

---

[105] Wolf, A., (1994), "A Hydropolitical History of the Nile, Jordan, and Euphrates River Basins", Biswas, A., (Der.), *International Waters of the Middle East*, Oxford: Oxford University Press, s. 38.
[106] Lowi, Miriam, (1995), (a.g.e.), s. 139.
[107] Freeman, Kevin, (2000), "Water Politics And National Security in The Tigris-Euphrates Basin, Alabama, University of Alabama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 53.

Tüm bu varsayımlar penceresinden Fırat-Dicle kronolojisine bakıldığında, Fırat Dicle havzasında ilk dönemlerde ortaya çıkan işbirliği çabalarının bu varsayımları destekler gelişmelere tanıklık ettiğini söylemek mümkündür. Suriye 1962 yılında Fırat üzerinde hidroelektrik enerjisi üretmek ve sulama yapmak amacıyla Tabqa Barajı'nın inşasına başlanacağını duyurduğunda, huzuru kaçan Irak havza üzerindeki çıkarlarını korumak üzere, su kaynaklarının paylaşımı konusunu Suriye ile görüşmek istediğini ilan etmiştir. Böylece her iki ülke arasında bir seri ikili görüşmeler başlatılmış oldu[108].

Fakat yine aynı yılda neredeyse kötümser yaklaşımın; yukarı kıyıdaş devletler çıkarlarına ters düşeceği için havza kaynaklarının paylaşımı ve/veya kullanımı konularında işbirliğini tercih etmezler varsayımını boşa çıkaran bir gelişme yaşanmıştır. Bu gelişme, Suriye'nin Fırat üzerinde gelecekte kurulacak barajlarla ilgili hidrolojik verilerin ve teknik bilgilerin paylaşımı, her iki ülkenin sahip olduğu kazanılmış tarihsel hakların tanınması konularında Irak'ın teklifini kabul etmiş olmasıdır[109].

Fırat-Dicle kronolojisi takip edildiğinde, su kaynaklarının paylaşımı konusunda kendini taahhüt altına alan ilk ülkenin de Türkiye olduğu ortaya çıkar. Bu ülke 1976 yılında tek yanlı olarak mansap ülkeleri Suriye ve Irak'a saniyede ortalama 500 m^3 su bırakmayı taahhüt etmiştir. Esasen Türkiye bu taahhüdü yabancı firmalarla Karakaya Barajı'nın inşasında kullanılacak finansman için yaptığı görüşmeler sırasında yapmış, ancak açıklama 7 Mart 1979 yılında gelmiştir[110].

İki ülke arasında işbirliğini öngören ilk düzenleme de Suriye ile Irak arasında ortaya çıkmamış, Ortak Teknik Komisyon kurulması kararı Irak ile Türkiye arasında Aralık 1980 yılında gerçekleşen Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı sırasında alınmıştır. Ortak Teknik Komite'ye, iki ülke arasında su kaynaklarıyla ilgili bilgi değişimine zemin hazırlaması ve "*...her ülkenin sınır aşan sulardan ihtiyacı olan makul ve*

---

108 Schulz, M. (1992), (a.g.e.), s. 111.
109 Bari, Z., (1977), (a.g.e.), ss. 236-240.
110 İnan, Y., "Legal Dimensions Of The Euphrates-Tigris, Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East*, Ankara, Hacettepe University Press, s. 235.

uygun su miktarının tanımlanmasını sağlayacak metodu kararlaştırmak..." görevi verilmiştir. Suriye'nin komiteye üyeliği ise ancak 1983 yılında gerçekleşmiştir[111].

Havza devletleri arasında ilk kesin anlaşma da yine Türkiye ile Irak arasında 1984 yılında imzalanmış ve Türkiye bu anlaşmayla Fırat'tan saniyede ortalama 500 m^3 su bırakmayı taahhüt etmiştir. Benzer bir anlaşma yine işbirliği yapmayacağı, kesin bir anlaşmanın tarafı olmayacağı varsayılan Türkiye ile Suriye arasında 1987 yılında imzalanmıştır[112]. Fırat-Dicle konusunda birlikte hareket edecekleri ve havza paylarını konu alan bir anlaşma için daha sabırsız olacakları varsayılan Suriye ile Irak arasında bir anlaşma ancak 1990 yılında imzalanabilmiştir. Bu anlaşmayla iki ülke Fırat'ın Türkiye-Suriye sınırındaki su varlığının %42'sini Suriye'de, %58'İni Irak'ta bırakacak bir kota sistemini karşılıklı olarak kabul etmişlerdir[113].

İşbirliği ve kapsamlı bir stratejik plan çerçevesinde, Fırat-Dicle su sorununu çözüme kavuşturma girişiminde bulunan ülkeler varsayıldığı gibi Suriye ve Irak olmamış, bu yönde ilk adımı yine Türkiye atmıştır. Ankara 1984 yılında "Fırat-Dicle Havzası Sınıraşan Sularının Hakça, Akılcı ve Optimum Kullanımı için Üç Aşamalı Plan" teklifini Ortak Teknik Komite Toplantıları'nın beşincisinin yapıldığı sırada sunmuştur[114]. Her ülkenin makul ve hakkaniyete uygun su ihtiyacının tanımlanmasını sağlayacak bir yöntem olarak bu plan çerçevesinde;

- İlk aşamada, bölgesel su kaynaklarının tümünün belirlenmesi, kullanılabilir su varlıklarının saptanması;
- İkinci aşamada, havza ölçeğinde tarıma elverişli, sulanabilir arazi miktarının belirlenip, tarımda kullanılması gereken toplam su tüketim ihtiyacının belirlenmesi;
- Üçüncü ve son aşamada da, ilk iki aşamanın sonuçlarına göre en akılcı tarımsal sulama projelerinin seçiminin yapılması ve her ülkenin su gereksinimi hesaplanarak varsa su açığının giderilmesi öngörülmüştür[115].

---

[111] Kibaroglu, Ayşegül, (1994-1995), "Prospect for Cooperation in the Euphrates-Tigris River Basin", *Turkish Review of Middle East Studies,* S. 8, s. 144.
[112] Mackenzie, K., "Muddy Waters", *Middle East International,* 16.02.1990.
[113] *Sumary Of World Broadcasts-BBC Monitoring,* 18.04.1990.
"Iraq, Syria Ratify Euphrates River Accord", *Reuters Library Report*, 16.05.1990.
[114] Türk Dış İşleri Bakanlığı, (1995), "*Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq*", Ankara: Türk Dış İşleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınıraşan Sular Dairesi Başkanlığı, (Ocak), s. 21.
[115] Kibaroğlu, A., Ünver, O., (2000), "An Institutional Framework For Facilitating Cooperation In The Euphrates-Tigris River Basin", *International Negotiation,* C. 5, S. 2, ss. 311–330.

Teknik ve bilimsel gerçekler, çevrenin korunması ve karşılıklı işbirliği gibi öğeler bu plan ile ilk kez, Fırat-Dicle kaynakları ile ilgili olarak belirli bir süredir devam ettirilen görüşmelere dâhil edilmiştir.

1985 yılına gelindiğinde de, dönemin Başbakanı Turgut Özal, Türkiye'nin sahip olduğu orta büyüklükteki iki nehrin (Seyhan ve Ceyhan) inşa edilecek iki boru hattı ile başta Suriye ve Irak olmak üzere Ortadoğu'da su sıkıntısı yaşayan ülkelere iletilmesini öngören bir proje teklifinde bulunmuştur. "Barış Suyu Projesi" olarak bilinen bu girişimle, Türkiye gelecekte ihtiyaç duyacağını hesapladığı günde 23 milyon m^3 suyu saklı tutmak üzere, Arap dünyasına günde 6 milyon m^3 su aktarmaya hazır olduğunu belirtmiştir[116].

Doğu ve Batı hatları olmak üzere iki yönlü olarak planlanan projede, Batı hattının Seyhan İslâhiye üzerinden, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'da Mekke'ye kadar uzatılması öngörülmüştür[117]. Günlük su taşıma kapasitesi 3,5 milyon m^3 olarak hesaplanan bu hatla, nüfus yoğunlunun yüksek olduğu Halep ile hicaz arasında kalan uzun bir koridordaki yerleşim alanlarının su ihtiyacının karşılanması amaçlanmış, Şam ve Amman da en fazla payı alacak kentler olarak belirlenmiştir. Irak'tan Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde Shorjah'a ulaşması beklenen Doğu hattı ile de, günlük 2,5 milyon m^3 su taşınması hedeflenmiştir[118].

1990'lı yıllara gelindiğinde, bölgede ortaya çıkan gelişmelerin kötümser yaklaşımın, mansap devletler yukarı kıyıdaş pozisyonundaki aktöre(lere) karşı birlikte hareket ederler varsayımını destekler bir tarzda şekillendiği gözlemlenebilir. Suriye ve Irak 1990 yılında Ankara'da gerçekleştirilen bir üçlü toplantı sırasında, Türkiye'ye Fırat'tan saniyede 700 m^3 su bırakması ve resmi bir anlaşmaya taraf olması çağrısında bulunmuşlardır[119]. Her iki ülke, Türkiye'yi bir anlaşma imzalamaya

[116] Star, J.R., (1991), "Water Wars", *Foreign Policy*, (Spring), s. 8.
Schulz, M., (1992), (a.g.e.), s. 90.
[117] DeShazo, R. ve Sutherlin. J.W., (1994), ,*Reassessing the Middle Eastern Peace Pipeline in the Aftermath of the Gaza-Jericho Agreement*, New Orleans, University of New Orleans, s. 6.
[118]Robins, P., (1991), *Turkey and The Middle East*, London, Pinter, s. 96.
[119] The Washington Post, 15.05.1992.

zorlamak üzere geliştirdikleri müşterek tutumlarını, Ortak Teknik Komisyonu'nun Eylül 1992 yılında gerçekleştirilen toplantısında da sürdürmüşlerdir[120].

Şubat 1996'da ise her iki ülke o ana kadar sürdürdükleri ortak hareket etme çabalarını iyice açığa vurmuşlardır. Gerek Şam, gerekse Bağdat yönetimleri, Türkiye'yi "uluslararası hukukun ilkelerine saygı göstermeye zorlamak üzere", hem bölgesel, hem de uluslararası alanda birlikte çalışacaklarını, pozisyonlarını da ortak bir zeminde koordine edeceklerini ilan etmişlerdir[121].

Bu tarihten itibaren de, her iki ülke Fırat-Dicle su sorununu bölgesel ve uluslararası örgütlerin gündemine taşımak gibi ortak bir hedefte buluşmaya başlamışlardır. 28 Aralık 1997 yılında Şam'da gerçekleştirilen Irak-Suriye Su Komitesi Toplantısı'nın sonunda, Türkiye bir basın açıklamasıyla Fırat-Dicle su kaynaklarının hakça paylaşımını öngören bir "nihai uzlaşma" için görüşme masasına geri dönmesi konusunda uyarılmıştır[122].

Ancak, Ortadoğu devletleri arasındaki ilişkileri yakından takip eden uzmanların gözlemlerini paylaştıkları Middle East Policy adlı dergide yayınlanan bir rapor ise, genel hatları iyice belirginleşen yeni koşullar ve ittifakların tarihsel süreçten önemli bir sapma olmadığı ile ilgili olarak şu ifadelere yer veriyordu;

> "*1960'lı yıllarda Türkiye'nin Nato'ya girme kararına karşı olanlar Suriye ve Iraktı. On yıl sonra Türkiye ile Suriye Irak'ın askeri eylemlerine karşı güç birliğine gittiler. 1980'ler yeni bir zemin kaymasının yaşandığı yıllar olarak Türkiye ile Irak'ın, Suriye'nin askeri saldırganlığına karşı birlikte hareket etme eğilimine şahit oldu. 1990'lar Türkiye ve Suriye'nin "çöl fırtınası harekâtı" ile müttefik durumuna geldikleri yıllar olarak ortaya çıktı. Şimdi de geçmişin kan davalıları Suriye ve Irak Türkiye'ye karşı birleşiyorlar*."[123]

---

[120] Özdiker, C., (1994), (a.g.e.), s. 44.

[121] Mabardi, R., "Syria, Iraq Work Together For Fair Share of Euphrates", Agence France-Presse, 15.02.1996.
Bezanis, L., (1996), "Turkey's War of Words With Syria And Iraq Over Water, OMRI Analytical Brief, C. 1, S. 16, (28February), S. 1.

[122] "Syria and Iraq Call on Turkey to Discuss Euphrates, Tigris Water Shares", (1997), INA News Agency, Baghdad, BBC Worldwide Monitoring, (28 October).

[123] Venter, A.J., (1992), "The Oldest Threat: Water in the Middle East", *Middle East Policy*, C. 6, S. 1, (June), s. 132.

Suriye ile Irak arasındaki yakınlaşmanın zamanlamasına bakılacak olursa, Irak'ın Suriye ile işbirliği içinde bulunduğu uluslararası izolasyondan kurtulmak üzere tercih ettiğini söylemek mümkündür. Suriye ise bu arada;

> "*Türkiye'de 5 aydır devam eden siyasi dalgalanmalardan ve kendisinin yıllardır değişmeyen Ortadoğu barış sürecinin değiştirilemez aktörü olma konumundan faydalanmaya çalışıyordu. Suriye belki de İsrail'le yürütülen barış görüşmelerinde çözümsüz bir konu durumuna gelen Golan tepelerindeki su kaynaklarının kullanımını bu ülkeye devretme hazırlıkları yapmaktaydı. Bunun için de Şam'ın zararının tazmin edilmesi ve Türkiye'nin patronu durumunda bulunan ABD'nin böyle bir anlaşmayı garanti etmesi gerekiyordu*"[124].

Aslında burada ifade edilmek istenen şey;

- Suriye'nin Golan tepelerindeki su kaynaklarını İsrail'e devrini kabul edebileceği,
- İfade edilen bölgedeki kaynakların kaybını dengelemek üzere kendisine Fırat'tan daha fazla pay ayrılmasına çalıştığı,
- Böyle bir adım için Türkiye'nin ikna edilmesini talep ettiği,
- Dolayısıyla Irak'la yakınlaşmanın arkasında yatan asıl nedenin gelecekte Fırat'taki su ihtiyacının karşılanmasından çok, stratejik olarak daha önemli gördüğü İsrail'le barış anlaşmasının gerçekleşmesidir.

İsrail'le barış yapmanın Arap dünyasında neden olacağı tepkileri uluslararası izolasyondan kurtulmaya çalışan Irak'la da yapmanın bir rasyonelliği olduğu da unutulmamalıdır.

Fırat-Dicle su sorunu kronolojisine su ve çatışma arasında ilinti kurma kaygısıyla değil de, neyin ne olduğunu anlama penceresinden bakıldığında, kötümser yaklaşımın havza konumu tezinin Türkiye, Suriye ve Irak arasında gelişen işbirliği ambiansını tek başına açıklamada yetersiz kaldığını söylemek mümkündür. Yine bu tezin açıklama getirdiği işbirliği örneklerinin, ilgili ülkeler arasında gelişen ilişkiler bütünün tarihsel süreci içerisinde yer alan başka faktörlerle de açıklanabildiği görülür.

[124] (a.g.e.), s. 132.

3.7. TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK ARASINDAKI NİSPİ GÜÇ DENGESİ

Uluslararası ilişkiler disiplininde güç nedir, gücü oluşturan unsurlar nelerdir, gücün kullanımı ya da uygulama alanı nasıl tanımlanabilir sorularından başlamak üzere, birden fazla aktör arasında güç bakımından bir karşılaştırma ne şekilde yapılabilire kadar uzanan geniş bir konu alanında tartışmalar hala devam etmektedir[125]. İdealist yaklaşımların, Marksizm ve Feminizm gibi eleştirel teoriler analizlerinin odak noktasında güç ve güç ilişkileri önemli bir yer tutsa da, esas olarak güç kavramı realist yaklaşımla özdeşleştirilmiştir[126].

Holsti gücü bir ülkenin, elindeki imkânları ve yetenekleri ödül, ceza, ikna ve zorlama gibi çeşitli stratejiler yoluyla karşı tarafın davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda etkileme ve yönlendirme kapasitesi olarak tanımlamıştır[127]. Ashley de bu kavramın, hem diğer aktörleri etkileme yeteneğine sahip olma, hem de bu yetenekleri elinde bulunduran aktör anlamlarında kullanıldığını tespit etmiştir[128]. Morgenthau ise gücü, unsurlarını ortaya koyarak tanımlamaya çalışanlar arasında yer almıştır[129]. Nüfus, coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, ulusal karakter, diplomasi ve hükümet kalitesi gibi sahip olunan niteliklere bakılarak güç yorumları yapıldığı gibi, sonuçlardan yola çıkılarak hangi aktörün hangisinin davranışlarını yönlendirebildiği, yani nasıl kullanıldığına bağlı olarak da güç tanımları yapılmıştır[130].

Göreceli bir kavram olan gücün daha ayrıntılı bir çalışmaya konu oluşturması gerektiği belirlemesini yaptıktan sonra, kötümser yaklaşımın Realist ve Neo-realist teorilerin dünya görüşüne yakınlığı dikkate alınarak, bu çalışmada güç olgusunun

---

[125] Özdemir, Haluk, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 63, S. 3, Ss. 113-144.

[126] Frey, F.W., (1993), "The Political Context of Conflict and Cooperation Over International River Basins", *Water International*, C. 18, S. 1, s. 13.

[127] Holsti, K. J. (1964), "The Concept of Power in the Study of International Relations," *Background*, C. 7, S. 4, ss. 179-194.

[128] Ashley, Richard K. (1984), "The Poverty of Neorealism," *International Organization*, C. 38, S. 2, ss. 225-286.

[129] Morgenthau, Hans (1985), *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York, McGraw Hill.

[130] Dahl, Robert (1957), "The Concept of Power," *Behavioural Sciences*, C. 2, ss. 201-215.

Nye, Joseph (1990), "The Changing Nature of World Power" *Political Science Quarterly*, C. 105, S. 2, ss. 177-192.

Ward, Michael D. ve House Lewis L., (1988), "A Theory of the Behavioural Power of Nations", *Journal of Conflict Resolution*, C. 32, S. 1, ss. 3-36.

aşağıdaki gibi genelde kabul gören nitelikleriyle kullanılacağı uyarısını not etmek gerekir;

- Güç devletler merkezinde tanımlanır.
- Gücü oluşturan esas unsurlar yansıtılabilen (projectable) ve savunmaya dayalı (defensive) askeri kapasitedir.
- Yansıtılabilen güce sahip devletler, daha güçsüz devletlere karşı kendi taleplerini ve/veya çıkarlarını kabul ettirebilirler,
- Defansif güce sahip devletler, daha güçsüz devletlerin taleplerini ve/veya çıkarlarını kabul ettirme girişimlerine direnebilirler,
- Güçsüz devletler, daha güçlü devletlerin taleplerini ve/veya çıkarlarını kendilerinkiyle bağdaştırmak üzere davranış ya da tutum değişikliğini kabul edebilir.

Bu niteliklerden yola çıkarak, kötümser yaklaşımı benimseyen çalışmaların paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su havzasındaki güç dağılımı ile ilgili olarak da;

- Havzada nispi anlamda güçlü olan devletlerin (*güç tanımlamasında haves kategorisinde olanların*) paylaşıma ya da ortak kullanıma konu su kaynağı ile ilgili taleplerini diğer aktörlere kabul ettirebilecekleri,
- Nispi olarak güçsüz devletlerin (*güç tanımlamasında have-not kategorisinde olanların*), daha güçlü konumda bulunan komşularının taleplerine karşı direnç göstermeyecekleri, dolayısıyla güçlülerin taleplerine boyun eğmek anlamına gelecek şekilde, ortak havza kaynaklarının paylaşımı ve/veya kullanımı ile ilgili olarak geliştirdikleri planların bir kısmından ya da tümünden vazgeçecekleri,
- Nispi olarak daha güçsüz konumdaki devletlerin, güçlü aktörlerin çıkarlarını kabullenmek anlamına gelecek şekilde, ortak havza kaynaklarının paylaşımı ve/veya kullanımı ile ilgili olarak geliştirdikleri planları, tüm tarafların çıkarlarını bağdaştırmak üzere değiştirecekleri, varsayımlarını benimsedikleri tespit edilebilir.

Hem genel anlamda gücü oluşturan niteliklerin, hem de paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su havzasındaki güç dağılımı ile ilgili varsayımların, somut, farklı konu alanlarına uygulanabilen ve herkes tarafından üzerinde anlaşılabildiği bir kavram tanımlamasına yardımcı olduğunu söylemek zordur. Bu nedenle kimin ne kadar güçlü olduğu tespitinin, esas olarak analiz yapan kişilerin öznel algılamalarına

bağlı olarak değiştiği notunu aldıktan sonra, Fırat-Dicle su sorunu etrafında gelişen literatürde nispi dağılımının nasıl anlaşıldığı konusuna geçilebilir. Buna göre;

- Türkiye Fırat-Dicle havzasında en güçlü devlet konumundadır[131].
- Suriye ile Irak arasında yapılacak karşılaştırmalı güç değerlendirmesi bakımından, her iki devletin neredeyse birbirlerine eşit oldukları söylenebilir[132].

Yine görüldüğü gibi bu tespitler ortak havza devletleri arasındaki nispi güç dağılımı ile ilgili ortak bir tanımlama getirmemekte, bu olguyu meydana getiren unsurlarla ilgili de bir ipucu vermemektedir. Bu noktada belki de tek istisna Lowi'nin "*Türkiye havzada askeri ve ekonomik bağlamda en güçlü devlettir*" ifadesidir[133].

Aynı belirsizlik, bir devletin sahip olduğu nispi güç avantajını diğerlerinin davranışını değiştirmek üzere nasıl kullanabildiği noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu konuda literatürde yalnızca dağınık ve de öznel ifadelerin kullanıldığı, bunların da ortak bir anlayış geliştirmekten uzak kaldığı görülebilir. Örneğin Scheumann; "*Türkiye ihtiyacı olan şeyi alabilecek güce sahipken, Suriye ve Irak'ın bu ülkeye karşıt gelebilecek güçleri yoktur*" ifadesini kullanır[134]. Diğer taraftan Lowi, "*üç ülke arasında en güçlü (ülke) konumundaki Türkiye'nin, (bu gerekçeyle) havza ölçeğinde işbirliği yaparak kendisine bir çıkar ya da maddi fayda sağlayabileceği düşüncesine ikna edilemeyeceğini*" iddia eder[135]. Daha kuramsal bir mantık yürütümü ile Naff şöyle der;

> "*Eğer Suriye Fırat-Dicle havzasında yukarı (Türkiye) ya da aşağı kıyıdaş (Irak) devletlerden gelmesi muhtemel bir saldırıyı caydırmaya yeterli güce sahip olsa idi; paylaşım, kullanım, suyun akışı konuları üzerinde, Irak ile Türkiye tarafından dikte edildiği şekliyle bir işbirliğine zorlanamazdı. Böylece tek taraflı olarak belirlenen bir uzlaşma önlenmiş olur, Türkiye ve*

---

131 Scheumann, W., (1993), New Irrigation Schemes in The Southeast Anatolia And In Northern Syria: More Competition And Conflict Over The Euphrates?, *Quarterly Journal of International Agriculture*, C. 32, S. 3, s. 250.
132 Frey, F.W., ve Naff, T., (1985), "Water an Emerging Issue in the Middle East", *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, USA: Philadelphia, Pennsylvania, C. 482, (November), ss. 79.
133 Lowi, Miriam R., (1993), (a.g.e.), s. 60
134 Scheumann, W., (1993), (a.g.e.), s. 250.
135 Lowi, Miriam R., (1993), (a.g.e.), s. 60

Irak da konuyu gündemden düşürmeye ya da farklı bir çözüm yolu bulmaya zorlanabilirdi."[136]

Nispi güç dengesi (*Relative power position*) kavramı ile ilgili diğer bir çıkmaz ise, ilgili kavramın Türkiye, Suriye ve Irak arasında su konusu etrafında şekillenen ilişkileri açıklayabilme kapasitesi ile ilgilidir. Kavramın Fırat-Dicle ihtilafının çatışma olgusunun ortaya çıkış nedenleri, çatışma ya da işbirliği potansiyeli, çatışmanın neden uzadığı ya da çözüme kavuşturulabildiği başlıkları altında özetlenebilecek hangi bileşeni için bir açıklama sunabileceği konusunda herhangi bir somut işaret yoktur. İlgili kavramın su sorununun tarihçesi içerisinde hangi dönem ya da dönemlere uygulanabileceği noktasında da herhangi bir uyarıya rastlamak mümkün değildir.

İfade edilen çerçevede, Thomas Naff belki de en net ifadeleri kullanan uzman olarak öne çıkar. Naff'a göre;

"Aralarındaki eşit güç dağılımı ve su konusundaki yüksek çıkarları göz önüne alındığında, Fırat-Dicle kaynaklarının tam kapasitede kullanıldığı ya da kıtlığın hâkim olduğu koşullarda, Suriye ile Irak çatışmaya en yakın ülkeler olacaklardır."[137]

Dikkat edilecek olursa Naff'ın argümanı, geçmişte yaşananları ya da bugünkü durumu tanımlamaktan çok, Türkiye'yi dışarıda bırakıp Suriye ile Irak üzerinde geliştirilen, gelecek ile ilgili bir öngörü niteliğindedir.

Tüm bu belirsizlikler dikkate alındığında, nispi güç dengesi kavramının Fırat-Dicle merkezli soruna ne şekilde uygulanabileceği, Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki su ilişkilerini açıklama kapasitesinin nasıl ölçülebileceği ile ilgili önemli bir sorunun varlığını hala sürdürdüğü görülebilir. Bu açıdan kullanılabilecek bir yöntem, kötümser yaklaşımın yukarıdaki varsayımlarının mantıksal uzantılarından test edilebilir hipotezler üretmek olabilir.

Aşağıdaki işte böyle bir çabanın sonucudur;

---

[136] Naff, Thomas, (1994), (a.g.e.), s. 279.
[137] Frey, F.W., ve Naff, T., (1985), (a.g.e.), s. 79.

- İlk olarak, nispi güç dağılımı bakımından en güçlü ülke pozisyonundaki Türkiye, Suriye ve Irak'a karşı taleplerini ve/veya çıkarlarını kabul ettirmede başarılı olmuştur. Diğer bir ifadeyle Suriye ile Irak, (*ne tek başlarına, ne de birlikte*), Türkiye kadar güçlü olmadıkları için, bu ülkenin taleplerine boyun eğmişler ve/veya kendi çıkarlarını bu ülkenin çıkarlarıyla uyumlu bir çizgiye getirmişlerdir. Belirtilen nedenlerle de Fırat-Dicle havzasında bugüne kadar bir çatışma vuku bulmamıştır. Yine belirtilen nedenlerle, mevcut güç dengesinde herhangi bir değişim olmadıkça, havzada bir çatışma çıkacağı beklentisinde olmak çok da doğru bir tutum olmayacaktır.
- İkinci olarak, hem Türkiye'nin güç yönünden havza içerisinde en başat ülke olması, hem de Suriye ve Irak'ın kendi çıkarlarını bu ülkenin çıkarlarıyla bağdaşır bir çizgiye getirmeleri, Türkiye'yi su konusunda işbirliği yaparak dikkate değer bir fayda elde edemeyeceğine ikna etmiştir. Havza'daki güçler dengesi değişmedikçe de, Türkiye'nin bakış açısında bir değişim beklenmemelidir.
- Suriye ile Irak arasındaki dengeli güç dağılımı göz önüne alındığında, iki ülke arasında henüz bir çatışma yaşanmamış olması beklenen bir durum değildir. Güçler dengesi eşit ya da eşite yakın olduğu sürece de iki ülke arasında çatışma yaşanması ihtimali göz ardı edilemez.
- Suriye ve Irak tek başlarına nispi güç dağılımı bakımından Türkiye'ye göre daha güçsüz bir konumda olduklarından, bu ülkenin su konusundaki pozisyonunu-taleplerini kabul ettirmek ve/veya çıkarlarını devam ettirme noktasındaki girişimlerine karşı gelmek üzere aralarında işbirliğini tercih edeceklerdir.

Fırat-Dicle su sorunu kronolojisine yakından bakıldığında, verilen hipotezlerin ihtilafın bazı bileşenleri ile belirli dönemleri hakkında açıklama getirebildiklerini söylemek mümkündür. Her şeyden önce, havzada ilişkileri bozulan ilk aktörler Suriye ve Irak olmuşlardır. Öyle ki Fırat-Dicle havzasındaki kaynakların kullanımı ile ilgili müzakerelere Türkiye en başlarda dâhil edilmişken, her iki ülke de 1965 yılı gibi oldukça erken bir tarihte üçlü müzakerelerden ayrılıp, ikili görüşmeler zemininde yola devam edeceklerini açıklamışlardır[138]. Yine Suriye ve Irak 1973-75 yılları arasında savaşın eşiğine gelerek, su odaklı çatışma tezini doğrular nitelikte sayılabilecek ilk başarılı test sonuçlarını veren ülkeler olarak öne çıkmışlardır.

1970'lerin başında yaşanan krizden itibaren, Suriye ile Irak ilişkilerinde uzunca bir süre bir düzelme kaydedilemediği de doğrudur. Ancak 1990 yılına gelindiğinde, Fırat

[138] Al-Jayyusi, O. (1993), "Evaluating the Potential Water Conflict in the Middle East, Strategies for Cooperation", Chicago, University of Illionis Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 107.

suyunun paylaşımı ile ilgili protokolün imzalanması ile birlikte, ikili ilişkilerde işbirliği çabalarının arttığı gözlemlenebilir. Kendi aralarında suyun paylaşımına karar vermelerinin ardından, tarafların su konusundaki girişimlerini koordine edeceklerine dair resmi açıklamalar sıkça duyulur olmuştur[139]. Bu da yukarıda verilen hipotezlere aykırı bir durum ortaya çıkarmıştır. Çünkü Suriye ve Irak'ın Türkiye'yi dengelemek ve çıkarlarını birlikte yürütmek üzere bir araya geldikleri argümanı, ikili arasındaki güç dengesi değişmeden çatışma olgusu devam edecektir hipotezine taban tabana zıt bir iddia olacaktır.

Türkiye ile mansap devletleri Suriye ve Irak arasında çatışma çıkmaması hipotezine gelince, Şam ve Bağdat yönetimlerinin su konusundaki çıkarlarını en başlarda Ankara'nın çıkarları ile bağdaşır bir konuma getirdikleri kabul edilebilir bir olgudur. Öyle ki 1973-1975 krizinin arifesinde, her iki ülke resmi makamları da basına Türkiye ile ilgili bir sorunları olmadığı açıklamasını yapıyordu[140]. Yalnız bu tek başına havza devletleri arasındaki nispi güç dağılımının Türkiye lehine olması ile açıklanabilecek bir durum değildir. Çünkü bu durum Türkiye'nin o ana kadar Fırat ve Dicle su varlığında azalmaya neden olabilecek bir tüketim çabası içerisinde olmamasından da kaynaklanmış olabilir. O tarihlerde Fırat üzerinde inşa edilen Karakaya ve Keban barajları ile esas olarak nehrin akışını düzenlemek ve hidro-elektrik enerjisi üretmek hedefleniyordu[141]. Dolayısıyla Türkiye boyutunda Fırat'ın doğal akışında dikkate değer bir azalmaya neden olacak faaliyetler yürütüldüğü algılaması yapılmıyordu. Türkiye'nin barajların inşasından önce her iki tesisin su tutma dönemlerinde salınacak minimum su miktarlarını açıklaması, faaliyetlerini de bu miktarlara bağlı olarak sınırlandırması da bu algılamaları doğrular nitelikteydi.

Nispi güç dağılımı bakımından dezavantajlı pozisyonları gereği birlikte hareket edecekleri, çıkarlarını da Türkiye'ninki ile bağdaşır bir çizgiye getirecekleri varsayılan Suriye ve Irak'ın 1990'lı yıllara kadar gözlemlenen davranışlarında da sorunlu bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna göre Şam yönetimi tek başına daha

---

[139] Mabardi, R., "Syria, Iraq Work Together For Fair Share of Euphrates", Agence France-Presse, 15.02.1996.

[140] Kienle, E., (1990), *Ba'th vs Ba'th, The Conflict between Syria and Iraq-1968-1989*, London, I.B. Tauris, s. 99.

[141] Waterbury, J., "Dynamics of Basin-Wide Cooperation in the Utilization of the Euphrates, Syria: The Economic Development of Syria, Damascus, 6-7 January 1990, s. 18.

güçlü konumdaki Türkiye'nin havza çıkarlarına karşı çıkmış, bu ülkeyi özellikle de Fırat üzerindeki projelerinde değişime zorlamada başarılı olmuştur. Türkiye Atatürk Barajı için yabancı finansman kaynağı arayışında iken, Suriye Dünya Bankası, İslam Gelişme Bankası gibi kredi kuruluşlarına müracaat ederek, onları havzada bulunan devletler arasında uluslararası bir anlaşma olmadığına, Türkiye'nin üçlü toplantılara katılmadığına ikna edebilmiştir. Böylece Türkiye söz konusu barajı kendi kaynaklarıyla inşa etmek durumunda kalmıştır[142].

Buna ek olarak, Türkiye'nin GAP projesini uygulamaya koyması ile birlikte her iki ülke ile devam eden ilişkiler kıyasıya bir mücadeleye dönüşmüş, Atatürk barajının 1990 yılında dolumu sırasında da kriz noktasına ulaşmıştır. 2000'li yılların başlarına kadar ilişkilerin düzelmesi bakımından bir ilerleme kaydedilememiş, neredeyse Fırat-Dicle etrafında şekillenen ilişkiler Suriye ile Irak arasında bir çatışmadan çok, Türkiye ile Suriye-Irak arasında bir çatışma olarak tanımlanmaya başlanmıştır[143].

Mevcut güç dengesi nedeniyle Türkiye'nin herhangi bir işbirliği çabasının parçası olmayacağı hipotezine gelince, Fırat-Dicle su kaynakları ile ilgili konunun devletler arası sorun boyutuna taşınmasından itibaren bu ülkenin diğer havza ülkelerine göre istikrarlı ve ısrarlı bir şekilde işbirliği odaklı davrandığını, sunduğu proje teklifleriyle de bu yönde atılan en somut adımların sahibi olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye mansap ülkelerine zarar vermeme hedefiyle, zaman zaman tek taraflı olarak salınması gereken minimum su miktarı açıklamalarını yapmış, herhangi bir zorlama olmadan da bu sınırlamalarla bağlı kalmıştır. Yine bu ülke, başta Fırat-Dicle havzası devletleri olmak üzere tüm Ortadoğu su haritasını olumlu yönde değiştirecek Barış Suyu projesinin ve Üç Aşamalı Plan'ın tasarlayıcısı olmuştur. İstanbul Ortadoğu'nun su geleceğinin tartışılacağı ve bölge odaklı projelerin geliştirilmesine hizmet edecek bir toplantı merkezi olarak teklif edilmiş ve bu hedef de 2009 yılında gerçekleştirilen Dünya Su Forumu ile bir nebze hayata geçirilmiştir[144].

---

[142] İnan, Y., "Legal Dimensions Of The Euphrates-Tigris, Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East*, Ankara, Hacettepe University Press, s. 235.
[143] Nachmani, A., (1997), "Water Jitters in the Middle East", *Studies in Conflict and Terrorism*, C. 20, S. 1, (January-March), ss. 79-87.
[144]Starr, Shira, (1995), *Covenant Over Middle Eastern Waters: Key To World Survival*, New York, Henry Holt and Company, ss. 107-121.
5. Dünya Su Forumu: İstanbul, (2009), (http://www.iisd.ca/download/pdf/sd/ymbvol82num18t.pdf), (Erişim Tarihi: 17.12.2011)

Tüm bu veriler ışığında, nispi güç dengesi kavramının Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle etrafında gelişen ilişkiler yumağının bütününe uygulanabildiğini, bu şekilde su sorununun yaşandığı süreçte ortaya çıkan çatışma ve/veya işbirliği unsurlarının tümünün herhangi bir soru işaretine yer bırakmadan açıklanabildiğini söylemek zordur. Her ne kadar ifade edilen kavram yukarıda da belirtildiği gibi su ilişkilerini bazen dönemsel, bazen de alansal bağlamda açıklama potansiyeli sunsa da, çoğu zaman benzer açıklamaların başka faktörler kullanılarak da yapılabildiği görülmektedir.

3.8. Sonuç

Bu bölümün esas hedefi; "Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki ilişkilerde, Fırat-Dicle havzasındaki su kaynaklarına erişim ve/veya kullanım konuları, bir güvenlik ve güç sorununa dönüşerek, devletler arası çatışmaya neden olmuştur ya da gelecek açısından böyle bir olasılık söz konusudur" tezini test etmekti. Bu hedefe bağlı olarak da, karamsar yaklaşımı benimseyenlere, paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynakları ile devletler arası çatışma arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurduran unsurların ya da gerekçelerin, Fırat-Dicle su sorununu izah edip edemediği sorusuna yanıt aranmıştır.

İlgili tezin testi için;

- Türkiye Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle kaynakları merkezinde süregelen sorununun özünde su vardır,
- Su, Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle havza kaynakları merkezinde süregelen soruna neden olan faktörlerden biridir,
- Türkiye Suriye ve Irak'ın birbirlerine karşı güç bakımından göreceli pozisyonlarının, su konusu hakkında çatışmacı ya da işbirlikçi bir tutum ya da tavır almalarına neden olmuştur, varsayımları kritik bir analize tabi tutulmuştur.

Mevcut ya da potansiyel kıtlık olgusu Fırat-Dicle havzasındaki kaynakların önemini arttırarak, suyu ilgili devletler arasında yaşanan sorunun esas nedeni durumuna getirmiştir varsayımı ile ilgili olarak;

- Fırat-Dicle su sorununun tarihsel süreci içerisinde, havza ülkelerinin ne genel, ne de kaynak odaklı kıtlık olgusu ile karşı karşıya kalmadıkları,
- Türkiye, Suriye ve Irak'ın potansiyel bir kıtlık olgusu ile karşı karşıya kalma olasılıklarının ancak Fırat için ve en kötü durum senaryosu koşullarında geçerli bir durum olabileceği,
- Havza ülkeleri arasındaki ilişkilerin tarihsel süreci içerisinde, gelecek talepler ile mevcut su varlıkları arasında ortaya çıkması muhtemel olumsuz denge kaygısıyla hareket edildiği, bunun da çatışma olgusunu beslediği iddialarını hiç bir şüpheye yer bırakmadan ispat edecek deliller gösterebilmenin zor olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Artan kıtlık olgusu devletlerin Fırat-Dicle havzasındaki mevcut su kaynaklarına bağımlılığını arttırmış ya da herhangi bir aktör için böylesine bir bağımlılık olasılığı onu havzadaki diğer kıyıdaşların etkilemesine (*manipülasyonuna*) açık bir durum meydana getirmiştir, varsayımı ile ilgili olarak da,

- Her ne kadar ilgili devletlerin havza kaynaklarına karşı genel anlamda bir bağımlılığı söz konusu olsa da, bu bağımlılığın devlet davranışlarını ya da kararlarını değiştirmede büyük riskler almadan kullanılabilme olasılığının zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci kısımda "Su, Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle kaynakları merkezinde süregelen soruna neden olan faktörlerden biridir" varsayımı test edilmiştir. Bunun içinde Fırat-Dicle nehirleri boyunca devletlerin yukarı ya da aşağı kıyıdaş olarak coğrafik sıralanmalarının, ortak havza kaynaklarının diğer devletler üzerinde gerçek ya da algılanan bir silah olarak kullanılabilmesi durumunu ortaya çıkarıp çıkarmadığı sorgulaması yapılmıştır.

Sorgulamanın ortaya çıkardığı sonuç ise, Fırat-Dicle su sorunun tarihsel seyri içerisinde, Türkiye'nin havza kaynaklarına erişim bakımından öncelik-sonralık durumunun sağladığı avantaj ya da dezavantajları, Suriye ve Irak'ın tutumunu veya davranışını değiştirmek üzere kullandığına dair kesin bir delilin bulunamadığıdır. Suriye için de benzer bir sonuç ortaya çıkmış, uzman görüşleri Şam ve Bağdat'ın 1973-1975 krizi sırasında su saiki ile karar almadıklarını ortaya koymuştur.

Türkiye ya da Suriye'nin, Dicle değil de, Fırat üzerinde inşa ettikleri su depolama tesislerinin sunduğu kontrolün bir güç unsuruna dönüştürülüp aşağı kıyıdaş veya kıyıdaşlar aleyhine kullanılabilirliliği bakımından da, böyle bir olasılığın karşılaşacağı muhtemel teknolojik, ekonomik, sosyal, siyasi ve yasal zorluklar nedeniyle oldukça zayıf olacağı sonucuna varılmıştır.

Türkiye, Suriye ve Irak'ın birbirlerine karşı güç bakımından göreceli pozisyonlarının, su konusu hakkında çatışmacı ya da işbirlikçi bir tutum, tavır almalarına etki edip etmediğinin analiz edildiği üçüncü bölümde ise;

- Nispi güç dengesi kavramının Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle etrafında gelişen ilişkiler yumağının bütününe uygulanabildiğini, bu şekilde su sorununun yaşandığı süreçte ortaya çıkan çatışma ve/veya işbirliği unsurlarının tümünün herhangi bir soru işaretine yer bırakmadan açıklanabildiğini söylemenin zor olduğu,
- Bu kavram havza ülkeleri arasındaki su ilişkilerini bazen dönemsel, bazen de alansal bağlamda açıklama potansiyeli sunsa da, çoğu zaman benzer açıklamaların başka faktörler kullanılarak da yapılabildiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Son olarak; kötümser yaklaşımın Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle su kaynakları etrafında gelişen ilişkiler bütününü güç, güvenlik ve çatışma odaklı bakış açısıyla tam olarak açıklayabildiğini söylemek zordur. İlgili yaklaşım tarafından benimsenen varsayımlar, her ne kadar havza devletleri arasındaki su ilişkilerinin belirli dönemlerini ya da bazı parçalarını anlamada yardımcı olabilseler de, açıklanabilenlerin su dışındaki faktörler kullanılarak da elde edilip edilemeyeceği sorusu varlığını sürdürmektedir. Tarihsel süreç içerisinde havza devletleri arasındaki ilişkilerin genel seyrini belirleyen güven-güvensizlik, ideolojik çekişme, azınlıklar, su dışında çözülemeyen konu alanları gibi sayısı arttırılabilecek bu yapısal faktörler, belki de kötümser yaklaşımın varsayımlarının tersine, açıklanması gerekenlere de bir yanıt bulabilir. Buradan hareketle, bir sonraki bölümde iyimser yaklaşımın Fırat-Dicle havza ülkeleri arasındaki ilişkileri, özellikle de ilişkilerin işbirliğine bakan yönünü nasıl tanımladıkları, söz konusu tanımlamanın da ne derece yeterli olduğu sorusu üzerinde durulacaktır.

4. BÖLÜM
FIRAT-DİCLE HAVZASINDA İŞBİRLİĞİ OLGUSUNUN ANALİZİ

Dış dünyanın "gerçekliğini", karamsar bir psikolojiyle sürekli bir var olma ve güç mücadelesi ile kaçınılmaz çatışma olgusu çerçevesinde tanımlamaya çalışan Realist öğretinin[145] indirgemeci bir akıl yürütmeyle "*su çatışmaları ya da su savaşları*" tezine nasıl vardığına, çalışmanın kuramsal çerçeve bölümünde yer verilmişti. Hatırlatma olması bakımından ifade edilen tez; birtakım yapısal faktörleri dikkate alan devletlerin her geçen gün paylaşmak ve/veya başkalarıyla birlikte kullanmak zorunda oldukları su kaynaklarını güç ve güvenlik bağlamında değerlendirerek kendi aralarında çatışacaklarını iddia ediyordu.

Yine çalışmanın aynı bölümünde liberal kuramcıların artan çevre sorunları ve bu bağlamda paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynakları ile devlet çatışmaları arasında doğrudan ve otomatik bir neden-sonuç ilişkisi kurulamayacağı antitezi ile öğretiye karşı çıktıkları da ifade edilmişti. Karşı çıkışa gerekçe olarak da kötümserlerce devletleri belirli bir davranış biçimine, yani çatışmaya, zorlayacağı düşünülen yapısal faktörlerin işbirliğine de neden olabileceği gösterilmişti. İyimserler olarak betimlenen ve devletler arasındaki ilişkileri başta işbirliği, kazan-kazan stratejileri, uyumlaşabilir çıkarlar gibi kavramlar çerçevesinde bir anlamda "*olması gereken*" üzerinden okuyan bu grubun, Fırat-Dicle odağında şekillenen Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki ilişkilerin farklı bir boyutu ile ilgilendikleri de belirtilmişti.

İlgili bağlamda, bu bölümün amacı iyimserlerin Fırat-Dicle su sorununu nasıl tanımladıklarını ve bu tanımlamanın ilgili havza ülkeleri arasındaki ilişkileri ne kadar

---

[145] Navari, Cornelia, (1982), "Hobbes and the 'Hobbesian Tradition' in International Thought," *Millennium: Journal of International Studies*, C. 11, S. 3, (September), ss. 203-222.
Stephen M. Walt, (1998), "International Relations: One World, Many Theories", *Foreign Policy*, S. 110, ss. 29-46.
Freyberg-Inan, Annette, (2004) *Who Moves Man, The Realist Theory of International Relations and Its Judgment of Human Nature*, State University of New York Press, Albany, s. 2
Aydın, Mustafa, (2004), "Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C.1, S.1, (Bahar), s.33-605

açıklayabildiğini detaylı olarak analiz etmektir. Böyle bir analiz için öncelikle devletlerin ortak havza kaynakları üzerinde neden ve hangi koşullarda işbirliği yapacakları sorusu üzerinde durulacak, daha sonra buradan çıkartılacak birtakım önermeler Fırat-Dicle su sorununa uygulanabilirliği açısından test edilecektir.

4.1. KURAMSAL ARKA-PLAN

4.1.1. Su-İşbirliği Bağıntısı

İyimserler paylaşılmak ve/veya ortaklaşa kullanılmak durumundaki su kaynakları hakkında devletler neden işbirliğini çatışmaya tercih ederler sorusuna yanıt verirken öncelikle su ile çatışma arasında bir illiyet bağı kurmaya sevk eden yapısal faktörlere işaret ederler. Ancak başta suyun artan önemi olmak üzere bu faktörlerin tüm aktörleri mutlak olarak çatışmacı bir davranış biçimine zorladığı kabul edilmez. Haggard bu noktayı şöyle özetler;

> "*Farklı devletlerin ya da bireylerin aynı yapısal kısıtlara ya da fırsatlara, benzer tepkiler vereceklerini düşünmek büyük bir yanılgıdır. Tepkilerin nasıl şekilleneceği daha çok tarihsel geçmişe, bilgiye ve hedefe göre belirlenir*"[146].

Buradan hareketle madem;

- Su, yeryüzünde yaşamın varlığı ve devamlılığı için gerekli en kritik kaynaklardan biridir,
- Su, hızla çoğalan insan nüfusu, ekonomik gelişme ve mevcut kaynakların artan kirliliği nedeniyle gittikçe kıtlığı hissedilen bir kaynak konumuna gelmektedir,
- Su, hızla artan insan nüfuslarının gıda ihtiyaçlarını karşılamak bakımından devletler tarafından kısmi gıda güvenliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak algılanmaktadır,
- Su, ulusal ekonomilerin gelişmesinin sürekliliği ve sürdürülebilirliği açısından en değerli girdi konumuna yükselmiştir[147],

---

[146] Haggard, S. ve Simmons, B.A., (1987), "Theories of International Regimes", *International Organization*, C. 41, S. 3, (Summer), s. 511.
[147] Hensel, Paul R., McLaughlin, Sara M., ve Sowers, Thomas E., (2006), "Conflict Management of Riparian Disputes", *Political Geography*, S. 25, ss. 383-411.

Öyleyse, herhangi ortak bir su havzası etrafında konumlanan devletler bölgelerinde sudan kaynaklanan sorunların bireysel çözüm arama veya tek başına mücadele etme boyutunun ötesine geçtiğini düşündüklerinde, umulmadık bir şekilde işbirliğini tercih edebileceklerdir[148]. İşte bu nedenle bazı uzmanlar "*aralarındaki ilişkiler (apaçık çatışma değilse de) güvensizlik ve düşmanlık unsurlarıyla tanımlanabilecek devletlerin (bile), ortak su kaynaklarını birçok kez üzerinde diyalog süreci yürütülebilen nadir birkaç konu alanından biri olduğunun farkına vardıklarını*" ifade etmişlerdir[149].

Ayrıca dünyadaki mevcut su kaynaklarının yeryüzünde dengesiz dağılımı ve devlet sınırlarını tanımazlığı, ülkeleri ister istemez birlikte hareket etmeye zorlamaktadır. Paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynaklarını birlikte yönetme gerekliliği de devletler arası işbirliği için uygun bir zemin hazırlamaktadır[150]. Conca tarafından da ifade edildiği gibi;

> "*Nehir havzaları ya da diğer su kaynakları gibi paylaşıma konu bir ekosistem, taraflar arasında kompleks karşılıklı bağımlılıklar meydana getirir. Çevre sorunları da belirtilen karşılıklı bağımlılıklar üzerinden politik sınırları, etnik bölümlenmeleri aşan işbirliği ve kolektif eylemler için itici (teşvik edici) bir unsur haline gelirler*".[151]

Diğer taraftan kötümserlerin iddia ettiği gibi madem devletler rasyonel karar alıcılar olarak hem genel anlamda, hem de herhangi bir konu alanı ile ilgili olarak davranışlarını çıkarlar ekseninde belirleyen varlıklardır, öyleyse fayda-zarar analizi boyutundan bu aktörlerin aşağıda örnekleri verilen koşullarda işbirliğini çatışmaya tercih edebilecekleri söylenebilir;

- Devletler işbirliği yaparak elde edecekleri fayda ya da kurtulacakları zarar ile işbirliğini tercih etmedikleri durumdan daha iyi bir konumda olacaklarını

---

[148]Naff, T. ve Matson, R.C., (1984), *Water In the Middle East, Conflict or Cooperation*, Boulder, Westview Press.

[149] Conca, K., Carius, A., ve Dabelko, G., (2005). "Building Peace through Environmental Cooperation", The Worldwatch Institute (Der.), *State of the World 2005: Redefining Global Security*. New York, WW Norton & Company, s. 10.

[150] Dolatyar, M. ve Gray, Tim S., (2000), *Water Politics in the Middle East: A Context for Conflict or Cooperation?*, New York, ST. Martin's Press, s. 117.

[151] Conca, K., (2001). "Environmental Cooperation and International Peace", Diehl, P. ve Gleditsch, N.P. (Der.), *Environmental Conflict: an Anthology*, Oxford, Westview Press, s. 9.

düşünürlerse.

- Devletler işbirliği yaparak kaybet-kaybet yerine kazan-kazan prensibiyle hareket etmenin kendi çıkarlarına daha uygun olacağını düşünürlerse.
- Yapılan dış müdahale devletleri işbirliğine zorlarsa.

Dünya genelinde ortaya çıkan devletler arası su ilişkileri örneklerine bakıldığında; tercihin ödün vermeme, dolayısıyla çatışmayı göze alma yönünde kullanıldığı anlarda bile, devletlerin aralarında artan gerilimin ulaştığı sonuçlara bakarak, kriz koşullarından kurtulmak ya da savaş olasılığını minimize etmek üzere taviz niteliğinde kararlar alabildiklerini gösteren örneklere rastlamak mümkündür[152]. Devletler özellikle de çatışma ya da savaş durumunda katlanılması gereken zararın, elde edilecek faydanın oldukça ötesinde olduğunu düşündükleri zamanlarda, su konusunda bir diyalog sürecinin başlatılması gereğine ikna olabilmektedirler. Bu şekilde başlayan devletler arası görüşmelerle de çıkarlar arasındaki farklılıklar minimize edilebilmekte ve anlaşma noktasına gelinebilmektedir[153].

İyimserleri devletlerin paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynakları üzerinde işbirliği yapıp yapmayacakları sorusu kadar, işbirliğinin neden, ne zaman ve hangi koşullarda gerçekleşebileceği konuları da ilgilendirmiştir. Bunun için de devletlerin tercih yapısı, işbirliği sürecine katılımı gereken kıyıdaş ülke sayısı, su sorunu ile bağıntılı konuların varlığı, bilgi, düzenleyici kurallar, normlar ve yöntemlerin varlığı, başta uluslararası örgütler olmak üzere dışarıdan yapılan müdahaleler ve devlet davranışlarını belirli kodlara göre belirleyen uluslararası hukuk normlarına yer verilmiştir.

4.1.2. Kıyıdaş Devletlerin Çıkar Yapısı

İyimser yaklaşıma göre, paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu bir su havzasında işbirliği her şeyden önce ilgili havzanın kaynaklarını birlikte kullanma durumunda bulunan devletlerin işbirliği yapma karşılığında bir fayda elde edebileceklerini

---

[152] Wolf, Aaron T.; Yoffe, Shira B., ve Giordano, Mark, (2003), "International Waters: Identifying Basins at Risk", *Water Policy*, (February), ss. 29–60.

[153] Jerome Delli Priscoli ve Aaron T. Wolf, (2009), *Managing and Transforming Water Conflicts*", Cambridge, Cambridge University Press, s. 9.

düşünmeleri ile mümkündür. Diğer bir ifadeyle kıyıdaş devletler tercihlerini işbirliğinden yana kullandıklarında kendileri için herhangi bir fayda kazanımının olmayacağı sonucuna varırlarsa, ilgili konu alanında tutumlarını ve pozisyonlarını değiştirmek istemeyeceklerdir[154]. Bu yönüyle işbirliği devletlere belirli bir havza etrafında gelişen ilişkilerden (işbirliğinin olmadığı bir duruma kıyasla) birtakım kazançlar elde etmelerine imkân verir[155].

Ayrıca iyimserler daha çok bir devletin işbirliği yaparak elde edeceği mutlak fayda üzerinde durmakta, kötümserler gibi muhtemel nispi fayda yani bir devlet için söz konusu olan faydanın diğer devletlerin elde edeceği fayda ile bağlantılı olarak ele alınması konusunda ısrarcı davranmamaktadırlar. Çünkü devletleri asıl ilgilendiren konu, işbirliği yapılması düşünülen konu alanından diğerlerinin elde edeceği faydadan çok, kendilerinin fayda elde edip etmeyeceği sorusudur. Dolayısıyla devletler nispi olarak daha sınırlı kazanç ettikleri durumlarda bile işbirliğini tercih edebileceklerdir.

Ortak havza kaynakları etrafında kıyıdaş devletlerin işbirliğini tercih etmeleri ile ilgili diğer bir konu çıkarların birbirleriyle ne derece örtüştüğü ya da ne kadar ayrıştığıdır. İşbirliği sürecinin ortaya çıkma olasılığı ile ilgili bu konuda iyimserler, kıyıdaş ülkeler arasındaki çıkarların örtüşmesi ile işbirliği arasında doğru yönlü bir ilişki, çıkarların ayrışması ile işbirliği arasında da ters yönlü bir ilişki olduğunu düşünmektedirler. Buna göre devletlerin işbirliğini tercih etme olasılığı çıkarların daha çok örtüştüğü durumlarda yüksek, çıkarların ayrıştığı koşullarda da düşük olacağı kanaatindedirler. Buradan devletlerin işbirliği yaparak elde edecekleri faydanın, işbirliği yapılmayarak elde edilecek faydadan daha fazla olduğuna kanaat getirdiklerinde işbirliği olasılığının yüksek olacağı sonucu da çıkarılabilir[156].

---

[154] Klapshake, Axel, (2005), "Economic and Political Benefits of Transboundary Water Cooperation", *Value of Water: Different Approaches in Transboundary Water Management*, International Workshop 10-11 March, Koblenz: Germany, s. 99.

[155] Sadoff, Claudia ve Grey, David, (2002), "Cooperation on International Rivers: A Continuum for Capturing Benefits", *From Conflict to Co-operation in International Water Resources Management: Challenges and Opportunities*, International Conference 20-22 November, UNESCO-IHE Institute for Water Education, Delft, The Netherlands, ss. 85-92.

[156] Carraro, Carlo, Marchiori, Carmen, ve Sgobbi Alessandra, (2007), "Negotiating on Water: Insights from Non-Cooperative Bargaining Theory", *Environment and Development Economics*, C. 12. S. 2, s. 339.

Diğer taraftan kıyıdaş devletler işbirliği yapıp yapmama arasında tercihte bulunurken "*geleceğin gölgesi-shadow of the future*" olarak tanımlanan bugün aldıkları kararlar sonucunda gelecekte kendilerini hangi koşullarla karşı karşıya bulacakları konusunda yapılan hesaplamalarla da yakından ilgilidirler. Buna göre işbirliği yapma tercihlerine olumsuz yönde etkide bulunan en önemli unsurlardan biri "*cayma-cheating*" olarak nitelendirilen diğer devletlerin sözlerinden geri dönerek işbirliği kararından vazgeçmeleridir[157]. Bu unsur özellikle de taraflardan biri sözünü yerine getirip karşı tarafın işbirliğinden fayda elde etmesine izin verirken, kendisinin yine aynı tarafın cayması nedeniyle beklenen faydadan mahrum kalması durumunda önemli bir yere sahip olmaktadır.

Cayma unsuru dikkate alınarak devletlerin işbirliği yaparak elde edilecek faydanın hemen bugün gerçekleşeceğini düşündüklerinde işbirliği yapma konusunda daha istekli olabileceklerini söylemek mümkündür. Bu gelecekte elde edilecek fayda göz önüne alınarak işbirliği yapılmayacağı anlamına gelmez. Ancak elde edilecek fayda için beklenmesi gereken sürenin uzunluğu işbirliği yapma tercihi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olacaktır, çünkü süre uzadıkça elde edilmesi muhtemel faydanın diğer devletlerin cayma ihtimali karşısında azalması ya da tamamen ortadan kalkması söz konusu olabilecektir. Bu kısaca yakın dönem çıkarların uzun dönem çıkarlardan daha üstün olduğu anlamına gelir.

Öyleyse, uzun dönem çıkarları kısa dönem çıkarların önüne geçirecek her türlü müdahale işbirliği olasılığını da arttıracaktır. Böyle bir müdahale "*tekrarlama-(reiteration)*" ile yani ilk başta işbirliği sürecine dâhil olan devletlerin tekrar tekrar bir araya gelme olasılığını arttırarak yapılabilir[158]. Zira aynı oyunu, hemen hemen aynı oyuncularla oynamak zorunda kalacağını düşünen bir devlet cayma eyleminin mutlak olarak cezalandırılacağını düşünerek caymak yerine işbirliği ile üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmek, böylece karşı tarafın da fayda elde etmesine izin vermek durumunda kalacaktır[159]. Dolayısıyla işbirliği sürecinin gereklerini yerine

---

[157] Lipson, Charles, (1984), "International Cooperation in Economic and Security Affairs", *World Politics*, C. 37, S. 1, (October), ss. 1-23

[158] Sadoff, Claudia, W. ve Grey, David, (2005), "Cooperation on International Rivers", *Water International*, C. 30, S. 4, s. 421.

[159] Brunnée, Jutta ve Toope, Stephen J., (1997), "Environmental Security and Freshwater Resources: Ecosystem Regime Building", *The American Journal of International Law*, C. 91, S, 1, ss. 26-59.

getirmekten kaçınan aktörün cezalandırılabilmesine imkân veren koşulların ya da misillemede bulunma olanaklarının gelecekte var olacağı düşüncesine ikna edilen bir devletin işbirliği yapma konusunda daha istekli olacağını söylemek mümkündür[160]. Tam tersine ilk anda işbirliğine razı olan böylece karşı taraf sürecin gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirdiği için öngörülen faydayı elde eden bir devletin, cayarak kendi yükümlülüklerinden kurtulabilmesine, bu eyleminde de cezasız kalmasına izin veren koşullar da işbirliğini zora sokacaktır[161].

İşbirliği ile elde edilebilecek olası faydayı arttıran, böylece devletlerin çıkar hesaplamalarını olumlu yönde etkileyebilecek farklı yöntemler bulmak mümkündür. Bunlardan belki de en etkilisi sürece dışarıdan dâhil olan ve işbirliği sürecine katılan devletler nezdinde güven tesis etmiş olan üçüncü devletlerin ya da uluslararası örgütlerin işbirliği yapma yönündeki davranışları ödüllendirip, cayma tercihlerini de cezalandırmaları olabilir[162]. Bu noktada dış müdahaleler özellikle de yapımı oldukça pahalı, yüksek miktarlarda yurt dışı finansman gerektiren barajlar gibi su projelerine destek olma sözü verilerek yapılabilir[163]. Ortadoğu'da başta Fırat-Dicle olmak üzere Ürdün ve Nil havzalarında yer alan üst kaynak ülkelerinin dış finansman olmadan planlanan projeleri gerçekleştirmede zorluklar yaşamaları bir avantaj olarak değerlendirilebilir[164].

Bu çerçevede değerlendirilebilecek diğer bir yöntem de işbirliği sürecinde yer alan devletlerin kendileri tarafından kullanılabilecek "dişe diş-tit for tat" kuralıdır. Buna göre devletler karşı tarafın yükümlülüklerini yerine getirme ya da cayma eylemleri ile gelecekte ödüllendirilmeleri ya da cezalandırılmaları arasında bir köprü kurabilirler. Ancak bu kuralın işlemesi için devletler arasında karşılıklı bir bağımlılığın söz konusu olması gerekir. Şöyle ki aralarında birden fazla ortak havza kaynakları söz konusu olan devletler herhangi bir havzada üzerinde işbirliği yapma tercihini diğer havzadaki davranışla ilintili hale getirebilirler. Diğer bir ifadeyle sen

[160] Axelrod, Robert, (2006), *The Evolution of Cooperation*, New York, Basic Books.
[161] Lowi, M., (1994), *Water and Power: The Politics of A Scarce Resource In the Jordan River Basin*, Cambridge, Cambridge University Press, s. 5.
[162] UNESCO; World Water Assessment Programme, (2006), *Water: A Shared Responsibility*, New York: Berghahn Books, s. 394.
[163] Kirmany, S & Le Moigne, G, (1996), "Fostering Riparian Cooperation in International River Basins", World Bank-Technical Papers 335, s. 2.
[164] Jerome Delli Priscoli ve Aaron T. Wolf, (2009), (a.g.e.), s. 37.

ilk havzadaki yükümlülüklerini yerine getirirsen ben de ikinci havzadaki yükümlülüklerimi yerime getirim mesajı karşı tarafa verilebilir.

Esasen bazı durumlarda ortak havza kaynakları konusunda devletler arası işbirliğinin kendisi de, diğer koşullarda elde edilemeyecek bir fayda üreterek ya da katlanılması gereken zararları ortadan kaldırarak bu yöndeki tutumları değiştirebilecektir[165]. Çünkü işbirliği en başta mevcut kaynaklarının optimum kullanımına imkan vererek belki de devletlerin taleplerinin eskiye oranla daha rahat karşılanabilmesini sağlayacaktır. Kaynakların işbirliği çerçevesinde daha verimli kullanımı başta mevcut su havzalarının kirlenmesinin ya da tuzluluk oranlarının yükselmesinin önüne geçebilecektir[166].

4.1.3. Belirli bir Havzada Bulunan Kıyıdaş Ülke Sayısı

Paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu herhangi su havzası etrafında işbirliği sürecine katılması gereken devlet sayıları ile işbirliği arasında ne gibi bir ilinti kurulabileceği noktasında iyimser grup tarafından öne sürülen en temel önerme; sürece katılan devlet sayısı ile işbirliği olasılığı arasında zıt yönlü bir ilişkinin olduğudur[167]. Just ve Netanyahu'nun da ifade ettiği gibi;

> *"(havza ile ilintili) Tarafların tümünün sürece katılımı ile oluşturulan büyük koalisyonların işbirliğinden elde edilebilecek faydayı maksimize edeceği varsayımından hareketle, çok taraflı antlaşmaların daha yaygın olacağı genel kanısı bir kural değil istisnadır. Aksine uluslararası su kaynakları ile ilgili olarak yürütülen müzakerelerin daha çok ikili düzenlemelerle sonuçlandığını gözlemlemek mümkündür*"[168].

Daha az sayıda tarafın sürece katılımının işbirliği olasılığını güçlendirmesinin temel

---

[165] Sadoff, C., Whittington, D. ve Grey, D., (2003), *Africa's International Rivers: An Economic Perspective, Directions in Development*, Washington, DC, The World Bank.
[166] Sadoff, Claudia, W. ve Grey, David, (2005), (a.g.e.), s. 421.
[167] Dinar, Ariel, "Cooperation In Managing Transboundary Water Resources: Evaluation Approaches and Experiences", *School of Advanced International Studies, Environment Energy Science & Technology Program*, Johns Hopkins University, Washington D.C. (http://rosenberg.ucanr.org/documents/TransboundaryWaterResources.doc), (Erişim Tarihi, 12.01.2011)
[168] Just, R., E., ve Netanyahu, S., (1998), "International Water Resource Conflict: Experience and Potential", Just, Richard, E., ve Netanyahu , S. (Der.), *Conflict and Cooperation on Trans-Boundary Water Resources*, Boston, Kluwer Academic Publishers, ss. 1-26.

gerekçesi ise antlaşmalarla bağlı kalınıp kalınmadığını tahkik etme, cayma olgusunun gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit ederek bu tür eylemleri cezalandırma olanaklarının sayı artışından olumsuz şekilde etkileneceğidir[169]. Diğer bir ifadeyle işbirliği sürecine katılan devlet sayısı arttıkça antlaşmaya sadık kalındığını tespit etmek zorlaşacağı gibi, caymayı tercih eden devletleri diğerlerinden ayırt ederek cezalandırabilmek güçleşecektir[170]. Dolayısıyla ortak havza etrafındaki devletler tarafların tümünün katılımıyla gerçekleşecek işbirliğinden en fazla faydayı elde edeceklerini düşünseler bile, genel olarak sürece dâhil olmasını istedikleri devlet sayısını olabildiğince düşük tutmak isterler[171].

4.1.4. Konu Alanları Arasında Bağıntılar Kurma (KAABK-Issue Linkages)

Keohane ve Nye tarafından ortaya atılan konu alanları arasında bağıntılar kurma (*Issue Linkage*) olgusu en basit şekliyle; karşılıklı bağımlılık ortamında aralarında mevcut herhangi bir konu alanını müzakere eden devletlerden birinin, ilgili alandaki davranışını karşı tarafın diğer konu alanlarındaki davranışıyla ilintili hale getirmesi olarak tanımlanabilir[172]. Çoğu zaman devletler arası müzakerelerin pazarlık sürecinde müracaat edilen bir yöntem olarak KAABK gerekçesi, taraflardan birinin pazarlık gücünü arttırmak olduğu kadar, avantajlı olunan konularla avantajlı olunmayanları ilişkilendirerek arzulanan sonuçları elde etmektir[173]. Bu yönüyle de KAABK tarafların taviz verebilecekleri alanları seçerek, karşılıklı olarak taviz değişiminde bulunmalarına izin verir.

KAABK ile ilgili olarak Axelrod "*sırt kaşıma-backscratching*" ve "*şantaj yapma-blackmailing*" olarak tanımlanan iki yöntem üzerinde durmaktadır. "*Sırt kaşıyıcı*" karşısındaki aktöre çıkarına olabilecek bir davranıştan vazgeçme karşılığında tazmin edileceği sözünü verirken, "*şantajcı*" tazmin edilmediği sürece gerekirse kendi

---

[169] Bernauer, T., (1997), "Managing International Rivers", Young, O.R. (Der.), *Global Governance: Drawing Insights from the Environmental Experience*, London, MIT Press, s. 171.
[170] Oye, K.A., (1986), "Explaining Cooperation under Anarchy: Hypotheses and Strategies", Oye, K.A. (Der.), *Cooperation under Anarchy*, Princeton, Princeton University Press.
[171] LeMarquand, D., (1989), "Developing River and Lake Basins for Sustained Economic Growth and Social Progress", *Natural Resources Forum*, C. 13, S. 2, (May), ss. 127-138.
[172] Keohane, Robert ve Nye, Joseph (2001), *Power and Interdependence*, New York, Longman, s. 196.
[173] Axelrod, Robert ve Keohane, Robert O., (1985), "Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions", *World Politics*, C. 38, S. 1, s. 227.

çıkarına aykırı hareket edebileceği tehdidinde bulunur[174].

KAABK olgusu ile devletler arası işbirliği süreci arasındaki ilişki için devletlerin her konu alanı için ayrı ayrı tercihler geliştirdiği gibi, bu tercihlerin ağırlığının her konu alanı için farklı olarak belirlendiğinin bilinmesi gerekir. Dolayısıyla herhangi bir devlet kendisi için daha önemsiz bir konu alanındaki siyasi pozisyonunu ya da oy hakkını, kendisi için daha önemli bir konu alanında diğer devletlerin siyasi pozisyonu ya da oy hakkı ile değişimine razı olabilir. Böylece müzakere sürecinde ilerleme kaydedilemeyen iki konu alanında da devletlerin işbirliği yapması sağlanmış olur[175].

İfade edilen şekliyle bir işbirliği süreci, iki ya da daha fazla sayıda su havzasına ait kaynakları birlikte kullanmak ve/veya paylaşmak durumunda olan devletler arasında başlayabilir. Buna göre kıyıdaş devletler ilgili havza kaynaklarını müzakere masasına getirerek, her birine pay olarak düşecek su miktarının ne olacağına pazarlık sürecinin ardından birlikte karar verebilirler. Taraflardan biri herhangi bir havzadan daha fazla su tüketme karşılığında, diğer devletin öbür havza(lar)dan daha fazla su tüketmesine razı olabilir[176]. Yine benzer bir karara havza(lar)dan elde edilecek faydanın dağılımı konusunda da varılabilir. Örneğin bir devlet herhangi bir havzadan daha fazla su tüketme karşılığında, aynı havzadan elde ettiği hidroelektrik enerjinin bir kısmını diğer devlete vermeyi kabul edebilir[177].

KAABK'yi bir çözüm yöntemi olarak yapısal olarak da uygulamak mümkündür. Buna göre kıyıdaş devletlerden biri diğerleri ile sürdürülen ilişkilerin uzun vadede iyileşme eğilimine gireceğine ikna edilerek ortak havza kaynaklarının kullanımı konusunda taviz verebilir. Yine bu yöntem uluslararası örgütler ya da ilgili bölgenin istikrarında çıkarı bulunan sistemik veya bölgesel hegemonlar tarafından da

---

[174] Oye, Kenneth A., (1983), *Bargaining, Belief Systems, and Breakdown: International Political Economy, 1929-1936*, Harvard University, s. 7.
[175] Axelrod, Robert ve Keohane, Robert O., (1985), (a.g.e.), ss. 226-254
[176] Bennet, L.L., S.E. Ragland, ve Yolles, P. (1998), "Facilitating International Agreements through an Interconnected Game Approach: The Case of River Basin", Just, R., ve Netanyahu, S. (Der.), *Conflict and Cooperation in Transboundary Water Resources*, Norwell, MA: Kluwer Academic Publishing, ss. 61–85.
[177] Haftendorn, Helga, (2000), "Water and International Conflict", *Third World Quarterly*, C. 21, S. 1, s. 64.

kullanılabilir. Konunun tarafı olmayan bu aktörler ekonomik, askeri ve benzeri ödüllerle ortak havza kaynakları ile ilgili taviz verilmesini sağlayabilirler[178].

Ancak işbirliği sürecine yardımcı olabilecek bir KAABK için ilgili devletler arasında birden fazla konu alanın varlığı kadar, konu alanlarının birbirleriyle uyumlu olmaları da önemlidir. Zira uyumsuz konu alanlarını birleştirmeye çalışmak işbirliği tesis etme çabalarına yardımcı olmayacağı gibi mevcut ilişkilerin eskisine göre daha olumsuz bir noktaya kaymasına da yol açabilecektir.

4.1.5. Bilgi ve Epistemolojik Topluluklar (Bilge Cemaatleri)

Rasyonel karar alma niteliğine sahip devletler uluslararası ilişkilerin hemen hemen her alanında olduğu gibi, herhangi bir ortak su havzası ile ilgili davranış belirlemesinde bulunurken, takip edilecek stratejiyi oluşturup uygulamaya koyarken bilgiye gereksinim duyarlar. Çünkü devletler bilgi olmadan;

- ya, hakkında işbirliği yapıp yapmama kararı aldıkları konu alanında neyin ne olduğu ile ilgili bir anlayış geliştiremeyecekler,
- ya, ilgili alanda çıkarlarını en iyi şekilde temsil eden kendi tercih yapılarını belirleyemeyecekler,
- ya da, sınırlı oranda da olsa karşı tarafın çıkarlarını temsil eden tercih yapısının ne olduğu konusunda bir algı oluşturamayacaklardır[179].

İfade edilen bu üç alanda bilgiden yoksun kalan devletler ise olası işbirliğinden (hem mutlak, hem de nispi anlamda) ne kazanıp, ne kaybedilecekleri konusunda bir belirsizlik yaşacakları gibi, işbirliği için kendilerinin veya karşıtlarının hangi alanlarda taviz vermesi gerektiğini bilemeyeceklerdir. Bu durumda da ilgili devletler ihtiyatlı davranma düşüncesi ile ya tamamen işbirliği sürecinden uzak duracak, ya da mümkün olduğu kadar bu süreci geciktirmeye çalışacaktır[180].

---

[178] Carraro, Carlo, Marchiori, Carmen, ve Sgobbi Alessandra, (2005), "Applications of Negotiation Theory to Water Issues", World Bank Policy Research Working Paper No. 3641, s. 21

[179] Selby, Jan, (2003), *Water, Power and Politics in the Middle East: The Other Israeli-Palestinian Conflict*, London, I B Tauris & Co. Ltd., ss. 10-11.

[180] Blatter, Joachim, (2001), *Reflections on Water: New Approaches to Transboundary Conflicts and Cooperation*, London, MIT Press, ss. 229-236.

Devletlerin ortak havza kaynakları hakkında işbirliği tercihinde bulunurken dikkat ettikleri diğer bir husus da, bilgiye sahip olmak bakımından kendileri ile diğerleri arasında bir dengenin olup olmadığıdır. Buna göre devletler diğerlerinin hem daha fazla ve daha kritik şeyler bildiğinden hareketle arada asimetrik bir dezavantajın oluştuğunu düşünürlerse, taviz vererek kendi tercih yapılarında bir değişikliğe gitmek noktasında isteksiz olacaklardır. Çünkü böyle durumlarda ilgili devletler diğerlerinin sahip oldukları asimetrik avantajı kullanarak işbirliği sürecinden daha fazla fayda elde etmeye çalışabilecekleri endişesine kapılırlar[181].

İfade edilen kapsamda Haas tarafından teklif edilen ve "*aynı neden-sonuç ilişkisine, bu ilişkiyi ölçen gerçeklik testlerine inanan, ortak değerler etrafında birleşip, ortak yorumlar geliştirebilme kapasitesine sahip, bilgi üzerine kurulu, profesyonel bir grup*" olarak tanımlanan epistemolojik topluluklar işbirliği sürecini tetiklemek üzere önemli bir rol oynayabilirler[182]. Bu tür bir fonksiyon özellikle de karar alma konumunda bulunanların bilgilendirilmesi ve böylece devletler arasında mevcut asimetrik avantaj ya da dezavantajların minimize edilmesi yoluyla gerçekleştirilebilir[183]. Yine epistemolojik topluluklar taraflar arasında sorun olarak algılanan ortak havza kaynakları ile ilgili konularda neyin ne olduğu, sorunun nereden kaynaklandığı, sorunun neden ve nasıl çözülmesi gerektiği üzerinde ortak bir anlayış geliştirilebilmesine yardımcı olabilir[184]. Haas'ın iddiasına göre "*herhangi bir konu alanında sağlanacak epistemolojik mutabakat eninde sonunda aktörleri (devletleri) işbirliğine ikna edecektir*"[185].

4.1.6. Rejimler ve Uluslararası Örgütler

Ortak havza kaynakları üzerinde devletleri işbirliğine yöneltmek bakımından rejimlerin ve uluslararası örgütlerin nasıl bir işleve sahip oldukları sorusunu

---

181 Dinar, Ariel at.all, (2007), *Bridges Over Water: Understanding Transboundary Water Conflict, Negotiation and Cooperation*, London, World Scientific Publishing, ss. 151-153.

182 Haas, Peter M., (1990), *Saving the Mediterranean*, New York, Columbia University Press, s. 308.

183 Adler, E. (1992): "The Emergence of Cooperation: National Epistemic Communities and the International Evolution of the Idea of Nuclear Arms Control", *International Organization*, C. 46, S. 1, ss. 101-146.

184 Dinar, Shlomi, (2002), "Water, Security, Conflict, and Cooperation", *SAIS Review*, C. XXII, S. 2, (Summer-Fall), ss. 244-245.

185 Haas, Peter M., (1992), "'Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination", *International Organization*, C. 46, S. 1, ss. 1-35.

yanıtlamadan önce, her iki kavramın da taşıdığı anlamın belirlenmesi gerekmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplininde en yaygın kullanılan şekliyle Krasner rejimi şu şekilde tanımlar;

> "*Herhangi bir konu alanında devletlerin üzerinde birlikte karar kıldıkları zımni ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma süreçlerinin tümüdür. Prensipler gerçeğin, nedenselliğin ve doğruluğun ne olduğuna ilişkin inançtır. Normlar haklar ve yükümlülükler şeklinde tanımlanmış standartlardır. Kurallar yapılması ya da yapılmaması gereken davranış şekilleridir. Karar alma süreci de ortak tercihler belirlenmesinde ve tatbikinde geçerli olan uygulamalardır*" [186].

İfade edilen tanımlamanın mantıksal uzantısı olarak, uluslararası örgütleri de rejim betimlemesinin içeriğinde yer alan normlar, kurallar ve karar alma süreçlerinin kurumsallaştırılması olarak tarif etmek mümkündür. Her iki kavramın tanımından çıkartılabilecek belki de en belirgin sonuç rejimlerin ve uluslararası örgütlerin ilgili oldukları devletler arasında ekonomik, sosyal, kültürel alanlar başta olmak üzere minimum seviyede de olsa bir temasın, bir etkileşim ya da ilişki yapısının varlığını önkoşul olarak kabul ettiğidir. Diğer bir ifadeyle, ilişkili oldukları devletler arasında karşılıklı bağımlılık ortamının önceden tesis edilmiş olması, rejimlerin ve uluslararası örgütlerin hayata geçirilmelerini kolaylaştırdığı gibi, onların olası işlevselliğini de arttırır.

Rejimlerin varlık nedenleri ile ilgili olarak bazı uzmanlar bölgesel ya da uluslararası sistem boyutunda güçlü hegemon devletlere ve onların çıkarlarına işaret ederken, bazıları da devletlerin bu tür yapılanmalar sayesinde hem kendilerinin, hem de diğerlerinin davranışlarını, alınacak kararlarla ortaya çıkması muhtemel fayda ve zararları daha iyi tespit edilebildiğini öne çıkarır[187]. Yine bazılarına göre devletleri hazırlıksız olarak yakalayan ani krizler ya da şok tesiri meydana getiren gelişmeler de rejimlerin varlığı için önemli bir başka etkendir[188].

---

[186] Krasner S., (1983), "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables", Krasner, S. (Der.), *International Regimes*, Ithaca, New York, Cornell University Press, s. 1.

[187] Mansfield, E., (1994), "The Role of Regimes", Kratochwil, Friedrich ve Mansfield, Edward D., (Der.), *International Organization: A Reader*, New York, Harper Collins, ss. 95–96

[188] Young, O., (1994), "The Politics of International Regime Formation: Managing Natural Resources and the Environment", Kratochwil, Friedrich ve Mansfield, Edward D. (Der.), *International Organization: A Reader*, New York, Harper Collins.

Öyleyse, paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynakları ile ilgili rejimlerin devletler arasında ortak bir anlayış geliştirilebilmek, farklı çıkarları daha uyumlu bir çizgiye getirebilmek ve çözüm önerileri üretebilmek üzere tesis edildiklerini söylemek mümkündür[189]. Rejimler ortak bir havza etrafında konumlanan devletler arasında işbirliğine imkân verme temel fonksiyonlarını ise aşağıda sıralanan işlevlerine borçludurlar;

- Rejimler hem su kaynaklarının genel durumu, hem de bu kaynaklarla ilgili olarak küresel ve bölgesel boyutta yaşanan sorunlar ile ilgili farkındalık oluşturma gayretlerine katkıda bulunabilirler,
- Rejimler herhangi bir ortak havza kaynağı öznelinde devletler arasında ortaya çıkan sorunların gündeme taşımasına yardımcı olabilirler[190],
- Rejimler ilgili oldukları devletlere aralarındaki farklı konu alanlarını birbirleriyle bağlantılı hale getirebilmelerine izin verirler,
- Rejimler taraf devletlerden herhangi birinin, diğerlerinin ortak havza kaynakları üzerindeki haklarını ihlal etmesi durumunda ödemesi gereken muhtemel bedeli arttırabilirler,
- Rejimler devletler arasında işbirliği yapma maliyetlerinin düşmesine yardımcı olabilirler,
- Rejimler ilgili oldukları devletlere güvenilir bilgi akışını sağlayabilirler,
- Rejimler ortak havza kaynaklarının paylaşımından çok, kaynakların kullanımı ile elde edilebilecek faydanın paylaşımını öne çıkararak işbirliğine yardımcı olabilirler[191],

Daha öz bir ifadeyle, rejimler bir taraftan kıyıdaş devletler arasındaki mevcut ilişkilerin hem nitelik, hem de nicelik olarak artmasına yardımcı olurlar, diğer taraftan da aynı ilişkilerin karşılıklı bağımlılık, entegrasyon, uluslararası antlaşmalar

---

[189] Örneğin Haftendorn gerçek hayatta bazı rejimlerin herhangi bir ortak havza kaynağının paylaşımı, kirletilmesi ya da kullanılması odağında kendi aralarında çatışan devletler tarafından bir takım kurallarla bağlı olmayı kabul etmeleri ile ortaya çıktıklarını kabul eder. Rejimlerin neden tesis edildiklerini de "çatışmanın etkilerinin hafifletmek, sabit masrafları azaltmak ve havza boyutunda devlet davranışlarını düzenleyen kurallara uyulup uyulmadığını tespit için gerekli maliyetleri düşürmek" olarak özetler.
Haftendorn, Helga, (2000), "Water and International Conflict", *Third World Quarterly,* C. 21, S. 1, (February), ss. 51-68.

[190] Carlsnaes, Walter ve Simmons, Beth A., (2002), *Handbook of International Relations*, London, Sage Publications, s. 199.

[191] Keohane, R. O. (1984), *After Hegemony: Cooperation and Discord in The World Political Economy,* Princeton, N.J., Princeton University Press.

gibi devlet etkileşimlerini kurumsallaştıran unsurlarla işbirliğine evrilmesine hizmet ederler. Çünkü rejimlerin işlevsel olduğu koşullarda;

- Havza ülkelerinin niyetleri konusundaki belirsizlik olabildiğince minimize edilebilir,
- Ortak havza kaynakları ile ilgili olarak tekrar tekrar bir araya gelineceği düşüncesi, müzakerelerle üzerinde anlaşmaya varılan konularda tarafların cayma eğilimini azaltabilir,
- Tüm çabalara rağmen cayma eylemi gerçekleşirse, bu durum daha kolay tespit edilip, müeyyide mümkün olduğunca cayan taraf üzerinde odaklanabilir[192].

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında gerek bölgesel, gerekse uluslararası alanda tesis edilen rejimlerin ya da uluslararası örgütlerin devletleri ortak havza kaynakları çerçevesinde çatışmaya sürükleyen nedenleri ortadan kaldırmaya yardımcı olarak işbirliği sürecine olumlu katkıda bulundukları söylenebilir.

4.1.7. Uluslararası Hukuk

4.1.7.1. Tarihsel Süreç

Birden fazla devlet tarafından paylaşılmak ve/veya ortaklaşa kullanılmak durumundaki su havzalarının uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde belirli bir düzene kavuşturulması çabaları oldukça eski tarihlere uzanır. Ancak devletleri kendi rızaları dışında yargılayabilecek bir yargı organının bulunmaması ve verilebilecek yargı kararını zorla uygulayacak bir merciinin olmaması, dünya genelinde tüm devletler için geçerli olacak uluslararası kuralların günümüze kadar oluşturulabilmesinin önündeki en önemli engellerden biri olmuştur. Yine de devletlerin kendi aralarında yaptıkları sözleşmeler ile eskiden beri hukuk kuralı olduğu inancıyla yerine getirilen ve teamül olarak nitelenen uygulamalarla belirli prensiplerin oluşturulması gayretleri devam etmiştir.

---

[192] Hassan, Fekri A., (2002), What Incentives Does Water Offer For Cooperation: Ethical and Cultural Incentives of Water for Cooperation, *From Conflict to Co-operation in International Water Resources Management: Challenges and Opportunities*, International Conference 20-22 November, UNESCO-IHE Institute for Water Education, Delft, The Netherlands, ss. 85-92.

Bu bağlamda teamül kurallarının derlenerek yazılı hale getirilmesi anlamına gelen kodifikasyon çalışmaları yirminci yüzyılın başlarında start almış, ancak bu yöndeki en önemli gelişmeler aşağıda verilen örneklerde de gözlemlenebileceği gibi aynı yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkabilmiştir[193].

- Uluslararası Hukuk Enstitüsü (UHE)'nün "Uluslararası Suların Ulaşım Dışı Kullanımı Üzerine 1961 Salzburg Kararları" ve "Göl ve Nehir Kirliliği Üzerine 1979 Atina Kararları",
- Uluslararası Hukuk Derneği (UHD)'nin "Uluslararası Nehir Sularının Kullanılması Üzerine 1966 Helsinki Kuralları", "Uluslararası Drenaj Havzalarında Su Kirliliği Üzerine 1982 Montreal Kuralları" ve "Su Kaynakları hakkında 2004 Berlin Kuralları"
- Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK)'nun "1991 ve 1994 Hazırlık Maddeleri".

Birleşmiş Milletler (BM) bünyesindeki kodifikasyon çalışmaları ise 1959 yılında Bolivya'nın sınıraşan su yollarının kullanılması konusunda gerekli belgelerin derlenmesi başvurusunun kabulü ile başlamıştır[194]. 1970 yılına gelindiğinde BM Genel Kurulu uluslararası akarsuların ulaşım-dışı araçlarla kullanımı hukuku konusunda UHK'nin çalışmalara başlamasını tavsiye kararıyla istemiştir. 1974'de Komisyon, çalışmalarını ne surette yürüteceğine ilişkin tavsiyelerde bulunması için bir alt-komisyon kurmuştur.

25 yıl boyunca çalışmalarını yürüten komisyon 1996 yılında "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hakkında Taslak Maddeleri" hazır etmiştir. İlgili taslak metin hakkında BM üye devletlerine sorular yöneltilmesi, verilen yanıtların Genel Kurul'da tartışılması ve konuyla ilgili özel raportörler tarafından hazırlanan raporların değerlendirilmesi ile "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukuku Hakkında Sözleşme" 1997 yılında BM Genel Kurulu'nda kabul edilerek

---

[193] Kaya İbrahim, "Uluslararası Akarsular ve Hukuk", USAK Gündem, (http://www.usakgundem.com/yazar/530/uluslararasi-akarsular-ve-hukuk.html), (Erişim Tarihi: 02.01.2012)

[194] Acabey, Münevver Aktaş, (2006), *Sınıraşan Sular: Hukuki Rejim Dicle-Fırat ve Türkiye'nin Diğer Sınıraşan Suları*, İstanbul, Beta Yayınları, s. 15.

imzaya açılmıştır[195]. Genel Kurul'da yapılan oylama sırasında 103 ülke kabul, 3 ülke ret (Türkiye, Çin ve Burundi) ve 27 ülke çekimser oy kullanmıştır. Yürürlüğe girebilmesi için 35 ülke tarafından onaylanması gereken sözleşme için imzaya açık kaldığı 20 Mayıs 2000 yılına kadar 16 ülke onay vermiştir[196].

Hukuk kuralı koyma gücünden yoksun olmaları nedeniyle bugün itibarıyla ne UHE ve UHD'nin kararlarının, ne de BM sözleşmesinin bağlayıcılığı yoktur. Ancak ilgili kurumlar tarafından geliştirilen ilkelerin teamül hukukunu yansıtan yönleri ile tüm ülkeler için bağlayıcı oldukları söylenebilir.

4.1.7.2. Uluslararası Hukuk İlkeleri

Uluslararası akarsular hukukunun tarihsel süreci "Mutlak Ülke Bütünlüğü Kuramı" ile "Mutlak Ülke Egemenliği Kuramı" arasında gidip gelen bir çatışma olarak kısaca özetlenebilir. Son yıllarda her iki kuramdan uzaklaşılıp "Hakça ve Makul Kullanım Kuramı" ile ortak bir paydada buluşulduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

Mutlak Ülke Egemenliği (Harmon) Kuramı (MÜEK)

Mutlak ülke egemenliği doktrini özünde bir ülkenin kendi topraklarından kaynaklanan sular üzerinde mutlak egemenliğinin (*sovereignty*) söz konusu olduğu, dolayısıyla ilgili ülke tarafından diğer devletler dikkate alınmaksızın dilendiği gibi kullanılabileceği esasına dayanır[197]. Mutlak ülke egemenliğinde bir akarsuyun sınır aşıp aşmamasının herhangi bir önemi bulunmadığı gibi, aşağı kıyıdaş bir devletin su kaynağına daha yakın devletin tasarruflarından ne ölçüde ya da ne yönde etkileneceğinin de önemi yoktur. Özellikle yukarı kıyıdaş devletler tarafından savunulan bu doktrin egemenlik hakkı bakımından tamamen tek bir devletin sınırları

---

[195] Bourne, Charles B., (1997), "The International Law Association's Contribution to International Water Resources Law", Wouters, Patricia (Der.), International *Water Law: Selected Writings of Professor Charles B. Bourne,* London, Kluwer Law, ss. 233-286.
[196] Salman M.A., (2007), "The United Nations Watercourses Convention Ten Years Later: Why Has its Entry into Force Proven Difficult?", *Water International,* C. 32, S. 1, s. 4.
[197] Kaya, İbrahim, (2003), *Equitable Utilization: The Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses,* Ashgate, Aldeshot, s. 28.

içerisinde kalan su kaynakları ile sınır oluşturan ya da sınıraşan su kaynakları arasında herhangi bir ayrım gözetmez[198].

Meksika'nın Rio Grande Akarsuyu'nun akışını etkileyen faaliyetleri nedeniyle ABD aleyhinde şikâyetçi olması ile başlayan süreçte, dönemin ABD Başsavcısı Judson Harmon 1895 yılında cevap niteliğindeki bir açıklama yapmış ve ABD vatandaşlarının ülke sınırları dâhilindeki sulardan yararlanma olanağından mahrum edilemeyeceğini şu sözlerle ifade etmiştir;

> "*Milletlerarası hukuk kurallarında, ABD'ye Rio Grande Akarsuyu'nun, kendi ülkesi içinde kalan kesimindeki sulardan yararlanma olanağını (söz konusu yararlanma neticesinde, akarsuyun ABD ülke sınırlarının taşan bölümünde akış miktarı azalsa bile) vatandaşlarından esirgemek gibi bir sorumluluğu bulunabileceği faraziyesi, ABD'nin ulusal sınırları dâhilinde var olan egemenliğine aykırı düşer.*"[199]

Böylece açılamayı yapan başsavcının adıyla "Harmon Doktrini" olarak uzunca bir süre başta ABD tarafından bir hukuk kuralı olarak kabul edilen MÜEK, kimi başka yukarı kıyıdaş ülkelerce de savunulur olmuştur.

Mutlak Ülke Bütünlüğü Kuramı (MÜBK)

MÜBK, tepki olarak ortaya çıkan bu kuram, bir devletin sınırları içerisindeki akarsuların ilgili devletin toprağının ayrılmaz bir parçası olduğu, dolayısıyla aşağı kıyıdaş devletlerin yukarı kıyıdaş devletlerden bu suyun nicelik ve niteliğine dokunmadan "doğal" mecrasında akmasını bir hak olarak talep edebileceği esasına dayanır. Bu kuram ulusal hukuk sistemindeki kıyıdaş hakları doktrininden esinlenmiş olup, kıyıdaş malikin arazisine giren suları hiçbir değişikliğe uğratmadan ve doğal durumunu muhafaza ederek akmasına izin vermesini öngörmektedir.

Yukarı kıyıdaşların uluslararası su kaynağından faydalanmaya yönelik her türlü girişimi doğal duruma müdahale olarak yorumlanabileceği için, MÜBK ilgili

---

[198] Dellapenna, Joseph W., (2001) "The Customary International Law of Transboundary Fresh Waters", *International Journal of Global Environmental Issues*, C. 1, S. 3/4, s. 270.
[199] Kaya, İbrahim, (2003), (a.g.e.), s. 34.

devletlerin su kullanım hakkını son derece sınırlayan bir kuram olarak öne çıkar. Zira kuramın kabulü ile yukarı kıyıdaşların sadece herhangi bir akarsuyun miktarında ya da niteliğinde değişime neden olabilecek faaliyetleri değil, ilgili akarsuyun akış rejimini düzenleyecek ve belki de tüm taraflar için fayda sağlayacak girişimleri de otomatik olarak yasaklanmış olacaktır. Yine kuramın kabulü aşağı kıyıdaş devletlerin hem mevcut hem de gelecek kullanımlarına dokunulmazlık tanınması anlamına gelecektir[200]. Böyle bir durumda, kuramın en keskin şekliyle uygulanması aşağı kıyıdaş devletlere, yukarı kıyıdaşların uluslararası akarsu kaynaklarından faydalanmalarına karşı bir nevi veto hakkı sağlamış olacaktır. Kuramın daha esnek uygulandığı durumlarda da, yukarı kıyıdaş devletlerin herhangi bir uluslararası akarsuyun niteliğinde ya da niceliğinde değişime neden olabilecek faaliyetleri ile ilgili olarak aşağı kıyıdaşlara haber verme veya rızasını alma sorumluluğu doğmuş olacaktır[201].

Hakça ve Makul Kullanım İlkesi ve Zarar Vermeme Yükümlülüğü

Yukarıda açıklanan her iki kuramın içerdikleri aşırılıklar nedeniyle devlet uygulamalarında, uluslararası mahkeme kararlarında ve hukuk yazınında çok sınırlı bir destek bulmaları, "Hakça ve Makul Kullanım İlkeleri"nin (*equitable and reasonable utilization*) öne çıkmasına neden olmuştur. İlk kez UHD tarafından 1966 Helsinki Kuralları ile tavsiye edilen, 1997 BM Suyolları Antlaşması'nda da kendine yer bulan bu ilke kaynağını sınırlı ülke egemenliği ve sınırlı ülke bütünlüğü kuramlarından alır. Buna göre, her devlet kıyıdaş ülke konumunda olduğu uluslararası akarsu kaynakları üzerinde egemen haklara sahiptir. Ancak su kullanımına ilişkin bu egemen haklar, diğer kıyıdaşların haklarıyla sınırlıdır, yani her kıyıdaş devletin uluslararası akarsu kaynağını kullanma hakkı diğer devletlerin hakça kullanımlarını olumsuz bir biçimde etkilememelidir[202].

Hem Helsinki Kuralları'nda, hem de BM Suyolları Antlaşması'nda neyin hakça ve makul olduğunun saptanması için yararlanılabilecek bir faktörler listesi sunulmuştur.

[200] McCaffrey, Stephen C., (2007), The Law of International Watercourses, Oxford University Press, Oxford, s. 128
[201] Kaya, İbrahim, (2003), (a.g.e.), s. 60.
[202] Kaya İbrahim, "Uluslararası Akarsular ve Hukuk", (a.g.e.)

Aralarında küçük farklılıklar olmasına rağmen bu faktörler genel itibarıyla şu başlıklardan oluşur;

- Havza coğrafyası (özellikle de her ülkenin toprakları içerisinde kalan drenaj alanı büyüklüğü dikkate alınmalıdır),
- Havza hidrolojisi (özellikle de her ülkenin havza kaynakları mevcuduna yaptığı katkı dikkate alınmalıdır),
- Havzayı etkileyen iklimsel özellikler,
- Geçmiş ve hâlihazırdaki kullanımlar,
- Her kıyıdaş ülkenin ekonomik ve sosyal gereksinmeleri,
- Kıyıdaş devletlerin nüfusları,
- Alternatif önlemler ve kaynaklar,
- Anlaşmazlık durumunda tazminat ödenip ödenmeyeceğinin saptanması,
- Bir kıyıdaş ülkenin gereksinimlerinin diğerlerine önemli zarar vermeden nasıl gerçekleştirilebileceği[203].

Listede yer alan faktörler arasında öncelik ve üstünlük bakımından herhangi bir ayrım gözetilmemiştir[204]. Yine uzmanlara göre karşı karşıya olunan durumun gerekleri göz önüne alınarak liste-dışı etkenlere hakça ve makul kullanımın sınırlarının belirlenmesi bakımından önem atfedilebilecektir[205]. Mevcut uygulamalar dikkate alındığında ise, devletlerin iddialarını daha çok hâlihazırdaki kullanıma dayalı olarak ekonomik ve sosyal faktörlere, ülke topraklarında akarsuyun toplam akış miktarına yapılan katkı ile akarsuyun uzunluğu gibi hususları içeren coğrafi ve hidrolojik faktörlere dayandırdıkları gözlemlenebilir. İşte hakça ve makul kullanım ilkesinin hem yukarı, hem de aşağı kıyıdaşların haklarını mümkün olduğunca

---

[203] UNESCO, "The Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers", (http://webworld.unesco.org/water/wwap/pccp/cd/pdf/educational_tools/course_modules/reference_documents/internationalregionconventions/helsinkirules.pdf), (Erişim Tarihi: 18.12.2011). United Nations, 1997, "Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses", (http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf), (Erişim Tarihi: 10.12.2011).

[204] 1997 Akarsular Anlaşması'nın 10. Maddesi uluslararası akarsuların hiçbir kullanım türünün diğerleri üzerinde üstünlük taşımadığını vurgulamaktadır

[205] Kaya İbrahim, "Uluslararası Akarsular ve Hukuk", (a.g.e.)

koruyan bu yönü itibarıyla uluslararası teamül hukukunu yansıttığı görüşü genel kabul görmektedir[206].

Hakça ve makul kullanım ilkesini tamamlayan bir kavram olarak "*zarar vermeme yükümlülüğü-no harm*" yani kıyıdaş devletlerin uluslararası su kaynaklarının niceliğinde ve niteliğinde zarara neden olmadan en uygun biçimde kullanması BM Suyolları Anlaşması'nın 7. Maddesi'nde düzenlenmiştir. Başlarda "*kayda değer zarar-appreciable harm*" terimi ile ifade edilen bu yükümlülük yerini "*önemli zarar-significant harm*" terimine bırakarak yukarı kıyıdaş devletlere uluslararası su kaynaklarının kullanımında nispi olarak bir esneklik sağlamıştır. Çünkü ilk haliyle zarar vermeme, özellikle aşağı kıyıdaş devletlerce yukarı kıyıdaşların her türlü tasarrufuna karşı kolaylıkla ileri sürülebilen mutlak bir yükümlülük olarak kullanılmış, böylece üst havzadaki girişimlerin uluslararası hukuk tarafından perdelenebilmesinin önü açılmıştır. "*Önemli zarar*" kavramının ortaya çıkışıyla bu yükümlülüğün birtakım küçük ve ihmal edilebilir zararlar nedeniyle ihlal edilemeyeceği düşüncesi hâkim olmaya başlayınca da yukarı kıyıdaşların konumu bir bakıma güçlenmiştir.

Önemli zarar kavramı yukarı kıyıdaş devletlere uluslararası su kaynaklarının kullanımında neredeyse sınırsız bir tasarruf hakkı tanındığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü BM anlaşmasına göre yukarı kıyıdaşlar tasarruflarında aşağı kıyıdaşlara zarar vermemek üzere "*gerekli özeni göstermek-due diligence*" zorundadırlar. Gerekli özenin gösterilmesi yalnızca zarar vermemek yükümlülüğünün açıklanması için değil hakkaniyete ve makul kullanım ilkesine uyulup uyulmadığını tespit etmek bakımından da önemli bir usul kaidesidir. Bu kaide devletlerin aşağı kıyıdaş devletlerle işbirliği yapmak, özellikle de kendi tasarrufları ile ilgili olarak diğer kıyıdaşlara haber vermek, bilgi değişiminde bulunmak ve danışmak yükümlülüğü altında oldukları şeklinde anlaşılabilir[207].

---

[206] Bruhacs, J., (1992), *The Law of Non-Navigational Uses of International Watercourses*, Martinus Nijhoff, Dordrecht, s. 38
[207] Amer, Salah El-Din, (1997), The Law of Water: Historical Record, Options Méditerranéennes, C. A, S. 31, ss. 384-386.

Yukarı kıyıdaş devlet tarafından herhangi bir uluslararası su kaynağından faydalanırken ifade edilen türde her türlü özen gösterilmesine rağmen bir zarar ortaya çıkması ve zarara uğrayan devletin buna rızasının söz konusu olmadığı durumlarda ise, uğranılan zararın hakça ve makul kullanım ilkesine uygun olup olmadığının araştırılması gerekir. Bunun için de başta zararı ortadan kaldırabilecek ya da tazminat ödenmesi gibi zararın etkilerini hafifletebilecek çözümler dikkate alınabilir.

Ancak ne zarar vermeme yükümlüğü ne de gerekli özeni gösterme ilkesi, uluslararası bir akarsuyu önceden kullanmış olmayı, bu akarsu üzerinde belli ve sabit bir miktarda ve kalitede suya hak sağladığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Yine bu ilkeler herhangi bir uluslararası su kaynağının kıyıdaş devletlerce eşit olarak paylaşılması gerektiği şeklinde yorumlanamaz. Eğer her iki durum için BM Suyolları Antlaşması'nda niyet bu olsa idi mutlak ülke bütünlüğü yaklaşımı ya da eşit paylaşım ilkeleri kabul edilmiş olurdu. Bu durumda da yukarı kıyıdaş devletler hakça kullanım alanına giren potansiyel kullanımları gerçekleştiremedikleri için zarara uğrarlardı. Dolayısıyla tüm faktörler dikkate alınarak hukukun koruduğu hakka ya da hakça kullanım içindeki kullanıma zarar verilip verilmediğinin tespiti gereklidir[208].

4.1.7.3. İşbirliği Bağlamında Uluslararası Hukuk İlkeleri

Su çatışmaları tezinin dillendirildiği bir dönemde iyimserlerin uluslararası hukuk ilkelerinden esas beklentisi, devletlerin paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynakları üzerindeki haklarını ve sorumluluklarını hemen hemen tüm aktörlerce kabul edilebilecek bir objektiflikte belirlemesi ve böylece birbiriyle çelişen ya da çatışan çıkarların işbirliğine evrilebileceği yönünde olmuştur. Ancak yukarıda da kısaca özetlenmeye çalışıldığı gibi, uluslararası sistemde devletler üstü bir yargı merciinin yokluğu, tüm aktörler için bağlayıcı olabilecek hukuk ilkelerinin üretilebilmesini ve gerektiğinde yaptırım yoluyla herkese uygulanabilmesini engellemiştir[209].

Uluslararası hukuktaki boşluk devletler arası antlaşmalarla ve teamül niteliğindeki hukuk ilkeleri ile doldurulmaya çalışılmışsa da, haklar ve yükümlülükler bakımından

[208] Kaya İbrahim, "Uluslararası Akarsular ve Hukuk", (a.g.e.)
[209] Priscoli, Jerome Delli ve Wolf, Aaron T., (2009), (a.g.e.), s. 11.

genel geçer bir kuralın oluşturulabildiğini söylemek henüz zordur. Bu zorluk bir bakıma uyulması gereken ilkelerin genelleştirilmesi çabaları ile öznel durumların zaman zaman birbirleriyle çatışmasından da kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle evrensel ilkeler üretme çabası herhangi bir ortak havza kaynağı ile ilgili öznel durumları göz ardı etmeyi gerektirmekte, bu da üretilen ilkelerin gerçek hayattaki örneklere uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum özellikle de devletlerden birinin kendi çıkarlarını ya da pozisyonunu herhangi bir uluslararası hukuk ilkesi ile meşrulaştırmaya çalışırken, diğerlerinin başka ilkelere dayanarak aynı çaba içine girmesiyle somutlaşmaktadır. Örneğin yukarı kıyıdaşlar hakça ve makul kullanım perdesi arkasına saklanarak kendi sınırları içersindeki herhangi bir ortak havza kaynağı için kullanım hakkı olduğunu iddia edebilirken, aşağı kıyıdaşlar zarar vermeme ilkesi ile buna karşı çıkabilmekte, böylece çıkar çatışmaları da uluslararası hukuk zemininde sürdürülebilmektedir[210]. Dolayısıyla uluslararası hukuk çelişen devlet iddialarını çözmek üzere "şu ilkeleri dikkate alın" uyarısı yaparken, bu ilkelere neden ve nasıl uyulması gerektiği konusunda ortaya fazlaca bir şey koyamamaktadır.

4.1.8. Ortak Havza Kaynakları Üzerinde Devletler Arası İşbirliği Sürecine İlişkin Önermeler

1. Paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu herhangi bir su havzası ile ilintili sorunlar ilgili kıyıdaş devletlerin tek başlarına mücadele edemeyecekleri ya da çözemeyecekleri boyutlara ulaştığında işbirliği tercih edilebilecektir.
2. Herhangi bir ortak su havzası ile ilgili konuların krize ya da çatışmaya dönüşme riski ortaya çıktığında (*devletler böyle bir olasılığa ikna olduklarında*), devletler olası bir savaş durumunu engellemek üzere (*aralarında bir diyalog süreci başlatarak ya da taviz vererek*) işbirliği yapma yönünde adım atabilirler.
3. Herhangi bir ortak su havzasının kaynaklarını paylaşma ve/veya birlikte kullanma zorunluluğu, kıyıdaş devletler arasında kompleks karşılıklı bağımlılıklar meydana getirir. İfade edilen türde bağımlılıklar da işbirliği ve kolektif eylemler için gerekli altyapıyı oluştururlar.
4. Herhangi bir ortak su havzasının kaynaklarını paylaşma ve/veya birlikte kullanma konumundaki kıyıdaş devletlerin çıkarlarının örtüşmesi ile işbirliği arasında doğru yönlü, çıkarların ayrışması ile işbirliği arasında da ters yönlü

[210] Dellapenna, Joseph W., (2001) "The Customary International Law of Transboundary Fresh Waters", *International Journal of Global Environmental Issues,* C. 1, S. 3/4, s. 268.

bir ilişki vardır.

5. Kıyıdaş devletlerin herhangi bir ortak su havzasının kaynakları ile ilintili çıkarlarını önem bakımından değerlendirirken yakın dönem çıkarları, uzun dönemli çıkarların üstünde tutarlar.
6. İşbirliği sürecinin gereklerini yerine getirmeyen aktörlerin cezalandırılmasına imkân veren koşulların ya da misillemede bulunabilme olanaklarının (*tit for tat-dişe-diş kuralında olduğu gibi*) varlığına ikna edilen devletler, işbirliği yapma konusunda daha istekli olacaklardır.
7. Havza dışı devletler ya da uluslararası örgütlerin işbirliğini ödüllendiren, caymayı cezalandıran müdahaleleri, kıyıdaş devletlerin işbirliği yapma konusundaki tercihlerinde önemli bir etken olabilir.
8. Devletler herhangi bir ortak su havzası çerçevesinde başlatılacak işbirliği sürecine dâhil edilecek kıyıdaş ülke sayısının olabildiğince düşük tutulmasını tercih ederler.
9. Herhangi bir ortak su havzasına kıyıdaş devletler arasında mevcut konu alanlarını birbirleriyle ilişkilendirebilme (*Issue Linkages*) olanakları arttıkça, aynı devletler arasında su konusunda işbirliği olasılığı güçlenir.
10. Herhangi bir ortak su havzası ile ilgili konularda sağlanacak devletler arası epistemolojik mutabakat, eninde sonunda tarafları işbirliğine ikna edecektir
11. Bölgesel ya da uluslararası sistem boyutundaki hegemonlar ya da kıyıdaşlarca herhangi bir ortak su havzası kaynakları ile ilgili olarak tesis edilen rejimler veya uluslararası örgütler, devletler arası çatışmaya neden olabilecek unsurların ortadan kaldırılmasına yardım ederek işbirliği sürecini güçlendirebilirler. Rejimler veya uluslararası örgütler bunu su konusunda devletler arasında ortak bir anlayış geliştirilebilmesine, farklı çıkarların uyumlulaştırılmasına ve çözüm önerilerinin üretilebilmesine hizmet ederek sağlarlar.
12. Devlet davranışlarını birtakım kodlara göre belirleyen uluslararası hukuk normları işbirliği sürecine olumlu katkıda bulunurlar.

4.2. TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK İLİŞKİLERİNDE FIRAT-DİCLE HAVZASI ODAĞINDA İŞBİRLİĞİ

4.2.1. Devletler Arası İşbirliği Unsuru Olarak Müzakereler Süreci

Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle su havzası kaynakları üzerinde 1960'ların ilk yarısıyla başlayan müzakereler süreci, geçen neredeyse 50 yılın ardından günümüze kadar ulaşmıştır. Başlarda hidrolojik veya teknik bilgilerin

paylaşımı gibi siyasi olmayan konuların görüşüldüğü bu süreçte biri 1975, diğeri de 1990'da olmak üzere iki kez kriz durumu ile karşı karşıya kalınmış, 1993-1998 yılları arasında ise müzakereler tamamen durma noktasına gelmiştir. Devlet davranışlarındaki değişim, ele alınan konu başlıkları ve havza devletleri arasındaki ilişkilerin genel seyri başta olmak üzere birtakım niteliksel değişimler göz önüne alındığında, müzakereler süreci aşağıdaki gibi belirli dönemsel başlıklar altında incelenebilir.

4.2.1.1. 1973 Krizi öncesi Dönem

Bağımsız birer devlet olarak uluslararası alanda tanınmalarının ardından, Fırat-Dicle havza ülkeleri arasında, iyimserlerin ilgili alanına giren şekliyle, işbirliği niteliğinde ilk etkileşim Türkiye ile Irak arasında 1946 yılında "Dostluk ve İyi Koşuluk Antlaşması" imzalanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu antlaşmayla iki ülke Fırat-Dicle ve her iki nehrin kolları üzerindeki faaliyetlerini Krasner'in rejim tanımında da yer verildiği gibi birtakım normlar, kurallar ve kararlar ile düzenlemeye çalışmışlardır[211]. Ancak iyimserlerin iddia ettikleri gibi bu antlaşma "*Çatışma unsurlarını ortadan kaldırmak üzere işbirliği yapma gereği, kendi varlık nedenini oluşturacaktır.*" tarzında bir gereksinimle ortaya çıkmış değildir. Çünkü bu dönemde ne Türkiye'nin Fırat-Dicle kaynaklarını kullanma konusunda bir projesi mevcuttur, ne de Irak'ın üst havza faaliyetlerinden etkilenmesi söz konusudur.

Türkiye ve Suriye'nin Keban ve Tabqa baraj inşaatları ile ilgili planlama çalışmalarına başladıkları 1960'lara gelindiğinde, Irak komşularının Fırat nehri üzerinde artan faaliyetlerinden endişelenip kendi çıkarlarını korumak amacıyla önce Suriye, daha sonra da Türkiye ile havza kaynaklarının paylaşımı konusunu görüşmek istediğini bildirmiştir. Irak'ın görüşme önerisiyle ulaşmayı düşündüğü hedef ise Fırat-Dicle kaynaklarının nasıl paylaşılacağı konusunda bir antlaşma imzalanarak kendisine ait öncelikli kullanım hakkının hukuksal garanti altına alınması

---

[211] Krasner S., (1983), "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables", Krasner, S. (Der.), *International Regimes*, Ithaca, New York, Cornell University Press, s. 1.

olmuştur[212]. Başlatılması öngörülen işbirliği sürecinin, Fırat-Dicle havza kaynaklarını birlikte kullanma gereğinden ortaya çıkışı ve bu yöndeki teklifin işbirliğinden en fazla faydayı elde etme konumundaki Irak tarafından yapılması iyimserleri doğrular niteliktedir.

Ancak, Fırat-Dicle kaynakları ile ilgili hidrolojik ve teknik bilgilerin paylaşımı, sahip olunan haklar veya sorumluluklar ile bu haklara ve sorumluluklara riayet edilip edilmediği gibi konularda müzakere teklifinde bulunma işbirliği tanımının içerisinde değerlendirilebilirse eğer, bu alanda Irak'ın tek başına kaldığını söylemek zordur. Çünkü müzakere sürecinin tümü dikkate alındığında, Irak'a göre işbirliği sürecinden daha az fayda elde etme konumundaki Türkiye ve Suriye'nin de özelikle 1980'lerden sonra zaman zaman bu türde tekliflerde bulunduklarını gözlemlemek mümkündür.

Diğer taraftan, müzakereler sırasında taviz vermek bir diğer işbirliği unsuru olarak kabul edildiğinde, bu konuda da iyimserlerin beklentilerinin tam manasıyla karşılandığını söylemek zordur. Zira Fırat-Dicle su sorununun tarihsel arka planında çıkarlarına ters düşmesine rağmen taviz niteliğindeki ilk adım işbirliği sürecinden Suriye ve Irak kadar fayda elde edeceği düşünülmeyen Türkiye tarafından, Keban Barajı'nın finansmanı için müracaat edilen Dünya Bankası ve USAID'ın taleplerini karşılamak üzere atılmıştır[213]. Buna göre 1963-1964 yılları arasında alt havza ülkeleri Suriye ve Irak'la bir seri görüşmeler yürütmüş, bu ülkelerden heyetler Türkiye'ye davet edilerek barajla ilgili detaylı bilgiler sunulmuş ve tek taraflı da olsa Fırat Nehri'nden 350 m³/sn su bırakılacağı taahhüdünde bulunulmuştur[214]. Bu rakam daha

---

[212] Shapland, G., (1999), "Policy Options for Downstream States in the Middle East", (Ed.) Allan, J.A. ve Mallat, C., *Water in the Middle East, Legal, Political and Commercial Implications*, London, I.B. Tauris Publishers, s. 117.

[213] Türkiye ile USAID arasında 31 Ağustos 1966 tarihinde imzalanan Kredi Antlaşması"nın Başlangıç bölümünde bu talebe şu ifadelerle yer verilmiştir; "Borçlu, Keban Barajı'nın ilk doldurulması ile ilgili olarak Irak ve Suriye hükümetleri ile aranjmanlar yapmak gayesiyle gayretlerini devam ettirmeye hazır olduğundan ve böyle bir aranjman olmadığı takdirde, Keban Rezervuarı'nın ilk doldurulması sırasında Keban Baraj mahallinde suyun aşağı bırakılması hususunda kreditörlere 31 Ağustos 1966'da vermiş olduğu programa bağlı kalacağını kreditörlere bildirdiğinden…"
Toklu V., (1999), *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, Ankara, Turhan Kitabevi, s. 112.

[214] Resmi Gazete, 15.10.1966.
İnan, Yüksel, (1991), "Legal Dimension of Euphrates-Tigris", Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East*, Ankara, Hacettepe University Press, s. 227.

sonra havza ülkeleri arasında yapılan görüşmelerle 500 m³/sn su seviyesine çıkartılmıştır[215].

İyimserlerin öngörülerine paralel olarak Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle etrafındaki ilişkilerin kurumsallaştırılması amacıyla rejim niteliğinde bir yapının gündeme getirilmesi, yine müzakerelerin bu ilk dönemine ait bir gelişmedir. 1965 yılında ilk kez havza odağında hegemon bir güç olarak nitelendirilebilecek Türkiye, su konusunda ortak bir anlayışın geliştirilebilmesi, farklı çıkarların uyumlulaştırılabilmesi ve çözüm önerilerinin üretilebilmesi için Ortak Teknik Komite (OTK) kurulmasını önermiştir[216]. Ancak işbirliğine yönelik bu öneri yapılırken iyimserlerin beklediği gibi Türkiye ne başlatılması öngörülen süreçten en fazla faydayı elde edecek taraf ülke konumundadır, ne de bu öneri kıtlık, kriz, çatışma ya da savaş durumu gibi olağanüstü koşulların sonucudur. Belki de bu yüzden OTK ilk toplantısını yalnızca Türk ve Irak'lı heyetlerin katılımıyla ancak 1982 yılında gerçekleştirebilmiş ve toplantı rapor niteliğinde herhangi bir sonuç üretilmeden sonuçlanmıştır[217].

Devletler arası müzakerelerde 1965 yılına gelindiğinde iyimserlerin; "*Devletler işbirliği sürecine dâhil edilecek ülke sayısının olabildiğince düşük tutulmasını tercih ederler.*" öngörüsüne uygun bir gelişme yaşanmıştır. Buna göre Suriye ve Irak Eylül ayı'nda Bağdat'ta gerçekleştirilen bir toplantı sırasında üçlü görüşmelerden herhangi bir somut sonuç alınamadığını gerekçe göstererek bundan sonra yola kendi aralarında yapacakları birebir görüşmelerle devam edeceklerini Türkiye'ye bildirmişlerdir[218]. Benzer bir gelişme 1973-1975 yılları arasında Suriye ile Irak arasında yaşanan kriz sürecinde de ortaya çıkmış, Şam yönetimi Dış İşleri Bakanlığı eliyle yayınladığı bir resmi açıklamayla diğer iki havza devletini kendi aralarında yürüttükleri ve böylece

---

[215] Demir, A.F., (1996), *Tarihsel Süreç İçersinde Fırat-Dicle Su Sorunu'nun Siyasi Boyutu*, Ankara, Gazi Üniversitesi, s. 212.
Tomanbay, Mehmet, (1989), "Some Views on the GAP Project and its Critical Role on the Common Utilization of the Euphrates With the Neighboring Countries", *Gazi University and the Faculty of Economics and Politics Publications*, C. 5, S. 1-2, s. 132.
[216] Kut, Gün., (1993), "Burning Waters, The Hyropolitics of the Euphrates and Tigris Basin", *New Perspectives on Turkey*, (Fall) , s. 110.
[217] Medzini, A., (September 1994), "The Euphrates River, An Analysis of a Share River System in the Middle East", University of London School of Oriental and African Studies Yayınlanmamış Doktora Tezi.
[218]Al-Jayyusi, O. (1993), "Evaluating the Potential Water Conflict in the Middle East, Strategies for Cooperation", Chicago, University of Illionis Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 107.

Suriye'yi tecrit eden ikili görüşmeler nedeniyle eleştirmiştir[219]. Yine Irak Devlet Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan 1987 yılında Türkiye ile Suriye arasında Ekonomik ve Güvenlik İşbirliği Protokolü"nün imzalanmasına giden sürece kendilerinin dâhil edilmemesinden duyduğu rahatsızlığı Turgut Özal'a 1988 Bağdat ziyareti sırasında iletmiştir[220]. 16 Nisan 1990 tarihli Fırat'ın bir kota uygulaması ile paylaşımını öngören antlaşmada iki ülke, Suriye ve Irak, arasında imzalanmış, Türkiye dışarıda bırakılmıştır[221].

1960'ların ilk yarısına dönülecek olursa, Türkiye tarafından Fırat ile Asi nehirlerinin tek bir konu başlığı altında görüşülmesinin teklif edilmesi iyimserlerin; "*Kıyıdaş devletler arasında mevcut konu alanlarını birbirleriyle ilişkilendirebilme (Issue Linkages) olanakları arttıkça, aynı devletler arasında su konusunda işbirliği olasılığı güçlenir.*" önermesini test edebilme fırsatı ortaya çıkmıştır[222]. Türkiye iki konu alanından herhangi birinde elde edilecek bir açılımın, diğeri üzerinde olumlu bir yansıma meydana getirerek çözüme ulaşmayı kolaylaştırabileceği düşüncesiyle hareket ederken, Suriye böyle bir kararın Hatay'ın ilhakını tanıma olarak anlaşılabileceği endişesinden kurtulamamış ve teklifi reddetmiştir[223]. Dolayısıyla yapılan teklif ilgili devletler arasında işbirliği sürecini kolaylaştıran ya da tetikleyen bir unsur olmak yerine, Şam yönetiminin Hatay'ın Suriye'nin bir parçası olduğu iddiasıyla, gündem dışı bir konuyu iki ülke için yeni bir sorun haline getirmiştir[224].

4.2.1.2. 1973-1975 kriz dönemi

Fırat-Dicle kaynakları üzerinde yürütülen müzakerelerde 1973-1975 krizine gelindiğinde biri kriz öncesine, diğeri de sonrasına ait olmak üzere iyimserlerin

---

[219] Bari, Z., (1977), "Syrian-Iraqi Dispute Over the Euphrates Waters", *International Studies*, C. 16, S. 2, (April-June), s. 243.

[220] Giray, S, (1991), "Su Sorununda Türkiye'nin Siyasal Boyutları", Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East,* Ankara, Hacettepe University Press, s. 250.

[221] Sumary Of World Broadcasts-BBC Monitoring, 18.04.1990.
"Iraq, Syria Ratify Euphrates River Accord", *Reuters Library Report*, 16.05.1990.

[222] Kolars, John, (1986), "The Hydro-Imperative of Turkey's Search For Energy", *The Middle East Journal,* C. 40, S. 1, s. 66

[223] Hirsch, A.M., (1956), "From the Indus to Jordan, Characteristics of Middle East International River Disputes", *Political Science Quarterly,* C. LXXI, S.2, (June), s. 215.
Schulz, M. (1992), "Turkey, Syria and Iraq, A Hyropolitical Security Complex, The Case Study of the Euphrates and Tigris", (Ed.) Ohlsson, L., "*Regional Case Studies of Water Conflicts*", Padigru Papers, Peace and Development Research Institute Gothenburg University, s.93.

[224] Çarkoğlu, A., ve Eder, M. (1998), "Private View, GAP & The Water Conflict", (http,//www.tusiad.org.tr/yayin/private/autumn98/html/sec12.html), 19.08. 2002.

"*ortak havza kaynaklarının kullanımı ve/veya paylaşımı konularında devletler arası işbirliğine neden olan unsurlar*" ile ilgili önermelerine ışık tutabilecek üç önemli gelişme ortaya çıkmıştır.

Bu gelişmelerden ilki Ortadoğu genelinde yaşanan ve Fırat-Dicle su kaynaklarında da önemli bir azalmaya neden olan kuraklık olmuştur. 1970-1975 yıllarını kapsayan kuraklık döneminde Fırat'ın yıllık akış miktarı 1973'te, uzun yıllar ortalamasının %59'una tekabül eden 18,8 milyar m^3'e kadar düşmüştür[225]. Havza devletlerinin tümünü de derinden etkileyen bu durumun işbirliği yapmamanın maliyetini arttırarak, ilgili devletleri ortak sorunların çözümü için birlikte hareket etme konusunda ikna etmeye yeterli olması gerekirdi. En azından iyimserlerin "*Devletler paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu herhangi bir su havzası ile ilintili sorunlar tek başlarına mücadele edemeyecekleri ya da çözemeyecekleri boyutlara ulaştığında işbirliğini tercih edebilirler.*" önermesi böyle bir beklentiyi ortaya çıkarmaktadır. Ancak kuraklığın neden olduğu sorunlar birtakım başka faktörlerle birleşerek Suriye ve Irak'ı işbirliğini tercih etme noktasına değil, 1975 yılında bir askeri çatışmanın eşiğine getirmiştir.

İkinci gelişme kriz sürecinde ortaya çıkmış, Suudi Arabistan'ın arabulucu olarak Suriye ve Irak arasındaki su sorununu çözmek üzere çabaları olumlu sonuç vermiş ve dış müdahalenin en azından çatışmanın önlenmesi bakımından etkili bir unsur olabileceğini göstermiştir[226]. Ancak kriz sonrasında iki devlet arasında tam bir mutabakata varılamamış olması, üçüncü ülkelerin ortak havza kaynakları üzerinde işbirliği sürecinin başlatılması noktasında etkin olamadığına işaret etmiştir.

1973-1975 kriz dönemiyle ilgili son gelişme, havza devletleri arasındaki ilişkilerin Fırat-Dicle nedeniyle ilk kez çatışmaya dönüşebilme riskinin ortaya çıkması ve bu riskin ilgili nehirlerden faydalanma girişimleri ile paralel olarak artma ihtimalinin belirmesidir[227]. Bu durumda iyimserlerin "*Ortak su havzası ile ilgili konular üzerinde kriz ya da çatışma riski karşısında, devletler olası bir savaş durumunu engellemek*

---

225 Tiryaki, O., (1994), *Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu*, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, s. 169.

226 "Move Made To End Euphrates Dispute", (1975), *Middle East Economic Digest*, (6 June), s. 24.

227 Rowley, G., (1993), "Multinational and National Competition for Water in the Middle East, Towards the Deepening Crisis", *Journal of Environmental Management*, C. 39, ss. 187-197.

üzere işbirliği yapmayı tercih edebilirler." önermesine göre, Suriye ve Irak arasında işbirliğine yönelik bir mutabakat için adım atmaları beklenirdi. Ancak iki ülke arasında böylesine bir mutabakat 1990 yılında krizden oldukça uzunca bir süre sonra imzalanan paylaşım antlaşması ile farklı gerekçeler gözetilerek sağlanabilmiştir.

4.2.1.3. 1990 krizi dönemi

1973-1975 kriz döneminin ardından Suriye ile Irak'ın iyimser bir bakış açısıyla yaşananlardan dersler çıkartarak Türkiye ile faaliyetlerini koordine etmeleri ve böylece müzakere sürecinde mevcut kaynakların optimum kullanımını öne çıkarmaları beklenebilirdi. Aslında 1980'lerin başlarında Türkiye ile Irak arasında kurulmasına karar verilen OTK'ye iki ülke arasında su kaynaklarıyla ilgili bilgi değişimine aracılık etme ve her ülkenin sınır aşan sulardan ihtiyacı olan makul ve uygun su miktarı konusunda bir rapor hazırlama görevlerinin verilmesi tam da bu beklentiyi karşılar bir gelişme olarak değerlendirilebilirdi[228]. Ancak 1993 yılına kadar 16 kez toplanan OTK, Fırat-Dicle kaynaklarının tarafların tümü için en fazla faydayı sağlayacak şekilde kullanımını öngören bir yöntem geliştirmek bir yana, havza devletlerinin hâlihazırdaki kullanımlarını bir düzene bağlama konusunda bile başarısız olmuştur[229]. Dolayısıyla, OTK bir rejim olarak tanımlanacaksa eğer, havza devletleri arasında işbirliği sürecine hizmet etmek bakımından, yalnızca taraflar arasında düzenli görüşmelerin yapılmasına imkân veren yönüyle faydalı bir girişim olarak değerlendirilebilir.

Belki de iyimserlerin beklentilerini karşılayacak nitelikte, Fırat-Dicle su havzası kaynaklarının işbirliği ve kapsamlı bir stratejik plan çerçevesinde kullanımı amacını güden ilk teklif Türkiye tarafından 1984 yılında OTK toplantılarının beşincisinde yapılmıştır. "Fırat-Dicle Havzası Sınıraşan Sularının Hakça, Akılcı ve Optimum Kullanımı için Üç Aşamalı Plan" olarak adlandırılan bu teklifle havza ülkelerinin

---

[228] Kibaroglu, Ayşegül, (1994-1995), "Prospect for Cooperation in the Euphrates-Tigris River Basin", *Turkish Review of Middle East Studies,* S. 8, s. 156.
"Euphrates Tussle", (1990), *Middle East International,* (16 February).

[229] 1993 yılı başında, OTK'nin gerçekleştirilen 16 toplantının ardından kendinden beklenen misyonu yerine getiremediğini Suriye de itiraf etmiş ve su konusunun havza ülkeleri arasında siyasi seviyede ele alınmasını önermiştir.
Türk Dış İşleri Bakanlığı, (1995), "*Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq*", Ankara: Türk Dış İşleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınıraşan Sular Dairesi Başkanlığı, (Ocak), s. 12.

makul ve hakkaniyete uygun su ihtiyaçlarının tanımlanması amaçlanmış ve yöntem olarak havza kapsamındaki tüm su ve toprak varlığının araştırılıp hesaplanması, daha sonra en verimli araziden başlamak üzere suyun ilgili devletler arasında tahsisi öngörülmüştür[230].

Kazan-kazan prensibine göre hazırlanan ve uluslararası hukukun hakça ve makul kullanım ilkesini önceleyen bu yöntem, yine de Suriye ve Irak tarafında kabul görmemiştir. Diğer bir ifadeyle tüm tarafların işbirliği yapılmadan önceki durumları ile karşılaştırıldığında Üç Aşamalı Plan'la daha iyi bir konumda olabilme olasılığı, işbirliği sürecinin başlatılması için yeterli olmamıştır. Bu teklifle Türkiye'nin ilk kez üstü kapalı olarak bile olsa Fırat-Dicle üzerindeki egemenliğinin sınırlandırılmasını kabul ettiği de dikkatlerden kaçmamalıdır[231].

1985 yılında dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın bir boru hattı ile Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden günde 6 milyon m^3'lük suyun güneyde Ortadoğu ülkelerine taşınmasını içeren teklifi, iyimserlerin devlet çıkarları ve işbirliği bağıntısı ile ilgili önermelerini değerlendirebilmek üzere önemli bir başka fırsat sunmuştur[232].. Zira "Barış Suyu Projesi" olarak bilinen bu girişim esas olarak, Suriye ve Irak da dâhil olmak üzere birçok Ortadoğu devletinin su sıkıntısını bir nebze giderebilmek üzere bir çözüm önerisi olarak ortaya konulmuştu. Ancak her iki ülke bir taraftan Türkiye'nin faaliyetlerinin Fırat'ın akışında önemli bir azalmaya neden olduğu şikâyetlerini sürdürürken, diğer taraftan da sahip oldukları su varlıklarını arttırma ve çeşitlendirme imkânı sunan böylesine bir projeyi reddetmeyi tercih etmişlerdir[233]. Prestij dışında belki de herhangi bir başka kazanımı olmayacak Türkiye'nin bu projeyi önerme nedeni kadar, projenin gerçekleşmesiyle en çok kazananlar arasında yer alması beklenen Suriye ve Irak'ın ret gerekçelerini iyimserlerin rasyonel devlet modeli ve fayda-zarar analizine göre açıklayabilmek oldukça güçtür.

---

230 Tomanbay, Mehmet, (1994), "Fırat ve Dicle'nin Sularını Paylaşmak Mı, Yoksa Akılcı, Hakça ve Optimal Kullanmak Mı?", *Ekonomik Yaklaşım*, C. 4, S. 11, ss. 32-33.
231 Kut, Gün., (1993), (a.g.e.), s. 13.
232 Schulz, M., (1992), (a.g.e.), s. 90.
233 Star, J.R., (1991), "Water Wars", *Foreign Policy*, (Spring), s. 8.
"Water", (1995), *Middle East Economic Digest*, Special Issue, (27 January), s. 10.

1987 yılında yine iyimserlerin KAABK *(issue linkages*) önermesini bir yönüyle teyit eden, diğer yönüyle de boşa çıkaran gelişme Türkiye ile Suriye arasında Ekonomik ve Güvenlik İşbirliği Protokolü'nün imzalanması olmuştur. 1987 yılı Ocak ayında, Başbakan Turgut Özal tarafından PKK ve sınır güvenliği konularını görüşmek üzere Şam'ı ziyaret ettiği sırada imzalanan bu Protokol'le Türkiye'nin Fırat'tan ortalama 500 m^3/saniye su bırakması karşılığında, Suriye üstü kapalı olarak PKK'nın kendi topraklarında sürdürdüğü eylemleri kısıtlamayı taahhüt etmiştir[234]. Böylece, en azından Şam yönetiminin iddialarına göre, birbirinden bağımsız gibi duran iki konu alanı birleştirilerek karşılıklı tavizlerin verilmesi sağlanmış ve Protokol niteliğinde de olsa devlet davranışları belirli normlar ve kurallarla sınırlandırılabilmiştir.

Ancak imzalanmasının hemen ardından protokolün kendisi iki ülke arasında yeni bir uyuşmazlığın fitilini ateşlemiştir. Taraflar protokol metninin lafzından ne anlaşılması gerektiği ve hangi konular üzerinde anlaşma sağlandığı hususlarında farklı görüşler geliştirirken, sanki birbirinden farklı iki protokol üzerinde mutabık kalındığı gibi bir izlenim ortaya çıkmıştır. Suriye ağırlıklı olarak metnin içerisindeki "*Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar…"* cümlesi üzerinde durarak protokolün Atatürk Barajı'nın dolumu süresince geçerli olacak bir ara formül olduğunu, dolum işlemi bitince Fırat nehri akış miktarında saniyede ortalama 600-700 m^3 su seviyesine geri dönüleceğini iddia etmiştir[235]. Buna karşılık Türkiye protokolün 6. maddesinin Fırat'ın üçlü bir anlaşmayla nihai tahsisini öngören bir koşul olarak değil, Dünya Bankası'na taahhüt edilen "*500 m^3 su kuralının*" teyidi olarak anlaşılması gerektiğini belirtmiştir[236].

İlgili protokolün imzalanmasından daha önce Suriye'nin su sorunundaki tavrı nedeniyle Türkiye aleyhine PKK terörünü bir baskı unsuru olarak kullanması, bu iki konu alanını üstü örtülü bir şekilde de olsa zaten birbirleriyle bağlantılı hale getirmişti. Protokol bu bağlantıyı yalnızca resmiyete dökmüş ve böylece ilerleyen dönemlerde ortaya çıkacak daha büyük boyutlu sorunların temelini oluşturmuştur. Çünkü bu tarihten sonra Türkiye ne zaman Fırat üzerinde yeni bir projeye

---

[234] Denk, B. Erdem, (1997), "1987 Protokolü", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. XXI, S. 196, (Şubat), ss. 31-33.
[235] Robins, Phillips., (1991), *Turkey And The Middle East*, London, Pinter, s. 89.
[236] Giray, S, (1991), (a.g.e.), s. 250.

başlanacağını ilan etse, Suriye bunu 1987 protokolünün ihlali olarak değerlendirmiş ve konuyu uluslararası kamuoyunun gündemine taşımaya çalışmıştır. Türkiye de PKK terör örgütünün faaliyetlerinin arttığı her süreçte Suriye'yi sözünü tutmamakla itham etmiş ve zaman zaman bu ülkenin terör konusundaki işbirliğini Fırat üzerinde alınabilecek olumlu tavra bağlamıştır. Örneğin 1989 yılında Turgut Özal; "*Suriye PKK'yı desteklemekten hemen vazgeçmezse, Türkiye'nin Fırat'ın akışını kısıtlayabileceğini*[237]" ifade ederken, Süleyman Demirel de aynı minvalde üstü kapalı olarak "*Suriye'nin PKK'yı desteklemekten vazgeçmesi halinde gelecekte bir su sorunu ile karşı karşıya kalmayacağı*" mesajını vermiştir[238].

4.2.1.4. 1990 Krizi Sonrası Dönem

1990 yılına gelindiğinde, Atatürk Barajı'nın dolumu sırasında yaşanan krizin iyimser bakış açısına sahip biri için tam bir hayal kırıklığı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü en başta bu kriz hem OTK gibi resmi bir işbirliği sürecinin, hem de Türkiye, Suriye ve Irak arasında bir süredir yürütülen ikili veya üçlü görüşmelerin, herhangi bir baraj dolumu sırasında olabilecekler için teknik bilgi değişimini bile sağlayamadığını ortaya koymuştur. Zira Türkiye hem kriz süresince, hem de Arap devletlerinden gelen tepkilere bağlı olarak kriz sonrasında, Fırat'ın akış miktarını Ocak-Şubat 1990 tarihleri arasında bir aylık süreyle kısıtlama kararının teknik gerekçelerle alındığını anlatmaya çalışsa da, Suriye ile Irak bu kararın siyasi nitelikte olduğu hususunda ısrarcı olmuştur[239].

1990 krizinin hemen ardından yaşanan süreç hakikaten havza ülkeleri arasında eşine az rastlanır bir işbirliği örneğine sahne olmuştur. Ancak bu işbirliği iyimserlerin beklentilerini karşılayacak şekilde, Fırat-Dicle su kaynaklarının birlikte kullanımı ile tüm tarafların elde edebileceği faydanın maksimize edildiği, devlet çıkarlarının daha

[237] Hindley, Angus, (1989), "Battle Lines Drawn For Euphrates", *Middle East Economic Digest*,(21 October), ss. 4-5
"Turkey Sends Envoys To Gulf To Explain Euphrates Diversion", *The Reuter Library Report*, 11.01.1990.
[238] *Zaman*, 20.01.1993.
[239] Turkey to Cut Euphrates Waters for a Month, *Reuters Library*, 02.12.1989.
"Syria And Iraq Displeased With Turkey's Decision To Cut Water Of Euphrates", (1989), *Briefing*, S. 767, (25 December), ss. 9-10.
Türk Dış İşleri Bakanlığı, (1995), (a.g.e.), s. 10.

uyumlu bir zemine çekildiği bir girişim olmamıştır. Aksine, Suriye ile Irak Türkiye'yi uluslararası kamuoyuna şikâyet etmek ve havza-dışı aktörleri su sorununa müdahil olmaya çağırmak üzere birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Bu çabalar başarılı da olmuş Arap İşbirliği Örgütü ve Arap Ligi başta olmak üzere, Ortadoğu Arap ülkelerinin birçoğu ya Türkiye'yi eleştiren, ya da uyaran kararlar almışlardır[240]. Öyle ki, uluslararası imajının bozulmasından endişe eden Türkiye farklı Arap başkentlerine özel delegasyonlar göndererek kendi pozisyonunu anlatmak durumunda kalmıştır[241].

1990 krizi sonrası ise bir taraftan Türkiye'nin tavrını sertleştirdiği ve tek taraflı olarak Fırat-Dicle havzası kaynaklarından faydalanma girişimlerine devam ettiği, diğer taraftan da Suriye ile Irak'ın bu çabalara engel olmak için diplomasi içi-dışı her türlü yöntemi kullanmaya başladığı bir süreç olarak özetlenebilir. Zaten müzakere süreci de 1993'te kesintiye uğramış, böylece 1998 yılına gelinceye dek iyimserlerin işbirliği önermelerine uygun verilerin ortaya çıkmasını engellemiştir. 1995-1996 yılları aralığında ortaya çıkan iki gelişme ise, birbirinden farklı nitelikte iki konu alanını birleştirme gayretlerinin devletleri aralarında işbirliği yapmaya değil, belki de farklı bir uyuşmazlık noktasına götürebileceğine işaret etmiştir.

İlk olarak, Aralık 1995-Mart 1996 tarihleri arasında Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri süreci Washington'da devam ederken, Şam yönetimi Golan Tepeleri ile ilgili sorunun çözümünde Türkiye'den alacağı daha fazla suya bağlı olarak fedakârlıkta bulunabileceğini açıklamıştır[242]. Bu açıklamayla verilmek istenen mesaj ise; Golan Tepeleri'ni buradaki su kaynaklarına bağımlılığı nedeniyle terk edemeyen İsrail'in, ABD ile birlikte Türkiye üzerinde baskıda bulunarak Fırat'tan Suriye'ye daha fazla su verilmesini sağlaması, böylece İsrail'in Golan'ı iade ederken su kaybına uğramamasıdır[243]. Suriye'nin dile getirdiği bu öneriye Türkiye, "*Ortadoğu Barışı'na*

---

240 "Syria and Iraq Displeased with Turkey's Decision to Cut Water of Euphrates", (1989), (a.g.e), s. 10.
"The Water Issue Reaches its Climax", (1990), *Briefing*, (15 January), ss. 4-5.

241 "Turkey Sends Envoys To Gulf To Explain Euphrates Diversion", *The Reuter Library Report*, 11.01.1990.
Euphrates Halt Upsets Turkey's Neighbours, (1990), (a.g.e), s. 13.

242 Gökalp, Yıldız, Yavuz, (1993), "Ortadoğu'da Silahlanma ve Militarizm", Şen, Sebahattin (Der.), *Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları, s. 197.

243 Sever, Ayşegül, (2001), "Turkey and The Syrian-Israeli Peace Talks in The 1990s", *Middle East Review of International Affairs*, C. 5, S. 3, (September), s. 89.

yönelik hiçbir girişiminin Türkiye'nin aleyhine yapılamayacağı" açıklamasıyla tepki gösterirken, Fırat-Dicle konusundaki tavrını daha da sertleşmiştir[244].

İkinci olarak 23 Şubat 1996'da İsrail ile imzalanan Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması (AEİA) Türkiye'nin Suriye ve Irak'la ilişkilerini derinden etkilemiştir. Anlaşmayı kendi güvenlikleri için bir tehdit olarak algılayan bu ülkeler, özelikle de Suriye, Türkiye aleyhine PKK eylemlerini destekleme ve Hatay sorununu gündeme getirmeye çalışmıştır[245]. Havza devletleri arasındaki ilişkilerde güvenlik endişelerinin Fırat-Dicle konusunun önüne geçmesi de bu alanda işbirliği niteliğinde adımların atılabilmesini zorlaştırmıştır[246]. 1998 yılında Adana Antlaşması'nın imzalanmasıyla Suriye ile Türkiye arasında terör konusu nedeniyle askeri çatışmanın eşiğinden dönülmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır[247].

Yeni dönemde öncelikle Türkiye Suriye'nin 1980'lerin sonunda inşasına başlanacağını duyurduğu Tişrin Barajı projesi ile GAP kapsamındaki Karkamış Barajı projelerinin birleştirilip, Fırat'ın kendi sınırları içerisinde kalan bölümünde ortak bir baraj inşa edilmesini önermiştir. Hem daha fazla enerji üretimine imkân sağlayarak, hem de (Türkiye'deki buharlaşma oranları Suriye'ye göre daha sınırlı olduğu için) tarımsal sulama için daha fazla kaynak kullanımına izin verecek bu proje kazan-kazan formülüne çok uygun olmasına rağmen Suriye tarafından onay alamamıştır[248]. Benzer bir şekilde, Türkiye Dicle nehrinin Suriye ile kendi toprakları arasında sınır oluşturduğu alanda sulama amaçlı ortak bir baraj inşa edilmesini önermiş, buna da Suriye olumsuz yanıt vermiştir[249].

---

[244] "Turkey Denies Link between Water to Syria and Mideast Peace", Turkish Daily News, 18.01.1996.

[245] Feuilherade, Peter, (1996), "Arabs Slam New Israel-Turkey Accords", *The Middle East Quarterly*, (June), S. 257, s. 29.

[246] Suriye Devlet Başkan Yardımcısı Abd al-Halim Khaddam Türk-İsrail ilişkilerindeki yeni durum kendine sorulduğunda, bunun "*1948'den itibaren Araplara yönelmiş en büyük tehdit*" olduğu yorumunu yapmıştır
Bengio, Ofra ve Gencer Özcan, (2000). "Changing Relations, Turkish-Israeli-Arab Triangle", *Perceptions*, C. 5, S. 1, s. 138.

[247] Larrabee, F. Stephen ve Lesser, Ian O., (2003) *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, RAND Center for Middle East Public Policy, s. 145.

[248] Bilen, Özden, (2000) *Orta Doğu Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara, TESAV, s. 100.

[249] (a.g.e.), s. 100.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 2000'de Hafız Esad'ın cenaze törenine katılmasının ardından geçen iki yıllık süreçte Türkiye ile Suriye arasında güvenlik ve işbirliği konularında 8 üst düzey temas gerçekleşmiştir. Bu temaslardan biri olan Suriye Tarım Bakanı Taha al-Atrash'ın 23 Ağustos 2001 tarihli Türkiye ziyaretinde GAP Bölge Kalkınma İdaresi ile Suriye Arazi Islah Müessesesi (GOLD) arasında bir ortak protokol imzalanmıştır[250]. İlgili protokol başta karşılıklı uzman değişimi, teknoloji alışverişi, ortak proje, eğitim ve staj programları yürütülmesi gibi birçok alanda da işbirliği yapılmasını öngörmektedir. Haziran 2002'de bir uygulama belgesi imzalanarak, Ortak Bildiri'de ortaya konan işbirliğinin uygulanmasının prensipleri de belirlenmiştir[251]. Hem Protokolün, hem de daha sonra imzalanan uygulama dokümanının amacı ise sosyo-ekonomik kalkınmayı genel bir çerçevede değerlendirerek bölgenin toprak ve su kaynaklarından sürdürülebilir biçimde yararlanılmasını sağlamak, ayrıca Türkiye ve Suriye'nin az gelişmiş bölgelerinin geliştirilmesini ve bütüncül bir kalkınma anlayışı ile ele alınmasını sağlamak olarak ifade edilmiştir[252].

2004 yılında Türkiye'yi ziyaret eden ilk Suriye Devlet Başkanı olarak Beşar Esad Ankara'ya gelişinde iki ülke arasında Fırat-Dicle konusunda işbirliğinde alınan mesafeyi şu sözlerle ifade etmiştir;

> "*Sınıraşan sularla ilgili olarak söylenen tüm çerçeve anlaşmalarının ötesinde, iki ülke arasında var olan dostluk ilişkilerinin egemen olduğu bir ortamda karşılıklı güven ve dostluğa dayalı bir diyaloğun bu sorunu da çözeceğini- şu anda bile çözmekte olduğunu- görmekte ve inanmaktayız.*" [253]

Yine 22-23 Aralık 2009 tarihlerinde Şam'da düzenlenen "Türkiye-Suriye Stratejik İşbirliği Konseyi 1. Başbakanlar Toplantısı" sırasında, Asi Nehri üzerinde Dostluk

---

[250] "Turkish, Syrian Ministers' Talks Start of Consolidated Ties of Brotherhood", Anadolu Ajansı, 24.08.2001.

[251] Zehir, C., ve Özşah, M.N., (2003), "Türkiye'nin Uluslararası Su Politikaları ve Sınıraşan Sular", (Der.) Sen, Z. ve Sırdaş, S., *Suyumuzun Geleceği ve Türkiye Su Politikaları*, İstanbul, Su Vakfı, s.78.

[252] Kibaroğlu, Ayşegül, "Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları Anlaşmazlıklarının Çözümü", Stradigma.com, (http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=yazdir_makale&no=39), (Erişim Tarihi: 08.01.2012)

[253] Syria Planet, (2012), (http//syplanet.yaman.webfactional.com/fjack/tag/turkey/?page=1), (Erişim Tarihi: 25.12.2011) "Su Faktörü", (http://suriye.ihh.org.tr/turkiye/sondonem/su/su.html), (Erişim Tarihi: 21.11.2011)

Barajı adı altında ortak baraj inşa edilmesine ilişkin Mutabakat Zaptı imzalanmış ve ilgili barajın temelleri Şubat 2011'de atılmıştır[254].

Diğer taraftan, yeni yüzyılla beraber Türkiye ve Irak arasındaki ilişkilerde de gözle görülür iyileşmeler ortaya çıkmış, bu durum Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2008 yılının Temmuz ayında Irak'ı ziyareti sırasında imzalanan "*Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Kurulmasına İlişkin Ortak Siyasi Bildirgesi*" ile somutlaşmıştır. Bildirgeye göre Türkiye ile Irak arasında başta siyasi, ekonomik, enerji, su kaynakları, kültür, güvenlik ve askeri alanlar olmak üzere tüm alanlardaki ilişkilerin geliştirilerek iki ülke arasında uzun vadeli bir stratejik ortaklık kurulması hedeflenmiştir[255]. "Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi"nin Başbakanlar düzeyindeki ilk toplantısı ise 15 Ekim 2009 tarihinde Bağdat'ta gerçekleşmiş, böylece ulaştırma, sağlık, dış ticaret, bayındırlık ve iskân ile tarım ve hayvancılık konularında çeşitli işbirliği mekanizmaları öngören toplam 36 mutabakat zaptı ve çalışma protokolü imzalanmıştır[256]. Bildirgenin "Ekonomik ve İşbirliği Alanları" ile ilgili bölümünde 6. Madde ise şu ifadelere yer vermektedir;

> *"Irak'ın tarımsal ihtiyaçlarının ve sulama dâhil su gereksinimlerinin karşılanmasına yardım etmek amacıyla, su kaynakları ve ziraat alanlarında işbirliğinin Türkiye'nin bu alanlardaki zirai gereksinimleri ve su ihtiyaçları göz önünde bulundurularak teşvik edilmesi"*[257].

23 Mart 2009 tarihinde de Bağdat'ta Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ilişkilerin çerçevesini belirleyecek ve Irak'la imzalanması planlanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın altyapısını oluşturacak "Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra, madencilik, yatırım, turizm, ulaştırma, gümrük, KOBİ'ler, enerji, müteahhitlik, su, sanayi ve bilim-teknoloji alanlarında işbirliği konularını kapsamaktadır[258].

---

[254] Nureddin, Muhammed," Ortadoğu'ya Yeni Temel Atıldı", *Radikal*, 22.01.2004
[255] "Iraq, Turkey Want to Integrate Economies, Transform Mideast", Today's Zaman, 18.09.2009.
[256] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "*Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri*", (http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-ekonomik-iliskileri-ve-turkiye_nin-yeniden-imar-surecine-katkisi.tr.mfa), (Erişim Tarihi: 18.12.2011)
[257] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümetleri Arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Kurulmasına İlişkin Ortak Siyasi Bildirge", (http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/ortadogu/irak/Ortak%20Siyasi%20Bildirge.pdf) , (Erişim Tarihi: 18.12.2011)
[258] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri", (a.g.e.)

Yine 2009 yılına ilişkin olarak Fırat-Dicle Havzası suları çerçevesinde Türkiye, Suriye ve Irak arasında yürütülen üçlü işbirliği süreci kapsamında 23-24 Şubat tarihlerinde İstanbul'da üç ülkenin uzmanlarından oluşan heyetlerin katılımlarıyla bir Ortak Teknik Komite toplantısı yapılmıştır. Toplantıda, kuraklık, barajlar ve su kaynaklarının yönetimi konularında teknik işbirliği ve müşavirlik imkânlarının araştırılması, ortak teknik projelerin geliştirilmesi ve eğitim çalışmalarının yapılması konularında görüş alışverişinde bulunulmuştur[259].

4.2.1.5. Müzakereler Süreci ve İşbirliği Üzerine Bir Değerlendirme

Havza ülkeleri arasında iyimserlerin beklentilerini karşılayacak şekilde 2000'li yılların başından itibaren değişen ilişkiler yapısının, devletlerin işbirliği yapmalarının kendi çıkarlarına daha uygun olacağı düşüncesinden mi, yoksa başta terör olmak üzere güvenlik ile ilgili konuların geri planda kalmasından mı kaynaklandığı henüz tartışmalıdır. Bu tartışma beraberinde şu önemli soruyu da gündeme getirmektedir; "*Taraflar önceki yıllarda da Fırat-Dicle kaynaklarını işbirliği çerçevesinde birlikte kullanabilecek iken, böyle bir tercihte bulunmamışlardır. Öyleyse aniden ne değişmiştir de hemen hemen her alanda toplu hareket edebilme iradesi ortaya çıkabilmiştir?*" Uzmanlara göre sorunun yanıtı aynı dönemde ortaya çıkan iki gelişmenin Fırat-Dicle havza ülkeleri de dâhil olmak üzere tüm Ortadoğu siyasetini yeniden şekillendirmesi süreci içerisinde aranmalıdır.

Öncelikle, 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidara gelmesi ve Türk dış politikasında "Komşularla Sıfır Sorun Politikası"nın uygulamaya konulması ile Suriye ve Irak'la olan ilişkilere daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Devletler arası ilişkiler ekonomik ve siyasal alanlar başta olmak üzere çatışma değil uyum ve işbirliği zemininde yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır.

[259] Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Türkiye, Suriye ve Irak Arasında Yapılan Ortak Teknik Komite Toplantısı, (http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EnerjiSuveCevreBulteni07.pdf), (Erişim Tarihi: 18.12.2011)

Böylece ülkeler arasında yıllarca sorunlu görülen meselelerde olumlu adımlar atılabilmiştir[260].

İkinci olarak, 2003 yılında terör ve güvenlik gerekçeleriyle ABD liderliğinde Irak'a müdahale edilmesi ve ardından gelen işgal dönemi, Suriye'yi stratejik öncelikleri konusunda yeniden düşünmeye sevk etmiştir. Sıranın kendisine ve belirli bir süredir stratejik alanda birlikte hareket ettiği İran'a da geleceği endişeleri de bölgede alternatif ortaklar aranmasını gerekli kılmıştır[261]. ABD tarafından bu yönde yapılan açıklamalar da Türkiye ile olan ilişkileri böylece daha da önemli bir konuma getirmiştir. Türkiye'nin ABD müdahalesine taraf olmama kararı, zaman içerisinde Irak'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünden yana tavır alması da Bağdat'la neredeyse eski husumetlerin bir kenara bırakılmasına imkân sağlamıştır[262].

Öyleyse Türkiye, Suriye ve Irak'ın bu yeni dönemde Fırat-Dicle kaynakları çerçevesinde eskiye göre daha yoğun bir işbirliği tercihinde bulunmaları, tek başına su konusu etrafında şekillenen devlet çıkarları ile açıklanabilecek bir olgu gibi görünmemektedir. Bu olgu kötümserlerin bakış açısını doğrular nitelikte, havza ülkeleri arasında üst siyaset konularında yakalanan uyumun su sorununa da yansıdığı ve böylece işbirliği yapabilmenin önünü açtığı şeklinde de anlatılabilmektedir.

4.2.2. Uluslararası Hukuk İlkeleri'nin Fırat-Dicle Havzası İşbirliği Sürecine Yansımaları

Havza devletlerinin Fırat-Dicle kaynakları üzerinde sahip oldukları hakların ve yerine getirmeleri gereken sorumlulukların ne tür bir hukuksal rejim çerçevesinde düzenlenebileceğine ilişkin birçok eserin varlığının, bu sorunun tek başına detaylı bir araştırmanın konusu olabileceğine işaret ettiğini söylemek mümkündür. Bu tespitten hareketle, çalışmanın bu bölümünde böyle bir gereksinimi gidermek amaçlanmadığı, esas olarak Türkiye, Suriye ve Irak'ın Fırat-Dicle odağında hukuksal pozisyonlarını

---

[260] Altunışık, Meliha B. ve Türk, Özlem, (2006), "From Distant Neighbours to Partners? Changing Syrian-Turkish Relations", *Security Dialogue,* (June), C. 37, S. 2.
[261] Salık, Nuri, (2011), "Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği", ORSAM: Ortadoğu Analiz, C. 3, S. 35, (Kasım), s. 24.
[262] Aras, Bülent ve Polat, Rabia K., (2008), "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran", *Security Dialogue,* (October), C. 39, S. 5.

nasıl tanımladıkları ve bu tanımlamanın iyimserlerin beklentisi doğrultusunda işbirliği sürecine yardım edip etmediğinin irdelenmesi ile sınırlı kalınacağı bilinmelidir. Bunun için de havza devletleri arasında gözlemlenen işbirliği olgusu; öncelikle bağlayıcı olma niteliği ile teamül kurallarının önüne geçen yazılı antlaşma ve sözleşme hükümleri, daha sonra da tarihsel süreç içerisinde gelişen hukuk ilkeleri bağlamında ayrı ayrı analiz edilecektir.

4.2.2.1. Yazılı Hukuk Metinleri: Devletler arası Antlaşmalar

Havza devletleri arasında hayata geçirilen yazılı hukuk metinleri tarihsel süreç dikkate alınarak sıralandığında, Fırat-Dicle havzasına ilişkin ilk düzenlemenin halen yürürlükte olan 20 Ekim 1921 tarihli "*Türk-Fransız İtilafnamesi*" olduğu ortaya çıkacaktır. İmzalandığı yer bakımından "*Ankara Antlaşması"* olarak da bilinen bu İtilafname'nin Kuveik suyunun kullanımını düzenleyen 12. maddesine göre;

> "*Kuveik Suyu Halep şehri ile şimalde Türk kalan mıntıka arasında her iki tarafı hakkaniyet perverane bir surette tatmin edecek veçhile tevzi olunacaktır. Halep şehri mıntıkanın ihtiyacına medar olmak üzere kendi masrafile Türk toprağında Fırat'tan dahi su alabilecektir*" [263].

Maddede geçen "*hakkaniyet*" ve "*Suriye'nin Fırat'tan su alabileceği*", Fırat-Dicle su sorunu tarihsel sürecinin ilerleyen dönemlerinde Şam yönetimi tarafından Türkiye'nin havza üzerindeki faaliyetlerini kısıtlayıcı nitelikte uyulması gereken birer hukuksal yükümlülük olarak öne sürülmüştür.

Fırat-Dicle havzası kaynaklarına ilişkin ikinci yazılı hukuki düzenleme, 24 Haziran 1923 tarihli "*Lozan Antlaşması"*dır. Bu antlaşmanın 109. maddesi "*…ilgili devletler arasında her birinin çıkarını ve kazanılmış haklarını koruyucu nitelikte bir anlaşma yapmaları gerekir. Anlaşma olmazsa, sorun hakem yoluyla çözülecektir."* ifadelerine yer vermektedir. "*Kazanılmış haklar*" ve "*anlaşma yapma gereği*" ise Irak tarafından; Türkiye'nin Fırat-Dicle üzerinde kuracağı tesisler bakımından yapılacak bir antlaşmayla kendisinden onay alması gerektiği, antlaşmanın mümkün olmadığı durumlarda da sorunun çözümü için hakemlik müessesine müracaat zorunluluğunun

[263] Kocaoğlu, Mehmet, (1993), *Ortadoğu*, Ankara, Genelkurmaybaşkanlığı Basımevi, s. 193.

olduğu şeklinde yorumlanmıştır[264]. Aynı ifadeler için Türkiye'nin geliştirdiği anlayış ise ilgili antlaşma hükümlerinin ancak I. Dünya Savaşı öncesi kullanımları "*kazanılmış hak*" olarak koruduğu, dolayısıyla Irak'ın sonraki dönemlerde ortaya çıkan kullanımlarının ilgili yasal düzenlemenin konusu olamayacağı şeklindedir[265].

Fırat-Dicle havzasına ilişkin üçüncü uluslararası yazılı düzenleme, Türkiye ile Fransa arasında imzalanan 1926 tarihli "*Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi*"dir. Sözleşmenin 13. maddesinde Ankara Antlaşması'na atıf yapılarak, Kuveik suyundan Halep şehri ve bölgesinin ihtiyaçlarına yetecek miktarda suyun Türkiye ve Suriye tarafından inceleneceği ve Türkiye'nin bu konudaki programı gerçekleştirmek üzere yardımcı olacağı hüküm altına alınmıştır[266]. Sözleşme konusunun Kuveik suyu ile sınırlı kalması, ilgili metnin Fırat-Dicle havza kaynaklarının kullanım rejimini düzenleyen esas kaynaklardan biri olmasını engellemiştir.

1946 yılına gelindiğinde ise, Türkiye ile Irak arasında "*Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması*"nın imzalandığı ve bu hukuki metnin 3. ve 5. madde hükümlerinde şu ifadelere yer verildiği görülür;

> *"Taraflar kendilerinin ilgili oldukları genel nitelikte uluslararası konularda ve özellikle bölgesel sorunlarda birbirlerine danışmayı ve bu konularda izledikleri politikada birbirlerine BM Andlaşması çerçevesinde tam bir yardım ve işbirliği sağlamayı, aralarında çıkacak bütün anlaşmazlıkları… barış yoluyla çözmeyi ve bu yollarda çözemedikleri herhangi bir anlaşmazlığı… BM güvenlik Konseyi'ne götürmeyi taahhüt etmişlerdir".*

Antlaşma kapsamında kabul edilen 1 numaralı "*Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü*"nde de;

> "*Tarafların düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için Dicle, Fırat ve kolları üzerinde korunma araçları yapılmasının Irak için önemini gördükleri, yapılacak ve bütün harcamaları Irak tarafından karşılanacak bent ve benzeri yapılar için*

---

[264] Demir, A. F., (1995), Tarihsel Süreç İçersinde Fırat-Dicle Sorununun Siyasi Boyutu, Galatasaray Üniversitesi Yayınları 2: Coşkun Kırca'ya Armağan, s. 211.
[265] Acabey, Münevver Aktaş, (2006), (a.g.e.), s. 241.
[266] Kaplan, İsmail, (2007), *Suyun Stratejik Dalgaları*, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, ss. 274-275.

en uygun yerlerin, araştırmalar sonunda, Türk toprağı içinde bulunmasını umdukları, anılan akarsuların akımını kaydetmek amacıyla Türk toprağı içinde sürekli gözetleme istasyonları kurulması ve böylece elde edilecek kayıtların düzgünce Irak'a ulaştırılması gerektiği konusunda anlaştıkları, bu gibi, nehirler üzerinde yapılacak korunma araçlarının mümkün olduğu kadar ve her iki memleketin menfaatlerine uygun olarak sulama ve sudan elektrik kuvveti elde etme maksatlarına uyar bir şekilde yapılması prensibini kabul eyledikleri" ifadelerine yer verilmiştir[267].

Her iki hukuksal düzenleme dikkate alındığında Türkiye'nin Dicle ve Fırat ile kolları üzerindeki proje çalışmalarından Irak'ı haberdar edeceği, bu çalışmaların her iki ülkenin çıkarları doğrultusunda ortak anlaşmalarla belirleneceği konusunda herhangi bir görüş ayrılığı ortaya çıkmamıştır. Ancak bildirim sorumluluğunun Irak'ın Fırat-Dicle üzerinde Türkiye'nin yapmayı planladığı tesislere karşı veto hakkı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusu tartışmalıdır. Diğer bir tartışma konusu da suların akışını düzenlemek üzere kurulan tesislerden sulama amacıyla faydalanıp faydalanılamayacağı, faydalanma söz konusu olacaksa bunun için Irak'la yeni bir antlaşma imzalama gereğinin olup olmadığı noktasındadır[268].

Fırat havzası su kaynakları ile ilgili değerlendirilmesi gereken bir diğer hukuki düzenleme, Türkiye ile Suriye arasında 17 Haziran 1987 yılında imzalanan "*Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü*"dür. Protokol'ün "Su" başlıklı bölümünde Fırat-Dicle ile ilgili olarak şu ifadelere yer verilmiştir;

Madde 6: "Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar, Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m^3/sn'den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 m^3/sn altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder".

Madde 7: "Taraflar en kısa zamanda Fırat ve Dicle nehirleri sularının tahsisi için Irak tarafı ile birlikte çalışacaklardır."

Madde 9: "Taraflar, iki ülkenin uzmanlarının işbirliği ile projelerinin teknik ve ekonomik fizibilite çalışmalarının yürütülmesi halinde, Fırat ve Dicle

[267] *United Nations Treaty Series*, C. 37, s. 226.
[268] Acabey, Münevver Aktaş, (2006), (a.g.e.), s. 278.

nehirlerinin topraklarında kalan kısmında sulama ve enerji amaçlı müşterek projeler yapmayı ve işletmeyi ilke olarak kabul etmişlerdir”[269].

Ekonomik İşbirliği Protokolü’ne ek olarak aynı tarihte iki ülke arasında bir de “*Güvenlik Protokolü*” imzalanmıştır. İçeriği gizli tutulan protokolde, iki ülkenin birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duyduğu ve kendi topraklarından diğer ülkenin bütünlüğüne yapılacak saldırıların engelleneceği yolunda maddeler olduğu iddia edilmiştir[270]. Türkiye’nin ileriki yıllarda Suriye’ye PKK terörist örgütünü desteklemekle 1987 Protokolü'nü çiğnediği uyarısını yapması, böyle bir protokolün varlığını ortaya koymaktadır[271]. Ancak imzalanmalarının hemen ardından her iki protokol de Türkiye ile mansap devletleri arasında yukarıda da ifade edildiği gibi farklı bir uyuşmazlığın tetikleyicisi olmuştur. Suriye ve Irak işbirliği protokolünde yer alan “*nihai tahsise kadar*” ibaresinin 500 m^3/sn olarak belirlenen taahhüdün süresinin dolduğu, dolayısıyla yeni tahsis miktarının belirlenmesi gerektiği ve bunun da en az 700 m^3/sn olması gerektiği konusunda ısrar etmişlerdir. Türkiye ise İşbirliği Protokolü ile birlikte değerlendirilmesi gereken Güvenlik Protokolü çerçevesinde Suriye’nin yükümlülüklerini yerine getirmediği eleştirisinde bulunmuş ve “500 m^3 su kuralının” Fırat’ın üçlü bir anlaşmayla nihai tahsisini öngören bir koşul olmadığını iddia etmiştir[272].

Fırat-Dicle çerçevesinde değerlendirilmesi gereken en son yasal düzenleme 16 Nisan 1990 tarihli “*Suriye ve Irak Arasında Suyun Tahsisatı Anlaşması*”dır. İçeriği ile ilgili herhangi bir detaya rastlanmamasına rağmen, anlaşmanın Türkiye’den bırakılan Fırat sularının %58’inin Irak’a, %42’sinin Suriye’ye kalmak üzere paylaşılmasını öngördüğü yaygın olarak bilinmektedir[273].

Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle kaynakları üzerindeki egemenlik hakları ile kullanım rejiminin bir düzene konulmasına ilişkin bugüne kadar yapılan uluslararası antlaşma, sözleşme veya protokollerin en belirgin özelliklerinden biri, havza devletlerinin tümünün de taraf olduğu hukuksal düzenlemeler olarak ortaya

---

[269] Resmi Gazete, 10.12.1987, S. 19660.
[270] Koluman, Aziz, (2002), *Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri*, Ankara, ASAM Yayınları, s.67.
[271] Denk, B. Erdem, (1997), (a.g.e.), 31-33.
[272] Acabey, Münevver Aktaş, (2006), (a.g.e.), s. 250.
[273] Finger, Matthias; Tamiotti, Ludivine ve Allouche, Jérémy, (2005), *The Multi-Governance of Water: Four Case Studies*, New York, State University of New York, s. 118.

çıkmamalarıdır. Daha çok iki taraflı olma nitelikleriyle de bu metinler ve metinlerin içeriğinde taraf devletlerce üzerinde anlaşmaya varılan kurallar, hukuksal düzenlemenin hayata geçirilişi sırasında dışarıda bırakılan devletler için herhangi bir geçerlilik taşımamaktadır.

Yine bu düzenlemelerde Fırat-Dicle kaynakları üzerindeki egemenlik ve kullanım hakları ile yükümlülükleri kati suretle neticeye bağlayan herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. İlgili düzenlemelerin hemen hemen hepsinde ortak sayılabilecek tek hüküm, tarafların tümünün Fırat-Dicle üzerinde yürütülen faaliyetler nedeniyle diğer devletleri haberdar etme yükümlülüğünde olduklarıdır. Ancak havza kaynakları üzerinde devlet egemenliği sınırlarına ilişkin konularda, kaynakların kullanımı ile ilgili hakların ve yükümlülüklerin neler olduğuna ilişkin imzacı devletler arasında bile uyuşmazlıklar yer yer devam etmektedir.

Daha yakın tarihlerde hayata geçirilen düzenlemelere ilişkin bir başka sorun ise, taraf devletlerin ilgili metinleri kendi bireysel çıkarları doğrultusunda yorumlama çabaları olmuştur. Bu çabalar neticesinde hukuksal metinler üzerlerindeki taraf devletlerin imzaları dahi kurumadan, yeni bir uyuşmazlık ve sürtüşme konusu haline gelebilmişlerdir. Fırat-Dicle havzasına ilişkin asıl sorunlu alanlarda uyuşmazlıkların giderilememesi nedeniyle de, ilgili devletler aşağıda da irdelenecek olan uluslararası teamül hukukuna ait ilkelere göre pozisyonlar belirleme gereği duymuşlardır.

4.2.2.2. Uluslararası Teamül ve Havza Devletlerinin Hukuksal Pozisyonları

Fırat-Dicle su ihtilafının 50 yıllık tarihçesine yakından bakıldığında, havza devletleri tarafından benimsenen hukuksal pozisyonların aynı kalmadığını, özellikle de uluslararası hukuk ilkelerinin evrilme sürecine uygun olarak değişim geçirdiğini söylemek mümkündür. Bu durum tüm havza devletleri bakımından geçerli olmasına rağmen, Türkiye ve Suriye'nin pozisyonlarındaki değişimin Irak'a göre daha esaslı bir şekilde gerçekleştiğini görmek mümkündür.

Havza devletlerinin hukuksal pozisyonlarına ilişkin en başta gelen uyuşmazlık Fırat-Dicle kaynakları üzerindeki egemenliğin kime ait olduğu ve bu egemenliğin ne tür haklar sağladığı konusunda ortaya çıkmıştır. Bu konuda ilk harekete geçen devlet olarak Irak, üst havza devletleri Türkiye ve Suriye'nin Keban ve Tabqa Baraj inşaatları projeleri ile somutlaşan Fırat nehri su kaynaklarını geliştirme çabaları karşısında kendisinin her iki nehir üzerinde tarihsel kullanıma dayanan "*Müktesep* (*Kazanılmış*) *Hak*" iddiasında bulunmuştur. Bu hakka gerekçe olarak da, Fırat-Dicle nehirlerinin yaklaşık 7500 yıldır Mezopotamya topraklarına hayat vermesi ve Irak'ın hâlihazırda 1,9 Milyon hektarlık tarım alanını sulamak için birçok işletme tesisi yapmış olması gösterilmiştir[274].

Irak'a tepki olarak Türkiye ile Suriye ise tarihsel kullanımdan otomatik bir hak tesisi yapmanın mümkün olamayacağını iddia etmişlerdir. Ancak kazanılmış haklara itiraz noktasında Türkiye ile 1970'lerin sonuna kadar aynı görüşü paylaşan Şam yönetimi, bu tarihten itibaren tavrını değiştirmiş, Fırat-Dicle'nin antik çağlardan beri Suriye topraklarından geçtiğini ileri sürerek Irak ile birlikte hareket eder olmuştur[275]. Türkiye ise; bir taraftan Fırat ve Dicle'nin yıllık ortalama debilerine sırasıyla yaklaşık %90 ile %40 oranlarında katkıda bulunurken; diğer taraftan da her iki nehrin neden olduğu taşkınlar ile tek başına mücadele edip, akıştaki düzensizliği gidermek üzere büyük maliyetlere katlanırken, kendi topraklarından kaynaklanan bu sulardan yararlanamayacağı düşüncesine tepki göstermeye devam etmiştir. Ülkesinin her iki nehir üzerinde sahip olduğu egemenlik hakkının yadsınamaz olduğu konusunu ifade etmek üzere 1992 yılında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in yaptığı şu açıklama yeterince açıktır;

> "*…nasıl ki Arapların petrolünü nasıl kullanacaklarını kimse onlara söylemiyorsa, su da bize ait bir doğal kaynaktır ve nasıl kullanacağımıza kimse karışamaz…*[276]"

---

[274] Slim, R.M., (1993), "Turkey, Syria, Iraq: The Euphrates", Faure, G.O. ve Rubin, J.Z (Der.), *Culture and Negotiation: The Resolution of Water Disputes*, London, SAGE Publications.

[275] T.C. Dışişleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınıraşan Sular Dairesi, "Ortadoğu'da Su Sorunu", Ankara, Ekim 1994.

[276] Gruen, George, (1993), "Recent Negotiations over the Waters of The Euphrates and Tigris", *Proceedings of the International Symposium on Water Resources in the Middle East: Policy and Institutional Aspects*, Illinois USA, University of Illinois, s.101.

Havza kaynakları üzerinde egemenlik hakkı kapsamında diğer bir tartışma ise Fırat-Dicle'nin "Uluslararası su yolu mu (*International Watercourse*)" yoksa "sınır aşan su yolu mu (*Transboundary Watercourse*)" olduğu noktasında ortaya çıkmıştır. Türkiye kaynağı kendi ülkesinde bulunan Fırat ve Dicle nehirleri için uluslararası kavramı yerine sınır aşan kavramının kullanılması gerektiğini öne sürmüştür. Zira Türkiye'nin tanımlamasıyla uluslararası su yolu; "*Yakaları iki ve daha fazla devletin egemenliği altında bulunan ve bu devletler için sınır mahiyetinde olan su kaynaklarıdır. Bu kaynaklar üzerindeki egemenlik en derin nokta olan "Thalveg" hattı ile ilgili oldukları devletlerce paylaşılır*". Sınır aşan sular ise; "*Kaynağı bir devletin ülkesinde olan iki veya daha fazla devlet ülkesini geçen sulardır. Bunlar üzerinde ortak egemenlik kurulamaz. Bu sular üzerinde paylaşım değil; ancak tahsis işlemi yapılır"*[277]. Her iki kavram arasındaki temel farklılık, uluslararası su kaynakları üzerindeki egemenliğin ilgili oldukları devletler tarafından paylaşılacak olması, sınıraşan su kaynakları üzerindeki egemenliğin ise ilgili kaynak kimin ülkesinde ise mutlak olarak ona ait olmasıdır.

Fırat-Dicle'nin sınıraşan su kaynakları olarak tanımlanmasıyla Türkiye, her iki nehrin "*paylaşımının*" değil, ancak "*tahsisinin*" söz konusu olabileceğini iddia etmiştir. Suriye ile Irak ise Fırat-Dicle'nin uluslararası su kaynağı olarak tanımlanması gerektiğinden hareketle, ilgili nehirlerin sularının eşit bir biçimde paylaşılması gerektiği konusunda ısrarcı olmuşlardır[278]. Paylaşım konusunda da; her havza devletinin Fırat-Dicle'den ihtiyaç duyduğu su miktarının ayrı ayrı alınarak her iki nehir için toplam talebin ortaya çıkarıldığı, belli bir nehre yönelik toplam talebin o nehrin debisinden fazla olması durumunda da, fazlalığın her bir ülkenin talep ettiği miktardan düşürüldüğü aritmetik bir yöntem önerilmiştir[279]. Ancak Türkiye ilgili nehirlerin kendi sınırları içerisinde kalan bölümleri üzerinde kullanım egemenliğinin olduğu konusunu yineleyerek, aritmetik paylaşım önerisine karşı çıkmış ve

---

277 Çandar, Cengiz, "Türkiye İçin Bir Supolitik Olabilir mi?", (Der.) Şen, Sebahattin, *Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları, ss. 450-451.
Türk Dış İşleri Bakanlığı, "Water Issues between Turkey, Syria and Iraq", (1995), (a.g.e.), s. 27.
278 Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer, (2001), "Sancak (Hatay) Sorunu", Oran, Baskın (Der.), *Türk Dış Politikası:(1918-1980*, , Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, s.174.
279 Kodaman, Timuçin, (2007), *Fırat-Dicle Meselesi ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi,* Ankara, Asil Yayın Dağıtım, s. 72.

uluslararası hukukun hiçbir ilkesinin de bir devleti böyle bir kabule zorlamadığını beyan etmiştir[280].

Türkiye'nin Mutlak Ülke Egemenliği, Irak'ın Mutlak Ülke Bütünlüğü Kuramı, Suriye'nin (müzakere ettiği tarafın kim olduğuna bağlı olarak) her iki kuramı da kendi çıkarları için perde ettiği Fırat-Dicle kaynakları üzerinde egemenlik tartışmaları zaman içerisinde yerini, her iki nehrin nasıl kullanılması gerektiği konusuna doğru kaydırmıştır. Bu kayma aslında BM Akarsu Antlaşması'na giden süreçte mutlak kuramların itibarını yitirmeye başlaması ve ortak havza kaynakları ile ilgili hakların düzenlenmesinde sınırlı egemenliğin esas olarak alınmasıyla ilgili bir durumdur. Dolayısıyla taraflar hukuksal gerekçelerini 1980'lerin ikinci yarısından itibaren hakkaniyet ve makul kullanım ilkeleri ile zarar vermeme yükümlülüğü çerçevesinde yeniden belirlemişlerdir.

İfade edilen tarzda ilk pozisyon değişikliğine giden ülke "Fırat-Dicle Havzası Sınıraşan Sularının Hakça, Akılcı ve Optimum Kullanımı için Üç Aşamalı Plan" teklifi ile Türkiye olmuştur[281]. Bu planın dizaynında hem uluslararası hukukun yaygın bir şekilde kabul görmeye başlayan makul ve hakkaniyete uygun kullanma ilkeleri referans alınmış, hem de optimum kullanım ilkesi eklenerek Türkiye'nin çıkarlarının korunması amaçlanmıştır. Türkiye havza ülkelerinin hemen hemen tümünü etkisi altına almaya başlayan su kıtlığı olgusunun, sahip olunan kaynakların daha etkin bir şekilde kullanımını zorunlu kıldığı fikrinden hareketle, eski yöntemlerin artık bir kenara bırakılarak daha teknik ve bilimsel olanlarıyla ikame edilmesi gerektiğini öne sürmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, Suriye ve Irak'ın özellikle Fırat üzerindeki barajlarının hidro-elektrik enerjisi üretimi için verimsizliği malum iken, yine her iki ülkenin sulamayı planladıkları arazilerin önemli bir kısmının kalitesiz ve aşırı tuzlanmaya maruz olduğu bilinirken, daha fazla su talep etmelerinin ne hukuki, ne de etiksel bir mantığı yoktur[282]. Bu yeni pozisyonun en yalın şekliyle ifadesini bir Türk Büyükelçisi'nin şu sözlerinde bulmak mümkündür;

---

[280] *Al-Hayat*, 15.06.1990.
"Water Talks Offer No Sign of Settlement", (1990), (a.g.e.), ss. 9-10.
[281] Kibaroğlu, A. ve Ünver, O., (2000), "An Institutional Framework For Facilitating Cooperation In The Euphrates-Tigris River Basin", *International Negotiation*, C. 5, S. 2, ss. 311–330.
[282] Freeman, Kevin, (2000), "Water Politics And National Security in The Tigris-Euphrates Basin, Alabama, University of Alabama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 152.

> "*Araplar çölde lale yetiştirmek istiyorsa Türkiye bunun bedelini ödemek zorunda değildir, ya da sulama teknolojileri eski olduğu için suyu ziyan ediyorlarsa, şu kadar suya ihtiyacım var demelerinin mantığını anlamak güçtür.*[283]" (En azından Türkiye'nin kendi kullanım ihtiyaçlarından feragat ederek bu taleplere cevap vermesi mümkün değildir).

Ancak, Suriye ve Irak'ın Üç Aşamalı Plan algılaması Türkiye tarafından öne sürüldüğü gibi işbirliğine yönelik ortak bir çalışma olarak şekillenmemiştir. Her iki ülke ilgili planı daha çok kendi su taleplerinin mesnetsiz olduğu gibi bir yanlış iddiayı desteklemek üzere hazırlanmış art niyetli bir girişim olarak değerlendirmişlerdir. Fırat-Dicle üzerindeki egemenlik haklarını sınırlandırıcı bu yönüyle de plan kabul edilmemiştir[284].

Diğer taraftan Türkiye BM Suyolları Antlaşması'nın ortak havza kaynaklarının hakkaniyet ve makul kullanım ilkelerince belirlenmesinde dikkat edilmesini istediği unsurlardan "*her ülkenin toprakları içerisinde kalan drenaj alanı büyüklüğü*" ile "*her ülkenin havza kaynakları mevcuduna yaptığı katkı*"yı, Fırat-Dicle üzerinde gerçekleştirdiği ya da planladığı çalışmalar için referans göstermeye başlamıştır. Buna göre Türkiye'nin %12'si kendi topraklarında bulunan Dicle'nin su hacmine katkısı %51, yine %62'si kendi sınırları içerisinde kalan Fırat'ın su hacmine katkısı da %88,7 oranındadır[285]. Suriye, Fırat'ın toplam debisine yalnızca %10 (3,2 milyar m^3) oranında katkı sağlarken, bu nehrin sularının %35'ini (11,2 milyar m^3/yıl) kullanmak istemekte, Dicle'nin debisine hiçbir katkı yapmazken de bu nehirden 2,60 milyar m^3/yıllık su talep etmektedir. Yine Fırat'ın debisine hiçbir katkısı olmayan Irak, bu nehrin %66'sını (21,12 milyar m^3/yıl) kullanmak istemektedir. Tüm bu veriler ışığında Türkiye'nin GAP kapsamında kullanmayı düşündüğü Fırat'tan 16,32 milyar m^3/yıl (toplam debinin %51'i) suyun uluslararası hukuka aykırı olduğunu söylemek çok da doğru olmayacaktır[286].

---

[283] Şehsuvaroğlu, Lütfi, (1997), *Su Barışı: Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları*, İstanbul, Gümüş Motif Yayınları, s.141.

[284] Freeman, Kevin, (2000), "Water Politics and National Security in the Tigris-Euphrates Basin", Alabama, University of Alabama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 153.

[285] Türk Dış İşleri Bakanlığı, (1995), "*Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq*", Ankara: Türk Dış İşleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınıraşan Sular Dairesi Başkanlığı, (Ocak), s. 6.

[286] Zehir, C. ve Özşahin, M. (2003), "Türkiye'nin Uluslararası Su Politikaları ve Sınıraşan Sular", Şen, Z. ve Sırdaş, S. (Der.), *Suyumuzun Geleceği ve Türkiye Su Politikaları*, İstanbul, Su Vakfı, , s.76-95.

BM Suyolları Antlaşması'nda, hakkaniyet ve makul kullanımın belirlenmesinde dikkat edilmesi gereken unsurlar arasında yer alan "*geçmiş ve hâlihazırdaki kullanımlara*" işaret eden Suriye ve Irak ise, yüzyıllardır Fırat-Dicle havzasında yerleşik kendi halklarının su kullanım haklarının ellerinden alınmasının hukuki bir yanının olamayacağını ifade ederek karşılık vermiştir[287]. Aslında bu husus Suriye ve Irak tarafından bir hak olarak değerlendirildiği gibi, Türkiye'nin "*zarar vermeme*" ilkesi çerçevesinde uyması gereken bir yükümlülük olarak da öne sürülmüştür. Bu yükümlülük, Türkiye'nin Fırat-Dicle nehirleri üzerinde GAP kapsamında yürüttüğü ya da planladığı faaliyetleri bu nehirlerin akış miktarında ya da kalitesinde olumsuz bir dış etki meydana getirerek, aşağı kıyıdaş ülkelerin aynı kaynaklara bağımlı nüfuslarının kullanım haklarına engel olmaması şeklinde tarif edilmiştir.

Türkiye'nin ilgili yükümlülüğe uygun hareket edip etmediği noktasında da, her iki ülkenin başlarda Fırat'ın akış miktarındaki azalma nedeniyle şikâyetçi oldukları, zamanla eleştiri ve yakınmaların Fırat-Dicle üst havzasındaki kullanımlar nedeniyle artan tuzluluk oranları ve kirlenme üzerine yoğunlaştığını gözlemlemek mümkündür. Atatürk Barajı'nın temellerinin atıldığı 1983 yılı ile başlayan bu türdeki şikâyetler, aynı barajda su tutma işleminin gerçekleştirildiği 1990 yılında doruk noktaya ulaşmış, sırasıyla Birecik, Karkamış, Ilısu gibi diğer su tesisleri ile ilgili girişimler ilan edildikçe de nüksetme eğiliminde olmuştur[288].

Diğer taraftan Türkiye zarar vermeme yükümlülüğünü bir hukuk kuralı olarak kabul ederken, bu kuralın kendisinin Fırat-Dicle kaynaklarından faydalanmak üzere geliştirdiği projelerin engellenmesini amaçlayan bir veto şeklinde kullanımına karşı çıkmıştır[289]. Zira hemen hemen tüm ortak havza kaynaklarında yukarı kıyıdaş ülkelerin kullanımı, eninde sonunda bir şekilde, aşağı kıyıdaşların aynı kaynaklardan

---

[287] Bari, Z., (1977), (a.g.e.), ss. 236-240.
Beschorner, N., "Water And Instability In the Middle East", *Adelphi Paper*, Winter, 1992-1993, s. 11.
[288] Erten, R., "Turkey to Break Ground For Controversial Dam", Reuters North European Service, 09.10.1983.
"Demirel to Damascus for a Watershed Visit", (1993), *Briefing*, S. 923, (18 January), ss. 4-5.
[289] Kibaroglu, Ayşegül, (1994-1995), "Prospect for Cooperation in the Euphrates-Tigris River Basin", *Turkish Review of Middle East Studies*, S. 8, s. 144.
"Euphrates Tussle", (1990), *Middle East International*, (16 February).

kullanımına etki edecektir[290]. Dolayısıyla "*esaslı zarar*" boyutuna ulaşmadığı müddetçe Suriye ve Irak'ın meydana getirilen olumsuz etkiden şikâyet etmeleri yersiz olacaktır. Zaten, Türkiye de Atatürk Barajı'nın dolumu sırasında uygulandığı gibi olumsuz bir etkinin söz konusu olabileceği durumlarda diğer havza devletlerini bilgilendirmiş, ortaya çıkabilecek zararı minimize etmek üzere mümkün olan tüm tedbirleri almıştır.

Kendi durumunu hakkaniyet ve makul kullanım ilkeleri çerçevesinde tanımlamaya çalışan diğer bir ülke de Suriye olmuş ve daha çok "*alternatif önlemler ve kaynaklar*" üzerinde durmuştur. Buna göre Suriye, havzadaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Fırat suyuna nispi anlamda daha fazla bağımlıdır ve alternatif kaynaklara sahip olmak bakımından da en dezavantajlı ülke konumundadır[291]. Suriye'deki tarım sektörünün büyük ölçüde ne zaman ve hangi süreyle yağacağı belli olmayan yağmur suyuna bağımlı olduğu da dikkate alındığında, Suriye'ye gelişim sürecini dengeli bir şekilde tamamlayabilmesi için mevcut koşullarına uygun olarak daha Fırat suyu verilmesi hakkaniyete daha uygun ve makul bir karar olacaktır[292].

Irak'ın bir taraftan Dicle nehri kaynaklarından kendi çıkarlarına uygun olarak maksimum derecede faydalanırken, diğer taraftan da Fırat'tan mümkün olduğu kadar fazla pay almaya çalışmasını hakkaniyete uygun bulmayan Türkiye de, dikkatleri "*alternatif kaynaklar*" unsuru üzerinde toplamaya çalışmıştır[293]. Bu kapsamda aynı bölgeden kaynaklanan ve benzer akış seyirleri takip ettikten sonra hem Tartar Kanalı vasıtasıyla hem de Şatt-ül Arap Nehri'ni oluştururken birbirine karışan Fırat ve

---

[290]Aynı gerekçelerle Türkiye UHK'nin 1997 BM Sözleşmesi üzerinde çalışmalarını sürdürdüğü sırada da zarar vermeme yükümlülüğünün, hakkaniyet ve makul kullanım ilkesine yardımcı, ikincil bir unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğini de savunmuştur.
Kramer, Annika ve Kibaroğlu, Ayşegül (2011), "Turkey's Position towards International Water Law", Kibaroğlu, Ayşegül, Scheuman, Waltina ve Kramer Annika (Der.), *Turkey's Water Policy: National Frameworks and International Cooperation*, London, Springer, s. 219.
[291] *An-Nahar*, 17.05.1975.
[292] Cohen, J.E., (1991), "International Law and the Water Politics of the Euphrates", *Journal of International Law and Politics*, C. 24, S. 1, (Fall), s. 511.
[293] Bilen, Özden, (1997), "Türkiye'de Fırat Nehri Üzerindeki Barajların Aşağı Kıyıdaş Ülkelere Etkileri", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, S. 391, Ekim, s. 97.
Turkish Ministry of Foreign Affairs (2003), The Looming Water Shortage and Turkey's Water Management in A Transboundary Context, NATO Parliament Assembly, 48th Session, İstanbul, 15-19 November 2002.

Dicle'nin tek bir havza olarak değerlendirilmesi gerektiği öne sürülmüştür[294]. Her iki nehrin aynı başlık altında incelenmesi ile bir havzadan diğerine su transferi konusu değerlendirilebilecek ve böylece tüm tarafların arzulanan bireysel taleplerinin karşılanabildiği hakkaniyete daha uygun bir durum ortaya çıkarabilecektir. Öyle ki DSİ Genel Müdürlüğü de yapmış olan Özden Bilen, Irak'ın Dicle'den kullanmadığı 15.4 milyar m^3/yıl suyun yarısını Fırat'a nakledebileceğini ifade etmiştir[295]

Aynı kapsamda bir teklif daha önceleri Suriye tarafından da dile getirilmiş, Irak'ın Fırat'ta dönemsel ya da mevsimsel olarak ortaya çıkabilecek su sıkıntısını Dicle'den kaynak aktarımı yaparak giderebileceği belirtilmiştir[296]. Ancak Irak Fırat üzerindeki çıkarlarını korumak üzere her iki nehrin net coğrafik, hidrolojik ve topoğrafik sınırlarla birbirinden ayrı havzalar oluşturduğu, dolayısıyla iki ayrı havzayı tek bir havza olarak ele almanın teknik, doğal ve hukuki olarak yanlış olacağını iddia etmiştir[297].

Türkiye'nin GAP kapsamındaki girişimlerine karşıt olarak öne sürülen bir diğer unsur da, hakkaniyet ve makul ölçütlerini belirlemesi gerektiği düşünülen; "*her kıyıdaş ülkenin ortak havza kaynaklarına bağımlı nüfusu*" ve "*devletlerin ekonomik ve sosyal gereksinmeleri*" olmuştur. Buna göre, Fırat ve Dicle'nin Suriye ve Irak'daki bölümünde yerleşik insan nüfusları, ilgili nehirlerin gelişim sürecine bağlı olarak daha fazladır. Yine Türkiye, kişi başına düşen su miktarı bakımından Fırat-Dicle dışarıda bırakılarak bir hesaplama yapıldığında havzada en fazla su varlığına sahip ülke konumundadır[298]. Öyleyse Suriye ile Irak'ın ekonomik anlamda petrol ve tarıma bağımlılığı da göz önüne alınarak, bu ülkelerin daha fazla su talep etmeleri hakkaniyete uygun olarak değerlendirilebilir. Türkiye bu iddialara "*su zengini*" bir ülke olmadığını ifade ederek yanıt vermiş, sahip olunan su kaynaklarının yeterince

---

[294] Ankara Papers, (2003), "Common Issues Affecting Turkey's Relations with Iraq, Iran and Syria", C. 8, S. 1, s. 51.

[295] Bilen, Özden, "A Technical Perspective on Euphrates-Tigris Basin", Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East*, Ankara, Hacettepe University Press, s. 227.

[296] Kienle, E., (1990), *Ba'th vs Ba'th, The Conflict between Syria and Iraq-1968-1989*, London, I.B. Tauris, s. 99.

[297] Acabey, Münevver Aktaş, (2006), (a.g.e.), s. 324.

[298] Slim, R.M., (1993), (a.g.e.)

kullanılamaması nedeniyle ortaya çıkan bu geçici durumun artan nüfus ile birlikte değişeceğini belirtmiştir[299].

Havza ülkeleri arasında sorun niteliğindeki diğer bir konu da BM Suyolları Antlaşması'nda da yer verilen havza devletlerinin Fırat-Dicle üzerindeki faaliyetleri ile ilgili olarak diğer ülkeleri bilgilendirme yükümlülüğü olmuştur. Bu konuda en fazla şikâyetçi olan ülkeler olarak Suriye ve Irak uluslararası hukukun tüm tarafları özellikle tamamlanmış, tamamlanacak veya planlanacak projeler ve bu projeler için ihtiyaç duyulan su miktarıyla ilgili olarak düzenli olarak bilgi vermeleri gerektiğini iddia etmiştir[300]. Ancak Türkiye diğer devletlerin havza ile ilgili konularda bilgilendirilmediği suçlamalarını kabul etmemiştir. Havza ülkeleri arasında tesis edilen OTK'nin asli vazifelerinden birinin bu olduğu, yalnızca Suriye ve Irak'dan değil birçok Arap ülkesinden, zaman zaman OECD üyelerinden ve bağımsız uzmanların GAP bölgesine davet edildikleri dikkate alınırsa bu iddianın fazlaca bir objektif temelinin olmadığı söylenebilir.

Diğer taraftan, 1997 BM antlaşmasının ortaya çıkışı ile birlikte havza devletleri arasında Fırat-Dicle üzerindeki egemenliğin ve kullanımın nasıl düzenlenmesi gerektiğine ilişkin devam eden tartışmalara yeni bir boyut eklenmiştir. Bu boyut daha çok uluslararası hukukun ortak su kaynaklarının neden olduğu devletlerarası su ihtilaflarının çözümü için ne gibi bir yöntem öngördüğü üzerinde yoğunlaşmıştır. Suriye'nin bu konudaki görüşü Fırat-Dicle kaynaklarının paylaşımı ile uyuşmazlığın uluslararası adalet divanı gibi kuruluşlarla çözülmesi gerektiği, havza ülkeleri arasındaki görüşmelerde uluslararası gözlemcilerin bulundurulmasının ve paylaşımı engelleyen hareketlerde bulunan ülkelere gözlemcilerin görüşleri çerçevesinde yaptırımlar uygulanmasının önemli olduğu biçiminde şekillenmiştir[301]. Türkiye ise ihtilafın bölgeye özgü bir konu olduğunu, dolayısıyla da komşular arası görüşmelerle çözümlenmesi gerektiğini iddia etmiştir. Zaten Türkiye'nin BM Antlaşması'nı kabul

---

[299] Alacakaptan, Aydın G. (1993), "Sınıraşan Sularımız Dicle ve Fırat'ın Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır", Şen, Sebahattin (Der.), *Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları, ss. 458-459.
[300] Dalar, Mehmet, (2009), "Irak'ın Su Gerçeği: Sorun Su Kaynaklarının Yetersizliği mi?", *Ortadoğu Analiz*, (Eylül), C. 1, S. 9, s. 95.
[301] Acabey, Münevver Aktaş, (2006), (a.g.e.), s. 318.

etmeme gerekçelerinden biri de, antlaşma metninde ihtilafların çözümüne yönelik zorunlu mekanizmalara yer verilmiş olmasıdır[302].

İhtilafın nasıl çözülmesi gerektiğine ilişkin değil fakat nasıl sonuçlandırılması ile ilgili diğer bir uyuşmazlık da Suriye ve Irak'ın ısrarla havza ülkelerinin tümünün de taraf olduğu nihai bir uluslararası anlaşma imzalanmasını istemeleri olmuştur[303]. Aslında hukuksal olmaktan çok siyasi içerikli olarak kabul edilmesi gereken bu talep, her iki ülkenin anlaşma imzalandıktan sonra Türkiye'nin uluslararası tepkilerden çekinerek Fırat-Dicle'nin akışını uygun gördüğü zaman ve şekillerde kısıtlamayacağı düşüncesini yansıtmaktadır. Gerçekten de Türkiye'nin bugüne kadar tercihi her iki ülkeyi de taraf kabul eden bir anlaşma imzalamaktan uzak durma şeklinde olmuştur. Ancak bu tercih üstü örtülü bir şekilde alt havza ülkelerini baskı altında tutmak amacını gütmekten çok, bu ülkelere duyulan güvensizlikten ve Ortadoğu'nun karışık işlerine karışmama isteğinden kaynaklanıyor görünmektedir.

4.2.2.3. Uluslararası Hukuk İlkeleri ve İşbirliği Üzerine Bir Değerlendirme

Paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynaklarına ilişkin olarak iyimserlerin uluslararası hukuktan asıl beklentisi, ilgili konularda devletlerin haklarını ve sorumluluklarını belirli bir netlikte tanımlayarak uyuşmazlıkların çözümüne yardımcı olması ve böylece işbirliği sürecine katkı yapması olmuştur. Ancak bu beklentinin ne genel anlamda, ne de Fırat-Dicle havzası devletleri arasındaki ihtilaf öznelinde karşılık bulduğunu söylemek zordur. Öyle ki aralarında ortak havza kaynakları nedeniyle çatışan devletler, mevcut çıkarlarını hakkaniyet ve makul kullanım ilkeleri ile zarar vermeme yükümlülüğü başta olmak üzere uluslararası hukuk kuralları kapsamında yeniden şekillendirerek devam ettirme eğiliminde olmuşlardır[304]. Böylece yukarı ve aşağı kıyıdaş devletleri arasında yaşanan çıkar çelişkisi ya da çatışması hukuk alanına taşınır olmuştur.

---

[302] Aynı gerekçelerle Türkiye UHK'nin 1997 BM Sözleşmesi üzerinde çalışmalarını sürdürdüğü sırada da zarar vermeme yükümlülüğünün, hakkaniyet ve makul kullanım ilkesine yardımcı, ikincil bir unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.
Kramer, Annika ve Kibaroğlu, Ayşegül (2011), "Turkey's Position towards International Water Law", (a.g.e.), s. 219.

[303] Nihai antlaşma imzalanması talebi 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Suriye ve Irak'ın sürekli olarak gündemde tuttukları bir konu haline gelmiştir.

[304] Colombi, S.B., (2009), *The World Water Crises: The Failures Of Resource Management*, London, I.B. Tauris & Co Ltd, s. 96.

İfade edilen kapsamda belki de en büyük sorumluluk 1997 BM Antlaşması gibi uluslararası hukuk metinlerinin hazırlanışında genellik ve öznellik olgularını aynı anda yakalama çabasına yüklenebilir. Zira bu tür metinler hazırlanırken bir taraftan olabildiğince kapsayıcı olma düşüncesi ile hemen hemen bütün devletlerin referans alabileceği ilkeler belirlenmeye çalışılmış, diğer taraftan da bu ilkeler arasında öncelik-sonralık bakımından ayrım yapılması inisiyatifi devletlere bırakılarak her bir su ihtilafındaki öznellik yansıtılmak istenmiştir. Böylece ortak havza kaynakları üzerinde devletlerin egemenliği konusu muğlâk bırakılırken, kaynakların kullanımı hakkaniyet ve makul kullanım ilkeleri ile zarar vermeme yükümlülüğü arasında bir denge kurularak düzenlenmeye çalışılmıştır.

Ancak aynı hukuk metinlerinin uygulanma aşamasına gelindiğinde ortaya çıkan sonuç hazırlanma sürecinde umut edildiği gibi olmamıştır. Öncelikle hemen hemen tüm tarafları memnun ederek olabildiğince çok sayıda devletin onayını alma gayreti ile hukuksal düzenlemelerin içeriğine bilinçli olarak yerleştirilen belirsizlik unsuru, birtakım hukuk ilkelerinin kendi aralarında çelişmelerine, bezen de çekişmelerine neden olmuştur. Böylece örneğin yukarı kıyıdaş devletlerin çıkarlarını korumak ve hukuksal bağlamda haklılığını ortaya koymak üzere hakkaniyet ve makul kullanım ilkelerinin ardına sığındığı, aşağı kıyıdaş devletlerin de zarar vermeme yükümlülüğü ile yukarı kıyıdaşların gayretlerini boşa çıkarmaya çalıştığı bir durum ortaya çıkmıştır.

Yine BM Antlaşması'nın kabulü sırasında Türkiye ve Çin gibi dünya önde gelen su ihtilafları örneklerine taraf durumundaki devletlerin ret oyu vermeleri, Irak'ın oylamaya katılmaması, imzaya açık kaldığı 20 Mayıs 2000 tarihine kadar Antlaşma'ya ancak 16 ülkenin onay vermesi, ilgili düzenlemenin su ihtilaflarının barışçı yollarla çözümü için getirilen hükümlerin uygulanabilmesini zora sokmuştur[305]. İfade edilen türde düzenlemelerin uyuşmazlıkların çözümünden daha çok devamlılığını sağlayan bir unsur haline gelmesi de işbirliği sürecine katkı sağlanması beklentilerini boşa çıkarmıştır.

---

[305] Benvenisti, Eyal, (2004), *Sharing Transboundary Resources International Law and Optimal Resource Use*, Cambridge, Cambridge University Press, s. 202.
Salman M.A. Salman, (2007), "The United Nations Watercourses Convention Ten Years Later: Why Has its Entry into Force Proven Difficult?", *Water International*, C. 32, S. 1, s. 4.

Netice itibarı ile muğlak uluslararası hukuk kuralları, ancak ve ancak dvletlerin zaten işbirliğine karar vermiş olmaları halinde uygulamaya konulabilmektedir. Aksi takdirde, uluslararası su hukukunun zorlama mekanizması ile devletleri işbirliğine mecbur edebilmesi mümkün görünmemektedir[306].

4.3. EPİSTEMOLOJİK BİLGİ VE TOPLULUKLAR BAĞLAMINDA FIRAT-DİCLE HAVZASINDA İŞBİRLİĞİ

Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle havzası odağında gelişen ilişkilerin iyimser önermeler bağlamında değerlendirilmesi sürecinde ele alınması gereken son konu; zaman içerisinde ilgili havza üzerinde uzmanlaşan ve devletlerin işbirliğine yönelik kararlarına etki edebilen bir epistemolojik topluluğun ortaya çıkıp çıkmadığı, böyle bir topluluk varsa ne gibi fonksiyonlar icra edebildiğidir. Bu noktadan hareketle, dünya su kaynaklarıyla ilintili konularda bilgi üretme, uluslararası kamuoyunu bilinçlendirme temel fonksiyonlarını icra ederek, devletler arası su ihtilafları üzerinde etki edebilen;

- Uluslararası Su Derneği (*International Water Association*), Dünya Su Örgütü (*World Water Organization*), Dünya Su Ortaklığı (*World Water Partnership*) ve UHK gibi çok sayıda kurumdan,
- Dünya Bankası, BM Kalkınma Ajansı, BM Çevre Programı (UNEP), UNESCO, FAO gibi uluslararası kuruluşların varlığından söz etmek mümkündür.

Küresel ya da bölgesel alanda faaliyet yürütmelerine rağmen Dünya Bankası, USAID, Arap Ligi gibi örgütlenmelerin de Fırat-Dicle havzası ülkeleri arasındaki ilişkiler özelinde zaman zaman etkin olabildikleri gözlemlenebilir. İfade edilen kapsamda en yakın örneklerden biri, 6 Ekim 2004 tarihli "Etki Değerlendirme Çalışması" raporunu hazırlayan AB Komisyonu'dur. Türkiye, Suriye ve Irak'tan bazı akademisyenlerin ve profesyonellerin biraraya gelmesi ile Mayıs 2005'te oluşturulan "*İşbirliği için Fırat-Dicle İnisiyatifi*" (*Euphrates-Tigris Initiative for Cooperation-ETIC*)'ni, doğrudan Fırat-Dicle havzasına ilişkin olarak tesis edilen ilk yapı olması

[306] Kaya, İbrahim, (2003), (a.g.e.).

nedeniyle, ayrı bir yere koymak gerekmektedir[307].

Fırat-Dicle örneği de dâhil olmak üzere su ihtilafları hakkında epistemolojik bilgi üretebilme kapasitesine sahip örgütlenmelerin varlığı ortaya konulduğuna göre, dikkatler, yanıtı aranması gereken diğer soruya; bunların ilgili devletler arasındaki ilişkilerin işbirliğine evrilmesi konusunda bir etki üretip üretmediğine çevrilebilir. Dünya Bankası, USAID ve Arap Ligi dışarıda tutulacak olursa, bu konuda verilebilecek genel yanıt hayırdır. Türkiye ile alt havza ülkeleri arasındaki ilişkiler boyutunda Dünya Bankası ve USAID su tesisleri ile ilgili projelere kredi sağlama fonksiyonlarını kullanarak devlet davranışlarını belirli ölçülerde değiştirebilmişlerdir. Yine, Suriye ile Irak arasındaki ilişkiler kapsamında Arap Ligi özellikle Fırat-Dicle su ihtilafının erken evrelerinde önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. Ancak tüm bu yapıların devletler arası ilişkilerdeki çatışmacı tutumları izale ederek yerine işbirliğinin ikame edilebilmesini sağladıklarını söylemek zordur.

Şöyle ki, Dünya Bankası ve USAID ile başlanacak olursa, her iki kuruluş Keban Barajı'nın inşası sırasında Türkiye'nin kredi başvurusunu değerlendirmişler ve ilgili barajın dolumu esnasında aşağı kıyıdaş ülkelere bırakılması gereken su miktarı konusunun müzakerelerle karara bağlanmasını istemişlerdir. Böylece Türkiye'nin Suriye ve Irak ile bir seri görüşmeler yapması sürecine ön ayak olmuşlardır[308]. Yine Türkiye ile yapılan müzakereler sonucunda bu ülkenin Keban Barajı'nın dolumu süresince bile olsa, ilk kez Fırat'tan 350 m^3/sn su bırakılmasını taahhüt eden tek taraflı bir yükümlülük altına girmesine neden olunmuştur[309]. Bu kuruluşların Türkiye'nin havza üzerinde inşa etmek istediği her baraj projesi için benzer taleplerde bulunmaları ile de, 1987 yılında Türkiye ile Suriye arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi'nde somutlaşan 500 m^3/sn su kuralına ulaşılmıştır.

---

[307] Kibaroğlu, Ayşegül, (2008), "The Role Of Epistemic Communities In Offering New Cooperation Frameworks in The Euphrates-Tigris Rivers System", *Journal of International Affairs*, C. 61, S. 2, (Spring/Summer), ss. 191-195.
[308] Demir, A.F., (1996), *Tarihsel Süreç İçersinde Fırat-Dicle Su Sorunu'nun Siyasi Boyutu*, Ankara, Gazi Üniversitesi, s. 212.
Tomanbay, Mehmet, (1989), "Some Views on the GAP Project and its Critical Role on the Common Utilization of the Euphrates With the Neighboring Countries", *Gazi University and the Faculty of Economics and Politics Publications*, C. 5, S. 1-2, s. 132.
[309] *Resmi Gazete*, 15.10.1966.

Ancak, ilgili kuruluşların şartlı kredi verme siyaseti Atatürk Barajı'nın inşası sürecine gelindiğinde başarısız olmuş, Türkiye alt havza ülkeleri lehine taahhütte bulunmak yerine, projeyi kendi kaynaklarıyla gerçekleştirme kararı almıştır. Öyleyse bu tür dış etkilerin havza devletlerini işbirliği yapma konusunda irade değişikliğine götürebildiklerini kesin ifadelerle söylemek zordur. Ayrıca devlet davranışlarını birkaç konu alanında işbirliği yönünde değiştirilebilmek, havza genelinde kapsamlı bir sürecin başlatılabildiği anlamına gelmemiş, yani ihtilaf çözülememiştir.

Diğer taraftan Arap Ligi ve bu örgütün üyesi bulunan Suudi Arabistan alt havza ülkelerinin tutumları üzerinde etkili olabilmiş, iki ülke arasında 1973-75 döneminde yaşanan gerginliğin askeri çatışma boyutuna taşınması engellenebilmiştir[310]. Ancak krizin ardından bu ülkeler arasında Fırat-Dicle havza kaynaklarının kullanımı konusunda kapsamlı bir işbirliği sürecinin başlatılabilmesi mümkün olmamıştır. Öyleyse bu örgütün rolünün de yalnızca krizin atlatılması ile sınırlı kaldığı, ihtilafın uzun dönemde devletler arası işbirliğine dönüşmesi konusunda başarılı olunamadığı söylenebilir.

AB ve ETIC'e gelince, bu örgütlerin faaliyetleri ile Fırat-Dicle havzasında işbirliği olgusu arasında bir ilinti kurabilmek için henüz vakit erkendir. Zira her iki örgüt için de ilgili havzada yaşanan devletler arası ilişkiler sürecine tam anlamıyla dâhil olduklarını söylemek zordur. Şu ana kadar ortaya çıkan etkisi bakımından, AB Komisyonu'nun yukarıda ifade edilen çalışmasının devlet davranışlarını işbirliği yönünde değiştirmek yerine, en başta kendisiyle ortaklık müzakereleri yürüttüğü Türkiye'yi tepkiye zorladığı söylenebilir. Çünkü bu çalışma Türkiye'de "*GAP'taki barajlar ile Fırat-Dicle'nin uluslararası yönetime bırakılmasının üstü örtülü bir şekilde dillendirilmesi*" olarak algılanmıştır[311].

Hiçbir hükümet bağlantısı, maddi çıkar veya bağlayıcılık gözetmeyen bir oluşum olarak ERİC'in amacının; ulusal su politikaları bağlamında bilgi paylaşımını sağlamak, su kaynaklarıyla ilgili konuların sosyo-ekonomik gelişme hedefleri

[310] İnan, Yüksel, (1991), "Legal Dimension of Euphrates-Tigris", (Ed.) Bağış, A.I., *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East,* Ankara, Hacettepe University Press, s. 227.
[311] Ankara Ticaret Odası Su Raporu, (www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=381), (Erişim Tarihi: 24.04.2007)

bakımından önemini ortaya çıkarmak olduğu ifade edilmektedir[312]. Ortaya konulan amaçları bakımından bu oluşumun doğrudan Fırat-Dicle havzası işbirliği sürecine etki etmeyi hedeflediği görülmektedir. Ancak kurulduğu 2005 yılından bugüne kadar geçen kısa zaman zarfında, oluşumun ilgili olduğu alanda olumlu ya da olumsuz bir farklılık meydana getirip getiremediği hakkında henüz dikkate alınabilecek bir veri yoktur.

Son olarak, birileri havza ülkeleri arasında bilgi değişimine yardımcı olma ve müzakereler için gerekli iletişim kanallarını tesis etmek bakımından OTK'nin de bir çeşit epistemolojik topluluk olarak değerlendirilebileceğini iddia edebilir. Ancak OTK'nin kendisi için belirlenmiş misyonu yerine getiremediği gerekçesiyle faaliyetlerinin 1993 yılında sonlandırılmış olması, bu yapının da kendini meydana getiren devletlerin iradelerinden bağımsız olarak işbirliğine neden olamayacağı söylenebilir[313].

4.4. SONUÇ

Bu bölüm esas olarak ;"s*u çatışmaları ya da su savaşları*" tezine karşı devletlerin paylaşmak ve/veya başkalarıyla birlikte kullanmak zorunda oldukları su kaynakları üzerinde işbirliği de yapabilecekleri iddiasını gündeme getiren iyimserlerin; Fırat-Dicle su kaynakları odağında şekillenen devletler arası ilişkilerin işbirliğine bakan yönünü nasıl tanımladıklarını, bu tanımlamanın da havza devletlerinin ilgili alanda ortaya koydukları davranış biçimlerini yeterince açıklayıp açıklayamadığını eleştirel bir bakış açısıyla analiz etmek üzere tasarlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle, ortak havza kaynakları söz konusu olduğunda devletleri çatışmak yerine işbirliğine yönelten neden ve koşullar üzerinde durulmuş, daha sonra da buradan çıkartılan bir takım önermeler Fırat-Dicle su sorununa uygulanabilirliği açısından test edilmiştir.

Uluslararası alanda devletlerin kendi aralarında yürüttükleri ilişkileri daha çok çıkarlar, kazanım stratejileri, işbirliği ve benzeri kavramlar üzerinden okuyan

312 Kibaroğlu, Ayşegül ve Scheumann, Waltina, "Euphrates-Tigris Rivers System: Political Rapprochement and Transboundary Water Cooperation", Kibaroğlu, Ayşegül, Scheuman, Waltina ve Kramer Annika (Der.), *Turkey's Water Policy: National Frameworks and International Cooperation*, London, Springer, ss. 295-297.
313 Türk Dış İşleri Bakanlığı, "Water Issues between Turkey, Syria and Iraq", (1995), (a.g.e.), s. 12.

iyimserler, ortak havza kaynakları konusunda işbirliği “*nedenlerini*” muadilleri kötümserler gibi öncelikle su ile çatışma arasında illiyet bağı kurmaya neden olan yapısal faktörlere dayandırmışlardır. Buna göre, yaşam ve ekonomik gelişmenin sürekliliği için kritik değere sahip olan ve son yıllarda farklı nedenlerle azalma eğilimine giren su kaynaklarının yeryüzünde dengesiz dağılımı ve devlet sınırlarını tanımazlığı, ülkeleri ister istemez birlikte hareket etmeye zorlamaktadır.

Bu birliktelik en başta aynı su kaynağının birden fazla devlet tarafından paylaşılıyor ve/veya kullanılıyor olması ile ilişkilidir. Zira ortak havza kaynaklarının meydana getirdiği ekosistem bütünselinin birer parçası olma durumundaki devletler, ister istemez birbirlerine karşı bağımlı hale gelirler. Karşılıklı bağımlılık koşullarının en başta gelen sonucu da devletlerin ilgili ekosistemin yönetimi için kolektif hareket etme zorunluluğunu hissetmeleridir. Yine, bu koşullarda devletler ortak kaynaklarla ilintili sorunların üstesinden bireysel çözüm stratejileri ve tek başına mücadele ile gelemeyeceklerini ikna olarak işbirliğini çatışmaya tercih edebileceklerdir.

Diğer taraftan, madem devletler hem genel anlamda, hem de herhangi bir öznel konu alanına ilişkin olarak rasyonel kararlar alan aktörler olarak tanımlanmaktadır, öyleyse onların çıkarlarının gerektirdiği durumlarda birlikte hareket edebileceklerini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Devlet davranışlarının yapılan fayda-zarar analizi sonucuna uygun olarak belirlendiği kabul edildiğinde, işbirliğinin hem mutlak, hem de nispi olarak fayda elde edildiği koşullarda ortaya çıkabileceğini beklemek mümkündür. Zaten dünya genelinde ortaya çıkan su ihtilafları örneklerine bakıldığında, devletlerin aralarındaki ilişkilerin çatışma ya da savaş ile sonuçlanması yerine, antlaşmalarla belirlenmesini tercih etmeleri de bu beklentiyi desteklemektedir.

İyimserleri devletlerin paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynakları üzerinde “*neden*” işbirliği yapacakları kadar yakından ilgilendiren bir başka soru da, ifade edilen alandaki işbirliğinin “*hangi koşullarda*” ve “*ne tür unsurların*” etkisi altında ortaya çıkabileceği olmuştur. Bu sorunun yanıtı için de “devletlerin tercih yapısı”, “işbirliği sürecine katılımı gereken kıyıdaş ülke sayısı”, “su sorunu ile bağıntılı konuların varlığı”, “bilgi ve epistemolojik topluluklar”, “rejimler ve

uluslararası örgütler" ile "uluslararası hukuk normları" gibi unsurların devlet davranışları üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir. İlgili unsurların detaylı analizi ile iyimserlerin ortak havza kaynakları ile devletler arası işbirliği bağıntısını kurarken çoğu zaman aşağıda sıralanan önermeler üzerinden akıl yürüttükleri tespit edilmiştir;

1. Ortak havza kaynakları ile ilintili sorunlar tek başına mücadele etme ya da bireysel çözüm sınırlarının ötesine geçtiğinde, kıyıdaş devletler, aralarında işbirliği yapabilirler.
2. Ortak havza kaynakları ile ilgili konuların çatışma ya da savaşa dönüşme riski (*ya da böyle bir olasılığa ikna olma*), kıyıdaş devletleri aralarında bir diyalog süreci başlatarak ya da taviz vererek işbirliği yapmaya ikna edebilir.
3. Ortak havza kaynaklarını paylaşma ve/veya birlikte kullanma zorunluluğu, kıyıdaş devletler arasında kompleks karşılıklı bağımlılıklar meydana getirerek işbirliği ve kolektif eylemler için gerekli zemini hazırlar.
4. Ortak havza kaynakları çevresinde kümelenen kıyıdaş devletlerin çıkarlarının örtüşmesi ile işbirliği arasında doğru yönlü, çıkarların ayrışması ile işbirliği arasında ters yönlü bir ilişki vardır.
5. Ortak havza kaynakları kapsamında işbirliği yapıp yapmama kararı alınırken, yakın dönem devlet çıkarları, uzun dönemli çıkarların üzerinde değerlendirilir.
6. Ortak havza kaynakları kapsamında işbirliğine ikna olan kıyıdaş devletlerin caymasını (*cheating*) engelleyen ya da caymayı cezalandıran dişe diş kuralı (*tit for tat*) gibi unsurların varlığı, işbirliği yapma eğilimini güçlendirir.
7. Ortak havza kaynakları kapsamında işbirliğini ödüllendiren, caymayı cezalandıran havza dışı müdahaleler, kıyıdaş devletlerin işbirliği yapma konusundaki tercihlerinde önemli bir etken olabilir.
8. Devletler ortak havza kaynakları kapsamında başlatılacak işbirliği için sürecine dâhil edilecek kıyıdaş ülke sayısının olabildiğince düşük tutulmasını tercih ederler.
9. Kıyıdaş devletler arasında hali hazırda mevcut su-dışında kalan konu alanlarının birbirleriyle ilişkilendirebilmesi (*issue linkages*) imkânları arttıkça, aynı devletlerin ortak havza kaynakları kapsamında işbirliği yapma olasılığı artar.
10. Ortak havza kaynakları ile ilgili konularda sağlanacak devletler arası epistemolojik mutabakat, eninde sonunda tarafları işbirliğine ikna edecektir.
11. Hem uluslararası, hem de bölgesel alanda tesis edilen rejimler veya örgütler, kıyıdaş devletlerin ortak havza kaynakları üzerinde çatışmasına neden

olabilecek unsurların ortadan kaldırılmasına yardım ederek işbirliği sürecine katkıda bulunabilirler.

12. Devlet davranışlarını bir takım kodlara göre belirleyen uluslararası hukuk normları işbirliği sürecine olumlu katkıda bulunurlar.

İyimser önermeler olarak nitelenen bu iddialar daha sonra Fırat-Dicle havzası çerçevesinde şekillenen devletler arası müzakereler süreci bağlamında teste tabii tutulmuştur. Dört dönemsel başlık altında yapılan bu test neticesinde, Türkiye, Suriye ve Irak'ın iyimserleri haklı çıkarırcasına Fırat-Dicle'ye ilişkin olarak zaman zaman işbirliği tercihinde bulundukları gözlemlenmiştir. Ancak aynı test ile iyimser önermeleri boşa çıkaran çok sayıda tarihsel olgunun varlığı da tespit edilmiştir. Ayrıca havza devletleri arasındaki ilişkilerin 2000'li yıllarla başlayan sürecinin iyimser önermelerin doğruluğu ya da yanlışlığı bakımından en fazla verinin elde edilebildiği dönem olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dolayısıyla ilgili döneme ait analiz belki de çalışmanın bu bölümünün en can alıcı sorusu esas alınarak yapılmıştır. Buna göre;

> "*Yeni yüzyılla birlikte havza devletleri arasındaki ilişkilerin Fırat-Dicle kaynakları boyutunda ortaya çıkan işbirliği olgusu; ilgili devletlerin havzayla ilintili çıkarlarının daha uyumlu bir çizgiye yaklaşmış olmasından mı, yoksa başta terör olmak üzere güvenlik alanında yaşanan sorunların o döneme ait faktörlerle aşılabilmiş olmasından mı kaynaklanmaktadır?*".

Havza devletleri arasındaki ilişkilerde su-işbirliği bağıntısını ortaya çıkaracağı düşünülen bu sorunun da, yine aynı bağlamda şekillendirilen aşağıdaki soruyla birlikte yanıtlanması gerektiği kanaatine varılmıştır;

> "A*caba 2000'li yıllarla ne değişti de ilgili devletler birbirleri için teröre ev sahipliği yapan, su kaynaklarını adil olarak paylaşmaya ve/veya ortak kullanmaya yanaşmayan, toprak bütünlüğüne müdahale eden, Batı'nın destekçisi (v.b.) 'düşman' nitelemesinde bulunurken, artık birbirlerine 'dostum ya da stratejik ortağım' diyebilme konumuna gelmişlerdir?*".

Her iki sorunun yanıtı için de, ilgili dönemde hem bölgesel, hem de uluslararası alanda ortaya çıkan birtakım yeni eğilimlerin, Fırat-Dicle havzası ülkeleri de dâhil

olmak üzere tüm Ortadoğu siyasetini yeniden şekillendirmesi sürecine yakından bakılmıştır. Bu maksatla havza devletleri arasındaki ilişkiler, Türkiye-Suriye ve Türkiye-Irak olmak üzere iki ayrı boyutta incelenmiştir.

Buna göre, 20 Ekim 1998 tarihli teröre karşı müşterek işbirliğini öngören "Adana Mutabakatı ve Güvenlik İşbirliği Anlaşması"nı Türkiye-Suriye ilişkileri için bir milat olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü bu tarihten itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler başta ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlar olmak üzere uyum ve işbirliği zemininde yeniden yapılandırılma sürecine girmiştir. Tarafların uzunca bir süredir takındıkları uyuşmaz ve çatışmacı tavır yerini bölgesel işbirliğini güçlendirici, uluslararası siyasette ve arenada dayanışmacı ve birbirlerinin haklarını savunucu bir siyasete bırakmaya başlamıştır.

Türkiye açısından böyle bir tavır değişikliği 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi ve Türk dış politikasında "Komşularla Sıfır Sorun Politikası"nın uygulamaya konulmasıyla açıklanabilir. Çünkü bu politikanın bir sonucu olarak artık yalnızca Suriye ile değil Irak'la ilişkilerde de "ortak kader", "ortak tarih" ve "ortak gelecek" ve "maksimum entegrasyon" vurgusu yapılmaya başlanmıştır.

İlişkilerin değişen seyrinin Suriye'ye bakan yönünde, Irak'ın 2003 yılında terör ve güvenlik gerekçeleriyle ABD liderliğinde bir koalisyon tarafından işgal edilmesi, Şam yönetimini hem stratejik önceliklerini gözden geçirmeye, hem de yeni ittifaklar aramaya zorlamıştır. İlgili dönemde ABD dış politikasında etkinliği bilinen Neo-con'ların Büyük Ortadoğu Planı kapsamında sıranın Suriye ve bu ülkenin stratejik ortağı konumundaki İran'a da geleceği yönünde yaptıkları açıklamalar da, ifade edilen türde bir strateji değişikliği için itici bir unsur olmuştur. Böylece, babasının ölümünden sonra iktidara gelen Beşar Asad bir anlamda onun pragmatik dış politika anlayışını takip ederek, ülkesini işgal sonrasında ABD ile İsrail arasında sıkışıp kalmışlığından kurtarmanın yolunu Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinde aramıştır.

Türkiye'nin AB bağlantısı da bu ülkeyi Suriye için ideal bir ortak konumuna getiriyordu. Çünkü Türkiye köprüsü üzerinden AB ile ilişkilerin geliştirilmesi hem

Suriye'yi uluslararası izolasyondan kurtarabilecek, hem de ABD'nin başka bir küresel güçle dengelemesini sağlayabilecekti.

Havza devletleri arasındaki ilişkilerin Türkiye-Irak boyutuna gelince, zaten ilk Körfez Savaşı'nın ardından dünyadan tecrit edilen Irak, ABD ve müttefiklerinin 2003 yılındaki müdahalesi ile rejimi devrilen ve toprakları işgal edilen bir ülke konumuna gerilemiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin AKP iktidarı döneminde kendisine yakınlaşma çabaları Irak için bir çıkış kapısı olmuş, bu ülkeyle ilişkilerin geliştirilmesi için de yeterli bir gerekçe oluşturmuştur. Türkiye'nin Irak'a müdahalede ABD'nin yanında yer almama kararı, zaman içersinde Irak'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünden yana tavır alması da, Bağdat yönetimini neredeyse eski husumetlerin tümünü bir kenara bırakmaya ikna etmiştir. Her iki ülkenin aralarında ekonomik faaliyetlerin gelişmesi ile kazançlı çıkmak istemeleri de, ilişkilerin birçok alanda hızla işbirliğine evrilmesine yardımcı olmuştur.

Küresel ve bölgesel siyasetin havza devletleri arasındaki ilişkilerin genel yapısına ve özellikle de işbirliği yapma iradesine nasıl yansıdığını ortaya koyan bu değerlendirme sonucunda; iyimserlerin önermelerini destekleyici nitelikte en fazla veriyi barındırması gereken havza devletleri arasındaki ilişkilerin 2000'li yıllarla başlayan döneminin;

- Su-işbirliği bağıntısının dışında kalan unsurlarla açıklanabiliyor olduğu,
- Aynı unsurların Fırat-Dicle havza kaynakları odağındaki ilişkilerin işbirliğine doğru evrilmesinde de önemli etkileri olduğu kanaatine varılmıştır.

Bu durumun da iyimser yaklaşımın yeterliliğinin sorgulanabilir olduğu şeklinde anlaşılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Daha sonra, uluslararası hukuk normlarının Fırat-Dicle su kaynakları kapsamında Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki işbirliği sürecine etkisinin analiz edildiği bölüme geçilmiştir. İlgili bölümün hemen başında, iyimserlerin ortak havza kaynaklarına ilişkin geliştirilen uluslararası hukuk normlarının devletlerin haklarını ve sorumluluklarını belirli bir netlikte tanımlayarak, uyuşmazlıkların çözümüne

yardımcı olacağı ve böylece işbirliği sürecine katkı yapacağı beklentisinde oldukları tespit edilmiştir.

Ancak bu beklentinin tarihsel süreç içerisinde Türkiye, Suriye ve Irak arasında hayata geçirilen yazılı antlaşma ve sözleşmeler ile karşılanamadığı, bunun esas nedeninin de ilgili düzenlemelerin Fırat-Dicle kaynakları üzerindeki egemenlik ve kullanım hakları ile yükümlülükleri kati suretle neticeye bağlayamamış olmasından kaynakladığı hükmüne varılmıştır. İlgili devletler arasında ifade edilen alanlarda süregelen uyuşmazlıkların ortadan kalkmamış olmasının da bu noktanın en önemli delillerinden biri olduğu belirtilmiştir.

İyimser beklentilerin uluslararası teamül hukukunun hakkaniyet, makul kullanım ve zarar vermeme ilkeleri ile karşılanıp karşılanamadığı sorusuna gelince, buna ne genel anlamda, ne de Fırat-Dicle havzası devletleri arasındaki ihtilaf özelinde evet yanıtı verebilmenin oldukça güç olduğu belirtilmiştir. Zira BM Suyolları Antlaşması'nın hazırlanış şeklinde de ortaya çıktığı gibi, uluslararası teamül hukukunda artık yerleşik hale gelen bu ilkeler, bir taraftan olabildiğince kapsayıcı olma, diğer taraftan da her bir su ihtilafındaki öznelliği yansıtma gayreti ile tasarlanmıştır. Dolayısıyla ilkeler arasında öncelik ve sonralık bakımından herhangi bir ayrıma gidilmemiştir.

Mümkün olduğu kadar fazla sayıda devleti memnun ederek desteklerini alma gayreti ile başvurulan bu yöntem ise, uygulamada ilgili ilkeler arasında bir çekişmeye, zaman zaman da çelişmeye neden olmuştur. Dolayısıyla şu anki haliyle bu ilkeler ortak havza kaynakları nedeniyle aralarında çatışan devletlere, eskilere dayanan taleplerini, çıkarlarını ve pozisyonlarını uluslararası hukuk çerçevesinde yeniden şekillendirme fırsatı sunmuştur. Diğer bir ifadeyle, yukarı kıyıdaş ve aşağı kıyıdaş devletleri arasında süregelen çıkar çelişkisi ya da çatışması hukuk alanına taşınır olmuştur. Buradan da, uluslararası teamül hukukun da uyuşmazlıkların çözümünden daha çok devamlılığını sağlayan bir unsur haline geldiği, böylece devletler arası işbirliği sürecine beklenen katkıyı yapmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle odağında şekillenen ilişkilerin iyimser önermeler bağlamında değerlendirilmesi sürecinde ele alınan son konu, ilgili havza

üzerinde uzmanlaşan ve devletlerin işbirliğine yönelik kararlarına etki eden bir epistemolojik topluluğun var olup olmadığının araştırılması olmuştur. Bu noktadan Dünya Bankası ve USAID'ın şartlı-kredi sağlama siyasetleri ile Türkiye'nin Fırat-Dicle'ye ilişkin kararlarında etkili olabildikleri tespit edilmiştir. Arap Ligi'nin de 1973-75 krizi sürecinde arabulucu olarak Suriye ve Irak arasındaki olası çatışmayı engellediği gözlemlenmiştir. Ancak her iki yapının da iyimserlerin epistemolojik topluluk tanımlamasına girmediği, bir an için öyle kabul edilseler bile Fırat-Dicle havza devletleri arasındaki ilişkilerde mevcut çatışmacı unsurları tamamen izale ederek yerine işbirliğini ikame edebildiklerini söylemenin doğru olamayacağı ifade edilmiştir.

Ortaya konulan amaçları bakımından, Fırat-Dicle havzası işbirliği sürecine doğrudan etki etmeyi hedefleyen ETIC'in faaliyetleri hakkında ise olumlu ya da olumsuz bir kanaat oluşturulamayacağı belirtilmiştir. Havza ülkeleri arasında bilgi değişimine yardımcı olma ve müzakereler için gerekli iletişim kanallarını tesis etme fonksiyonları bakımından OTK de bir çeşit epistemolojik topluluk olarak değerlendirilmiş, ancak bu yapının kendisini meydana getiren devletlerin iradelerinden bağımsız olarak işbirliğine neden olamayacağı sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak, devletlerin çatışmak yerine işbirliği yaparak ortak havza kaynaklarını birlikte kullanmalarının daha akılcı, etkin ve herkesin yararına bir çözüm olacağı doğrudur. Ancak, devletlerin aynı kaynakların kullanımını daha çok bireysel çıkarlar ekseninde belirledikleri anlarda, işbirliğinin yalnızca "bu sizin için daha hayırlıdır" telkinleriyle ortaya çıkacağını beklemek naif bir tavır olacaktır.

Dolayısıyla devletleri çatışma iradesinden işbirliğine geçiş yapmaya teşvik eden unsurlar ele alınırken, elde edilecek fayda kadar ilgili konu alanındaki başka etkenlerin de rolü olduğu kabul edilmelidir. Diğer bir ifadeyle, iyimser yaklaşım devletlerin ortak havza kaynakları odağında işbirliğine yönelik davranışlarını belirli sınırlamalarla açıklayabilse de, Fırat-Dicle havzası örneğinde olduğu gibi ihtilafın kendisini ve ihtilaftan işbirliğine geçiş sürecini tam anlamıyla tanımlayamamaktadır. Fırat-Dicle havza devletleri arasındaki müzakereler sürecinde olduğu gibi, işbirliği

olgusunu açıklayabilmek için başka unsurlar arama gereği, bu yaklaşımın yeterliliği konusunda önemli soru işaretleri olduğuna işaret etmektedir.

Söz konusu sonuçtan hareketle, bir sonraki bölümde Türkiye, Suriye ve Irak ilişkilerinin tarihsel sürecinde ortaya çıkan ve ilişkilerin esas yapısını ağırlıklı olarak belirleyen su-dışındaki konuların, hem genel anlamda, hem de ilgili sorun bağlamında havza ülkelerinin kendileri, birbirleri ve aralarındaki sorunsala ilişkin geliştirdikleri algıları nasıl şekillendirdiği, söz konusu algıların da ihtilaf kapsamındaki devlet davranışlarına nasıl yansıdığı ortaya konulacaktır.

5. BÖLÜM

TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK TARİHSEL İLİŞKİLERİ BÜTÜNSELİNDE FIRAT-DİCLE SU SORUNU

Uluslararası ilişkiler disiplininde yakın zamanlara kadar, yapısal kuramcıların tesiri ile devlet davranışlarını belirli bir rasyonel sürecin ürünü olarak görmek yerleşik bir alışkanlık, bu bağlamda hemen hemen her devletin aynı kısıtlara, benzer tepkiler vereceklerini düşünmek de, yerleşik bir kanı olarak şekillenmiştir. Ancak devlet davranışları öznelinde yapılan çalışmalar, devletlerin gerçek hayatta her zaman rasyonel davranmadıklarını ve yine bu bağlamda devletlerin neredeyse birbirine eşdeğer koşullarda, farklı farklı davranabildiklerini ortaya çıkarmıştır.

Geleneksel anlayışa ters düşen bu durum için çok sayıda açıklayıcı gerekçe sunulsa da, bunların içerisinde belki de en ilgi çekeni; insan unsurunun karar alma sürecine dâhil oluşunun, devlet davranışlarında rasyonelliği erozyona uğratabileceği olgusu olmuştur[314]. "*Bilgi toplama ve değerlendirme*", "*farklı davranış biçimleri arasında fayda-zarar analizine bağlı olarak ayrıma gitme*" ve "*en iyi alternatif üzerinde karar kılma*" şeklinde kısaca tarif edilebilecek karar alma sürecinin, liderler ve elitler başta olmak üzere, bireylerin etkisine açık olduğuna ilişkin bulgular da, bu gerekçeye belirli bir haklılık kazandırmıştır.

Yine bu bağlamda, Vietnam Savaşı sırasında Savunma Bakanlığı görevini yürüten Robert McNamara'nın, belki de dünyanın en güçlü devleti konumunda bulunan ABD'de kararların nasıl alındığına işaret eden şu sözleri, idarecilerin zaman zaman belirli bir takım algısal kurgularla hareket edebildiklerini ortaya koymuştur;

> "*Bizler ulusumuzun temel ilkeleri ve gelenekleri çerçevesinde hareket ettiğimizi sanıyorduk, kararlarımızı da bu doğrultuda alıyorduk… ancak bizler hatalıydık, çok hatalıydık*"[315].

---

[314] Vertzberger, Yaacov, (1993), *The World in Their Minds: Information Processing, Cognition, and Perception in Foreign Policy Decisionmaking,* California, Stanford University Press, s. 7.
[315] Robert S. McNamara, (1995), *In Retrospect: The Tragedy and Lessons of Vietnam*, New York, Random House.

Diğer taraftan, Jervis'in "*Perception and Misperception in International Politics*" adlı eserinin başını çektiği bazı çalışmalar, devletlerin herhangi bir konu alanına ilişkin müzakere pozisyonlarını veya takip edecekleri siyaseti belirlerken, "*kendileri*", "*etkileşim içerisinde oldukları aktörler (ötekiler)*" ve "*etkileşime neden olan konu alanına*" ilişkin birtakım algılar geliştirdiklerini ortaya koymuştur[316]. Öyle ki, Yarmoth gibi bazı uzmanlar, uluslararası ilişkilerin, "*değişik zihinsel yapıların (mindset) herhangi bir konuyu nasıl farklı farklı algıladıklarının, anladıklarının veya anlamlandırdıklarının bir fonksiyonu*" olarak tanımlanabileceğini iddia etmeye başlamışlardır.

Algılara ilişkin çalışmaların üzerinde durduğu diğer bir konu da, bu anlamlandırma ve kavrama araçlarının ne şekilde ve hangi kaynaklardan üretildikleri sorusu olmuştur. Çoğu zaman bu sorunun yanıtı ise devletler tarihinde, tarihin anlaşılıp yorumlanması için kullanılan imgelerde ve karar alıcıların karşı karşıya oldukları iç-politik koşullarda aranmıştır[317]. Örneğin Fisher, tarihsel gerçekler kadar, ilgili gerçeklerin nasıl hatırlandığını bilmenin önemli olduğunu, çünkü uluslararası ilişkilerde belirli bir konu alanına ilişkin devlet davranışı belirlemesinde, hatırlanan tarihin, devletlerin referans aldığı operasyonel tarih olacağını ifade etmiştir[318].

Benzer düzlemde Hermann ve Fisherkeller, tarihsel süreçte geliştirilen imgelerin devletlerin siyasi tavrını ve davranışını etkileyebilme kapasitesine sahip olduğunu belirtmiştir[319]. Yine Yarmouth'un ifadesiyle güvenliğe ilişkin konularda bir ülke için "ölçülüp tartılamayan duygular, yerleşik düşmanlıklar veya bir ülküye inanma, sahip olunan silahların adedinden, disiplinli bir ordunun sunduğu üstünlükten daha önemli olabilir".

---

316 Jervis, Robert, (1976), *Perception and Misperception in International Politics*, New Jersey, Princeton University Press.

317 (a.g.e.), ss. 217-287.

318 Fisher, Glen, (1997), *Mindsets: The Role of Culture and Perception in International Relations*, Yarmouth, Me., Intercultural Press, s. 4.

319 Herrmann, Richard K. ve Fischerkeller, M.P. (1995), "Beyond the Enemy Image and Spiral Model: Cognitive-Strategic Research after the Cold War", *International Organization*, (Summer), C. 49, S. 3, s. 415.
Kaplowitz, Noel, (1990), "National Self-Images, Perception of Enemies, and Conflict Strategies: Psychopolitical Dimensions of International Relations", *Political Psychology*, S. 11, s. 42.

Tüm bu bulgular ise, tarihsel süreç içerisinde aralarında belirli bir ilişki yapısı kurmuş devletlerin önlerine gelen yeni bir konuyu, ilgili yapıyı eskiden beri etkileme durumunda bulunan diğer konu alanlarından ve birbirleri için geliştirdikleri algılardan bağımsız olarak değerlendirmelerinin oldukça zor olduğuna işaret etmiştir. Bu tespitten hareketle, çalışmanın bu bölümü Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecini, Fırat-Dicle'den olabildiğince bağımsız olarak ve ilgili ülkeler arasında gelişen ilişkilerin asli yapısını belirleyen konu alanları esas alınarak analiz edecektir. Öngörülen analizde gözetilecek temel hedef ise, ilgili ülkelerin kendilerini, birbirlerini ve Fırat-Dicle su ihtilafını tanımlamak üzere geliştirdikleri algıların geçmişe dayanan arka planını ortaya çıkarmak olacaktır. Bu maksatla, bölümün ilk iki kısmı söz konusu ülkeler arasındaki ilişkileri Türkler ve Araplar, Araplar arası ilişkiler şeklinde bir ayrıştırma ile ele alınacak, son kısımda da tarihsel algıların tarafların Fırat-Dicle su ihtilafı için belirledikleri davranışlara nasıl yansıdığı ortaya konulacaktır.

5.2. TÜRKLER VE ARAPLAR

5.2.1. Olumsuz İmgeler Üzerinden "Ötekiler Algılaması" ve Güvensizlik

Devlet davranışlarının tarihsel süreçte yerleşik hale gelen olumsuz imgelerden ve yanlış algılardan etkilenebildiği bulgusundan hareketle, Türkiye, Suriye ve Irak'ın siyaset sahnesine ulus devletler olarak çıktıkları andan itibaren birbirlerini nasıl tanımladıkları konusuna bakıldığında, olumlu sayılabilecek fazla sayıda veriye rastlanamadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki, her ne kadar Türkler ve Araplar bireysel temaslarda birbirleri için dostluk, kardeşlik ve dindaşlık temaları ile dolu ifadeler kullansalar da, devletler arası boyuta gelindiğinde bu temaların yerlerini kolayca karşılıklı yanlış algılara, yanlış algılar üzerine inşa edilen antipatilere bırakabildiklerini görmek mümkündür.

İlgili bağlamda, 1952 yılında ABD diplomatlarının Arap ülkelerinde ve İran'da yaptıkları bir anket çalışması, tarihsel süreçte yerleşik hale gelen milliyetçi ve dini duyguların etkisinden kurtulamayan Arapların, Türkiye'ye karşı dargınlık ve

güvensizlik hisleri beslemeye devam ettiklerini ortaya koymuştur[320]. Bu hisler, Suriye, Irak, Lübnan ve Mısır gibi ülkelerde ağırlıklı olarak "*sömürgeci ve baskıcı Türkler*" nitelemeleri ile somutlaşırken, daha dindar Araplar arasında da "*sırtını İslam'a dönenler*" olarak yansıma bulmuştur[321]. "*Gaddar, işgalci*" ve hatta "*düşman Türkler*" imajları da zamanla yeni Cumhuriyet ile olan ilişkiler alanına taşınmıştır[322].

Diğer taraftan, Helling tarafından 1959 yılında yapılan bir araştırmaya atfen Slim, Türklerin çoğunluğunun Arapları; "*dinci, geri kafalı, cahil, pis, üşengeç, derbeder, medenileşmemiş, güvenilmez, sinsi, hileci ve gelenekçi*" olarak tanımladıklarını aktarmıştır. Yine aynı araştırma sonuçları Araplar arasında Türk imajının "*kibirli, kendini beğenmiş, güvenilmez, çıkarcı ve saldırgan*" nitelemeleri ile ilişkilendirildiğini ortaya koymuştur[323].

Bu durumun da genel anlamda Türkiye ile Arap ülkeleri arasında işbirliğinin, uyumlu ve dostane ilişkilerin gelişmesine engel bir güvensizlik ortamı meydana getirdiğini ifade etmek çok da yanlış olmayacaktır[324]. Kemal Karpat'ın "*Türkler ve Araplar birbirlerini zaman içersinde edinilmiş imgeler ışığında görmeye devam etmektedirler.*" sözleri de dikkate alınırsa, yapılan tespitin Fırat-Dicle su ihtilafının yaşandığı süreç özelinde de geçerli olduğu iddia edilebilir[325].

Türklerin Ortadoğu'ya göç etmeleriyle birlikte yüzyıllarca yan yana yaşayan, 400 yıllık Osmanlı egemenliği döneminde, neredeyse iç içe geçen iki toplumun birbirleri hakkında olumsuz imgeler geliştirmelerinin ve karşılıklı güvensizlik hisleri beslemelerinin nedenleri için, 19 yüzyılın sonları ile 20 yüzyılın başlarına kadar geriye giden bir tarihsel iz sürmek mümkündür[326]. İlgili dönemde, özellikle Batılı

---

[320] McGhee, George C., (1990), *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Entry Contained the Soviets*, Basingstoke, Macmillan, s. 187.
[321] Karpat, Kemal, (1987), "Images of Turks and Arabs in School Textbooks", *Studies on Turkish Arab Relations*, S. 2, s. 17.
[322] Aykan, Mahmut B., (1993), The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s, *International Journal of Middle East Studies*, C. 25, S. 1, (February), s. 91.
[323] Slim, R.M., (1993), "Turkey, Syria, Iraq: The Euphrates", Faure, G.O. ve Rubin, J.Z (Der.), *Culture and Negotiation: The Resolution of Water Disputes*, London, SAGE Publications.
[324] (a.g.e.), s. 141.
Arsel, İ., (1975), *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, s. 24.
[325] Karpat, Kemal, (1987), (a.g.e.), s. 18.
[326] Bozdağlıoğlu, Yücel, (2003), *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, London, Routledge, s. 112.

ülkelerin Osmanlı kontrolündeki topraklarda nüfuzlarını arttırmak üzere yürüttükleri, milliyetçilik akımlarını destekleyici faaliyetlerin etkilerine de yakından bakmak gerekmektedir.

İfade edilen noktadan hareketle, hem Araplar hem de Türkler arasında milliyetçilik hislerinin güç kazandığı bu yıllarda, Jön Türkler hareketinden esinlenen imparatorluğu merkezileştirme çabaları, geleneksel milletler sisteminin parçası durumunda bulunan toplumların ekonomik ve sosyal yapıları üzerinde önemli tesirler meydana getirmiştir. Bu da özellikle Arapların yabancılaşmasına ve uzun süreli Osmanlı İmparatorluğu egemenliği sırasında, Türklerin hâkimiyeti altında kalmaya karşı bir rahatsızlık duyulmasına neden olmuştur[327]. Özellikle de seküler bir milliyetçilik anlayışı ile Arapların yoğun olduğu okullarda Türkçe eğitimin zorunlu hale getirilmesi, Osmanlı devletinin âdemi-merkeziyetçiliğinden, Arap bağımsızlığına kadar uzanan farklı seçenekler üzerinde düşünülmesinin meşru zeminini hazırlamıştır[328]. Merkezi yönetimin bu tür aykırı düşünceleri bastırma gayretine girmesi ile birlikte de, bağımsızlık talebinde bulunan milliyetçi Araplar karşısında imparatorluğun dağılmaması için gayret gösteren grupların şevki kırılmaya başlamıştır.

Yönetime karşı yabancılaşma ile başlayan süreçte, İstanbul'a karşı olanların tutuklanması, Arap halkına karşı kötü muamele edildiği yönündeki algıları da güçlendirmiştir[329]. 1914'te Suriye'ye olağanüstü yetkilerle gönderilen Cemal Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin parçalamak ve düşmanla ittifak yapmakla suçladığı pek çok Arap aileyi son derece sert yöntemlerle cezalandırması da, geliştirilen algının haklılığı için bir gerekçe olarak kullanılmıştır[330]. Lübnan ve Suriye kökenli

---

[327] Lencowski, G., (1980), *The Middle East In World Affairs,* Cornell University Press, s. 59.
Zurcher, E.J., (1993), *Turkey: A Modern History*, I.B. London, Tauris & Co Ltd, ss. 97-138.
[328] Landen, R.G., (1970), *The Emergence Of The Modern Middle East: Selected Readings*, Litton Educational Publishing, ss. 119-125.
[329] Lencowski, G., (1980), (a.g.e.), s. 59.
Landen, R.G., The Emergence Of The Modern Middle East: Selected Readings, op., cit., p. 192.
[330] Demir, Şerif, (2011), "Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası, *Turkish Studies*, C. 6, S. 3. (Summer), s. 693.

Hıristiyan Arap yazarların daha milliyetçi bir tarih yazımı çabasına girmeleriyle de, "*kötü muamele*" üzerine yayınlar sıklıkla gündeme gelir olmuştur[331].

Diğer taraftan, toplumlar arası yanlış algıların ve anlamaların ortaya çıkışında, Osmanlı politikaları yanında, 1. Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında Arap milliyetçilerinin, merkeze karşı duyulan geleneksel sadakati ortadan kaldırma çabaları da etkin olmuştur. Öyle ki bazı Arap kökenli yazarlar ve sözlü tarih çalışanları imparatorluk karşıtı hisleri güçlendirmek üzere, 13. yüzyılda Abbasi İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran Moğolların etnik köken itibarıyla Türk olduklarını iddia edip, ilgili döneme ait masalları, hikâyeleri ve şarkıları da Osmanlı yönetimini tasvir için kullanmışlardır[332].

Yine 19 yüzyılın sonlarına doğru Ortadoğu'ya gelen Avrupalı misyonerler ve eğitim kurumları, kendilerini destekleyen ülkelerin bölgedeki nüfuzunu genişletmek üzere, Batı odaklı birtakım önyargıları ve sübjektif görüşleri Araplar arasında yaymak için artan bir gayret içine girmişlerdir. Bu kapsamda Osmanlı karşıtı mitlerin ve yanlış imgelerin üretilmesine önem verilmiş ve böylece Arapların merkeze olan sadakatinin zayıflatılmasına çalışılmıştır. Yürütülen çalışmaların arkasındaki esas hedef ise Osmanlı'ya duyulan bağlılığın yerine Avrupalı ülkeleri yerleştirmek olmuştur[333].

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu ve Pan-İslam yapısı aleyhine etkin argümanların geliştirildiği bu dönemde, vatan gibi güçlü kavramlar özellikle de merkezi yönetim üzerinde nüfuz sahibi insanlar arasında destek bulmaya başlamıştır. Bu tür kavramlar hakkında fikir yürütülürken, Anadolu'nun geçmiş dönem yöneticileri tarafından, en azından ekonomik anlamda, İstanbul'da sadakati korunmak istenen İmparatorluğun diğer bölgeleri aleyhine kurban edildiği kanaati ortaya çıkmıştır. Mevcut koşulların tersine çevrilmesi gerektiğinden hareketle belirli alanlarda politika değişikliklerine gidilmesi ise, diğer tarafta Arapları hoşnut etmemiş, ilgili halklar arasında ihmal edildikleri yönünde hislerin güçlenmesine

---

[331] Mughisuddin, O.A., (1993), "Perceptions and Misconceptions In the Making Of Foreign Diplomacy: A Study Of Turkish-Arab Attitudes Until the End Of 1970s", *Turkish Review of Middle East Studies*, C. 7, s. 148.
Hopwood, D., (1988), *Syria, 1945-1986: Politics and Society*, London, Unwin Hyman L.M.T., ss. 20-21.
[332] Mughisuddin, O.A., (1993), (a.g.e.), s. 150.
[333] (a.g.e.), s. 150.

neden olmuştur[334]. Zaman içerisinde de bu hisler modern dönem Arap devletlerinin yöneticileri tarafından kullanılmış, ülke olarak "*geri kalmışlıklarını*", Araplar için ayrılan kaynakların İmparatorluğun diğer bölümlerine gönderildiği iddiaları ile örtme çabalarının bir parçası haline getirilmiştir[335].

Araplar arasında Türklere karşı duyulan antipatinin dini inanç boyutuna gelince, yine Jön Türkler döneminde ilk kez gündeme gelen ve Cumhuriyetin ilanının ardından yeni anayasa ile kurumsal bir ilke konumuna getirilen laiklik, muhafazakâr kimliği ile öne çıkan Araplar arasında pek de onay görmemiştir[336]. Hatta ve hatta halifeliğin kaldırılıp yerine laikliğin getirilmesi, Latin harflerine geçilmesi gibi modernleşmeye dönük adımlar, Araplar arasında İslami inanca ve kültüre karşı bir tür ihanet olarak algılanabilmiştir[337]. Batılı bir anayasa ve yaşam tarzının kabul edilmesi ile Türklerin İslam'a dayalı geçmişlerini unuttukları, neredeyse inançlarını terk ettikleri şeklinde yorumlanabilmiştir. Türkiye'nin laiklik ve Batılı yaşama ilişkin düzenlemeleri, Arapların emperyalizmden kurtulmak üzere bağımsızlık hareketlerinde dini öğelere yer verdiği bir sırada yapıyor olması da, ifade edilen imajı güçlendirmiştir[338].

Türk ve Arap toplumları arasında var olan güvensizliğin diğer bir nedeni de, 1916 yılında Mekke Şerifi'nin önderliğinde merkezi yönetime karşı başlatılan ayaklanmadır. Günümüzde bu ayaklanmanın Arap toplumunun tümüne mal edilemeyeceği ya da Türkiye'de Ortadoğu'dan kopuk bir dış politika şekillendirmek üzere bir araç olarak kullanıldığı şeklinde fikirler öne sürülmeye başlansa da, Arapların uyanış olarak tanımladıkları başkaldırının, Türkiye'de, özellikle de Dış İşleri mahfillerinde tarihi bir ihanet olarak tanımlandığı görülmüştür[339]. Bu şekil bir tanımlamaya inanan insan sayılarının artık bir azalma eğiliminde olduğu söylenebilirse de, bu kişilerin aynı dine inandıkları ve yüzyıllarca imparatorluğun asli

---

334 Gökalp, Z., (1970), "Three Current Thought: Türk Yurdu İstanbul", Landen, R.G., (Der.), *The Emergence Of The Modern Middle East: Selected Readings*, New York, Van Nostrand Reinhold Co., ss. 119-125.
335 Robins, Phillips., (1991), *Turkey And The Middle East*, London, Pinter, s. 20.
336 Aykan, Mahmut B., (1993), (a.g.e.), s. 91.
337 Vali, Ferenc A., (1971), *Bridge across the Bosphorus*, London, The Johns Hopkins Press, s. 273.
338 Sander, Oral, (1998), Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara, İmge Kitabevi, s. 219.
339 Özdemir, Bülent ve Irkıçatal, Eftal, (2011), *Bir İsyanın Kodları: İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması*, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları.
Kushner, D., (1986), "Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations", Mo'oz, M. ve Yaniv, Avner (Der.), *Syria under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks*, Kent, Croom Helm, s. 85.

unsuru olarak gördükleri Arapların, düşman Hıristiyanların yanında yer alması karşısında hissettikleri travma etkisini üzerlerinden uzunca bir süre atamadıklarını söylemek çok da yanlış olmayacaktır[340].

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp yerine modern Türkiye'nin yeni bir ideolojik temel üzerinde kurulmasının üzerinden belirli bir süre geçmesine rağmen, ilk dönem Türk liderleri bu hissin tesirinden tam anlamıyla kurtulamamış ve esas olarak bu nedenle Arap ülkeleri ile dostane ilişkiler kurmak bakımından isteksiz davranmışlardır. Türkiye'nin eski Cumhurbaşkanlarından Celal Bayar, kendisiyle yapılan bir röportaj sırasında; "*biz henüz… Türk ulusunu arkadan bıçaklayan bir milletle yeniden ilişkiler kurma eğiliminde değiliz.*" sözleriyle de bu tespiti doğrulamıştır. Ayrıca, bazı uzmanlar aradan geçen onca yıla rağmen bu hislerin değişmediğini, "*Eğitimli Türkler 1. Dünya Savaşı sırasında yaşananları hala Araplara güvenilemeyeceğinin bir delili olarak kullanmaktadırlar.*" şeklindeki ifadeleriyle desteklemektedirler[341].

Sonuç olarak, Türkler ve Araplar arasındaki yakınlığı ve uzaklığı Mısır gazetesinde Türkiye ile ilgili bir seri yazının başlangıcında yer alan şu ifadeler oldukça manidar bir üslupla tasvir eder;

> *"Bizler tesadüfen bir Türk şarkıcının sesini işittiğimizde, Arap müziği çalındığı zannıyla ilk önce kulak verir ve aslında sözlerini anlamadığımızın farkına varırız. Türk siyaseti de bizde aynı yansımayı bırakır; önce anladığımızı zanneder ve kendimize yakın buluruz. Ancak zamanla bu siyasetin anlaşılması ve açıklanması mümkün olmayan bulmacalarla bezenmiş olduğunu keşfederiz.*"[342]

Kültürel değerler ve dini inanç başta olmak üzere, Türkleri ve Arapları ortak bir zeminde buluşturan çok sayıda unsur olmasına rağmen, tarihsel süreç içerisinde iki toplumun birbirlerine karşı güvensizlik duymaları oldukça ilginç gelebilir. Ancak

---

340 Kürkçüoğlu, Ömer, (1987), "Arab and Turkish Public Opinion Attitudes towards Questions of the Two Nations", *Studies on Turkish-Arab Relations*, C. 2, s. 27.
341 Robins, Phillips., (1991), (a.g.e.), s. 19.
342 Bengio, Ofra ve Özcan, Gencer, (2001), "Old Grievances, New Fears: Arab Perceptions of Turkey and its Alignment with Israel", *Middle Eastern Studies*, C, 37, S.2, s. 51.

yukarıda da açıklandığı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ortaya çıkmaya başlayan olumsuz imgelerin bunda önemli bir rolü olduğu kabul edilmelidir. Türkler ve Arapların tarihsel arka planında, iki toplumun da birbirleri ile benzeşmesinde en önemli unsur din idi. Bu unsurun her iki tarafta da modern devletlerin inşa sürecinde etkinliğinin azaltılması ve birbirileri ile olan ilişkilerinin düzenlenmesinde ortadan kaldırılması ile geriye sadece ayrıştırıcı milliyetçilik ya da ulusçuluk kalmıştır. Yeni kimlik üretimi için dinin geri plana atılması gereksinimi de, her iki toplumu geçmişlerini ulusalcılık temelinde yeniden gözden geçirmeye sevk etmiş ve böylece arada önemli bakış farklılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Her iki tarafın birbirini olumsuz imgeler çerçevesinde yeniden tanımladığı süreç ile birlikte de devletler arası ilişkilerde egemen unsur güvensizlik olmuştur.

5.2.2. İhtilaflı Sınır Konuları

Yanlış imgeler ve algılardan ayrı olarak, Türklerle Araplar arasında güven sorunu ortaya çıkaran, bu yönüyle de devletler arası ilişkileri olumsuz yönde etkileyen diğer bir konu alanı da siyasi sınırlara ilişkin ihtilaflardır. Daha açık bir ifadeyle, uluslararası statüleri, sırasıyla 1923 ile 1936 yıllarında belirlenen Musul ve Hatay'ın durumu, Türkiye ile Suriye-Irak arasında siyasal sınırların karşılıklı tanınması bakımından hala bir gücenme ve güvensizlik unsuru olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

5.2.2.1. Musul Sorunu

Bugün Irak olarak bilinen bölge, Yavuz Sultan Selim'in Kuzey Irak'ı, Kanuni Sultan Süleyman'ın da 1534 yılında Bağdat'ı almasıyla Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline gelmiştir. Osmanlı yönetiminde Bağdat, Basra, Musul, Şehrizor ve El-Aksa şeklinde beş farklı eyalete ayrılan bölge, bu durumunu İngiltere tarafından 15 Kasım 1918'de işgaline kadar devam ettirmiştir[343]. Sahip olduğu petrol kaynakları nedeniyle başta İngiltere olmak üzere Fransa, Almanya ve hatta ABD'nin ilgisini çeken bölge,

[343] Robins, Phillips., (1991), (a.g.e.), s. 58.

1. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ile Fransa arasında 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot anlaşması ile Fransa'ya bırakılmıştır[344].

Ancak, bölge içerdiği petrol zenginliğinin yanında Arap yarımadasından Doğu Akdeniz ülkeleri ile Orta ve Uzakdoğu'ya uzanan bir köprü oluşu ve Hindistan'a giden yol üzerinde bulunması gerekçeleriyle İngiltere için ayrı bir stratejik öneme sahipti[345]. Dolayısıyla İngiltere Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından daha önce bölgeye saldırılarını arttırmış, 30 Ekim 1918'de imzalanan ateşkesten altı gün sonra da halen Osmanlı toprağı olan Musul'u işgal etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 15 Kasım 1918'de bölgeden çekilmesiyle birlikte de İngiltere bölge üzerinde mutlak hâkimiyetini kumuştur[346].

İşgali takiben bölgede İngiltere taraftarı bir hükümet kurulmuş, ancak bu durum yereldeki farklı etnik gruplar arasında rahatsızlığa neden olmuştur. Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'de yaşayan Türkmenler, Kürdistan hükümeti tarafından kontrol edilme düşüncesine karşı çıkarken, Musul'daki Kürt gruplar da Araplar tarafından kontrol edilme fikrini benimsememişlerdir[347].

Bölgedeki fiili durumu resmiyete taşıma niyetinde olan İngiltere, Sykes-Picot anlaşmasında kararlaştırılan statünün yeniden düzenlenmesi için 1918 yılından itibaren Fransa ile görüşmelere başlamış ve 1. Londra Konferansı'nda bu hedefine ulaşmıştır. Buna göre Fransa Musul üzerindeki haklarından İngiltere lehine vazgeçerken, Fransa'nın etkinlik alanında bulunan Suriye'den Akdeniz'e bir demiryolu ve bir petrol boru hattı yapılması kabul edilmiştir. Fransa, ayrıca hem Musul petrollerinden pay alacak hem de Türk Petrol Şirketi'ndeki Alman hisselerine sahip olacaktır. 24 Temmuz 1920 tarihli San-Remo Konferansı ile de Irak İngiliz manda yönetimine bırakılmıştır[348].

---

344 Kürkçüoğlu, Ömer, (1982), *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsız Hareketi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, ss. 102-103.
345 Howard, Harry N., (1966), *The Partition of Turkey: A Diplomatic History*, New York, The University of Oklahoma Press, s. 267.
346 Öneş, Mehmet, "Musul Sorunu", TÜRKSAM, (http://www.turksam.org/tr/a2130.html), (Erişim Tarihi: 08.10.2011.
347 (a.g.e.).
348 Yazıcı, Nevin, (2007), *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu: 1926–1955*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, ss. 39-46.

Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı sürecinde Türk-Irak sınırının çizilmesi meselesi gündeme gelmiş, Türkiye Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı sırada bölge kendi toprakları içerisinde yer aldığı için, buranın Misak-ı Milli sınırları içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye bölgeye ilişkin iddialarını dile getirirken, Musul ve Süleymaniye bölge halklarının büyük çoğunluğunun Türk olmasını da gerekçe olarak göstermiştir. Ancak İngiltere bu iddiaları Irak adına kabul etmemiş, bunun üzerine meselenin çözümü Lozan Antlaşmasının 3.cü maddesi kapsamında dokuz ay içinde bir sonuca ulaştırılmak üzere, Türk-İngiliz ikili görüşmelerine bırakılmıştır. Bu görüşmeler 19 Mayıs 1924'te İstanbul Konferansı ile başlamış ve tarafların Lozan'daki tutumlarında bir değişikliğe gitmemeleri üzerine uzlaşmayla sonuçlanmamıştır[349].

Lozan Antlaşması hükümlerine göre ikili görüşmeler başarılı sonuç vermezse, mesele Milletler Cemiyeti'ne havale edilecek ve bu süre zarfında da taraflar Musul'un statüsünü değiştirecek bir teşebbüste bulunmayacaklardı. Bu sırada Türkiye, Musul'un kendi kaderini kendi tayin etmesi gerektiğini ifade ederek, bölgede bir plebisit yapılması talebinde bulunmuştur. İngiltere bu talebe çözüm için bir komisyon kurulması önerisiyle karşılık vermiştir. Bu önerinin kabulü ile kurulan komisyon ise 1925 Eylül'ünde Milletler Cemiyetine sunduğu raporla Musul'un Irak'a katılmasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiye de Milletler Cemiyeti'nde aynen kabul edilmiştir[350].

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararı Türkiye'de büyük bir infiale neden olsa da, savaş sonrası dönemde yeni bir çatışma içerisine girmenin zorlukları ve içeride çözüm bekleyen ekonomik ve sosyal sorunların varlığı, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti kararını kabul etmeye ikna etmiştir. 5 Haziran 1926'da İngiltere ile imza edilen "*Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması*" ile de günümüz Türkiye-Irak sınırı çizilmiş ve Musul meselesi sonlandırılmıştır[351].

---

[349] Değerli, Esra S., "Lozan Barış Konferansı'nda Musul", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 18, ss. 127-140.
[350] Öke, Mim Kemal, (1992), *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918–1926*, Ankara, Türk Dünyası Araştırma Enstitüsü Yayınları, ss. 266-278.
[351] Yazıcı, Nevin, (2007), (a.g.e.), ss. 15-16.
Lencowski, G., (1980), (a.g.e.), ss. 122-123.

Her ne kadar Türkiye Musul'un yasal statüsünü kesin olarak tanıdığını çok defa resmi ağızlardan ilan etse de, bir gün "*mevcut durumun değiştirilmesi için mutlaka harekete geçileceği*" yönünde Arap toplumu genelinde ve Irak özelinde duyulan endişeleri tamamen izale edememiştir. Bu kapsamda, 8 Ocak 1937 tarihli Palestine Post gazetesinde yer alan aşağıdaki çarpıcı ifadelere bakmak yerinde olacaktır;

> "*Türkiye tarafından aynı veçhile haksız ve haysiyet kırıcı telakki edilen bir diğer mesele de Musul meselesidir. Gerçi bu mesele hükümet tarafından şimdiki halde umumiyetle erken ve mevsimsiz telakki edilmekle beraber; oldukça yakın bir atide resmen ele alınacağından şüphe edilemez. Zira…Musul Türkiye'nin korunması bakımından hayati bir ehemmiyete haizdir. Nitekim Türklerin kanaatine göre; Musul'un elden gitmesi, Türkiye'yi hem dun bir mevkiye düşürmüş, hem de memleketi emniyeti bakımından mutazarrır etmiştir… hiçbir modern harp petrolsüz yapılmayacağı, Türkiye'nin de bu hususta Rusya'ya güvenmeyeceği ve Türkiye de bazı devletlerin saldırıcı ve istilacı ihtiraslarından korktuğu için memleket Musul petrolünü ele geçirmelidir.*"[352]

İfade edilen türde endişelerin, 1. Körfez Savaşı sırasında bir bakıma gerçeğe dönüşme aşamasına geldiği görülmüştür. Savaş sırasında ikinci cephe senaryoları gündeme geldiğinde, dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın, ABD'ye yardımın bir karşılığının olması gerektiği düşüncesinden hareketle, Musul ve Kerkük'ün yeniden Türkiye'ye verilmesini istediği sıklıkla gündem edilmiştir[353].

20 Mart ile 2 Mayıs 1995 tarihleri arasında, Kuzey Irak'ta bulunan PKK kamplarına yönelik 35.000 askerle gerçekleştirilen "Çelik Harekâtı"nın hemen ardından, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in; "*Türkiye-Irak sınırının yanlış olduğu, Musul Vilayetinin Osmanlı topraklarının içerisinde kaldığı, eğer bu durum değişmese idi, bugünkü sorunların birçoğu ile karşılaşılmayacağı*" yönünde sarf ettiği sözler, benzer endişeleri besler mahiyette olmuştur[354]. Demirel'in yine aynı tarihte Türkiye-Irak sınırına işaret ederek; "*Burası petrol bölgesinin çizgileri, Türkiye'nin sınırı buradan itibaren başlıyor. Bunu Jeologlar çizmiştir. Bu Türkiye'nin ulusal sınırı değildir. Bu meselenin düzeltilmesi lazım. Daha önce de*

---

[352] "Filistin gazetelerine göre", Ayın Tarihi, 12.01.937, S. 38, s.161
[353] Gözen, Ramazan, (2003), "Turgut Özal ve Körfez Savaşı", Sezai, İhsan ve Dağı, İhsan (Der.), *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul, Boyut Kitapları, ss.330–336.
[354] Hürriyet, 02.05.1995.

söyledim, biz buralardan geri çekilince 2-3 ay içerisinde teröristler buraya tekrar geri dönecek." şeklinde ifadeler kullanması, Türkiye'nin niyeti konusunda var olan şüpheleri giderici nitelikte olmamıştır[355].

Demirel Milliyet'e verdiği demecin devamında her ne kadar "*Bu tek başına Türkiye'nin yapacağı bir iş değildir, gelin hep beraber sınırı düzeltelim.*" ifadeleriyle sözlerine açıklık getirse de, bu açıklama Türkiye aleyhine Irak ve Ortadoğu'dan sert eleştirilerin yöneltilmesine engel olamamıştır. Irak'ta iktidarı elinde bulunduran Devrim Konseyi hemen bir açıklama yayınlayarak; "*bu konu üzerinde her türlü tartışmayı ret ettiğini, Türkiye'nin bu şekilde tek taraflı bir girişiminin Irak'ın ulusal sınırlarını ihlal edeceğini*" kamuoyuna duyurmuştur. Irak Haber Ajansı da "*Liderinin arkasında birleşen Irak halkının ulusal sınırlara yönelecek bir müdahaleye her türlü yasal önlemleri alarak direneceği*" haberini dünya ajanslarına geçmiştir[356].

Süleyman Demirel sözlerinin neden olduğu tepkileri gidermek amacıyla Cumhuriyet gazetesine 4 Haziran'da verdiği bir demeçle; "*sözlerinin yanlış anlaşıldığını, Türkiye'nin sorunun çözümü ya da toprak elde etmek için güç kullanmayacağını, daha önce de ifade ettiği gibi konunun iki tarafın işbirliği ile çözülebileceğini*" belirtmiştir[357]. Tepkilerin ardı arkası kesilmeyince de Ash-Sharq al-Awsat adlı bir Arap Gazetesine konuşan Demirel "*Irak da dâhil olmak üzere Türkiye'nin hiçbir komşu toprağı ile ilgili olarak bir iddiada bulunmadığını, Musul Meselesi'nin 1926 yılında çözümlendiğini ve ülkesinin yeni bir sınır düzenlemesi politikasının olmadığını*" açıklamak zorunda kalmıştır[358].

Her iki örnek olaydaki hassasiyet dikkate alınarak, Bağdat'taki yönetimlerin Türkiye'nin her an fikir değiştirip Türkmenler ya da terör başta olmak üzere değişik bahanelerle ulusal sınırların güvenliğini veya toprak bütünlüğünü tehdit edebileceğine dair şüphelerden kurtulabildiğini söylemek zordur. Dolayısıyla, Musul Sorunu başta olmak üzere Kuzey Irak ile ilgili konular kesin olarak çözüme kavuşturulmuş olsa da, Türkiye'nin Fırat-Dicle de dâhil olmak üzere farklı

---

[355] Milliyet, 02.05.1995.
[356] Iraqi News Agency, 04.05.1995.
[357] Cumhuriyet, 19.05. 1995.
[358] Asharq Alawsat, 04.05.1995.

alanlardaki girişimlerinin bu konuyla ilintilendirilip huzursuzluğa neden olabileceğini görmek mümkündür.

5.2.2.2. Hatay Meselesi

Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilafnamesi ile Suriye sınırları içinde bırakılan İskenderun Sancağı'nın, uluslararası bir sorun haline gelmesi, 1930'ların ikinci yarısı ile başlayan bir süreçtir. Bu sürece ilişkin öne çıkan olgular ise; Misak'ı milli sınırları dâhilinde kabul edilen Sancak'ın Türkiye açısından ayrı bir öneme haiz olması, burada yaşayan halkın Türkiye'ye karşı aidiyet duyguları beslemeleri ve Türkiye'nin Batı ile sorunlarını büyük ölçüde çözmüş, Milletler Cemiyeti üyesi bir ülke konumuna gelmiş olmasıdır. Buradan hareketle, Hatay'ın "*öz sahibinin Türkler olduğu*" daha Ankara Antlaşması'nın imzasından önce Atatürk tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir;

> "*Hatay esasen Milli Misakımızın sınırları içindedir. Bu itibarla İskenderun ve Antakya'nın yapmakta olduğu silahlı mücadeleyi adım adım takip etmekteyiz. Bu sefer tamamen kuramazsak dahi, ora için Fransızlardan seçkin ve özerk bir idare sağlarız*"[359].

Atatürk'ün ifade ettiği türde özel bir idare de 1921 tarihli İtilafname ile tanınmış, Sancak bölgesinde Türk parasının resmi niteliğe haiz olacağı ve halkın milli kültürlerinin korunmasında her türlü kolaylıktan yararlanacağı kabul edilmiştir[360]. Bu sırada Sancak halkı da Türkiye'yi "*aidiyet merkezi*" olarak görme alışkanlığını sürdürmüş, Anavatana katılma iradesini hem bireysel, hem de kitlesel eylemlerle her fırsatta ortaya koymaya çalışmıştır. Böylece ilerleyen dönemler için Türk diplomasisinin elini güçlendiren bir unsur ortaya çıkmıştır[361]. Türkiye Cumhuriyeti ise 1930'ların ikinci yarısından itibaren, Dünya Milletleri ailesinin meşru bir üyesi

---

[359] Sökmen, Tayfur, (1992), *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar,* Ankara, TTK, s.16.
Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938),C.II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.64.

[360] İtilafname'nin yedinci maddesine göre; "İskenderun mıntıkası için bir usulü idare i mahsusa tesis olunacaktır. Mıntıka i mezkurenin Türk ırkından olan sekenesi harslarının inkişafı için her türlü teşkilattan müstefit olacaklardır. Türk lisanı orada Mahiyet i Resmiye'ye haiz olacaktır".
DÜSTUR, (1921), 3. Tertip, C. 2, s. 154

[361] Hatipoğlu, Süleyman, (2001), "Hatay'ın Kurtuluşu'nun Fikri Temelleri", *Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 68.

olma yolunda uluslararası ilişkilerde önemli mesafeler kat ederek, Batı'nın yanında görmek istediği devletlerden biri olma konumuna gelmiştir[362].

Hatay'ı önce bağımsızlığa, daha sonra da Türkiye'ye ilhaka götüren bu gerekçeler ışığında, Fransa 1936 yılının sonbahar aylarında daha önce kararlaştırdığı Suriye ve Lübnan'a bağımsızlık verme iradesini uygulamaya geçirmiştir.[363]. Fransa'nın Suriye'den çekilirken Sancak üzerindeki yetkilerini kime devredeceği hakkında açık bir hüküm tesis edilmemiş olması, bu konuda asıl muhatabın Suriye olacağı yönünde anlaşılmıştır. Bunun üzerine Türkiye harekete geçmiş, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya resmi bir nota vererek İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesini talep etmiştir[364]. Ancak 10 Kasım'da verdiği cevapta Fransız Hükümeti, Sancak'a bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak anlamına geleceğini ve mandater devlet olarak buna yetkisi olmadığını bildirmiştir[365].

Bu sırada Hatay'da bir dizi kanlı olaylar yaşanması ve Fransa'nın İskenderun'a yeniden asker göndermesi, Türkiye'yi artık kendi kamuoyuna mal olan ve bir numaralı ulusal dava haline gelen sorun için uluslararası alanda bir şeyler yapılması gerektiğine ikna etmiştir. Bunun üzerine, 8 Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti'ne başvurularak, 1921 antlaşmasına göre Türkiye tarafından şartlı olarak terk edilen İskenderun, Antakya ve bağlı yerleri hakkında Fransa ile kendisi arasındaki ihtilafın ve bu ihtilafın nedenlerinin, Sancaktaki Türklerin can güvenliğini sağlayacak tedbirlerin Konsey'in 14 Aralık'da yapacağı toplantıda ele alınması istenmiştir[366].

Bu talep üzerine Milletler Cemiyeti tarafından Sancak'a Hollanda, İsveç ve İsviçreli üç kişilik bir gözlemci grubu gönderilerek, tarihe "*Sandler Raporu*" olarak geçen bir rapor hazırlattırılmıştır[367]. Bu rapor üzerine Konsey 27 Ocak 1937'de Sancak'ın "*1937 Antlaşmaları*" olarak bilinen; "*İskenderun Sancağı'nın Sınırları*","*Sancak Statüsü*" ve "*Sancak Anayasası*" belgelerini kabul etmiştir. Bu belgelere göre artık

[362] Köni, Hasan, (1989), "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", *Atatürk Yolu*, S. 3, (Mayıs), s. 635.
[363] Soysal, İsmail, (1983), "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri,", *Belleten*, C. XLX, S. 193, s. 82.
[364] Cumhuriyet, 10.10.1936
[365] Tekin Mehmet, (1986), *Tarihte Hatay ve Hatay Devleti*, Antakya, Kırıkhan Gazetesi Matbaası, s. 55.
[366] Umar, Ömer Osman, (2002), *Türkiye-Suriye İlişkileri: 1918-1940,* Elazığ, Fırat Üniversitesi Yayınları, s. 217.
[367] Soysal, İsmail, (1983), (a.g.e.), s. 88.

Sancak; içişlerinde tamamen bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasa ile idare edilen "*ayrı bir varlık*" (*entite distincte*) statüsünde olacaktır[368]. Yeni adı Hatay olarak değiştirilen Sancak, ayrıca Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında tutulacak ve bu gözetim bir Fransız eliyle yürütülecektir.

Yapılan antlaşma Türkiye'de bir bayram havası içinde karşılanırken, Suriye'de hükümet ve Fransa aleyhine gösterilere ve grevlere neden olmuştur[369]. Antlaşmaya özellikle Suriye basını şiddetli bir tepki göstermiş, yapılan yayınlarda; "*Hatay'ın Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu*" ve bugünün "*bir matem günü*" olarak kabul edilmesi gerektiği ifadelerine yer verilmiştir[370]. Öyle ki Şam'da çıkan Fetel-Arab gazetesi o tarihlerde yayınlanan nüshasında, "*Suriye topraklarından aziz bir parçasının ayrılmasını, Türkiye'nin Arap âlemine bir tecavüzü*" olarak tarif etmiştir[371]. Bu sırada Suriye Başbakanı'na karşı suikast düzenlendiği haberi de gündeme damgasını vurmuştur[372]. Hatta Suriye Meclisi Hatay'ı ayrı bir varlık olarak tanıyan 1937 Antlaşmalarını kabul etmediğini belirtmiş, ancak bu Sancak ile ilgili olarak alınan kararı değiştirmemiştir.

Fransa'nın Hatay ile ilgili olarak 1938 yazından itibaren Türkiye ile daha uyumlu bir politika izlemesinin ardında, Almanya ile çatışma ihtimalinin arttığı bir süreçten geçiliyor olmasının önemli bir etkisi olmuştur. Buna göre, Boğazları elinde tutan ve Doğu Akdeniz'de stratejik bir konuma haiz Türkiye, olabildiğince Fransa'ya yakın tutulmalıydı[373].

Böylece 13 Haziran'dan itibaren Türk ve Fransız askeri heyetleri arasında Antakya'da görüşmeler yapılmış ve 3 Temmuz 1938'de Hatay'ın toprak bütünlüğü ile siyasal statüsünün iki devlet tarafından korunmasını, bunun için de her iki devletin Hatay'a 2.500'er kişilik bir askeri kuvvet göndermesini içeren bir anlaşma imzalanmıştır[374]. Türk askeri de 4 Temmuz 1937'den itibaren Hatay'a girerek koruma görevine

368 Gönlübol Mehmet, (1996), *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1995,* Ankara, Siyasal Kitapevi, s. 129.
369 Cumhuriyet, 27.01. 1937
370 Umar, Ömer Osman, (2002), (a.g.e.), ss. 219-228.
371 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (224.511.5).
372 Tekin Mehmet, (1986), (a.g.e.), s. 200.
373 Armaoğlu, Fahir, (2010), *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1914-1915*, İstanbul, Alkım Yayıncılık, s. 350.
374 Ulus, 04.07.1938.

başlamıştır[375]. Yine aynı tarihte Türkiye ile Fransa arasında; taraflardan her birinin diğeri aleyhine olan hiçbir politik veya ekonomik anlaşmaya ve diğerine yönelen herhangi bir kombinezona katılmayacağını, taraflardan biri, bir veya birkaç devlet tarafından saldırıya uğradığında, diğerinin saldırganlara hiçbir şekilde yardım etmeyeceğini öngören bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır[376].

İki ülke arasındaki yakınlaşmayla birlikte seçimler yapılmış ve böylece oluşturulan yeni Meclis 2 Eylül 1938 tarihli ilk toplantısında bağımsız bir devlet olarak Hatay Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir[377]. Bu tarihten sonra da Türkiye ile yakın ilişkiler kurulmuş ve Türkiye'ye katılma arzusu dile getirilmeye başlanmıştır[378]. Türkiye'nin bu arzuya sempati ile yaklaşması 29 Mayıs 1937 anlaşması ile Hatay üzerinde ortak garantörlüğü bulunan Fransa ile yeni sorunların yaşanmasına neden olmuştur[379]. Almanya'nın Avusturya'yı ilhakından sonraki süreçte olayların bir savaşa sürüklendiğini gözlemleyen Fransa, Türk-İngiliz ittifakının ilk adımlarının atılmasını da dikkate alarak Türkiye'nin ve Hataylıların isteklerini kabul etmek durumunda kalmıştır. Böylece 23 Haziran 1939 tarihinde imzalanan bir anlaşmayla Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul edecek, buna karşılık da Türkiye Suriye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı gösterecektir[380].

Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı Suriye'de tepkiyle karşılanmış, Milliyetler Cemiyeti yetkililerine protesto telgrafları çekilerek alınan kararın kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir. Öyle ki Suriye, bağımsızlığını ilan ettiği gün Şam'daki yabancı büyükelçiliklere yolladığı notada, Fransa'nın Suriye adına yaptığı uluslararası antlaşmalara saygılı olacağını bildirmiş, ancak Hatay konusu bunun dışında tutulmuştur[381]. Bu konu ile ilgili tavır zaman içerisinde ders kitaplarına, kullanılan

---

375 Ulus, 06.07.1938.
376 Armaoğlu, Fahir, (2010), (a.g.e.), s. 350.
377 Cumhuriyet, 04.09.1938.
378 Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer, (2003), "Sancak (Hatay) Sorunu", Oran, Baskın, (Der.), *Türk Dış* Politikası: C.I, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 280.
379 Kushner, D., (1986), (a.g.e.), s. 25.
380 Robins, Phillips., (1991), (a.g.e.), ss. 23-24.
Soysal, İsmail, (1989), Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları: 1920-1945, Ankara: Türk Tarih Kurum Basımevi, ss, 531-543.
381 Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer, (2003), (a.g.e.), s. 290.

hava durumu haritalarına ve posta pullarına da yansıtılmış; Hatay, Suriye sınırları içerisinde gösterilmiştir[382].

Hatay'ın kaybı "*Büyük Suriye Projesi*"ne bağlılık duyan idareciler için güçlerinin sınırını hatırlatan en önemli konulardan biri olarak değerlendirilmiş, bölgenin bir gün anavatana geri kazandırılması da çoğu zaman bir ideal olarak gündemde tutulmuş ve bir iç politika malzemesi olarak kullanılmıştır. Zira ülke toprakları halen işgal altında olan bir idarenin ne devlet yönetme, ne de Arapların önderliğini yapma meşruiyeti kesin olamamıştır.

Örneğin, 1985 yılı Mart ayında Suriye'nin İstanbul Büyükelçisi yaptığı basın açıklaması ile "*hem mevcut Türkiye-Suriye sınırını, hem de Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına izin veren referandumu tanımadıklarını*", "*referandumun ancak Türkiye ile Fransa'yı bağladığını, dolayısıyla bağımsız Suriye Devleti ile herhangi bir ilgisinin olmadığını*" beyan etmiştir[383]. Yine, Mayıs 1998'de Suriye'nin ABD Büyükelçisi Velid El Muallim, bir Arap televizyonuna verdiği demeçte; "*Hatay'ı asla unutmadıklarını, Hatay'ın Suriye'den çalınmış bir vilayet olduğunu*" söylemiş, "*İsrail'den Golan tepelerinin geri alındıktan sonra sıranın Hatay'a geleceğini*" ima etmiştir[384].

Hatay'la Fırat-Dicle su ihtilafı arasında doğrudan bir bağlantı da kurulmuş, Türkiye'nin her iki nehrin tek bir konu başlığı altında görüşülmesi teklifi Hatay'ın ilhakını tanıma olarak anlaşılabileceği endişesi ile reddedilmiştir[385]. Gerekçe olarak da Hatay'ın Suriye'nin bir parçası olduğuna, dolayısıyla yalnızca bu vilayetten geçen Asi nehrinin geleceğini Türkiye ile görüşmenin lüzumsuzluğuna yer verilmiştir. Böylece, herhangi bir konu alanında elde edilecek bir açılım, diğeri üzerinde olumlu bir yansıma meydana getirerek çözüme ulaşmayı kolaylaştırabilecek iken, bu fırsattan yararlanılamamıştır[386].

---

[382] Milliyet, 10.10.1986
[383] Tercüman, 13.02.1985.
[384] Milliyet, 07.05.1998.
[385] Kolars, John, (1986), "The Hydro-Imperative of Turkey's Search For Energy", *The Middle East Journal*, C. 40, S. 1, s. 66
[386] Hirsch, A.M., (1956), "From the Indus to Jordan, Characteristics of Middle East International River Disputes", *Political Science Quarterly*, C. LXXI, S.2, (June), s. 215.
Schulz, M. (1992), (a.g.e.), s. 93.

Buradan hareketle, Suriye'nin Türkiye ile arasında halen bir sorun olarak gördüğü bu konunun, Ankara'daki siyasetçiler gündem dışında tutma gayretlerine rağmen iki ülke arasında güvene dayalı bir ilişki yapısının kurulabilmesine engel olduğu söylenebilir. 1968 yılında Türk Dış İşleri Bakanlığı görevini ifa eden İhsan Sabri Çağlayangil'in şu ifadeleri bu nokta bakımından oldukça aydınlatıcıdır;

> "*Türkiye, Suriye ile ilişkilerini geliştirmek istedikçe Suriye, Hatay sorununu siyasi gayeler için kullanmaya devam etmiştir*" [387].

Türkiye'yi ziyaret eden ilk Suriye Devlet Başkanı olarak Beşar Esad 2004 yılında Ankara'ya gelişinde basına verdiği demeçte, her iki ülke arasında ilişkilerin normalleşmesine ve yeni işbirliği alanları oluşturulabilmesine rağmen, Hatay'ın ilhakı konusunun kendileri tarafından kabul edildiği açıklamasını yapamamıştır. Ancak "*iki ülke arasındaki güven ikliminin güçlenmesi durumunda bu ve başka sorunların daha kolay çözüleceğini*" söylemekle yetinmek durumunda kalmıştır[388].

5.2.3. Doğu-Batı Karşılaşması Bağlamında Türkiye'nin İmaj Sorunu

II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlayan Doğu ve Batı Blokları arasındaki kadim rekabette, ilk sürtüşme alanı, Sovyetlerin Polonya'dan başlayan, Doğu Almanya, Macaristan ve Romanya üzerinden geçen ve Bulgaristan'a kadar uzanan bir hat üzerinde etki alanını genişletmesi neticesinde, Avrupa arenası olmuştur. İlgili rekabetin hemen başlarında, karşısına Boğazlar ve Doğu vilayetlerine ilişkin yeni taleplerle çıkan Sovyetler Birliği'nin artan tehdidinden çekinen Türkiye, Batı ile yakınlaşma arayışına girmek zorunda kalmıştır[389]. Yine bu sırada Sovyet etki alanının Ortadoğu'da bağımsızlığını yeni kazanan devletlere doğru genişlemesi, Türkiye-Suriye hudut bölgesini, iki Blok'un yeni karşılaşma alanlarından biri konumuna getirmiştir[390].

---

[387]Middle East Record, (1968), C. 4, s. 197.
[388] Nureddin, Muhammed," Ortadoğu'ya Yeni Temel Atıldı", *Radikal*, 22.01.2004
[389] Robins, Phillips., (1991), (a.g.e.), s. 41.
Kushner, D., (1986), (a.g.e.), s. 27)
[390] Picard, E., (1989), "The Present Situation in Syria and Turco-Syrian Relations", Manisalı, Erol., *Turkey's Place In the Middle East*, İstanbul, Middle East Business and Banking Publications, s. 33.

Türkiye'nin günümüze kadar ulaşan Batı serüveninin başlangıcı ile Soğuk Savaş'ta ilk dönem Ortadoğu siyasetini kısaca özetleyen bu satırların detaylarına ve Suriye-Irak ile olan ilişkilerine etkisine gelince, iki temel olgunun öne çıktığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın ardından "*muasır medeniyetler*" tanımının muhatabı olarak kabul edilen Avrupa ülkeleri ve ABD ile yakın ilişkiler kurmaya başlaması ve bu ilişkilerin NATO üyeliği ile birlikte ittifaka dönüşmesidir. Diğeri de, bağımsızlık mücadelesini Batı sömürgeciliğine karşı henüz sonuçlandırmış birçok Ortadoğu devletinin, Doğu-Batı blokları arasındaki rekabette, Sovyetlerin yanında yer alma tercihinde bulunmalarıdır.

Buradan hareketle, Soğuk Savaş'ın etkilerini hissettirmeye başladığı ilk yıllarda Türkiye, yeni bir tehdidin yalnızca Doğu'dan değil, bağımsızlıklarını henüz elde etmiş ve kolayca Sovyet etki alanına girebileceğini düşündüğü devletlerin bulunduğu Anadolu'nun Güney Doğusu'ndan da kaynaklandığı belirlemesini yapmıştır[391]. Bu tehdit algılamasının bir sonucu olarak da, Türk Dış Politikası'nın esas hedefleri arasına, Arap ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi, böylece dünyayı saran ve kaçınılmaz olduğu hissedilen kamplaşmada, bu ülkelerin kendisi gibi Batı'nın yanında yer almasını sağlama siyaseti dâhil edilmiştir[392].

Yine bu dönemde Türk Dış Politikası Batı'nın çıkarları ile özdeş görülmeye başlanmış, bu da Ortadoğu'daki değişimlerin Soğuk Savaş mantığı içinde ve Batı'nın bakış açısıyla değerlendirilmesine neden olmuştur. Böylece Ortadoğu'daki gelişmelerle daha önce olmadığı kadar yakından ilgilenilmiş, Batının bölgedeki "*temsilcisi*" gibi hareket edilerek aktif bir siyaset izlenmeye başlanmıştır. Bu siyasetin esas hedeflerinden biri de, yeni bağımsız olmuş Arap ülkelerine liderlik ederek, onları Batı'nın çıkarları doğrultusunda kurulan Bağdat Paktı gibi Doğu Blok'u karşıtı bölgesel örgütler etrafında bir araya getirmek olmuştur[393].

Kurtuluş Savaşı sonrası Türk Dış politikasının, bu yeniden şekillendirilmesi sürecinde yeterince hesaba katılmayan bir gerçek ise, başta Suriye olmak üzere

---

[391] Sever, Ayşegül, (1997), Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu (1945-1958), İstanbul, Boyut Yayınları, s. 184.
[392] Bağcı, Hüseyin, (2007), *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara, ODTÜ Yayınları, ss. 44-49.
[393] Bostancıoğlu, B. (1999), *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara: İmge Yayınevi, s. 334.

Ortadoğu ülkelerinin Batı algısının; bağımsızlık sözü veren, ancak sömürme hisleri ağır bastığı için bu sözde durmayan, Arapların arasına İsrail'i bir sorun adası olarak yerleştiren güç olarak şekillendiğidir[394]. Dolayısıyla bu ülkelere göre asıl tehdit Batı Emperyalizmine karşı duran görüntüsü ile Sovyetler Birliği değil, Arap antipatisinin odağındaki Batı'nın kendisi ve onunla ilintili her türlü devlet ya da girişim olmuştur[395].

Her iki algı kadar, bu algılar çerçevesinde yürütülen dış politika da, Türkiye ile güneydeki komşuları arasındaki ilişkilerin gergin ve kopuk kopuk gelişmesine neden olmuştur. En başta Türkiye, kendisi gibi bağımsızlık mücadelesi veren Araplara beklenen desteği vermemiş, aksine Arap Milleti'ni bölen ve birbirinden ayrı devletçikler halinde örgütleyen Batı'nın yanında yer almıştır. Yine Türkiye, Bağdat Paktı gibi Batı'nın çıkarlarına hizmet eden bir yapının içinde etkin bir rol üstlenerek, Arap ülkelerinin ayrışmasına katkıda bulunmuştur. Arapların gözüyle, İsrail'i neredeyse hemen tanıyan, 1956 Süveyş Krizi ve bu krizi bahane eden İsrail'in Mısır'a saldırısı karsısında pasif davranan, 1958'de ABD'nin Lübnan'a asker çıkarması için İncirlik Hava Üssü'nü kullandıran, aynı kriz sırasında BM ve Üçüncü Dünya ülkelerine katılıp ABD müdahalesini kınamak yerine, Suriye sınırına askeri yığınak yapan ülke de Türkiye'dir.

Türkiye'nin Batı-odaklı Ortadoğu siyaseti, 18 Aralık 1965 yılında BM Genel Kurulu'nun Kıbrıs konusunda yaptığı oylamada yalnız kalmasının ardından başarısız addedilmesiyle değişime uğrasa da, Arap ülkeleri nezdinde kazandığı imaj uzunca bir süre olumsuz niteliğini korumuştur[396]. Bu imaj ise daha çok "*Batı'nın ajanı, Batı emperyalizminin Ortadoğu'daki uzantısı veya jandarması"* şeklinde biçimlenmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'yu ancak ve ancak Batılı çıkarlar ya da değerler penceresinden görebildiği yerleşik bir algıya dönüşmeye başlayınca, çoğu zaman Arapların hassasiyetleri ile önceliklerinden kopuk aktif Ortadoğu siyaseti de, endişeyle karşılanır olmuştur[397].

---

[394] Marr, P., (1985), The Modern History of Iraq, Boulder, Westview Press, s. 116.
Robins, Phillips., (1991), (a.g.e.), s. 49.
[395] Mughisuddin, O.A., (1993), (a.g.e.), s. 154.
[396] Armaoğlu, Fahir, (2010), (a.g.e.), s. 846.
[397] Robins, Phillips., (1991), (a.g.e.), s. 67.

Kültürel ve dini değerler başta olmak üzere uzun yıllar Araplarla çok şeyi paylaşan bir milletin Arap çıkarları aleyhine bunca olumsuz davranış sergilemesi, Türkiye'nin Suriye ve Irak da dâhil olmak üzere Arap ülkelerine yönelik hemen hemen her türlü girişiminin ardında, bir Batı bağlantısı arama eğilimini ortaya çıkarmıştır. Bu eğilimin izale edilebilmesi, Türkiye'nin özellikle 1963 yılı ile birlikte solcu Baas rejimlerinin kontrolü altına giren Suriye ve Irak sınırına, güvenlik ve bölge huzuru gerekçesiyle asker yığması ve böylece her iki ülkenin iç işlerine müdahale edilebileceğini göstermesi ile iyice güçleşmiştir[398]. Bu durum, Johnson mektubunun neden olduğu sarsıntı ile birlikte NATO ve Batı bağlantısının olabildiğince geri plana itildiği, Ortadoğu'ya yönelik daha dikkatli bir dış politika yapım sürecinin başlatıldığı ilerleyen dönemlerde de değişmemiştir[399]. Böylece, Arapların Batı'ya karşı duydukları kırgınlık ve hoşnutsuzluktan Türkiye de payını almaya devam etmiştir[400].

Türkiye'nin Batı'dan ayrı bir kimlik olarak Arap toplumları tarafından "güvenilir" devletler içerisinde değerlendirilmesi, ancak II. Körfez Savaşı sırasında, beklentilerin aksine Irak'a müdahaleye izin veren 1 Mart 2003 tarihli tezkerenin, TBMM'de reddi ile mümkün olabilmiştir. Yine aşağıda da değinileceği gibi, bu kapsamda Başbakan Erdoğan'ın Davos toplantıları sırasında 29 Ocak 2009'da İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e "One Minute" çıkışı da Türkiye hakkındaki algının değişmesine yardımcı olmuştur[401].

---

[398] Karpat, K.H. at all, (1975), *Turkey's Foreign Policy in Transition: 1950-1974*, Leiden, EJ Brill, s. 120.

[399] Bu mektup özü itibarıyla Kıbrıs'a herhangi bir Türk müdahalesinin olası bir Sovyet tepkisi (Türkiye'ye saldırısı) ile karşılaşması durumunda, NATO'nun ortak savunma ilkesinin otomatik olarak işletilemeyebileceğini haber vermiştir. Sovyetlere kaşı Batı'ya her zaman güvenilemeyeceğini gösteren bir unsur olarak bu mektup, Doğu ile Batı arasında daha dengeli bir Türk dış politikası belirlemesi yapmaya neden olmuştur.
Zurcher, E.J., (1993), (a.g.e.), ss. 247-248.

[400] Robins, P., Turkey and the Middle East, op., cit., p 49.
Kushner, D., (1986), (a.g.e.), s. 89.

[401] 2002 yılında Arap ülkelerinde yapılan bir araştırmada, en nefret edilen ülkeler sıralamasında Türkiye, İsrail'den sonra ikinci geliyordu. O kadar ki, Türkiye'nin Arap dünyasındaki imajı ABD'den bile kötüydü.
Özsoy, Osman, "Arap Dünyasında Türk İmajı; Nereden Nereye", Yenişafak, 15.09.2011.

5.2.4. Arap-İsrail Çatışmasında Türkiye'nin Tutumu

Cumhuriyetin ilanını takip eden süreçte, Türkiye'nin Ortadoğu siyasetinin esas olarak üç farklı, ancak çoğu zaman birbirini etkileyen unsurun bileşkeni olarak belirlendiğini söylemek mümkündür. Bu unsurlardan ilki Ortadoğu'nun karmaşık ilişkiler yapısına bulaşmama ilkesini de içine alan, Türk dış politikası yapım sürecine ait esaslar, bir diğeri içinde bulunulan tarihsel döneme ilişkin uluslararası sistem dengeleri ve son olarak da Batı ile yürütülen ilişkilerin genel seyri olmuştur. 2. Dünya Savaşı'nın ardından İsrail Devleti'nin kurulması ile başlayan Arap-İsrail çatışmalarında Türkiye'nin tavrının belirlenmesinde de hemen hemen aynı unsurların etkili olduğu görülebilir.

Buradan hareketle, Kasım 1947'de BM Genel Kurulu'nda Filistin'in bölünmesi kararı oylandığı sırada Türkiye, kendine ait self-determinasyon ilkesini destekleme siyaseti uyarınca ret oyu kullanmış, bu da Araplar arasında memnuniyetle karşılanmıştır[402]. Ancak bu kararın neredeyse hemen ardından, Türkiye'nin ABD'yi takiben İsrail'i tanıyan ikinci ülke olması, Arap dünyasında tam bir hayal kırıklığı ile karşılanmış ve o andan itibaren de İsrail ile münasebetler, Türk-Arap ilişkilerini şekillendiren esas konulardan biri konumuna yükselmiştir[403].

Türkiye tanıma kararının gerekçesini, İsrail devletine giden süreçte aleyhte her türlü çabanın harcandığı, ancak kararın kaçınılmazlığı karşısında, artan Sovyet tehdidinin neden olduğu güvenlik ve savunma sorunları dikkate alınarak, en son aşamada böyle bir tercihte bulunulduğu şeklinde açıklamaya çalışsa da, bu açıklama Arapları tatmin etmemiştir. Özellikle de Arap milliyetçileri kararı tepkiyle karşılarken, İsrail'in Türkiye tarafından tanınmasını bir ihanet ve Arap ayaklanmasına bir misilleme olarak yorumlamışlardır. Ortaya çıkan tepkiler üzerine iki ülke arasında siyasal temsilcilerin göreve başlaması konusunda adım atılmış olsa da, Türkiye belirli bir

---

402 Mughisuddin, O.A., (1993), (a.g.e.), s. 165.

403 Bengio, Ofra ve Gencer Özcan, (2000). (a.g.e.), s. 57.

Gruen, G.E., (1990), "Turkey's Relations With Israel and its Arab Neighbours: The Impact of Basic Interests and Changing Circumstances", Simon, R.S. (Der.), *The Middle East And North Africa: Essays In Honour of J.C. Hurewitz,* Middle East Institute, Columbia University Press, s.354.

süre İsrail ile olan ilişkileri olabildiğince düşük profilde tutmaya gayret etmiştir[404]. Türkiye'nin İsrail ile arasına bir mesafe koyma gerekçelerinden bir diğeri de, 1949 yılına kadar ilgili ülkenin siyasetinde etkinliği olan partilerin sol eğilimli olmaları ve bunun o ülkenin hala Sovyet yanlısı bir çizgiye kayabileceği ihtimaline işaret etmesidir.[405]

Yine de hem İsrail'in tanınmasına gerekçe oluşturan, hem de Batı eksenli dış politika izleme tercihinin arkasındaki Sovyet tehdidi, Türkiye'nin Ortadoğu siyaseti kadar Arap-İsrail çatışmasındaki pozisyonunu da belirlemiş, gelişmeler olabildiğince dışarıdan izlenirken ne İsrail, ne de Arap yanlısı bir tavır içinde bulunulmamaya gayret edilmiştir. Türkiye taraflar arasında dengeli bir siyaset izleme konumunu Arapların kendisi hakkında Batı, özellikle de ABD tercihleri doğrultusunda hareket ediyor algısına rağmen, 1960'lı yıllara kadar korumuştur[406].

Ancak, Küba Füze Krizi sırasında Türkiye'de konuşlandırılan Jüpiter füzelerinin, Sovyetler ile ABD arasında yapılan pazarlık neticesinde Ankara'ya haber bile verilmeden sökülmesi, Türkiye'nin Kıbrıs sorununda BM'de yalnız kalması ve ardından gelen Johnson mektubu, ne genel anlamda Batı'ya, ne de Nato içerisindeki müttefik ABD'ye güvenilemeyeceği hissini ortaya çıkarmıştır. Bu da Türk Dış Politikası'nın sorgulanması ve yeniden şekillendirilmesi sürecini başlatmış, böylece Arap-İsrail çatışmasında, daha çok Arapları memnun edecek şekilde hareket edilmesi kararının alınmasına neden olmuştur[407]. Böylece, daha 1967 Arap-İsrail çatışmaları ortaya çıkmadan önce, dönemin Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Arap devletlerinin Ankara'daki büyükelçilerini bir araya getiren toplantıya ev sahipliği yaparak, ülkesinin Araplara karşı hasmane bir tutum içinde olmayacağını açıklamıştır. Aynı toplantıda Türkiye'deki Nato üslerinin Araplar aleyhine müdahale

---

[404] Dursunoğlu, Alptekin, (2000), *Stratejik İttifak. Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öykusü*, İstanbul, Anka Yayınları, ss. 32-33.
[405]Zurcher, E.J., Turkey: A Modern History, p. 247.
[406] Robins, P, Turkey and the Middle East, op., cit., p. 77.
[407] Kirişçi, Kemal, (2002), "Türkiye ve Müslüman Orta Doğu", Makovsky, Alan ve Sayan, Sabri (Der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası ve Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul, Alfa Yayınları, s.54.
Karpat, K.H. at all, (1975), (a.g.e.), ss. 124-125.

için kullandırılmayacağı ve güneyde Suriye ile Irak sınırına asker yerleştirilmeyeceği konularında da güvence verilmiştir[408].

Türkiye 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında da başta Suriye olmak üzere, savaştan etkilenen Arap devletlerindeki sivillere yönelik yiyecek, giyecek ve ilaç yardımında bulunmuştur. Savaş ertesinde de İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesinin Ortadoğu'da Arapların da çıkarlarını gözeten bir barışın tesisi için elzem olduğu vurgulanmış, güç kullanarak toprak kazanımının kabul edilemeyeceği ısrarla dile getirilmiştir[409]. Ayrıca, BM'de devam eden müzakere ve çalışmalarda Araplara yakın bir tavır benimsenmiş, Arap ülkelerinin lehine olan karar tasarılarına onay verilmiştir[410].

Aynı tavır, Ekim 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında da sürdürülmüştür. Böylece savaş sırasında Türkiye topraklarındaki askeri tesislerin İsrail'e silah ve mühimmat sevki için kullanılmasına izin verilmemiş, tam tersine Montrö Antlaşması daha esnek bir yoruma konu edilerek, Sovyetler tarafından boğazlar üzerinden Araplara yardım gönderilmesine açık kapı bırakılmıştır. Suriye sınırında askeri harekât hazırlıklarına son verildiği açıklaması yapılarak da, bir şekilde İsrail'le yaşanan çatışma sırasında, askeri birliklerin Türkiye'ye kaydırılarak bölünmesine gerek olmadığı mesajı verilmiştir. Türkiye'nin Arap yanlısı bu yeni tutumu da dikkatlerden kaçmamış, Suriye Dış İşleri Bakanı İbrahim Mahsus yaptığı bir açıklamayla Türkiye'ye duyulan minnettarlığı şu sözlerle ifade etmiştir;

> "*Türkiye'nin yakın zamandaki çatışma sırasında hem BM'de, hem de bölgede Arapları desteklemesi Suriye halkı arasında şükran ve minnettarlık hislerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye'nin Arapların haklı davalarına desteğini sürdürmesi, geçmiş döneme ait mütecaviz siyasetin izlerini ortadan kaldırmaya ve böylece iki ülke arasında dostane ve iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesine yardımcı olacaktır*" [411].

---

408 Middle East Record, (1967), C. 1, s. 152.
409 Kushner, D., (1986), (a.g.e.), ss. 87-88.
410 Sayari, Sabri, (1997), "Turkey and the Middle East in the 1990s", *Journal of Palestine Studies*, C. 26, S. 3. (Spring), s. 47.
411 P Gencer Özcan, (2005), "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm, Güvenliğin Ötesi", TESEV: Dış Politika Analiz Serisi 1, (Kasım), ss. 24-27.

Savaş sonrası döneme gelince, Türkiye barışın 242 sayılı BM kararına uygun olarak tesis edilebileceği, İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi gerektiği ve Ortadoğu'da krizin ancak Filistin halkının meşru haklarının tanınması ile aşılabileceği görüşünü farklı platformlarda dile getirmiştir[412]. Ancak, tüm bu çabalara rağmen, Suriye de dâhil olmak üzere Arapların Kıbrıs konusunda Yunanistan'ı desteklemeleri, Türkiye'de hayal kırıklığına neden olmuş, buradan dış politikada bir tavır değişikliğine gidilmesi gerektiği sonucu çıkartılırken, 1973 Savaşı'nın hemen ardından patlak veren petrol ambargosu böyle bir değişikliğin önüne geçmiştir. Zira ambargo ile hızla artan ham petrol fiyatları, Türkiye'yi petrol ithalatından doğan faturayı ödeyemez bir konuma getirmiş, ardından Arap ülkelerine ihracatın arttırılması gerektiği düşüncesi, bu ülkelerle ilişkilerin bozulmaması, dolayısıyla İsrail'le bir yakınlaşma aranmaması anlamında yorumlanmıştır[413]. Öyle ki İslam Konferansı Örgütü'nün 12–15 Mayıs 1976 tarihinde İstanbul'da düzenlenen konferansında Başbakan Demirel bir konuşma yaparak Filistin konusunda Araplarla ortak hareket edileceğini açıkça ifade etmiştir.

Araplarla ülkeleri ile ilişkileri geliştirme ve yeni işbirliği alanları oluşturma çabaları, Türkiye'nin Ortadoğu'nun bir parçası olduğuna ve bu bölgede daha etkin bir rol oynaması gerektiğine inanan Turgut Özal'ın, 12 Eylül darbesinin ardından oldukça büyük bir halk desteğiyle iktidara gelmesi ile birlikte 1980'li yıllarda ivme kazanmıştır[414]. Arap ülkeleri ile iyi ilişkiler adına, Filistin davasında Arap yanlısı bir siyaset izlendiğinin en bariz örneği de, Filistin Kurtuluş Örgütü'ne Ankara'da büro açmasına izin verilmesi olmuştur[415]. Yine, aynı dönemde İsrail ile ilişkilerin düşük seviyede tutulması tavrı devam ettirilmiş, İsrail Millet Meclisi Knesset'te çıkartılan bir kanunla, Kudüs'ün İsrail'in değişmez başkenti olduğu ilan edilmesi ile birlikte, 26 Kasım 1980'de alınan bir kararla bu ülke ile olan diplomatik ilişkiler ikinci kâtip seviyesine indirilmiştir[416].

---

412 Pulse, Ankara, 11.12.1973

413 Jung, Dietrich (2005), "Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities", *Mediterranean Politics*, C. 10, S. 1, s. 9.

414 Kirişçi, Kemal, (2002), "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", Rubin, Barry ve Kirişçi, Kemal (Der.), Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s.162.

415 Aras, Bülent, (1997), *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları, s.134.

416 Foreign Broadcasting Information Service (FBIS), VII. 29 August 1980.

1990'ların başına gelindiğinde, Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye'yi içinde bulunduğu coğrafyada yeni bir rol ve müttefik arayışı içerisine sokmuş, bu da İsrail ile ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi için önemli bir gerekçe oluşturmuştur. Yine 1991 yılında Arap-İsrail barış sürecinin başlaması, ardından Eylül 1993'te "Filistin Özerklik İlkeleri Deklarasyonu"nun imzalanması, Türkiye'nin Filistin davasını desteklerken İsrail'le de yakın ilişkiler kurabilmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır[417]. Netice olarak önce diplomatik ilişkiler Aralık 1991'de büyükelçilik seviyesine yükseltilmiş, başta serbest ticaret, kültür, turizm olmak üzere çok geniş bir alanda işbirliği çabaları ivme kazanmıştır[418]. İki ülke arasındaki ticaret hacminin 1992 ile 1994 yılları arasında %156 oranında artış göstermesi, yakalanılan ivmenin boyutunu temsil etmesi bakımından yeterli olacaktır[419]. Yine 1993 yılı ile Türkiye-İsrail arasında Dış işleri Bakanları düzeyinde başlatılan temaslar zaman içerisinde Başbakanlar ve Cumhurbaşkanları seviyesine yükseltilerek, 23 Şubat 1996 tarihinde Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması'nın (AEİA) imzalanma sürecine girilmiştir.[420]

Esas olarak, askeri eğitim alanında Türkiye ile İsrail'in işbirliği yapmasını ve yine bu alanda iki ülkenin karşılıklı bilgi ve tecrübe değişimini düzenleyen AEİA'nın bir şekilde uluslararası kamuoyunun gündemine gelmesi, başta Suriye ve Irak olmak üzere neredeyse tüm Arap devletleri ile olan ilişkileri derinden etkilemiştir[421]. Antlaşmanın Türkiye'nin güney komşularını asıl ilgilendiren kısmı, iki ülkenin bazı askeri tesislerini birbirlerinin eğitim amaçlı kullanımına sunma ve ortak hava eğitim faaliyetleri icra etme kararı almalarıdır[422]. Bu kararı İsrail'in Türk topraklarını kendilerine yönelebilecek bir saldırı ya da istihbarat toplama amacıyla kullanılabileceği şeklinde okuyan Suriye ve Irak, antlaşmaya sert tepki

---

417 Tuncer, Nil, (2007), "Süleyman Demirel", Demir, Faik, A. (Der.), *Türk Dış Politikasında Liderler*, İstanbul, Bağlam Yayınları, s.140.

418 Yavuz, M. H., (1997), "Turkish-Israeli Relations through the Lens of the Turkish Identity Debate", *Journal of Palestine Studies*, (Autumn), S. 28.

419 Altunışık, Meliha, (2000), "Turkish-Israeli Rapprochement in the Post-Cold War Era", *Middle Eastern Studies*, C. 36, S. 2, ss. 59-73.

420 Gencer Özcan, (2005), (a.g.e.), ss. 49-50.

421 Verilen bilgiler 1996 yılında dönemin Milli Savunma Bakanı Oltan Sungurlu'nun TBMM'ne sunulan bir soruyu yanıtlarken yaptığı açıklamaya dayanmaktadır.
Güner, Ahmet, (1996), "Türk-İsrail Anlaşmasının Bilinmeyenleri," *Aksiyon*, (18-24 Mayıs), s.76.

422 Balci, K., Turkey Opens Up To Israeli Warships After Combat Jets, Turkish Daily News, 12 April 1996.

göstermişlerdir[423]. Öyle ki Suriye Devlet Başkan Yardımcısı Abd al-Halim Khaddam Türk-İsrail ilişkilerindeki yeni durum kendine sorulduğunda, bunun "*1948'den itibaren Araplara yönelmiş en büyük tehdit*" olduğu yorumunda bulunmuştur[424].

İki ülke arasında 1990'ların başından itibaren sürekli bir gelişme eğilimi gösteren ve neredeyse bir ittifak düzeyine yükselen ilişkiler, on yıllık bir sürenin ardından ters yönlü bir sürece girmiştir. İlk olarak 2000 yılında Camp David'de süregelen İsrail-Filistin barış görüşmeleri kesintiye uğramış, bunu ikinci intifada hareketinin başlaması takip etmiş, Türkiye'nin arabuluculuğu ile yürütülen görüşmelerde İsrail'in barış konusunda samimi olmadığına dair çıkan şüpheler henüz gündemde iken, Lübnan ve Gazze İsrail tarafından bombalanmıştır. Tüm bu olaylar neticesinde Türkiye Başbakanı Tayyip Erdoğan'ın Davos'da "One Minute" çıkışı ilişkilerde kopma noktasına gelindiği görüşüne neden olurken, Mavi Marmara baskını ile Türk vatandaşlarının uluslararası sularda öldürülmeleri bardağı taşıran son damla olmuştur[425].

Türkiye Soğuk Savaş döneminde hem Arap ülkeleri, hem de İsrail ile ilişkilerinde idealden uzak olsa da, belirli bir seviyenin altına gerilemeyen bir denge kurabilmişse de bu dengenin 2000'li yıllardan itibaren yavaş yavaş ortadan kalktığı söylenebilir. Yani 1990'larla birlikte İsrail ile ilişkiler yakınlaşma sürecine girerken nasıl ki Araplarla ilişkilerde bozulma eğiliminde olmuşsa, bu durum 2000'lerden itibaren tersine dönmüş Araplarla yakalanan yakınlaşma, İsrail ile ilişkilerin soğuması ile üst üste gelmiştir. İki eğilim arasında herhangi bir bağlantı olmasa da bu durumun ne Arapları, ne de İsrail'i şaşırtmış olmayacağını söylemek mümkündür.

5.2.5. Rejim Karşıtı Grupların Desteklenmesi ve Terör Sorunu Bağlamında Türkiye-Suriye-Irak İlişkileri

Yüzyıllarca aynı coğrafyada birlikte yaşayan, hatta belirli bir sürecin sonunda ortaya çıkan kültürel ve dini benzeşme ile birlikte iç içe geçen Türkler ve Araplar arasına

423 Feuilherade, Peter, (1996), "Arabs Slam New Israel-Turkey Accords", *The Middle East Quarterly*, (June), s. 29.
424 Bengio, Ofra ve Gencer Özcan, (2000), (a.g.e.), s. 138.
425 Aytürk, İlker, (2011), "The Coming of an Ice Age: Turkish–Israeli Relations since 2002", Turkish Studies, C. 12, S. 4, ss. 675-687.

Lozan Antlaşması ile siyasi çizgiler çekilmesi, her iki milletten bazı insan gruplarının karşılıklı olarak asli unsuru olmadıkları devlet sınırları içerisinde kalmalarına neden olmuştur. Aynı nedenle Kürtler ve Ermeniler gibi farklı etnik ve dini kimliğe sahip olan gruplar da, kendilerini yeni kurulan devlet yapıları arasında serpiştirilmiş olarak bulmuşlardır. Avrupa coğrafyasının aksine, bölge devletlerinin tam anlamıyla Türk ya da Arap, Şii ya da Sünni bir yapı sergilememeleri ise, hukuki değil, demografik anlamda azınlık konumunda bulunan insan gruplarını zaman zaman devletler arası ilişkileri etkileyen bir unsur haline getirebilmiştir[426].

5.2.5.1. Türkiye-Suriye

Türkiye ile Suriye arasında 1960'ların başına dek demografik azınlıklar nedeniyle yaşanan tek sıkıntı, sınırın öbür tarafında kalan Türkmenler veya Arapların sahip oldukları mülkiyet hakları konusu olmuştur. Lozan Antlaşması ve Hatay'ın ilhakı ile azınlık durumuna düşen bu gruplar, vatandaşı oldukları devletler tarafından zaman zaman karşı tarafın desteği veya kışkırtması ile siyasi emeller için kullanabilecek bir araç olarak algılanabilmişlerdir[427].

Ancak, 1960'lı yıllara gelindiğinde bu beklentilerin aksi bir durum ile karşı karşıya kalınmış, Türkiye'de anarşik olaylara neden olan radikal solcu grupların, Ürdün'de bulunan Filistin kampları ile Suriye ve Lübnan'da eğitim aldıkları, yine bu gruplara Şam yönetimi başta olmak üzere Arap devletlerinden silah ve mühimmat desteği verildiği ortaya çıkmıştır[428]. Bunun üzerine Türkiye çoğu zaman parmakla işaret edip açık açık adını zikretmek haricinde, ülkeden kaçan gruplara sığınma ve koruma sağlayan devletleri uyarmıştır. Ürdün'de bulunan Filistin kamplarının kapatılmasından sonraki süreçte de bu uyarılar doğrudan Lübnan ve Suriye üzerinde yoğunlaştırılmıştır[429].

---

[426] Bu çalışmada azınlık kavramı, hukuki değil, demografik anlamda insan gruplarını tarif etmek için kullanılmıştır.
[427] Kushner, D., (1986), (a.g.e.), s. 94.
[428] (a.g.e.), s. 30.
[429]1971 yılında İsrail Konsolosu Ephraim Elrom İstanbul'da düzenlenen bir saldırı sonucu hayatını kaybedince, dönemin Başbakanı Nihat Erim, saldırı ile Arap ülkeleri arasında doğrudan bağlantı kurulmasına izin veren açık bir delil olmamasına rağmen, saldırganların Suriye'de Fatah örgütünce eğitildiklerinin bilindiğini açıklamıştır.
Pulse, Ankara, 11.12.1973.

1974'ten itibaren yabancı ülkelerde bulunan Türk diplomatlara yönelik saldırı eylemleri başlatan Ermeni terör gruplarının, Suriye ile bu ülke tarafından kontrol edilen Lübnan topraklarından Türkiye'ye sızma girişimlerine göz yumulduğu iddiası, Türkiye tarafından gündeme getirilmeye başlanmıştır[430]. 1982 Haziranında Lübnan'ı işgal eden İsrail'in Beyrut Ermeni karargâhında ele geçirilen ermeni terörizmine ait bazı belgeleri Türkiye'ye vermesi ile de bu durum ispatlanmıştır[431]. Ancak, Suriye yönetimi Türkiye'nin iddialarını kesin ifadelerle reddetmeye devam etmiş, bu da dönemin Dış İşleri Bakanı İlter Türkmen'i 1983 yılında; "*Suriye her zaman söz veriyor, ancak eldeki deliller farklı bir tablo ortaya koyuyor.*" şeklinde bir açıklama yapmaya sevk etmiştir[432].

12 Eylül 1980 darbesinin ardından rejim karşıtı grupların Türkiye'den kaçışları sırasında Suriye ile Lübnan'ı da içine alan coğrafyayı kullanmaları, bu tarihlerde iki ülke arasındaki ilişkilerin iyice gerilmesine neden olmuştur. Darbe öncesinde Türkiye'de silahlı eylemlere karıştıkları tespit edilen kişilerin, Suriye ile 1980 yılında imzalanan Suçluların İadesi Antlaşması kapsamında geri verilmesi istenince, Şam yönetimi, ilgili antlaşma hükümlerinin siyasi sığınmacıları sınır dışı etme zorunluluğu getirmediğini, iadesi istenen kişilerin pek çoğunun da bu sınıfta değerlendirilebileceğini iddia etmiştir[433]. Yine bu dönemde Türkiye, Şam yönetimi tarafından Suriye'de terörist eylemler düzenleyen Müslüman Kardeşler örgütüne destek vermekle itham edilmiş, ancak bu iddialar Cumhurbaşkanı seviyesinde reddedilmiştir[434].

Radikal solcu örgüt üyesi birçok kişinin belirli bir süre sonra Avrupa'ya gitmeleri, ASALA'nın da faaliyetlerini siyasi platformlarda sürdürme kararı almasının ardından, sahneye, Suriye'deki Asad rejiminin kendisinden daha güçlü devletler ile siyasi mücadele yürütürken, rejim karşıtı örgütleri destekleme alışkanlığına uygun

---

[430] Zurcher, E.J., Turkey: A Modern History, op., cit., p. 291.
Suriye'nin KGB ajanları vasıtasıyla Ermeni teröristleri nasıl desteklediği için bakınız;
Tercüman, 15.05.1983.
[431] Armaoğlu, Fahir, (2010), (a.g.e.).
[432] Hürriyet, 25.08.1983.
[433] Bölükbaşı, S., (1992), *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, Ankara, Dış Politika Enstitüsü, , p. 57.
[434] Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren Türkiye'nin ifade edilen türde mesajını Mart 1986'da Ankara'yı ziyaret eden Suriye Başbakanı Kassem'e şahsen iletmiştir.
Soysal, İsmail, (1993), Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz, İstanbul, Eren Yayıncılık, s.40.

bir yapı sergileyen PKK çıkmıştır[435]. Aslen 1978 yılında Diyarbakır'da kurulan bu örgütün lider grupları 12 Eylül İhtilali'ni takiben diğer solcu örgütler gibi Suriye'ye sığınmış, 1984'ten itibaren de terör eylemlerine başlayarak, neredeyse 40 yılı aşkın bir süreçte Türkiye için bir rejim, zaman zaman ulusal güvenlik ve de uluslararası ilişkiler sorunu haline gelmiştir[436]. Suriye'nin PKK eylemlerini desteklemesi, lider kadroları da dâhil olmak üzere örgüte koruma sağlaması, iki ülke arasındaki ilişkilerin 1998'de imzalanan Adana Antlaşması'na kadar sürekli bir gerginlik ve psikolojik çatışma içerisinde gelişmesine neden olmuştur.

Her ne kadar PKK varlık nedenini "Bağımsız, Birleşik ve Demokratik Kürdistan'ın kurulması"[437] olarak ilan etmiş olsa da, dar anlamda PKK, daha geniş kapsamda Kürt sorunu Mesut Yeğen'in ifadesiyle;

- "Cumhuriyet'e kasteden bir kısım eşkıya ya da teröristin hep hüsranla son bulmuş kalkışmaları",
- "Kürtlerin yenilgilerle dolu direniş tarihleri",
- "19. yüzyılın son çeyreğinden, 21. yüzyılın eşiğine miras kalmış bir ulusal sorun",
- "Osmanlı geçmişinden bugüne sarkmış toplumsal kalıntılara dair bir sorun"
- "Kültürel haklar sorunu",
- "Bölgesel eşitsizlik sorunu", şeklinde tarif edilebilecek çok farklı açılardan irdelenebilir[438].

Ancak bu çalışmanın esas hedefi başlı başına Kürt sorununu değişik yönleriyle ele almak olmadığı için, burada ancak kısaca PKK terörünün tarihsel süreç içerisinde Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkileri nasıl etkilediği konusu üzerinde durulacaktır.

---

[435] Başar, Cem, (1996), *Terör Dosyası ve Suriye*, Lefkoşa, Uluslararası Araştırmalar Merkezi Yayınları, s. 3.

[436] 1979 Eylül'ünde PKK Lideri Abdullah Öcalan, Suriye'de bulunan Sovyet gizli servisi KGB görevlisi Yevgeny Primakov'un yardımı ile 250 kadar örgüt mensubunu gerilla savaşı konusunda eğitilmesi için FKÖ kamplarına götürmüştür.
Özdağ, Ümit, (2007), *Türk Ordusunun PKK Operasyonları*, İstanbul, Pegasus Yayınları, s.38.

[437] Ankara DGM.C.Başsavcılığı'nın 26.04.1999 gün ve 1997/514 Hz., 1999/98 Es., 1999/78 nolu iddianamesi.
(http://tr.wikisource.org/wiki/%C3%96calan_Davas%C4%B1_Gerek%C3%A7eli_Karar%C4%B1), (Erişim Tarihi:11.12.2011).

[438] Yeğen, Mesut, (1999), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Bu kısa hatırlatmanın ardından tarihsel sürece geri dönülecek olunursa, Suriye'de ve yine bu ülkenin kontrolü altındaki Bekaa vadisinde yerleşimine izin verilen, her türlü silah, mühimmat ve istihbarat desteği sağlanan PKK, kontrolü oldukça zor Türkiye-Suriye sınırından sızarak, terör eylemlerini 1980'li yıllar boyunca sürekli olarak arttırmıştır[439]. Bunun üzerine dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren Hafız Esad'a teröre karşı ortak hareket etme teklifinde bulunmuş, teklifin kabulü ile de 1985 Mart'ında Şam'da "Sınır Güvenliği Protokolü" imzalanmıştır. Ancak uygulama bakımından ilgili protokol sadece kâğıt üzerinde kalmış, Suriye bölücü örgüte verdiği desteği sürdürmüştür[440].

Yine terörle mücadele bakımından, 1985 yılında koruculuk sisteminin oluşturulması, 1987'de Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde olağanüstü hal ilan edilmesi gibi içeride birçok alanda önlemler alınmış, ancak sorunun uluslararası boyutta hal yoluna konulmadan çözülemeyeceği kanaati zamanla Türkiye'yi yönetenler arasında hâkim olmaya başlamıştır[441]. Böylece Turgut Özal 1987 yılında gerçekleşen Suriye ziyareti sırasında terör konusunu resmi gündem maddesi yaparak, "Ekonomik ve Güvenlik İşbirliği Protokolü"nü imzalanmıştır[442]. Bu protokol ile Türkiye Fırat'tan saniyede ortalama 500 m^3 su bırakmayı taahhüt ederken, Suriye de üstü kapalı olarak PKK'nın kendi topraklarında sürdürdüğü eylemleri kısıtlamayı garanti etmiştir[443].

Fakat önceki örneklerinde olduğu gibi, Şam yönetimi bu Protokol'ü de uygulamada dikkate almamış ve bunu 1989 yılında Hafız Esad'ın kardeşi Cemil Esad'ın PKK'ya açıkça destek veren "*bölgede bir Kürt Devletinin kurulması ve bu devletin Güneydoğu Anadolu'yu kapsaması gerektiği*" yönünde yaptığı açıklamayla ortaya koymuştur. Bu açıklama üzerine dönemin Dışişleri Bakanı Abdülkadir Aksu da Suriye ziyaretini iptal etmiştir[444].

---

[439] Ersever, A.C. *Kürtler, PKK ve A. Öcalan*, Ankara, Ocak Yayınları, 1994.
[440] Erciyes, Erdem, (2004), *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 106.
[441] Şehirli, Atila, (2000), *Türkiye'de Bölücü Terör Hareketleri ve Devletin Aldığı Tedbirler*, İstanbul, Burak Yayınevi.
[442] Denk, B. Erdem, "1987 Protokolü", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. XXI, S. 196, ss. 31-33.
[443] "Water", (27 January 1995), (a.g.e.), s. 10.
[444] Erciyes, Erdem, (2004), (a.g.e.), s. 107.

1990 yılında yaşanan 1. Körfez Savaşı ile birlikte Kuzey Irak'ta ortaya çıkan otorite boşluğu, hem PKK faaliyetlerinin, hem de Türkiye'ye geçişlerin bu bölge üzerinde odaklanmasına ve terör eylemlerinin artışına neden olmuştur[445]. Böylece Süleyman Demirel Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğin, sınır güvenliği, Fırat-Dicle su sorunu ve Irak'ın toprak bütünlüğü konularının gündeme geleceği ve ilk kez Başbakanlık düzeyinde gerçekleşecek bir ziyaret için Şam'a gitmiştir[446]. Ziyaret sırasında terör konusunda iki ülke toprakları üzerinde diğerine yönelik eylemlere müsaade edilmemesi kararı alınırken, üstü kapalı olarak Suriye'nin PKK'yı desteklemekten vazgeçmesi halinde gelecekte bir su sorunu ile karşı karşıya kalmayacağı mesajı verilmiştir[447].

Ortaya konan tüm bu çabalara rağmen, Suriye'nin PKK'ya verdiği desteği sürdürmesi, 1990'lardan itibaren Türkiye'nin Şam'a karşı tutumunun sertleşmesine ve Suriye'nin 1996 yılında terörü destekleyen ülkeler listesine aldırılmasına kadar uzanan bir süreci başlatmıştır[448]. Yine 1994 yılına kadar Fırat-Dicle ile PKK konularını ayrı ayrı değerlendirme eğiliminde olan Türkiye, bu tarihten sonra kendisinin su konusundaki işbirliğini Suriye'nin terörle ilgili tavrında olumlu adımlar atmasına bağlamaya başlamıştır[449].

1990'lara özgü diğer bir gelişme de Türkiye ile İsrail arasında üst düzey temaslarla başlayan yakınlaşma çabaları olmuştur. Ortadoğu'da Arap olmayan ve Batı yanlısı iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran birçok neden arasında, PKK'ya verilen destek bakımından Suriye'nin Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetimi ile birlikte hareket eder duruma gelmesi de vardır[450]. Bunu dönemin Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın İsrail'e yaptığı bir ziyaretin hemen ardından 1997 Mayısında düzenlediği bir basın toplantısında; "*terörizme verdiği destek nedeniyle, Ankara ile Tel Aviv'in Suriye'ye*

---

445 Zisser, E., "Turkey and Syria", (1992), *Middle East Contemporary Survey,* C. 16, ss. 740-741.
446 *Tercüman,* 20.01.1993.
447 Demirel aynı mesajda PKK'ya desteğin kesilmesi karşılığında, Türkiye'nin bir ABD-Suriye yakınlaşmasına yardımcı olabileceğini iletmiştir.
Milliyet, 19.01.1993.
448 Özdağ, Ümit, (1999), *Türkiye, Kuzey Irak ve PKK, Bir Gayri Nizami Savaşın Anatomisi*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, s.209.
449 Birand, M., "First PKK, Then Water", *Sabah,* 22 January 1994.
Olson, R., "Turkey, Water, the PKK and the Peace Process, (1996), *Middle East International,* (15 March), s. 19.
450 Soysal, İsmail, (1999), "Türk-Arap İlişkileri 1918-1997", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, s.521.

karşı aynı konumda oldukları" ifadesinden çıkarmak mümkündür[451]. Daha açık bir ifadeyle, Suriye'nin başta su sorunu olmak üzere güvenliğine tehdit olarak algıladığı Türkiye'ye karşı PKK'yı desteklemesi ve bunu Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi'ne yakınlaşarak yapması, Türkiye'yi bölgesel tehdit tanımlamasını ve Suriye-İran yakınlaşmasından çekinen İsrail ile ittifaka varan ilişkiler geliştirerek yeniden yapmaya zorlamıştır.

Ancak, 1996 yılında Türkiye ile İsrail arasında imzalanan AEİA anlaşması tekrar en başa dönülmesine, yani İsrail hava kuvvetlerine Türk hava sahasını kullanma imkânı verilmesi bir Suriye gazetesi olan *Tişrin'de* de ifade edildiği gibi, Suriye'nin güvenliğinin tehdit edilmesine ve böylece Türkiye-Suriye ilişkilerinin tehlikeye atılmasına neden olmuştur[452]. Türkiye-İsrail arasındaki sıkı bağlardan çekinen Suriye de PKK eylemlerinin 1990'ların ortasından itibaren yoğunlaşması için verdiği desteği arttırma yoluna gitmiştir.

1997 yılından itibaren başlayan ve 1998 yılında Türkiye ile Suriye arasında teröre destek nedeniyle yaşanan kriz sürecine işte böyle bir ortamda girilmiştir. Hatay'da artan terör eylemleri üzerine dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, Suriye'yi ilk önce ASALA'yı desteklemekle suçlamış, daha sonra da Ankara ile yüz yüze gelmekten çekinen Şam yönetiminin taşeron olarak kirli işlerini PKK'ya yaptırdığını ifade etmiştir. Yılmaz Şam yönetimini itham eden sözlerine şu şeklide devam etmiştir;

> *"Onlar bin yıldır beraber yaşayan insanların arasına anlaşmazlık tohumları ekmeye çalışanlar, kendi kazdıkları kuyuya düşeceklerdir. Biz Türkiye'nin güçlenmesine karşı olup da devlete ihanet eden örgütlere arka çıkanların kimler olduğunu biliyoruz. Onlar GAP'ın tamamlanmasına karşı çıkıyorlar ve tamamlanmasına engel olmak için ellerinden gelen her şeyi yapacaklar."*[453]

451 Inbar, Efraim, (2001), *Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı* (Çev. Suna Ercan, Özgül Erdemli), Ankara Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, s.42.
452 Arı, Tayyar, (2004), "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler", Bal, İdris (Der.), *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, s. 690.
453 Hürriyet, 24.07.1997.

Bu açıklamanın neredeyse hemen ardından dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş 16 Eylül 1998 tarihinde Hatay'daki Hudut Bölük Komutanlığını ziyareti sırasında yanına üst düzey çok sayıda komutanı da alarak "Atatürk'ten bu yana Hatay'ın Türk bölgesi olduğunu vurgulamak için buradayım" diye başlayan sözlerine şu şekilde devam etmiştir;

> *"Bazı komşularımız, bizim iyi niyetimizi, gösterdiğimiz yakınlığı yanlış değerlendirmişlerdir. Uzun zamandan beri Apo denilen eşkıyayı kendi ülkelerinde barındırıp, onu destekleyerek Türkiye'yi terör belasına bulaştırmışlardır. Şunu açıkça söylemek istiyorum: Türk milleti artık bu konuda göstereceği iyi niyetin sonuna gelmiştir. Sabrımız tükenmek üzeredir. Sabrımızı taşırmasınlar."*[454]

Benzer ifadeleri dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de TBMM Genel Kurulu'nun yeni yasama dönemi çalışmalarına başlaması için yapılan açılış töreninde kullanmış, Şam yönetiminin Türkiye'ye karşı açık bir husumet politikası izlediğini şu sözlerle ifade etmiştir:

> *"PKK terör örgütüne aktif destek sağlamayı sürdürmektedir. Tüm uyarılarımıza ve barışçı açılımlarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha dünyaya ilan ediyorum"*[455]

Suriye ile yaşanan gerginlik Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun "*aramızda adı konmamış bir savaş var*" sözlerinin ardından, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Suriye sınırında bulunan askeri gücü takviye etme kararıyla doruk noktaya ulaşmıştır[456]. Diplomasi yoluyla çözülemeyen sorunların "*kriz yönetimiyle*" aşılmasının en iyi savaş tarzı olduğunun[457] ifade edildiği bu dönemde, Suriye PKK liderin ülke dışına çıkartılmasına razı olmak ve Ekim 1998'de imzalanan

---

[454] Cumhuriyet, 17.09.1998.
[455] Ayın Tarihi, 01.10.1998. (http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1998/ekim1998.htm), (Erişim tarihi: 22.03.2007).
[456] Cumhuriyet, 02.10.1998.
[457] Cumhuriyet, 06.10.1998.

Adana Antlaşması ile yıllardır sürdürülen teröre destek politikasına bir son vermek durumunda kalmıştır[458].

Kriz sürecinin ardından, Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi ile birlikte iki ülke arasında terör konusu gündemden düşmeye başlamış, 2000'li yıllarla başlayan yakın ilişkiler için böylece uygun bir zemin hazırlanmıştır.

5.2.5.2. Türkiye-Irak

Azınlıklarla ilgili konularda Türkiye-Irak ilişkileri, Türkiye-Suriye karşılaştırmasına göre daha koordineli ve çoğu zaman işbirliğinin hâkim olduğu bir çerçevede gelişmiştir. Bu tespit en azından iki ülke arasındaki ilişkilerin sınır güvenliği için işbirliği yapıldığı, Sadabad Paktı ile bölgesel güvenlik için dayanışma içerisine girildiği, Bağdat Paktı'yla da stratejik ortaklığın kurulduğu dönemler için geçerli kabul edilebilir. 1980'lerin başına kadar uzanan bu süreçte, büyük ölçüde Türk dış politikasının "*başka ülkelerin içişlerine karışmama*" ilkesinin sonucu olarak ne Türkmenler, ne de Kürtler konusunda iki ülke arasında önemli bir sorun yaşanmamıştır. Yalnız bu durum, 1980'lerden itibaren PKK'nın Kuzey Irak topraklarını örgütsel faaliyetler için ve Türkiye'ye karşı eylemler gerçekleştirmek üzere kullanmaya başlaması ile değişmiştir. 1990 yılında yaşanan Körfez Savaşı'nın ardından Saddam yönetiminin Türkmenler ve Kürtlere yönelik saldırıları ile birlikte de, Türkiye kaçınılmaz olarak Kuzey Irak'ta olup bitenlerle ilgilenmek durumunda kalmıştır[459].

Türkiye'nin Musul'u 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile Irak'a bırakmasının ardından, Türkmenlere ilişkin genel tavrı, bu kardeş topluluğa insani ve kültürel konularda yardım eli uzatma, dış siyasi müdahale olarak algılanabilecek davranışlardan ise kaçınma şeklinde belirlenmiştir. Bu tavır, Irak siyasi hayatının gerek Krallık, gerekse Cumhuriyet ve Baas dönemlerinde Türkmenler kültürel haklarından yoksun bırakıldığında, onlara karşı baskı ve şiddet uygulandığında bile

---

[458] Aykan, Mahmut B., (1999), "The Turkish-Syrian Crisis of October 1998: A Turkish View", *Middle East Policy*, C. 6, S. 2, s.174.

[459] Kılıç Kutbettin, (2010), "Kuzey Irak: Etnik bir Sorunun Arkeolojisi", İnat, Kemal, Duran Burhanettin ve Ataman Muhittin (Der.), *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, s. 247.

fazlaca bir değişikliğe uğramamıştır[460]. Bir anlamda Türkmenlerin Irak ile Türkiye arasında bir sorun haline gelmesine izin verilmemiştir.

Söz konusu Kürtler olduğunda ise, hem Türkiye, hem de Irak ayrılıkçı talepler geliştirmelerinden çekinilen bu etnik grubun kendi toprak bütünlüklerine tehdit olabilecek eylemlerine karşı birlikte hareket etmeyi, yani işbirliğini tercih etmişlerdir[461]. Öyle ki 1984 yılında iki ülke arasında imzalanan Güvenlik Protokolü ile Türk askeri birliklerinin, Irak makamlarından önceden izin almaksızın, sınırdan 5 km kadar içeriye girebilmesine izin verilmiş ve Türkiye bu Protokol'den aldığı yetkiyle çeşitli sıcak takip ve sınır ötesi operasyonlar düzenlemiştir[462].

Yalnız, iki devlet arasında azınlıklara ilişkin yakalanan bu uzun süreli uyum, 1980'lerden itibaren bozulmuş ve yerini farklı çıkarların gözetildiği, daha çekişmeli geçen bir döneme bırakmıştır. Bu dönemde esas sorun Kürtlere ilişkin yaşanmış, PKK'nın 1982'de düzenlenen ikinci kongresinde alınan kararlar uyarınca, Kuzey Irak'ta barınma alanları oluşturması, Türkiye'ye karşı silahlı eylem ve saldırılar için daha çok bu bölgeyi kullanması, hem Kürt grupları, hem de Irak hükümeti ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur[463].

İlgili dönemde Irak, İran'la devam eden savaş nedeniyle sınırları içerisinde oluşan otorite boşluğunu, Türkiye'ye bahane olarak sunabilmiştir. Ancak, 1987 yılında Fırat suyunun kullanımı ile ilgili hükümler de içeren, Türkiye-Suriye Güvenlik Protokolü'nün imzalanmasına giden süreçte Irak'a yer verilmemesi, Bağdat yönetimince bir sorun olarak telakki edilmiş, bu tarihten itibaren de ya PKK aktif olarak desteklenmiş, ya da eylemlerine göz yumulmuştur. İşbirliğinden uyuşmazlığa

---

460 Türkmenlere yapılan katliamlardan bazıları şunlardır; 1946 Gâvurbağı (Kerkük), 14-17 Temmuz 1959 Kerkük, 1979 Birinci Tazehurmatu, 1980 Türkmen Liderleri, 1991 İkinci Tazehurmatu, 1991 Altunköprü Katliamı, 1996 Erbil.
Ültanır, M.Ö., "Sorun Yaratan Kuzey Irak ve Kanayan Yara Kerkük", TÜRKSAM, Mayıs 2007, (http://www.turksam.org/tr/a1278.html), (Erişim Tarihi: 12.02.2012)
461 Iraq News Agency, 24.10.1984.
Robins, Phillips., (1991), (a.g.e.), ss. 60-61.
462 Keskin, Funda, (1998), *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, S. 20. s. 87.
463 Kaştan, Yüksel, (2008), "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye- Irak Siyasi İlişkileri", Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 19, s. 316.

geçişin ilk sinyalini veren bu davranış ise, Türkiye'nin tepkisine ve Kuzey Irak'a geniş çaplı sınır ötesi operasyonlar düzenlemesine neden olmuştur[464].

1988 yılında İran'la savaşı sona erdiren Saddam Hüseyin, savaş sırasında İran'ı destekleyen Kürt aşiretlerine karşı kimyasal silahlar desteğinde "*Enfal Operasyonu*"nu başlatırken, KDP ve KYP'yi bölerek etkisiz hale getirmek için PKK ile anlaşmıştır[465]. Kürt aşiretlere yönelik harekât sırasında çok sayıda Peşmerge ile birlikte Türkmenler de zarar görmüş ve Türkiye sınırına doğru kaçmıştır. 1990 Körfez Savaşı'nın ardından benzer gelişmelerin yaşanması, Türkiye'nin yeni bir mülteci sorunu ile karşı karşıya kalmasına ve Kuzey Irak'a yeni operasyonlar düzenlemesine yol açmıştır[466]. Bağdat yönetimince arzu edilememesine rağmen Türkiye, Irak ordusunun 36. Paralelin kuzeyine geçmesini yasaklayan BM'in 688 sayılı kararına, "*Çok Uluslu Acil Müdahale Gücü*"nün bölgeye yerleştirilmesine istemeyerek de olsa rıza göstermiştir[467].

İki ülke arasında ilişkilerin artık eskisi gibi olamayacağına işaret eden bu gelişmeden önce de Türkiye, bir süredir Türkmenlerin yaşadıkları bölgelere yönelik sürdürülen Araplaştırma siyasetine, bölgedeki Kürt grupları ile Irak hükümet güçlerinin Türkmenler üzerinde uyguladıkları baskı ve sindirme politikasına karşı sessizliğini bozmuştur[468]. Bu çerçevede örneğin, 1980 yılında 9 Türkmen'in öldürülmesi olayı ortaya çıktığında, Irak yönetimi sert bir dille uyarılmış ve Bağdat'taki Türk Büyükelçisi geri çekilmiştir[469].

ABD'nin Irak müdahale ettiği 1990 ve 2003 yılları arasında, Türkiye'nin hem Kürtlere, hem de Türkmenlere yönelik siyasetini belirleyen temel unsur PKK ve bu örgütün neden olduğu güvenlik sorununu izale etmek olmuştur. Bu çerçevede ülke içerisinde terörle mücadele için yeni önlemler alınırken dışarıda da Kuzey Irak'taki

---

[464]Beschorner, N., (1992-1993),"Water And Instability In the Middle East", *Adelphi Paper*, (Winter), Chapter II.
[465] Şalvarcı, Yakup, (2003), Pax Aqualis, *Türkiye-Suriye-İsrail İlişkileri: Su Sorunu ve Orta Doğu*, İstanbul, Zaman Kitabevi, s. 299.
[466] Sander, Oral, (1998), *Siyasi Tarih: 1918-1994*, Ankara, İmge Yayınevi, s. 508.
[467] Gresh, Alain ve Vidal, Dominique, (1991), *Ortadoğu: Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na* (Çev. Hamdi Türe), İstanbul, Alan Yayıncılık, ss. 98-114.
[468] Tercüman, 11.10.1987.
[469] Broadcast-BBC monitoring, 04.08.1980.

Kürt gruplarının PKK'ya karşı Türkiye'nin yanında yer almaları için uğraş verilmiştir. Bunun için Türkiye'ye davet edilen Barzani ve Talabani'ye iyi niyet gösterisi olarak Türk pasaportu verildiği gibi, ülke içerisinde birer şube açmaları için imkân tanınmıştır. Ancak bu çabaların birçoğu Bağdat yönetimi tarafından Irak'ın toprak bütünlüğü aleyhine mi davranılıyor şüphesi ile izlenmiştir[470].

PKK'nın Kuzey Irak üzerinden saldırılarını arttırdığı, bölgedeki Kürt grupları arasında Türkiye'yi tehdit edebilecek devlet benzeri bir oluşumun sinyallerinin de ortaya çıktığı bu dönemde, Türkiye bir taraftan örgüt eylemlerinin, diğer taraftan da bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasının önüne geçmeye çalışmıştır[471]. Bunun için Irak'taki merkezi devlet ile yeni bir yakınlaşma aranmış, ancak Kürtlere ilişkin konuda artık sürecin önüne geçilemeyeceği anlaşılınca, tek yönlü çıkarlar üzerinden hareket edilmeye başlanmıştır[472]. Dolayısıyla, Temmuz 1992'de Kürt hükümetinin kurulduğu, 4 Ekim'de de Federal Kürt Devleti ilanının Kürt parlamentosu tarafından yapıldığı süreçte, Bağdat'taki yönetim Türkiye'nin Kuzey Irak politikası bakımından muhatap alınan esas aktör olma konumunu kaybetmeye başlamıştır. 1995 ile 1997 yıllarında gerçekleştirilen Çelik ve Çekiç harekâtlarına asıl tepkinin, Bağdat yerine Kuzey Irak'taki Kürt oluşumu tarafından dillendirilmesi bu tespiti doğrulamaktadır.

ABD'nin iki Körfez Savaşı arasındaki bu dönemde Irak'ı çevreleme ve Baas rejimini zayıflatma stratejisi çerçevesinde, Kürt grupları rahat bir nefes alsa da, bu seferde kendi aralarında 1994-1998 yıllarını kapsayan dönemde güç mücadelesine girmişlerdir. İki Kürt grubu arasındaki çatışmayı sona erdirmek ise, ABD tarafından ikna edilen Türkiye'ye düşmüştür. Uygulanan ekonomik ambargodan, Kuzey Irak'taki oluşumdan en çok zarar gören ülke olmasına rağmen, Türkiye 1995 Dublin

---

[470] Köni, Hasan, (1996), "Körfez Savaşı Sonrasında Türkiye", *Avrasya Dosyası*, C.3, S.1, s. 127.

[471] Türkiye'nin Kürtlerle baş başa bırakılan Türkmenleri ve kendi ulusal çıkarlarını koruyacağı, bu kapsamda; "*Türkmenlere yönelik istenmeyen bir hareketin gerçekleşmesi, Kürtlerin Musul veya Kerkük'e girmeleri veya bağımsız bir Kürt devletinin kurulması durumunda Kuzey Irak'a müdahale edeceği*" resmi olarak kamuoyuna duyurulmuştur.
Hasan, Mazin, (2003), "Türkmenler, Türkiye-Irak", Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, C. 9, S. 4, (Kış), s. 184.

[472] Özdağ, Ümit, (1996), "PKK ve Kuzey Irak", *Avrasya Dosyası*, C.3, S.1, s. 81.

Süreci, 1996 Ankara Süreci ve 1998 Washington Antlaşması sürecinde aktif rol oynamıştır[473].

Kuzey Irak'taki gelişmelerin bir şekilde içinde olma üzerine kurulu bu yeni tavır, Bağdat yönetimi yerine Kürt grupları ile ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olsa da, 2003 yılında başlayan 2. Körfez Savaşı ve ardından yaşanan gelişmeler, tüm dengeleri yeniden değiştirmiştir. 1 Mart tezkeresinin TBMM'den geçmemesi üzerine Kuzey Irak üzerinden ikinci bir cephe açma planı suya düşen ABD, bu tarihten itibaren Türkiye'yi Irak ile ilgili yaşanan sürecin dışında tutmaya çalışmıştır. Yeni stratejik ortağın Kürtler olarak belirlendiği bu dönemde, ABD ve Batılı ülkelerin desteği ile Kerkük'ün işgal edilmesi ve ardından başlayan Kürtleştirme politikası, Ankara'da Türkmenlerin durumu ile ilgili kaygıları arttırmıştır. Kerkük'te ayrı bir statü oluşturulması gerektiğini sürekli olarak gündeme getiren Türkiye, Kerkük için planlanan referanduma da karşı çıkmıştır.

2003 yılında iktidara gelen yeni hükümetin, ABD ile bozulan ilişkileri düzeltme çabası ile komşularla sıfır sorun politikası arzu edilen sonucu vermiş, Türkiye yeniden bölge siyasetinin esas aktörlerinden biri konumuna yükselmiştir. Bu tarihten sonra da Irak'ın toprak bütünlüğü, Türkmenlerin haklarının korunması ve PKK'nın Kuzey Irak'taki varlığına son verilmesi çizgileri üzerinden Kuzey Irak siyaseti devam ettirilmiştir.

5.4. İKİ ARAP DEVLETİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Osmanlıya karşı mücadeleye, uluslararası sistem boyutunda güçlerin bağımsızlık vaatleriyle ikna edilen Arap Milleti'nin iki yeni üyesi olarak, Suriye ve Irak'ın devlet olma şahsiyeti kazanabilmeleri, ancak 1. Dünya Savaşı'nın ardından geçen belirli bir sürenin ardından gerçekleşebilmiştir. Bu süre zarfında da iki ülke arasındaki ilişkiler, mandası altında oldukları Fransızlar ve İngilizler tarafından yönetilmiştir[474].

---

[473] İnat, K., (2010), "Irak: ABD ve Saddam Hüseyin İşbirliği ile Gelen Yıkım, İnat, K., Duran, B. ve Ataman, M. (Der.), *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, s. 28.
[474] Marr, P., (1985), (a.g.e), ss. 29-86.
Hopwood, D., (1988), (a.g.e), ss. 1-31.

Suriye ve Irak için bağımsızlık sonrası süreç de hiç kolay geçmemiş, her iki ülke 1960'lara gelinceye kadar ulusal kimliklerin tanımlanması başta olmak üzere, olumsuz etkileri her geçen gün hissedilen ekonomik, sosyal ve iç-düzene ilişkin sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Devlet olma ve kendi kendini yönetme tecrübesinin edinilmeye başlandığı bir dönemece gelindiğinde de, Doğu-Batı çekişmesi, İsrail Devleti'nin kuruluşu ve Lübnan gibi bölgesel olduğu kadar, uluslararası sistem boyutunda etkiler meydana getiren sorunlarla baş etme lüzumu ortaya çıkmıştır. Tüm bu unsurların etkisinden bağımsız kalamayan iki ülke arasındaki ilişkiler ise, bir yanda birleşme projelerinin sürekli olarak gündem edildiği, diğer yanda tarafların birbirlerine neredeyse her alanda karşı çıktığı, tezatlarla dolu bir görüntüye sahip olmuştur.

Aralarında etnik, dinsel ve kültürel çok sayıda ortak payda bulunan Suriye ve Irak'ın, bir noktada normal bir ilişki boyutuna geçebilecekleri umutları henüz yok olmamışken, her iki ülkenin 1960'ların başından itibaren Baas'ın kontrolü altına girmeleri, partiler arasında süregelen kavganın uluslararası alana taşınmasına neden olmuştur. O andan itibaren de iki ülke arasındaki ilişkiler sürekli bir gerginliğin, zaman zaman apaçık hasmane tutumun sergilendiği, oldukça uzun sürecek yeni bir döneme girmiştir.

Öyle ki, tarafların birbirlerine yakınlaştığı, işbirliğine ikna oldukları nadir anlarda bile, kendi aralarında çatışmaya perde arkasında devam ettikleri çoğu zaman kolayca hissedilebilmiştir[475]. Ülkeler arasında ilişkilerin genel yapısını belirleyen konular arasında ise, Doğu-Batı tercihinin, ideolojik çekişmenin, bölgesel nüfuz mücadelesinin, Arap-İsrail çatışmasında benimsenen farklı pozisyonların ve birbirleriyle çelişen ekonomik çıkarların öne çıktığı gözlemlenmiştir.

5.4.1. İdeolojik Farklılıklar Üzerinde Yükselen Çatışma Eğilimi

Abbasilerden sonra uzunca bir süre yabancı güçlerin egemenliği altında kalan iki Arap ülkesi Suriye ve Irak, verdikleri bağımsızlık sözüne riayet etmeyen Fransızlar

[475] Kienle, E., (1990), *Ba'th vs Ba'th, The Conflict between Syria and Iraq-1968-1989*, London, I.B. Tauris, s. 1.

ve İngilizlere ait manda yönetimlerinden kurtulunca, zorluk bakımından eşine oldukça az rastlanır, ivedi çözüm bekleyen çok sayıda sorunla baş başa kalmışlardır. Devlet olarak var olma bilincine ve kendi kendini yönetme alışkanlığına sahip olmamanın başını çektiği bu sorunlar arasında, her iki devletin sınırlarının ilk kez Lübnan, Filistin, Ürdün ve Kuveyt gibi geleneksel Suriye ve Irak coğrafyasının parçası durumundaki topraklardan bağımsız olarak yeniden tanımlaması gerekliliği de yer almaktaydı[476]. Her şeyden önemlisi de, var olan etnik, dini ve bölge gerçeklerinden uzak bir anlayışla çizilen yapay sınırlar dâhilinde yan yana getirilen, birbirinden oldukça farklı insan grupları, birlikte yaşama inancına ve yeni kurulan devlet yapısına ikna edilmeliydi[477].

İfade edilen sorunların birçoğunun aşılması, evvela ulusal kimliklerin meşru bir zeminde tanımlanmasını, dahası bu zor işin yurttaşların rejime ve devlete olan bağlılıklarının koparılmadan yapılmasını gerekli kılıyordu. Yeni bir ulus inşasını, Suriye ve Irak için belirlenen sınırlar içerisinde gerçekleştirmek anlamına gelen bu ödev, diğer ulus devlet örneklerine bakılarak yapılabilirdi.

Yalnız, aynı dönemde Pan-Arabizm gibi yeni kurulan Arap devletleri arasındaki yapay sınırları ortadan kaldırmayı ve böylece Arap ulusunun tüm fertlerini tek bir devlet çatısı altında toplamayı öngören ideolojilerin ulus devlet kavramı ile yarışıyor olması, böylesine bir misyonu oldukça güçleştiriyordu[478]. Zira aidiyet tesis etmek bakımından, Pan-Arabizm'in odağında yer alan, kökleri daha eski tarihlere uzandığı için de daha kolay sadakat duyulup, referans gösterilebilen Arap Ulusu, hem nispeten yeni olan, hem de daha dar sınırlar içerisinde belirlenen bireysel ulus devletin önüne geçmekteydi[479]. Pan-Arabizm'in sahip olduğu geniş çekim alanı nedeniyle de, etnik veya dini referanslarına bakılmaksızın, ülkede yaşayan herkesin

---

[476] Vatikiotis, P.J., (1971), Conflict In the Middle East, London, George Allen & Unwin Ltd., s. 35.

[477] İlgili dönemde Irak'ta Sünniler, Şiiler, Yahudiler, Hıristiyanlar, Süryaniler ve Nasturiler gibi dini gruplar ve Araplar, Kürtler ve Türkmenler gibi etnik gruplar mevcuttu. Suriye'de ise Hıristiyan (Marunîler, Yunan Ortodokslar, Yunan Katolikler) ve Müslüman dini gruplar (Sünniler, Aleviler ve Dürzîler) ile Araplar, Kürtler, Türkmenler ve Ermeniler gibi etnik gruplar yaşamakta idi.
(a.g.e.), ss. 31-32.

[478] Dessouki, A.E.H., (2008), "The Global System and Arab Foreign Policies: The Primary Constraints, Korany, B. ve Dessouki, A.E.H. (Der.), *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Globalization*, New York, AUC Press, s. 26-28.

[479]Ahmad, A.Y., (2008), "The Foreign Policy of Iraq" Korany, B. ve Dessouki, A.E.H. (Der.), *The Foreign Policies of Arab States: the Challenge of Globalization*, New York, AUC Press, s. 152.

Suriye ya da Irak ulusal kimliği altında birleşmesini öngören bir anlayışa destek bulabilmek oldukça zordu[480].

Ulus devlet kavramı ile yarışan ve daha çok bölgesel boyutta ortaya çıkan diğer bir olgu da, kaybedilen toprakların geri kazanımı ile coğrafik Suriye ve Irak'ın yeniden tesisini öngörmekteydi. Büyük Suriye veya Irak projesi olarak da bilinen bu olgu, yitirilen topraklar nedeniyle ortaya çıkan meşruiyet kaybını ve yine toprak kaybı ile bağlantılı ekonomik, sosyal ve siyasi sorunları giderme ilkeleri üzerine oturtuluyordu.

Ulusal kimliklerin tanımlanması kapsamında ortaya çıkan bu ideolojik çekişme her iki ülkenin hem iç, hem de dış politika alanında önemli yansımalar meydana getirmiştir. İç politika alanında, bir taraftan Suriye ve Irak halkları neye sadakat duyulması gerektiği hususunda bir belirsizlik yaşarken, diğer taraftan da ilgili olgular iktidar mücadelesi için bir araç olarak kullanılabilmiştir[481]. Daha açık bir ifadeyle, her iki ülke rejimleri, meşruiyet adına Arap milleti ya da Büyük Suriye-Irak olgularına atıfla halk desteği arayışına girerken, iktidar heveslisi muhalif kişi ya da gruplar da aynı olgulara yeterince referans gösterilmediği gerekçesiyle mevcut rejimleri zayıflatma yoluna gidebilmişlerdir.

Suriye ile Irak arasındaki ilişkileri de barındıran dış politika alanına gelince, her iki ülke yönetimleri kendi toplumları kadar, komşu ülke halkı üzerinde önemli bir tesire sahip olan yukarıdaki olguları, bir taraftan kendi meşruiyetlerini sağlamlaştırmak, diğer taraftan da sınırın öte tarafında bulunan rejimin meşruiyetini zayıflatmak üzere kullanmışlardır. Dahası her iki olgunun özünde var olan çekicilik, gerek bölgesel, gerekse tüm Arap toplumu üzerinde nüfuz elde edebilmek üzere bir araç olarak istihdam edilebilmiştir[482]. Yine komşu ülke idarecilerinin meşruiyetini sorgulamak

480 Baram, Amazia, (1986), "Ideology and Power Politics in Syrian-Iraqi Relations 1968-1984", Maoz, Moshe ve Yaniv, Avner (Der.), *Syria under Assad Domestic Constraints and Regional Risks*, Kent, Croom Helm, s. 126.
481 Khadduri, M., (1969), *Republican Iraq, A Study in Iraqi Politics since the Revolution of 1958*, London, Oxford University Press, s. 2.
482 Pipes, D., (1990), *Greater Syria: The History of an Ambition*, New York, Oxford University Press.

bakımından etkili oldukları düşünülen bu olgular, karşı tarafın istenilen davranış biçimine zorlanması için de bir tehdit unsuru olarak öne sürülebilmiştir[483].

Suriye ve Irak yönetimleri hem iç, hem de dış politika üzerinde bu denli etki doğurabilen olguları ilk kullanan ülke olmak ve böylece avantajlı bir konuma geçmek üzere de kendi aralarında yarışmışlar. Pan-Arabizm ve Büyük Suriye-Irak projelerinin sahip olduğu potansiyelden yararlanmada önce davranan tarafın, hem kendi bölgesinde, hem de Arap coğrafyası üzerinde elde edeceği nüfuzu, diğerinin meşruiyetine gölge düşürmek üzere kullanabileceğinin farkında olan yöneticiler, birbirlerinin bu türden girişimlerine de bir tehdit algısıyla yaklaşmışlardır[484]. Birleşik Arab Cumhuriyeti'nin kuruluşu döneminde güçlerini birleştiren Mısır ve Suriye'nin, Irak rejimini devirmek üzere, Musul ayaklanması sırasında isyancılara yardım etmeleri, ifade edilen türde bir tehdidin ne kadar gerçekçi olabileceğini göstermiştir[485].

Suriye ile Irak arasındaki ilişkilerde pan-Arap idealinin gerçekleşmesi kadar, bölgesel egemenlik için sürekli bir rekabet içinde olduklarını ortaya koyan çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Daha çok Pan-Arabizm idealinin merkezinde kimin olacağı ve bu idealin hangi metotla hayata geçirileceği soruları etrafında yoğunlaşan rekabette, ilk harekete geçen ülke Irak olmuştur. Kendi liderliğinde bir Arap Birliği'nin, Irak-Suriye bütünleşmesi ile başlatılması ve daha sonra tüm Arap dünyasını içermesi gerektiğini düşünen Bağdat yönetimi, "Birleşik Verimli Ay" projesini gündeme getirmiştir[486]. Irak'ı bir çekim merkezinden çok, bir tehdit olarak algılayan Suriye yönetimi ise, bu öneriye kendi halkı arasında belirli bir sempati duyulmasına rağmen onay vermemiştir[487]. Bu proje yerine, Suriye ile Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti adıyla kurulacak olan tek bir devlet çatısı altında birleşmesi teklif edilmiştir[488]. Irak'ı dışarıda bırakan bu teklife büyük bir tepki

---

[483] Suriye'nin Arap topraklarını İsrail'e karşı koruyan ön-cephe ülkesi olduğu yönünde geliştirdiği imajı, uzunca bir süre petrol zengini Arap devletlerinden finansal destek almak üzere kullanması buna güzel bir örnektir.

[484] Seale, P., (1987), *The Struggle for Syria: A Study in Post-War Arab Politics 1945-1958,* London, I.B. Tauris, ss.186-238.

[485] Marr, P., (1985), (a.g.e), ss. 121-163.

[486] (a.g.e), ss. 108-109.

[487] Kienle, E., (1995), "Arab Unity Schemes Revisited: Interests, Identity, and Policy in Syria and Egypt", *International Journal of Middle East Studies*, C. 27, S. 1, (February), s. 87.

[488] Seale, P., (1987), (a.g.e), s. 54.

gösteren Bağdat yönetimi de, kendi Arap liderliği çabalarına gölge düşürdüğüne inandığı Birleşik Arap Cumhuriyeti projesine, Ürdün ile bir birleşme arayışına girerek karşılık vermiştir[489].

Suriye'deki rejimin kendini daha güçlü hissetmeye başladığı bir sürece girildiğinde de Birleşik Arap Cumhuriyeti macerasına son verilmiş ve daha çok Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin toprakları üzerinde yükselmesi öngörülen "Büyük Suriye Planı" çalışmalarına başlanmıştır[490]. Suriye'nin Lübnan'ın yarısını işgal etmesi, Ürdün üzerinde sürekli bir baskı uygulaması ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nü kontrol etmeye çalışması teker teker bu projenin hayata geçirilmesi çabası olarak yorumlanabilir. Şam yönetimi de zaten Yaser Arafat'ın liderliğine son vermeye çalışırken, Suriye'nin FKÖ kadar Filistin davasının hamisi olduğunu ve aslında Filistin topraklarının "Güney Suriye" olarak tanımlanması gerektiğini açık açık beyan etmiştir. Yine dönemin Ürdün Kral'ı Hasan, Şam yönetiminin Filistin, Ürdün ve Lübnan coğrafyasının varlığını tanımadığını, bu toprakların tümünü aslen "Güney Suriye" olarak kabul ettiğini iddia etmiştir[491].

Suriye'nin Lübnan, Ürdün ve Filistin siyasetini, genel anlamda Büyük Suriye Projesi'nin, siyasi sınırlar ortadan kaldırılarak değil de, kendine bağımlı yönetimler tesis edilerek hayata geçirilmesi çabası olarak okuyan Irak ise, hemen hemen her alanda Suriye karşıtı bir duruş sergilemeye başlamıştır. Bu kapsamda Şam yönetiminin Lübnan'a müdahalesi sırasında Suriye-Irak sınırına asker yığılmış, yine Lübnan'da Suriye karşıtı gruplara yardım edilmiş ve FKÖ liderliği için Şam yönetiminin karşı çıktığı Yaser Arafat desteklenmiştir. Dönemin Irak lideri Saddam Hüseyin, ülkesinin izlediği siyasetin gerekçesini açıklarken de "*Suriye'nin artan nüfuzunun, Irak'ın özellikle de Arap Anavatanı'nda oynamayı düşündüğü liderlik rolüne aykırı düştüğünü*" açıkça ifade etmiştir[492].

---

489 Khadduri, M., (1969), (a.g.e.), s. 14.
490 Pipes, D., (1990), (a.g.e.).
491 Nevo, J., (1986), Syria and Jordan: The Politics of Subversion, Mo'oz, M. ve Yaniv, Avner (Der.), *Syria under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks*, Kent, Croom Helm, ss. 147-148.
Seale, P., (1988), *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, London, I.B. Tauris, ss. 292-392.
492 Irak'ın Suriye'nin bölgesel planlarına karşı çıkmadaki kararlılığını yansıtması bakımından, 1989 yılında Lübnan'daki General Awn liderliğindeki Hıristiyan hükümeti bile desteklediği bilgisine yer vermek yeterli olacaktır.
Rabinovich, I., (1982), "The Foreign Policy of Syria: Goals, Capabilities, Constraints and Options", *Survival*, C. 24, S. 4, s. 176.

Baas partisinin sırasıyla 1963 ile 1968 yıllarında Suriye ve Irak'ta iktidarı ele geçirmesi, halklarının büyük çoğunluğu Arap ve Müslüman olan iki ülkenin çok yakın bir süreçte birleşebilecekleri ihtimalini yeniden gündeme getirmiştir. Ancak, 23 Şubat 1966'da gerçekleşen bir darbeyle sol bir fraksiyonun Suriye'de, Suriye'den kovulan Aflak'ı içine alan sağ bir fraksiyonun da Irak'ta iktidara gelişi, bu ülkelerin artık Baas'ın gerçek temsilcisi olduğunu iddia eden, birbirine rakip iki ayrı seçkin grup tarafından yönetiliyor olduğu anlamına gelmiştir[493]. Parti-içi çekişmenin uluslararası alana taşınması olarak da yorumlanabilecek bu durum ise, iki ülke arasında süregelen rekabetin daha da şiddetlenmesine neden olmuştur[494].

Siyasi anlamda, bir taraftan hemen hemen aynı ideolojinin temsilcisi olarak birbirlerine benzeyen, diğer taraftan da birbirlerine rakip olmakla ayrışan iki grubun, komşu iki ülkede yönetime gelişinin en başta gelen iç politik yansıması, tarafların ülke-içi iktidarlarını güçlendirmenin, dolayısıyla kendilerini daha güvenli hissetmelerinin yegâne yolunun meşruiyetlerini ispatlamaktan geçtiğine inanmaları olmuştur. Bu inancın gereği olarak da, halkın yaşam kalitesini yükseltmek üzere birçok alanda reform çalışmalarına başlanmıştır. O sırada her iki ülke ekonomisinin tarım ağırlıklı oluşu ve halkın büyük bir bölümünün bu sektörde istihdam edilişi göz önüne alınarak, yapılması gereken en ivedilikli işin, Fırat-Dicle başta olmak üzere, tarımsal gelişme ve genişleme için vazgeçilmez konumda bulunan su kaynaklarını olabildiğince hızlı bir şekilde kullanıma açmak olduğu tespit edilmiştir. Bunun önüne geçebilecek her türlü engel ise, rejim meşruiyetinin ülke içerisinde yerleşmesine, dolayısıyla ulusal güvenliğe engel bir tehdit olarak algılanmıştır[495].

Birbirine rakip iki Baas rejiminin varlığının dış politika yansımasına gelince; rejim güvenliğinin hem içeride, hem de dışarıda yürütülmesi gereken bir meşruiyet kavgası

Kienle, E., (1990), (a.g.e.), ss. 94-95.

493 Galvani, John, (1974), "Syria and the Baath Party", *Middle East Research and Information Project Reports*, S. 25 (February), s. 7.

494 Eppel, Michael, (1999), "Syrian-Iraqi Relations: Iraq as a Factor in The Syrian Foreign Policy", Ma'oz, Moshe, Ginat Joseph ve Winckler, Onn (Der.), *Modern Syria: From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*, Brighton, Sussex Academic Press, s. 217.

495 Uzmanlara göre, Suriye ve Irak'ın bu dönemde Fırat-Dicle kaynaklarını geliştirme yönünde attığı adımların ne enerji, ne de tarımsal üretimle ilgisi vardır. Bu çabalar Baas rejiminin kontrolünü genişletme ve sosyal sınıfları yeniden şekillendirme yöntemi olarak değerlendirilmeliydi.

Waterbury, John ve Richards, Alan, (1990), *A Political Economy of the Middle East*, Boulder, Westview Press, s. 32.

ile elde edilebileceğine inanan taraflar, kendi pozisyonlarını güçlendirmek üzere tedbirler alırken, karşı tarafın aynı yöndeki çabalarına engel olmak üzere yoğun bir çalışma yürütmüşlerdir. Bu amaçla, rakibin üzerine meşruiyet kurduğu ve bu yönüyle onun kendisine benzemesine neden olan milliyetçilik, dindarlık, devrimcilik gibi unsurlar üzerinden eleştiriler geliştirilmiş, eleştiriye vesile olabilecek her türlü fırsat değerlendirilir olmuştur.

Öyle ki bir süre sonra bu davranış, taraflar arasında kimin daha Arap, daha Müslüman, daha sosyalist, daha gelişimci ve daha İsrail ve Batı karşıtı olduğu gibi çok geniş bir alanda karşılaştırma yarışına dönüşmüştür. Suriye'de 1970 yılında, Hafız Esad ile birlikte Alevi azınlığın, Sünni çoğunluk üzerinde iktidar oluşu, Sünni bir azınlığın da Irak'ta 1968 yılında Şii çoğunluk önünde yönetime gelmesi, özünde meşruiyet kaygısı olan bu kıyasıya yarışın her geçen gün hızlanmasına neden olmuştur[496].

İfade edilen durum varlığını her iki tarafın da içerideki pozisyonlarını sağlamlaştırmaya başladıkları ve böylece kendilerini daha güvenli hissettikleri 1980'lerin başına dek sürdürmüştür. Bu arada taraflar herhangi bir konu alanına ilişkin olarak aralarında işbirliği yapmak bir yana, birbirleriyle samimi sayılabilecek temaslardan bile kaçınır olmuştur. Zira işbirliği için taviz verme kararı alan ülkenin bu davranışı, kendi hanesine zayıflık, karşı taraf için de bir kazanç olarak yazılabilirdi[497]. Dolayısıyla, dış politika gibi hassas konularda işbirliğinden çok çekişme ve çatışma, iki ülke arasındaki ilişkilerin genel seyrini tarif etmek bakımından daha uygun bir kavram haline gelmiştir. Ayrıca, Irak'ın 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra Suriye'nin ateşkes ilan etmesine gösterdiği tepki, Suriye'nin İran-Irak savaşında Arap olmayan bir ülkenin yanında yer alması gibi, her iki tarafa ait birçok dış politika kararı bu şekilde daha rahat anlaşılabilir olmuştur.

5.4.2. Farklı Etnik ve Dini Grupların Rolü

Ortadoğu'nun birçok yerinde olduğu gibi, Suriye ve Irak'ı çevreleyen sınır çizgilerinin, yerel halkın arzularından kopuk ve daha çok manda idarecilerinin Batılı

[496] Baram, A., (1986), (a.g.e.), s. 127.
[497] Slim, R.M., (1993), (a.g.e.), ss. 147-148.

güçlerin çıkarları doğrultusunda belirlenmiş olması, her iki ülke toplumlarının çok çeşitli etnik ve dini gruplardan teşekkül eden, dolayısıyla homojenlikten oldukça uzak yapılar şeklinde ortaya çıkmalarına neden olmuştur[498]. Bu koşullarda, hem Şam'da, hem de Bağdat'ta iktidarı elinde tutan yönetimler güçlü bir ulus devlet inşası için, bir taraftan bu birbirinden farklı insan grupları arasında, diğer taraftan da toplumla devlet arasında ortak bir bağ kurmanın arayışına girmek zorunda kalmışlardır. Kurulacak bu bağ da, yurttaşlar arasında devlete karşı duyulacak sadakatin temelini oluşturmalıydı.

Yine aynı koşullar gereği, Suriye ve Irak'taki iktidarlar ülke-içi ve ülke-dışı arasında en azından halkın çoğunluğu tarafından kabul görecek kesin çizgiler tesis etmek durumunda kalmışlardır. Zira aynı etnik ya da dini kökene sahip insanlardan bir kısmının sınırın bu tarafında, diğerlerinin de öbür tarafta olduğu şartlarda, içeride yaşanılması muhtemel herhangi bir olumsuzluk, kolayca iktidarın meşruiyetinin sorgulanmasına, buradan da devlete karşı duyulması istenen sadakatin bir anda karşıya geçebilmesine neden olabilirdi.

İfade edilen şekliyle bir zafiyet olarak tanımlanabilecek bu durum, taraflardan herhangi birinin sınırın karşı tarafındaki muhalif grupları desteklemesi suretiyle oradaki iç işlerine karışmak üzere kullanılabileceği gibi, bir tehdit unsuru olarak da dışarıda izlenen siyasetin istenilen çizgiye getirilmesi amacıyla istihdam edilebilirdi. Yine aynı zafiyet, ülkedeki huzuru bozmak veya rejimi istikrarsızlaştırmak isteyen dış güçler tarafından bir araç ya da tehdit unsuru olarak değerlendirilebilirdi.

1968 yılında Suriye'den kovulan Baas Partisi'nin eski yöneticilerinin Irak'ta iktidara gelmelerinin ardından, iki ülke rejimleri arasında başlayan meşruiyet yarışı ile birlikte, etnik-dini çeşitlilikten ve toplumsal benzeşmeden kaynaklanan zafiyetler sıkça kullanılır olmuştur. Suriye'deki Alevi azınlığın Sünni çoğunluğa hükmetmesi, Irak'taki Sünni azınlığın da Şii çoğunluk üzerinde iktidar olması da zafiyetlerin kullanımı için meşru bir gerekçe ve belirli bir kolaylık sağlamıştır. Taraflardan birinin diğerinin kendi hakkında başlattığı meşruiyet sorgulamasına aynı şiddet ve tonda karşılık vermemesi, bir bakıma o ülkedeki rejimin sonu anlamına gelebileceği

[498] Seale, P., (1987), (a.g.e), s. 15.

için de, bu alandaki çekişme çoğu zaman restleşme boyutuna taşınmış ve böylece iki ülke arasındaki ilişkiler sürekli bir gerginliğin yaşandığı alan haline gelmiştir.

İlgili kapsamda, Suriye, Irak'taki Kürt ve Şii grupları desteklemekle kalmamış, onların kendi aralarında örgütlenebilmeleri için de aktif rol oynamıştır. Suriye'nin bu yöndeki çabalarına örnek olması bakımından, Şam yönetiminin Irak Kürdistan Demokrat Partisi lideri Barzani'ye 1974 yılında silah yardımı yaptığını, aynı yılın sonunda da örgüte Suriye toprakları içersinde militan yetiştirmek üzere kamp kurma izni verdiğini belirtmek mümkündür. Aynı düzlemde, 1975 Haziran'ında Avrupa'da kurulan Kürdistan Yurtseverler Birliği'ne Şam'da ofis açma izni verilmiş, örgütün lideri Celal Talabani de belirli bir süre Suriye'de misafir edilmiştir. Yine, 1982 yılında yaşanan Hama ayaklanmasının ardından Suriye bir bildiri yayınlayarak, Irak halkına, ülkelerindeki terör ve ihanetin kaynağı kukla ve faşist rejimi devirmeleri konusunda çağrıda bulunmuştur[499].

Bu arada Bağdat yönetimleri de boş durmamış, Suriye'de yaşayan Sünniler arasında rejim aleyhtarı bir muhalefetin uyanışı için farklı yöntemler denemiş, Müslüman Kardeşler Örgütü de dâhil olmak üzere dini gruplara eylem desteği vermiştir. Al-Thawra al-Arabiyya adlı parti içi bir yayında bir çağrı yapılarak Suriye halkına ülkedeki rejimini devirip yerine Irak'takine benzer gerçek bir Baas yönetimi getirmeleri telkin edilmiştir[500].

Ülke iktidarları Suriye'de Alevi, Irak'ta da Sünni bir azınlık tarafından kontrol edilirken, her iki tarafa ait rejimler meşruiyet ve beka ile ilgili endişelerden tam anlamıyla kurtulamamışlardır. Daha açık bir ifadeyle, Suriye'deki rejim sürekli olarak ülke içerisindeki Sünniler ile dışarıdakiler arasında kurulacak bir koalisyonun kendi sonunu getirebileceği şüphesinin ağırlığını taşırken, Irak rejimi de her an için kurulabilecek olası bir Alevi-Şii koalisyonundan çekinmiştir. Rejim bekası ile ilgili bu endişelerin doğal bir neticesi olarak da, ülkede bulunan azınlıkların ve devlet

---

[499] Suriye'nin Kürtlere verdiği destek, 1975 yılında iki ülke arasındaki sınırda topçu ateşinin de kullanıldığı küçük çaplı çatışmalara neden olmuştur.
Maliki, Mufti, (1996), *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq*, New York, Cornell University Press, s. 205.
Kienle, E., (1990), (a.g.e.), ss. 85-156.
[500] Hopwood, D., (1988), (a.g.e), s. 67.

çıkarlarının hemen hemen aynı görülmesine, dolayısıyla bu çıkarlara yönelebilecek olası tehditlerin, devlet aleyhine bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur.

İfade edilen konunun en bariz örneği 1970'lerde ortaya çıkmış, Türkiye ile Irak arasında Fırat konusunda işbirliğine yönelik bir seri görüşmeler devam ederken, Şam yönetimi bu çabaları Suriye aleyhine yönelmiş Sünniler arası bir koalisyon olarak değerlendirmiştir[501]. Yine Fırat-Dicle su sorunu ile ilintili olarak, Türkiye'nin 1960'lardan başlayarak her iki nehre ait su kaynaklarından faydalanmak üzere geliştirdiği projelere Suriye ve Irak'ın direnç göstermesini, her iki nehir boyunca yaşayan Alevi ve Sünni toplulukların çıkarlarının zedelenecek olması ile okumak mümkündür. Zira her iki ülkede rejimin dayandığı azınlıklar, Fırat ve Dicle boyunca tarım ile uğraşan, dolayısıyla Türkiye'nin artan su kullanımı ile ekonomik koşulları olumsuz şekilde etkilenecek olan grupların başında yer almaktadır[502].

5.4.3. Doğu ile Batı arasında Ayrışan Tercihler

Bağımsızlığın elde edilmesiyle başlayan süreçte, Arap toplumu genelinde olduğu gibi, Suriye ve Irak halkları arasında Batı'ya karşı duyulan yaygın his, esas olarak kırgınlık ve küskünlük olmuştur[503]. Zira Batı, Lübnan'ı, Filistin'i, Hatay'ı, Kuveyt'i ve Ürdün'ü Araplardan koparmış, İsrail'i de kendilerine ait coğrafyanın nerdeyse tam ortasına bir sorun adası olarak yerleştirmiştir. Ancak, halkların hissiyatı boyutunda yakalanan bu birliktelik, iki ülke yöneticileri tarafından Batı ile ilişkilerin nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda sürdürülememiştir[504].

Nuri Said Paşa'nın iktidarı sırasında Irak Batı yanlısı bir dış politika benimsemiş ve bu kapsamda Sovyetlerin Ortadoğu'ya sızmasını engellemek üzere tasarlanan, Batı-kaynaklı savunma planları içerisinde aktif bir rol oynamıştır[505]. Fransız idaresinden

---

[501] Slim, R.M., (1993), (a.g.e.), s. 148.
[502] Kienle, E., (1990), (a.g.e.), ss. 87-152.
[503] Dessouki, A.E.H., "The Global System and Arab Foreign Policies: The Primary Constraints", Korany, B. ve Dessouki, A.E.H. (Der.), *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Globalization*, New York, AUC Press, s. 28.
[504] Bu tespit 1968 Irak İhtilali'ne kadar geçen süre bakımından geçerlidir.
[505] General Nuri tarafından belirlenen bu dış politika çizgisi fazlaca bir değişime konu edilmeden daha sonraki Irak yöneticileri tarafından da izlenmiştir.
Khadduri, M., (1977), *Socialist Iraq: A Study in Iraqi Politics since 1968*, Washington D.C., The Middle East Institute, s. 171.

henüz kurutulabilen Suriye ise, bağımsızlık sonrası sürecin neredeyse hemen başında Batı'ya tekrar kucak açma fikrine çok da ısınamamış ve esasen bu nedenle kendisi için tarafsız bir dış politika pozisyonu belirlemiştir. İlgili siyasetin temel unsurlarına göre, Suriye kendi bağımsızlığına saygılı olan tüm ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmeli, Sovyetler ile daha sıkı temaslar kurmalı ve askeri yardım açısından da Doğu Bloku ile yakınlaşma aramalıydı[506].

Doğu-Batı çekişmesinde kimin yanında olunması gerektiği hususunda Suriye ve Irak yönetimlerinin sahip oldukları farklı görüşlerin neden olduğu en dikkati çeken çatışma 1955 yılında Bağdat Paktı'nın oluşumu sırasında yaşanmıştır. Suriye önce Türkiye ile Irak arasında başlayan ve daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran'ı da içine alan bu oluşumu, Batı emperyalizminin bölgeye yeniden sızma hedefinin bir aracı, İsrail'e hizmet eden bir yapı, Bağdat yönetiminin emperyalist güçlerle kurduğu ittifak ile bölgesel nüfuzunu arttırma gayreti şeklinde algılamıştır. Bu algıdan hareketle, Mısır ve Suudi Arabistan ile yakınlaşma arayışına girilmiş, Pakta alternatif olabilecek bir gruplaşma için çaba harcanmaya başlanmıştır[507].

1958 yılına gelindiğinde, Başta ABD olmak üzere, Batı'nın hemen hemen her ortamda İsrail'i destekler tavrından, Süveyş Kanalı'nın millileştiren Mısır'ı İngiliz ve Fransız güçlerinin işgal etmesinden rahatsız olan Irak, Batı ile ilişkiler konusunda tavır değişikliğine gitmiştir. Bu tavır değişikliği dışarıya anti-emperyalist, Batı'yı itham eden ve Sovyet Birliği ile daha yakın ilişkiler kurma üzerine kurulu bir dış politika olarak yansımıştır[508].

Irak'taki değişim ile birlikte, her iki ülke Doğu-Batı çekişmesinde birbirlerine daha yakın bir pozisyon almaya, dönemin süper güçleri ABD ve Sovyetler Birliği'nden birini diğerine karşı kullanarak, ulusal çıkarlarını ilerletmeye çalışmışlardır. Ancak her iki ülkenin yerleşik çıkarları ve genel dış politika eğilimleri, Batı ile ilişkilerde nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiği konusunda odaklanan ayrışmanın ortadan kaldırılmasına engel olmuştur.

---

506 Hopwood, D., (1988), (a.g.e), s. 35.
507 Lencowski, G., (1980), (a.g.e.), ss. 336-345.
Kienle, E., (1990), (a.g.e.), s. 18.
508 Marr, P., (1985), (a.g.e), ss. 106-125.

Zira, bir tarafta Suriye, Sovyetler Birliği'ni kendine ait güvenlik ve bölgesel politikaların gerçekleştirilmesi açısından çoğu zaman destek alınabilecek bir ortak olarak görmekteydi[509]. Ayrıca, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar Batı'dan teknoloji satın alınabilmesini neredeyse imkânsız kılmakta, dolayısıyla silah da dâhil olmak üzere her türlü gelişim için Sovyetler Birliği'ne duyulan bağımlılık kaçınılmaz olarak artmaktaydı. Hem zaten asıl düşman ve rakip olarak görülen İsrail Batı tarafından desteklenirken, bu ülkeye karşı ön-cephe konumunda bulunan Suriye'nin ne aynı odaktan silah talebi olabilirdi, ne de Batı Sovyetler gibi alacağını ödeyemeyecek durumda olan Suriye'ye, İsrail'e rağmen ücretsiz silah temin edebilirdi. Tüm bu gerekçeler dolayısı ile Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun zamanla Suriye'nin en büyük ticaret ortağı, kredi ve karşılıksız yardım kaynağı konumuna gelmesi çok da şaşırtıcı olmamıştır[510]

Diğer taraftan Irak, Sovyetler Birliği ile yakın temaslar kurmasına rağmen, iki süper güç arasında bir tercih yapma durumunda kalmak istemiyordu. Sürekli yükselme eğiliminde olan petrol gelirleri ile paralel artış gösteren satın alma gücü de, Irak'a Suriye'nin aksine Doğu Bloku'na tamamen bağımlı olmadan, uluslararası alanda daha rahat hareket edebilme imkânı sunuyordu. Irak'ın mutlak olarak bir büyük gücün desteğini arkasına alması gerektiği düşüncesi, dünya da nüfuzu hissedilmeye başlanan Japonya, Avrupa ve Çin gibi yeni güç merkezlerinin de bir alternatif olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret ediyordu. Hem zaten, Sovyet teknolojisinin Batı karşısında bulunduğu sınırlı konum, bu çeşit bir alternatif güç arayışını zorunlu kılıyordu. Öyleyse Irak'ın hızlı gelişimi açısından en akılcı yol, tamamen Batı yanlısı bir tutum benimsemeden, bu yadsınamaz güç ile sürdürülebilir ilişkiler kurmak, bu sırada Sovyet alternatifi güçleri de hazırda tutmak olmalıdır[511].

1968 yılında Suriye'deki rejime muhalif bir Baas Partisi fraksiyonunun, Irak'ta iktidarı ele geçirmesinin ardından, Doğu ile Batı arasında yapılan tercih, iki ülke ilişkilerini etkileyen esas konulardan biri haline gelmiştir. Taraflar arasında şiddeti her geçen gün artan bir ideolojik çekişmenin yaşandığı bu süreçte, devlet davranışları

---

[509] Hinnebush, R.A., (2008), "Revisionist Dreams, Realist Strategies: The Foreign Policy of Syria", Korany, B. ve Dessouki, A.E.H. (Der.), *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Globalization*, New York, AUC Press, s. 291.
[510] (a.g.e.), ss. 292-293.
[511] Ahmad, A.Y., (2008), (a.g.e.), s. 158.

daha çok meşruiyet kaygısı ile belirlenmiş, meşruiyetin bir ölçütü olarak da Batı karşıtlığı esas alınmıştır. Öyle ki, Batı emperyalizmi karşısında kimin daha dirençli bir duruş sergilediği ya da bu konuda kimin ne kadar samimi olduğu neredeyse her fırsatta sorgulanır, karşı tarafı itham etme fırsatı sunan hemen hemen her hareket taraflarca yakından izlenir olmuştur. Kienle tarafından kaleme alınan "*Ba'th vs Ba'th*" isimli eserde bu noktaya ilişkin çok sayıda örnek bulmak mümkünse de, Irak tarafından 1977 yılında ABD ile ilişkilerini geliştirme kararını veren Şam yönetimi hakkında yapılan aşağıdaki açıklama bir fikir edinmeye yardımcı olacaktır;

> "*Suriye halkı üzerinde uygulanan terörizm, Lübnan'da Filistinlilere yapılan baskılar, ABD ile sağlanan temaslar ve CIA'den alınan rüşvet Suriye rejiminin emperyalizmin kölesi olduğunu ve Ortadoğu'da emperyalizmin esas hedeflerine hizmet ettiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır*"[512].

5.4.4. Arap-İsrail Savaşı ile ilgili Algı ve Strateji Farklılığı

Kurulduğu andan itibaren İsrail'i emperyalist manda yöneticileri tarafından tarihsel Suriye coğrafyası üzerine yerleştirilmiş, yayılmacı bir devlet olarak tanımlayan Suriye'deki idareciler, bu ülkenin Filistin toprakları başta olmak üzere, Araplar aleyhine sürekli bir genişleme içerisinde olmasından büyük bir rahatsızlık duymuşlardır. Doğu ile Batı Arap toplumları arasındaki bağı koparan yönüyle de bu devlet, Arap bütünleşmesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmüştür. Bu gerekçeler çerçevesinde, İsrail'i ortadan kaldırmak, kaybedilen toprakları geri kazanmak ve Araplar arası birliği yeniden tesis etmek, 1970'lere kadar Suriye iktidarlarının en temel hedefleri ve asli görevleri arasında yer almıştır[513].

İsrail hakkındaki kanaatleri bakımından, Irak'taki liderlerin Suriye'dekilerden fazlaca ayrışmaması, tarafların İsrail'e karşı konulması ve Filistin halkına ait hakların yeniden tesisi gibi konular üzerinde daha rahat anlaşabilmelerine yardımcı olmuştur. Ayrıca, Arap milliyetçiliğine ilişkin alınan tavrın ve sergilenen performansın, her iki ülke rejiminin kırılgan meşruiyet yapısının belirlenmesinde esas alındığı düşüncesi var oldukça, Suriye ve Irak yönetimleri kendilerini sürekli olarak Arap davasına bağlı gösterme gereğinde hissetmişlerdir.

[512] Kienle, E., (1990), (a.g.e.), ss. 103-121.
[513] Hopwood, D., (1988), (a.g.e), s. 47.

Ancak bu durum 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından değişmeye başlamış, taraflar arasında, İsrail'e karşı yürütülen mücadelenin şekli ve zamanı, mücadele sırasında kararların nasıl alınıp, uygulanması gerektiği konularında görüş ayrılıkları yaşanır olmuştur. Aslında aynı partinin farklı iki şubesi arasında, 1970'lerin başından itibaren süregelen ideolojik çekişme göz önüne alındığında, bu çok da şaşırtıcı bir durum değildi. Zira biri diğerinin devamı niteliğinde olan, ancak yine biri diğeri tarafından Suriye'deki iktidardan uzaklaştırılan Baas rejimleri, ilgili tarihten başlayarak aralarında kendilerini Arap davasının yegâne temsilcisi olarak gösterme yarışına girmişlerdir[514]. Bu yarışta aynı Baas ideallerini savunan taraflar, kendi meşruiyetlerinin, diğerinin gayri-meşruluğunu ortaya koyarak temin edilebileceği düşüncesi ile hareket ettikleri için de, Arap davasında daha atak bir pozisyon alma ve karşıdakinin de bu davayı temsil etme hakkı ve kapasitesinin olmadığını iddia etme hususlarında özel bir gayret içinde olmuşlardır[515].

İsrail için benimsenen tavrın iki ülke arasındaki ilişkilerde bir çekişmeye neden olmasının diğer bir nedeni de, tarafların Arap davasının kendi bölgelerinde nüfuz elde etmek ya da var olan nüfuzlarını genişletmek bakımından önemli bir araç olabileceğinin farkına varmış olmalarıdır. Buna göre, İsrail'e karşı en sert ve en tavizsiz pozisyonu benimseyen taraf, ılımlı Arap devletlerinin ekonomik ve siyasi desteğini arkasına alarak, bölgesel nüfuz bağlamında avantajlı bir konuma gelebilecektir[516]. Yine esasen bireysel çıkarlar doğrultusunda belirlenen bölgesel politikalar, Arap davası referans gösterilerek meşrulaştırılabilecektir. Örneğin, Suriye FKÖ aleyhine Lübnan'a müdahale ederken, bu davranışını Arapların çıkarlarına uygun hareket edildiği iddiasıyla meşrulaştırmaya çalışmıştır. Çünkü FKÖ'nün Lübnan'da artan etkinliği olası bir İsrail askeri müdahalesine neden olabilir, bu da Arapları ilgili ülke ile henüz hazır olmadıkları yeni bir savaşa sürükleyebilirdi[517].

---

514 Al-Bath, 21.04.1975.

515 Baas idealizmini oluşturan unsurlar arasında Arapların Siyonizm ve emperyalizmden kurtarılması, sosyalizm ve Arab birliği yer almaktadır.
Sluglett, M.F. ve Sluglett, P., (2003), *Iraq since 1958: from Revolution to Dictatorship*, London, I. B. Tauris, ss, 202-203.

516 Hemen hemen tüm Arap-İsrail Savaşlarının ardından, Petrol zengini Arap devletlerinin Suriye'ye verdikleri ekonomik ve siyasi destek bu nokta için dikkate değer bir delil olarak sunulabilir.

517 Seale, P., (1987), (a.g.e), ss. 267-290.
Al-Bath, 17-21 April 1976.

İsrail'e karşı kimin daha kararlı bir duruş sergilediği noktasında düğümlenen Suriye-Irak rekabeti sürerken, zamanla iki ülkenin işgal edilen Arap toprakları konusunda da farklı düşündükleri ortaya çıkmıştır. Buna göre, Bağdat yönetimi Irak sınırlarına göreceli olarak daha uzak olan İsrail'i doğrudan bir tehdit olarak algılamazken, ön-cephe ülkesi konumundaki Suriye aynı ülkeyi kendi varlığına ve güvenliğine yönelmiş en büyük tehlike olarak tanımlamıştır. İsrail'in Arap topraklarını işgali nedeniyle Bağdat yönetiminin duyduğu rahatsızlık da, hem Golan Tepelerini, hem de tarihsel Suriye coğrafyasının vazgeçilmez bir parçası konumundaki Filistin'i kaybeden Şam yönetiminin yaşadığı travma ile karşılaştırmazdı.

1970'li yıllardan itibaren Suriye ile Irak arasında yaşanan gelişmeler, İsrail'e karşı geliştirilen farklı yaklaşımların ve Arap davası üzerinden meşruiyet yarışı yürütmenin, taraflar arasındaki ilişkileri ne denli olumsuz yönde etkilediğini daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. İlk olarak Bağdat yönetimi, 1973 Arap-İsrail Savaşı öncesinde, kendisini İsrail'e karşı planlanan saldırıdan haberdar etmeyen Mısır ve Suriye'yi eleştirmiş, resmi bir bildiri yayınlayarak; "*Siyonist düşmanla savaş haberinin 6 Ekim 1973 tarihinde radyolardan öğrenildiğini*" ve Suriye'nin saldırı konusundaki tavrının "*Irak'ı başarılı bir savaş sonrasında elde edilecek prestij ve nüfuzdan mahrum bırakmak*" amacı güttüğünü duyurmuştur[518]. Savaş sonrası dönemde de Suriye'nin yine Irak'ı habersiz yakalayan ateşkes ilanı "*Araplara Golan tepelerini kaybettiren ve İsrail'e ağır bir darbe vurulması gibi tarihsel bir fırsatın kaçırılmasına neden olan*" bir karar şeklinde tarif edilmiştir[519].

Bu ithamlara Suriye'nin yanıtı ise, "*1973 Savaşı hazırlıklarına katılmayan ve asıl düşman olarak nitelenen Siyonistler dururken, Kürtlerle ve İran'la çatışarak dikkatleri başka alanlara çeken*" Irak'ı suçlamak olmuştur. Irak'ın askeri güçlerini savaş bölgesinden erken çekerek Suriye'yi İsrail ile tek başına bırakması da ayrıca eleştirilmiştir[520].

---

[518] Baram, A., (1986), (a.g.e.), s. 132.
[519] (a.g.e.), s. 131.
[520] Bu şekilde davranarak, Suriye hem Arap milleti, hem de kendi halkı nezdinde sahip olduğu meşruiyeti savunmuş oluyordu.
Radio-Damascus, Broadcast-BBC monitoring, 13.07.1977.

1970'lerin başından itibaren Suriye ile İsrail arasında barış görüşmeleri gündeme gelince, Irak Devlet Başkanı Bakr yaptığı bir konuşmada "*yenilgiyi hemen kabullenen, şahsi çıkarları nedeniyle İsrail'e karşı yürütülen mücadelenin kıvılcımını söndüren ve barış cilveleri ile savaş sırasında gösterilen kahramanlıklara gölge düşüren Arap liderlerini kınamıştır*". Öyle ki, o günlerde Irak'ta yayınlanan ve rejime yakınlığı ile bilinen Al-Thawra gazetesine göre "*iki ülke arasındaki çatışmanın asıl nedeni, Suriye'nin izlediği barış siyasetidir*"[521].

Taraf olduğu üç Arap-İsrail savaşının ardından yaşadıkları nedeniyle İsrail'in kuruluş sürecini geri çeviremeyeceğini anlayan Suriye ise, Filistin topraklarının silah zoruyla kurtarılmasını talep eden Irak'ın aksine, daha ılımlı bir pozisyon belirlemek ihtiyacı ile hareket etmiştir. Böylece 242 ve 338 sayılı BM Genel Kurulu kararları gereği, işgal altındaki toprakların İsrail tarafından geri verilmesi ve Batı Yakasında bağımsız bir Filistin devletinin kurulması karşılığında, İsrail'i de tanıyan bir siyasi çözüm kabul edilmiştir[522].

Mısır ile İsrail arasında Camp David görüşmeleri devam ederken, iki ülke bu sürece nasıl karşılık verilmesi gerektiği konusunda da anlaşamamışlardır. Irak Libya, Cezayir, Güney Yemen ve FKÖ'nün katıldığı, ancak Suriye'nin dışarıda bırakıldığı bir grubun oluşturulmasını teklif ederken, bir anlamda Mısır'dan boşalan Arap liderliğine talip olmaktaydı. Gruba üyelik için ise adayların 242 ve 338 sayılı BM kararlarını reddetmeleri, Lübnan'da bulunan Filistin ve diğer ulusal hareketlere destek verilmesi ön şartı getiriliyordu. Suriye kendi Lübnan ve İsrail politikasına ters düşen, Arapları ilgilendiren konularda Irak'ın liderliğini kabul etme anlamına gelen bu teklife, BM Golan için Ateşkesi Gözetleme Gücü'nün görev süresini uzatarak yanıt vermiştir[523]

1978 yılında Fas'ın Fez kentinde gerçekleşen 12. Arap Zirvesi'nin ardından, Irak Arap-İsrail çatışmasının siyasi çözümü konusunda Suriye ile aynı çizgiye gelse de, bu ülkeleri İsrail karşısında farklı tavır almaya iten gerekçeler tam anlamıyla ortadan kalkmamıştır. Ayrıca, iki ülke arasında İsrail siyaseti ve Arap davasına ilişkin

---

[521] Kienle, E., (1990), (a.g.e.), ss. 80-121.
[522] Hinnebusch, Raymond A. ve Drysdale, Alasdair, (1991), *Syria and the Middle East Peace Process*, New York, Council on Foreign Relations Press, ss. 105-108.
[523] Kienle, E., (1990), (a.g.e.), ss. 106-133.

yaşanan çekişme zamanla başka konu alanlarına da taşmış, ilişkilerin genel seyrinin güvensizlik ve gizli bir çatışma perdesi arkasında gelişmesine neden olmuştur.

5.4.5. Baas İktidarında Komşular Arası Maddi Çıkar Çatışması

Suriye ile Irak arasında maddi çıkarlar temelinde bir uyuşmazlık yaşanmasına neden olan gelişmeler, Irak Devlet Başkanı Hasan Bekir'in 1 Haziran 1972 tarihinde İngiltere, Hollanda, Fransız ve ABD menşeli şirketlerin sahibi olduğu Irak Petrol Şirketi'nin (IPC-Iraqi Petroleum Company) millileştirildiği açıklaması ile gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde, Kerkük petrolünü Suriye üzerinden Akdeniz'e taşıyan Trans-Suriye boru hattının kendi toprakları içerisinde kalan varlıklarını millileştiren Şam yönetimi, Irak tarafından ödenmesi gereken taşıma ücretinde bir artış talep etmiştir[524]. Taşıma ücretinin o dönemde Suriye yurt içi hâsılasının %9.02'lik bir bölümünü oluşturduğu dikkate alındığında, yapılan talebin görünürdeki gerekçesinin 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda yeni çıkmış bir ülkenin uğradığı ekonomik kayıpları giderme ve genel anlamda finansal durumunu güçlendirme çabası olarak görmek mümkündür[525].

Ancak, Suriye Meclisi'nin iki ülke arasında görüşmeler devam ederken 8 Ocak 1973 tarihinde taşıma ücretini neredeyse ikiye katlayan bir yasa tasarısını onaylaması, sadece kısa dönem çıkarlar doğrultusunda hareket edildiği yönündeki düşünceleri neredeyse ortadan kaldırmıştır. Kararın tek taraflı olma yönü, zamanlaması ve artış oranındaki yükseklik, Suriye'nin Irak'a yönelik tavrının arkasında başka nedenler olabileceği ihtimalini gündeme getirmiştir.

İfade edilen ihtimallerden birisi zaten IPC'yi millileştirerek petrolünü dış pazarlara sunma konusunda sıkıntıya düşen, milli gelirinde de geçmiş yıllara göre önemli sayılabilecek bir kayba uğrayan Irak'ın, mevcut koşullarını iyileştirme çabasının önüne geçmek olabilirdi. Zira rakip görülen Baas rejimi, millileştirme kararı ile Arap dünyasında popülerliğini arttırmış, kendi halkı nazarında sahip olduğu meşruiyette de önemli kazanımlar elde etmişti.

---

524 İlgili boru hattı Kerkük ile Lübnan'a bağlı Trablus kentleri arasında hizmet veriyordu.
525 Baram, A., (1986), (a.g.e.), s. 128.

Suriye'nin taşıma ücreti konusunda ancak kendi belirlediği şartlarda bir çözümü kabul edeceği şeklindeki ısrarının bir diğer gerekçesi de, pan-Arab ve bölgesel ihtiraslarla hareket eden Bağdat yönetimine Suriye'ye olan bağımlılığını hatırlatmaktı. Ayrıca, ücret artışı ile elde edilecek ekstra gelir, Suriye halkının ekonomik koşullarını iyileştirmek ve böylece rejimin meşruiyetini sağlama almak üzere kullanılabilirdi. Suriye'nin bölge ile ilgili planlarının gerçekleşebilmesi, İsrail ile olası bir başka savaşta kullanılmak üzere yeni silahların satın alınabilmesi gibi nedenler de ülke gelirlerinde hızlı bir artışı gerektiriyordu.

Konunun Irak'a bakan yönüne gelince, IPC kararının ardından Bağdat yönetimi petrol gelirlerinde yaşanan gerileme nedeniyle, ülke çapında tasarrufla ilgili yeni tedbirler almak ve uygulamak zorunda kalmıştır. Bu koşullarda Suriye'nin taleplerine boyun eğerek, milli gelirde yeni bir azalışa rıza göstermek, Irak halkı için kullanılması gereken kaynakların başkalarına verilmesi anlamına gelecekti. Suriye'ye bağımlılığı açık eden ve Irak'ta rejim karşıtlarının elini güçlendirebilecek böyle bir karar, ülkede iktidarı henüz ele geçirmiş Baas yönetiminin meşruiyeti açısından oldukça riskliydi. Hem zaten dışa bağımlılığı ortadan kaldırmak üzere alınan millileştirme kararı, elde edilen yeni maddi olanakların Irak'ın bölgede ve Arap dünyasında siyasi nüfuzunu arttırmak, Suriye'nin nüfuzunu da sınırlamak üzere kullanılabilirdi[526].

Gerekçesi ne olursa olsun, Suriye Meclisi'nin kararı ile birlikte iki ülke arasındaki görüşmeler, tarafların sıkça birbirlerini suçladıkları ve herkesin kendi pozisyonunun haklılığı konusunda ısrar ettiği yeni bir sürece girmiştir. Bu süreçte, Kerkük petrolü için başka bir çıkış noktası olmayan Irak, Suriye'nin boru hattını kapama tehdidi ile geri adım atmak ve daha çok bu ülkenin taleplerini yansıtan bir antlaşmaya rıza göstermek durumunda kalmıştır. Konu böylece bir çözüme kavuşturulmuş gibi gözükse de, yaşanan süreçte sahip olduğu petrolün uluslararası piyasalara, birbirlerine alternatif olabilecek daha fazla sayıda yolla taşınması gerektiği dersini alan Irak, özel bir komiteye Kerkük-Banyas boru hattı dışında bir hattın inşası konusunda araştırmalar yapma görevi vermiştir. Suriye Meclisi'nin aldığı kararı boşa

[526] Dean, Lucy, (2005), The Middle East and North Africa 2004: Regional Surveys of the World, London, Europa Publications, ss. 1047-1048.

çıkaracak bu girişim, ise iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden gerilmesine neden olmuştur[527].

1973 yılına gelindiğinde Irak, Banyas hattı ile karşılaştırıldığında miktar olarak daha fazla Kerkük petrolünü, daha düşük bir ücretle taşıyacak bir boru hattının inşası konusunda Türkiye ile temasa geçmiştir. Bu kapsamda, Irak Ekonomi Bakanı Ocak 1973'te, Suriye'yi bypass edecek ve dolayısıyla bu ülkeyi petrol taşıma işi karşılığında yıllardır elde ettiği döviz gelirinden mahrum bırakacak hat ile ilgili görüşmeler yapmak üzere Ankara'yı ziyaret etmiştir. 1 Mayıs 1973'te de Bağdat ile Ankara arasında bugün de kullanılan Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı için bir protokol imzalanmıştır. Haditha'dan Körfez'e ulaşan stratejik bir boru hattının yapımına da aynı dönemde başlanmıştır. Irak önce Nisan 1976'da Suriye üzerinden Banyas'a petrolün akışını durdurmuş ve Ocak 1977'de de Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını hizmete açmıştır[528].

Irak'ın, bütün petrolünü Suriye'ye bağımlı olmadan ihraç edebilme isteği kapsamında atılan tüm bu adımlar ise Suriye ile olan ilişkileri olumsuz şekilde etkilemiştir. Öncelikle, Irak'ın petrol ihracı için Suriye'ye ödediği ücretin kesilmesi, bu ülkenin 1976 yılında yaklaşık 272 milyon $'lık bir gelir kaybına uğramasına neden olmuştur. İfade edilen rakamın Suriye bütçesindeki gelirin %6.03'üne karşılık geliyor oluşu, uğranılan kaybın büyüklüğünü yansıtması açısından önemlidir[529].

Ayrıca, Suriye'nin gelirlerindeki düşüşün, 1973 Arab-İsrail savaşını müteakiben ülkenin yeniden imarı ve halkın moralini yükseltmek üzere daha fazla dış kaynağa ihtiyaç duyulduğu bir sırada ortaya çıkması, Şam yönetiminin yaşadığı sarsıntıyı daha net bir şekilde ortaya koyabilecektir. Yine Irak'ın değişen strateji ile ikisi de Arap olmayan, ikisi de ABD'nin bölgesel müttefiki konumunda bulunan ve ikisi de İsrail ile diplomatik ilişkiler kurmuş Türkiye ve İran'a bağımlı hale gelmesi, Suriye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Öyle ki, Irak Suriye'yi İsrail ile savaşmak üzere

527 Baram, A., (1986), (a.g.e.), ss. 128-130.
528 Türkmen, İlter, 2010, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası", BİLGESAM, s. 22. (http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/kitaplar/TCortapol.pdf), (Erişim Tarihi: 02.03.2012),
529 Kienle, E., (1990), (a.g.e.), s. 67.

kullanabileceği kaynaklardan mahrum bırakmakla itham edilmiştir[530]. Ayrıca, Irak'ın petrol hattını kapama kararına karşı somut adımlar da atılmış, 1977 yılında Bağdat yönetimi ile olan ilişkiler en alt düzeye indirilirken, iki ülke arasındaki ticaretin engellenmesi amacıyla Irak sınırı kapatılmıştır[531].

Irak'a karşı alınan tüm bu kararlar, Suriye'ye olan bağımlılığın ortadan kalkması ve Bağdat'taki rejim üzerinde kullanılabilecek etkili bir araçtan yoksun kalınmasının neticesinde ortaya çıkmıştır. Özellikle de bir Arap devletine karşı, Arap olmayan Türkiye ve İran'a bağımlı olmanın tercih edilmesi, iki ülke arasında var olan karşılıklı güvensizliğin boyutlarını göstermesi bakımından üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir başka konudur.

5.5. Sonuç: "Ben" ve "ötekiler" Algısı Tarihselinde Fırat-Dicle Su Sorunu

Olumsuz imgeler, ideolojik çekişmeler, ekonomik çıkar çatışmaları, birbiriyle çelişen ve hatta yarışan bölgesel ya da uluslararası sistem stratejileri gibi oldukça geniş bir konu yelpazesinde gelişen Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki ilişkilerin, Fırat-Dicle boyutundan arındırılmış bu kısa tarihi, tarafların birbirlerine karşı tutumunu belirleyen esas unsurun güvensizlik olduğunu ortaya koymaktadır. Taraflar arasındaki ilişkilerin 21. yüzyılın başına dek uzanan bölümü için geçerli olan bu tespit, ancak ilgili ülkelerin "*kendileri*", "*birbirleri*" ve "*aralarındaki sorunlara*" ilişkin geliştirdikleri algılarda meydana gelen dönüşümle birlikte değişebilmiştir. Böyle bir dönüşüm için, her bir ülke adına, iktidar değişimi gibi iç-politik, komşularla sıfır-sorun politikası veya 2. Körfez Savaşı gibi dış-politik çok sayıda neden ortaya koyabilmek mümkündür. Yalnız, bu çalışmanın konusu açısından asıl olan nokta, güvensizlik olgusunun, Türkiye, Suriye ve Irak ilişkileri üzerinde uzunca bir süre sahip olduğu etkiyi yitirmeye başlamasıdır.

Algılardaki değişim öncesinde, aralarında sağlıklı bir iletişim kurmaya, karşılıklı anlayış ve ortak çıkarlar temelinde birlikte hareket etmeye muvaffak olamayan ülkelerin, 2000'li yıllarla başlayan dönemde, sorun olarak telakki edilen birçok konu

---

[530] Al-Bath, July 1996.
[531] Baram, A., (1986), (a.g.e.), s. 130.

alanında uzlaşma ve işbirliği için adım atabilmeleri, doğal olarak Fırat-Dicle etrafında şekillenen ilişkilere de yansımıştır. Bu sürecin nasıl işlediğini, yani ilişkilerin genel niteliğinde meydana gelen değişimin, Türkiye, Suriye ve Irak'ı ortak havza kaynaklarına ilişkin yaklaşımlarını belirlerken ne şekilde etkilediğini daha açık bir şekilde ortaya koyabilmek üzere, Fırat-Dicle havzasında çatışma ve işbirliğine dair yaşananların, aktör algıları üzerinden yeniden bir okumaya tabi tutulması gerekmektedir.

Bu türden bir okumaya, Suriye ile Irak arasında cereyan eden 1973-1975 krizi ve bu krize giden süreç ile başlanacak olursa, en başta her iki ülkenin bağımsızlık sonrası dönemde yaşanan ardı arkası kesilmeyen rejim değişimlerinden, ders niteliğinde belirli bir takım sonuçlar çıkardıkları görülür. Buna göre, yapay sınırlar içerisinde, neye ve kime karşı aidiyet duyulması gerektiğine henüz karar verememiş bir toplum yapısı ile var olma zorunluluğu, rejim güvenliği ve istikrarının sağlanmasını, iktidarların öncelikli hedefleri arasına yerleştirmiştir. Yakın zamanda yönetime gelen Baas partilerinin, meşruiyetlerini toplumsal zeminde tam manasıyla tesis etmeleri anlamına da gelen bu hedefler için, hem içeride, hem de dışarıda birtakım önlemler alınmalıdır.

İçeride alınması gerekli önlemlerden ilki, toplumun yaşam kalitesini, iktidarın üzerine oturduğu etnik, dini veya sosyal sınıflara öncelik vererek yükseltmektir. Bu kapsamda, nüfusun büyük bir bölümünü istihdam eden tarım başta olmak üzere toplumsal reform çabalarına, ulusal gelir artışını hızlandıracak petrol gibi ulusal kaynakların millileştirilmesi çalışmalarına ivedilik sağlanmalıdır. Belirtilen yöntemle elde edilecek yeni zenginlik ise İsrail ile mücadelede, dış politika üzerinden meşruiyetin güçlendirilmesi amacıyla, bölgesel ve Pan-Arap ideallerin ülke çıkarlarına uygun olarak belirlenen şekliyle gerçekleştirilmesinde kullanılmalıdır.

Dış politikaya ilişkin önlemler değerlendirilirken, öncelikle homojenlikten uzak toplum yapısının, aidiyet hissi bakımından, ülke-içi ile ülke-dışı arasındaki sınırı neredeyse tamamen ortadan kaldırdığı, Baas rejimlerinden birinin Sünni, diğerinin de Şii çoğunluk üzerinde iktidar olmalarının, manipüle edilebilecek tehlikeli bir zafiyet ortaya çıkardığı gözden uzak tutulmamalıdır. Bu şartlarda, milliyetçilikten,

devrimciliğe, meşruiyetten, bölgesel nüfuza veya Arapların önderliğine kadar birçok konu alanında rakip olmayı sürdüren, güven telkin etmekten çok, güvensizlik kaynağı haline gelen bir ülkenin iç işlerine müdahale anlamına gelebilecek her türden girişime tehdit nazarıyla bakılmalı, en azından şüphe ile karşılanmalıdır. Zira rakibin müdahale girişimlerine tepkisiz kalmak, beraberinde olası bir meşruiyet, hatta ve hatta iktidar kaybını getirebilecektir. Ayrıca, hem yakın çevre üzerinde, hem de Ortadoğu'da liderlik iddiası, gerekçesi ne olursa olsun aynı ülkeye bağımlı bir görüntü verilmemesini, ortaya konan iddianın inandırıcılığı açısından önemli kılmaktadır.

Yine aynı süreçte Suriye ve Irak'ın birbirlerini nasıl tanımladıkları konusuna gelince, karşılıklı düşmanlık hisleri ile dolu iki kardeş nitelemesi iyi bir başlangıç olacaktır.

Suriye algısında Irak;

- Şam'daki mevcut yönetimi devirip yerine kendi imajında bir iktidar getirmek isteyen, bu hedefle Suriye'den kovulan Aflak'a kucak açan, Müslüman Kardeşler Örgütü de dâhil olmak üzere rejim karşıtı gruplara destek veren, hemen hemen her alanda muhalefet edip rakip olan,
- Batılı güçlerle ittifak kurarak emperyalizmin Ortadoğu'ya yeniden sızmasına izin veren,
- Lübnan'da Suriye'nin çıkarlarına aykırı olarak Filistinlilere, FKÖ liderliği için de Yaser Arafat'a destek veren,
- 1973 Savaşı öncesinde, asıl düşman Siyonistlerle değil de, Kürtlerle ve İran'la çatışarak dikkatleri başka alanlara çeken, Savaş sonrasında da askerlerini çatışma bölgesinden habersizce ve zamansız olarak çekerek Suriye'yi İsrail karşısında yalnız bırakan,
- Ekonomik çıkarlar açısından, ikisi de ABD'nin bölgesel müttefiki konumunda bulunan ve İsrail'i resmen tanıyan Türkiye ile İran'ı, Arap ülkesine tercih eden ve böylece Suriye'yi İsrail ile savaşmak üzere kullanabileceği kaynaklardan mahrum bırakan,
- 1974 yılında imzalanan Cezayir Antlaşması'nın ardından Kürtlerle ve İran'la sağlanan barıştan cesaret alarak, yakın çevresinde ve Ortadoğu'da Suriye'nin çıkarları aleyhine olacak şekilde daha aktif ve cesaretli bir dış politika izlemeye başlayan bir ülkedir[532].

[532] Sluglett, M.F. ve Sluglett, P., (2003), (a.g.e.), s. 171.

Irak'ın algısında Suriye ise;

- Asıl hedefi kendisine rakip gördüğü Bağdat'taki rejimi yıkmak olan, bunun için bir taraftan Irak Baas'ının meşruiyetinin sorgulanmasına neden olabilecek her türlü girişimin arkasında yer alan, diğer taraftan da açıktan Irak halkına, özellikle de Şiilere seslenerek rejimlerini devirmeleri çağrısında bulunan, Kürtlere de açıktan silah ve üs desteği veren,
- 1973 Savaşı sırasında elde edilecek zaferden Irak'ı mahrum etmek için kendi başına hareket eden ve esasen bu nedenle Araplara Golan Tepeleri'ni kaybettiren,
- Yine 1973 Savaşı'nda yenilgiyi hemen kabul edip, şahsi çıkarları için emperyalist Batı'nın aracılığı ile İsrail'le ateşkes görüşmeleri yapan ve böylece Arapların bu ülkeyle mücadele azimlerini baltalayan,
- Arapların İsrail'e karşı yürüttükleri mücadele sırasında Filistinlilerle ve FKÖ ile uğraşarak, Ortadoğu'da emperyalizmin hedeflerine hizmet eden,
- Lübnan'da Filistinlilere ve sol güçlere karşı Maruni Hıristiyanlara arka çıkan,
- Büyük Suriye Projesi'ni kendine bağımlı yönetimler tesis ederek hayata geçirmek isteyen,
- IPC'nin millileştirmesini kıskanarak, önceki dönemlere göre petrol taşıma ücretinde iki kat artış talep eden, bunun için boru hattını kapama tehdidinde bulunan,
- Alternatif boru hatları inşa etme girişimlerine, kendisine karşı bağımlılığının ortadan kalkacağı endişesiyle Irak'ı sıkıntıya düşürmeye devam eden bir ülkedir.

Tarafların Türkiye'ye ilişkin algılarına gelince, "sömürgeci, baskıcı, gaddar ve sırtını İslam'a dönen", Batı'nın Ortadoğu'da jandarmalığını yapan, İsrail'i tanıyan, Hatay'ı almakla yetinmeyip Musul'da gözü olan Türkler, 1960'ların ikinci yarısından itibaren geliştirdikleri çok yönlü dış politikaları ve Arapları destekleyen tavırları ile yeni bir şansı hak etmektedir. Bu ülkenin geçmiş döneme ait mütecaviz siyasetin izlerini ortadan kaldırmak üzere göstereceği çabalar beklenmeli, bu arada ilişkiler dostane ve iyi komşuluk çerçevesinde yürütülmelidir.

Suriye ve Irak'ın kendileri, birbirleri, Türkiye hakkında geliştirdikleri algılardan yola çıkarak, bu aşamada bile 1973-1975 krizinin iki ülke arasında çıkmasının tesadüf olmadığını söylemek mümkündür. Yine de her iki ülkenin aralarındaki sorunu nasıl algıladıkları ile ilgili birkaç ipucu verelim:

- Irak Dış İşleri Bakanı Saadoun Hammadi'nin açıklamasına göre, Suriye'nin su konusuna ilişkin tutumunu siyasi güdüler belirlemekte ve esas olarak Fırat

havzasında yaşayan Iraklı çiftçilere zarar vermeyi hedeflemektedir[533]. Zira kararlı davranılması durumunda soruna 1-2 hafta içerisinde teknik çözümler bulunabilecektir. (Zarar verilen çiftçilerin orta sınıfı temsil etmeleri ve Sünni oluşları Irak'ın meşruiyeti açısından önemlidir)[534].

- Irak Enformasyon Bakanı Tarık Aziz'in ifadesiyle; "Fırat'ın akışının kısıtlanması, Baas Partisi'nin Irak'taki kanadıyla uzun süredir ideolojik çekişme içerisinde olan Suriye yönetiminin siyasi intikam alma çabasıdır"[535].
- Yine Irak'a göre Şam rejimi Fırat'ın Irak'a akışını ABD emperyalizminin zorlaması ile kesmiştir[536].
- Fırat'tan Suriye topraklarına ulaşan toplam su miktarı önceki yıllara göre oldukça azalmasına rağmen, Şam yönetimi suyun büyük bir bölümünün Irak'a akışına izin vermektedir[537]. (Ancak bu açıklama Irak'ı tatmin etmemektedir).
- Suriye'de Fırat Barajı'ndan sorumlu Bakanlık adına konuşan bir sözcünün ifadesiyle; "Kuraklık nedeniyle Irak'da büyük sıkıntılar yaşandığına dair raporlar tamamen yanlış, üretilmiş ve temelsiz iddialardır"[538]. (Irak tarafından suyun akışındaki azalma nedeniyle ortaya çıktığı iddia edilen zararın boyutlarına inanılmamaktadır).
- Suriye Devlet Başkanı Esad'ın iki ülke arasında gelişen krizin gerçek nedenleri ile ilgili olarak 1975 Haziran'ında yaptığı açıklamaya göre; "*Irak'la yaşanan ihtilafın siyasi nitelikte olduğuna dair hiçbir şüphe kalmamıştır. İki ülke arasında yaşanan sorunun kaynağı ne su, ne de bu türde bir şeydir. Eğer gerçek sorun su ise, Suriye Irak'a talep ettiği miktarda suyu vermeye hazırdır.*"[539].
- Suriye Dış İşleri Bakanlığı'nın yayınladığı resmi bir açıklamaya göre; 1973-1975 krizinin asıl sorumluları, kriz öncesinde Tabqa ve Keban barajlarının dolumuna ilişkin üçlü görüşmeler yerine, kendi aralarında müzakere etmeyi tercih eden Türkiye ile Irak (Sünni koalisyonu).

---

[533] *The Baghdad Observer*, 11 August 1975.
"Euphrates Technical Talks Proposed", (1975), (a.g.e), s. 23.
Hoagland, J., (24 April 1975), (a.g.e)
[534] Irak, Suriye'nin Fırat'ın akışını kısma kararını kendisinin petrol taşıma hatları bakımından alternatif arayışına girmesi ile de ilişkilendirmiş olabilir. Şam yönetimi böyle bir niyet taşımamış olsa bile, Irak'ın elinde Suriye'nin kararını petrol ihracı nedeniyle ortadan kaldırılan bağımlılığın, su ile yeniden tesis edilmesi çabası olarak yorumlamak üzere yeterli nedenler vardır.
[535] "Iraq, Syria Settle River Dispute", *World News Digest*, 17.05.1975, s. 334.
[536] Kienle, E., (1990), (a.g.e.), ss. 103-121.
[537] *The Arab Economist*, June 1975, s. 25.
More Euphrates Talks Expected, (1975), *Middle East EcoSmic Digest*, (4 July).
[538] "Army Build-Up As Iraqis Expelled", (1975), *Middle East EcoSmic Digest*, (30 May), s. 22
[539] More Euphrates Talks Expected, (1975), (a.g.e.), s. 23

Her iki ülkenin Fırat konusunda Türkiye algısı ise, kendisiyle teknik boyutta müzakere edilebilen, mevcut siyasi sorunları su konusuyla bulandırmayan bir ülke olarak şekillenmiştir.

1990 yılında yaşanan kriz ve bu krize giden süreçte Türkiye, Suriye ve Irak'ın kendileri, birbirleri, ortadaki sorun hakkında geliştirdikleri algılara gelince, dönemin Türk Dış İşleri Bakanlığı sözcüsü Murat Sungur'un "*Türkler ile Araplar*" ifadesine uygun bir analiz yapmak mümkündür. Buna göre *Türkiye'nin kendisi ile ilgili algısı*;

- Petrolsüzlük ve enerjide yüksek ithalat maliyetleri, alternatif bir kaynak olarak hidro-elektrik enerjisi üretimi için Fırat-Dicle başta olmak üzere mevcut su kaynaklarının kullanılmasını zorunlu kılmaktadır[540],
- PKK'nın Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin geri kalmışlığını, yerel halkın sempatisini kazanmak ve terör eylemlerini meşrulaştırmak üzere bir araç olarak kullandığı tespitinden hareketle, bölge insanının yaşam koşulları hızla iyileştirilmelidir. GAP projesi ile atılacak böyle bir adım, yakın zamanlarda en önemli ulusal güvenlik sorunlarından biri konumuna yükselen, etnik terörün varlık nedenlerinden birini ortadan kaldırmaya yardımcı olacağı gibi, yabancı güçlerin (Suriye'nin) PKK'ya destek vermek suretiyle ülke güvenliğine yönelttikleri tehdidin önüne geçmeye katkıda bulunacaktır.
- 1987'de başlatılan Glasnost ve Perestroika ile 1989'da sona eren Afganistan işgalinin, Sovyetler Birliği'nin gerileme sürecine girdiğine, Soğuk Savaş'ın da hız kaybettiğine işaretle, ülke olarak Battı ittifakı içerisinde rol kaybına uğranılması ihtimali dikkate alınarak yeni stratejiler belirlenmelidir. 1989 yılına dek Başbakan ve daha sonra da Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal'a göre bu strateji, Türkiye'nin başta Ortadoğu olmak üzere, yakın çevresinde daha etkin bir rol oynamasıdır.

Türkiye'nin Arap algısı;

- 1987 yılında imzalanan Güvenlik Protokolü Fırat'tan istediğini alan Suriye'nin PKK'ya verdiği desteği kesmemesi, aynı örgütün eylemlerine Irak'ın ilgili protokole dâhil edilmemeyi bahane göstererek göz yumması, tarihsel "*sinsi, hileci, güvenilmez, Türk ulusunu arkadan bıçaklayan*" Araplar nitelemelerini bir kez daha haklı çıkarmıştır.

[540] Türkiye'nin genel anlamda enerji ihtiyacı ve 1973 OPEC petrol ambargosunun ardından yaşadığı sıkıntılar için bakınız;
Kolars, John, (1986), "The Hydro-Imperative of Turkey's Search for Energy", *The Middle East Journal*, C. 40, S. 1, ss. 53-67.

- Saddam Hüseyin'den hiç hazzetmeyen Cumhurbaşkanı Özal'a göre, Irak lideri "*dünyanın en tehlikeli adamıdır*"[541]. 1980-1988 İran-Irak Savaşı'ndan dikkate alınması gereken bir güç olarak çıkan Saddam liderliğindeki Irak'ın bölge siyaseti yakından takip edilmelidir[542].

- Arapların Kıbrıs sorununda Yunan ve Rum çıkarlarını desteklemeye devam etmeleri, Türkiye'nin 1960'ların ikinci yarısından itibaren izlediği Arap-yanlısı tutumun başarısızlığını açıkça ortaya koymuştur. Öyleyse bireysel çıkarlar zemininde, İsrail ile daha dengeli bir ilişki yapısı gözetilmelidir.

Arapların kendilerine ilişkin algıları;

- (*Irak*) İran'la yaşanan savaşın ardından terhis olan askerlerin hızla topluma entegrasyonu, ancak tarım sektöründe yeni atılımlar yapılması, dolayısıyla mevcut su kaynaklarının daha etkin kullanımı ile mümkündür.

- NATO'nun dağılma sürecine girmesi, ABD'nin güç kaybetmeye başlaması ile birlikte, sırasında elde edilen Batı kaynaklı silahlarla hatırı sayılır bir bölgesel güç konumuna yükselen Irak'ın daha iddialı bir dış politika izlemesinin önünde önemli bir engel yoktur[543].

- (*Suriye*) Nüfusu hızla artan ülkenin ihtiyaç duyduğu elektrik ve gıda talebinin karşılanabilmesi, rejimin dayanağı haline gelen orta ve alt sınıfların tarım sektöründeki yerleşik çıkarlarının korunabilmesi, dış ticarette neredeyse en büyük paya sahip olan tarım ürünlerinin ihracı ile yabancı kaynak elde edilebilmesi, mevcut su kaynaklarının artan bir şekilde kullanılmasını gerektirmektedir[544]. Tehdit unsurunun neredeyse hiçbir zaman ortadan kalkmadığı bir bölgede yaşamanın gereği olarak gıda güvenliğinin sağlanması bu gereksinimi bir kat daha arttırmaktadır.

- Soğuk Savaş'ı bitirme niyetinde olan Sovyetler Birliği'nden artık eskisi gibi her ihtiyaç duyulduğunda karşılıksız yardım almak mümkün olmayacaktır. O halde, çok yakın zamanda yeni stratejik öncelikler belirlenmeli ve her şeyden önemlisi de ülkenin ekonomik gelişimini hızlandırmak üzere ulusal kaynakların kullanılması konusunda yeni bir gayret içerisine girilmelidir.

---

[541] Bu görüş Özal tarafından ABD Başkanı Bush'a Mart 1990'da yapılan bir görüşme sırasında açıkça ifade edilmiştir.
Amatzia Baram, (1998), *Building Toward Crisis: Saddam Hussein's Strategy for Survival*, Washington, Washington Institute for Near East Policy, s. 111.

[542] 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgalinden 3 ay önce Bağdat'ı ziyaret eden Başbakan Yıldırım Akbulut ile görüşen Saddam Hüseyin, "NATO dağılıyor, dostunuz ABD güç kaybediyor, artık kimsenin dinlemediği ABD size yardım edemez" ifadeleriyle ülkesinin içinde bulunulan dönemi nasıl algıladığını aktarmıştır.
Özel, S., (1995), "Of Not Being a Lone Wolf: Geography, Domestic Plays, and Turkish Foreign Policy in the Middle East", Kemp, G. Ve Stein J.G. (Der.) *Powder Keg in the Middle East*, Maryland, Rowman Littlefield.

[543] (a.g.e.)

[544] Bar, Shmuel, (2006), "Bashar's Syria: The Regime and its Strategic Worldview", *Comparative Strategy*, C. 25, s. 357.

Arapların Türkiye Algısı;

- Türkiye Hatay'ı Araplardan koparıp almıştır,
- Türkler Musul'a ilişkin iddialarından vazgeçmemiştir,
- Çoğu zaman "Ortadoğu'da emperyalist Batı'nın ajanlığını ve jandarmalığını yapmış, kibirli, kendini beğenmiş, güvenilmez, çıkarcı ve saldırgan" Türklerin, Ortadoğu'da oynamaya çalıştıkları aktif rol dikkatle takip edilmelidir.
- Arapların baş düşmanı İsrail'i tanıyan Türkiye'nin, bu ülke ile kısa bir süre önce başlattığı diplomatik, ticari ve bölge güvenliğine ilişkin temaslar kaygı vericidir.

Türkiye'nin Fırat-Dicle ihtilafına ilişkin genel algısı;

- "Sinsi, hileci, güvenilmez" Arapların Fırat-Dicle için talep ettikleri suya gerçekten ihtiyaç duyup duymadıkları şüphelidir.
- Türkiye, Arapların da faydasına olacak şekilde, Fırat ve Dicle'nin akışına bir düzen getirecek yeni barajlar inşa ederken, Arapların yalnızca "biz istemeyiz" tavrı ile hareket etmeleri, "cahilliklerini" bir kez daha ortaya koymaktadır.
- "*Cahil, pis, üşengeç, derbeder, medenileşmemiş*" Arapların sahip oldukları kaynakları israf ederken, Türkiye'den daha fazla su talep etmelerinin haklı bir yönü yoktur.
- Daha akılcı ve herkesin faydasına olacağı öngörülen Üç Aşamalı Plan ile "*Bizler tekrar tekrar israf edilen suyun ihtiyaçların karşılanması ve suyun yetersizliği konusundaki şikâyetlerin giderilmesi için kullanılabileceğini açıklamaya çalışıyoruz. Fakat onlar (Cahil, gelenekçi Araplar) 'teklifimizdeki hikmeti' göremiyorlar*"[545].
- Bayındırlık ve İskân Bakanı Cengiz Altınkaya'nın ifadesiyle; Fırat-Dicle'ye ilişkin üçlü müzakereler "*Suriyeli ve Iraklı Bakanların Türkiye'nin önerileriyle gerçek anlamda ilgilenmediklerini, aksine oldukça kompleks bir sorunu 'hadi Fırat'ın suyunu hemen burada paylaşalım ve eve gidelim' şeklinde tarif edilebilecek çabuk ve pragmatik (medeni olmayan, gelenekçi, geri kafalı) çözümlere ilgi duyduklarını bir kez daha göstermiştir. Dolayısıyla bu ülkelerin 'optimum, makul ve hakkaniyete uygun' bir yaklaşımla su sorununu çözme niyetleri yoktur*"[546].
- Fırat ve Dicle'nin akışında azalma ya da kirlenme iddiası Araplar tarafından daha çok siyasi saiklerle ortaya atılmış "*asılsız yakınmalardır*"[547].

---

[545] Tomambay, Mehmet., "Sharing the Euphrates, Turkey", (1993), *Research & Exploration*, s. 61. No headway in Water Talks With Syria and Iraq", (1990), (a.g.e.), ss. 17-18.
[546] Kapan, İsmail, (2007), "Suyun Stratejik Dalgaları: Dünyayı Su Savaşları mı Bekliyor?", İstanbul, Mapsan Matbaacılık, s. 44.
[547] Milliyet, 01.01.1996.

- Kendilerine güven duyulamayacağı tarihsel birçok örnekle ortaya çıkan Araplar ile Fırat-Dicle'nin geleceğine ilişkin nihai bir anlaşma yapılmamalıdır. Çünkü 1987 Güvenlik Protokolü'nde olduğu gibi böyle bir anlaşma yalnızca Türkiye'nin elini kolunu bağlamaya yarayacak, Araplar ise bildikleri gibi davranmaya devam edeceklerdir.

- Barış Suyu Projesi ile Türkiye Fırat-Dicle dışında kalan kendine ait kaynakların kullanımından fedakârlık yaparak, Suriye ve Irak da dâhil olmak üzere Ortadoğu ülkelerinin su sorununu çözüme kavuşturmak için bir öneri geliştirmiş, ancak bu öneri Araplar tarafından kabul görmemiştir. Öyleyse Arapların su sıkıntısı yaşadıklarına dair iddiaları samimi değildir.

- Değişik dönemlerde, Şam yönetimine Türkiye-Suriye'ye, sınırının kuzeyinde daha fazla enerji üretimine izin verecek ortak bir barajın, yine Dicle nehri üzerinde sulama amaçlı ortak bir barajın inşa edilmesi teklif edilmiştir[548]. Ancak her iki teklif de Şam yönetimi tarafından reddedilmiş, bu da su ve enerji konusunda Suriye'de yaşandığı iddia edilen sorunların inandırıcılığına halel getirmektedir[549].

- Suriye'nin Asi ile Fırat'ın geleceğini birlikte değerlendirmeyi kabul etmemesi, Hatay'ın Türkiye'nin bir parçası olduğunu kabul etmemesi anlamına gelir.

- Suriye, Fırat-Dicle konusunda Türkiye'den ödün elde etmek üzere PKK'yı bir baskı aracı olarak kullanmaktadır. Bağdat yönetimi de benzer saiklerle zaman zaman Kuzey Irak'ta PKK eylemlerine göz yummaktadır.

Suriye ve Irak'ın Fırat-Dicle ihtilafına ilişkin genel algısı;

- Türkler sulama ve elektrik üretme projeleri bahanesiyle Arapların suyuna el koymakta, Osmanlı sömürgeciliğine geri dönüş sinyalleri veren bu davranışıyla da Arap ülkelerine karşı bir tehdit oluşturmaktadır.

- Kendisine karşı verilen bağımsızlık mücadelesini hazmedemeyen Türkler su silahını kullanarak Arapları cezalandırmaktadır.

- Osmanlı dönemi siyasetleri ile Araplar için ayrılan kaynakları, İmparatorluğun diğer bölümlerine gönderen ve böylece Arap Milleti'nin "*geri kalmışlığına*" neden olan Türkler, bu sefer de yüzyıllardır Arap topraklarını sulamak üzere kullanılmış ve bu yönüyle de "*Arap suyu*" olarak kabul edilmesi gereken Fırat-Dicle'nin akışını kısıtlayarak, Suriye ve Irak'ın gelişmesinin önüne engel çıkarmaktadır[550].

- Arapların hamiliği iddiasının, Büyük Suriye ya da Büyük Irak projelerinin inandırıcılığı açısından, su gibi yaşamsal değerde bir kaynak için Türkiye'nin insafında olmak kabul edilemez bir durumdur. Golan Tepeleri'ni içerdiği su

[548] Bilen, Özden, (2000) *Orta Doğu Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara, TESAV, s. 100.
[549] Bilen, Özden, (2000), (a.g.e.), s. 100.
[550] Robins, P., (1991), (a.g.e.), s. 20.

kaynakları ile birlikte kaybetmenin ayıbı ortada dururken, Araplara ait bir başka kaynağın, Arap olmayan bir devlete kaptırılması affedilemez bir hata olacaktır. Öyleyse nihai bir anlaşma imzalanarak her iki ülkenin egemenlik başta olmak üzere Fırat-Dicle üzerindeki hakları kesin olarak belirlenmeli, böylece Türkiye'nin herhangi bir gerekçeyle (*İsrail ya da Batı*) Arapların suyuna müdahale etmesinin önüne geçilmelidir.

- Körfez Savaşı sırasında, Kuveyt'i işgal eden Irak'a karşı, Türkiye'ye sahip olduğu barajları ve diğer su depolama tesislerini Fırat'ın akışını kısıtlamak ve böylece Saddam'ı baskı altına almak üzere kullanıp kullanamayacağının sorulması, Türklerin eskiden olduğu gibi, Batı tarafından Arap çıkarları aleyhine bir karara ikna edilmeye çalışabileceği endişelerini haklı çıkarmaktadır.
- Fırat üzerinde baraj inşaatı için Türkiye ile hem teknik, hem de finansal anlamda işbirliği yapan şirketlerin birçoğunun Batı menşeli olmalarının, bir tesadüf eseri olup olmadığının sorgulanması gerekir.
- Barış Suyu Projesi "*Suyu bir araç olarak kullanmak suretiyle Türkiye'nin Ortadoğu'da lider ülke konumuna gelme rüyasının bir ürünüdür*". İlgili projenin arkasında yatan asıl niyet ise "*Ortadoğu ülkelerinin ekonomik ve siyasi anlamda Türkiye'nin su kaynaklarına bağımlı hale getirilmesidir*". Bu proje aynı zamanda İsrail'in Ortadoğu su kaynakları üzerinden bir çıkar elde etme çabasıdır[551].
- Türkiye'nin Asi ile Fırat'ın geleceğini birlikte değerlendirme konusundaki ısrarı, Suriye'ye Hatay'ın Türkiye'nin bir parçası olduğunu kabul ettirme çabasıdır.
- (1990'ların başında) "Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nden Musevilerin büyük İsrail Devleti'nin oluşturulması için İsrail'e göç ettiği ve bunun sonucunda Arap topraklarının istila edildiği, insanların öldürüldüğü bir durum yaşanırken", Türkiye'nin İsrail'in ihtiyaçlarını karşılamak üzere, Manavgat nehrinden su satılması fikrine yakınlaşması "*Arap ve İslam devletlerini hayal kırıklığına uğratmaktadır*"[552].

1990 krizine ilişkin algılar;

- (*Türkiye*) Suriye ve Irak'a Fırat'ın akışında kısa bir süreliğine kısıntıya gidileceği çok önceden haber verilmiş, hatta uygulamanın tarihi ve içeriği detaylı bir program eşliğinde kendilerine sunulmuştur. Ayrıca, sürecin tüm taraflar için en az zararla atlatılması için ek önlemler alınmış, ancak tüm bu çabalar her iki ülkenin de normal sayılabilecek sınırların ötesine taşan tepkilerine engel olamamıştır[553]. Öyleyse, bu tepkilerin ardında Türkiye'nin GAP projesini tamamlamak suretiyle gelişmesine engel olmak gibi farklı nedenler vardır.

---

[551] "Israel Want to Market Turkish Water", Turkish Daily News, 16 January 1996.
[552] Milliyet, 19.05.1990,.
[553] Turkey to Cut Euphrates Waters for a Month, *Reuters Library*, 02.12.1989.
Türk Dış İşleri Bakanlığı, (1995), "*Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq*", Ankara: Türk Dış İşleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınıraşan Sular Dairesi Başkanlığı, (Ocak), s. 10.

- Irak Tarım Bakanı'nın Türkiye'nin Fırat'ın akışını kısıtlama kararına savaş tehdidiyle karşılık vermesi ve Türkiye-Suriye sınırında saniyede 700 m^3'den az olmamak üzere Fırat suyu talep etmesi, bu ülkenin elde ettiği yeni güçle neler yapabileceğinin önemli bir kanıtıdır[554].
- (*Suriye ve Irak*), 1990 krizi sırasında Türkiye her ne kadar Fırat'ın akışını kısıtlama kararı için teknik gerekçeler göstermişse de, kararın uygulanma sürecine ilişkin Suriye ve Irak'tan gelen taleplere aldırış etmemiş olması, geçmiş tecrübeler de göz önüne alındığında, bu ülkenin siyasi gerekçelerle hareket ettiğini göstermektedir. Bu gerekçelerden belki de en önemlisi Türkiye'nin suyu bir politik araç olarak kullanarak, başta Suriye'yi, bir ölçüde de Irak'ı PKK konusunda kendi yanında yer almaya zorlamak olabilir[555].
- 1990 krizine gelinceye kadar bir ön cephe ülkesi olarak, Ortadoğu'da Batı yanlısı gelişmelerin içinde yer alan Türkiye'nin, Batı'nın telkinleriyle İsrail'i Barış Suyu Proje'sine dâhil etmesi göz önüne alındığında, Fırat'ın akışını kısıtlama kararı "*Emperyalist Batı'nın ve ortağının (İsrail'in) yeni bir oyunu*" olarak değerlendirilebilir. Bu oyun da su konusunu bir baskı aracı olarak kullanarak, Suriye'yi İsrail ile barış yapmaya zorlamak ve Lübnan konusunda köşeye sıkıştırmaktır.
- 1990 krizi sırasında Atatürk Barajı'nın dolumu gibi teknik bir konuda mansap ülkelerini dinlemeyen Türkiye'nin, daha önemli çıkarların söz konusu olduğu koşullarda Suriye ve Irak'a karşı sempatik davranacağının garantisi yoktur[556]. Öyleyse nihai bir anlaşma ile her iki ülkenin Fırat-Dicle'ye ilişkin hakları garanti altına alınmalıdır.

Her üç ülkenin algıları üzerinden yapılan analiz, Fırat-Dicle ihtilafının su talebi ile arzı arasındaki eşitsizlikten kaynaklanan bir sorun olmanın ötesinde bir anlam taşıdığını ve yaşanan sorunların odağında siyasi nitelikte birçok kaygının yer aldığını ortaya koymaktadır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise ifade edilen algılar değişmeye başlamış, bundan tarafların su konusuna ilişkin yaklaşımları da etkilenmiştir. İlgili kapsamda, *Türkiye'nin kendisi ve Araplara ilişkin geliştirdiği yeni dönem algılamaya* bakılacak olursa şu sonuçlara ulaşmak mümkündür*;*

- Soğuk Savaş sonrası değişen dünya dengeleri, ülke çıkarlarının yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmakta, bu da Türk dış politikasının Batı'dan koparılmadan, eskiye nazaran daha dengeli ve alternatifli bir zeminde

---

[554]Giray, S, (1991), (a.g.e.), s. 251.
[555] Mackenzie, K., "Terrorism and Water", (1989), *Middle East International,* (15 December), s. 3.
[556] Beschorner, N., "Water And Instability In the Middle East", (1992-1993), (a.g.e.)
Shapland, G., "Policy Options for Downstream States in the Middle East", (1994), (a.g.e.), s. 121.

belirlenmesi, özellikle de yakın çevre ülkeleri ile karşılıklı anlayış temelinde ilişkiler geliştirilmesi anlamına gelmektedir.

- 2002 yılında iktidara gelen AKP hükümetinin "*Stratejik Derinlik*" ve "*Komşularla Sıfır Sorun*" politikaları ışığında Türkiye, tarihsel nüfuz alanı içerisinde kalan bölgeler başta olmak üzere, uluslararası sorunların (*Arap-İsrail çatışması*) barışçıl çözümünde daha aktif bir rol oynamalıdır.
- Abdullah Öcalan'ı ülkeden çıkaran, Ekim 1998'de imzalanan Adana Antlaşması ile yıllardır sürdürdüğü terörü destekleme politikasına bir son veren Suriye ile ikili ilişkiler artık ulusal güvenlik kaygıları geride bırakılarak yeniden şekillendirilebilir.
- Türkiye'nin, 1990 Körfez müdahalesi ile gücü büyük ölçüde törpülenen, 2. Körfez Savaşı'nın ardından da artık ülke ve toprak bütünlüğü derdine düşen Irak'a ilişkin en önemli kaygısı, Kuzey Irak'ın geleceği ile PKK'nın buradaki faaliyetleri olmalıdır. Bu da Irak'la daha yakın bir etkileşime geçilmesi ve işbirliği zemininde birlikte hareket edilmesi gereğine işaret etmektedir.

Arapların kendilerine ve Türkiye'ye ilişkin algıları;

- 11 Eylül saldırıları, 2. İntifadanın İsrail tarafından bastırılması gibi savaş, terör ve din olguları ile yoğrulmuş apokaliptik bir dünya da, AKP iktidarının ülke sorunlarına kısa sürede bulduğu çözümler, Filistin davası ve Lübnan sorunu da dahil olmak üzere uluslararası alanda sergilediği pozitif hareketlilik, İslam, modernite ve modern dünyada Müslüman olma konularında çizdiği yeni vizyon, bir çok kişi gibi Araplar tarafından da hayranlıkla izlenmektedir[557].
- Türkiye, Suriye ve Irak'ın da içinde bulunduğu Arap Dünyası ile Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar, ticaret, yatırım, siyaset ve daha birçok alanda iç içe geçmektedir[558].
- Popüler beklentilerin aksine, Türkiye'nin 2. Körfez Savaşı öncesinde 1 Mart 2003 tarihli tezkereyi onaylamaması ve böylece terörü bahane eden ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik emperyalist yeni planının bir parçası olmayı reddetmesi, ona daha önce sahip olmadığı bir prestij kazandırmıştır.
- Başbakan Erdoğan'ın Davos toplantıları sırasında 29 Ocak 2009'da İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e "One Minute" çıkışı da Türkiye hakkındaki olumlu algıyı güçlendirmiştir.

---

[557] Nafı, Basheer M., (2009), The Arabs and Modern Turkey: A Century of Changing Perceptions, Insight Turkey, C. 11, S. 1, s. 73.

[558] Aras, Bülent, (2008), "Turkey between Syria and Israel: Turkey's Rising Soft Power," SETA, Policy Brief, S. 15.
Altunışık, Meliha B., (2008), "The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East," *Insight Turkey*, C. 10, S. 2, ss. 41-54.

- Irak müdahalesi sonrasında sıranın Suriye'ye geleceğini açıkça ifade eden ABD'den korunmak için, Türkiye ve bu ülke üzerinden Avrupa'ya açılmak suretiyle yeni ittifaklar aranmalıdır.
- Yeni imajı ile Türkiye, İsrail'le barış görüşmeleri için tarafsız bir aracı olabilir.
- Kuzey Irak'ta bir Kürt oluşumu istemeyen Türkiye ile ticari ilişkiler, Kerkük-Ceyhan boru hattından petrol taşınması da dâhil olmak üzere vazgeçilmezliğini korumaktadır. Irak'ta oluşturulan yeni yönetim (Malik'i hükümeti) resmen tanınıncaya (2007) kadar bu ilişkiler sorunlu olarak gelişse de, Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı için ortaya koyduğu olumlu tavır takdir edilmelidir.

Son olarak *tarafların Fırat-Dicle'ye ilişkin değişen algılarını,* her bir ülkenin üst düzey yöneticileri tarafından kullanılan ifadelerle ortaya koymak daha anlamlı olacaktır:

- 2004 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, Fırat-Dicle konusunda iki ülke arasında işbirliği yönünde alınan mesafeyi; "*Sınıraşan sularla ilgili olarak söylenen tüm çerçeve anlaşmalarının ötesinde, iki ülke arasında var olan dostluk ilişkilerinin egemen olduğu bir ortamda karşılıklı güven ve dostluğa dayalı bir diyaloğun bu sorunu da çözeceğine- şu anda bile çözmekte olduğunu- görmekte ve inanmaktayız*" sözleriyle özetlemiştir[559].

- Irak'ın su kaynaklarından sorumlu Bakanı Raşid, 2005 yılında Türkiye'de düzenlenen bir sempozyumda ülkesinin Fırat-Dicle'ye ilişkin değişen tavrını; *"Komşularla 'kötü ilişkileri' nedeniyle eski hükümet, su kotaları üzerinde anlaşma yapamadı. Şimdi bizim farklı bir stratejimiz var, biz yeni anlaşmalarla bunu arttırmak istiyoruz…*" ifadeleriyle aktarmıştır.[560]
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Türkiye'ye davet ettiği Irak'lı yetkililere, bizzat Karkamış ve Birecik barajlarındaki su akışını gözlemleyebileceklerini ifade ederken, Türkiye'nin niyetini; "*suyun hayat demek olduğunu bilerek, yükümlülüklerimizi yerine getirmek üzere bazen elektrik enerjisi üretmeden suyun Fırat'tan Iraklı (Suriyeli) kardeşlerimiz için akmasına izin veriyoruz.*" sözleriyle dile getirmiştir[561].

---

[559] Syria Planet, (2012), (http//syplanet.yaman.webfactional.com/fjack/tag/turkey/?page=1), (Erişim Tarihi: 25.12.2011) "Su Faktörü", (http://suriye.ihh.org.tr/turkiye/sondonem/su/su.html), (Erişim Tarihi: 21.11.2011)
[560] "Irak Konseyi, Suyu Paylaşalım", *Radikal Gazetesi*, 16.09.2003.
[561] "Turkish Minister Views Joint Energy Projects with Iraq, Water Issue", *BBC Worldwide Monitoring*, 24.08.2009.

Tarafların tutumunda ortaya çıkan değişim yalnızca sözde kalmamış, başta su kaynakları olmak üzere ekonomi, ticaret, güvenlik ve daha birçok alanda işbirliği yapılmasını öngören ve aşağıda birkaç örneği verilen anlaşmalar imzalanmıştır:

- 23 Ağustos 2001 tarihli GAP Bölge Kalkınma İdaresi ile Suriye Arazi Islah Müessesi (GOLD) arasında işbirliği protokolü.
- 22 Aralık 2004 tarihli Türkiye-Suriye Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması.
- 13 Ekim 2009 tarihli Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması.
- 10 Temmuz 2008 tarihli Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Kurulmasına İlişkin Ortak Siyasi Bildirgesi.
- 23 Mart 2009 tarihli Türkiye-Irak Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması.

SONUÇ

Nükleer silahların da kullanıldığı yıkıcı bir savaş tehdidinin gölgesinde geçen Soğuk Savaş döneminin, beklenmedik bir şekilde sona ermesinin ardından başlayan, güvenlik gibi uluslararası ilişkiler disiplinine hâkim kavramların ve yaklaşımların yeniden sorgulanması sürecinde bir sona varıldığını söylemek zordur. Söz konusu sürecin paralelinde gündeme gelen, çevre sorunlarının, doğal kaynakların egemenliği ya da kullanımına ilişkin konuların, yerelden başlayarak, uluslararası alana taşan çatışmalara kaynaklık edip etmeyeceği konusunda, kesin bir yargıya varılabildiği de henüz şüphelidir. Bu koşullarda, suya talebin hızla arttığı, mevcut kaynakların da böyle bir artışı karşılamaktan uzak kaldığı, Ortadoğu gibi kurak ve sorunların çözümünde birlikte hareket etmekten çok, savaşın tercih edildiği bölgelerde, devletlerin paylaşılmak ve/veya ortak kullanılmak durumundaki su kaynaklarının kontrolü için kendi aralarında çatışabileceklerine ilişkin iddiaların varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. İlgili iddialara karşılık gelmek üzere de, paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynakları ile çatışma arasında mutlak bir neden-sonuç ilişkisi kurulamayacağı, hatta devletleri çatışmaya sürükleyeceği düşünülen faktörlerin, ilişkilerin işbirliğine evrilmesine de neden olabileceğine yönelik argümanların da öne sürülmeye devam edildiği gözlemlenmektedir.

Kötümser ve iyimser bakış açıları arasında, ifade edilen kapsamda bir tartışma sürerken, Fırat-Dicle su sorunu olarak bilinen, Türkiye, Suriye ve Irak arasında havza kaynakları odağında şekillenen ilişkiler de, çoğu zaman ya su-çatışma, ya da su-işbirliği tezleri için ampirik deliller sunma yönüyle dikkate alınmaktadır. Havza ülkeleri arasındaki ilişkilerin genel yapısını belirleyen Fırat-Dicle dışındaki konuların, tarafların kendileri, birbirleri ve su sorunu da dâhil olmak üzere aralarındaki ilişkileri nasıl algıladıkları gibi oldukça önemli unsurları dışarıda bırakan tümden-gelimci böyle bir yaklaşımın da, ilgili sorunun kapsamlı ve gerçeğe en yakın tanımlamasını ortaya çıkaramadığı görülmektedir. Söz konusu eksikliği gidermek üzere, Fırat-Dicle su sorununu havza ülkeleri arasındaki tarihsel ilişkiler bağlamında tanımlamak, bunu yaparken de ilgili konunun hem çatışma ve güvenlik, hem de devletler arası işbirliği bağıntılarını eleştirel bir analizle ortaya çıkarmayı hedefleyen bu çalışma, beş bölüm çerçevesinde yürütülmüştür.

“Çatışma ve Güvenlik Sarkacında Fırat-Dicle Su Sorunu” olarak adlandırılan ve kuramsal bir çerçeve oluşturma amacından hareketle literatüre yapılan katkıları ortaya koyan ilk bölümde, en başta uluslararası ilişkiler disiplininde bir yeniden sorgulama sürecinin nasıl başladığı ve ilgili sürecin daha sonra ne şekil bir güvenlik tanımlaması ortaya çıkardığı analiz edilmiştir.

Daha sonra, söz konusu yeni güvenlik tanımlamasına çevre sorunları ile onun alt bağlamında paylaşıma ve/veya ortak kullanıma konu su kaynaklarının dâhil edilişi aktarılmıştır.

Bölümün son kısmında da, en başlarda ortaya çıkan gelişmeler bir taraftan Fırat-Dicle su sorununu önemsenir bir konu haline getirirken, diğer taraftan da bu konunun nasıl algılanması gerektiği bakımından sınırlayıcı bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, tarihsel süreçte Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki ilişkilerin temel yapısını şekillendiren konular, bu konuların tarafların algılarını ne şekilde belirledikleri ve belirlenen algıların Fırat-Dicle su sorununa ilişkin devlet davranışlarına nasıl yansıdığına ilişkin bir analizin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

“Fırat-Dicle Su Sorununun Kronolojisi” başlıklı ikinci bölümde, ilerleyen bölümlere hazırlık olması için, Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle odağında şekillenen ilişkilerin tarihsel teşrihine yer verilmiştir. Bunun için beş farklı dönem tespit edilmiş olup, dönemlerin başlama ve bitiş tarihleri; ilgili havza kaynaklarına erişim ve/veya kullanım konusunun devletler arası ilişkiler düzeyinde ortaya çıkardığı tesire ve bu tesirin ilişkilerin genel yapısı üzerinde meydana getirdiği değişime bağlı olarak belirlenmiştir.

Yapılan kronolojik analiz ile aşağıda sunulan sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür:

- 20 yüzyılın başlarından itibaren modern anlamda uluslararası ilişkiler disiplininin konusu haline gelen Fırat-Dicle havzası su kaynakları, bölgenin egemenliğini elinde tutan devletlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olduğu sürece herhangi bir uyuşmazlığa ya da soruna neden olmamıştır. Bu durum, esas olarak havza ülkelerinin 1960’lı yılların başlarına Fırat-Dicle nehirlerinin doğal akışını esaslı

bir biçimde değiştirecek nitelikte herhangi bir proje planlayıp sonuçlandırmamış olmaları ile açıklanabilir.

- Bölgede paylaşım ve/veya ortak kullanım konularında ihtilaf olarak değerlendirilebilecek ilk anlaşmazlık, beklentilerin aksine Fırat-Dicle'den dolayı değil, Asi nehriyle ilgili olarak Türkiye ile Suriye arasında ortaya çıkmıştır.

- Üst havza ülkeleri Türkiye ve Suriye'nin, 1960'ların başından itibaren Fırat-Dicle kaynaklarından faydalanmak üzere planlama faaliyetlerine girişmeleri, Irak'ın da bu faaliyetlerden rahatsız olması ile birlikte, havza kaynakları üzerinde sahip olunan haklar, söz konusu hakların nasıl kullanılması gerektiğine ilişkin sorunlar ilk kez gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. 1970'li yılların sonuna kadar uzanan süreçte, kimin, neye ne kadar hakkı olduğuna dair yaşanan ihtilafın esas olarak Suriye ile Irak arasında cereyan ettiği, ihtilafın konusunun da çoğu zaman Dicle değil, Fırat üzerinde odaklandığı görülmüştür. İlgili tarihler aralığında havza ülkeleri arasında bir seri görüşmeler yapılmış, bu görüşmelerde Irak müktesep hak talebinde bulunurken, Suriye de kendi payına düşen su miktarının daha fazla olması gerektiği iddialarını gündeme getirmiştir. Taraflar söz konusu iddialara meşruiyet kazandırmak üzere çeşitli hukuki argümanlara başvurdukları gibi, daha fazla su talebinin haklı nedenlere dayandığını ortaya koymak üzere, çeşitli uluslararası örgütler ve/veya yabancı ülkeler tarafından Fırat-Dicle'ye ilişkin olarak hazırlanan teknik çalışmaları kullanmışlardır.

- Yine de bu dönemde havza ülkelerinin aralarında çatışmaktan çok uzlaşmayı tercih ettikleri ve ihtilafın daha çok teknik bir sorun olma yönüyle ilgilendikleri tespit edilmiştir.

- Fırat nehri üzerinde sırasıyla 1973 ve 1974 yıllarında bitirilen Tabqa ve Keban Barajlarında su tutma işlemine başlanması, havza ülkeleri arasındaki ilişkilerde bir gerginliğe neden olurken, bu gerginlik 1975 yılında Suriye ile Irak arasında askeri çatışma tehdidinin gündeme geldiği topyekûn bir krize dönüşmüştür. Kriz sürecinin ortaya çıkardığı ders niteliğindeki sonuç ise, Suriye'nin Fırat'ın kaynaklarından yararlanma çabalarının Irak'ı endişelendirdiği, daha da önemlisi iki ülke arasında devam eden su sorunu ile diğer konu alanları arasında bir geçişkenliğin söz konusu olmaya başladığıdır. Herhangi bir konu alanına ilişkin siyasi endişelerin veya olumsuz tecrübelerin diğer bir konu alanı(ları)na aktarılması olarak tarif edilecek bu durum ise, havza ülkeleri arasındaki ilişkileri, sorunlu ya da sorunsuz değişik konuların iç içe geçtiği, çözümü oldukça zor bir sarmala dönüştürmeye başlamıştır. Yine kriz sürecinde Türkiye kendisiyle teknik konular müzakere edilebilen ülke konumunu koruyabilmiştir.

- Türkiye'nin 1970'lerin sonuna doğru Fırat-Dicle su kaynaklarından faydalanma çabalarını GAP ile kapsamlı bir kalkınma projesine dönüştürmesi, dahası böyle bir kararı alt havza ülkeleri ile koordine etmeden alması, Suriye ve Irak'ı kendi enerji ve sulama projelerinin geleceğinden endişe duymaya sevk etmiştir. Söz

konusu endişe ile GAP'a karşı geliştirilen ilk tepki, Türkiye'nin proje kapsamında inşa etmek istediği su tesisleri için yabancı finansman bulma gayretlerine engel olmaya çalışmak olmuştur. Her iki ülke tarafından başvurulan, ancak özellikle Suriye'nin etkili olduğu diğer bir yöntem ise, Türkiye'deki rejim karşıtı grupları desteklemek şeklini almıştır. Başta su sorunu ve sınır güvenliği olmak üzere farklı konu alanları arasındaki sınırları neredeyse tamamen ortadan kaldıran bu yeni durum da, Türkiye ile Suriye arasında imzalanan ve Fırat'tan saniyede ortalama 500 m^3 su bırakılmasına karşılık, PKK'nın eylemlerinin kısıtlanması taahhütlerini içeren 1987 Protokolü ile tescil edilmiştir.

- 1980'li yıllarda havza üzerindeki çıkarların uzlaştırılması amacıyla devletler arası görüşmelere devam edilirken, Türkiye Fırat-Dicle su kaynaklarının hakkaniyete uygun, akılcı ve optimum kullanımı için "Üç Aşamalı Plan" önerisini, Suriye ve Irak'ın da içinde olduğu Ortadoğu ülkelerinin su geleceğini yapıcı bir şekilde belirlemek üzere de "Barış Suyu Projesi"ni gündeme getirmiştir. Her iki teklife en başta alt havza ülkelerinin olumsuz yaklaşımı, tarafların kaynağı geçmişe dayanan nedenlerle birbirlerine karşı duydukları güvensizliği iyice gün yüzüne çıkartmıştır.
- 1990 yılı başında, Türkiye'nin Atatürk Barajı'nın dolumu işlemi için Fırat'ın akışında bir ay süreyle kısıtlamaya gidileceğini Suriye ve Irak'a bildirmesi ile birlikte yeni bir kriz sürecine girilmiştir. İlgili süreçte öne çıkan unsur ise, alınan kararın teknik gerekçelerinden daha çok, Türkiye'nin kendisine yöneltilen şikâyet ve protestolara rağmen planlarında değişikliğe gitmemesi olmuştur. Söz konusu karara ilişkin olarak bazı uzmanlar, su ve terör konularının artık tehlikeli bir şekilde bir araya geldiği yorumunu yaparken, aslında Türkiye'nin sergilediği uyuşmaz tavırla, suyu bir dış politika aracı olarak kullanma kararlığı gösterdiği, yani Suriye ve Irak'ı PKK'yı desteklemekten vazgeçirmeye çalıştığı imasında bulunmuşlardır.
- 1990 ile 1998 yıllarını kapsayan dönemde, 1990 krizi sırasında yaşananlara benzer bir durumla tekrar karşılaşmak istemeyen Suriye ve Irak, Türkiye'den Fırat'ın aritmetik hesaplama yöntemiyle paylaşılmasını öngören nihai bir antlaşma imzalanmasını talep etmeye başlamışlardır. Türkiye "Bir Türk nehri olan Fırat'ın paylaşımı kabul edilemez." söylemiyle bu türden teklifleri reddederken, 16 Nisan 1990 tarihli bir antlaşmayla Fırat'ın %42'si Suriye'ye, %58'i de Irak'a ait olacak şekilde paylaşılması, su sorununu daha çok Türklerle Araplar arasında bir konu boyutuna indirgemiştir. Söz konusu tarihten itibaren Türkiye de, teknik işbirliği için getirdiği önerilere yanıt alamamasını da dikkate alarak, daha sert ve iddialı bir yaklaşım benimser olmuştur. Birinci Körfez Savaşı'yla gündemin gerisine düşmeye başlayan Fırat-Dicle sorunu, Müttefiklerin Türkiye'ye Fırat üzerinde sahip olduğu tesisleri Irak'ın suyunu kısıtlayarak bir baskı unsuru olarak kullanmayı teklif etmeleri ile farklı bir nitelik daha kazanmıştır.

- Yine ilgili dönemde, Birecik ve Karkamış gibi GAP kapsamında planlanan baraj projelerinin inşasına başlanacağı haberleri kamuoyuna duyuruldukça, Suriye ve Irak'ın, her iki ülkenin tetiklemesiyle birlikte Arap Dünyası'nın Türkiye'ye karşı tepkilerini arttırdıkları gözlemlenmiştir. Karşılıklı karalama, suçlama ve dış aktörleri Fırat-Dicle sorununun içerisine çekme çabalarının yoğunlaştığı bu dönemde, havza ülkeleri arasında bir süredir yürütülen görüşmelere devam edildiği de gözlemlenmiştir. Söz konusu görüşmelerde Türkiye, konunun teknik boyutları ile ele alınması gerektiği savını ileri sürerken, Suriye ve Irak gayretlerini sorunun siyasi alana taşınması yönünde arttırmışlardır. Esasen bu nedenle, Türkiye havza kaynaklarını tek başına aldığı kararlarla geliştirme faaliyetlerine devam ettirirken, Suriye ve Irak diplomasi içi veya dışı yöntemlerle bu faaliyetlere engel olmaya çalışmıştır.
- 1990'ların ilk yarısında, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin geçmiş dönemlere nazaran hızlı bir gelişme sürecine girmesi, bunun da İsrail'in kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere Türkiye'den su satın alma fikrine yakınlaşması ve iki ülke arasında Askeri Eğitim İşbirliği Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte iyice belirginleşmesi, Suriye ile Irak'ın güvenlik bağlamında tedirginliğini arttırmıştır.
- 1990–1998 dönemine ilişkin belki de en dikkati çeken gelişme, İsrail, terör ve Hatay gibi konu başlıklarının Fırat-Dicle su sorunu ile açıktan ilintilendiriliyor olması, bu durumun da havza ülkeleri arasında ağır aksak ilerleyen ilişkilerin genel yapısını oldukça olumsuz yönde etkilemesidir.
- 1998 yılı içerisinde Suriye, Türkiye tarafından uygulanan caydırıcı askeri baskı politikası ve güç kullanma tehdidi karşısında geri adım atarak PKK liderinin ülke dışına çıkartılmasını kabullenmek durumunda kalmış, bu gelişmenin ardından imzalanan Adana Antlaşması'yla, iki ülke arasındaki ilişkiler üzerinde güvenlik kaygılarının sahip olduğu etki sınırlandırılabilmiştir. Bu sırada, İkinci Körfez Savaşı'na müdahil olmayan, dahası Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini her fırsatta dile getiren Türkiye ile Bağdat'taki yeni yönetim arasında bir yakınlaşma sürecinin başladığı gözlemlenmiştir. 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin "Komşularla sıfır sorun politikası" çerçevesinde Suriye ve Irak'a ayrı bir önem verilmesi de, havza ülkeleri arasındaki ilişkilerde yeni bir döneme girildiğinin işaretçisi olmuştur. Türkiye ile mansap ülkelerinin birbirlerinin kaygılarını anlama gayreti içine girdiği bu dönemde, su sorununu teknik bir konu olarak müzakere edebildiği gibi, Dostluk Barajı benzeri işbirliği çabaları da gündem edilebilmiştir. AB'nin ilerleme raporuyla Fırat-Dicle sorununa taraf olabileceğini ortaya koyması ancak sayılan tüm bu olumlu gelişmelerin üzerinde bir gölge olarak kalmıştır.

"Fırat-Dicle Havzasında Çatışma Olgusu: Kötümser Yaklaşımın Güç ve Güvenlik Tanımlamasının Analizi" başlıklı üçüncü bölüme gelince, bu bölümün esas hedefi; kötümser yaklaşımın "Fırat-Dicle su kaynaklarının paylaşımı ve/veya kullanımına

ilişkin konular bir güvenlik ve güç sorununa dönüşerek ya da böyle bir dönüşüm olasılığını gündeme getirerek, havza ülkeleri arasındaki ilişkilerin çatışma ekseninde gelişmesine neden olmuştur." önermesini analiz etmek olarak belirlenmiştir. Yapılan analiz ile kötümser yaklaşım tarafından "su-çatışma" tezini desteklemek üzere geliştirilen önermelerin, Fırat-Dicle su sorununu tanımlamada ne kadar yeterli olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda özellikle de havza ülkeleri arasında Fırat-Dicle odağında gelişen ilişkiler yumağının tek başına su unsuruyla açıklanıp açıklanamayacağı ve/veya hangi oranda söz konusu unsurla açıklanabileceği sorusuna yanıt aranmıştır.

Sözü edilen analiz üç başlık altında gerçekleştirilirken, ilk başlıkta kötümser yaklaşımın; "Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle havza kaynakları merkezinde süregelen sorununun özünde su vardır." argümanı aşağıda sıralanan iddialar kapsamında değerlendirilmiştir;

- Gerçek ya da potansiyel kıtlık olgusu Fırat-Dicle havzasındaki kaynakların önemini arttırarak, suyu ilgili devletler arasında yaşanan sorunun esas nedeni durumuna getirmiştir,
- Artan kıtlık olgusu devletlerin Fırat-Dicle havzasındaki mevcut su kaynaklarına bağımlılığını arttırmış ya da herhangi bir aktör için böylesine bir bağımlılık olasılığı onu havzadaki diğer kıyıdaşların etkilemesine (*manipülasyonuna*) açık bir durum meydana getirmiştir.

Yapılan değerlendirme ile şu sonuçlara ulaşılmıştır;

- Fırat-Dicle su sorununun tarihsel süreci içerisinde, havza ülkelerinin ne genel, ne de kaynak odaklı kıtlık olgusu ile karşı karşıya kalmamışlardır.
- Türkiye, Suriye ve Irak'ın potansiyel bir kıtlık olgusu ile karşı karşıya kalma olasılıklarının ancak Fırat için ve en kötü durum senaryosu koşullarında geçerli bir durum olabilir.
- Havza ülkeleri arasındaki ilişkilerin tarihsel süreci içerisinde, gelecek talepler ile mevcut su varlıkları arasında ortaya çıkması muhtemel olumsuz denge kaygısıyla hareket edildiği, bunun da çatışma olgusunu beslediği iddialarını hiç bir şüpheye yer bırakmadan ispat edecek deliller gösterebilmek oldukça zordur.

- Havza ülkelerinin Fırat-Dicle kaynaklarına karşı genel anlamda bir bağımlılığı söz konusu olsa da, bu bağımlılığın devlet davranışlarını ya da kararlarını değiştirmede büyük riskler almadan kullanılabilme olasılığı oldukça zayıftır.
- Türkiye ya da Suriye'nin Fırat-Dicle havzası üzerinde kurulu su depolama tesisleri, yalnızca Fırat'ın akışı üzerinde bir kontrol imkânı sunduğu gibi, söz konusu kontrolün aşağı kıyıdaş ülke veya ülkeler aleyhine bir güç unsuru olarak kullanılabilmesi, karşılaşılacak muhtemel teknolojik, ekonomik, sosyal, siyasi ve yasal zorluklar nedeniyle oldukça zayıftır.

"Su, Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat-Dicle havza kaynakları merkezinde süregelen soruna neden olan faktörlerden biridir." argümanının değerlendirildiği ikinci başlıkta sorgulaması yapılan iddia ise;

- Türkiye, Suriye ve Irak'ın Fırat-Dicle nehirleri boyunca yukarı ya da aşağı kıyıdaş olarak coğrafik sıralanmalarının, özünde taşıdığı "kontrol, etki ve hassasiyet (*vulnerability*)" gibi unsurlar nedeniyle ortak havza kaynaklarının diğer devletler üzerinde gerçek ya da algılanan bir silah olarak kullanılabilmesi durumunu ortaya çıkarıp çıkarmadığı olmuştur.

Yapılan sorgulamayla aşağıda sıralanan sonuçlara varılmıştır;

- Fırat-Dicle su sorununun tarihsel seyri içerisinde, Türkiye'nin havza kaynaklarına erişim bakımından öncelik-sonralık durumunun sağladığı avantaj ya da dezavantajları, Suriye ve Irak'ın tutumunu veya davranışını değiştirmek üzere kullandığına dair kesin bir delilin bulunamadığı,
- Suriye-Irak karşılaştırması için de benzer ifadelerin kullanılabileceği, hatta 1973–1975 krizi sırasında Şam ve Bağdat yönetimlerinin su saiki ile karar almadıklarının uzman görüşleri ile de desteklendiği, ortaya konulmuştur.

Bu bölüme ilişkin belirlenen üçüncü başlık altında, "Türkiye, Suriye ve Irak'ın birbirlerine karşı güç bakımından göreceli pozisyonlarının, su konusu hakkında çatışmacı ya da işbirlikçi bir tutum veya tavır almalarına etki edip etmediği" sorusu analiz edilerek,

- Nispi güç dengesi kavramının havza ülkeleri arasında Fırat-Dicle odağında gelişen ilişkilerin bütününe uygulanamadığı, söz konusu kavramın kullanılabildiği nadir anlarda da, çatışma ve/veya işbirliğine ilişkin unsurların tümünü herhangi bir soru işaretine yer bırakmadan açıklayamadığı,

- Yine ilgili kavramın, havza ülkeleri arasındaki su ilişkilerinin belirli dönemlerini veya bölümlerini izah potansiyeli sunduğu anlarda bile, bu izahların benzerlerinin çoğu zaman su-dışındaki faktörler kullanılarak da yapılabildiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bölüme ilişkin genel bir sonuç olarak da; kötümser yaklaşımın güç, güvenlik ve çatışma odaklı bakış açısının Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki Fırat-Dicle kaynaklı ilişkileri tam manasıyla açıklayabildiğini söylemenin zor olduğu, zira söz konusu bakış açısıyla yapılan analizlerde yerindelik ve yeterlilik göstergesi olarak "acaba" sorgulaması yapma lüzumunun birçok aşamada kendiliğinden ortaya çıktığı yorumu yapılmıştır.

Çalışmanın "Fırat-Dicle Havzasında İşbirliği Olgusunun Analizi" başlıklı dördüncü bölümü; iyimser yaklaşımın Fırat-Dicle su kaynakları odağında şekillenen Türkiye, Suriye, Irak arasındaki ilişkilerin işbirliğine bakan yönünü nasıl tanımladıkları, söz konusu tanımlamanın havza devletlerinin davranışlarını açıklama yeterliliğine sahip olup olmadığını eleştirel bir bakış açısıyla analiz etmek üzere tasarlanmıştır. Bu bağlamda, öncelikle iyimser bakış açısına göre devletleri ortak havza kaynaklarına ilişkin konularda çatışmak yerine işbirliği yapma konusunda ikna edeceği düşünülen "*nedenler*", "*işbirliği koşulları*" ve "*işbirliği sürecine etki eden unsurlar*" üzerinde durulmuş, daha sonra da buradan çıkartılan birtakım varsayımlar Fırat-Dicle su sorununa uygulanabilirliği açısından test edilmiştir.

Bölümün yapısı bu şekilde belirlendikten sonra, uluslararası ilişkileri daha çok çıkarlar, kazanım stratejileri, işbirliği ve benzeri kavramlar üzerinden okuyan iyimserlerin, ortak havza kaynakları konusunda işbirliği nedenleri, koşulları ve sürece etki eden unsurlar bakımından daha çok;

> "*Devletlerin tercih yapısı", işbirliği sürecine katılımı gereken kıyıdaş ülke sayısı, su sorunu ile bağıntılı konuların varlığı, bilgi ve epistemolojik topluluklar, rejimler ve uluslararası örgütler ile uluslararası hukuk normları*" üzerinde durduklarına yer verilmiştir.

"Su-işbirliği" bağıntısı kurmak üzere sözü edilen unsurlara ne tür bir işlev yüklenildiğine ilişkin olarak da, iyimserler yaklaşımı benimseyenlerin genellikle

aşağıda sıralanan önermeler çerçevesinde bir akıl yürütmeyle hareket ettikleri ortaya konulmuştur;

1. Herhangi bir ortak havza kaynağını paylaşmak ve/veya birlikte kullanmak durumundaki devletler, söz konusu kaynağa ilişkin sorunlar tek başına mücadele etme ya da bireysel çözüm sınırlarının ötesine geçtiğinde işbirliğini çatışmaya tercih edebilirler.
2. Herhangi bir ortak havza kaynağını paylaşmak ve/veya birlikte kullanmak durumundaki devletler, söz konusu kaynağa ilişkin sorunlar çatışma ya da savaşa dönüşme riskine karşı aralarında bir diyalog süreci başlatarak veya taviz vererek işbirliği yapabilirler.
3. Ortak havza kaynaklarını paylaşma ve/veya birlikte kullanma zorunluluğu, kıyıdaş devletler arasında kompleks karşılıklı bağımlılıklar meydana getirerek işbirliği ve kolektif eylemler için gerekli zemini hazırlar.
4. Ortak havza kaynakları etrafında kümelenen kıyıdaş devletlerin çıkarlarının örtüşmesi ile işbirliği arasında doğru yönlü, çıkarların ayrışması ile işbirliği arasında ters yönlü bir ilişki vardır.
5. Ortak havza kaynakları kapsamında işbirliği yapıp yapmama kararı alınırken, yakın dönem devlet çıkarları, uzun dönem çıkarların üzerinde değerlendirilir.
6. Ortak havza kaynakları kapsamında işbirliğine ikna olan kıyıdaş devletlerin caymasını (*Cheating*) engelleyen ya da caymayı cezalandıran dişe diş kuralı (*Tit for Tat*) gibi unsurların varlığı, işbirliği yapma eğilimini güçlendirir.
7. Ortak havza kaynakları kapsamında işbirliğini ödüllendiren, caymayı cezalandıran havza dışı müdahaleler, kıyıdaş devletlerin işbirliği yapma konusundaki tercihlerinde önemli bir etken olabilir.
8. Devletler ortak havza kaynakları kapsamında başlatılacak işbirliği sürecine dâhil edilecek kıyıdaş ülke sayısının olabildiğince düşük tutulmasını tercih ederler.
9. Kıyıdaş devletler arasında halihazırda mevcut su-dışında kalan konu alanlarının birbirleriyle ilişkilendirebilmesi (*Issue Linkages*) imkânları arttıkça, aynı devletlerin ortak havza kaynakları kapsamında işbirliği yapma olasılığı artar.
10. Ortak havza kaynakları ile ilgili konularda sağlanacak devletler arası epistemolojik mutabakat, eninde sonunda tarafları işbirliğine ikna edecektir.
11. Hem uluslararası, hem de bölgesel alanda tesis edilen rejimler veya örgütler, kıyıdaş devletlerin ortak havza kaynakları üzerinde çatışmasına neden olabilecek unsurların ortadan kaldırılmasına yardım ederek işbirliği sürecine katkıda bulunabilirler.

12. Devlet davranışlarını birtakım kodlara göre belirleyen uluslararası hukuk normları işbirliği sürecine olumlu katkıda bulunurlar.

Ortaya konan bu iyimser önermeler daha sonra dört dönemsel başlık altında, havza ülkeleri arasında Fırat-Dicle havza kaynaklarına ilişkin olarak yürütülen müzakereler sürecine uygulanmıştır. Söz konusu uygulama sonucunda, Türkiye, Suriye ve Irak'ın iyimserleri haklı çıkarırcasına Fırat-Dicle'ye ilişkin olarak zaman zaman işbirliği tercihinde bulundukları, ancak müzakere sürecinin değişik dönemlerinde iyimser önermeleri boşa çıkaracak nitelikte birçok tarihsel olguya da rastlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca havza devletleri arasındaki ilişkilerin 2000'li yıllarla başlayan sürecinin, iyimser önermelerin doğruluğu ya da yanlışlığı bakımından en fazla verinin elde edilebildiği dönem olduğu kanaatine varılmıştır. Söz konusu döneme ilişkin yapılan analiz için belki de çalışmanın bu bölümünün en can alıcı ve birbiriyle bağlantılı şu iki sorusu esas alınmıştır;

- "*Yeni yüzyılla birlikte havza devletleri arasındaki ilişkilerin Fırat-Dicle kaynakları boyutunda ortaya çıkan işbirliği olgusu; ilgili devletlerin havzayla ilintili çıkarlarının daha uyumlu bir çizgiye yaklaşmış olmasından mı, yoksa başta terör olmak üzere güvenlik alanında yaşanan sorunların o döneme ait faktörlerle aşılabilmiş olmasından mı kaynaklanmaktadır?*".
- "A*caba 2000'li yıllarla ne değişti de ilgili devletler birbirleri için teröre ev sahipliği yapan, su kaynaklarını adil olarak paylaşmaya ve/veya ortak kullanmaya yanaşmayan, toprak bütünlüğüne müdahale eden, Batı'nın destekçisi (v.b.) 'düşman' nitelemesinde bulunurken, artık birbirlerine 'dostum ya da stratejik ortağım' diyebilme konumuna gelmişlerdir?*".

Her iki sorunun yanıtlanması bakımından ilgili dönemde hem bölgesel, hem de uluslararası alanda ortaya çıkan birtakım yeni eğilimlerin, Fırat-Dicle havzası ülkeleri de dâhil olmak üzere tüm Ortadoğu siyasetini yeniden şekillendirmesi sürecine ilişkin şu tespitler yapılmıştır;

- Türkiye-Suriye ilişkileri açısından, 1998 yılında imzalanan ve teröre karşı müşterek işbirliğini öngören Adana Mutabakatı ve Güvenlik İşbirliği Anlaşması'nı bir milat olarak kabul etmek mümkündür. Zira söz konusu anlaşmayla birlikte iki ülke uzunca bir süredir takındıkları uyuşmaz ve çatışmacı tavırdan vazgeçip, aralarındaki ilişkileri başta ekonomik, sosyal, kültürel ve

siyasal alanlar olmak üzere uyum ve işbirliği zemininde yeniden yapılandırma kararı almışlardır.

- Türkiye açısından böyle bir tavır değişikliği 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelip, Türk dış politikasında "Komşularla Sıfır Sorun Politikası"nı uygulamaya koymasıyla açıklanabilir. Çünkü bu politikanın bir sonucu olarak artık yalnızca Suriye ile değil Irak'la ilişkilerde de "ortak kader", "ortak tarih" ve "ortak gelecek" ve "maksimum entegrasyon" vurgusu yapılmaya başlanmıştır.

- Irak'ın 2003 yılında terör ve güvenlik gerekçeleriyle ABD liderliğinde bir koalisyon tarafından işgal edilmesinin, Suriye'yi hem stratejik önceliklerini gözden geçirmeye, hem de yeni ittifaklar aramaya zorlamıştır. İlgili dönemde ABD dış politikasında etkinliği bilinen Neo-con'lar tarafından gündeme getirilen Büyük Ortadoğu Planı kapsamında sıranın Suriye ve bu ülkenin stratejik ortağı konumundaki İran'a da geleceği yönünde yapılan açıklamalar, sözü edilen türde bir strateji değişikliği için de itici bir unsur olmuştur. Bu durumda Şam yönetimi pragmatik bir dış politika anlayışıyla, ülkenin Irak işgali sonrasında ABD ile İsrail arasında sıkışıp kalmış durumundan kurtulmasının yolunu Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinde aramıştır. Türkiye'nin Suriye için ideal bir ortak konumuna gelmesinde, bu ülkenin AB bağlantısının da etkisi olmuştur. Çünkü Türkiye köprüsü üzerinden AB ile ilişkilerin geliştirilmesi, hem Suriye'nin uluslararası izolasyondan kurtarılması, hem de ABD'nin başka bir küresel güçle dengelenmesine hizmet edebilirdi.

- 1. Körfez Savaşı'nın ardından zaten dünyadan tecrit edilen bir ülke konumuna gerileyen Irak, ABD ve müttefiklerinin 2003 yılındaki müdahalesi ile artık toprakları işgal altında bir ülke durumuna gelmiştir. Bu bağlamda AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin kendisine yakınlaşma çabaları Irak için bir çıkış kapısı olarak değerlendirilmiş, bu ülkeyle ilişkilerin geliştirilmesi için de yeterli bir gerekçe oluşturmuştur. Türkiye'nin Irak'a müdahale kararında ABD'nin yanında yer almaması, Irak'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması yönünde sergilediği duruş, Bağdat yönetimini neredeyse eski husumetlerin tümünü bir kenara bırakmaya ikna etmiştir. Her iki ülkenin aralarında ekonomik faaliyetlerin gelişmesi ile kazançlı çıkmak istemeleri de, ilişkilerin birçok alanda hızla işbirliğine evrilmesine yardımcı olmuştur.

Küresel ve bölgesel siyasetin havza devletleri arasındaki ilişkilerin genel yapısına ve özellikle de işbirliği yapma iradesine nasıl yansıdığını ortaya koyan bu değerlendirme sonucunda; iyimserlerin önermelerini destekleyici nitelikte en fazla veriyi barındırması gereken havza devletleri arasındaki ilişkilerin 2000'li yıllarla başlayan döneminin;

- Su-işbirliği bağıntısının dışında kalan unsurlarla açıklanabiliyor olduğu,
- Aynı unsurların Fırat-Dicle havza kaynakları odağındaki ilişkilerin işbirliğine doğru evrilmesinde de önemli etkileri olduğu kanaatine varılmıştır.

Bu durumun da iyimser yaklaşımın yeterliliğinin sorgulanabilir olduğu şeklinde anlaşılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuçla birlikte bölümün, uluslararası hukuk normlarının Fırat-Dicle su kaynakları kapsamında Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki işbirliği sürecine etkisinin analiz edildiği kısma geçilmiştir. Söz konusu analizin hemen başında, iyimserlerin ortak havza kaynaklarına ilişkin geliştirilen uluslararası hukuk normlarının devletlerin haklarını ve sorumluluklarını belirli bir netlikte tanımlayarak, uyuşmazlıkların çözümüne yardımcı olacağı ve böylece işbirliği sürecine katkı yapacağı beklentisinde oldukları tespitine yer verilmiştir.

Yalnız, bu beklentinin tarihsel süreç içerisinde Türkiye, Suriye ve Irak arasında hayata geçirilen antlaşma ve sözleşmelerle karşılanamadığı, bunun esas nedeninin de sözü edilen düzenlemelerin, Fırat-Dicle kaynakları üzerindeki egemenlik ve kullanım hakları ile yükümlülükleri kati suretle neticeye bağlayamamış olmasıyla ilgili olduğu belirtilmiştir. Havza ülkeleri arasında hukuksal boyutta yaşanan uyuşmazlıkların henüz ortadan kalkmamış olmasının da bu noktanın en önemli delillerinden biri olduğu ifade edilmiştir.

İyimser beklentilerin uluslararası teamül hukukunun hakkaniyet, makul kullanım ve zarar vermeme ilkeleri ile karşılanıp karşılanamadığı sorusuna evet yanıtı verebilmenin hem genel anlamda, hem de Fırat-Dicle havzası devletleri arasındaki ihtilaf özelinde oldukça güç olduğu belirtilirken, şu gerekçelere yer verilmiştir;

- BM Suyolları Antlaşması'nın hazırlanış şeklinde de ortaya çıktığı gibi, uluslararası teamül hukukunda artık yerleşik hale gelen söz konusu ilkeler arasında öncelik ve sonralık bakımından herhangi bir ayrıma gidilmemiştir.
- Olabildiğince daha fazla sayıda devletin desteğini almak üzere bilinçli olarak başvurulan bir yöntem olarak "ilkeler arasında ayrıma gitmeme", uygulamada bu ilkeler arasında bir çekişmeye, zaman zaman da çelişmeye neden olmuştur.

Mevcut durumuyla bu ilkeler, ortak havza kaynakları nedeniyle aralarında çatışan devletlere, çok önceden belirlenen taleplerini, çıkarlarını ve pozisyonlarını uluslararası hukuk çerçevesinde yeniden şekillendirme fırsatı sunmaktadır. Yukarı ve aşağı kıyıdaş devletler arasında süregelen çıkar çelişkisinin ya da çatışmasının hukuk alanına taşınmasına izin veren bu durum, uluslararası teamül hukukunu da uyuşmazlıkların çözümünden daha çok devamlılığını sağlayan bir unsur haline getirmiş ve böylece devletler arası işbirliği sürecine beklenen katkıyı yapamaz bir konuma getirmiştir.

Bölüm içerisinde analizi yapılan en son konu olarak, Fırat-Dicle havzası üzerinde uzmanlaşan ve devletlerin işbirliğine yönelik kararlarına etki eden bir epistemolojik topluluğun var olup olmadığı sorgulamasında, aşağıda yer verilen tespitlere ve sonuçlara ulaşılmıştır;

- Dünya Bankası ve USAID şartlı-kredi sağlama siyasetleri ile Türkiye'nin Fırat-Dicle'ye ilişkin kararlarında etkili olmuşlardır. 1973–75 krizi sürecine ilişkin olarak Arap Ligi de arabulucu sıfatıyla Suriye ve Irak arasındaki olası çatışmanın engellenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Her iki yapı da esasen iyimserlerin epistemolojik topluluk tanımlaması dışında kalmaktadır. Bu yapıların sözü edilen tanımlamaya bir an için bile uygun oldukları kabul edilse de, onların Fırat-Dicle havza devletleri arasındaki ilişkilerde mevcut çatışmacı unsurları tamamen izale edebildiğini ya da yerine işbirliğini ikame edebildiğini söylemek doğru bir çıkarsama olmayacaktır.
- Ortaya konulan amaçları bakımından, Fırat-Dicle havzası işbirliği sürecine doğrudan etki etmeyi hedefleyen ETIC'in faaliyetleri hakkında ne olumlu, ne de olumsuz bir kanaat oluşturmak mümkün değildir.
- Havza ülkeleri arasında bilgi değişimine yardımcı olma ve müzakereler için gerekli iletişim kanallarını tesis etme fonksiyonları bakımından OTK bir çeşit epistemolojik topluluk olarak kabul edilse de, bu yapının kendisini meydana getiren devletlerin iradelerinden bağımsız olarak işbirliğine neden olma kapasitesi yoktur.

En son olarak bölüme ilişkin genel bir sonuç olması bakımından şu bulgulara yer verilmiştir;

- Ortak havza kaynaklarını çatışmak yerine işbirliği yaparak birlikte kullanmanın daha akılcı, etkin ve herkesin yararına bir çözüm olduğu doğrudur. Ancak, söz konusu kaynakların kullanımının daha çok bireysel çıkarlar ekseninde

belirlendiği anlarda, işbirliğinin yalnızca devletlere "bu sizin için daha hayırlıdır" telkinleriyle ortaya çıkacağını beklemek naif bir tavır olacaktır.

- Bu bağlamda, devletleri çatışma iradesinden işbirliğine geçiş yapmaya teşvik eden unsurlar değerlendirmesinde, elde edilecek fayda kadar ilgili konu alanına ilişkin başka etkenlerin de rolü olduğu kabul edilmelidir. Yani, iyimser yaklaşım devletlerin ortak havza kaynakları odağında işbirliğine yönelik davranışlarını belirli sınırlamalarla açıklayabilse de, Fırat-Dicle havzası örneğinde olduğu gibi ihtilafın kendisini ve ihtilaftan işbirliğine geçiş sürecini tam anlamıyla tanımlayamamaktadır. Türkiye, Suriye ve Irak arasında sürdürülen müzakere sürecinde de ortaya çıktığı gibi, işbirliği olgusunu açıklayabilmek üzere hala başka unsurlar aranıyor olması bu yaklaşımın yeterliliği konusunda var olan soru işaretlerinin tamamen ortadan kaldırılamadığı anlamına gelmektedir.

Çalışmanın, "Türkiye, Suriye ve Irak Tarihsel İlişkileri Bütünselinde Fırat-Dicle Su Sorunu" başlıklı son bölümünün esas hedefi; havza ülkeleri tarafından geliştirilen tarihsel algıların, Fırat-Dicle su sorununa ilişkin devlet davranışlarına nasıl yansıdığını ortaya koymak şeklinde belirlenmiştir.

Bu bağlamda öncelikle Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki ilişkilerin tarihsel arka planı, bir taraftan Fırat-Dicle'den olabildiğince bağımsız olarak, diğer taraftan da söz konusu ülkeler arasında süregelen ilişkilerin asli yapısını belirleyen konu alanları esas alınarak analiz edilmiştir. İlgili analizle, havza ülkelerinin kendileri, birbirleri ve Fırat-Dicle su sorununu tanımlamak üzere geliştirdikleri algıların geçmişe dayanan arka planını tespit etmek amaçlanmış ve bunun için havza ülkeleri arasındaki ilişkiler "Türkler ve Araplar" ve "Araplar arası ilişkiler" şeklinde bir ayrıştırma ile ele alınmıştır. Yapılan analiz sırasında elde edilen bulgular daha sonra Fırat-Dicle su sorunu kapsamında benimsenen devlet davranışları ile ilişkilendirilmiştir. Bu tarz bir yöntemle asıl gerçekleştirilmek istenen de, spesifik bir konu alanına ilişkin aktör davranışı ile devletler arası ilişkilerin tarihsel süreci arasında bir köprü kurmak olmuştur.

Türkler ve Araplar arasındaki ilişkileri belirleyen konu başlıkları değerlendirmesinde,

- "Olumsuz imgeler üzerinden ötekiler algılaması ve güvensizlik",
- "Musul Sorunu ve Hatay Meselesi odağında ihtilaflı sınır konuları",

- “Doğu-Batı karşılaşması bağlamında Türkiye’nin imaj sorunu”,
- “Arap-İsrail çatışmasında Türkiye’nin tutumu”
- “Rejim Karşıtı Grupların Desteklenmesi ve Terör Sorunu Bağlamında Türkiye-Suriye-Irak İlişkileri”, başlıklarının öne çıktığı tespit edilmiştir.

Benzer bir değerlendirme Araplar arası ilişkiler bağlamında yapıldığında da;

- “İdeolojik Farklılıklar Üzerinde Yükselen Çatışma Eğilimi”,
- “Farklı Etnik ve Dini Grupların Rolü”,
- “Doğu ile Batı arasında Ayrışan Tercihler”,
- “Arap-İsrail Savaşı ile ilgili Algı ve Strateji Farklılığı”,
- “Baas İktidarında Komşular Arası Maddi Çıkar Çatışması”, konu başlıklarının daha belirgin bir şekilde gündeme geldikleri görülmüştür.

Sözü edilen konu alanlarının ya da daha doğru bir tanımlamayla sorun alanlarının analizi ile şu bulgulara ulaşılmıştır;

- Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki ilişkilerin 2000’li yılların başına dek uzanan bölümünde tarafların birbirlerine karşı tutumunu belirleyen esas unsur güvensizlik olmuştur.
- Aralarında sağlıklı bir iletişim kurmaya, karşılıklı anlayış ve ortak çıkarlar temelinde birlikte hareket etmeye muvaffak olamayan ülkelerin, 2000’li yıllarla başlayan dönemde, sorun olarak telakki edilen birçok konu alanında uzlaşma ve işbirliği için adım atabilmeleri, algılarda meydana gelen dönüşümle birlikte söz konusu olabilmiştir.
- İlişkilerin genel niteliğinde meydana gelen değişim, havza ülkelerinin Fırat-Dicle sorununa ilişkin yaklaşımına da yansımıştır.
- Bu sürecin nasıl işlediğini daha açık bir şekilde ortaya koyabilmek üzere, Fırat-Dicle havzasında çatışma ve işbirliğine dair yaşananların, aktör algıları üzerinden yeniden bir okumaya tabi tutulması gerekmektedir.

Algılar ve Fırat-Dicle su sorununa ilişkin devlet davranışları arasındaki bağıntıyı ortaya koymak üzere aşağıda da sunulduğu gibi havzada yaşanan iki kriz süreci ve ilişkilerin 2000’li yıllarda değişen yapısı dikkate alınmıştır.

1973–1975 krizi

Suriye-Irak İlişkilerinin Genel Nitelemesi	*Karşılıklı düşmanlık hisleri ile dolu iki kardeş.*
Suriye Algısında Irak	Şam'da rejim değişimi isteyen, bu maksatla Suriye'den kovulan Aflak'a kucak açan, rejim karşıtı gruplara destek verip, muhalefetini hemen hemen her alanda açıkça ortaya koyan,
	Batı'lı güçlerle ittifakla Emperyalizm'in Ortadoğu'ya yeniden sızmasına izin veren,
	Suriye'nin çıkarlarına aykırı olarak Lübnan'da Filistinli örgütlere ve FKÖ liderliği için Yaser Arafat'a destek veren,
	1973 Savaşı öncesinde asıl düşman Siyonistler dururken, Kürtlerle ve İran'la çatışmayı tercihle Araplar arasındaki dayanışmaya zarar veren, Savaş sonrasında da askerlerini kimseye bildirmeden ve zamansız bir şekilde çekerek Suriye'yi İsrail karşısında yalnız bırakan,
	Ekonomik çıkarlara ilişkin olarak, ikisi de ABD'nin bölgesel müttefiki, ikisi de İsrail'i resmen tanıyan Türkiye ve İran'ı bir Arap ülkesine tercih eden ve böylece Suriye'yi İsrail ile savaşmak üzere kullanabileceği kaynaklardan mahrum bırakan,
	Kürtlerle ve İran'la sağladığı barıştan cesaret alarak, yakın çevresinde ve Ortadoğu'da Suriye'nin çıkarları aleyhine daha aktif bir dış politika izlemeye başlayan bir ülke.
Irak Algısında Suriye	Irak halkı, özellikle de Şiiler karşısında asıl maksadını kendisine rakip gördüğü Bağdat'taki Baas rejimini yıkmak olarak açık eden, bu bağlamda Irak Baas'ının meşruiyetine halel getirecek her türlü girişimi mubah gören, Kürtlere alenen silah ve üs desteği veren,
	1973 Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ile elde edilecek saygınlıktan Irak'ı mahrum etmek uğruna Araplara Golan Tepeleri'ni kaybettiren,
	Arapların İsrail'e karşı mücadele azmini, 1973 Savaşı'ndan hemen sonra yenilgiyi kabullenerek, şahsi çıkarları için Emperyalist Batı'nın arabuluculuğunda İsrail ile ateşkes görüşmelerine başlayarak baltalayan,
	İsrail'e karşı mücadeleyi bir kenara bırakıp Filistinli örgütlerle, özellikle de FKÖ ile uğraşarak, Ortadoğu'da Emperyalizm'in hedeflerine hizmet eden,
	Lübnan'da Maruni Hıristiyanları Filistinlilere tercih eden,
	Kendine bağımlı yönetimler tesis etmek suretiyle Büyük Suriye Projesi'ni hayata geçirmek isteyen, bu yönüyle de Irak'ın bölgesel planlarına ters hareket eden,
	Irak Petrol Şirketi'nin millileştirmesini kıskanarak, petrol taşıma ücretlerinde geçmiş dönemlere göre iki kat artış talep eden, bunun için Irak'ı boru hattını kapatmakla tehdit eden bir ülke.
Suriye-Irak'ın Türkiye algısı	Geçmişte Araplara karşı mütecaviz bir siyaset izleyen Türklerin, yakın zamanda geliştirdikleri çok yönlü dış politikanın ve Arapları destekleyici tavrın sonuçları beklenmeli, bu arada ilişkiler dostane ve iyi komşuluk çerçevesinde yürütülmelidir.
Irak'ın Krizine ilişkin algısı	*Irak Dış İşleri Bakanı Saadoun Hammadi*: Suriye'nin su konusuna ilişkin tutumunu siyasi güdüler belirlemekte ve esas olarak Fırat havzasında yaşayan Irak'lı çiftçilere zarar vermeyi hedeflemektedir. Zira kararlı davranılması durumunda soruna 1-2 hafta içerisinde teknik çözümler bulunabilecektir.
	Irak Enformasyon Bakanı Tarık Aziz: Fırat'ın akışının kısıtlanması, Baas Partisi'nin Irak'taki kanadıyla uzun süredir ideolojik çekişme içerisinde olan Suriye yönetimin siyasi intikam alma çabasıdır.
	Şam rejimi, Fırat nehrinin akışını Irak'a zarar vermek isteyen ABD Emperyalizmi'nin zorlaması ile kesmiştir.
Suriye'nin 1973-1975 Krizine ilişkin algısı	Fırat'tan Suriye topraklarına ulaşan toplam su miktarı önceki yıllara göre oldukça azalmasına rağmen, Şam yönetimi suyun büyük bir bölümünün Irak'a akışına izin vermektedir.
	Fırat Barajı'ndan sorumlu Bakanlık adına konuşan Suriye'li bir sözcü: Kuraklık nedeniyle Irak'ta büyük sıkıntılar yaşandığına dair raporlar tamamen yanlış, üretilmiş ve temelsiz iddialardır.
	Suriye Devlet Başkanı Esad: Irak'la yaşanan ihtilafın siyasi nitelikte olduğuna dair hiçbir şüphe kalmamıştır. İki ülke arasında yaşanan sorunun kaynağı ne su, ne de bu türde bir şeydir. Eğer gerçek sorun su ise, Suriye Irak'a talep ettiği miktarda suyu vermeye hazırdır.

	Suriye Dış İşleri Bakanlığı resmi açıklaması: 1973-1975 krizinin asıl sorumluları, kriz öncesinde Tabqa ve Keban barajlarının dolumuna ilişkin üçlü görüşmeler yerine, kendi aralarında müzakere etmeyi tercih eden Türkiye ile Irak'tır.
Kriz'de Türkiye'nin Oynadığı Role İlişkin Algı	Türkiye Fırat konusunda kendisiyle teknik boyutta müzakere edilebilen, mevcut siyasi sorunları su konusuyla bulandırmayan bir ülkedir.
Sonuç	Suriye ve Irak'ın kendileri, birbirleri, Türkiye hakkında geliştirdikleri algılardan yola çıkarak, 1973-1975 krizinin iki ülke arasında çıkmasının tesadüf olmadığını söylemek mümkündür.

1989–1990 Krizi

Türkiye ile Suriye-Irak ilişkilerinin genel nitelemesi	*Karşılıklı Güvensizlik Hissi*
Türkiye'nin kendisi ile ilgili algısı	Petrolsüzlük ve enerjide yüksek ithalat maliyetleri Fırat-Dicle nehirlerinin hidroelektrik potansiyelinin değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.
	Son dönemlerde en önemli ulusal güvenlik sorunlarından biri haline gelen, etnik terörün varlık nedenlerinden birini ortadan kaldırmak, yabancı güçlerin (Suriye'nin) PKK'ya destek vermek suretiyle ülke güvenliğine yönelttikleri tehdidin önüne geçmek için GAP vasıtasıyla bölge insanının yaşam koşulları hızla iyileştirilmelidir.
	Soğuk Savaş döneminin ardından Türkiye'nin Batı ittifakı içerisinde rol kaybına uğrama olasılığına karşı yeni bir strateji olarak başta Ortadoğu olmak üzere, ülkenin yakın çevresinde daha etkin bir rol oynanmalıdır.
Türkiye'nin Araplara ilişkin algısı	1987 yılında imzalanan Güvenlik Protokolü'ne rağmen Suriye'nin PKK'yı desteklemeyi sürdürmesi, Irak'ın söz konusu protokole dâhil edilmemeyi bahane ederek aynı örgüte eylem sahası sunması tarihsel "sinsi, hileci, güvenilmez, Türk ulusunu arkadan bıçaklayan" Araplar nitelemelerini haklı çıkarmaktadır.
	"Dünyanın en tehlikeli adamı" Saddam Hüseyin'in lideri olduğu ve 1980-1988 İran-Irak Savaşı'ndan güçlenerek çıkan Irak'ın, bölge siyaseti yakından takip edilmelidir.
	1960'ların ikinci yarısından itibaren izlenen Arap-yanlısı tutumun başarısızlığı nedeniyle, İsrail ile bireysel çıkarlar zemininde, daha dengeli ilişkiler kurulmalıdır.
Arapların kendilerine ilişkin algıları	(*Irak*) İran'la savaşın ardından terhis olan askerlerin hızla topluma entegrasyonu, ancak mevcut su kaynaklarının daha etkin kullanımını gerektiren tarım sektöründe yeni atılımlar yapılması ile mümkündür
	NATO'nun varlık nedenini, ABD'nin de güç kaybetmeye başladığı bir süreçte, İran'la yapılan savaştan yükselen bir bölgesel güç olarak çıkan Irak'ın, daha iddialı bir dış politika izlemesinin önünde önemli bir engel yoktur.
	(*Suriye*) Tehdit unsurunun neredeyse hiçbir zaman ortadan kalkmadığı bir bölgede var olma zorunluluğundan kaynaklanan gıda güvenliğinin sağlanması, hızla artan ülke nüfusunun elektrik ve gıda ihtiyaçlarının karşılanabilmesi, rejimin dayanağı orta ve alt sınıfların tarım sektöründeki yerleşik çıkarlarının korunabilmesi, dış ticarette neredeyse en büyük paya sahip olan tarım ürünlerinin ihracı ile yabancı kaynak elde edilebilmesi, mevcut su kaynaklarının artan bir şekilde kullanımını gerektirmektedir.
	Soğuk Savaş'ı bitirme niyetini açık eden Sovyetler Birliği'nden karşılıksız yardım alma olanağı ortadan kalkacağı için, ülkenin ekonomik gelişimini hızlandırmak üzere, ulusal kaynakların kullanımı konusunda yeni bir gayret içerisine girilmelidir.
Arapların Türkiye Algısı	Hatay Türkler tarafından Araplardan koparıp alınmıştır.
	Türkler Musul'a ilişkin iddialarından vazgeçmemiştir.
	Çoğu zaman "Ortadoğu'da emperyalist Batı'nın ajanlığını ve jandarmalığını yapmış, kibirli, kendini beğenmiş, güvenilmez, çıkarcı ve saldırgan" Türklerin yeni aktif bölge siyaseti dikkatle takip edilmelidir.
	Arapların baş düşmanı İsrail ile Türkler arasında kısa bir süre önce başlayan yakın temaslar kaygı vericidir.

Türkiye'nin Fırat-Dicle ihtilafına ilişkin genel algısı	"Sinsi, hileci, güvenilmez" Arapların, Fırat-Dicle nehirlerinden talep ettikleri suyun ne kadarının gerçek ihtiyaçlara dayandığı belirsizdir.
	Türkiye Fırat-Dicle üzerinde alt havza ülkelerinin de faydasına olacak nitelikte yatırımları maliyetine tek başına katlanarak hayata geçirirken, Arapların yalnızca "biz istemeyiz" tavrı takınmaları ancak cahillikle açıklanabilir.
	"Cahil, pis, üşengeç, derbeder, medenileşmemiş" Arapların sahip oldukları kaynakları israf ederken, Türkiye'den daha fazla su talep etmelerinin haklı bir yönü yoktur.
	Suyun akılcı ve verimli kullanımı için önerilen, bu yönüyle de kaynakların yetersizliği konusundaki şikâyetleri giderebilecek ve herkesin faydasına sonuçlar üretebilecek Üç Aşamalı Plan'a ancak (cahil ve gelenekçi) Araplar itiraz edebilir.
	Suriye ve Irak'ın su sorununu "optimum, makul ve hakkaniyete uygun" bir yaklaşımla çözme niyetinin olmadığı, Fırat-Dicle'ye ilişkin yürütülen üçlü müzakereler sırasında Türkiye'nin önerileriyle gerçek anlamda ilgilenmemeleri, aksine kompleks bir sorunu "Hadi Fırat'ın suyunu hemen burada paylaşalım ve eve gidelim." şeklinde tarif edilebilecek (medeni olmayan) çözümlere ilgi duymaları ile ortaya çıkmıştır.
	Fırat ve Dicle'nin akışında bir azalma veya kirlenme olduğuna dair haberler, Arapların daha çok siyasi saiklerle ortaya attığı iddialardan ve asılsız yakınmalardan kaynaklanmaktadır.
	Tarihi birçok örnekle kendilerine güven duyulamayacağı artık belli olan Araplar ile Fırat-Dicle'nin geleceğine ilişkin nihai bir anlaşma yapmak, ancak 1987 Protokolü'nde olduğu gibi Türkiye'nin elini kolunu bağlayacak, Araplar ise bildiklerini yapmaya devam edeceklerdir.
	Suriye ve Irak'lı yöneticiler de dâhil olmak üzere, Araplar su sıkıntısı yaşadıklarına dair iddialarının samimi olmadığı, Türkiye'nin Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin kullanımından fedakârlık yapmak suretiyle gündeme getirdiği Barış Suyu Projesi'ni kabul etmemeleri ile ortaya çıkmıştır.
	Daha fazla enerji üretmek ve yeni arazileri sulamaya açmak hedefli ortak proje tekliflerine Suriye'nin jet hızıyla verdiği ret yanıtları, bu ülkenin su ve enerji konusunda yaşadığını iddia ettiği sorunların inandırıcılığını zayıflatmaktadır.
	Suriye'nin Asi ile Fırat'ın geleceğini birlikte müzakere etme teklifini geri çevirmesi, söz konusu ülkenin Hatay'ın Türkiye'nin bir parçası olduğu gerçeğini kabul etmemesi şeklinde anlaşılmalıdır.
	Suriye Fırat-Dicle konusunda Türkiye'den ödün elde etmek üzere PKK'yı bir baskı aracı olarak kullanırken, Irak da benzer saiklerle zaman zaman Kuzey Irak'ta bu örgütün eylemlerine göz yummaktadır.
Suriye- Irak'ın Fırat-Dicle ihtilafına ilişkin genel algısı	Türkler, sulama ve elektrik üretme bahanesiyle Arapların suyuna el koyarak, Osmanlı sömürgeciliğine geri dönüş sinyalleri vermekte ve böylece Arap ülkelerine karşı bir tehdit oluşturmaktadır
	Türkler su silahını kullanarak Arapları kendisine karşı verilen bağımsızlık mücadelesi nedeniyle cezalandırmaktadır.
	Osmanlı dönemi siyasetleri ile Arap Milleti'nin "*geri kalmışlığına*" neden olan Türkler, şimdi de yüzyıllardır Arap topraklarına hayat veren, bu yönüyle de "*Arap suyu*" kabul edilmesi gereken Fırat-Dicle'nin akışını kısıtlayarak, Suriye ve Irak'ın gelişmesine engel olmaya çalışmaktadır.
	Su gibi yaşamsal değerde bir kaynak açısından Türkiye'nin insafında olmak Pan Arap idealleri ve Büyük Suriye ya da Irak iddiaları ile çelişmektedir. Golan Tepeleri'ndeki kaynakların İsrail'e kaybı bir ayıp olarak ortada dururken, Araplara ait Fırat-Dicle'nin yine bir başka Arap olmayan devlete kaptırılması açıklanamaz bir durum olacaktır. Söz konusu kaynaklara ilişkin nihai bir anlaşma imzalanarak her iki ülkenin egemenlik başta olmak üzere haklarının kesin bir güvenceye bağlanması, böylece Türkiye'nin herhangi bir gerekçeyle (*İsrail ya da Batı*) Arapların suyuna müdahale etmesinin önüne geçilmesi elzemdir.
	1. Körfez Savaşı sırasında yaşandığı gibi Türkiye yine Araplara karşıt (Batı veya İsrail) bir güç tarafından Suriye ve Irak'ı baskı altına almak için Fırat-Dicle üzerinde sahip olduğu tesisleri kullanmaya zorlanabilir ya da ikna edilebilir. Nihai bir antlaşmayla bu türden bir olasılığın önüne şimdiden geçilmelidir.

	Fırat-Dicle üzerinde inşa edilen su tesisleri için Türkiye ile işbirliği yapan şirketlerin birçoğunun Batı menşeli olmaları sorgulanmalıdır.
	Barış Suyu Projesi ile Türkiye suyu bir araç olarak kullanarak bir taraftan Ortadoğu'da lider ülke konumuna gelmeyi, diğer taraftan da bu bölgedeki ülkeleri ekonomik ve siyasi anlamda kendisine bağımlı hale getirmeyi istemektedir. Söz konusu proje ile İsrail de Ortadoğu su kaynakları üzerinden bir çıkar elde etmeye çalışmaktadır.
	Türkiye Asi ile Fırat'ın geleceğini birlikte değerlendirme konusunda ısrar ederek Suriye'ye Hatay'ın Türkiye'nin bir parçası olduğunu kabul ettirmeye çalışmaktadır.
	Araplara karşı uyguladığı yayılmacı siyaset ve şiddet kullanımı nedeniyle çok sayıda insanın ölümüne neden olan İsrail'in ihtiyaçlarını karşılamak üzere, Türkiye'nin Manavgat nehrinden su satılması fikrine yakınlaşması "Arap ve İslam devletlerini hayal kırıklığına uğratmaktadır".
1990 krizine ilişkin algılar	(Türkiye) Kendilerine Fırat'ın akışında kısa bir süreliğine kısıntıya gidileceği çok önceden haber verilen; hatta uygulamanın tarihi ve içeriğine ilişkin detaylı bir program sunulan Suriye ve Irak'ın, sürecin en az zararla atlatılması için önlemler alınmasına rağmen; normal sayılabilecek sınırların ötesinde tepki göstermeleri, GAP'ın engellenmesi suretiyle Türkiye'nin gelişmesine mani olmak gibi bir olumsuz niyet aranmasına neden olmaktadır.
	Irak Tarım Bakanı'nın Fırat'ın akışını kısıtlama kararına karşı Türkiye'yi savaşla tehdit etmesi, Türkiye-Suriye sınırında saniyede 700 m^3'ten az olmamak üzere Fırat suyu talep etmesi, söz konusu ülkenin elde ettiği yeni gücün nasıl kullanabileceğinin muhtemel yansımalarındandır.
	(Suriye-Irak)*:* Türkiye Fırat'ın akışını kısıtlama kararını teknik gerekçelere dayandırsa da, geçmiş tecrübeler ve kararın uygulanması sürecinde Suriye ve Irak'tan gelen taleplere karşılık verilmemiş olması, alınan kararın, suyu bir politik araç olarak kullanmak suretiyle, iki ülkeyi de PKK ile mücadelede işbirliğine zorlamak gibi siyasi bir nitelik taşıdığını göstermektedir.
	1990 krizine gelinceye kadar bir ön cephe ülkesi kimliği ile Ortadoğu'da Batı yanlısı gelişmelerin içinde yer alan ve yine İsrail'i Barış Suyu Projesi'ne Batı'nın telkinleriyle dâhil eden Türkiye'nin, "Suriye'yi İsrail ile barışa zorlayıp, Lübnan konusunda köşeye sıkıştırmak isteyen" Emperyalist Batı'nın ve ortağı İsrail'in etkisiyle Fırat'ın akışını kısıtlaması muhtemeldir.
	1990 krizi sırasında Atatürk Barajı'nın dolumu gibi basit ve teknik düzeyde görüşmelerle çözülebilecek bir konuda Suriye ve Irak'ı dinlemeyen Türkiye'nin, güvenlik gibi daha önemli çıkarların söz konusu bir durumda her iki ülkeyle eşgüdüm ve dayanışma ile hareket ederek karar alması beklenemez. O halde nihai bir anlaşma ile Fırat-Dicle'ye ilişkin haklar ivedilikle garanti altına alınmalıdır.
Sonuç	Havza ülkelerinin yukarıda sıralanan algıları arasındaki uçurum ve çıkmaz dikkate alındığında 1989-1990 krizini tek başına su faktörüne dayandırmak oldukça zordur.

Havza Ülkelerinin 2000'li Yıllarla Birlikte Değişen Algıları ve Fırat-Dicle Su Sorunu.

Türkiye-Suriye-Irak İlişkilerinin Genel Nitelemesi	*Daha ılımlı, karşılıklı anlayış ve işbirliği üzerine kurulu ilişkiler*
Türkiye'nin kendisi ve Araplara ilişkin geliştirdiği yeni dönem algılaması	Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte değişen dünya dengeleri, ülke çıkarları ile stratejik önceliklerin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Söz konusu tanımlamada, yeni Türk dış politikası belirlemesi komşularla ve eski nüfuz bölgeleri içerisinde yer alan ülkelerle karşılıklı anlayış, uzlaşma ve işbirliği temelinde ilişkiler geliştirilmesi hedeflerini içerecek şekilde yapılmalıdır.
	2002 yılından itibaren uygulamaya konulan "Stratejik Derinlik" ve "Komşularla Sıfır Sorun" politikalarında yansımasını bulan Türk dış politikasının yeni çizgileri, Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası sorunların (Arap-İsrail çatışması) barışçıl çözümünde de aktif bir rol oynamasını gerekli kılmaktadır.
	Uzun yıllar Türkiye'nin aleyhine PKK terörünü destekleyen Suriye'nin, Abdullah Öcalan'ı topraklarından çıkarması ve 1998 yılında Adana Antlaşması'nı imzalaması

	ile başlayan olumlu süreçte, iki ülke arasındaki ilişkiler artık ulusal güvenlik kaygıları geride bırakılarak yeniden şekillendirilebilir.
	Yakın geçmişte yaşanan iki Körfez Savaşı'nın ardından, eskisi gibi bölgesel bir güç olma vasfı ile Türkiye'yi tehdit edemeyen Irak için en önemli kaygı, Kuzey Irak'ın geleceği ve PKK'nın buradaki faaliyetleridir. Türkiye'nin 2003 yılından itibaren bölgedeki gelişmelere uzak kalmasının neden olduğu olumsuzluklar göz önüne alındığında, söz konusu kaygıların ancak Irak'ta kurulu yönetimle daha yakın bir etkileşime geçilmesi ve işbirliği zemininde birlikte hareket edilmesini giderebileceği açıktır.
Arapların kendilerine ve Türkiye'ye ilişkin algıları	11 Eylül saldırıları, 2. İntifada hareketinin İsrail tarafından bastırılması gibi savaş, terör ve din olguları ile yoğrulmuş apokaliptik bir dünyada, AKP iktidarının ülke sorunlarına kısa sürede bulduğu çözümler, Filistin davası ve Lübnan sorunu da dâhil olmak üzere uluslararası alanda sergilediği pozitif hareketlilik, İslam, modernite ve modern dünyada Müslüman olma konularında çizdiği yeni vizyon, birçok kişi gibi Araplar tarafından da hayranlıkla izlenmektedir.
	Yeni yönetimi ile birlikte Türkiye artık Suriye ve Irak'ın da içinde bulunduğu Arap Dünyası'na her geçen gün yakınlaşmakta, iki millet kurulan ticaret, yatırım, turizm, eğitim ve siyaset köprüleriyle geçmiş dönemlerde hiç görülmediği kadar (ancak en baştan beri olması gerektiği) gibi iç içe geçmektedirler.
	Beklentilerin aksine, 2. Körfez Savaşı sırasında terörü bahane ederek Ortadoğu'ya ilişkin Emperyalist yeni planı uygulamaya geçiren ABD'nin yanında yer almayı reddeden Türkiye'nin tutumu takdirle karşılanmalı ve izlenecek aktif işbirliği siyaseti ile bu ülkenin tekrar Emperyalizm'in kontrolüne girmesi engellenmelidir.
	Türkiye'nin Suriye ile İsrail arasında oynadığı pozitif arabuluculuk rolü, Başbakan Erdoğan'ın Gazze saldırıları karşısındaki tutumu ve bu bağlamda 29 Ocak 2009'da gerçekleştirilen Davos toplantıları sırasında İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e "One Minute" çıkışı Araplar arasında Başbakan ve Türkiye için beslenen olumlu algıyı güçlendirmiştir.
	Irak'a müdahale ederken asıl maksadı Büyük Ortadoğu Projesi'ni gerçekleştirmek olan ABD'nin açıkça ifade ettiği kuvvetle muhtemel Suriye saldırısı öncesinde Türkiye gibi yükselen bir bölgesel güçle ve yine söz konusu ülke üzerinden Avrupa'ya açılmak suretiyle yeni ittifaklar aranmalıdır.
	Kuzey Irak'ta bir Kürt oluşumu istemeyen Türkiye ile ilişkiler Irak'taki yeni yönetim (Malik'i hükümeti) 2007 yılında resmen tanınıncaya sorunlu olarak gelişmiş olsa da, bu ülke artık Irak'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı için olumlu bir tavır sergilemektedir. Ayrıca söz konusu ülke ile ticari ilişkiler Kerkük-Ceyhan boru hattından petrol taşınması da dâhil olmak üzere sahip olduğu hayati önemi korumaktadır.
Havza ülkelerinin Fırat-Dicle'ye ilişkin değişen algıları	(2004) Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad: "Sınıraşan sularla ilgili olarak söylenen tüm çerçeve anlaşmalarının ötesinde, iki ülke arasında var olan dostluk ilişkilerinin egemen olduğu bir ortamda karşılıklı güven ve dostluğa dayalı bir diyaloğun bu sorunu da çözeceğini- şu anda bile çözmekte olduğunu- görmekte ve buna inanmaktayız."
	(2005) Irak'ın su kaynaklarından sorumlu Bakanı Raşid: "Komşularla 'kötü ilişkileri' nedeniyle eski hükümet, su kotaları üzerinde anlaşma yapamadı. Şimdi bizim farklı bir stratejimiz var, biz yeni anlaşmalarla bunu arttırmak istiyoruz."
	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız: "Suyun hayat demek olduğunu bilerek, yükümlülüklerimizi yerine getirmek üzere bazen elektrik enerjisi üretmeden suyun Fırat'tan Irak'lı (Suriyeli) kardeşlerimiz için akmasına izin veriyoruz."
Değişen algılar bağlamın taraflar arasında imzalanan antlaşmalar	23 Ağustos 2001 tarihli GAP Bölge Kalkınma İdaresi ile Suriye Arazi Islah Müessesi (GOLD) arasında işbirliği protokolü.
	22 Aralık 2004 tarihli Türkiye-Suriye Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması.
	13 Ekim 2009 tarihli Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması.
	10 Temmuz 2008 tarihli Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Kurulmasına İlişkin Ortak Siyasi Bildirgesi.
	23 Mart 2009 tarihli Türkiye-Irak Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması.

Sonuç	Yerelde, bölgede ve uluslararası alanda 2000'li yılların başından itibaren ortaya çıkan gelişmeler, havza ülkelerinin kendileri, birbirleri ve aralarındaki ilişkilere dair algılarında değişime neden olmuştur. Geçmişte yaşananlar nedeniyle daha çok güvensizlik ve çatışma unsurları üzerine kurulu bu algılar değiştikçe de, Fırat-Dicle konusu da dâhil olmak üzere havza ülkeleri arasındaki ilişkiler, daha ılımlı, karşılıklı anlayış ve işbirliği zemininde yeniden belirlenmeye başlamıştır.

Son olarak, Fırat-Dicle su sorunun tarihsel sürecine yakından bakıldığında kötümser ve iyimser yaklaşımların Türkiye, Suriye ve Irak arasında havza odağında şekillenen ilişkilerin çatışma ve işbirliğine bakan yönlerini, belirli dönemler ya da bölümler bakımından açıklayabildiklerini, ancak ilgili ülkelerin zaman zaman her iki yaklaşım tarafından öngörülenin tam aksi bir davranış şekli benimseyebildiklerini, söz konusu anların da sayıca azımsanacak kadar az olmadığını söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, tarafların kötümser yaklaşımın güç ve güvenlik bakış açısına göre çatışmacı bir tavır sergileyecekleri düşünülen anlarda işbirliğini tercih edebildikleri, yine tarafların iyimser bakış açısına göre işbirliği yapacakları beklenilen anlarda, çatışmacı bir tavır takınabildikleri gözlemlenebilir.

İlgili tespitten hareketle, tarihsel süreçte havza ülkeleri arasındaki ilişkilerin esas yapısını, tarafların kendileri, birbirleri ve aralarında sorun teşkil eden konu alanını nasıl algıladıklarını belirleyen; olumsuz imgeler, güvensizlik, ihtilaflı sınır konuları, imaj sorunu, Arap-İsrail çatışması, rejim karşıtı grupların desteklenmesi, terör sorunu, ideolojik ayrılıklar, Doğu-Batı tercihinde ayrışma, maddi çıkar çatışması gibi su-dışındaki konuların, Fırat-Dicle'ye ilişkin devlet davranışlarını açıklamak üzere daha sağlıklı sonuçlar üretebildikleri iddia edilebilir. Bu bağlamda, barış ve işbirliği için siyasi bir irade söz konusu olduğunda, suyun barışa engel olmadığı, tersine bir iradenin varlığında ise ,'su'dan bahanelerin yeterli olduğu ifadesi bu çalışmanın tezini özetlemektedir.

KAYNAKÇA

1. KİTAPLAR

Abu-Taleb, Maher F., (1994), “Regional Cooperation in Water Resource Management”, Boulding, Elis (Der.), *Building Peace in the Middle East: Challenges for States and Civil Society*, London, Lynne Rienner Publishers.

Acabey, Münevver Aktaş, (2006), *Sınıraşan Sular: Hukuki Rejim Dicle-Fırat ve Türkiye’nin Diğer Sınıraşan Suları*, İstanbul, Beta Yayınları.

Ahmad, A.Y., (2008), “The Foreign Policy of Iraq” Korany, B. ve Dessouki, A.E.H. (Der.), *The Foreign Policies of Arab States: the Challenge of Globalization*, New York, AUC Press.

Alacakaptan, Aydın G. (1993), “Sınıraşan Sularımız Dicle ve Fırat'ın Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır”, Şen, Sebahattin (Der.), *Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları.

Allan, J. ve Lantz, C. (Der.), (1990), *Geographical Digest 1990-1991*, Oxford, Heinemann.

Allan, J.A. ve Mallat, Chibli (Der.), (1995), *Water In the Middle East: Legal, Political, and Commercial Implications*, London, I.B. Tauris Publishers.

Allan, Tony, (1995), “The Political Economy of Water: Reasons for Optimism but Long Term Caution”, Allan, J.A v.d. (Der.), *Proceedings of the Conference on Water in the Jordan Catchment Countries: A Critical Evaluation of the Role of Water and Environment in Evolving Relations in the Region*, SOAS, (May).

Amatzia Baram, (1998), *Building Toward Crisis: Saddam Hussein's Strategy for Survival*, Washington, Washington Institute for Near East Policy.

Appelgren, B.G., (1996), “A Management Approach to National Water Scarcity”, Howsam, P. ve Carter, R.C. (Der.), *Water Policy: Allocation and Management in Practice*, London, Taylor & Francis.

Aras, Bülent, (1997), *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları.

Aras, Bülent, (2008), “Turkey between Syria and Israel: Turkey’s Rising Soft Power,” SETA, Policy Brief, S. 15.

Arı, Tayyar, (2004), “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler”, Bal, İdris (Der.), *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

Armaoğlu, Fahir, (2010), *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1914-1915*, İstanbul, Alkım Yayıncılık.

Arsel, İlhan, (1975), *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları.

Atatürk’ün Milli Dış Politikası:1923-1938, (1981), C.II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Axelrod, Robert, (2006), *The Evolution of Cooperation*, New York, Basic Books.

Bağcı, Hüseyin, (2007), *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara, ODTÜ Yayınları.

Bağış, A.I., (1991), "Water in the Region: Potential and Prospects", Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East*, Ankara, Hacettepe University Press.

Baram, Amazia, (1986), "Ideology and Power Politics in Syrian-Iraqi Relations 1968-1984", Maoz, Moshe ve Yaniv, Avner (Der.), *Syria under Assad Domestic Constraints and Regional Risks*, Kent, Croom Helm.

Başar, Cem, (1996), *Terör Dosyası ve Suriye*, Lefkoşa, Uluslararası Araştırmalar Merkezi Yayınları.

Beamount, Peter, (1997), "Water and Armed Conflict in the Middle East: Fantasy or Reality", Gleditsch, Nils, P., (Der.), *Conflict and the Environment*, London, Kluwer Academic Publishers.

Bennet, L.L., S.E. Ragland, ve Yolles, P. (1998), "Facilitating International Agreements through an Interconnected Game Approach: The Case of River Basin", Just, R., ve Netanyahu, S. (Der.), *Conflict and Cooperation in Transboundary Water Resources*, Norwell, Kluwer Academic Publishing.

Benvenisti, Eyal, (2004), *Sharing Transboundary Resources International Law and Optimal Resource Use*, Cambridge, Cambridge University Press.

Bernauer, T., (1997), "Managing International Rivers", Young, O.R. (Der.), *Global Governance: Drawing Insights from the Environmental Experience*, London, MIT Press.

Bilen, Özden, (2000) *Orta Doğu Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara, TESAV.

Bilen, Özden, "A Technical Perspective on Euphrates-Tigris Basin", Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East*, Ankara, Hacettepe University Press.

Biswas, A.K. (Der.), (1994), *International Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile*, Oxford, Oxford University Press.

Blatter, Joachim, (2001), *Reflections on Water: New Approaches to Transboundary Conflicts and Cooperation*, London, MIT Press.

Bostancıoğlu, B. (1999), *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge Yayınevi.

Bourne, Charles B., (1997), "The International Law Association's Contribution to International Water Resources Law", Wouters, Patricia (Der.), International *Water Law: Selected Writings of Professor Charles B. Bourne*, London, Kluwer Law.

Bozdağlıoğlu, Yücel, (2003), *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, London, Routledge.

Bölükbaşı, Süha, (1992), *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*, Ankara, Dış Politika Enstitüsü.

Bretherton, Charlotte, (1996), "Contemporary Source of Armed Conflict", Charlotte Bretherton v.d. (Der.), *Global Politics*, Oxford, Blackwell.

Bruhacs, J., (1992), *The Law of Non-Navigational Uses of International Watercourses*, Martinus Nijhoff, Dordrecht.

Bulloch, J., ve Darwish, A., (1993), *Water Wars: Coming Conflicts in the Middle East*, London, Rowland LMT.

Carlsnaes, Walter ve Simmons, Beth A., (2002), *Handbook of International Relations*, London, Sage Publications.

Cemal, Hasan, (2003), *Kürtler*, İstanbul, Doğan Kitap.

Clancy, Tom, (1997), *Op-Center: Acts of War*, London, BCA.

Clarke, Robin, (1993), *Water: The International Crisis*, London, Earthscan Publication LMT.

Clawson, M.; Landsberg, H.H. Alexander, L.T., (1971), *The Agricultural Potential of the Middle East*, New York, American Elsevier Publications Company.

Colombi, S.B., (2009), *The World Water Crises: The Failures of Resource Management*, London, I.B. Tauris & Co Ltd.

Conca, K., (2001). "Environmental Cooperation and International Peace", Diehl, P. ve Gleditsch, N.P. (Der.), *Environmental Conflict: an Anthology*, Oxford, Westview Press.

Conca, K., Carius, A., ve Dabelko, G., (2005). "Building Peace through Environmental Cooperation", The Worldwatch Institute (Der.), *State of the World 2005: Redefining Global Security*. New York, WW Norton and Company.

Çandar, Cengiz, "Türkiye İçin Bir Supolitik Olabilir mi?", (Der.) Şen, Sebahattin, *Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları.

Çarkoğlu, A., Eder, M., ve Kirişçi K., (1998), *Turkey and the Political Economy of Regional Cooperation in The Middle East*, London, Routledge.

Dean, Lucy, (2005), *The Middle East and North Africa 2004: Regional Surveys of the World*, London, Europa Publications.

DeShazo, R. ve Sutherlin. J.W., (1994), *Reassessing the Middle Eastern Peace Pipeline in the Aftermath of the Gaza-Jericho Agreement*, New Orleans, University of New Orleans.

Dessouki, A.E.H., (2008), "The Global System and Arab Foreign Policies: The Primary Constraints, Korany, B. ve Dessouki, A.E.H. (Der.), *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Globalization*, New York, AUC Press.

Dessouki, A.E.H., (2008), "The Global System and Arab Foreign Policies: The Primary Constraints", Korany, B. ve Dessouki, A.E.H. (Der.), *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Globalization*, New York, AUC Press.

Deudney, Daniel, (1992), "The Mirage of Eco-War: The Weak Relationship among Global Environmental Change, National Security and Interstate Violence", Rowlands, I. ve Green, M. (Der.), *Global Environmental Change and International Relations*, Basingstoke, MacMillan.

Dinar, Ariel at.all, (2007), *Bridges Over Water: Understanding Transboundary Water Conflict, Negotiation and Cooperation*, London, World Scientific Publishing.

Dinar, Ariel, “Cooperation In Managing Transboundary Water Resources: Evaluation Approaches and Experiences”, *School of Advanced International Studies, Environment Energy Science & Technology Program,* Johns Hopkins University, Washington D.C.

Dolatyar, M. ve Gray, Tim S., (2000), *Water Politics in the Middle East: A Context for Conflict or Cooperation?*, New York, ST. Martin’s Press.

Dursunoğlu, Alptekin, (2000), *Stratejik İttifak: Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü*, İstanbul, Anka Yayınları.

Duyar, Metin ve Özçelebi, Oğuzhan, (2012), *Ortadoğu'da Su Sorunu: İsrail'in Su İhtiyacının Temel Dinamikleri*, İstanbul, Derin Yayınları.

Eppel, Michael, (1999), “Syrian-Iraqi Relations: Iraq as a Factor in The Syrian Foreign Policy”, Ma‘oz, Moshe, Ginat Joseph ve Winckler, Onn (Der.), *Modern Syria: From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East,* Brighton, Sussex Academic Press.

Erciyes, Erdem, (2004), *Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Erickson, Edward J., ve Lorenz, Frederick, M., (1999), *The Euphrates Triangle: Security Implications of the Southeastern Anatolia Project,* Washington DC, National Defence University Press.

Ersever, A.C., (1994), *Kürtler, PKK ve A. Öcalan*, Ankara, Ocak Yayınları,.

Falkenmark, Malin, ve Lundqvist, Jan, (1995), “Looming Water Crisis: New Approaches are Inevitable”, Ohlsson, Leif (Der.), *Hydropolitics: Conflict Over Water As a Development Constraint*, London, Zed Books Ltd.

Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer, (2001), “Sancak (Hatay) Sorunu”, Oran, Baskın (Der.), *Türk Dış Politikası:(1918-1980)*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul.

Finger, Matthias; Tamiotti, Ludivine ve Allouche, Jérémy, (2005), *The Multi-Governance of Water: Four Case Studies*, New York, State University of New York.

Fisher, Glen, (1997), *Mindsets: The Role of Culture and Perception in International Relations*, Yarmouth, Me., Intercultural Press.

Freyberg-Inan, Annette, (2004) *Who Moves Man, The Realist Theory of International Relations and Its Judgment of Human Nature,* State University of New York Press, Albany.

Gencer Özcan, (2005), *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm, Güvenliğin Ötesi*, Ankara, TESEV, Dış Politika Analiz Serisi 1.

Giray, S, (1991), “Su Sorununda Türkiye’nin Siyasal Boyutları”, Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East,* Ankara, Hacettepe University Press.

Gischler, Christiaan E., (1979), *Water Resources in the Arab Middle East and North Africa*, Cambridge, Middle East & North African Studies Press.

Gleditsch, Nils Peter, (1997), "Environmental Conflict and the Democratic Peace", Gleditsch, Nils Peter (Der.), *Conflict and the Environment*, London, Kluwer Academic Publishers.

Gleick, Peter H., (1990), "Environment, Resources, International Security and Politics", Arnett, Eric A. (Der.), *Responding to a Changing World: Science and International Security,* Washington D.C., American Association for the Advancement of Science.

Gleick, Peter H., (1995), "Reducing Risks for Conflict over Fresh Water Resources in the Middle East", Shuval, Hillel I. ve Isaac, Jad (Der.), *Water and Peace in the Middle East*, London, Elsevier.

Gökalp, Yıldız, Yavuz, (1993), "Ortadoğu'da Silahlanma ve Militarizm", Şen, Sebahattin (Der.), *Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları.

Gökalp, Z., (1970), "Three Current Thought: Türk Yurdu İstanbul", Landen, R.G., (Der.), *The Emergence Of The Modern Middle East: Selected Readings,* New York, Van Nostrand Reinhold Co.

Gönlübol Mehmet, (1996), *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1995*, Ankara, Siyasal Kitapevi.

Gözen, Ramazan, (2003), "Turgut Özal ve Körfez Savaşı", Sezal, İhsan ve Dağı, İhsan (Der.), *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul, Boyut Kitapları.

Gresh, Alain ve Vidal, Dominique, (1991), *Ortadoğu: Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na* (Çev. Hamdi Türe), İstanbul, Alan Yayıncılık.

Gruen, G., (1991), "Turkey between Middle East and West", Freedman, R.D. (Der.), *The Middle East From the Iranian-Contra Affairs to Intifada, New York,* Syracuse University Press.

Gruen, G.E., (1990), "Turkey's Relations With Israel and its Arab Neighbours: The Impact of Basic Interests and Changing Circumstances", Simon, R.S. (Der.), *The Middle East And North Africa: Essays In Honour of J.C. Hurewitz*, Middle East Institute, Columbia University Press.

Gruen, George E., (2007), "Turkish Water Exports: A Model for Regional Cooperation in the Development of Water Resources", Shuval, H., ve Dweik, H. (Der.), *Water Resources in the Middle East*, New York, Springer.

Gruen, George, (1993), "Recent Negotiations over the Waters of the Euphrates and Tigris", *Proceedings of the International Symposium on Water Resources in the Middle East: Policy and Institutional Aspects*, Illinois USA, University of Illinois.

H. Chalabi, ve T., Majzoup, (1995), "Turkey, the Waters of the Euphrates and Public International Law", Allan, J.A. ve Mallat, C. (Der), *Water in the Middle East, Legal, Political and Commercial Implications*, London, I.B. Tauris Publishers.

Haas, Peter M., (1990), *Saving the Mediterranean*, New York, Columbia University Press.

Hammarström, Mats, (1997), "Military Conflict and Mineral Supplies: Results Relevant to Wider Resource Issues", Gleditsch, Nils Peter (Der.), *Conflict and the Environment*, London, Kluwer Academic Publishers.

Hassan, Fekri A., (2002), What Incentives Does Water Offer For Cooperation: Ethical and Cultural Incentives of Water for Cooperation, *From Conflict to Co-operation in International Water Resources Management: Challenges and Opportunities*, International Conference 20-22 November, UNESCO-IHE Institute for Water Education, Delft, The Netherlands.

Hassan, Mohammed, A., (1955), *Land Reclamation And Settlement In Iraq*, Baghdad, Baghdad Printing Press.

Hatipoğlu, Süleyman, (2001), "Hatay'ın Kurtuluşu'nun Fikri Temelleri", *Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Hillel, Daniel, (1994), *Rivers of Eden: The Struggle for Water and the Quest for Peace in the Middle East*, Oxford, Oxford University Press.

Hillel, I.S., 1995), "Towards Resolving Conflicts Over Water Between Israel and Its Neighbours", Allan, J.A., Court, O.H.J. (Der.), *Water In the Jordan Catchment Countries: A Critical Evaluation of the Role of Water and Environment In Evolving Relations In the Region*, London, SOAS University Press.

Hinnebusch, Raymond.A., (1989), *Peasant and Bureaucracy in Ba'thist Syria; The Political Economy of Rural Development*, Boulder, Westview Press.

Hinnebusch, Raymond A. ve Drysdale, Alasdair, (1991), *Syria and the Middle East Peace Process*, New York, Council on Foreign Relations Press.

Hinnebush, R.A., (2008), "Revisionist Dreams, Realist Strategies: The Foreign Policy of Syria", Korany, B. ve Dessouki, A.E.H. (Der.), *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Globalization*, New York, AUC Press.

Homer-Dixon, Thomas F., (1996) "The Project on Environment, Population and Security: Key Findings of Research", *Environmental Change and Security Project Report*, The Woodrow Wilson Center, (Spring).

Hopwood, D., (1988), *Syria, 1945-1986: Politics and Society*, London, Unwin Hyman L.M.T.

Howard, Harry N., (1966), *The Partition of Turkey: A Diplomatic History*, New York, The University of Oklahoma Press.

Hurewitz, Jacop, C., (1972), *Diplomacy in the Near East and Middle East*, New York, Octagon Books.

Inbar, Efraim, (2001), *Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı* (Çev. Suna Ercan, Özgül Erdemli), Ankara Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

İnan, Yüksel, (1991), "Legal Dimension of Euphrates-Tigris", Bağış, A.I. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East*, Ankara, Hacettepe University Press.

İnat, K., (2010), "Irak: ABD ve Saddam Hüseyin İşbirliği ile Gelen Yıkım, İnat, K., Duran, B. ve Ataman, M. (Der.), *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

Priscoli, Jerome, D., ve Wolf, Aaron T., (2009), *Managing and Transforming Water Conflicts*", Cambridge, Cambridge University Press.

Jervis, Robert, (1976), *Perception and Misperception in International Politics*, New Jersey, Princeton University Press.

Joffe, G., (1993), "The Issue of Water in the Middle East and North Africa", Thomas, C., ve Howlett, D. (Der.), *Resource Politics, Fresh Water and Regional Relations*, London, Open University Press.

Just, R., E., ve Netanyahu, S., (1998), "International Water Resource Conflict: Experience and Potential", Just, Richard, E., ve Netanyahu , S. (Der.), *Conflict and Cooperation on Trans-Boundary Water Resources*, Boston, Kluwer Academic Publishers.

Kapan, İsmail, (2007), "Suyun Stratejik Dalgaları: Dünyayı Su Savaşları mı Bekliyor?", İstanbul, Mapsan Matbaacılık.

Kaplan, İsmail, (2007), *Suyun Stratejik Dalgaları*, İstanbul, Babıâli Kültür Yayıncılığı.

Karpat, K.H. v.d., (1975), *Turkey's Foreign Policy in Transition: 1950-1974*, Leiden, EJ Brill.

Kaya, İbrahim, (2003), *Equitable Utilization: The Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses*, Ashgate, Aldershot.

Keohane, R. O. (1984), *After Hegemony: Cooperation and Discord in The World Political Economy*, Princeton, N.J., Princeton University Press.

Keohane, Robert ve Nye, Joseph (2001), *Power and Interdependence*, New York, Longman.

Keskin, Funda, (1998), *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, S. 20.

Khadduri, M., (1969), *Republican Iraq, A Study in Iraqi Politics since the Revolution of 1958*, London, Oxford University Press.

Khadduri, M., (1977), *Socialist Iraq: A Study in Iraqi Politics since 1968*, Washington D.C., The Middle East Institute.

Khader, B., (19849, La question In Agrare Dans Le Pays Arabes- Le cas De La Syrie, CIACO, Universitè Catholique De Lovian.

Kılıç Kutbettin, (2010), "Kuzey Irak: Etnik bir Sorunun Arkeolojisi", İnat, Kemal, Duran Burhanettin ve Ataman Muhittin (Der.), *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.

Kibaroğlu, Ayşegül ve Scheumann, Waltina, "Euphrates-Tigris Rivers System: Political Rapprochement and Transboundary Water Cooperation", Kibaroğlu, Ayşegül, Scheuman, Waltina ve Kramer Annika (Der.), *Turkey's Water Policy: National Frameworks and International Cooperation*, London, Springer.

Kibaroğlu, Ayşegül, Scheuman, Waltina ve Kramer Annika (Der.), (2011), *Turkey's Water Policy: National Frameworks and International Cooperation*, London, Springer.

Kienle, E., (1990), *Ba'th vs Ba'th, The Conflict between Syria and Iraq-1968-1989*, London, I.B. Tauris.

Kıran, Abdullah, (2005), *Ortadoğu'da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı*, İstanbul, Kitap Yayınevi.

Kirişçi, Kemal, (2002), "Türkiye ve Müslüman Orta Doğu", Makovsky, Alan ve Sayan, Sabri (Der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası ve Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul, Alfa Yayınları.

Kirişçi, Kemal, (2002), "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", Rubin, Barry ve Kirişçi, Kemal (Der.), Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Klapshake, Axel, (2005), "Economic and Political Benefits of Transboundary Water Cooperation", *Value of Water: Different Approaches in Transboundary Water Management*, International Workshop 10-11 March, Koblenz: Germany.

Kliot, Nurit, (1994), *Water Resources and Conflict in the Middle East,* London, Routledge.

Kocaoğlu, Mehmet, (1993), *Ortadoğu*, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.

Kodaman, Timuçin, (2007), *Fırat-Dicle Meselesi ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi*, Ankara, Asil Yayın Dağıtım.

Kolars, J., (1994), "Problems of International River Management; The Case of the Euphrates", (Der.) Biswas, A.K., *Waters of the Middle East, From Euphrates-Tigris to Nile*, Oxford, Oxford University Press.

Kolars, John, F., ve Mitchell, William, A., (1991), *The Euphrates River And the South East Anatolia Development Project*, Carbondale, Southern Illinois University Press.

Kolars, John, (1994), "Problems of International River Management: The Case of the Euphrates", in Biswas, Asit K. (Der.), *International Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile*, Oxford, Oxford University Press.

Koluman, Aziz, (2002), *Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri*, Ankara, ASAM Yayınları.

Korany, Bahgat v.d., (1993), "*The Many Facets of National Security in the Arab World*", London, Macmillan Press.

Köni, H., (1994), "Su Sorunu'nun Siyasal Boyutları", *Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu*, Ankara, TESAV Yayınları.

Kramer, Annika ve Kibaroğlu, Ayşegül (2011), "Turkey's Position towards International Water Law", Kibaroğlu, Ayşegül, Scheuman, Waltina ve Kramer Annika (Der.), *Turkey's Water Policy: National Frameworks and International Cooperation*, London, Springer.

Krasner S., (1983), "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables", Krasner, S. (Der.), *International Regimes*, Ithaca, New York, Cornell University Press.

Krishma, R., (1995), "International Watercourses, World Bank Experience and Policy", (Ed.) Allan, J.A. ve Mallat, C., *Water in the Middle East, Legal, Political and Commercial Implications*, London, I.B. Tauris Publishers.

Kushner, D., (1986), “Conflict and Accommodation in Turkish-Syrian Relations”, Mo'oz, M. ve Yaniv, Avner (Der.), *Syria under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks*, Kent, Croom Helm.

Kürkçüoğlu, Ömer, (1982), *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsız Hareketi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Landen, R.G., (1970), *The Emergence of the Modern Middle East: Selected Readings*, Litton Educational Publishing.

Larrabee, F. Stephen ve Lesser, Ian O., (2003) *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, RAND Center for Middle East Public Policy.

Lencowski, G., (1980), *The Middle East In World Affairs*, Cornell University Press.

Lipschutz Ronnie D., (1989), *When Nations Clash: Raw Materials, Ideology, and Foreign Policy*, California, Ballinger Publishing Company.

Lonergan, Steve, (1997), “Water Resources and Conflict: Examples from the Middle East”, Gleditsch, Nils Peter (der.), *Conflict and the Environment*, London, Kluwer Academic Publishers.

Lowi, M., (1994), *Water and Power: The Politics of A Scarce Resource in the Jordan River Basin*, Cambridge, Cambridge University Press.

Maher F. Abu-Taleb, (1994), “Regional Cooperation in Water Resource Management”, Lowi, Miriam R. (Der.), *Water and Power: The Politics of A Scarce Resource In the Jordan River Basin*, London, Cambridge University Press.

Maliki, Mufti, (1996), *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq*, New York, Cornell University Press.

Mansfield, E., (1994), “The Role of Regimes”, Kratochwil, Friedrich ve Mansfield, Edward D., (Der.), *International Organization: A Reader*, New York, Harper Collins.

Marr, P., (1985), *The Modern History of Iraq*, Boulder, Westview Press.

McCaffrey, Stephen C., (2007), The Law of International Watercourses, Oxford University Press, Oxford, s. 128

McDonald, Matt, (2008), “Constructivism”, Paul D. Williams (Der.), *Security Studies: An Introduction*, London, Routledge.

McGhee, George C., (1990), *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Entry Contained the Soviets*, Basingstoke, Macmillan.

Medzini, A. ve Wolf, A., (2005), “The Euphrates River Watershed: Integration, Coordination, or Separation?” Finger, M., Tamiotti, L., ve Allouche, Jeremy (Der.), *The Multi-Governance of Water: Four Case-Studies*. Albany, SUNY Press.

Meier, G, (1987), “Economic Development in Syria since 1970”, Allan, J.A. (Der.), *Politics and the Economy in Syria*, London, School of Oriental and African Studies.

Morgenthau, Hans (1985), *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York, McGraw Hill.

Morris, Marry E., (1993), *Dividing the Waters: Reaching Equitable Water Solutions in the Middle East*, Santa Monica, Rand Corporation.

Myers, Norman, (1996), *Ultimate Security: The Environmental Basis of Political Stability*, Washington D.C., Island Press.

Naff, Thomas ve Matson, Ruth C., (1984), *Water in the Middle East: Conflict or Cooperation*, Boulder, Westview Press.

Naff, Thomas, (1994), "Conflict and Water Use in the Middle East," Rogers, P. ve Loydon, P. (Der.), *Water in the Arab World, Perspectives and Prognosis*, Harvard, Harvard University Press.

Nevo, J., (1986), Syria and Jordan: The Politics of Subversion, Mo'oz, M. ve Yaniv, Avner (Der.), *Syria under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks*, Kent, Croom Helm.

Nippon Koei Co. LTD And Yüksel Proje A.Ş., (1989), *The Southeast Anatolian Project Master Plan Study*, Final Master Plan Report, Ankara, (April).

Ohlsson, L., (1992),"Water-An Elusive and Ultimate Constraint for Development", Ohlsson, L. (Der.), *Regional Case Studies of Water Conflicts*, Padigru Papers, Goteborg.

Ohlsson, Leif, (Der.), (1991), *Hydropolitics: Conflicts over Water as a Development Constraint*, London, United Press L.M.T.

Oye, K.A., (1986), "Explaining Cooperation under Anarchy: Hypotheses and Strategies", Oye, K.A. (Der.), *Cooperation under Anarchy*, Princeton, Princeton University Press.

Oye, Kenneth A., (1983), *Bargaining, Belief Systems, and Breakdown: International Political Economy, 1929-1936*, Harvard University.

Öke, Mim Kemal, (1992), *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu*, *1918–1926*, Ankara, Türk Dünyası Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Özdağ, Ümit, (1999), *Türkiye, Kuzey Irak ve PKK, Bir Gayri Nizami Savaşın Anatomisi*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

Özdağ, Ümit, (2007), *Türk Ordusunun PKK Operasyonları*, İstanbul, Pegasus Yayınları.

Özdemir, Bülent ve Irkıçatal, Eftal, (2011), *Bir İsyanın Kodları: İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması*, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları.

Özdemir, Yalçın v.d. (2006), "Sınır-Aşan Fırat-Dicle Havzasının Su Potansiyeli ve Yararlanılması", TMMOB Su Politikaları Kongresi, Ankara, 21-23 Mart.

Özel, S., (1995), "Of Not Being a Lone Wolf: Geography, Domestic Plays, and Turkish Foreign Policy in the Middle East", Kemp, G., ve Stein J.G. (Der.) *Powder Keg in the Middle East*, Maryland, Rowman Littlefield.

Gencer, Özcan, (2005), "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm, Güvenliğin Ötesi", TESEV, Dış Politika Analiz Serisi 1, (Kasım).

Pearce, Fred, (1992), *The Dammed: Rivers, Dams and the Coming World Water Crisis*, London, Bodley Head.

Peter Beamount v.d. (Der.), (1988), *The Middle East: A Geographical Study*, London, David Fulton.

Pfeifer, Karen, (1993), “Does Food Security Make A Difference”, Bahgat Korany v.d. (Der.), T*he Many Facets of National Security in the Arab World*, London, Macmillan Press LMT.

Picard, E., (1989), “The Present Situation in Syria and Turco-Syrian Relations”, Manisalı, Erol (Der.), *Turkey's Place In the Middle East*, İstanbul, Middle East Business and Banking Publications.

Pipes, D., (1990), *Greater Syria: The History of an Ambition*, New York, Oxford University Press.

Postel, Sandra, (1992), *The Last Oasis: Facing Water Scarcity*, London, Earthscan Publications.

Rende, Mithat, (2007), “Water Transfer from Turkey to Water-Stressed Countries in the Middle East”, Shuval, H., ve Dweik, H. (Der.), *Water Resources in the Middle East*, New York, Springer.

Robert S. McNamara, (1995), *In Retrospect: The Tragedy and Lessons of Vietnam*, New York, Random House.

Robins, Philip, (1991), *Turkey and the Middle East*, London, Pinter Publishers.

Sadik, A.K. ve Barghouti, S., (1994), “The Water Problems of The Arab World: Management of Scarce Water Resources”, Rogers P. ve Lydon, P. (Der.), *Water in the Arab world: Perspectives and Prognoses*, Harvard, Harvard University Press.

Salameh, E., (1991), “Analysis of the Middle East Water Problems and Options for their Solutions”, Bağış, A.İ. (Der.), *Water As a Source of Cooperation and Development In the Middle East* , Ankara, Hacettepe University Press.

Sander, Oral, (1998), *Siyasi Tarih: 1918-1994*, Ankara, İmge Yayınevi.

Sander, Oral, (1998), Türkiye’nin Dış Politikası, Ankara, İmge Kitabevi.

Scheumann, W., ve Schiffer, M. (1998), *Water in the Middle East: Potential for Conflicts and Prospects for Cooperation*, Berlin, Springer.

Scheumann, Waltina, (1998), “Conflicts on the Euphrates: An Analysis of Water and Non-water Issues”, Scheumann, Waltina ve Schiffler, Manuel, (Der.), *Water in the Middle East: Potential for Conflicts and Prospects for Cooperation*, New York, Springer.

Schulz, M. (1992), “Turkey, Syria and Iraq, A Hyropolitical Security Complex, The Case Study of the Euphrates and Tigris”, (Ed.) Ohlsson, L., “*Regional Case Studies of Water Conflicts*”, Padigru Papers, Peace and Development Research Institute Gothenburg University.

Seale, P., (1987), *The Struggle for Syria: A Study in Post-War Arab Politics 1945-1958*, London, I.B. Tauris.

Seale, P., (1988), *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, London, I.B. Tauris.

Selby, Jan, (2003), *Water, Power and Politics in the Middle East: The Other Israeli-Palestinian Conflict*, London, I B Tauris & Co. Ltd.

Sever, Ayşegül, (1997), *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, İstanbul, Boyut Yayınları.

Shapland, G., (1995), "Policy Options for Downstream States in the Middle East", (Ed.) Allan, J.A. ve Mallat, C., *Water in the Middle East, Legal, Political and Commercial Implications*, London, I.B. Tauris Publishers.

Shapland, Greg, (1997), *Rivers of Discord: International Water Disputes in the Middle East*, London, Hurst & Co. Publications.

SİSAV, (1992), *Ortadoğu ve Geleceği*, İstanbul, SİSAV Yayını.

Slim, R.M., (1993), "Turkey, Syria, Iraq: The Euphrates", Faure, G.O. ve Rubin, J.Z. (Der.), *Culture and Negotiation: The Resolution of Water Disputes*, London**,** SAGE Publications.

Sluglett, M.F. ve Sluglett, P., (2003), *Iraq since 1958: from Revolution to Dictatorship*, London, I. B. Tauris.

Soffer, Arnon ve Copaken, Nina, (1999), Rivers of Fire: *The Conflict over Water in the Middle East*, Oxford, Rowman & Littlefield Publishers.

Soysal, İsmail, (1989), *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları: 1920-1945*, Ankara, Türk Tarih Kurum Basımevi.

Soysal, İsmail, (1993), Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz, İstanbul, Eren Yayıncılık.

Soysal, İsmail, (1999), "Türk-Arap İlişkileri 1918-1997", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Sökmen, Tayfur, (1992), *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, TTK.

Spiegel, S.L. ve Pervin, D.J. (Der.), *Practical Peace Making in the Middle East*, London, Garland Publishing.

Starr, Joyce R., ve Stoll, Daniel, C., (1987), *U.S. Foreign Policy on Water Resources in the Middle East*, Washington D.C., The Center for Strategic & International Studies.

Starr, Joyce, ve Stoll, Daniel, (1988), *The Politics of Scarcity: Water in the Middle East*, Boulder, Westview Press.

Starr, Shira, (1995), *Covenant Over Middle Eastern Waters: Key To World Survival*, New York, Henry Holt and Company.

Şalvarcı, Yakup, (2003), "Pax Aqualis", *Türkiye-Suriye-İsrail İlişkileri: Su Sorunu ve Orta Doğu*, İstanbul, Zaman Kitabevi.

Şehirli, Atila, (2000), *Türkiye'de Bölücü Terör Hareketleri ve Devletin Aldığı Tedbirler*, İstanbul, Burak Yayınevi.

Şehsuvaroğlu, Lütfi, (1997), *Su Barışı: Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları*, İstanbul, Gümüş Motif Yayınları.

"Syria, Foreign Relations", (1991), *The Middle East and North Africa*, London, Europa Publications LMT.

Tekin Mehmet, (1986), *Tarihte Hatay ve Hatay Devleti*, Antakya, Kırıkhan Gazetesi Matbaası.

The World Commission on Environment and Development, (1987), *Our Common Future*, Oxford, Oxford University Press.

Thomas, Caroline, ve Howlett, Darryl (Der.), (1993), *Resource Politics: Freshwater and Regional Relations*, Buckingham, Open University Press.

Tiryaki, O., (1994), *Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu*, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.

Toklu V., (1999), *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, Ankara, Turhan Kitabevi.

Toklu, Vefa, (2001), "Türk Dış Politikasında Su Sorunu", Bal, İdris (Der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İstanbul, Alfa Basım Yayım, ss.535-552.

Tolba, Mostafa, Kamal, (1994), "Middle East Water Issues: Action and Political Will", Biswas, Asit K. (Der.), *Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile*, Oxford, Oxford University Press.

Tuncer, Nil, (2007), "Süleyman Demirel", Demir, Faik, A. (Der.), *Türk Dış Politikasında Liderler*, İstanbul, Bağlam Yayınları.

Uluatam, Özhan, (1998), *Damlaya Damlaya, Ortadoğu'nun Su Sorunu*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınevi.

Umar, Ömer Osman, (2002), *Türkiye-Suriye İlişkileri: 1918-1940*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Yayınları.

Vali, Ferenc A., (1971), *Bridge across the Bosphorus*, London, The Johns Hopkins Press.

Vatikiotis, P.J., (1971), *Conflict in the Middle East*, London, George Allen & Unwin Ltd.

Vertzberger, Yaacov, (1993), *The World in Their Minds: Information Processing, Cognition, and Perception in Foreign Policy Decisionmaking*, California, Stanford University Press.

Waterbury, J., (1994), "Transboundary Water and the Challenge of International Cooperation in the Middle East", Rogers, P., ve Loydon, P. (Der.), *Water in the Arab World, Perspectives and Prognosis*, Harvard, Harvard University Press.

Waterbury, John ve Richards, Alan, (1990), *A Political Economy of the Middle East*, Boulder, Westview Press.

Westing, Arthur H., (1986), "Global Resources and International Conflict: An Overview", Westing, Arthur H. (Der.), *Global Resources and Environmental Conflict: Environmental Factors in Strategic Policy and Action*, New York, Oxford University Press.

Winpenny, James, (1994), *Managing Water as An Economic Resource*, London, Routledge.

Wolf, A., (1994), "A Hydropolitical History of the Nile, Jordan, and Euphrates River Basins", Biswas, A., (Der.), *International Waters of the Middle East*, Oxford, Oxford University Press.

Wolf, Aaron v.d., (2005), "Managing Water Conflict and Cooperation", *State of the World 2005: Redefining Global Security,* Washington D.C., Worldwatch Institute, Chapter 5.

Yeğen, Mesut, (1999), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Young, O., (1994), "The Politics of International Regime Formation: Managing Natural Resources and the Environment", Kratochwil, Friedrich ve Mansfield, Edward D. (Der.), *International Organization: A Reader*, New York, Harper Collins.

Zehir, Cemal, (2003), *Ortadoğu'da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına*, Ankara, İmge Yayınevi,

Zehir, C. ve Özşahin, M. (2003), "Türkiye'nin Uluslararası Su Politikaları ve Sınıraşan Sular", Şen, Z. ve Sırdaş, S. (Der.), *Suyumuzun Geleceği ve Türkiye Su Politikaları*, İstanbul, Su Vakfı.

Zereini, Fathi ve Hötzl, Heinz, (2008), *Climatic Changes and Water Resources in the Middle East and North Africa*, Heidelberg, Springer.

Zurcher, E.J., (1993), *Turkey: A Modern History*, I.B. London, Tauris & Co Ltd.

2. MAKALELER

Adler, E. (1992), "The Emergence of Cooperation: National Epistemic Communities and the International Evolution of the Idea of Nuclear Arms Control", *International Organization*, C. 46, S. 1, ss. 101-145.

Alan, G., (1999), "Syria to Spend $ 2 Billion on Electricity Sector", *Middle East International*, (May).

Altınbilek, D. (1997), "Water And Land Resources development in Southeastern Turkey", *Water Resources Development*, C. 13, S. 3, s. 311-332.

Altınbilek, D., (2004), "Development and Management of the Euphrates-Tigris Basin", *International Journal of Water Resources Development*, C. 20, S. 1, ss. 15-33.

Altunışık, Meliha B. ve Türk, Özlem, (2006), "From Distant Neighbours to Partners? Changing Syrian-Turkish Relations", *Security Dialogue*, (June), C. 37, S. 2, ss. 229-248.

Altunışık, Meliha B., (2008), "The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East," *Insight Turkey*, C. 10, S. 2, ss. 41-54.

Altunışık, Meliha, (2000), "Turkish-Israeli Rapprochement in the Post-Cold War Era", *Middle Eastern Studies*, C. 36, S. 2, ss. 59-73.

Ambroggi, Robert P., "Water", *Scientific American*, 24.03.1980, s. 95.

Amer, Salah El-Din, (1997), The Law of Water: Historical Record, *Options Méditerranéennes*, C. A, S. 31, ss. 384-386.

Anderson, E., (1991), "The Source of Power", *Geographical Magazine*, (March), s. 15.

Ankara Papers, (2003), “Common Issues Affecting Turkey's Relations with Iraq, Iran and Syria”, C. 8, S. 1, ss. 48-70.

Aras, Bülent ve Polat, Rabia K., (2008), “From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey’s Relations with Syria and Iran”, *Security Dialogue,* (October), C. 39, S. 5, ss. 475-495.

Ashley, Richard K. (1984), “The Poverty of Neorealism,” *International Organization,* C. 38, S. 2, ss. 225-286.

Axelrod, Robert ve Keohane, Robert O., (1985), “Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions”, *World Politics*, C. 38, S. 1, ss. 226-254.

Aydın, Mustafa, (2004), “Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C.1, S.1, (Bahar), s.33-60.

Aykan, Mahmut B., (1993), The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s, *International Journal of Middle East Studies*, C. 25, S. 1, (February), ss. 91-110.

Aykan, Mahmut B., (1999), “The Turkish-Syrian Crisis of October 1998: A Turkish View”, *Middle East Policy,* C. 6, S. 2, ss.174-191.

Aytürk, İlker, (2011), “The Coming of an Ice Age: Turkish-Israeli Relations since 2002”, *Turkish Studies,* C. 12, S. 4, ss. 675-687.

Bağış, A.I., (1993), “The Euphrates and Tigris Watercourse Systems: Conflict or Cooperation? (The Turkish View with Special Reference to the Southeastern Anatolia Development Project)”, *Turkish Review of Middle Eastern Studies*, S. 7, Foundation For Middle East and Balkan Studies, ss. 215-229.

Bağış, A.İ. (1997), Turkey’s Hydropolitics of The Euphrates-Tigris Basin”, Water *Resources Development*, C. 13, S. 4, ss. 567-581.

Bahgat, Gawdat, (1999), “High Policy and Low Policy: Fresh Water Resources in the Middle East”, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, C. 22, S. 3, (Spring), ss.16-29.

Bar, Shmuel, (2006), “Bashar’s Syria: The Regime and its Strategic Worldview”, *Comparative Strategy*, C. 25, ss. 353-445.

Bari, Z., (1977), “Syrian-Iraqi Dispute Over the Euphrates Waters”, *International Studies*, C. 16, S. 2, (April-June), ss. 227-244.

Beamount, Peter, (1994), “The Myths of Water Wars and the Future of Irrigated Agriculture In the Middle East”, *Water Resources Development*, C. 10, S. 1, ss. 9-21.

Bengio, Ofra ve Gencer Özcan, (2000). “Changing Relations, Turkish-Israeli-Arab Triangle”, *Perceptions*, C. 5, S. 1, ss. 134-146.

Bengio, Ofra ve Özcan, Gencer, (2001), “Old Grievances, New Fears: Arab Perceptions of Turkey and its Alignment with Israel”, *Middle Eastern Studies,* C, 37, S.2, ss. 51-92.

Beschorner, N., (1992-1993), “Water And Instability In the Middle East”, *Adelphi Paper,* (Winter), Chapter II.

Bezanis, L., (1996), “Turkey’s War of Words With Syria And Iraq Over Water, *OMRI Analytical Brief*, C. 1, S. 16, (28 February).

Bilen, Özden, (1997), “Türkiye'de Fırat Nehri Üzerindeki Barajların Aşağı Kıyıdaş Ülkelere Etkileri”, *Türkiye Mühendislik Haberleri*, S. 391, Ekim, ss. 27-30.

Biswas, Asit K., (1993), “Management of International Waters: Problems and Perspectives”, *International Journal of water Resources Development, Special Issue on Environment and Water Resources Development: Some Critical Issues,* C. 9, S. 2, (December), ss. 167-188.

Brock, Lothar, (1991), “Peace through Parks: The Environment on the Peace Research Agenda”, *Journal of Peace Research*, C. 28, S. 4, ss. 407-423.

Brunnée, Jutta ve Toope, Stephen J., (1997), “Environmental Security and Freshwater Resources: Ecosystem Regime Building”, *The American Journal of International Law,* C. 91, S, 1, ss. 26-59.

Chalabi, Hassan and Tarek Majzoub, (1992), “Le Turquie, les eaux de L'Euphrate et le droit International”, *Conference on Water in The Middle East, Legal, Political and Commercial Implications,* 19-20 November 1992, London: School of African and Oriental Studies, Centre of Middle Eastern Studies.

Carraro, Carlo, Marchiori, Carmen, ve Sgobbi Alessandra, (2007), “Negotiating on Water: Insights from Non-Cooperative Bargaining Theory”, *Environment and Development Economics,* C. 12. S. 2, ss. 329-349.

Cohen, J.E., (1991), “International Law and the Water Politics of the Euphrates”, *Journal of International Law and Politics*, C. 24, S. 1, (Fall), ss. 503-556.

“Common Issues Affecting Turkey's Relations with Iraq, Iran and Syria”, (2003), *Ankara Papers,* C. 8, S.1,ss. 48-70.

Cooley, J.K., (1984), “The War Over Water”, *Foreign Policy,* (Spring), s. 10-54.

Cooley, J.K., (1992), Middle East Water: Water for Peace, Middle East Policy, C. 1, S. 1, ss. 1-15.

Çarkoğlu, A., ve Eder, M. (1998), “GAP and the Water Conflict”, *Private View, TUSIAD* (Turkish Industrialists and Businessmen Association), Istanbul, Turkey, Co-authored with Mine Eder, (Autumn).

Çarkoğlu, A., ve Eder, M., (2001), Domestic Concerns and the Water Conflict over the Euphrates-Tigris River Basin, *Middle Eastern Studies*, C. 37, S. 1, ss. 41-71.

Dahl, Robert (1957), “The Concept of Power,” *Behavioural Sciences*, C. 2, ss. 201-215.

Dalar, Mehmet, (2009) “Irak’ın Su Gerçeği, Sorun Su Kaynaklarının Yetersizliği mi?”, *ORSAM: Ortadoğu Analiz*, (Eylül), C. 1, S. 9, ss. 85-100.

Dalar, Mehmet, (2009), “Irak’ın Su Gerçeği: Sorun Su Kaynaklarının Yetersizliği mi?”, *Ortadoğu Analiz*, (Eylül), C. 1, S. 9, s. 85-100.

Daoudy, Marwa, (2009), “Asymmetric Power: Negotiating Water in the Euphrates and Tigris”, *International Negotiation*, C. 14, ss. 359–389.

Değerli, Esra S., “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 18, ss. 127-140.

Dellapenna, Joseph W., (2001) “The Customary International Law of Transboundary Fresh Waters”, *International Journal of Global Environmental Issues*, C. 1, S. 3/4, ss. 264-305.

Demir, A. F., (1995), *Tarihsel Süreç İçersinde Fırat-Dicle Sorununun Siyasi Boyutu*, Galatasaray Üniversitesi Yayınları 2: Coşkun Kırca’ya Armağan, ss. 211-216.

Demir, Şerif, (2011), “Dünden Bugüne Türkiye’nin Suriye ve Ortadoğu Politikası, *Turkish Studies*, C. 6, S. 3. (Summer), s. 691-713.

Denk, B. Erdem, (1997), “1987 Protokolü”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. XXI, S. 196, (Şubat), ss. 31-33.

Denk, B. Erdem, “1987 Protokolü”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. XXI, S. 196, ss. 31-33.

Deudney, Daniel, (1991), “Environment and Security: Muddled Thinking”, *The Bulletin of Atomic Scientists*, (April), ss. 22-28.

Dinar, Shlomi, (2002), “Water, Security, Conflict, and Cooperation”, *SAIS Review*, C. XXII, S. 2, (Summer-Fall), ss. 244-245.

El Zahawi, W., (1990), A Roundtable Discussion on the Euphrates Water Issue, (19 February), London, Arab Research Center.

Erhan, S., (1997), “The Social Structure in the GAP Region and its Evolution”, *International Journal of Water Resources Development*, C. 13, S. 4, (December 1), ss. 505-522.

Erimtan, Y., (1990), “The Birecik Dam and Hydroelectric Power Station”, Middle East Business and Banking, C. 9, S. 3, (March).

Falkenmark, Malin. (1989), “The Massive Scarcity Now Threatening Africa: Why Isn't it Being Addressed?”, *Ambio*, C. 18, S. 2, ss. 112-118.

Feuilherade, P., “Row Over Euphrates Dam”, (1993), *Middle East International*, S. 444, (18 January).

Feuilherade, Peter, (1993), “Water Pressure”, *The Middle East*, S. 229, (December).

Feuilherade, Peter, (1996), “Arabs Slam New Israel-Turkey Accords”, *The Middle East*, (June).

Fisher, W.B., (1989), “Iraq: Physical and Social Geography”, *The Middle East and North Africa*, s. 465.

Fraser, S., (1993), “Water, A Source for Cooperation”, *Turkish Probe*, (12 October).

Frey, F.W., (1993), “The Political Context of Conflict and Cooperation Over International River Basins”, *Water International*, C. 18, S. 1, ss. 54-68.

Frey, F.W., ve Naff, T., (1985), “Water an Emerging Issue in the Middle East”, *Annals of the American Academy of Political and Social Scientists*, C. 482, (November), ss. 65-84.

Frey, Frederick W., (1993), “The Political Context of Conflict and Cooperation Over International River Basins”, *Water International*, C. 18, S. 1, ss. 54-68.

Galvani, John, (1974), “Syria and the Baath Party”, *Middle East Research and Information Project Reports*, S. 25 (February), ss. 3-16.

Gleick, P.H., (1991), “Environment and Security: Clear Connections”, *The Bulletin of Atomic Scientists,* C. 47, S. 3, (April), ss. 16-21.

Gleick, P.H., (1993), “Water And Conflict: Fresh Water Resources and International Security”, *International Security,* Vol. 18, No. 1, (Summer), ss. 79-112.

Gleick, P.H., (1994), “Water, War and Peace in the Middle East”, *Environment,* ss. 6-43.

Gleick, Peter, (1994), “Water, War and Peace in the Middle East”, *Environment,* C. 36, S. 3, ss. 6-42.

Goldstone, Jack A., (1997), “Three Generations of Environment and Security Research”, *Journal of Peace Research,* C. 34, S. 4, ss. 473-482.

Golubev, G.N., (1993), “Sustainable Water Development: Implications for the Future”, *International Journal of Water Resources Development,* C. 9, S. 2, s. 127-154.

Grieco, Joseph M., (1988), “Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism”, *International Organization,* C. 42, S. 3, (August), ss. 485-507.

Güner, Ahmet, (1996), “Türk-İsrail Anlaşmasının Bilinmeyenleri,” *Aksiyon,* (18-24 Mayıs).

Haas, Peter M., (1992), “‘Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination”, *International Organization,* C. 46, S. 1, ss. 1-35.

Haftendorn, Helga, (2000), “Water and International Conflict”, *Third World Quarterly,* C. 21, S. 1, (February), ss. 51-68.

Haggard, S. ve Simmons, B.A., (1987), “Theories of International Regimes”, *International Organization,* C. 41, S. 3, (Summer), ss. 491-518.

Harbison, Robert, (1996), “Green Issues Become Force in Driving US Foreign Policy”, *Christian Science Monitor,* (April 8), s. 1.

Hardan, A., “(1993), “Iraq: Sharing the Euphrates”, *Research and Exploration,* C. 9. (November), ss. 72-80.

Hasan, Mazin, (2003), “Türkmenler, Türkiye-Irak”, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, C. 9, S. 4, (Kış), s. 177-209.

Hensel, Paul R., McLaughlin, Sara M., ve Sowers, Thomas E., (2006), “Conflict Management of Riparian Disputes”, *Political Geography,* S. 25, ss. 383-411.

Herrmann, Richard K. ve Fischerkeller, M.P. (1995), “Beyond the Enemy Image and Spiral Model: Cognitive-Strategic Research after the Cold War”, *International Organization,* (Summer), C. 49, S. 3, ss. 415-450.

Hirsch, A.M., (1956), ”From the Indus to Jordan, Characteristics of Middle East International River Disputes”, *Political Science Quarterly,* C. LXXI, S.2, (June), ss. 203-222.

Holst Johan J., (1989), “Security and the Environment: A Preliminary Exploration”, *Bulletin of Peace Proposals,* C. 20, S. 2, (June), ss. 123-129.

Holsti, K. J. (1964), "The Concept of Power in the Study of International Relations," *Background*, C. 7, S. 4, ss. 179-194.

Homer-Dixon, Thomas F., v.d., (1993), "Environmental Change and Violent Conflict", *Scientific American*, (February), ss. 38-45.

Homer-Dixon, Thomas F., (1991), "On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict", *International Security*, C. 16, S. 2, ss. 76-116.

Jung, Dietrich (2005), "Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities", *Mediterranean Politics*, C. 10, S. 1, ss. 1-18.

Kaplowitz, Noel, (1990), "National Self-Images, Perception of Enemies, and Conflict Strategies: Psychopolitical Dimensions of International Relations", *Political Psychology*, S. 11, ss. 39-82.

Karpat, Kemal, (1987), "Images of Turks and Arabs in School Textbooks", *Studies on Turkish Arab Relations*, S. 2, ss. 17-19.

Kaştan, Yüksel, (2008), "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye- Irak Siyasi İlişkileri", Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 19, ss. 316-326.

Kavvas, M. L., v.d., (2011), "A Study of Water Balances over the Tigris-Euphrates Watershed", *Physics and Chemistry of the Earth*, C. 36, S. 5-6, ss. 197-203.

Kaya İbrahim, "Uluslararası Akarsular ve Hukuk", USAK Gündem, (http://www.usakgundem.com/yazar/530/uluslararasi-akarsular-ve-hukuk.html), (Erişim Tarihi: 08.10.2011).

Kaya, İbrahim, (1998), "The Euphrates-Tigris Basin: An Overview and Opportunities for Cooperation under International Law", *Conflict Resolution and Transboundary Water Resources*, S. 44, (Fall/Winter). (http://ag.arizona.edu/oals/ALN/aln44/kaya.html), (Erişim Tarihi: 11.10.2011).

Kibaroglu, Ayşegül, (1994-1995), "Prospect for Cooperation in the Euphrates-Tigris River Basin", *Turkish Review of Middle East Studies*, S. 8, s. 144-156.

Kibaroğlu, A. ve Ünver, O., (2000), "An Institutional Framework For Facilitating Cooperation In The Euphrates-Tigris River Basin", *International Negotiation*, C. 5, S. 2, ss. 311–330.

Kibaroğlu, Ayşegül, (2008), "The Role Of Epistemic Communities In Offering New Cooperation Frameworks in The Euphrates-Tigris Rivers System", *Journal of International Affairs*, C. 61, S. 2, (Spring/Summer), ss. 191-195.

Kienle, E., (1995), "Arab Unity Schemes Revisited: Interests, Identity, and Policy in Syria and Egypt", *International Journal of Middle East Studies*, C. 27, S. 1, (February), ss. 53-71.

Kohen, S., "Turkeys Balancing Act in the Middle East", (1994), *Middle East International*, (18 March).

Kolars, J., (1986), "The Hydro-Imperative of Turkey's Search for Energy", *The Middle East Journal*, C. 40, S. 1, (Winter), ss. 53-67.

Kolars, J., (1992), "Water Resources of the Middle East", *Canadian Journal of Development Studies*, C. 106, s. 103-119.

Kolars, John, (1986), “The Hydro-Imperative of Turkey's Search for Energy”, *The Middle East Journal*, C. 40, S. 1, ss. 53-67.

Kolars, John, (2000), “Defining The Political-Ecological Threshold For The Euphrates and Tigris Rivers”, *Arab Studies Quarterly*, C. 22, S. 2, (Spring), ss. 101-113..

Köni, Hasan, (1989), “Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış”, *Atatürk Yolu*, S. 3, (Mayıs), ss. 535-540.

Köni, Hasan, (1996), “Körfez Savaşı Sonrasında Türkiye”, *Avrasya Dosyası*, C.3, S.1, s. 127-140.

Kut, G., (1993), “Burning Waters, The Hyropolitics of the Euphrates and Tigris Basin”, *New Perspectives on Turkey*, (Fall) , ss. 1-17.

Kürkçüoğlu, Ömer, (1987), “Arab and Turkish Public Opinion Attitudes towards Questions of the Two Nations”, *Studies on Turkish-Arab Relations*, C. 2, ss. 22-43.

LeMarquand, D., (1989), “Developing River and Lake Basins for Sustained Economic Growth and Social Progress”, *Natural Resources Forum*, C. 13, S. 2, (May), ss. 127-138.

Lenton, R., (1992), “Irrigation Management Strategies for the 21st Century”, Schiller, Eric J. (Der.), *Sustainable Water Resources management in Arid Countries: Middle East and North Africa, Special Issue of Canadian Journal of Development Studies*, C. 10, S. 4, ss. 417-424.

Levy, Mark A., (1995), “Is the Environment A National Security Issue”, *International Security*, C. 2, S. 2, (Fall), ss. 35-62.

Lipson, Charles, (1984), “International Cooperation in Economic and Security Affairs”, *World Politics*, C. 37, S. 1, (October), ss. 1-23

Lodgaard, Sverre, (1992), “Environmental Security, World Order, and Environmental Conflict Resolution”, Gleditsch, Peter, Nils (Der.), *Conversion and the Environment*, Proceedings of a Seminar in Perm, Russia, 24-27 November 1991, PRIO Report, S. 2, (May).

Lowi, Miriam, (1995), “Rivers of Conflict, Rivers of Peace,” *Journal of International Affairs*, C. 49, S. 1, (Summer), ss. 123-144.

Manisalı, Erol, (1996), “Water and Turkish-Middle East Relations”, *International Journal of Turkish Studies*, C. 6, S. 1-2, ss. 165-170.

Midarsky, Manus I., (1998), “Democracy and the Environment: An Empirical Analysis”, *Journal of Peace Research*, C. 35, S. 3, (May), ss. 341-363.

“Mideast Water Line”, (1982), *Engineering News Accord*, (18 September).

Mizrahi, D., (1986), “Water Wars”, *World Paper*, (September).

More Euphrates Talks Expected, (1975), *Middle East Economic Digest*, (4 July).

Mughisuddin, O.A., (1993), “Perceptions and Misconceptions In the Making Of Foreign Diplomacy: A Study Of Turkish-Arab Attitudes Until the End Of 1970s”, *Turkish Review of Middle East Studies*, C. 7, s. 147-169.

Nachmani, A., (1997), “Water Jitters in the Middle East”, *Studies in Conflict and Terrorism*, C. 20, S. 1, (January-March), ss. 79-87.

Naff, Thomas, (1988), “Water Issues in the Middle East, Syria, Economic, Political and Strategic Issues”, *Associates for Middle East Research*, Yayınlanmamış Rapor, s. 9.

Nafı, Basheer M., (2009), The Arabs and Modern Turkey: A Century of Changing Perceptions, Insight Turkey, C. 11, S. 1, ss. 63-82.

Nasrallah, F., “Middle Eastern Waters, The Hydraulic Imperative”, (1990), *Middle East International*, (27 April).

Navari, Cornelia, (1982), “Hobbes and the ‘Hobbesian Tradition’ in International Thought,” *Millennium: Journal of International Studies*, C. 11, S. 3, (September), ss. 203-222.

Nye, Joseph (1990), “The Changing Nature of World Power” *Political Science Quarterly*, C. 105, S. 2, ss. 177-192.

Olcay, Bülent, (1998), *Hydropolitics Among the Riparians of the Euphrates & Tigris Watercourse System*, Ankara, Karmap Publishing.

Olcay, Bülent, (1999), “Water As a Critical Element of Inter-State Politics,” *Insight Turkey*, C. 1-2, (April-June), ss. 71–86.

Olson, R., “Turkey, Water, the PKK and the Peace Process, (1996), *Middle East International*, (15 March).

Özdağ, Ümit, (1996), “PKK ve Kuzey Irak”, *Avrasya Dosyası*, C.3, S.1, ss. 81-104.

Özdemir, Haluk, “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 63, S. 3, ss. 113-144.

Öziş, Ünal v.d., (2002), “Güneydoğu Anadolu Projesi ve Su Siyaseti”, *Türkiye Mühendislik Haberleri*, S. 420, ss. 41-42.

Percival, Val, ve Homer Dixon, Thomas, (1998), “Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of South Africa”, *Journal of Peace Research*, C. 35, S. 3, (May), ss. 279-298.

Postel, Sandra L., Wolf, Aaron T., (2001), “Dehydrating Conflict”, *Foreign Policy*, S. 126, ss. 60-67.

Rabinovich, I., (1982), “The Foreign Policy of Syria: Goals, Capabilities, Constraints and Options”, *Survival*, C. 24, S. 4, ss. 157-183.

Robert D. Kaplan, (1994), “The Coming anarchy”, *Atlantic Monthly*, C. 273, S. 2, (February), ss. 44-76.

Rowley, G., (1993), “Multinational and National Competition for Water in the Middle East, Towards the Deepening Crisis”, *Journal of Environmental Management*, C. 39, ss. 187-197.

Sadoff, Claudia ve Grey, David, (2002), “Cooperation on International Rivers: A Continuum for Capturing Benefits”, *From Conflict to Co-operation in International Water Resources Management: Challenges and Opportunities*, International Conference 20-22 November, UNESCO-IHE Institute for Water Education, Delft, The Netherlands.

Sadoff, Claudia, W. ve Grey, David, (2005), "Cooperation on International Rivers", *Water International*, C. 30, S. 4, ss. 389-423.

Salık, Nuri, (2011), "Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği", ORSAM: Ortadoğu Analiz, C. 3, S. 35, (Kasım), ss. 20-32.

Salman M.A. Salman, (2007), "The United Nations Watercourses Convention Ten Years Later: Why Has its Entry into Force Proven Difficult?", *Water International*, C. 32, S. 1, ss. 1-15.

Saudi Mediation Brings Euphrates Deal, (1975), *Middle East Economic Digest*, (15 August).

Sayari, Sabri, (1997), "Turkey and the Middle East in the 1990s", *Journal of Palestine Studies*, C. 26, S. 3. (Spring), ss. 44-55.

Scheumann, W., (1993), New Irrigation Schemes in The Southeast Anatolia And In Northern Syria: More Competition and Conflict over The Euphrates?, *Quarterly Journal of International Agriculture*, C. 32, S. 3, ss. 240-259.

Schiller, Eric J., (1992), "Water Resources: An Emerging Crisis", Schiller, Eric J. (Der.), Sustainable Water Resources management in Arid Countries: Middle East and North Africa**,** *Special Issue of Canadian Journal of Development Studies*, ss. 7-11.

Sever, Ayşegül, (2001), "Turkey and The Syrian-Israeli Peace Talks in The 1990s", *Middle East Review of International Affairs*, C. 5, S. 3, (September), sS. 87-99.

Shahin, Mamdouh, (1989), "Review and Assessment of Water Resources in the Arab World", *Water International*, S. 14, ss. 206-219.

Shaw, Brian R., (1996), "When Are Environmental Issues Security Issues?" *Environmental Change and Security Project Report 2*, (Spring), ss. 39-44.

Soysal, İsmail, (1983), "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri,", *Belleten*, C. XLX, S. 193, ss. 82-84.

Starr, Joyce, (1992), "The Missing Link in Our Mideast Strategy", Eric J. Schiller (Der.), Sustainable Water Resources Management in Arid Countries: Middle East and North Africa, *Special Issue of Canadian Journal of Development Studies*, (September), ss. 35-48.

Star, J.R., (1991), "Water Wars", *Foreign Policy*, (Spring), ss. 17-36.

Stephen M. Walt, (1998), "International Relations: One World, Many Theories", *Foreign Policy*, S. 110, ss. 29-46.

Tekeli, S., (1990), "Turkey Seeks Reconciliation For the Water Issue Induced By the South East Anatolia Development Project (GAP)", *Water International*, C. 15, ss. 206-216.

Thompson, Mark, (1977), *Strategic Review*, ss. 62-65.

Tomanbay, Mehmet, (1989), "GAP ve Projenin Fırat Sularının Komşu Ülkeler İle Ortak Kullanımında Belirleyiciliği Üzerine Kimi Düşünceler", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S. 113, (Kasım), ss. 20-26.

Tomanbay, M., (1993), “Sharing the Euphrates: Turkey”, *Research & Exploration*, Water Issue, (Special Issue), C. 9, (November), ss. 53-61.

Tomanbay, Mehmet, (1994), “Fırat ve Dicle'nin Sularını Paylaşmak Mı, Yoksa Akılcı, Hakça ve Optimal Kullanmak mı?”, *Ekonomik Yaklaşım*, C. 4, S. 11, ss. 27-38.

Toset, H.P.W., ve Gleditsch, N.P., (2000), “Shared Rivers and Interstate Conflict”, *Political Geography*, C. 19, S. 8, (November), ss. 971–996.

Tuchman, Mathews, J., (1989), “Redefining Security”, *Foreign Affairs*, C. 68, S. 2, (Spring), ss. 162-177.

Tvadt, T., (1992), “The Struggle for Water in the Middle East”, Schiller, Eric J. (Der.), Sustainable Water Resources management in Arid Countries: Middle East and North Africa**,** *Special Issue of Canadian Journal of Development Studies*, ss. 13-35.

Ubell, K., (1971), “Iraq's Water Resources”, *Nature and Resources*, C. 7, S. 2, ss. 3-9.

Ullman, Richard H., (1989), “Redefining Security”, *International Security*, C. 8, S. 1, (Summer), ss. 162-177.

Ünver, Olcay İ.H., (1997), “Southeastern Anatolia Project (GAP)”, *Water Resources Development*, C. 13, S. 4, ss. 453-484.

Venter, A.J., (1992), “The Oldest Threat: Water in the Middle East”, *Middle East Policy*, C. 6, S. 1, (June), ss. 126-136.

Wakil, M., (1993), “Analysis of Future Water Needs For Different Sectors in Syria”, *Water International*, S. 18, ss. 19-20.

Wakil, M., (1993), “Sharing the Euphrates: Syria”, *Research and Exploration (Water Issue)*, C. 9, (November), ss. 63-72.

Wakil, Mikhail, (1993), “Analysis of Future Water Needs For Different Sectors in Syria”, *Water International*, S. 18, ss. 18-22.

Ward, Michael D. ve House Lewis L., (1988), “A Theory of the Behavioural Power of Nations”, *Journal of Conflict Resolution*, C. 32, S. 1, ss. 3-36.

Waterbury, J., (1990), *Dynamics of Basin-Wide Cooperation in the Utilization of the Euphrates*, Paper Delivered at the Conference on The Economic Development of Syria, (6-7 Ocak), Damascus.

Waterbury, John, (1997), “Between Unilateralism and Comprehensive Accords: Modest Steps toward Cooperation in International River Basins”, *Water Resources Development*, C. 13, S. 3, ss. 279-289.

Williams, Paul, (2001), “Turkey’s H20 Diplomacy in the Middle East”, *Security Dialogue*, C. 32, S. 1, ss. 27-40.

Wolf, A., (1997), “International Water Conflict Resolution: Lessons from Comparative Analysis”, *International Journal of Water Resources Development*, C. 13, S. 3, ss. 333-365.

Wolf, Aaron T.; Yoffe, Shira B., ve Giordano, Mark, (2003), “International Waters: Identifying Basins at Risk”, *Water Policy*, (February), ss. 29–60.

Yavuz, M. H., (1997), "Turkish-Israeli Relations through the Lens of the Turkish Identity Debate", *Journal of Palestine Studies,* (Autumn), S. 28, ss. 22-37.

Young, P., (2000), "Final Pieces of $ 32 Billion GAP Jigsaw Put in Place", The *Middle East,* S. 304, (September).

Zisser, E., "Turkey and Syria", (1992), *Middle East Contemporary Survey*, C. 16, ss. 740-741.

3. DOKTORA TEZLERİ

Al-Hadithi, A.H. (1979), "Optimal Utilization of The Water Resources of The Euphrates River in Iraq", University of Arizona: Graduate College yayınlanmamış doktora tezi.

Al-Himyari, Abbas Hussein, (1984), "Managing Water Resources in the Tigris and Euphrates Drainage Basin: An Inquiry into The Policy Process, Texas, North Texas State University, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Al-Jayyusi, O. (1993), "Evaluating the Potential Water Conflict in the Middle East, Strategies for Cooperation", Chicago, University of Illionis Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 108.

Freeman, Kevin, (2000), "Water Politics And National Security in The Tigris-Euphrates Basin", Alabama, University of Alabama, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Medzini, Arnon., (1994), *The Euphrates River: An Analysis of a Share River System in the Middle East*, University of London: School of Oriental and African Studies, "Yayınlanmamış Doktora Tezi", (September).

Shaheen, Murad A., (1997), The Influence of the Water Dispute on the Arab-Israeli Dispute, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Keele University, United Kingdom.

Yazıcı, Nevin, (2007), *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu: 1926–1955*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

4. RAPORLAR VE RESMİ YAYIMLAR

Ankara DGM.C.Başsavcılığı'nın 26.04.1999 gün ve 1997/514 Hz., 1999/98 Es., 1999/78 nolu iddianamesi.

Ankara Ticaret Odası Su Raporu,

(www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=381), (Erişim Tarihi: 24.04.2007)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (224.511.5).

Brown, Lester R., (1994), "Facing Food Insecurity", Starke, Linda v.d. (Der.), *State of the World 1994: A Worldwatch Institute Report on Progress toward a Sustainable Society*, London, W.W. Norton and Company.

Carraro, Carlo, Marchiori, Carmen, ve Sgobbi Alessandra, (2005), *Applications of Negotiation Theory to Water Issues*, World Bank Policy Research Working Paper No. 3641, s. 21

Düstur, (1921), 3. Tertip, C. 2.

FAO/UNDP: (1993), "Syrian Arab Republic", *Irrigation Subsector Review*, Mission Report, February, Rome, s. 11.

Kirmany, S., ve Le Moigne, G, (1996), *Fostering Riparian Cooperation in International River Basins*, World Bank-Technical Papers 33.

Robertson, W., Priscoli, J., ve Brumbaugh, R., (1991), *Water in the Sand: A Survey of Middle East Water Issues*, United States Army Corps of Engineers, (June).

Sadoff, C., Whittington, D. ve Grey, D., (2003), *Africa's International Rivers: An Economic Perspective, Directions in Development*, Washington, DC, The World Bank.

The Economic Intelligence Unit, 1990, S. 1.

The Economic Intelligence Unit, 1975, S. 4.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C. 3, 10.04.1996.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınıraşan Sular Dairesi, "Ortadoğu'da Su Sorunu", Ankara: Ekim 1994.

Turkish Ministry of Foreign Affairs, "Syria And Iraq Displeased With Turkey's Decision To Cut Water Of Euphrates", (1989), *Briefing*, S. 767, (25 December).

Turkish Ministry of Foreign Affairs "The Water Issue Reaches its Climax", (1990), *Briefing*, (15 January).

Turkish Ministry of Foreign Affairs, "No headway in Water Talks With Syria and Iraq", (1990), *Briefing*, (26 March), S. 780.

Turkish Ministry of Foreign Affairs, "Water Talks Offer no Sign of Settlement", (1990), *Briefing*, S. 794, (2-9 July).

Turkish Ministry of Foreign Affairs, "Demirel to Damascus for a Watershed Visit", (1993), *Briefing*, S. 923, (18 January).

Turkish Ministry of Foreign Affairs, (1990), *Press Release on the Water Summit Among Iraq and Turkey, Three Staged Plan for the Optimum, Equitable and Reasonable Utilization of the Transboundary Watercourses of the Euphrates-Tigris Basin*, Ankara: Türk Dış İşleri Bakanlığı, (June 26/27).

Turkish Ministry of Foreign Affairs , (1996), "Turkish Foreign Ministry Statement on Water Problem", *Newspot*, (18 March).

Turkish Ministry of Foreign Affairs, (1995), "*Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq*", Ankara: Türk Dış İşleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınıraşan Sular Dairesi Başkanlığı, (January).

Turkish Ministry of Foreign Affairs (2003), *The Looming Water Shortage and Turkey's Water Management in A Transboundary Context*, NATO Parliament Assembly, 48th Session, İstanbul, 15-19 November 2002.

UNESCO; World Water Assessment Programme, (2006), *Water: A Shared*

Responsibility, New York, Berghahn Books.

United Nations Population Fund, **(**1995), *The State of World Population 1995***,** New York.

United Nations Treaty Series, C. 37.

USAID; "Syria: Agricultural Sector Assessment", (1980), USDA/AID-Syria, State Planning Commission, Washington D.C., C. 2, (June), s. 24-26.

"Water Pollution-Middle East", (1996), *World Environment* Report, C. 22, S. 2, (17 January).

5. AJANSLAR VE GAZETELER

Mabardi, R., "Syria, Iraq Work Together For Fair Share of Euphrates", Agence France Presse, 15.02.1996.

Al-Anbaa, 25.11.1990.

Al-Bath, 17-21 April 1976.

Al-Bath, 21.04.1975.

Al-Bath, July 1996.

Al-Hayat, 15.06.1990.

An-Nahar, 17.05.1975.

Anadolu Ajansı, 28.07.1987.

"Turkish, Syrian Ministers' Talks Start of Consolidated Ties of Brotherhood", Anadolu Ajansı, 24.08.2001.

Asharq Alawsat, 04.05.1995.

Asharq Alawsat, 22.06.1996.

"Filistin gazetelerine göre", Ayın Tarihi, 12.01.1937.

Ayın Tarihi, 01.10.1998.

Radio-Damascus, Worldwide Monitoring, 13.07.1977.

Sumary Of World Broadcast- BBC Worldwide Monitoring, 04.08.1980.

Sumary Of World Broadcasts- BBC Worldwide Monitoring, 29.07.1987.

Sumary Of World Broadcasts- BBC Worldwide Monitoring, 18.04.1990.

"Turkish President Calls for Talks with Syria, Iraq on Water Dispute", (1997), BBC Worldwide Monitoring, (16 September).

"Syria and Iraq Call on Turkey to Discuss Euphrates, Tigris Water Shares", (1997), INA News Agency, Baghdad, BBC Worldwide Monitoring, (28 October).

"Turkish Minister Views Joint Energy Projects with Iraq, Water Issue", BBC Worldwide Monitoring, 24.08.2009.

Cumhuriyet, 10.10.1936.

Cumhuriyet, 27.01.1937.

Cumhuriyet, 04.09.1938.

Cumhuriyet, 19.05.1995.

Cumhuriyet, 17.09.1998.

Cumhuriyet, 02.10.1998.

Cumhuriyet, 06.10.1998.

Daily Telegraph, 25.06.1996.

"Turkey, Iraq and Syria Fail to Reach Agreement on Euphrates Waters", (1990), Dateline, (30 June).

Financial Times, 21.02.1989.

Brown, J.M., "Survey of Turkey's South East Anatolia Project", Financial Times, 25.07.1992.

John Murray Brown, Turkey Rejects Syrian Call For Water Agreement, Financial Times, 22.01.1993.

Financial Times, 03.03.1996.

"Problems over Water in the Middle East", (1992), Foreign & Commonwealth Office, (January).

Günaydın, 19.01.1993.

Hürriyet, 25.08.1983.

Hürriyet, 11.11.1986.

Hürriyet, 21.01.1993.

Hürriyet, 02.05.1995.

Hürriyet, 24.07.1997.

"Downstreamers Syria and Iraq Unhappy with Turkey's Euphrates Hydro-dam", (1996), IAC Newsletter Database, S. 9, C. 34, (23 February).

International Herald Tribune, 17.05.1996.

International News, 24.10.1982.

International News, 21.10.1983.

"Iraqi Vice President Inaugurated the Haditha Dam", International News, 03.10.1984.

Iraq News Agency, 24.10.1984.

Iraqi News Agency, 04.05.1995.

Le Soir, 15.01.1990.

"Syria, Al-Jumhuriyya, Al-Arabiyaa, Al-Suriyya", (1992), Middle East Contemporary Survey, C. 16.

Middle East Economic Digest, 28.03.1975.

"Water Shortage Shrinks Rice Fields", (1975), Middle East Economic Digest, (18 April), s. 9.

"Euphrates Technical Talks Proposed", (1975), Middle East Economic Digest, (25 April).

"Euphrates Settlement Deferred", (1975), Middle East Economic Digest, (9 May).

"Airspace Closed To Iraq", (1975), Middle East Economic Digest, (16 May).

Middle East Economic Digest, 18.05.1975.

"Army Build-Up as Iraqis Expelled", (1975), Middle East Economic Digest, (30 May).

"Move Made To End Euphrates Dispute", (1975), Middle East Economic Digest, (6 June), s. 24.

Middle East Economic Digest, 13.10.1989.

Hindley, Angus, (1989), "Battle Lines Drawn For Euphrates", Middle East Economic Digest,(21 October).

Hindley, A., (1990), "Power and Water in the Middle East", Middle East Economic Digest, (19 January).

"Euphrates Halt Upsets Turkey's Neighbours", (1990), Middle East Economic Digest.

"Water", (1995), Middle East Economic Digest, (27 January).

"Iraq", (1990), Middle East Executive Reports, C. 13, S. 6, (June).

Mackenzie, K., "Terrorism and Water", (1989), Middle East International, (15 December).

Jansen, G., "Euphrates Tussle", (1990), Middle East International, (16 February).

Mackenzie, K., (1990), "Muddy Waters", Middle East International, (16 February).

Middle East International, 21.06.1996.

"The Arab Summit Criticized Turkey", (1996), Middle East International, (5 July).

Middle East Record, (1967), C. 1.

Middle East Record, (1968), C. 4.

"Iraq Denies Stopping Oil Shipments to Turkey Over Euphrates Issue", (1990), Middle East Economic Survey, (22 January), C. 33, S. 16.

"Syrian-Turkish Relations Deteriorating", Mideast Report, 01.02.1996.

Milliyet, 10.10.1986

Milliyet, 07.05.1990.

Milliyet, 19.05.1990,.

Milliyet, 20.01.1993.

Milliyet, 23.01.1993.

Taşçıoğlu, Mehmet "Suriye'de PKK Kampı," Milliyet, 16.02.1995.

Gürel, Soner, "Suriye'de 200 PKK'lı Tutuklandı, Ankara'dan PKK'ya Karşı Diplomatik Atak," Milliyet, 02.02.1995.

Milliyet, 02.05.1995.

Milliyet, 01.01.1996

Milliyet, 05.01.1996.

Milliyet, 13.02.1996.

Şanlıtürk, Hakan ve Aşıkoğlu, Firdevs, , “Suriye’ye Uyarı, Sabrımızı Taşırmayın,” Milliyet, 21.04.1996.

“Sınırda Hareketlilik,” Milliyet, 08.06.1996.

Narodna Obroda, 22.02.1996.

Fiedman, T., “Is the Baghdad Pact Returning”, New York Times, 17.06.1996.

“Irak Konseyi, Suyu Paylaşalım”, Radikal, 16.09.2003.

Nureddin, Muhammed, “Ortadoğu'ya Yeni Temel Atıldı”, Radikal, 22.01.2004

Resmi Gazete, 15.10.1966.

Resmi Gazete, 01.07.1980.

Resmi Gazete, 10.12.1987.

Erten, R., “Turkey to Break Ground For Controversial Dam”, (1983), Reuters North European Service, (9 October).

“Turkey, Syria Agree to Work to Resolve Bilateral Problems”, (1986), Reuters North European Service, (5 March).

“Oil rich Kuwait Dusts off Plans to Import Water from Neighbor”, (1986), Reuters North European Service, (5 June).

“Accused Syrian Diplomat Slips Out of Turkey”, (1986), Reuters North European Service, (21 November).

“Syria, Turkey Sign, Security and Economic Pacts”, (1987), Reuters North European Service, (18 July).

Birand, M., “Önce PKK, Sonra SuFirst”, Sabah, 22.01.1994.

Suddeutche Zeitung, 22.04.1996.

Tercüman, 15.05.1983.

Tercüman, 13.02.1985.

Tercüman, 11.10.1987.

Tercüman, 20.01.1993.

The Arab Economist, 16.05.1975.

The Arab Economist, May 1975.

The Arab Economist, June 1975.

The Associated Press, 13.06.1990.

The Baghdad Observer, 01.05.1975.

The Baghdad Observer, 11.08.1975.

The Economist, (1989), (16-22 December).

“How to Fight over Water and Waste it too”, The Economist, 12.05.1990.

“Turkey to Cut Euphrates Waters for a Month”, The Reuter Library Report, 02.12.1989.

“Turkey Sends Envoys To Gulf To Explain Euphrates Diversion”, The Reuter Library Report, 11.01.1990.

Lyon, A., “Syria Silent on Turkey Cutting Euphrates Flow”, The Reuter Library Report, 13.01.1990.

“Turkey Diverts Euphrates, Pledges Never To Use Water Threat”, The Reuter Library Report, 14.01.1990.

“Iraqi Envoy Says Euphrates Diversion St Political”, The Reuter Library Report, 11.01.1990.

“Syria Complaints to Turkey Over River Diversion”, The Reuter Library Report, 15.01.1990.

“Iraq, Syria Ratify Euphrates River Accord”, The Reuters Library Report, 16.05.1990.

Haddad, S., “Iraq Asks Turkey To Shorten Euphrates Cut”, The Reuter Library Report, 14.12.1990.

Kraft, J., “The Euphrates Dam”, The Washington Post, 18.04.1974.

Hoagland, J. “Syrian Dam Deprives Three Million of Water, Iraq Charges”, The Washington Post, 24.04.1975.

The Washington Post, 15.05.1992.

The Xinhua General Overseas News Service, 14.03.1990.

The Xinhua General Overseas News Service, 07.05.1990.

“Turkey Diverts Euphrates River, Development Project Will Reduce water Flow to Iraq and Syria”, The Washington Post, 14.01.1990.

Time, 05.02.1990.

Turkish Daily News, 08.01.1996.

“Israel Wants to Market Turkish Water”, Turkish Daily News, 16.01.1996.

Akıncı, Uğur., “Regional Politics Go Over Time”, Turkish Daily News, 15.01.1996.

“Turkey Denies Link between Water to Syria and Mideast Peace”, Turkish Daily News, 18.01.1996.

Balcı, K., “Turkey Opens Up To Israeli Warships After Combat Jets”, Turkish Daily News, 12.04.1996.

“Syria Continues Water Lobby against Turkey”, Turkish Daily News, 06.02.1997.

Turkish Press Review, 14.02.1996.

Turkish Daily News, 19.05.1996.

Türkiye, 18.01.1993.

Ulus, 04.07.1938.

Ulus, 06.07.1938.

Zaman, 20.01.1993.

Pulse, Ankara, 11.12.1973.

The Middle East, May 1990.

“Euphrates Water, Now A Factor in Golan Heights Talks”, The Turkish Times, 15.01.1996.

Randal, J.C., “Euphrates Dam Aids Turkish Rebels”, The Washington Post, 15.05.1992.

“Iraq, Turkey Want to Integrate Economies, Transform Mideast”, Today’s Zaman, 18.09.2009.

Voice of America, 25.04.1996.

“Iraq, Syria Settle River Dispute”, World News Digest, 17.05.1975, s. 334.

“Mideast Water Wars”, World Press Review, C. 42, S. 1.

“Arap Dünyasında Türk İmajı; Nereden Nereye”, Yenişafak, 15.09.2011.

Uğur Akıncı, “Ankara, Suriye’yi Sert Şekilde Uyardı,” Yeni Yüzyıl, 13.10.1995

Uğur Şefkat, “Suriye Sınırına Tümen,” Yeni Yüzyıl, 16.11.1995.

“Suriye’ye Yine Uyarı,” Yeni Yüzyıl, 27.11.1995.

6. İNTERNET KAYNAKLARI

Ankara Ticaret Odası Su Raporu, (www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=381), (Erişim Tarihi: 24.04.2011)

Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, (http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1998/ekim1998.htm), (Erişim tarihi: 22.03.2007).

Birleşmiş Milletler, (http://data.un.org/Data.aspx?d=GenderStat&f=inID%3A7), (Erişim Tarihi: 18.02.2011).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, (http://www.fao.org/nr/water/aquastat/countries/iraq/index.stm) (Erişim Tarihi: 25.02.2010).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, (http://www.fao.org/nr/water/aquastat/countries/iraq/index.stm) (Erişim Tarihi: 25.02.2010).

Çarkoğlu, A., ve Eder, M. (1998), “Private View, GAP & The Water Conflict”, (http,//www.tusiad.org.tr/yayin/private/autumn98/html/sec12.html), 19.08. 2002.

Dinar, Ariel, (2004), “Cooperation in Managing Transboundary Water Resources: Evaluation Approaches and Experiences”, Paper presented at the 4th Rosenberg International Forum on Water Policy, Ankara, Turkey, (3-9 September). (http://rosenberg.ucanr.org/documents/TransboundaryWaterResources.doc),

earthtrends.wri.org (http://earthtrends.wri.org/pdf_library/country_profiles/wat_cou_368.pdf), (Erişim Tarihi: 21.01.2011).

GAP İdaresi, (http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gmaster.html), (Erişim Tarihi: 15.02.2010).
GAP İdaresi, (http,//www.gap.gov.tr/gap/gap-in-tarihcesi), (Erişim Tarihi: 25.12.2011).

GAP İdaresi, (http://www.gap.gov.tr), (Erişim Tarihi: 18.12.2011)
(http://www.iisd.ca/download/pdf/sd/ymbvol82num18t.pdf), (Erişim Tarihi: 17.12.2011)

Kaya, İbrahim, “Uluslararası Akarsular ve Hukuk” (http://www.usakgundem.com/yazar/530/uluslararasi-akarsular-ve-hukuk.html), (Erişim Tarihi: 02.01.2012)

Merkezi Haber alma Teşkilatı, CIA, (http://es.rice.edu/projects/Poli378/CIA_Factbook/iraq.html), (Erişim Tarihi: 11.01.2011).

mfa.gov.tr, Avrupa Birliği ile Su Konusu, (http://www.mfa.gov.tr/avrupa-birligi-ile-su-konusu-.tr.mfa), (Erişim Tarihi: 28.12.2011)

mfa.gov.tr, (http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/ortadogu/irak/Ortak%20Siyasi%20Bildirge.pdf), (Erişim Tarihi: 18.12.2011)
mfa.gov.tr, (http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EnerjiSuveCevreBulteni07.pdf), (Erişim Tarihi: 18.12.2011)

mfa.gov.tr, (http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-ekonomik-iliskileri-ve-turkiye_nin-yeniden-imar-surecine-katkisi.tr.mfa), (Erişim Tarihi: 18.12.2011)

mfa.gov.tr, (http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-ekonomik-iliskileri-ve-turkiye_nin-yeniden-imar-surecine-katkisi.tr.mfa), (Erişim Tarihi: 18.12.2011)

Kibaroğlu, Ayşegül, (2003), “Fırat ve Dicle Havzası’nda Su Kaynakları”, Antlaşmazlıkların Çözümü, Stradigma.com, Aylık Strateji ve Analiz Dergisi, Sayı 6, (Temmuz), (www.stradigma.com/haber/makale), 06.07.2004.

Kibaroğlu, Ayşegül, “Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları Anlaşmazlıklarının Çözümü”, Stradigma.com,

(http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=yazdir_makale&no=39), (Erişim Tarihi: 08.01.2012)

Öcalan Davası Gerekçeli Kararı, (http://tr.wikisource.org/wiki/%C3%96calan_Davas%C4%B1_Gerek%C3%A7eli_Karar%C4%B1), (Erişim Tarihi:11.12.2011).

Öneş, Mehmet, "Musul Sorunu", TÜRKSAM, (http://www.turksam.org/tr/a2130.html), (Erişim Tarihi: 08.10.2011.

"Su Faktörü", (http://suriye.ihh.org.tr/turkiye/sondonem/su/su.html), (Erişim Tarihi: 21.11.2011)

Syria Planet, (2012), (http//syplanet.yaman.webfactional.com/fjack/tag/turkey/?page=1), (Erişim Tarihi: 25.12.2011)

The CIA World Factbook 1998, (http://www.scribd.com/doc/2399037/The-1998-CIA-World-Factbook-by-United-States-Central-Intelligence-Agency), (Erişim Tarihi: 05.03.2011).

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümetleri Arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Kurulmasına İlişkin Ortak Siyasi Bildirge", (http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/ortadogu/irak/Ortak%20Siyasi%20Bildirge.pdf), (Erişim Tarihi: 18.12.2011).

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri", (http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-ekonomik-iliskileri-ve-turkiye_nin-yeniden-imar-surecine-katkisi.tr.mfa), (Erişim Tarihi: 18.12.2011).

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Türkiye, Suriye ve Irak Arasında Yapılan Ortak Teknik Komite Toplantısı", (http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EnerjiSuveCevreBulteni07.pdf), (Erişim Tarihi: 18.12.2011).

Türkmen, İlter, 2010, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası", BİLGESAM, s. 22. (http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/kitaplar/TCortapol.pdf), (Erişim Tarihi: 02.03.2012).

TÜSİAD, (http,//www.tusiad.org.tr/yayin/private/autumn98/html/sec12.html), (Erişim Tarihi: 19.08. 2002).

United Nations, 1997, "Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses", (http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf), (Erişim Tarihi: 10.12.2011).

Ültanır, M.Ö., "Sorun Yaratan Kuzey Irak ve Kanayan Yara Kerkük", TÜRKSAM, Mayıs 2007, (http://www.turksam.org/tr/a1278.html), (Erişim Tarihi: 12.02.2012).

UNESCO, “The Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers”, (http://webworld.unesco.org/water/wwap/pccp/cd/pdf/educational_tools/course_modules/reference_documents/internationalregionconventions/helsinkirules.pdf), (Erişim Tarihi: 18.12.2011).